

A portrait painting of a woman, Maria Antònia Salvà, shown in profile from the chest up. She is looking towards the left. Her hair is dark and styled in an updo. She is wearing a light-colored, high-collared blouse with a ruffled neck. The background is dark and textured, suggesting foliage or a wall. The painting style is expressive, with visible brushstrokes.

150è Aniversari
del naixement de
Maria Antònia Salvà
(1869-2019)

ACTES
DE LES

III JORNADES
D'ESTUDIS LOCALS
DE LLUCMAJOR

29 i 30 de novembre de 2019 · Claustre de Sant Bonaventura

Ajuntament
de **Llucmajor**

**ACTES DE LES III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR
CELEBRADES ELS DIES 29 I 30 DE NOVEMBRE DE 2019**

© de l'edició: Ajuntament de Llucmajor, 2019

© dels textos: els autors, 2019

© de la coberta: retrat de Maria Antònia Salvà de jove
fet pel seu germà Francesc (Família Salvà-Truyols).

Aquest llibre ha estat publicat amb l'ajuda de

G CONSELLERIA
O PRESIDÈNCIA,
I CULTURA I IGUALTAT
B

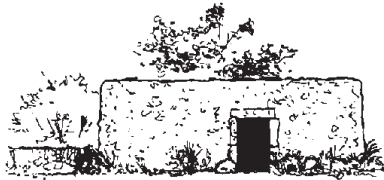
institut d'estudis
balearics

Producció i fotocomposició: BÀSICS Serveis Editorials

Fotocomposició i impressió: Impremta Muro sl

ISBN: 978-84-948770-9-4

DL: PM 737-2020

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS
DE LLUCMAJOR

SUMARI

Presentació

- III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor** 11
Maria Francisca Lascolas Rosselló,
regidora de Cultura, Educació i Ocupació

Lliçó inaugural

- Maria Antònia Salvà:**
l'intercanvi epistolar com a forma de vida 17
Francesc Lladó Rotger

A l'entorn de Maria Antònia Salvà

- Maria Antònia Salvà, incitació al viatge** 37
Jaume-Bernat Adrover i Artigues
- El *soundscape* de Maria Antònia Salvà.**
La poesia com a descripció de paisatges sonors 61
Joan Antoni Ballester Coll
- Els béns etnològics de la possessió de sa Llapassa** 79
Celso Calviño Andreu i Joan Clar Monserrat
- La toponímia de la possessió de sa Llapassa** 97
Celso Calviño Andreu, Joan Clar Monserrat i Franc Jaume Vich
- Maria Antònia Salvà i els llibres de lectura escolar** 125
Francina Capellà Roig

Maria Antònia Salvà: l'Escola Mallorquina a les escoles	145
Rosa Garcias Miralles	
El poema «Jaume III de Mallorca» (1916), de Sebastià Guasp Cerdà	153
Maties Garcias Salvà	
L'homenatge de 1918 a Maria Antònia Salvà: el text i el context	169
Jaume Oliver Jaume	
Memòria i poesia: la infantesa en la mirada poètica de Maria Antònia Salvà . . .	191
Maria Antònia Perelló Femenia	
Una crònica del monument dedicat a Maria Antònia Salvà: del projecte fallit de l'escultor Tomàs Vila (1959) a l'obra feta de l'arquitecte Josep Ferragut (1965)	201
Miquel Pou Amengual	
La contribució de la poesia de Maria Antònia Salvà al <i>Diccionari català-valencià-balear</i>	239
Cristian Raúl Sánchez Curto	
Dos poemets publicitaris de Maria Antònia Salvà sobre el licor de palo llucmajorer	257
Miquel Sbert Garau	
Maria Antònia Salvà i Jacint Verdaguer: una aproximació	269
Margalida Tomàs	
<i>Mireia</i>, origen de la bruixa Tavèn. Entre Mistral i Salvà, entre la Provença i Mallorca	287
Pau Tomàs Ramis	
La dimensió fitonímica en l'obra de Maria Antònia Salvà	321
Joan Veny	
Maria Antònia Salvà i la Guerra Civil	333
Antoni Vidal Nicolau	

Miscel·lània

Els quarters de carabiners.

Projecte de construcció d'un quarter a Cala Pi (Llucmajor) . 349

Celso Calviño Andreu

Joan de Vidal i Salvà (1905-1984).

Un llucmajorer de moltes facetes 373

Bartomeu Carrió Trujillano

El Quadrat de Llucmajor:

origen i evolució urbanística 395

Maria Antònia Fernández Pizà i Marina Ferre Valverde

El cafè i fonda de Ca na Grina de s'Arenal (1910-1964) i

**Gabriel Servera Cardell: cartes des de la presó de Bellver
durant la Guerra Civil 415**

Dídac Martorell Paquier

Els Ripoll de Llucmajor,

de conreadors a licoristes i a emprenedors (1830-1930). . . . 459

Apol·lònia Nadal Mut

Presentació

Senyores, senyors,

Benvinguts al Claustre de Sant Bonaventura, a les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor.

Tenir constància de les petites històries, de les relacions humanes, de les activitats comercials, dels llocs que s'han trepitjat, dels pensaments polítics que han marcat cada època... i també de tot el que forma part d'un gran context històric general ens permet comprendre el nostre passat i el nostre present, i preveure, per tant, el nostre futur. Saber de les nostres arrels ens permet respectar i valorar tot el que feim.

Els ajuntaments tenen un paper crucial en la vida quotidiana dels ciutadans en tots els seus aspectes. Per això pensam que és un deure dels representants públics conèixer i difondre la realitat del municipi, impulsar la investigació, l'estudi i l'aprofundiment en els aspectes que conformen la societat. Volem ser dinamitzadors de les inquietuds culturals i socials de la ciutadania i estam orgullosos que la iniciativa municipal incentivi l'àmbit cultural de la nostra societat.

Avui encetam la tercera edició de les Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor. Després de dos anys, podem dir que les nostres jornades estan ben consolidades dins el nostre espai cultural i que s'han convertit en un referent bàsic per a la investigació i el coneixement de la realitat social, històrica i cultural del municipi. Sabem, però, que el que queda per descobrir és immens, que la tasca pendent és enorme. Per això encoratjam a tots els sectors implicats a continuar en aquest camí.

El ventall temàtic de les comunicacions que durant aquests dos dies es presentaran, tot i envoltar majoritàriament la figura de Maria Antònia Salvà, és prou ampli, i la qualitat, alta. La nostra poeta és sens dubte l'eix central d'aquesta edició, però també sentireu parlar d'altres poetes, de la Guerra Civil, dels carabiners, de llucmajorers de renom, de la indústria del poble, de béns etnològics i de toponímia.

Disposam de vint-i-una ponències que conformen noves aportacions, a més d'una nova lliçó inaugural. Així doncs, podem dir, amb orgull, que Lluçmajor interessa, que Lluçmajor és objecte d'estudi.

Però la finalitat de les jornades és publicar-ne els resultats. No tendrien sentit aquests dos dies de lectures públiques si no hi hagués el compromís de deixar constància per a les generacions futures de la reflexió que els investigadors ens brinden. Una tasca tan rellevant ha de tenir la seva difusió i s'ha de posar a l'abast dels estudiants i de futures recerques. Així, per part de la institució que represent, podeu estar segurs que l'extraordinària feina feta pels investigadors no quedarà en l'oblit i serà la base d'estudi d'altres investigadors.

I com a mostra de reconeixement de la seva tasca, vull fer arribar l'agraïment més sincer als comunicants que aquests dos dies ens exposaran els resultats dels seus estudis. També al comitè científic d'aquestes jornades i al cronista oficial de Lluçmajor; a la Universitat de les Illes Balears; a Illa Edicions, editora de les Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, que se celebraren l'any passat, una publicació que es presenta avui; a l'Institut d'Estudis Baleàrics, que hi ha col·laborat econòmicament; al Centre de Professors de Palma, per la gran difusió de l'activitat entre el personal docent; a totes les persones que hi han fet feina des d'aquest ajuntament, i, finalment, a tots els qui durant aquests tres anys han respost a la crida d'aquestes jornades.

Som davant una gran tasca, els estudis locals, que ha de seguir tenint futur. Per això, em plau comunicar-vos la celebració, l'any que ve, de les IV Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, que tendran

un eix temàtic concret però també un apartat de miscel·lània on es podran encabir tots els temes que s'hi vulguin exposar. I perquè siguin un èxit confiam novament en vosaltres, en la vostra motivació i en la vostra capacitat de feina.

Per acabar, us volia convidar a visitar, en aquest mateix Claustre, l'exposició titulada «Maria Antònia Salvà 1869-2019», organitzada conjuntament amb l'Obra Cultural Balear, que estarà oberta fins al 31 de gener, i que pensam que és un magnífic complement a tot al que escoltarem en aquestes sessions.

Moltes gràcies a tots.

Maria Francisca Lascolas Rosselló
Regidora de Cultura, Educació i Ocupació
Llucmajor, 29 de novembre de 2019

Lliçó inaugural

MARIA ANTÒNIA SALVÀ: L'INTERCANVI EPISTOLAR COM A FORMA DE VIDA

Francesc Lladó Rotger

Introducció

Llengua i cartes són dos elements que, juntament amb la poesia, constitueixen una part essencial del cicle vital de Maria Antònia Salvà, sense la qual no entendríem la vida de la poeta en la seva totalitat. Parlarem, doncs, de la importància d'aquests elements en el transcórrer vital de Salvà i en la construcció de la seva realització personal. Donarem a conèixer el perquè d'aquesta importància i de com constituïren també una part important de les seves inclinacions i els seus desitjos. Finalment exposarem el compromís en què ens posa als investigadors el llegat que ens va deixar Maria Antònia Salvà.

Importància de la comunicació epistolar

Les cartes foren, i són encara, una manera de comunicar-se les persones per a les més diverses finalitats. Des dels negocis fins a les comunicacions més íntimes, hi ha tot un ventall de funcions que seria impossible d'enumerar en la seva totalitat. Per altra part, les cartes d'una persona, reunides amb posterioritat a la seva vida, especialment si n'ha escrites moltes, poden constituir una excel·lent autobiografia que pot ajudar moltíssim a esbrinar el recorregut vital d'aquella persona; des de les qüestions més quotidianes fins a l'expressió més íntima dels seus pensaments i els seus sentiments. Tant per a l'historiador de la cultura com per al biògraf, les cartes escrites per un individu solen estar plenes de caps de fil que ajuden enormement a trobar els cabdells que, una vegada descabdellats i ajuntats un amb l'altre, poden constituir una part no menyspreables de la biografia d'aquella persona. Per un altre costat, en el cas d'escriptors, poden ser també un complement ideal per matisar i enriquir aquells escrits que va deixar publicats. No és la mateixa la forma d'expressió d'una persona en públic que en privat, ni són els mateixos els temes que es tracten en un i altre àmbit. Fins i tot poden ser contraposats i la persona pot no mostrar-se de la mateixa manera. D'aquí la importància de les cartes per completar

en la seva totalitat la semblança d'una persona, per exposar des de la imatge que va voler mostrar a tothom fins a aquella que va reservar a algunes persones que eren molt especials per a ella.

Per altra part, en els epistolaris podem trobar molts elements de la vida quotidiana, com aquells que fan referència a feines, problemes, malalties, ocupacions i altres que entronquen directament amb la història més general, com fets polítics i socials, religiosos, epidèmies... així com també l'opinió que té el que escriu sobre aquests fets i la que manifesta a aquell a qui van dirigides les cartes.

Basta mirar la llista de més de cinc-cents persones amb qui Maria Antònia Salvà es va escriure per comprendre la importància que tengueren les cartes que va rebre i les que va enviar en la seva vida. Especialment si tenim en compte que alguns d'aquests epistolaris passen el centenar de cartes. Hem de fer menció especial del de Ferrà, que està format per més de 300 cartes escrites per la poeta i prop de 400 enviades per Ferrà. Parlam només de les que es conserven, perquè les escrites foren moltes més, car hi ha èpoques que no tenim cap carta, encara que és evident que s'escrivien. Per exemple, entre 1904 i 1921 hi ha 97 cartes de Ferrà i només 23 de Salvà. Això mostra que la majoria de les que Salvà contestava a Ferrà en aquest període es perderen.

Hem de parlar també del de Carner, 178 documents entre cartes i targetes postals enviades pel poeta. El de Salvà a Carner el constitueixen només 28 documents, cosa que ens indica que moltes de les cartes escrites per ella es varen perdre en l'anar i venir de Carner d'un país a l'altre o en l'exili del poeta. També del de Mateu Obrador, en el qual hi ha 84 cartes de Mateu Obrador a Salvà i 75 de Salvà a Obrador, del qual s'ha ocupat Lluïsa Julià.¹

En molts dels epistolaris s'han perdut les cartes que Salvà va enviar. Exemples d'altres epistolaris copiosos són les més de 100 cartes enviades per Mercè Massot; 138 per Josep Ros i Artigues; 156 per Catalina Ferrà, germana de Miquel, el poeta amic; 132 de Joan Pons; 70 de Francesc de Borja Moll; 77 de Catalina Costa; 12 de Joan Mascaró; 28 de Miquel Forteza; 45 documents de Llorenç Moyà; 59 de Guillem Colom; 34 de Miquel Dols, i un sens fi més que no citam per no allargar més.

Salvà, per altra part, no es va envoltar només de familiars o amics, sinó que tengué contacte amb un sens fi de personatges de la vida intel·lectual mallorquina, del Principat i de tot Europa i Amèrica.

¹ Lluïsa JULIÀ. «Tast d'un ric epistolari. Vint cartes entre Maria Antònia Salvà i Mateu Obrador». *Randa*, 39, pàg. 29-60.

Podem citar entre altres: Antoni Maria Alcover; Joan Alcover; el psiquiatra Joan Alzina i Melis; el periodista Jeroni Amengual; el literat Miquel Victorià Amer; el filòleg Ramon Aramon i Serra; el solleric Miquel Arbona Oliver; la poeta catalana Clementina Arderiu; el jesuïta Miquel Batllori; el pintor argentí Francisco Bernareggi; els bisbes Domènech, Miralles, Pascual i Hervàs; la francesa Andrée Bruguère de Gorgot; el pedagog Joan Capó; l'eclesiàstic Frederic Clascar; el folklorista Rafel Ginard; la poeta Rosa Leveroni; el malaguanyat poeta Bartomeu Rosselló Pòrcel; el pedagog musical Artur Martorell; els poetes Marià Manent i Blai Bonet, i un sens fi més de persones que no tenim temps de citar. Hi hauríem d'afegir el poeta i bibliotecari Miquel Ferrà i el poeta i diplomàtic Josep Carner, dels quals ja hem parlat.

En les mans i la ploma de Salvà els epistolaris es converteixen en pura literatura autobiogràfica. Hi podem trobar humor, anècdotes ben sucoses, multitud de refranys i frases fetes, els avatars de la quotidianitat, les relacions entre persones, la vida familiar, l'amistat, l'expressió d'idees, sensacions i sentiments, les virtuts i els defectes de cada un, la religiositat, les renyades, els escrúpols, i fins i tot les confessions més íntimes. Tot això amb una clara intenció literària.

Margalida Tomàs ens parla del valor de la correspondència de Salvà amb les amigues per determinar la biografia tant oficial com íntima dels primers anys i dels anys d'adolescència de la poeta. Ho diu d'aquesta manera: «El fet de tenir amigues allunyades físicament [...] propicià uns intensos intercanvis de cartes, una correspondència que ens ofereix unes informacions inapreciables per conèixer tant la biografia més íntima de l'autora com la seva eclosió com a poeta dins el món palmèsà de finals de segle. Així, veurem que, segons la corresponçal i segons el moment, els epistolaris ens mostraran tot un conglomerat d'interessos i de vivències personals —la pròpia intimitat, amb una presència destacadíssima de l'aspecte religiós; l'ambient cultural mallorquí, o el de la pròpia creació poètica—, i que ens poden servir de punt de partida per conèixer més a fons la persona de Maria Antònia Salvà en uns moments en què l'escriptura —per a ús personal o per a ús públic— comença a dibuixar-se com una sortida vital.»² Tomàs fa referència especialment a dos epistolaris. El primer és el d'Antònia Terrassa, que consta de 230 cartes, de les quals 71 són escrites per Maria Antònia Salvà i les altres per Antònia Terrassa. El segon, el de les germanes Mercè i Maria Josepa Peña, amb 239 cartes d'una o les dues germanes a Maria Antònia

² Margalida TOMÀS. «Les bases culturals de Maria Antònia Salvà» a *Escriure sense context* (Barcelona, 2009), pàg. 23-24.

Salvà. Epistolaris que podem afegir als citats anteriorment. I parlant de dones podem esmentar encara les 110 de Consuelo Cienfuegos Jovellanos, una dona de Gijón que Salvà conegué a Lourdes el 1895.

La importància de les cartes ens fa veure que es tracta d'un material de valor incalculable, i que ja hem perdut una oportunitat única de recuperar aquelles escrites per Salvà dels arxius que tal volta ja han desaparegut o han estat tirats al fons, i els que se n'ha duit el temps amb totes les coses que tuda. Tenim, per altra part, una oportunitat única com a investigadors participants d'aquestes jornades de recuperar les missives de Salvà que estiguin en algun lloc de Mallorca, de Catalunya o del món i que encara siguin recuperables. Per a Margalida Tomàs foren importantíssimes les cartes i els papers que Salvà conservava curosament en carpetes per refer mínimament la seva biografia més jove. Perquè Salvà, contràriament al que va escriure Miquel Gayà en la presentació de la correspondència entre ella i Ferrà, no només tenia biografia sinó que, com hem pogut veure, la tenia ben rica i ben sucosa, escrita, en molta part, des de ca seva, en les innombrables cartes que va redactar i encara conservam.

És cert que els temps han canviat i que ja no s'escriuen cartes, o almanco no se n'escriuen com abans, i els que ens succeeixin estaran mancats d'aquesta font tan important per tenir informació de les persones i per poder reconstruir la seva biografia. Però no ens convé enyorar gaire els temps passats, cada temps té les seves coses bones i dolentes. Si Maria Antònia Salvà visqués en aquest tecnificat segle XXI i es pogués servir d'aquestes tecnologies, ella que tenia un esperit tan curiós i que volia saber tantes coses, hauria tengut un mitjà ideal des de ca seva o des de la seva possessió per estar en contacte amb el món, en lloc de posar-s'hi amb les cartes que va escriure i va rebre. Imaginau les coses que hauria pogut aclarir des de ca seva, les connexions que hauria pogut establir. Li haurien fet molt de profit, perquè no hem d'oblidar que ella era una autodidacta i una persona interessada en el món que l'envoltava. De tota manera, el vertader miracle és la capacitat de contacte amb el món que tenia Maria Antònia Salvà. Sense disposar de les tecnologies de què disposam ara, només amb l'ajuda del carter i el servei de correus, que era allò que estava a la seva disposició, se'n sabé servir per a la realització vertadera dels seus desitjos, les seves ambicions i les seves ganes de saber i estar al món.

La llengua

La llengua constitueix una part fonamental de la vida de les persones i de les societats. També fou així en Maria Antònia Salvà,

en la qual més que de llengua materna podríem parlar de llengua paterna. El català que parlam a Mallorca constituí una part essencial de la seva infantesa en la veu de la seva dida Flauta, la que ella considerava una «jove y robusta camperola» que li contava rondalles i glosades i que deia que quan la desmamà «ja sabia un enfilall de cançons».³ També en Úrsula Salvà, que va estar a la Llapassa. Una glosadora llucmajorera a la qual sentí fer i recitar moltes gloses i amb la qual li agradava conversar fins a altes hores de la nit. Maria Antònia Salvà tengué, de jove, una relació molt especial amb ella i li dedicà un capítol de les seves memòries.⁴

Parlam de la llengua que aprengué de petita a ca les monges de Llucmajor i la de sor Quitèria, monja de la Puresa, probablement castellana. Però també la de son pare; la de les rondalles de companyes d'infantesa; la d'antigues criades; la de Dona Maria Àngela, que cita a les memòries;⁵ la de na Flauta, i la d'Úrsula Salvà, que tengueren una especial incidència en la seva persona i en el seu futur com a poeta. Moltes d'aquestes influències la decantaren definitivament cap a la llengua catalana, que va ser la seva llengua materna i literària tota la vida. De petita ja jugava amb aquesta llengua fent gloses i tota la vida hi va jugar fent versos o escrivint cartes i altres textos en prosa.

La llengua és volàtil: «Verba volant, scripta manent», les paraules volen i els escrits romanen, cal escriure la llengua per fixar-la. Però ella va descobrir que les lletres, malgrat romandre, també volaven quan tirava el sobre ple de paraules escrites a la bústia per anar a prop o ben lluny i arribar a la destinació on les enviava, a casa dels amics, dels familiars, dels editors o dels poetes com Mistral. A aquest li va escriure en provençal, sabedora del valor de la llengua pròpia com a principal entre totes les altres llengües que no serveix només per comunicar-se, sinó també per pensar i per estimar.

I aquelles cartes que ella enviava retornaven plenes de llengua escrita en català o en altres idiomes, per fer les seves delícies en el moment de llegir-les en la tranquil·litat de l'espai que l'envoltava i tornar-les a contestar, constituint així una xarxa de coneguts i amistats que la lligava al món d'enfora. De la mateixa manera, la llengua dels familiars i amics de prop que podien comunicar-se, amb dificultat, a través de la parla, la lligava a l'espai més proper. Les cartes li eixamplaven el món i contribuïen de manera important a la

3 Maria Antònia SALVÀ. *Entre el record i l'enyorança. Proses i memòries* (Mallorca 1955), pàg. 7.

4 Per a més informació sobre Úrsula Salvà, vegeu Miquel SBERT I GARAU. «Úrsula Salvà i Salvà, la glosadora de la Llapassa». *Randa*, 83, pàg. 65-86.

5 *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 82.

seva realització com a persona.

Però la llengua escrita prevalia sobre l'altra i era un dels seus millors plaers i gusts. A *Llepolies i joguines* escriu el poema «El meu premi», que parla de la seva estada, quan era adolescent, al col·legi de la Puresa. Diu així:

A la sala de la feina
em sentia decandir
ni el ganxet ni la costura
ni el brodat era per mi.

Els tambors i filagarses
m'agreuaven el posat;
La campana de l'escola
m'era el toc de llibertat.

Sor Quitèria fou la mestra
de l'escriure i el llegir.
Tots la creien repelença;
jo la creia un xerafi.

Llegir i mullar la ploma:
Heus aquí ma voluptat;
era aucell que s'adelita
dins un arbre nou-fullat.

I arribades les vacances,
Sor Quitèria m'oferí
una ploma d'au guarnida
amb floretes de gesmí.⁶

Amb aquest poema podem veure quina era la seva vertadera dèria, i per això, durant tota la vida, es dedicà a fer allò que més li agradava, que era escriure. Ho feia durant hores al dia i dies a la setmana, tant per crear i perfeccionar els propis poemes com per posar-se en contacte amb el món dels amics i coneguts, i enviar-los o comentar amb ells els propis poemes o els dels altres. I això ho feia amb aquella lletra tan personal i bella com inconfusible. Devia ser la que va aprendre a ca les monges de la Caritat i va perfeccionar a les de la Puresa o pel seu compte. Una lletra molt acurada que mostra fins a quin punt li plaïa aquella llengua escrita que no era només un mitjà per comunicar als amics els conceptes que incloïa a les cartes i

⁶ Maria Antònia SALVA. *Llepolies i joguines* (Mallorca, 1946), pàg. 87.

als versos, sinó per comunicar-los també la bellesa expressada en les lletres tan pulcres que els enviava. Per altra part, consultant les cartes escrites a Ferrà ens adonam que no li costava gens copiar un text o uns versos per evitar feina a l'amic i així regalar-li un temps del qual ell no disposava o que tenia escàs. Això passa amb més freqüència quan preparen el llibre *Espigues en flor*, per al qual s'intercanvien moltes missives que són un exemple de com es poden perfeccionar els versos des de la distància i només a través de cartes.

El castellà de sor Quitèria es veia completat per la relació amb el pare de la poeta, que la posà en contacte amb la llengua catalana escrita que sempre estimà. El pare tenia amics entre els literats que havien començat a escriure en aquesta llengua: Marià Aguiló, Jeroni Rosselló, Pere d'Alcàntara Penya, Bartomeu Ferrà. També arribaven a ca seva les publicacions *Revista Balear* i, després, *Museo Balear*, on devia llegir en català i amb avidesa els autors que hi escrivien. Ella mateixa ens ho conta en les seves memòries parlant clarament de l'excel·lència d'aquesta llengua catalana sobre l'altra. Ens diu que quan la posaren al col·legi de Palma ja havia après a llegir i escriure amb les monges de Lluçmajor, i ens comenta que «alguns dies a la setmana llegíem versos, no cabia en mi de satisfeta, i Zorrilla, Meléndez, Moratín s'encastaren al meu cervell per *in aeternum*». A continuació manifesta: «Però m'estaven reservades fruïcions molt més pures: La poesia mallorquina que entrava a ca nostra amb el *Museo Balear*. Allò sí que era insuperable, sobretot si els versos publicats eren d'En Costa!»⁷ A partir de les amistats del pare, coneix Mateu Obrador i, entre els més joves, Miquel Costa i Llobera, que la guià en els primers temps i que li dirigí i prologà el primer tom de *Poesies*, publicat el 1910.

Costa li va presentar, a cal germà de Salvà, el que seria amic coral i receptor del corpus més gros de cartes que Maria Antònia Salvà va escriure. Era el que esdevindria després el seu amic de l'ànima, Miquel Ferrà. Aquest seria en endavant, com diu ella en les seves memòries, «el meu conseller, el meu auxiliar en les tasques literàries, carregant-se volonterosament tot allò que jo no podia resoldre per mi mateixa: tracte amb editors, còpia i correcció de manuscrits..., amb una paraula: *la meva crossa*, en qui tenia posada una plena, il·limitada confiança.»⁸ L'amic, resident a Barcelona, que la posaria en contacte amb la dinàmica capital industrial i la faria avançar, precisament per carta, en el seu ideari i en la seva afirmació com a dona i com a

⁷ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 13.

⁸ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 105.

escriptora. També en l'amor a la terra, en l'ampliació dels horitzons massa petits de la Roqueta i en l'amor a Catalunya, a les seves gents i al projecte cultural català. Costa i Ferrà la posen en contacte amb el món literari del Principat i d'aquesta manera coneix per carta o personalment els poetes Jaume Bofill i Mates, Rafel Masó i, molt especialment, Josep Carner, amb el qual tengué una llarga i fecunda amistat, que es veu reflectida en les cartes que s'escrigueren. També es posa en contacte amb els caputxins de Sarrià i amb el pare Miquel d'Esplugues, que fou el seu director espiritual fins que es va morir i amb el qual tengué una extensa i important correspondència.

Una altra de les influències capitals en el coneixement de la llengua literària fou Jacint Verdager. Quedà meravellada, de jove, amb uns versos de «Canigó» que li llegí son pare. Ella mateixa ho expressa d'aquesta manera: «Allò fou per a mi una revelació; i de tal manera s'encastà l'estrofa dins el meu cervell, que hi és romasa per a sempre. Això no té res d'estrany, perquè, llegint després el llibre amb assedegament inexpressable, estrofa per estrofa i vers per vers, vaig arribar a saber de memòria tot el poema.»⁹

Aquest amor al llenguatge i a les paraules li fa estimar ja als sis anys una paraula concreta, el mot *estelada* del poema «Marina» de Costa i Llobera, que havia sentit recitar al seu germà i que ella evoca quan veu els focs artificials reflectits dins la badia de Palma des del palau episcopal. Diu: «Ningú ho sospitava, segurament, ni la meua edat era per fer-ne confidències a ningú; però el sentiment era en mi intensíssim, i sobretot una paraula, *estelada*, tota nova per mi, em sonava amb particular delícia: *I tremolant dins el cel//parla de Déu l'estelada...*»¹⁰

L'amor a les paraules i a la llengua i la pràctica que en fa des de petita la du a tenir gran facilitat pels idiomes. Aconsellada per Costa, aprèn el francès, tradueix el provençal intuïtivament, i Joan Pons ens diu que aquest instint per les llengües «en ocasió del viatge de 1907 li permetrà d'entendre's tota sola amb un vailet grec al port del Pireu»,¹¹ i més endavant traduirà poemes i proses de l'italià. Té un do per a les llengües probablement per l'aprofundiment que havia fet en la seva pròpia des de la més tendra infantesa, com hem vist. Té capacitat per interioritzar les llengües, el seu ritme, la seva cadència i sentir-les interiorment, més endins de l'oïda. Ens ho diu Joan Pons

⁹ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 27-28.

¹⁰ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 14.

¹¹ Joan PONS. «Discurs pronunciat el 29 de gener de 1960, en l'acte de proclamar Maria Antònia Salvà filla adoptiva de la ciutat de Lluçmajor». *Crítica literària*, 2 (Palma, 1976), pàg. 66.

amb aquestes paraules: «La sordera no li començà de debò fins cap als vint anys, i la invasió fou més o menys lenta i progressiva fins accentuar-se terriblement cap a la cinquantena. Però ja aleshores el que no podia escoltar directament ho suplïa amb l'instint, la intuïció o el record que li cantava el més variat repertori de músiques interiors. Ens ho dirà ella mateixa:

Si l'orella es tancà, les melodies
més intenses sonaven en món cor.»¹²

Les cartes

Però aquesta llengua de la qual hem parlat fins ara li és esquivada, sobretot a partir dels seus vint-i-un anys, quan es veu fortament afectada per la sordera. Aquesta dificultat no li impossibilitarà, però sí li dificultarà, la recepció de la llengua que abans fluïa a cor què vols, tant en la forma escrita com en la parlada. La sordera també afectarà el tracte social que tenia anteriorment, fins que aquest entrebanc li produeix una forta depressió que podem endevinar a través de les cartes que escriu.¹³ Una altra vegada les cartes per conèixer la seva biografia més íntima. Però ella no és una persona que es reti davant les dificultats i, a poc a poc, anirà descobrint que és sobretot la llengua escrita la que li possibilita tant la seva desitjada expressió artística com la relació amb les persones que la cultiven i amb els amics i la gent que viu enfora i que també estima i cultiva aquesta llengua. La llengua escrita a les cartes li possibilitarà sortir tant del seu món com de la Roqueta o de la casa o la possessió on viu relativament aïllada del món cultural dels seus amics i coneguts. Aquesta dèria per escriure i la dificultat que té amb la llengua parlada expliquen el fet que dediqui bona part del seu temps a escriure cartes. Unes cartes que la connectaran amb els altres i amb el món, que li permetran el contacte ple que necessita i que tan difícil i enutjós li és amb la paraula parlada. Això és el que produeix els diversos milenars de cartes que degué escriure i que es troben disperses pel món o definitivament i desgraciadament desaparegudes. L'armari en què eren guardades a ca seva les respostes a aquestes cartes era gros i ple de carpetes amb totes les que havia rebut. Als sobres d'aquestes hi escrivia amb llapis anotacions seves sobre el contingut de cada una. Aquestes foren classificades per persones que li havien escrit.

¹² *Ibidem*, pàg. 74.

¹³ Margalida TOMÀS. «Les bases culturals de Maria Antònia Salvà» a *Escriure sense context* (Barcelona, 2009), pàg. 25.

Ara constitueixen un monument gràfic de valor incalculable guardat zelosament per la biblioteca Lluís Alemany del Consell de Mallorca i altres arxius públics o particulars, on van a consultar-les tots aquells que volen aprofundir sobre la vida i obra de la nostra autora.

En aquest món de cartes, ella triava els seus interlocutors i, a través d'ells, no només escriu i es comunica sinó que les cartes són també la seva manera d'actuar en el món. A vegades corregint i millorant els seus poemes o els dels seus corresponents, altres enviant articles a Ferrà a favor del torrent de Sóller o en contra dels vitralls de la Seu que no agradaven al seu amic, que havia iniciat una campanya en contra a la qual ajudava l'amiga, o quan signa un manifest a favor de Catalunya i la seva causa l'any 1919. Tal volta les cartes que mostren més aquest vessant d'actuació siguin les que va intercanviar amb Ferrà i Carner.

És tanta la importància de les cartes de Salvà i tot el que se'n pot desprendre que Neus Real, després de qualificar d'«un autèntic tresor per a la investigació»¹⁴ les cartes que van creuar Salvà i Ferrà, posa en valor la importància dels epistolaris de Salvà tant amb Ferrà com amb Maria Mayol i Maria Verger, per descobrir una Maria Antònia Salvà molt diferent del personatge secundari, sense importància i empetitit que a vegades ella mateixa manifestava ser. Real diu: «L'escriptora informada, intel·ligent, dotada de geni que té autoritat i criteris literaris i culturals de sobres per exercir un mestratge explícit» en les dues escriptores «és la mateixa, naturalment que es mostra en la correspondència amb Miquel Ferrà. En aquesta darrera, però, de manera molt més dilatada, resseguible i detallada.»

Real fa un gran elogi de les cartes de Salvà a Ferrà. Comenta: «Qui les llegeixi o rellegeixi amb calma (i val la pena fer-ho perquè són una delícia en molts sentits) percebrà amb facilitat que al costat del discurs més, diguem-ne, “femeninament” estereotipat s'hi retroba (no ja s'hi descobreix) una escriptora que estudia i acaba dominant el francès, que ha llegit i no para de llegir literatura; que està al dia de la premsa catalana i mallorquina i frueix extraordinàriament amb la premsa periodística ben escrita; que domina els recursos poètics; que rep i valora críticament, amb criteris definits, les obres de nombrosos autors i autores; que intervé en el procés d'edició dels llibres d'altri, i que es converteix en un referent literari tant per als joves com per als noms consolidats en el camp de la lírica (i, en correspondència és coneguda i homenatjada arreu)». I continua: «S'hi retroba una poeta i una traductora conscient i rigorosa que escriu per necessitat i, per tant, sense aturador, que enllaça projectes fins passada la

¹⁴ Neus REAL. «Cartes d'una desconeguda?» a *Escriure sense context* (Barcelona, 2009) pàg. 262.

setantena, que s'acull a models de categoria, fiables, i que treballa per perfeccionar la seva feina al màxim (i cal dir ni que sigui entre parèntesis que corregeix i revisa els textos fins a la sacietat i, tot i que demana assessorament, sempre es reserva la decisió final); que té una visió clara de les coses, i opina amb fonament sobre el món i l'estat de la cultura i les lletres del país, l'urbanisme i el turisme, la política, la llengua i la normativa, la professionalització literària, la societat... I no menys important, s'hi retroba una autora que es riu de si mateixa, acara amb humor els avatars més diversos i ironitza constantment sobre la vida i la literatura.» I afegeix: «Lluny de ser les cartes d'una desconeguda, aquestes són les cartes d'una escriptora amb majúscules.»¹⁵

No hem d'oblidar, però, el paper que tengué Ferrà en l'acompanyament del progrés d'aquesta Maria Antònia Salvà que el 1911 ja creia que havia fet el seu llibre de poesia i que ja no calia esforçar-se més. Ferrà, primer des de Gijón i després des de Barcelona, contribuirà, amb l'absolut consentiment i col·laboració de la poeta, en aquesta evolució i en la conversió de Salvà en la poeta ja formada i segura que Neus Real veu. Salvà, sense abandonar el seu retir i el silenci de la Llapassa o de Lluçmajor, precisament a través de les cartes que escriu i que rep, especialment de Ferrà i de Carner, anirà fent, a través dels anys, aquesta magnífica evolució.

Conscient de la importància de la correspondència i del valor de les cartes, no guardà només les seves sinó també les cartes de Miquel Costa, un jovenet estudiant a Barcelona, a son pare. En les memòries, Maria Antònia Salvà diu: «correspondència que en doble reverència he conservada jo com un joiell».¹⁶ També guarda, amb cura especial, la carta que el 24 de maig de 1874, quan ella tenia quatre anys, escrigué Costa a son pare parlant-li del seu amic Jacint Verdaguer, que havia guanyat la viola als Jocs Florals de Barcelona i on explica que ell guanyava premis quan encara feia feina en una possessió i els amos li permetien assistir a les classes al seminari de Vic. Li comenta que, en aquells moments, era el príncep dels poetes de Catalunya. Salvà diu que guarda aquella carta com un doble tresor.¹⁷ Tant li agradava escriure cartes que aquest fet apareix en forma figurada en alguna de les seves poesies. El poema «El niu d'oronelles» en una de les seves estrofes diu:

15 Neus REAL. «Cartes d'una desconeguda?» a *Escriure sense context. Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà* (Barcelona, 2009), pàg. 265-266.

16 *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 15.

17 *Ibidem*, pàg. 26.

On fugiran l'hivern? I a l'altra terra,
viuran —pensava— al camp o bé al poblat?
Trobaran pau o guerra,
o bé cors amorosos on aferra,
com en son terror propi, la bondat?

Jo els penjaré un billet, on faré quebre
quatre motets de lletra del meu puny;
l'any que ve la resposta podré rebre...
Més qui és capaç de sebre
la llengua que se parla allà, tan lluny?¹⁸

Hem de comentar també que les cartes en temps de guerra són víctimes de la llibertat d'expressió i del secret de la correspondència. Així, el 1937, la censura militar intercepta la carta de Maria Antònia Salvà de 27 de setembre i la de 21 d'octubre i hi escriu: «En Espanya se escribe y habla el castellano que es el idioma oficial. *El Censor Militar*». Ella i Ferrà es defensen de diverses maneres. En primer lloc deixen les cartes a cal veïnat fuster i envien un missatge que diu que passin per allà i, en segon lloc, escriuen en italià, l'idioma que tots dos escriuen i entenen i que no deu entendre el censor. En altres casos, no gaire, es veuen obligats a escriure en castellà.

Salvà, una vegada mort Ferrà, i sense el contacte amb Carner, que ha cessat a causa de la guerra, es veurà òrfena i amb la necessitat de trobar un interlocutor que el reemplaci, i això ho fa amb Joan Mascaró, l'amic de Ferrà, i amb Miquel Duran d'Inca, amb el qual augmenta les cartes que s'havien escrit des del 1909. Mascaró vivia a Cambridge i anys abans de morir, Ferrà l'havia presentat a Salvà. D'aquesta correspondència amb Mascaró ja en parlarem a les Jornades dedicades a Salvà el 2008.¹⁹

L'epistolari de Duran a Salvà i de Salvà a Duran consta de 118 cartes, entre els dos que es fan més freqüents després de la guerra, la mort de Ferrà i els darrers anys de Duran. Aquest epistolari el donarem a conèixer en diverses entregues a les Jornades d'Inca i pensam donar a conèixer el de Miquel Dolç en properes Jornades de Santa Maria.

Això ho dic per animar els investigadors assistents a les jornades a donar a conèixer aquelles cartes inèdites que es puguin trobar en un lloc o altre.

¹⁸ *Espigues en flor* (Mallorca, 1981), pàg. 33.

¹⁹ «Espigues de foc» a *Escriure sense context* (Barcelona, 2009), pàg. 304-327.

Curiosament, les cartes també serveixen per conservar els poemes que es perden. És el cas de la carta de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran, en què li demana si té una còpia del poema «A Marquesina Gallard», que Salvà havia escrit i deia haver perdut, i que podia reproduir de memòria. Demana a Duran si el té i l'hi pot enviar.²⁰

Importància de les cartes en els estudis sobre Salvà

La majoria d'estudis que s'han fet sobre Salvà o la seva poesia han tengut per base les cartes rebudes o enviades per Salvà. Molts dels articles de *Lectures de Maria Antònia Salvà* i d'*Escriure sense context. Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà*²¹ s'han servit d'aquestes cartes per aprofundir en el coneixement de la poeta o en la seva poesia. Ja hem vist el cas de Margalida Tomàs, que les utilitza per reconstruir els primers anys de Salvà, o Neus Real, que se serveix de les correspondències amb Ferrà, Maria Mayol i Maria Verger per donar una nova imatge de Salvà, com hem vist anteriorment. També podem parlar de la relació amb Carner que ha estudiat Lluïsa Julià,²² i la de Ferrà estudiada per Francesc Lladó.²³

Helena González, a *La musa popular i l'escriptura*, utilitza les de Ferrà. Gabriella Gavagnin utilitza també les de Ferrà quan parla de *Maria Antònia Salvà traductora de l'italià*. Isabel Graña fa servir una carta inèdita de Miquel Forteza i les que s'intercanviaren Palau i Fabre, Ferrà i Maria Verger amb Salvà a *Maria Antònia Salvà o la plenitud de l'escola mallorquina*. Miquel Sbert, a *Cap o punta*, cita les de Ferrà-Salvà. Maria Antònia Massanet fa un estudi de la correspondència entre Maria Antònia Salvà i Clementina Arderiu servint-se tant de les cartes de Salvà que són al fons Clementina Arderiu a l'Arxiu Nacional de Catalunya com de les de Clementina que són al fons Maria Antònia Salvà a la biblioteca Lluís Alemany.²⁴

20 «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran» a *XIII Jornades d'Estudis Locals* (Inca, 2012), Carta 55, 9 d'agost de 1951, pàg. 146.

21 *Lectures de Maria Antònia Salvà* (Barcelona 1996) i *Escriure sense context* (Barcelona, 2009), els dos a cura de Lluïsa Julià.

22 «Josep Carner en l'itinerari poètic de Maria Antònia Salvà» a *Lectures de Maria Antònia Salvà* (Barcelona 1996) i «Introducció a Epistolari entre Josep Carner i Maria-Antònia Salvà», a cura de Lluïsa Julià, a *Epistolari de Josep Carner*, Vol. 3, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona, 1997), pàg. 155-159.

23 Francesc LLADÓ. *L'amistat entre Miquel Ferrà i Maria Antònia Salvà* (Llucmajor, 1997) i «Polèmica entorn a l'edició de les Obres Completes de Maria Antònia Salvà» a *Lectures de Maria Antònia Salvà* (Barcelona 1996).

24 Tots aquests estudis els podeu trobar a *Escriure sense context* (Barcelona, 2009).

Epistolaris publicats

Ja fa molts anys, el 1958, Octavi Saltor deia: «El dia que hom pugui publicar l'epistolari rebut per Maria Antònia Salvà, hom podrà donar compte de la magnitud, amplitud i qualitat de les seves relacions personals.» I assenyalava especialment «les de l'inolvidable P. Miquel d'Esplugues, que tanta influència exercí en la vida intel·lectual i fins i tot en la intimitat espiritual de la poetessa».²⁵

Un any després, el 1959, la neboda de Maria Antònia, Josefa Salvà, conscient de la importància de l'epistolari, escrivia una carta a Martí de Tarragona el 19 d'abril en la qual li comunicava: «L'epistolari de Maria Antònia Salvà és una de les coses que més interessin, després de la seva obra poètica. Són vàries les persones que s'han interessat per l'epistolari de Maria Antònia».²⁶

Pel que fa a la publicació d'epistolaris, abans de la guerra ja apareguren publicades 3 cartes de Salvà a Teodor Llorente a l'*Epistolari Llorente, II*.²⁷ Després de la mort de Salvà, va començar Miquel Gayà que, primer a *Randa*, el 1975, i després a l'Editorial Moll publicà les cartes de Ferrà i posteriorment les de Salvà.²⁸ Després, el 1980, se'n publicaren algunes a Clementina Arderiu i Carles Riba.²⁹ També Miquel Gayà, el 1982, publicà 27 cartes i targetes de Maria Antònia Salvà a Llorenç Moyà al treball *Un epistolari de Llorenç Moyà Gelabert*.³⁰ El 1983, es publicaren les intercanviades amb Jaume Bofill i Matas.³¹ El 1988 Valentí Serra donà a conèixer *Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel d'Esplugues*.³² El 1989 el mateix Valentí Serra publicà *Cartes d'Agustí de Montclar a Maria-Antònia Salvà*³³ i, el mateix any, Empar Balanzà va fer públiques 4 cartes de Frederic Mistral.³⁴

25 Octavi SALTOR. «El apostolado franciscano», XLIX (1958), pàg. 60. Aquestes cartes, encara inèdites, són conservades a l'epistolari Salvà-Esplugues al convent dels caputxins de Sarrià.

26 Citat per Valentí Serra. «Miquel d'Esplugues i el franciscanisme de Maria Antònia Salvà» a *Lectures de Maria Antònia Salvà* (Barcelona, 1996), pàg. 41, n. 24.

27 Citat per Josep MASSOT a «Maria Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral» a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 85 n. 5.

28 *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà* a cura de Miquel Gayà Sitjar (Mallorca 1998) i *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà* a cura de Francesc Lladó i Rotger (Mallorca 2006).

29 Carles-Jordi GUARDIOLA. «Quaranta-quatre cartes d'autors mallorquins adreçades a Carles Riba i Clementina Arderiu». *Randa*, 10 (1980).

30 «Affar», II (1982), 112-125. Citat per Josep MASSOT i MUNTANER a «Maria Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral» a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 85, n. 6.

31 Enric BOU. «Correspondència d'escriptors mallorquins amb Guerau de Liost». *Randa*, 15, pàg. 118-126.

32 «Estudios franciscanos» LXXXIX (1988), pàg. 621-636.

33 «Estudios franciscanos», 90 (1989), pàg. 451-475.

34 «Frederic Mistral i Mallorca. Correspondència». *Randa*, 25, pàg. 152-156. (Barcelona, 1989).

El 1993 Josep Massot publicà *Deu cartes de Maria Antònia-Salvà a Ramon de Muntanyola*³⁵ i, el mateix any, les adreçades a Josep M. Casas Homs³⁶ i 2 a Pompeu Fabra.³⁷ El mateix Josep Massot donà a conèixer una carta (datada el 26-4-42) i fragments d'altres, adreçades a Mercè Massot (datades el 7-7-54 i el 23-4-46) i a Maur M. Boix (datades el 9-2-46 i el ?-4-46) al treball *Els poetes de les Illes Balears i el Monestir de Montserrat*.³⁸ També Josep Massot va fer pública una carta adreçada a Jaume Bofill i Matas datada el 24 de juny de 1916,³⁹ que hem d'afegir a les esmentades anteriorment. Finalment, Josep Massot també publicà a *Les tres millors poesies de Maria Antònia Salvà* un text de Salvà de gener de 1931 que, malgrat no ser una carta, respon a la pregunta feta per la *Revista de Catalunya* sobre quines eren les seves tres millors poesies.⁴⁰

El 1996, Lluïsa Julià publicà *Tast d'un ric epistolari. Vint cartes entre Maria Antònia Salvà i Mateu Obrador*.⁴¹ El mateix any Valentí Serra a *Miquel d'Esplugues i el franciscanisme de Maria Antònia Salvà* publica 6 cartes de la correspondència amb Miquel d'Esplugues.⁴² La mateixa Lluïsa Julià publica, el 1997, les que s'escrigueren amb Carner,⁴³ i Isabel Graña i Neus Real donaren a conèixer les que va adreçar Maria Verger a Salvà i alguna de Salvà.⁴⁴ Les que es va escriure amb Joan Mascaró aparegueren publicades per Gregori Mir, el 1998, a la correspondència de Mascaró a l'Editorial Moll.⁴⁵ Les de Maria Mayol les publicà Isabel Graña a *Maria Mayol i el Foment de Cultura de la dona*.⁴⁶

35 *A Miscel·lània Joan Triadú*, (Barcelona, 1993), pàg. 243-262.

36 JOSEP MASSOT I MUNTANER. «Maria Antònia Salvà, col·lectora de cançons populars i traductora de Mistral» a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 85-109.

37 *Ibidem*, pàg. 101-102, cartes 6 i 7.

38 JOSEP MASSOT. «Els poetes de les Illes Balears i el Monestir de Montserrat» a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 210-217. Les de Mercè Massot es troben: La completa a la pàg. 212, n. 46 (26-4-42) i els fragments a la pàg. 211, n. 38 (7-7-54) i pàg. 217, n. 80 (23-4-46), i les de Maur Maria Boix a la pàg. 211, n. 41 (9-2-46) i pàg. 217, n. 80.

39 JOSEP MASSOT. «Més correspondència mallorquina amb Guerau de Liost» a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 83-84.

40 JOSEP MASSOT. «Les tres millors poesies de Maria Antònia Salvà», a *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània* (Barcelona, 1993), pàg. 111.

41 *Randa*, 39, (1996), pàg. 29-60.

42 Valentí SERRA. «Miquel d'Esplugues i el franciscanisme de Maria Antònia Salvà» a *Lectures de Maria Antònia Salvà* (Barcelona, 1996), pàg. 35-52.

43 «Epistolari entre Josep Carner i Maria-Antònia Salvà», a cura de Lluïsa Julià, a *Epistolari de Josep Carner*, vol. 3, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina (Barcelona, 1997), pàg. 153-435.

44 Isabel GRAÑA i Neus REAL. *Dona i cultura a Terrassa entre 1923 i 1936: Maria Verger Terrassenca d'adopció* (Ajuntament de Terrassa 1997), pàg. 130-145.

45 *Correspondència de Joan Mascaró* a cura de Gregori Mir, (Mallorca 1998), vol. 2, pàg. 181-204.

46 Isabel GRAÑA. *Maria Mayol i el foment de cultura de la dona* (Palma, 2008), pàg. 69-90.

A diverses comunicacions de les X, XI, XII i XIII Jornades d'Inca, entre 2009 i 2012, Francesc Lladó va publicar les que s'escrigueren amb Miquel Duran.⁴⁷ El 2009 es publicà *Viure sense context*, en què Dèlia Amorós i Pinós feu conèixer la correspondència entre Emília Sureda i Salvà; Irene Muñoz Pairet publicà la de Víctor Català i la de Roser Matheu,⁴⁸ i Pilar Arnau publicà les de Josep Palau i Fabre.⁴⁹ El 2012, aparegué el volum 8 de les *Obres completes de Pompeu Fabra* amb 8 cartes dirigides a Salvà i una d'aquesta a Pompeu Fabra, que van de 1921 a 1936.⁵⁰ En aquestes cartes hi manquen les 2 publicades per Josep Massot que hem citat més amunt.⁵¹

L'any 2014 Joan Veny i Clar va publicar 17 cartes de Salvà a Miquel Roig a *Epistolari de Maria-Antònia Salvà a Miquel Roig: mestratge i amistat* (Campos, 2014). Finalment, el 2019 Maria del Carme Bosch i Jaume Oliver publicaren *Correspondència entre M. Antònia Salvà i Baltasar Coll Tomàs (1944-1957)*, i també Lluïsa Julià va publicar a *Maria Antònia Salvà. Fragments d'una vida escrita. L'epistolari amb Miquel d'Esplugues*, 5 cartes de Salvà al caputxí.⁵²

Per acabar hem de dir que les cartes dirigides a Miquel Costa i a Guillem Colom, malgrat no estar publicades, es troben a la Biblioteca March de Ciutat.

47 Francesc LLADÓ. «Cartes de Miquel Duran a Maria Antònia Salvà (1909-1927)» i «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran (1910-1927)» a *X Jornades d'Estudis Locals* (Inca 2009). «Cartes de Miquel Duran a Maria Antònia Salvà (1929-1942)» i «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran (1928-1941)» a *XI Jornades d'Estudis Locals* (Inca, 2010). «Cartes de Miquel Duran a Maria Antònia Salvà (1942-1946)» i «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran (1942-1946)» a *XII Jornades d'Estudis Locals* (Inca, 2011) i, finalment, «Cartes de Miquel Duran a Maria Antònia Salvà (1947-1952)» i «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran (1947-1953)» a *XIII Jornades d'Estudis Locals* (Inca, 2012).

48 Irene MUÑOZ. «La relació epistolar de Maria Antònia Salvà amb Victor Català i Roser Matheu» a *Escriure sense context. Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà* (Barcelona, 2009), pàg. 268-303. També podeu consultar alguns dels epistolaris a <https://www.escriptors.cat/autors/salvama/obra/epistolaris> malgrat que a aquesta llista li falta actualització.

49 Pilar ARNAU. «Una amistat epistolar: La relació entre els poetes Maria Antònia Salvà i Josep Palau i Fabre a partir de la seua correspondència» a *Escriure sense context. Jornades d'estudi de Maria Antònia Salvà* (Barcelona, 2009), pàg. 328-347. Arnau fa una interessant introducció en la qual parla dels epistolaris en general i del de Salvà i Palau en particular, al mateix temps que tracta Salvà d'epistològrafa. Remetem el lector a aquesta primera part de l'article.

50 Pompeu FABRA. *Obres completes. Epistolari*, Vol. 8 a cura de Jordi Manent (Barcelona, 2012). Les cartes són les números 153, 159, 161, 165, 215, 238, 246, 247 i 274, pàg. 285, 290, 293, 300, 349, 375, 386-387, 387-388 i 434. Les dates són 6-12-21, 9-2-23, 16-1-24, 2-5-24, 8-4-31, 19-9-33, 15-1-34, 15-1-34 i 24-1-36. La que va dirigida a Fabra és la 247, pàg. 387-388, del 15-1-34. Podeu trobar l'Epistolari en PDF a <http://ocpf.iec.cat/ocpf.cgi?op=llistatObres> pitjant sobre «Epistolari».

51 Vegeu més amunt, nota 37.

52 Randa, 83, pàg. 87-112. En aquest estudi Julià fa un repàs de molts dels epistolaris que s'han publicat. Remetem els lectors a la pàg. 88 i 89 d'aquest estudi.

Projectes

No me n'entenc gaire, de les noves tecnologies, però una altra de les tasques que crec que caldria emprendre, per part dels investigadors, és la de fer una base de dades amb la qual els que estudiam poguéssim saber les cartes que va rebre o que va escriure durant els anys o totes les combinacions possibles, per així poder descobrir encara més aspectes de la cronologia de les missives, que ens ajudarien a comprendre millor la poeta i els personatges amb qui es va escriure.

Animam les autoritats, tant de l'Ajuntament de Lluçmajor com del de Palma i del Consell i el Govern, a dedicar els mitjans i els doblers necessaris perquè totes aquestes coses que hem proposat o proposarem siguin possibles unint-les a la bona voluntat i el temps dels investigadors.

Conclusions

A través de les cartes, Maria Antònia Salvà aconsegueix superar tres de les seves debilitats. En primer lloc, la de ser dona i escriptora: se les enginya per posar-se en contacte amb aquells escriptors que en major o menor mesura la tractaran d'igual a igual, al mateix temps que accepta exercir el mestratge d'escriptors i escriptores com Maria Mayol, Maria Verger, Miquel Dolç i molts més. En segon lloc supera d'aquesta manera la seva sordesa i aconsegueix un mitjà de comunicació que li és més fàcil i més plaent que les converses parlades, en les quals sempre tenia la dificultat d'entendre poc o malament el que li deien i poder respondre o no, amb precisió o sense, el que havia sentit. Aquest hàndicap es va aprofundir amb l'edat, fins al punt d'haver de comunicar-se només en la llengua escrita, per a la qual tenia ja un plec de papers preparat. I, finalment, el fet de la seva dificultat a contradir els altres o el de no saber dir que no. Això es pot veure clarament en la seva relació amb Carner: Possiblement no hauria estat capaç de comunicar-li de viva veu aquelles coses que gosa dir-li a través de les cartes. Amb aquestes pot redactar les idees quan les ha pensades bé i quan les ha escrites, tal volta, una vegada i una altra, lluny de la improvisació que suposa el llenguatge parlat.

Aquestes cartes i els epistolaris que n'han sortit han estat essencials tant en el coneixement de Maria Antònia Salvà com en el canvi del concepte que tenien d'ella els estudiosos i el públic en general. Afortunadament els investigadors han estat des de fa temps conscients del seu valor i han anat cercant les cartes de Maria Antònia Salvà per publicar els epistolaris corresponents.

Tots aquests epistolaris publicats i les cartes de Maria Antònia Salvà que encara puguem trobar poden contribuir que els investigadors s'animin a seguir els estudis sobre la poeta i que algú gosi fer-ne una bona biografia. D'aquesta manera tendríem una obra que, recopilant tots els estudis que s'han fet fins ara, ens mostraria la vertadera dimensió de la vida i obra de Maria Antònia Salvà i Ripoll.

*A l'entorn de
Maria Antònia Salvà*

MARIA ANTÒNIA SALVÀ, INCITACIÓ AL VIATGE

Jaume-Bernat Adrover i Artigues

1. Presentació

No són pocs els clixés que ens venen al cap quan parlem de Maria-Antònia Salvà. Ens enganaríem a nosaltres mateixos si manifestéssim que aquests són de caràcter positivista. La imatge que s'ha projectat fins gairebé avui dia és edulcorada per la tradició misògina. Estem davant una figura que sovint era presentada davant la mirada col·lectiva de manera distorsionada i amb un aire caricaturesc.

Així mateix, tampoc no són pocs els entrebancs que Salvà es va trobar durant el transcurs de la seva vida. Encara que la majoria d'aquests foren engendrats exclusivament per la seva condició de dona i de fadrina.

Aquests trets condicionaran la totalitat de la seva vida, sempre subordinada a la voluntat dels homes de la família. Primer del seu pare i després dels seus germans, que no només voldran controlar la seva vida, sinó també la seva obra.

No obstant això, Salvà fou una dona inquieta i va manifestar adesiara la necessitat d'anar més enllà. Una inèrcia vital que la impulsà a recórrer Mallorca de cap a peus.

Tant és així que dins la seva producció literària trobarem molts dels elements idiosincràtics que caracteritzen els llibres de viatge d'arrel romàntica sobre les Balears.

Tampoc passen desapercebudes les incursions a Barcelona i altres territoris de parla catalana a causa de la seva estreta vinculació amb els màxims exponents de la lletres catalanes del moment, per als quals Salvà era un referent. Tot i això, no hi ha cap dubte que el gran viatge de la poeta va esdevenir-se l'any 1907, quan va peregrinar a Terra Santa.

Així mateix, durant la vellesa mai va perdre el contacte amb l'exterior gràcies a la correspondència mantinguda amb amics i admiradors.

1.1. El concepte del viatge

El desig de conèixer allò desconegut és inherent a la condició humana. Des de la prehistòria l'ésser humà ha tingut l'impuls de

desplaçar-se geogràficament. Inicialment, per necessitat. A la recerca d'indrets fèrtils per a l'aprovisionament d'aliments per tal de satisfer les necessitats primàries. En segon terme, trobem el desig de reis i emperadors per a l'expansió del seu imperi.

Sens dubte Alexandre el Gran va sembrar un precedent, ja que va arribar a contemplar indrets tan exòtics com els jardins penjants de Babilònia o les terres de l'Índia. Si prosseguim avançant en el temps arribarem a Marco Polo, que visqué entre 1254 i 1324. Mercader venecià, fou conegut pel viatge a l'Àsia Oriental que se li atribueix.

Més propers a nosaltres són Cristòfor Colom, que descobrí Amèrica el 12 d'octubre de 1492, o el portuguès Magallanes, descobridor de l'estret rebatejat amb el seu propi nom i anteriorment conegut com a mars del Sud.

La literatura participa de la curolla del viatge. Hi ha qui parla d'Ulisses com el primer viatger de la literatura. Així mateix, qui no coneix el famós poema de Konstandinos Kavafis? Aquell que amb el títol d'«Ítaca» al·ludeix en un sentit metafòric a l'odissea del mateix Ulisses.

Ara bé, arribats a aquest punt cal fer-nos una pregunta: I les dones on són?

Doncs sí, n'hi ha unes quantes, malgrat que semblin ser víctimes d'una *demnatio memoriae* romana.

Cal matisar, però, que les dificultats que han sofert les dones per viatjar durant la història no han estat poques, ja que el paper de la dona en la societat fins fa ben poc estava subjugat a l'àmbit familiar. Malauradament, tot i els avenços aconseguits des del moviment sufragista femení, formem part d'una societat patriarcal.

Així mateix, hi va haver dones que van rebutjar els convencionalismes per perseguir els seus objectius. Algunes d'elles van arribar a vestir-se d'homes per evitar assetjaments i violacions, així com per accedir a indrets prohibits al seu gènere.

Una d'elles fou la monja Catalina Erauso, que va néixer a Euskal Herria l'any 1592 i que amb tan sols tretze anys s'embarcà cap a Amèrica, on exercí com a soldat. En ser descoberta la seva identitat fou catalogada pels metges de l'època com a hermafrodita. No és un fet estrany, en trobem precedents. María Pérez, que lluità contra els musulmans al segle XII, rebé el sobrenom de *La Varona*.¹

Tot i que l'origen del concepte de viatge tal com l'entenem avui dia és l'anomenat *Grand Tour*. Aquest també va suposar l'entrada

1 MORATÓ, Cristina (2001): *Viajeras, intrépidas y aventureras*. Barcelona: Plaza & Janés editores, p. 41-53.

definitiva de la dona en l'àmbit del viatge. Malgrat tot no es va produir immediatament sinó que va esdevenir un procés llarg.

Aquest fenomen, sorgit del romanticisme, també va suposar l'aparició de revistes especialitzades com *Le Tour du Monde* i les primeres guies de viatge com les *Bradshaw* o les *Baedeker*.

Altrament, també va augmentar moltíssim la proliferació de llibres de viatge, un tipus de literatura fins aleshores minoritària.

1.2. El viatge a Mallorca

Les illes Balears han estat considerades un indret desitjat des de temps remots. La seva posició estratègica pel control comercial de la Mediterrània n'és el motiu preeminent. Per les seves contrades s'hi han passejat grecs, fenicis, romans i musulmans, entre d'altres.

El segle XIX va esdevenir clau per a les illes Balears i els seus habitants, ja que començaria un fenomen que es perpetuarà fins a dia d'avui, el del viatge a Mallorca en clau romàntica.

L'arxipèlag balear va començar a despertar gran curiositat en les elits intel·lectuals europees. El motiu és força senzill: el romanticisme estava en auge. Un corrent artístic que es caracteritza per la poètica de la runa i la recerca del paradís perdut. Així com l'exaltació dels entorns naturals que participen d'allò sublim i pintoresc.

Així doncs, les illes Balears presentaven les característiques idònies per convertir-se en un far per als viatgers romàntics.

El fet de romandre alienes a l'itinerari del *Grand Tour* ofería un atractiu irrefutable. Era un indret prou desconegut, que permetia ser «descobert». Això va propiciar un raig continuat de visitants.

La fama d'alguns d'aquests arribarà fins als nostres dies. Pensem sinó en George Sand o l'arxiduc Lluís Salvador, que va arribar a viure a Mallorca de manera intermitent.

La majoria ens ha deixat testimoni de la seva estada mitjançant els denominats llibres de viatge, publicacions luxoses en què el viatger narra el seu itinerari i comparteix les seves impressions amb el lector. La majoria d'aquestes publicacions aniran acompanyades de gravats o il·lustracions. I cap als començaments del segle XX, hi incorporaran la fotografia.

Normalment tots seguiran la mateixa ruta, conseqüència de la lectura de les publicacions dels seus predecessors. Tot i que sovint els visitants estrangers passen pels mateixos llocs, cada viatger mostra inquietuds diferents i fa les seves pròpies aportacions.

Pel que fa als trets comuns, podem afirmar que majoritàriament els llibres de viatge aniran encapçalats per una introducció en què s'explica la història de Mallorca, més o menys encertadament. I fan

especial menció dels monarques del Regne Privatiu.

Un cop contextualitzat el lector, sovint amb errors històrics inclosos, el viatger contarà la seva arribada a Ciutat amb vapor. Visitarà la Seu i els principals monuments de Palma i compartirà amb el lector la seva experiència.

Una altra aturada ineludible serà Valldemossa, a conseqüència de la popularitat d'*Un Hiver à Majorque*, en què l'escriptora George Sand conta la malaurada estada a la Cartoixa, el lloc on residirà uns mesos acompanyada dels seus dos fills i la seva parella d'aleshores, el músic i compositor Fryderyk Chopin.

Molts d'aquests visitants també seran admiradors de l'Arxiduc i alguns d'ells arribaran a conèixer-lo, com Charles William Wood, que va venir a Mallorca els anys 1886 i 1887. En la seva publicació *Letters from Majorca* (1888) evoca el record de la primera trobada amb el príncep. Explica que va irrompre per sorpresa damunt un cavall blanc.

Visió que contrasta amb la descripció que fa de l'Arxiduc l'artista Louis Codet, que ens visità el 1911: *Vam veure un gran ancià de feixuga corpulència, que caminava amb petites passes maldestres, com els malalts de gota; té els ulls petits i les galtes grasses i vermelles, i el barbó i els cabells grisos; porta una levita on apareixen esbossats, en diverses taques, els països dels dos hemisferis; el tall és terrible i els botons estan descordats, i la gorra amb visera de xarol, que porta a la mà, sembla plena de greix.*²

La fascinació pel personatge provocarà que molts dels viatgers s'hostatgin a Ca madò Pilla, propietat de l'Arxiduc i on, a més, hi podien romandre de franc tres nits.

Inevitablement també aniran a veure alguna de les seves possessions, com Son Marroig, on sovint aprofitaran per visitar la col·lecció d'artesanía i objectes artístics de l'Arxiduc. També sentiran atracció pel paisatge abrupte de l'entorn, del qual destaquen les velles oliveres, diferents de les de tots els indrets visitats.

Miramar, en aquells moments també propietat de l'Arxiduc, esdevindrà aturada ineludible, ja que serà allà on el beat Ramon Llull fundarà la seva escola de gramàtica, que s'enaltirà com un referent per als viatgers.

Per extensió també sovint visitaran algun poble més de la serra, sobretot Sóller, on destacaran els seus tarongerars, i aprofitaran per fer alguna excursió al torrent de Pareis, Biniraix, Lluc, etc.

2 CODET, Louis (2009): *Imatges de Mallorca*. Palma: Edicions Documenta Balear, p. 66.

Una altra aturada molt freqüent serà Raixa, situada a mig camí entre Sóller i Ciutat. A més del seu jardí italianitzant, la col·lecció d'escultura clàssica aglutinada pel cardenal Antoni Despuig també esdevindrà un al·licient. Alguns viatgers també visitaran la Granja d'Esporles.

Així doncs, podem afirmar que l'itinerari primigeni serà la ruta Palma-Valldemossa-Sóller. Tot i que s'anirà ampliant de manera progressiva a mesura que es produiran millores en el transport.

Això implicarà la incorporació d'Alcúdia i Pollença. Aquest primer poble despertarà la curiositat del visitant a causa de les seves murades, així com per l'existència del jaciment arqueològic de Pollentia.

La majoria dels viatgers es mostraran interessats per l'arqueologia i les cultures antigues. Pel que fa a Pollença, urbanísticament destacaran el Calvari, la font del Gall o el pont Romà. Respecte a l'entorn natural, seran freqüents les referències a cala Sant Vicenç. Però sens dubte el que sorprendrà i agradarà més al visitant és la utilització de la indumentària típica per part dels seus habitants, ja que en molts d'altres pobles ja es trobava en vies d'extinció.

Altrament és interessant esmentar que molts d'aquests visitants es van relacionar amb el fotògraf i pintor Guillem Bestard, ja que la família d'aquest regentava una hostatgeria.³

Una de les altres curolles d'aquests visitants serà allò obscur, amagat: les grutes i coves. És per aquest motiu que serà un fet comú la visita de les coves d'Artà o del Drac. En alguns casos s'arribaren a visitar ambdues, depenent del temps que es quedessin a l'illa, que normalment no era menys d'un mes.

Durant les eixides que feien els viatgers als diferents pobles de l'illa serà freqüent alguna excursió, sobretot a algun monestir o santuari situat al cim d'una muntanya, com puguin ser Lluc, el santuari del puig de Maria o Sant Salvador. La runa i els espais naturals també seran motiu d'excursió —el castell del Rei i el torrent de Pareis en són bons exemples.

Cap als anys seixanta del segle XX, els darrers anys de vida de Salvà, semblava que el viatge romàntic era cosa del passat. El país es trobava immers en una dictadura que requeria un nou model econòmic amb urgència. Començarà una nova època per a Mallorca, la del turisme de masses, i aquella illa d'or a la qual havien escrit intel·lectuals, illencs i estrangers, s'anirà esmicolant de mica en mica. Tot i així, sembla que alguna cosa havia subsistit, l'itinerari del viatger

³ SALAS VIVES, Pere (2019): «Guillem Bestard o la inquietud estètica» a *Guillem Bestard fotografies 1900-1930*. Pollença: Ajuntament de Pollença, pàg. 18.

ara estava a l'abast de tothom. N'és una evidència un dels itineraris que oferia el *Manual del turismo en Mallorca*, de l'any 1963, editat, és clar, per Fomento del Turismo.

Una de les nombroses possibilitats que s'oferien era: *Visita ràpida a la Isla disponiendo de transporte propio*.

Trobarem una proposta d'itinerari que de segur que us és familiar:

*Primer día: Por la mañana: En auto, los alrededores de Palma. (...). Segundo día: Cuevas de Manacor y de Artá (...). Tercer día: Valldemossa, la Cartuja (con celdas de Chopín y George Sand) (...) Miramar i Son Marroig (...) Puerto de Sóller, el pintoresco pueblo de Fornalutx y el caserío de Biniaraix y el regreso por el Coll, parada en Raxa (...). Cuarto día: Puerto de Pollensa y Formentor, Alcudia (antigua Polentia) (...). Quinto día: se impone la impresionante excursión al Torrente de Pareis y la Calobra (almuerzo) y visita al Monasterio de Lluc. (...).*⁴

Així doncs, és una evidència que el viatge romàntic esdevindrà un paradigma i contribuirà a la creació de la imatge turística de Mallorca.

2. El viatge dins l'obra de Salvà

Maria Antònia Salvà també contribuirà a la creació d'aquesta imatge romàntica de Mallorca que ha transcendit fins avui dia.

Aquest fet és conseqüència del seu idil·li amb el paisatge de casa seva: sa Llapassa i, per extensió, Llucmajor i Mallorca.

Així mateix, el seu desig d'anar més lluny la va impulsar a visitar Barcelona en nombroses ocasions, com també altres territoris de parla catalana. Tot i que el gran viatge es produirà el 1907, quan durà a terme un viatge a Orient, que es perllongarà durant quaranta dies. Així doncs, podem corroborar que Maria Antònia Salvà va esdevenir una gran coneixedora de casa seva. En primer lloc, de la flora i la fauna que configuren el paisatge illenc. Però, a més, també del nostre passat històric, el qual sovint va exaltar com si es tractés d'un passat gairebé llegendari. Les tradicions i el patrimoni també esdevindran dos puntals de la seva producció als quals sovint va cantar amb certa enyorança, conscient que estava presenciant una realitat en vies de desaparèixer.

Un tret sens dubte heretat de la tradició romàntica, de la qual també beurà el seu mentor Miquel Costa i Llobera, ambdós membres destacats de l'anomenada Escola Mallorquina.

⁴ FONT MARTORELL, Gabriel i MUNTANER BUJOSA, Juan (1963): *Manual del turismo en Mallorca*. Palma: Fomento del Turismo, p. 179-180.

2.1. El viatge a Mallorca de Maria Antònia Salvà

*Hi ha dues maneres de fer el viatge a Mallorca: o prenent a Barcelona el vapor per anar-hi, o naixent allà mateix.*⁵

Miquel del Sants Oliver evidencia amb aquesta eloqüent sentència una altra realitat, sovint invisibilitzada: el desig i la curiositat dels illencs per conèixer casa seva.

Estem davant un viatge a Mallorca introspectiu, encapçalat per figures de la talla de Maria Antònia Salvà.

Tot i que Salvà només escriurà un llibre de viatges pròpiament dit, *Viatge a Orient*, sabem que va recórrer l'illa de cap a peus gràcies a les seves memòries i la seva producció poètica.

Salvà posa en valor aquells indrets que passaven desapercebuts per als mateixos illencs i que aleshores gairebé només suscitaven l'interès de l'estranger.

Serà l'afecció pel paisatge la que impulsarà Salvà a recórrer l'illa de cap a peus.

Així doncs, Salvà també empenyé el seu viatge a Mallorca, tot i que estem davant d'un viatge únic ja que es tracta d'un trencaclosques vital. Un periple que amb freqüència es manifestarà en la seva poesia de forma introspectiva, plasmant sobre la flora, la fauna i el paisatge el seu estat anímic melangiós.

Tot i que no podem obviar que també es tracta d'un recorregut físic, geogràfic podríem dir. El motiu és força senzill: visitarà la majoria d'indrets que seduïren els vells viatgers romàntics i, a més, sovint se sentirà atreta pels mateixos temes.

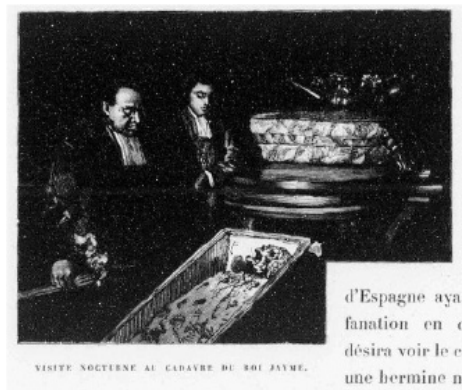
Així doncs, a continuació em proposo dissecar tots aquells elements de l'obra de Salvà que ben bé podrien formar part d'un llibre de viatge. L'objectiu és mostrar al lector la incidència del concepte del viatge dins l'obra de Salvà, una vessant avui dia encara poc investigada.

La llucmajorera, igual que els primitius viatgers, magnificarà el nostre passat medieval exaltant la glòria dels monarques privatis. El poema «Mallorca i el rei en Jaume»⁶ n'és un bon exemple. Tot i que s'ha de fer especial menció al poema «Al pas de la processó que porta als nous sepulcres de la Seu els reis de Mallorca»,⁷ per la seva significació.

5 DELS SANTS OLIVER, Miquel (1987): *La Ciutat de Mallorca*. Palma: Editorial Moll, p. 29.

6 SALVÀ, Maria Antònia (1981): «Mallorca i el rei en Jaume» a *Lluneta del pagès*. Palma: Edirorial Moll, p. 88-89.

7 SALVÀ, Maria Antònia (1981): «Al pas de la processó que porta als nous sepulcres de la Seu els reis de Mallorca» a *Lluneta del pagès*. Palma: Editorial Moll, p. 165.

VUILLIER, Gaston: «Visite nocturne au cadavre du roi Jayme» a *Les îles oubliées (Les Baléares)* (1893)

STUART BOYD, Alexander: «The royal remains» a *The fortunate isles* (1911)

Durant segles, el sepulcre del rei Jaume II de Mallorca (1243-1311) estigué situat davant l'altar major de la Seu. Fins aquí sembla tot aparentment normal. Però no era del tot així ja que a vegades el sarcòfag s'obria per mostrar les despulles del bon rei a qui ho desitjava. No són pocs els viatgers que ens han deixat testimoni d'aquest fet: Charles William Wood, Gaston Vuillier o Mary Stuart Boyd.

Maria Antònia Salvà, tal com evidencia el poema esmentat, presencià el canvi de sepulcre dels reis de Mallorca.

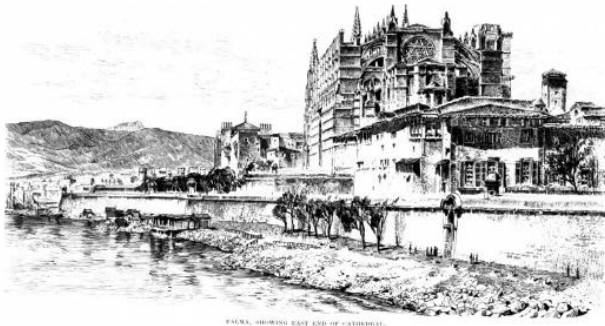
Però no ens deturem aquí, cal seguir endavant amb l'itinerari. El camí vital de Maria Antònia, igual que l'inici del viatge a Mallorca dels viatgers romàntics, comença a Ciutat. Allà transcorregué la seva infantesa. Ella mateixa ens ho explica: *A l'edat de sis anys la meua vida prengué un altre aspecte. Mon pare, que a Ciutat exercia de misser, ens volgué a tots el seu costat (...). Semblava que la meua aclimatació a la capital havia d'esser difícil, però no fou així.*

Un cop baguí vençut l'encolliment inversemblant que sentia fins i tot davant mon pare quan el veia poc, aviat es transformà en una confiança il·limitada. Com me deixaven l'ànima associada aquelles xerrades que feia amb ell quan sortíem a passejar per la murada.⁸

8 SALVÀ, Maria Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll, p. 10-11.

GRASSET DE S. SAUVEUR, André: «Vedutta della Città di Palma»
a *Viaggio nelle isole Baleari e pitiusae* (1832)

WOOD, Charles William: «Palma, showing east end of cathedral»
a *Letters from Majorca* (1888)

Les murades de Palma causaran gran impressió a Salvà, que també les recordarà durant el seu viatge a Orient, al seu pas per l'illa de Xipre: *Dins el gran recinte de velles fortificacions que recorden les murades de la ciutat de Mallorca, ara tot just tomades.*⁹

*I, punjant a la fi per una escala som sortit a damunt les murades des d'on se domina gran extensió de terrer molt consemblant a les marines Lluçmajoreres.*¹⁰

De fet, l'esbucament de les muralles de Ciutat va suscitar una gran polèmica, ja que tenia defensors i detractors, tal com explica Màrius Verdaguer en les seves memòries. També fou un fet comentat pels viatgers en les seves publicacions.

Salvà tampoc es descuidarà de parlar de Valldemossa, poble natal de la seva venerada Catalina Tomàs:

⁹ SALVÀ, Maria Antònia (1998): *Viatge a Orient*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 41.

¹⁰ *Ibidem*, p. 42.

Em dol profundament veure dissociat el nom de Valldemossa de la seva glòria més pura, la d'haver estat aquella vall bressol de la Santa que amb sa llum gloriosa l'omplí tota, a on no hi ha un endret que no sigui consagrat per un record idíl·lic de la seva minyonia, perpetuat a través dels anys per la tradició i per la ingènua musa popular.

*Això de que el turisme —i consti que no parlam ara del turisme mundà, però el turisme religiós, enamorat dels «rossinyols» i enyorós dels «monjos de la Cartoixa»— bagi d'escriure al seu carnet de viatge (com he tingut ocasió de veure recentment) el nom de Valldemossa sense saber-ne res (...).*¹¹

Salvà assenyala amb el dit el «turisme no mundà», probablement referint-se als viatgers autògrafs de llibres de viatge, als quals es referirà com «al seu carnet de viatge».

Així mateix, quan fa referència al turisme enamorat dels rossinyols podria estar al·ludint aquells qui visiten Valldemossa a conseqüència de les pintures de paisatge de Santiago Rusiñol, també autor del llibre de viatge sobre Mallorca titulat *L'Illa de la Calma*.

Salvà també parla de la vigència del record dels monjos de la Cartoixa, sens dubte perpetuat per les nombroses referències que en farà Sand al seu llibre. Fins i tot Rubén Darío es va arribar a vestir de cartoixà quan s'hostatjà a la casa de Pilar Muntaner.

Salvà tampoc s'oblidarà de parlar-nos de Sóller a *Ente el record i l'enyorança*, i dedica uns versos a les seves gustoses taronges a *Llepolies i joguines*.

Certament l'emoció amb què descriu Salvà la seva primera anada a Sóller recorda poderosament les dels viatgers que arriben per primer cop a un lloc:

*Era pel mes d'abril i els tarongers estaven en flor; havia plogut molt, aquell any; les fonts brollaven per tot, exuberants i fresques, i el torrent corria... Aquell torrent desxondit i rioler, en el qual se miraven les cases de la vora, amb llurs terrades i parrals i cossiols florits. (...)*¹²

Però fixe-u-vos en el canvi de to radical que es produeix en la poeta quan es refereix a la seva darrera estada a Sóller:

Enguany, en plena primavera, galantment convidada per una família benvolguda, vaig tornar a Sóller, en ferrocarril tot just estrenat.

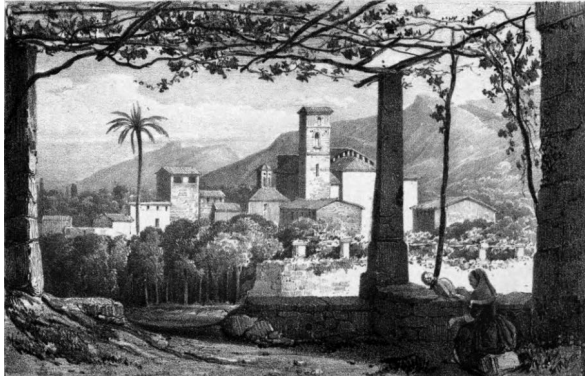
11 SALVÀ, Maria Antònia (1981): *Ente el record i l'enyorança*. Op. cit, p. 161.

12 *Ibidem*, p. 159.

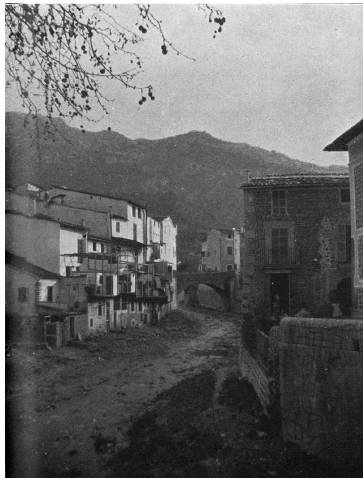
*El torrent, aquell torrent ideal, ja no somreia, ofegat baix una volta trista, tan trista com la tapadora d'una caixa de mort!*¹³

*No: ni l'excusa de la utilitat pública ni la comoditat d'un tramvia ens poden rescabalar del que hem perdut!*¹⁴

Estem davant un tret clarament romàntic, el rebuig de la modernitat. Els viatgers que ens visitaven provenien de grans ciutats europees, com París o Londres. Un dels motius principals del viatge era evadir-se de la seva realitat quotidiana, marcada per la revolució industrial. Salvà, igual que els viatgers, sobreposarà la tradició a la modernitat, com es pot observar en bona part de la seva producció literària.

LAURENS, J.B (1840): «Vue générale de Soller» a *Souvenirs d'un voyage d'Art a l'île de Majorque*

LECLERQ, Jules (1912): «La rivière, A Soller» a *Voyage à l'île Majorque*

13 *Ibidem*, p. 159.

14 *Ibidem*, p. 160.

Tanmateix, ni la santa valldemossina ni les taronges de Sóller provocaren en Salvà l'emoció que li despertarà Pollença, el poble del seu admirat mestre: *I anàrem a Pollença, amb mon pare i els meus germans, i passàrem fins a deu dies a Ca'n Costa.*¹⁵

Lògicament no podrà amagar l'emoció en visitar la casa familiar: *Oh aquell gran casal, «arrecer de poesia» com jo l'anomenava recordant-lo, que tenia una sala-museu d'antiguitats romanes i prehistòriques trobades en les mateixes finques pairals!*¹⁶

Si ens deturem un moment, ens adonem que està al·ludint a la col·lecció particular de Costa i Llobera. Aleshores era freqüent que les persones de la intel·lectualitat amb un cert nivell econòmic disposessin de la seva pròpia col·lecció d'antiguitats. Només cal pensar en grans personalitats illenques com el cardenal Antoni Despuig, que posseïa la seva pròpia col·lecció d'escultura clàssica. O bé en la col·lecció d'artefactes aglutinada per l'Arxiduc a Son Marroig.

Era una tradició que ja venia d'enrere: les famílies nobles arrelades a l'illa des de la Conquesta posseïen esplèndides col·leccions d'art. Aquest tret es va magnificar gràcies a la il·lustració i als aristòcrates, com Josep de Togores i Tomàs de Verí.

Aquestes col·leccions, que aglutinaven tota mena d'objectes artístics i decoratius, es van arribar a convertir en tot un punt d'interès per als forasters, així com també ho seran els jaciments arqueològics.

És lògic que una dona cultivada com Salvà sentís atracció per la col·lecció de Costa i Llobera.

Tampoc no sorprèn la referència que farà a les antiguitats de la prehistòria, si tenim en compte la proximitat de sa Llapassa amb el poblat talaiòtic de Capocorb Vell, al qual dedicarà un poema recollit a *Lluneta del pagès*.

Els viatgers, en els seus llibres, també es referiran als talaiots, tot i que mostraran predilecció per les taules i navetes de Menorca.

Salvà també parlarà d'objectes decoratius de caire més popular que també formaven part de les col·leccions abans esmentades. Un exemple en serà la gerreta de Felanitx, de la qual parlarà al poema homònim de *Llepolies i joguines*.

15 *Ibidem*, p. 18.

16 SALVÀ, Maria Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. *Op.cit.*, p.18.

AMENGUAL Y MUNTANER (1914): «Salón de esculturas del Museu de Raixa» a *Guía de las Islas Baleares*.

WOOD, Charles William (1888): «A Mallorcan interior» a *Letters from Majorca*.

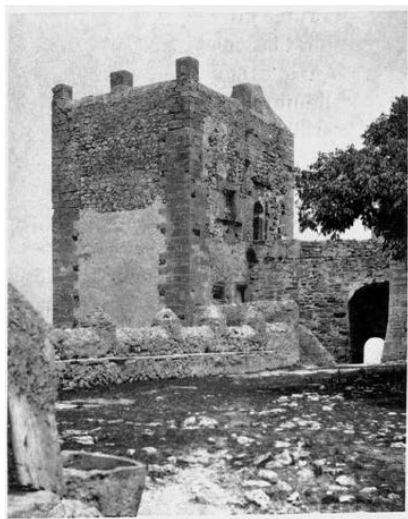
Cal tornar a Pollença per continuar el viatge. Allò que vertaderament seduirà Salvà és poder visitar en primera persona l'univers poètic de Costa i Llobera.

No és estrany, doncs, el goig que sentirà en visitar tots aquests indrets acompanyada de Miquel Costa i Llobera:

*Veure tot això en companyia del poeta, sentir-li comentar els seus versos a cada endret de l'escenari on foren concebuts, allò era una doble festa dels ulls i de l'esperit, una festa sense precedents, només comparable a la que seguí, anys després, a l'admirar, amb ell també, les belleses naturals i artístiques d'Itàlia i de Grècia, de Palestina i d'Egipte.*¹⁷

17 SALVÀ, Maria Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Op.cit. p. 20-21.

D'aquestes eixides o petites excursions en destaca especialment la del puig de Maria, en què ens conta que va passar-hi la nit: *¿Què en podria dir, d'aquella anada au Puig on pernoctàrem, per veure l'endemà la sortida del sol?*¹⁸

FORTERESSE DU PUIG MARIA

MARIE DE BEHEN (1910): «Forteressee du Puig Maria» a *Mallorca (Baléares)*

“Very picturesque is the little blue bay of San Vicente, with its cliff walls and jagged peaks.”

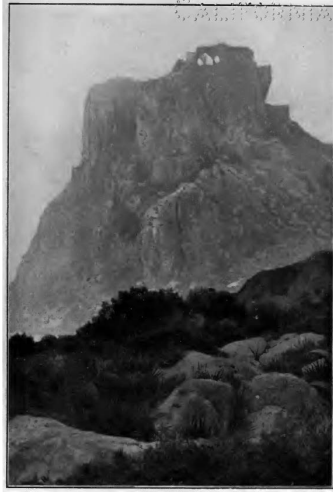
MRS. R.M. KING (1907): «Bay of Sant Vicente» a *With a Camera in Majorca*

No en serà l'única. Curiosament també suscitarà l'interès de dones viatgeres com Marie de Behen, la qual ens regalà una imatge de la torre realitzada a començament del segle XX.

¹⁸ *Ibidem*, p. 20-21.

Salvà prosseguirà al·ludint altres excursions fetes per Pollença:
*¿I de les excursions a Ternelles, i al Castell del Rei, i a Sant Vicent
i a Formentor...*¹⁹

Podem afirmar que aquestes destinacions seran les predilectes dels viatgers que es mouran per Pollença. Així mateix, també esdevindran els principals motius pictòrics de la colònia d'artistes establerta a Pollença.

"Presently we came in sight of the Castillo del Rey . . . built upon a crag crowned by the skeleton ribs of the ancient banqueting hall—yellow rock and yellow masonry welded in one."

MRS. R. M. KING (1907): «Castillo del Rey» a *With a Camera in Majorca*

RUINES DU CASTILLO DEL REY

MARIE DE BEHEN (1910): «Ruines du Castillo del Rey» a *Mallorca (Baléares)*

¹⁹ *Ibidem*, p. 20.

Tot i que sabem per la mateixa Salvà que les excursions per Pollença no seran ni de prop totes les que farà per Mallorca.

També voldrà fer-nos partícips de la seva primera anada Lluc:

*Voltàrem un puig i un altre que semblaven barrar-nos el pas, i a la bella matinada, arribàvem per fi a Lluch, el sospirat terme del viatge.*²⁰

En aquest cas Salvà vol equiparar explícitament el fet d'anar a Lluc a la mateixa categoria de viatge. No és estrany si pensem en Salvà com una pionera de l'excursionisme a Mallorca.

En aquest capítol ens parla de la peregrinació succeïda l'agost de 1884 amb motiu de la coronació de la Verge per part del bisbe Campins. A més, ens proporcionarà més dades interessants, com que no era freqüent entre els llucmajorers anar a Lluc:

*Llucmajor, fos per la distància fos pel que fos, no era contagiada de l'entusiasme general de Mallorca. Els pocs llucmajorers que s'ereren resols d'anar a Lluch, o hi anaven com a particulars, o tot lo més, i això encara ben pocs, agregats a qualque associació piadosa de la capital.*²¹

No podem obviar que estem en un moment en què la gent gairebé no es movia de casa seva.

Així mateix, l'eixida a Lluc no serà l'única excursió de la qual ens donarà testimoni detallat. També disposem del seu relat de l'excursió a Galatzó, tot i que el text no es publicués fins molts anys després de la seva mort.

La poetessa farà nombroses referències a elements de caire romàntic, com la boira o un jardí abandonat.

També farà al·lusions llegendàries, com feien els romàntics. Ens parlarà del comte Mal, i no és estrany si tenim en compte la seva afecció per rondalles i contarelles.²²

Així mateix, l'excursió es dugué a terme en somera i no a peu. Aquest era el sistema predilecte dels viatgers acomodats per fer excursions.

Fins ara hem vist, doncs, gràcies a la poesia i la prosa de Salvà, el seu itinerari per aquells llocs idealitzats per la tradició romàntica.

No podem obviar, tampoc, l'al·lusió que farà a les coves del Drac. En parla en el poema «Manacor», inclòs a *Llepolies i joguines*.²³

20 *Ibíd.*, p. 35.

21 *Ibíd.*, p. 34.

22 La poeta recollí la rondalla «El puig de Randa», en primer terme publicada al *Botletí de la Societat Arqueològica Luliana VII* i més endavant al tom V de l'*Aplech de Rondalles mallorquines d'En Jordi des Recó*, tal com indica Baltasar Coll Tomàs a *Folklore de Llucmajor* (1971).

23 SALVÀ, Maria Antònia (2007): *Llepolies i joguines*. Palma: Consell de Mallorca, p. 69.

*Per això veurà petites
les magnes coves del Drac,
malgrat les estalactites
i l'aigua clara del llac.*

Després d'aquest itinerari per la seva poesia, podem afirmar que Salvà, de manera inconscient o no, incitarà el lector a visitar tots aquests indrets que poblaran l'univers dels llibres de viatge sobre Mallorca. Cal dir en favor de la poeta que, mentre que aquests llibres de viatge, escrits majoritàriament en francès o anglès, convidaven l'estranger, el viatge de Salvà, escrit en llengua catalana, incita el mateix illenc a voler conèixer casa seva, i, consegüentment, a estimar-la.

2.2. Viatge a Orient

La primavera de 1907 fou decisiva per a Maria Antònia Salvà, ja que dugué a terme el que podríem dir que fou el viatge de la seva vida, tot i que no fou l'únic, atès que foren moltes les eixides de Salvà a territoris de parla catalana per motius literaris.

Salvà fou una de les integrants de la IV Peregrinació Espanyola a Terra Santa. Ofereix un itinerari molt ampli, i és que quaranta dies, que foren els que durà el viatge, donen per a molt. Algunes de les ciutats més destacades de l'itinerari seran: Atenes, Istanbul, Patmos, Rodes, Xipre, Beirut, Haifa, Jerusalem, Betlem, Jericó, Port Saïd, el Caire, Roma o Venècia, com també es faran petites excursions pels voltants d'algunes ciutats que visitaran.

Tot i que el motiu primigeni del viatge era de caire religiós, també es va deixar seduir per l'exotisme de l'Orient.

A més, Salvà durant el viatge va gaudir de la companyia del seu mentor, que va resultar un excel·lent guia gràcies als seus coneixements de l'antiguitat clàssica, tal com es pot entreveure a *La deixa del geni grec*.

A més, Costa i Llobera també va deixar constància del viatge amb la publicació de *Visions de Palestina* (1908), com també ho feu Pere Llobera amb *Impresión de Tierra Santa* (1915).

En el cas de Salvà cal destacar *Viatge a Orient*. Malauradament aquest recull d'impressions es publicarà molts anys després de la seva mort. Però sí que es van publicar algunes de les poesies fruit d'aquest viatge, la majoria dedicades a les ciutats que va visitar.

L'any 1907 va esdevenir un any ple de curiositats pel que fa a Lluçmajor. Al mateix temps que Maria Antònia gaudia del que probablement fos un dels millors moments de la seva vida, a Londres es publicava un llibre en què es feia referència a Lluçmajor.

Es tracta de *With a camera in Majorca*, en què la viatgera Margaret d'Este narra el seu pas per Lluçmajor. Un fet insòlit, ja que Lluçmajor no despertava la curiositat dels intrèpids.

No sabem si Margaret d'Este i la seva companya, la fotògrafa Mrs. R.M. King, van intercanviar mai un mot amb Salvà, però sabem que van dinar a la vila i que també van visitar l'església parroquial: *Cap matí de juny no podia ser més esplèndid que aquell en què partírem del Grand Hotel, trontollant per damunt l'empedrat en direcció al port, posàrem rumb al sud cap a Lluçmajor.*²⁴

Un cop les viatgeres arriben a la seva destinació, d'Este comenta:

*Al migdia, arribàrem a Lluçmajor i, després de dinar a l'hostatgeria, visitàrem l'església que, amb la seva gran alçada, s'enorgulleix de ser la més gran de la part forana.(...) Una figura de cera de Santa Càndida en una urna de vidre i alguns brodats amb volutes d'una polzada fetes amb fil d'or i incrustacions de pedres precioses, són algunes de les pertinences més preuades d'aquesta església.*²⁵

Tot i que l'obra de Salvà va publicar-se de manera pòstuma, és un document d'importància cabdal per als estudiosos de la poeta i de la literatura de viatges.

Es tracta d'un manuscrit que proporciona llum sobre la complexa personalitat de Maria Antònia Salvà. Això és perquè no es va relegar a una tasca merament descriptiva. Comparteix impressions i sentiments molt personals sobre els indrets visitats. I mostrarà interès per conèixer els costums i les tradicions de cada lloc.

Tampoc caurà en el tòpic de creure que la seva cultura és superior a les altres, com van fer molts viatgers dels segles XIX i XX.

2.3. El «Grand Tour» oriental del Maria Antònia Salvà

Tot començarà al port de Barcelona, on ella i la resta de viatgers pujaran a bord de l'*Île de France*.

La viatgera poeta anotarà dia per dia els indrets per on aniran passant, que sovint li recordaran Mallorca o llocs coneguts.

Aquesta esdevindrà la persistència temàtica més rellevant, que es mantindrà durant tot el relat: els indrets visitats li agradaran per semblança o per contrast amb el paisatge i la quotidianitat mallorquins.

Des de bon començament Salvà ens fa partícips de la travessia, explicant fins i tot les illes que divisaran des del vaixell, tot i no sempre fer-hi aturada.

²⁴ D'ESTE, Margaret (2014): *A Mallorca amb una càmera*. Barcelona: Book Print Digital, p. 56-57.

²⁵ *Ibidem*.

Al començament del viatge ja trobem la primera comparativa: les crestes dentades de Còrsega li recorden Montserrat.²⁶

Pel que fa a l'arribada a Grècia apuntarà: *Les riberes de Grècia s'assemblen molt a les de Mallorca.*²⁷

No només seran les costes de Grècia que fascinaran Salvà, sinó també la seva llum:

*Duc un àlbum i qualche postal dels principals monuments, però res d'això pot donar idea completa. Cal que es vegi tot a la llum del sol de Grècia.*²⁸

Però sembla que no es van conformar visitant la capital. També passaren per altres indrets mítics, com el temple de Posidó, situat al Súnion, on hi ha la firma de Lord Byron incisa en una de les seves columnes, el qual per cert va dedicar uns versos a l'indret.

Si seguim avançant en el periple de Salvà, ens adonem que no només visitaren runes sinó que mostra els mateixos interessos que els romàntics que visitaren Mallorca.

S'interessarà per les coves, encara que per motius místics i religiosos. Així que a l'illa de Patmos van visitar la cova de l'Apocalipsi i, a Palestina, la cova d'Elies.

A causa de l'interès religiós és lògic classificar Salvà en la categoria de les viatgeres pelegrines.

De fet parlarà en repetides ocasions i gran admiració de qui va ser la primera de les viatgeres pelegrines: santa Helena, mare de l'emperador Constantí. Sens dubte un referent per a Salvà, ja que aquesta va pelegrinar a Terra Santa a la recerca de la Santa Creu.

Santa Helena no serà l'únic referent femení per a Salvà, sinó que farà amistat amb altres dones de lletres, com Emília Sureda.

Altrament és freqüent que les dones viatgeres al·ludeixin a altres figures femenines de referència, originàries de l'indret visitat. A Mallorca seran freqüents les referències a la pintora Pilar Montaner Maturana.

Tornant a l'itinerari del viatge de Salvà, a Beirut ens farà partícips dels oficis religiosos:

*Les rúbriques difereixen molt de les nostres: el celebrant encensa varies vegades al seu voltant i, en haver consagrat, se gira i dóna la benedicció al poble amb les espècies sacramentals. El cant litúrgic és en siríac i l'evangeli en grec. El cant que sentim recorda vagament al de les nostres eres en temps de batre.*²⁹

²⁶ Salvà visità per primer cop Montserrat l'any 1888 amb la seva família.

²⁷ SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1998): *Viatge a Orient*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 25.

²⁸ *Ibidem*, p. 28.

²⁹ *Ibidem*, p. 44.

Aquí ens trobem un cas ben peculiar, ja que la poeta se sent atreta pel ritus religiós ortodox per semblança i per divergència a parts iguals.

Serà també en el seu pas per Beirut que farà al·lusions a qüestions de gènere, com el paper de la dona dins la societat. Tractarà afers quotidians com la indumentària: *Moltes dones amb la cara tapada, altres vestides a l'europea, amb colorins aspres i desentonats que les ploren damunt i a la lleugera se veu que allò és un desfrès i no el seu trajo propi.*³⁰

Els viatgers que ens visitaran també es mostraran atrets per la indumentària. Sovint es desplaçaran fins a Pollença per contemplar els darrers pagesos vestits a l'ample. Altrament les dones viatgeres que ens visitaran també repararan en la vestimenta de criades i senyores.

Salvà prosseguirà fent petites pinzellades sobre la qüestió femenina al llarg del relat. Per exemple a Palestina parlarà de les tasques quotidianes com anar a cercar aigua a la font: *A on van a cercar aigua les dones del país amb les àmfores al cap.*³¹

Fet al qual es referirà una vegada més. És sens dubte, una estampa ben familiar per a la poetessa, ja que aleshores encara es podia contemplar arreu de l'illa.

"The Fuente de Gallo, an urn-shaped stone fountain, presided over by a spruce cock."

KING, R.M.: «Cock fountain at Pollensa» a *With a camera in Majorca*

30 *Ibíd.*, p. 44.

31 *Ibíd.*, p. 47.

FUENTE DEL GALLO

DE BEHEN, Marie: «Fuente del Gallo» a Mallorca (Baléares)

Aquest fet sobtarà els viatgers i viatgeres que normalment procediran de grans ciutats europees i que qualificaran l'estampa de bucòlica. De fet, en alguns llibres de viatge sobre Mallorca trobarem imatges de dones omplint la gerra a la font.

No només parlarà del paper de la dona dins la societat sinó que també parlarà de qüestions ben actuals, com la preocupació per la natura i el medi ambient. No ho farà de forma explícita, sinó a través d'una anècdota, tal com fa sovint.

Al seu pas per Egipte no va deixar perdre l'oportunitat de visitar l'arbre de la Sagrada Família, on li proporcionaren un tros d'escorça:

*Un d'ells m'ha donat un trosset d'escorça de l'arbre venerable, arrencada amb un guinavetó. Jo l'he acceptada així mateix, encara que amb pena.*³²

El seu malestar no sorprendrà el lector que conegui la seva obra en profunditat, ja que aquesta s'enalteix com un cant a la vida i a la natura.

Preocupació que compartirà amb altres viatgers com l'arxiduc Lluís Salvador, que demostrarà una sensibilitat extraordinària per la natura i la seva protecció.

³² Ibidem, p. 79.

Curiosament, després de la visita a Egipte, Salvà deixa de transcriure les seves anècdotes viatgeres. Potser Itàlia no va aconseguir despertar en la poeta el torrent de sensacions que li suscità el cromatisme de l'Oriental. No ho sabrem mai.

Certament *Viatge a Orient* va més enllà d'un peregrinació o un viatge exòtic. Per una banda es tracta d'una narració inscrita en la tradició dels llibres de viatge d'arrel romàntica. Per l'altra es tracta d'un viatge introspectiu, que aboca llum sobre una personalitat complexa i de vegades contradictòria.

Tanmateix, podem afirmar que Maria Antònia Salvà és quelcom més que un estereotip naïf amb aires de tipisme. Estem davant una personalitat única i irrepètible, amb un tarannà marcat per una curiositat innata que la guiarà fins als seus darrers dies.

Així doncs, podem considerar Maria Antònia Salvà com una dona dual, coneixedora del seu entorn però també interessada a descobrir altres realitats.

Una dualitat que es desprèn de la flaire que emana de les seves poesies i textos literaris, i que actua en el lector com una incitació al viatge permanent.

Bibliografia

AGUILÓ, Andreu (2019): *Guillem Bestard fotografies 1900-1930*. Pollença: Ajuntament de Pollença.

CODET, Louis (2009): *Imatges de Mallorca*. Palma: Edicions Documenta Balear.

COLL TOMÀS, Baltasar (2016): *Folklore de Llucmajor*. Palma: Leonard Muntaner.

DELS SANTS OLIVER, Miquel (1987): *La Ciutat de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.

D'ESTE, Margaret (2014): *A Mallorca amb una càmera*. L'Hospitalet de Llobregat: Book Print Digital.

MORATÓ, Cristina (2001): *Viajeras, intrépidas y aventureras*. Barcelona: Plaza & Janés Editores.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1981): *Cel d'horabaixa*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1981): *El retorn*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1981): *Espigues en flor*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (2007): *Llepolies i joguines*. Palma: Consell de Mallorca.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1981): *Lluneta del pagès*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ RIPOLL, Maria Antònia (1998): *Viatge a Orient*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

EL *SOUNDSCAPE* DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ. LA POESIA COM A DESCRIPCIÓ DE PAISATGES SONORS

Joan Antoni Ballester Coll

El trull de la plaça, les converses dels cafès que l'envolten, les cercaviles de la banda de música, els jocs dels nins i nines que esperaven ansiosos la sortida dels gegants a fer el Quadrat, el plor dels més porucs en acostar-se'ls alguna d'aquelles carotes de cartró, i tot cohesionat pel so dels xeremiers que ja en sonaven alguna davant l'ajuntament i la suau brisa d'un horabaixa d'agost acariciant els paperins que engalanaven el poble. Així sona dins el meu record algun dels horabaixes de Santa Cànida, quan a principis de la dècada dels noranta, amb devers deu anys, anàvem amb els amics a córrer el Quadrat encalçant, o sent encalçats, pels gegants. Una estampa sonora que acompanya dins la meva memòria la visió de l'eufòria, de la festa i també de qualque genollera.

El mot *soundscape* —paisatge sonor— va ser etiquetat per R. Murray Schafer a la seva obra *The tuning of the World*, editada el 1977,¹ que va publicar després de dedicar-se una dècada al *World Soundscape Project (WSP)*, de la Simon Fraser University, juntament amb altres investigadors com Howard Broomfield, Bruce Davis, Peter Huse i Barry Truax. El seu objectiu era de caire ecològic, ja que pretenien la creació consciència sonora de l'ambient a partir de les tesis de Henri David Thoreau, que a la seva obra *Walden* hi diu que «Música es sonidos, sonidos alrededor nuestro, así estamos dentro o fuera de las salas de concierto».²

D'entre tota la literatura que aquesta branca de la musicologia ha produït d'ençà de la revolució del concepte del paisatge sonor, cal destacar un estudi per la seva visió metodològica i pel ressò que va tenir dins la comunitat musicològica. Es tracta de l'estudi de Reinhart Strohm *Music in a late Medieval Bruges* (Strohm, 1985), on pretén oferir una visió de la vida musical de la ciutat de Bruges a finals

1 El 1977 l'editorial Knopf va editar el text original de Schafer titulat *The Tuning of the World. A Pioneering Exploration into the Past History and Present State of the Most Neglected Aspect of Our Environment: The Soundscape*. Nosaltres hem usat l'edició que l'editorial Intermedio publicà el 2013.

2 Henry David Thoreau. *Walden*. Citat per: R. Murray Schafer (1998). pàg. 13.

de l'edat mitjana. Strohm, en el seu primer capítol «Townscape—Soundscape», evoca els sons i els silencis que marcaven l'espai, el temps i el ritme de la vida a la ciutat: sonoritats del carrer, pregoners, sonoritats lligades als diferents gremis professionals, processons religioses i civils, desfilades dels ministrils, tocs de les campanes, cants litúrgics i músiques domèstiques...

Per arribar al nivell de precisió descriptiva que proposa Strohm cal abastar totes les possibles fonts d'informació: material musical, organològic, d'arxius eclesials i civils, material iconogràfic, epistolar i literari, entre altres. És en aquest punt on apareix la necessitat de recórrer a la poesia com a font informativa de realitats sonores, i si hem de parlar del *soundscape* de la Mallorca de la primera meitat del segle XX, i en concret de la zona de Lluçmajor, ens ha de ser ineludible la poesia de Maria Antònia Salvà.

Si bé és cert que Maria Antònia Salvà no necessita ser presentada a Lluçmajor, i molt menys en el marc d'unes jornades com aquestes, cal recordar el seu interès per la cançó popular. Amadeu Corbera, en el seu article «Dues dones recol·lectores de cançons: la relació entre Maria Antònia Salvà i Palmira Jaquetti» (Corbera, 2020), ens retrata el moment de la trobada entre Maria Antònia Salvà i els missioners de l'Obra del Cançoner, Samper i Casas, que passen per Lluçmajor, i visita sa Llapassa, a l'agost de 1925. Corbera fa patent la relació i la col·laboració de Salvà amb els missioners del cançoner, així com la seva relació amb Palmira Jaquetti, missionera a la zona pirinenca. D'aquest interès per la cançonística ens en parla la mateixa Salvà quan ens diu que «La meva dida, [...], acostumava a dir que, quan me deslletà, ja sabia un enfilall de cançons.»³ De fet, el seu bagatge cançonístic és ben present a la seva obra poètica mitjançant el recurs d'inserir petites cançons populars en els seus poemes tal com ho fa a «L'estiu»⁴ amb una cançó recollida per Massot i Planes,⁵ o a «Aranyons i mores»⁶ amb un vers d'unes cançonetes recollides per Rafel Ginard.⁷

De la mateixa manera que no qualsevol estil pictòric pot oferir informació musicalment rellevant, no qualsevol estil poètic pot oferir

3 Maria Antònia Salvà (1981 c) *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll. «De la infantesa», pàg. 7.

4 Maria Antònia Salvà (1981 b) *Espigues en flor*. Palma: Editorial Moll, pàg. 189. «La molinereta del molinet nou / ha feta bugada —i no l'ha aixugada. / La molinereta del molinet nou / ha feta bugada —i no ha fet sol».

5 Josep Masot i Planes (1984) *Cançoner Musical de Mallorca*. Palma: Caixa de Balears «Sa Nostra», pàg. 379-380.

6 Salvà (1981 b) *Op. cit.* pàg. 212 «Cantant “la lluna, la bruna” / també us vestireu de dol / i cada vespre la lluna / guaita el vostre ombriu redol».

7 Rafel Ginard Bauçà (1981) *Cançoner Popular de Mallorca*. Vol. 3. Palma: Editorial Moll, pàg. 14.

alguna informació d'interès per a l'estudi del paisatge sonor. En aquest cas, els musicòlegs i estudiosos del paisatge sonor trobam en Maria Antònia Salvà les característiques poètiques necessàries perquè resultin d'interès musicològic. Aquestes característiques podrien ser: la temàtica del paisatge i la llar, l'estil descriptiu i el punt de vista èmic⁸ de la producció poètica.

A la primera lectura d'algun dels seus poemaris el lector s'adona fàcilment de la quantitat de versos que la poetessa relaciona amb els seus sentits: el plaer d'allò observat —Tothom alça el cap i mira, / tothom la mira i somriu, / que ella és la primera espira / de la festa de l'estiu—,⁹ o el plaer de les olors —La cançó hi és humil, com la terrola; / el teu aire es perfuma dins la nit / d'olor de romanins i farigola—;¹⁰ però és en les descripcions sonores on trobam tot un feix de verbs, onomatopeies, noms d'instruments, situacions socials... que van dibuixant un ambient sonor propi del poble de Lluçmajor i la seva forania, però que en molts de casos podem extrapolar a molts d'altres indrets de l'illa.

Prèviament a la descripció sonora crida l'atenció l'ús que fa de mots propers al món de la música o de la sonoritat. Mots com ressonar, harmonia,¹¹ turbulència¹² o remoreig¹³ apareixen a la poesia de Salvà i fan que el lector, sense ser-ne conscient, disposi el sentit de l'oïda a la lectura dels poemes, per gaudir dels sons que s'hi amaguen.

Per tal d'aproximar-nos a les descripcions sonores de la poesia de Salvà ens servim de la classificació feta per Almo Farina,¹⁴ el qual classifica els elements sonors d'un *soundscape* en tres grups depenent del seu origen. Els geofònics, elements sonors produïts per agents naturals com el vent o la pluja; els biofònics, produïts per animals, i els antropofònics, produïts per humans i màquines.

En el grup de les geofonies trobam alguns poemes referents al so del vent, de la pluja i dels trons. En canvi, s'hi troba a faltar qualsevol al·lusió a les sonoritats del mar, tenint en compte que sa Llapassa és a prop de la costa.

8 És a dir a partir de les seves vivències. Salvà (1981 c) *Op. Cit.* pàg. 16 fa esment d'aquesta característica quan diu «començí a rimar les impressions hagudes en l'escenari que em voltava».

9 Maria Antònia Salvà (1981 d) *Lluneta del pagès*. Palma: Editorial Moll. «La bandera de la festa», pàg. 66.

10 Salvà (1981 b) *Op. cit.* «El poema de s'Allapassa. 1425 – 1925», pàg. 250.

11 Salvà (1981 b) *Op. cit.* «Cançó de maig», pàg. 81.

12 Maria Antònia Salvà (1981 a) *Cel d'horabaixa*. Palma: Editorial Moll. «La diada de Sant Antoni», pàg. 42.

13 Salvà (1981 a) *Op. cit.* «Cel d'horabaixa», pàg. 9.

14 Almo Farina (2014) *Soundscape Ecology. Principles, Patterns, Methods and Applications*. New York: Springer. pàg. 15.

Xiprers ara aterrats, polls centenaris,
no hi és ja vostra fulla *tremolant*
banderejant amb falaguers desvaris
que encomanàreu als meus jorns d'infant.

«Oh font de Randa»
Cel d'horabaixa, 69

Fos un breu *alè d'oratge*
o aucell desvetlat,
m'apar que dins el brancatge
quelcom ha sonat.

«Alta nit»
Lluneta del pagès, 19

Forta és estada la batuda:
—*trons i ventada*, i plou que plou!—
però amb l'aigada el temps trasmuda;
ja tot s'alegra i sembla nou.

«Calmes d'octubre»
Espigues en flor, 215

«[...] quan al bo de la nit esclatà una tempestat tan forta que tothom va romandre espaventat, i en companyia del capellà [...] s'encaminaren tots a la capella per encomanar-se a Déu, que era tal l'estabor *dels trons i del vent i del xàfec* desfermat, que com que el cel s'abisas a la terra.»

«El capellà»
Entre el record i l'enyorança, 63 i 64

Pel que fa a les biofonies, trobam sobretot referències als ocells que se solen veure a l'entorn urbà del sud de Mallorca com la merla, el teulader o els estornells. També apareixen onomatopeies que posen veu a altres ocells que era habitual tenir a les cases, com les gallines o les guàtleres.

Passà la joia exquisida
de bell temps de ta florida
i avui regales un plor
d'emmelada frita d'or:
I la *merla* llaminera
Canta tes glòries primera.

«La prunera»
Cel d'horabaixa, 94

I amb el *piular dels teuladers*,
Olors de blat i garroves,
l'aire teb m'arriba noves
de païsses i graners.

«Del pla»
Espigues en flor, 167

I escoltar per l'alta via
—o plaent xelabardia!—
mils d'aeris cascavells,
quan pel cel de l'horabaixa
va passant, inmensa faixa,
un *estrèpit d'estornells!*

«Tardor»
Espigues en flor, 229

La llocada venturera
ja pastura fent *piu-piu*
i els pollets sense barrera
s'encalcn per la carrera
com si fossin d'argent viu.

«Polls venturers»
Espigues en flor, 173

«[...] I a tot això, les guatleres engabiades allà defora, repetint el seu *cant santjoanenc*: “Ma-mau... Ma-mau... blat segat, blat segat”».

«La meva cambra»
Entre el record i l'enyorança, 65

D'entre tots els versos que descriuen sons d'ocells en destacaria uns del poema «Lluneta del pagès», on Salvà deixa veure el prejudici popular pel qual el cantar d'alguns ocells és més bell que el d'altres. En aquest cas la comparació esdevé entre el so d'un mussol i el d'un rossinyol.

Jo sent un mussol
que *plora*, i voldria
cantar nit i dia
com un rossinyol.

«Lluneta del pagès»
Lluneta del pagès, 9

Entre els sons d'èssers vius hi trobam també, encara que en menor mesura, sons d'alguns mamífers del camp, com la cabra o l'ovella, i també sons d'insectes:

La cabra que pastura, allà a la vora,
bela amb dolçor i mena un cabridet
pels reprecs dels penyals, no molt enfora,
hi deu haver l'amor d'un llogaret.

«A vol d'aucell»
Espigues en flor, 147

De grans i fruits l'estiu és proveït,
dringa el Nadal de *picarols d'ovelles*,
la Pasqua hi troba l'aubonar florit.

«Poema de s'Allapassa»
Espigues en flor, 250

Temps de batre; juliol
amb *música de cigales*
la idea acopa les ales
mig ofegada pel sol.

«La sesta»
Cel d'horabaixa, 113

I ve en temps que la lluernia
cada vespre fa lluir
sa minúscula llanterna,
i a *cantar comença el gri*.

«La cadernina»
Espigues en flor, 58

A l'entorn l'*eixam bronía*¹⁵
amb confusa bonior...
¿Què espiava, què volia,
si cap rosa no hi havia?...
Demana una cançó?

«El present»
Espigues en flor, 203

15 DCVB «Brunir»: Fer remor fosca i seguida produïda per la velocitat del moviment.

El grup de les antropofonies és més nombrós que els dos anteriors. Hi destaquen versos dedicats a la cançó o al fet de cantar. La poetessa hi dedica alguns versos que mostren les tonades de feina del camp. Especialment a «El cant del llaurador»,¹⁶ on ens descriu les llargues tonades d'aquest tipus de cant, que era un cant individual i que, a diferència d'altres cants propis d'ambients més festius, no tenia versos repetits.

La mà al mantí de l'arada,
per dins l'ample sementer,
llaura el jove pareller
cantant amb llarga tonada.

[...]

Allà el sembrador hi llança
el bon blat de la llavor;
però no es sap, *sa cançó*,
si és de pena o d'esperança.

[...]

Passa un dia i altre dia...
i el pagès, de sol a sol,
llaura el sementer tot sol
amb sa *veu* per companyia.

[...]

No és el *cant del segador*,
que alegres veus repeteixen:
sense un eco s'espargeixen
les notes del llaurador.

En altres poemes Salvà mostra altres tonades relacionades amb altres treballs, com ara en aquestes línies d'«El tondre»,¹⁷ on ens explica la tonada pròpia d'aquesta feina:

«[...] El tondre tenia *cant amb tonada pròpia*, llargaruda i lenta. El sen Rafal solia iniciar el cant, que els altres reprenien:

“Jesús, siau-me Jesúuuuus...
Salvau-me l'ànima mia”»

A més del cant propi de les feines del camp, la poesia de Salvà mostra altres funcions del fet de cantar, com és l'entreteniment, el bres d'un infant i també la curació:

16 Salvà (1981 b) *Op. cit.* «El cant del llaurador», pàg. 223-224.

17 Salvà (1981 c) *Op. cit.* pàg. 57.

«N'Ursula i jo quedàvem llargues hores en aquell arrecer agombolador, remenada i altra al caliu mig colgat de cendra, i llavors era la nostra, per haver raó de *cançons i de tonades i de contarelles*. De vegades hi agafàvem mitjanit.»

Entre el record i l'enyorança, 72

Mentres qui la gronxa
canta la cançó
s'és adormideta
com un angeló.

«No-ni-nó»

Cel d'horabaixa, 100

Vora els estanys de la sal
se sent *una veu que canta*:
«Sant Joan de la Font Sant
alliberau-nos de mal».

«Veu llunyana»

Lluneta del pagès, 54

A més del cant hi destaca la presència d'instruments. Si bé hi trobam algunes referències a la guitarra o les castanyetes, és la campana l'instrument que Salvà més anomena en el seu paisatge sonor. En el següent exemple, extret del poema «Dissabte de Pasqua»,¹⁸ ens recorda que les campanes repicaven per anunciar la resurrecció el Dissabte Sant i no el Diumenge de Pasqua, com ho fan ara.

Les campanes *toquen gloria*
Que Jesús ressucitat
Ha guanyada la victòria
Sobre el món de malvestat.

També ens crida l'atenció que quan anomena els instruments propis de la pagesia —és a dir el flabiol o la xeremia— sempre ho fa en un to nostàlgic i situant el focus sonor a certa llunyania temporal. Tanmateix, també és possible pensar que podria implicar la distància que separava les cases de sa Llapassa de les zones de pastura on els pagesos feien sonar tals instruments.

18 Salvà (1981 a) *Op. cit.* pàg. 45.

Tonada de flabiol,
bona per sentir d'enfora,
dins la quietud de l'hora
en que dorm fins l'embatol.

«Flabiol de pastor»
Espigues en flor, 97

Sona de lluny un *flabiol*
mesclat amb belar d'ovelles...
i es sent l'olor de clovelles
que s'escampa del redol.

«Temps de metles»
Espigues en flor, 207

So llunyà de xeremies,
qui el sabria definir?
¿Són passades alegries
que mai més s'han de fruir,
remembrances d'altres dies
que se planyen de morir?

«Xeremies llunyanes»
Espigues en flor, 245

Si bé ja hem parlat de les cançons de feina, no és menys important observar com Salvà descriu les sonoritats d'algunes d'aquestes feines. Són produïts per l'acció del treball o pels estris usats que en ocasions devien ser el millor acompanyament als cantadors. En els següents fragments s'hi pot observar la descripció de la sonoritat del jou que portaven els animals per llaurar o el so de les tisores que acompanyaven el cantar del tondre:

Gisca es jou, passa el parell,
voleteja la titina,
picant insectes que afina
pel terror de call vermell.

«El cant del llaurador»
Espigues en flor, 224

[...] i hala! *gic-gic*, davall l'unida i compacta llana [...] En el dia tot això ja és passat; amb una maquineta de no-res, la tosa es fa silenciosament.

Entre el record i l'enyorança, 57-58

Una de les ocupacions de la plana llucmajorera va ser el cultiu del cereal. A la possessió de sa Llapassa s'hi compten dos molins dedicats a aquesta tasca, i Salvà deixa constància d'aquesta producció en diferents poemes. Des del moment del segar fins al cendrar la farina, passant pel transport de les garbes o el soroll produït pels molins.

I amb la somera, fa via
cap al tai dels segadors;
du el càrritx als fermadors,
l'aigua fresca i l'alegria
que els farà més *cantadors*.

«L'aigüera»
Espigues en flor, 184

Dels romaguers de sa vora
que el bat del sol revellí,
dels romaguers de sa vora
penja sovint qualche bri,
dels *carros* de garbejada
que en passen cada matí.

«Del camí»
Espigues en flor, 153

«[...] sentiem més enllà, qualche *remor de carro*»

Entre el record i l'enyorança, 86

de quan anàveu a escola
amb el mestre del molí
que us ensenyà a llegir
a *la remor de la mola*.

«Contarelles del vell padrí»
Lluneta del pagès, 63

quan amb més força anaven les antenes
i era, al dedins, el gran *trontollament*,
per guaitar ajupíem les esqueses...
Tot *grinyolava* en mancabar el vent.

«Elegia del molí»
Espigues en flor, 231

Com que el *renou del sedàs*
que al pastador cern farina,
cerna aquella son, tan fina
com una ombra que passàs.

Del pla»
Espigues en flor, 167

Salvà tracta amb especial interès en un bon grapat de versos la sonoritat que resulta de treure aigua. Ens descriu el so de la corriola o el degoteig de quan es puja el poal ple:

Ni plecs, ni cartells ni escola,
ni sentir més cantussol
que l'amiga corriola
que *gisca* de sol a sol.

«L'estiu»
Espigues en flor, 187

A l'aljub el pastor vell
a *treure poals* s'afanya;
i s'aboca a beure, i banya
la vora del seu capell.

«Del pla»
Espigues en flor, 167

I en pujar la gerra plena,
tremolant de set cada ull
sent degotar la cadena
i el cap de corda remull.

«L'estiu»
Espigues en flor, 187

Una altra feina de la qual Salvà comenta moltes sonoritats és la de triar o trencar les ametles. Aquesta tasca es duia a terme a l'interior de la casa en hores en què no es podia treballar a l'exterior, normalment en hores de fosca o en dies de mal temps. En alguns dels seus poemes ens descriu l'ambient domèstic en el moment d'aquesta feina, un ambient de cançons, rondalles i rialles normalment a prop del foc.

I entre *rialles i crits*,
entre *espires i esclafits*
de la llenya ben encesa,

s'aixequen amunt els dits
o s'acalen amb prestesa.

«Jocs de nins»
Espigues en flor, 236

Amb les metles a pelar
dins la casa hi ha alegria,
i de *crits i canturia*
l'horabaixa és un xalar.

[...]
ja al voltant del caramull
s'aplega bella rotlada,
i a la pau de la vetlada
la *conversa* pren el bull.

«Temps de metles»
Espigues en flor, 187

[...] I així, alternant *cançons i rialles* fresques, espolsaven la son dels peladors i peladores d'ametles, i feien les vetlades d'allò més gustoses.

Entre el record i l'enyorança, 77

Amb la seva inquietud descriptiva, Salvà ens retrata, a més de les feines del camp, els moments d'esbarjo, entreteniment i festa. Així, ens manifesta alguns dels paisatges sonors que podríem trobar a les cases d'una possessió mallorquina amb el trull dels més petits de la casa, el sarau dels balls armats als terrats i porxadades o les cançons amb les quals passaven les hores.

Les mainades rioleres
amb *dringar de cascavell*
[...]

«Les campanes del roser»
Cel d'horabaixa, 16

Tot són *verbes i rialles*
hora baixa en el terrat,
que el *ball* de les acaballes
entre el jovent s'és tractat.

«Les herbes de Sant Joan»
Espigues en flor, 178

Enguany les sitges són plenes.
els fadrins bé quedaran,
i *mateixes* a dotzenes
les fadrines *ballaran*.

«La bandera de la festa»
Lluneta del pagès, 68

«[...] D'aquesta manera s'acurçaven alegrement les vetles, quan no era N'Úrsula qui, xalesta i divertida com sempre, portava al redol les *cançons i tonades* de la terra: «Ses panades», el «Deixau lo dol», «la capta de les figues seques», «el dissabte del Ram» i tantes altres, que a l'instant eren represes per la gent fins a formar-se un alegre chor de veus, que tot allò resplendia.

[...] Tant acompanyava amb *manballetes* el ritme del ball llis si n'armaven qualche vespre, com prenia part en les *glosades* i en les *cantades*, [...].»

Entre el record i l'enyorança, 75-77

En aquesta línia de la sonoritat festiva fa poques referències a accions de festeig entre els joves. N'hem trobat dos exemples que segurament corresponen a la festivitat de les Verges, quan tradicionalment els joves anaven a cantar a les al·lotes:

Me tiren pedretes
de dalt es terrat.
Tenc por que no sia
qualque enamorat.

[...]

Quan passen *guitarres*
que sonen tan bé
cordetes m'estiren
de cap al carrer.

«Copeos»
Lluneta del pagès, 49

A *Entre el record i l'enyorança* ens descriu alguna acció sonora propera a les menjades. En aquestes línies ens mostra alguna sonoritat pròpia del cridar la gent a la taula, l'oració prèvia al moment de menjar i el sarau que possiblement es donàs després en forma de cançons. A més, inclou un fragment on explica que, suposam que després d'un dinar, s'aprofiten algunes miques de pa sobrants per

alimentar les gallines.

«[...] i així, fins a l'hora de passar el *rosari*, que precedia sempre a la sopada, ja ben entrada la nit.»¹⁹

«[...] Quan les tenia a punt, el coc sortia de la casa, sota els estels de la nit d'hivern, i amb un crit de "*sopes! sopes!*" avisava els missatges [...] Cada treballador, dret davant la llarga taula parada amb les estovalles, els pans i les olives, destirant-se mentres resaven el parenostre. [...] Aquests *gaudeamus* solien acabar en *gloses*.»²⁰

«[...] omplint-me la mà de bocinets de pa com un ciuró, sortia de la casa i em posava a cridar: *tiitiita! tiitiita! tiitiita!*... Fos allà on fos, a l'instant compareixia en Diógenes.»²¹

En aquest apartat de sonoritats festives ens hi caben també les descripcions que Salvà fa de les festes de Lluçmajor. Sonoritats urbanes que es diferencien de les domèstiques pel canvi de paisatge i la quantitat de gent que les experimenta.

Per damunt la *turbulència*
de la festa popular,
com és grat veure planar
un record de penitència!

«Diada de Sant Antoni»
Cel d'horabaixa, 42

Les *músiques* ofegades
dins la *remor* de la gent,
callaran acovardades
pels *coets* alçats rabent.

«La bandera de la festa»
Lluneta del pagès, 68

«[...] Mos ulls meravellats contemplaven amb vida infantil avidesa el màgic espectacle dels *coets* i les *rodelles* reflexant-se dins la mar en una nit tranquil·la.»

Entre el record i l'enyorança, 14

19 SALVÀ (1981 c) *Op. cit.* pàg. 75.

20 SALVÀ (1981 c) *Op. cit.* pàg. 53-55.

21 SALVÀ (1981 c) *Op. cit.* pàg. 69.

Seguint amb aquestes manifestacions urbanes i col·lectives, Salvà dona un gran valor a les festivitats religioses. Molts dels poemes anteriors es troben en un marc de religiositat, tot i així hem volgut destacar-ne alguns per aquest aspecte. El següents versos pertanyem a «Cançó de Pasqua»²² i mostren l'ús del cant com a expressió de joia en aquesta festivitat.

Els sembrats treuen espiga,
 la figuera va esclatant:
 per això sortim *cantant*
 a seguir l'usança antiga.
 s'esvaeix tota fatiga
 Dins la pau del dia sant
 [...]
 El dol que la verge duia
 en blau mantell s'és mudat;
 les *campanes han tocat*,
 els arbres han treta fuia...
 companys, cantem *Al·leluia!*
 Jesús ha ressuscitat.

Un altre episodi destacable en el marc de religiositat és quan, a *Entre el record i l'enyorança*, ens parla de la peregrinació a Lluç amb motiu de la coronació de la Mare de Déu l'any 1884. En aquesta ocasió un grup de llucmajorers, encapçalats pel pare de Maria Antònia Salvà, juntament amb altres grups d'altres localitats de Mallorca, pujaren a peu durant la nit fins al santuari. Salvà ens descriu com va ser aquella nit i com devia sonar aquella peregrinació.

«Camina caminaràs... anàvem trobant estols de gent, bandera alçada; uns *cantaven la lletania*, altres els *himnes* de la peregrinació, altres *resaven* devotament. [...] Mon pare, posant-se la mà a la butxaca i traent-ne el rosari, començà a resar-lo en veu alta, tot caminant.»

Entre el record i l'enyorança, 34

Encara que la classificació de Farina no ho tenguí en compte, crec que cal incloure els silencis dins la constitució d'un paisatge sonor. En aquest cas Salvà es mostra amant del silenci i en algun poema intenta descriure'l.

²² SALVÀ (1981 b) *Op. cit.* pàg. 171-172.

Com m'agomboles, dolça peresa
d'un lloc tot calma, tot placidesa,
on en *silenci* l'hora s'esmuny
i el cor enyora l'amic de lluny!

«De passada»
Espigues en flor, 129

A mos peus en calma blana
dorm el vilatge indolent:
S'és post el sol; *la campana*
calla, i sembla mort el vent.

«L'aigua del coster»
Espigues en flor, 137

Ja per acabar m'agradaria incloure dos poemes que per la seva temàtica no he pogut incloure en cap dels apartats anteriors. En el primer ens parla de la guerra i de les sonoritats d'alarma que es devien sentir als nuclis urbans quan algun avió sobrevolava la zona. En el segon ens parla de la seva vellesa, i de les mancances que li produeix en la capacitat auditiva.

Homes armats i màquines de guerra,
i res dels benvolguts; són morts? són vius?...
Córrer amb l'ai al cor a davall terra
al *so del bronze*, nunci d'explosius.

«Contrast»
Lluneta del pagès, 103

Dins l'orella canaris amb sordina;
ànneres escanyades dins ma veu;
ritmes, en tot el cos de dansarina,
que em fan dansar quan lleu i quan no lleu.

«El meu estat d'ara»
Lluneta del pagès, 124

Acab aquesta comunicació amb una sensació agredolça produïda per no haver pogut abastar l'obra completa de Salvà i que restarà pendent per a una altra ocasió, amb la seguretat que ens amaga molts d'altres paisatges sonors tan interessants com el que he pogut mostrar. Així i tot, crec que la intenció d'aquesta comunicació

—mostrar com el gènere poètic, en concret Maria Antònia Salvà, pot oferir informacions molt valuoses a l'investigador del paisatge sonor— s'ha complert i pens que hauria d'encoratjar futurs estudis musicològics a realitzar un buidatge, no només de la resta de l'obra de Salvà, sinó també d'altres autors de l'Escola Mallorquina o d'altres corrents literaris lligats a les Illes Balears.

D'altra banda, no voldria deixar passar l'ocasió de defensar el concepte de «patrimoni sonor» que avui dia no té un estatus legislatiu propi i que resulta cabdal per entendre la nostra història i la nostra actualitat.

Bibliografia

CORBERA, A. (2020). «Dues dones recol·lectores de cançons: la relació entre Maria Antònia Salvà i Palmira Jaquetti», a: DURÁN BORDOY, B. (Coord.), *Vint segles de música a Manacor. Homenatge a Aina M. Sansó*. Manacor: Escola de Mallorquí. (p-17-28) <<http://www.escolademallorqui.cat/wpcontent/uploads/2020/01/PAPERS-DE-SA-TORRE-72.pdf>> (consultat: 1-02-20).

FARINA, A. (2014). *Soundscape Ecology. Principles, Patterns, Methods and Applications*. New York: Springer.

GINARD BAUÇÀ, R. (1981). *Cançoner Popular de Mallorca*. (Vol. 3). Palma: Editorial Moll.

MASSOT I PLANES, J. (1984). *Cançoner Musical de Mallorca*. Palma: Caixa de Balears «Sa Nostra».

SALVÀ, M.A. (1981 a) *Cel d'horabaixa*. Palma: Editorial Moll.

– (1981 b) *Espigues en flor*. Palma: Editorial Moll.

– (1981 c) *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll.

– (1981 d) *Lluneta del pagès*. Palma: Editorial Moll.

SCHAFER, M. (1998). *El nuevo paisaje sonoro*. Buenos Aires: Ricordi Americana S.A.E.C.

– (2013). *El paisaje sonoro y la afinación del mundo*. Barcelona: Intermedio.

STROHM, R. (1985). *Music in a late medieval Bruiges*. Oxford: Clarendon Press.

ELS BÉNS ETNOLÒGICS DE LA POSSESSIÓ DE SA LLAPASSA

Celso Calviño Andreu
Joan Clar Monserrat

Introducció

A sa Llapassa, com en altres possessions de sa Marina, hi trobam una gran quantitat de béns etnològics que formen part de la gran riquesa que ens llegaren els nostres avantpassats. Durant molts d'anys hem anat fent un catàleg i un estudi de tots ells.

Maria Antònia Salvà a les seves obres ens parla d'alguns d'ells, com per exemple les barraques de roter, el molí de vent fariner, la torre de defensa... Respecte a les barraques diu: «He parlat del sen Denits, el formiguerer, home d'una cinquantena d'anys que per tant de temps tengué a sa Llapassa l'escarada d'aterrossar, cremar i escampar els nombrosos formiguers que calien als sementers del blat en aquella època en què no es coneixia encara —o molt poc— l'abono químic. El sen Denits era, doncs, un pagès fort, sa, revengut, que habitava amb el seu fill una d'aquelles típiques barraques de roter escampades ençà i allà: *la barraca del formiguerer*».¹ Com podem veure, per a Maria Antònia Salvà les barraques de roter eren tot un símbol a apreciar. Nosaltres hem volgut dur a terme un estudi detallat de totes elles. Però, a més, l'hem ampliat amb els forns de calç, les barraques i sitges de carboner i els llocs d'emmagatzemar aigua, com són les basses i els aljubs. Tots aquests béns d'aquesta possessió tan emblemàtica varen servir de font d'inspiració a la nostra poetessa.

En parlar dels béns etnològics no podem deixar de parlar d'«El poema de l'Allapassa», fent-nos ressò del que diu Miquel Sbert sobre la poetessa: aquesta conta i canta l'essència de la seva possessió pairal, a més de traçar simultàniament el perfil simbòlic de sa Marina.² En una de les seves estrofes, a més de descriure el paisatge marinenc, ens parla altra vegada de la barraca de roter, i demostra que aquestes construccions, així com el que representaven —la vida

1 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Moll, pàg. 48.

2 SBERT, M. (1988): «Quina amplària de món!...» Percepció de l'espai a «El poema de l'Allapassa». *Sa Marina, una realitat per conèixer*. Ed. Obra Cultural Balear, pàg. 53.

dura del roter— l'emocionaven:

Allà no es veu ni pujarol ni casa;
redols de pins, barraques de roter,
que rosteix del solell la vivabresa.

També en aquest mateix poema parla sobre la torre de defensa de les cases, que ella va poder observar com era.

Nostres dies han vist l'antiga torre i
malgrat la cançó que encara corre,
moros no hi topen —com bans— d'estiu.

Descriure els béns etnològics que hi trobam, així com parlar de la feina que duia a terme la gent que els emprava, ajuda a ampliar i conèixer el món de la ruralia que tan bé descriu a les seves obres Maria Antònia Salvà.

La capella oratori

De la capella sabem que era «Oratori privat expedit a favor de D. Gabriel, Dona Francina, Dona Caterina, Dona Ignàsia i Dona Joana Maria, germans. Es celebra Missa els diumenges i festes de precepte».³

La capella estava situada en una habitació de les cases, a un nivell més baix davallant un escaló. L'ingrés, situat baix de l'escala que va a les dependències superiors, donava a una cambra senzilla amb una pica per a aigua beneïda a mà dreta de l'entrada, i a l'esquerra encara hi havia l'altar, d'obra, adossat a la paret. També hi havia un confessorari amb reclinatori. En aquell temps, quan la vàrem visitar, estava destinada a altres funcions.

Les torres de defensa

Sa Llapassa era una gran possessió que limitava amb el litoral marítim. Per tant, per la seva proximitat a la costa, era lloc de constant perill i de fet s'hi varen produir diverses incursions de pirates.

La torre, de planta rectangular, avui desapareguda, tenia planta baixa, planta superior i porxo. Datava del segle XVI i en sabem algunes notícies mitjançant inventaris, com el de Baltasar Salvà, de 22 de gener de 1566. A la torre: *Primo unlit ço es dos banchs y pots flaches y una màrfega. Item sinch pots de pi*.⁴

³ APLL – Visites Pastorals Bisbe Miquel Salvà.

⁴ FONT, B. - HLLC- 3 - p. 198 – Palma 1978.

Per un dibuix fet per D. Francesc Salvà de sa Llapassa coneixem l'estructura exterior de la torre, de la qual únicament resta el lloc de l'assentament, que, segons narra en un poema abans citat, Maria Antònia va poder contemplar en el seu estat primitiu.

Segons ella, la planta baixa de la torre rebia el nom de Cas Corpater.⁵ A més, diu que la torre *era de planta quadrada i de tres pisos i que estava unida a les cases per la cara posterior*. També descriu les altres dues plantes de la torre.

Sabem que el 1667 l'armament de què disposava era *...una carabina, dos scopetespedre y altre scopetepedre*.⁶

De la torre de sa Caseta només es conserva la planta baixa, més o menys intacta, per poder fer-ne una descripció. Solament podem dir que és de planta rectangular i que està adossada a les cases.

Les restes prehistòriques

El món de la prehistòria també va ser font d'inspiració per a un dels seus poemes: «Talaiots», on segurament fa menció de les restes que hi ha dins el camp de ses Pedres.

Hi ha un recó de la marina
que té mon cor encativat
ullastres vells i soledat
i cards ressecs d'aguda espina.

5 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Moll, pàg. 45.

6 FONT, B. – HLLC4 – p. 306 – Palma, 1982.

.....

.....

I uns talaiots allà escampats
en llur decrepita ruïna
pel sec terror de la marina
semblen ossams mal soterrats.⁷

De restes prehistòriques en trobam dins el camp de ses Pedres, on hi ha grans pedres que provenen d'un poblat arrasat. El topònim, com explicam en una altra comunicació d'aquestes mateixes jornades, creim que és degut a això.

Una altra resta que hi trobam és la cova que hi ha al sementer de la Casina, que és una cova artificial prehistòrica on a començament de segle XX s'hi va trobar una estatueta de bronze. Aquesta cova també dona nom al topònim del sementer on es troba.

A sa Caseta també hi ha restes prehistòriques que corresponen a talaiots ja molt derruïts. Segons Terrassa era un poblat format per tres talaiots, dos de planta circular i un de planta rectangular. Segons el mateix autor hi havia una sitja per guardar el gra.⁸

Els molins de vent fariners⁹

El molí de vent fariner de sa Llapassa

Coneixem l'existència d'un petit molí de vent per un inventari de Joan Salvà de 26 d'abril de 1667.

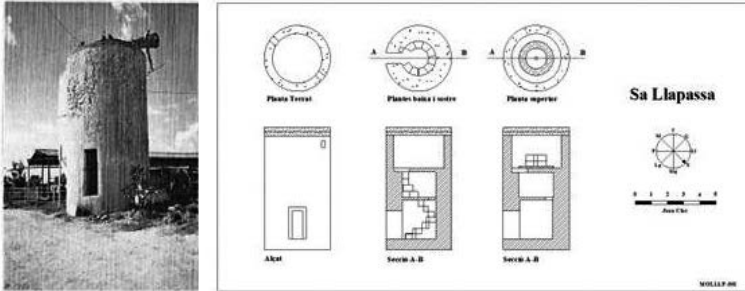
L'actual, situat dins sa Quintana, consta de torre cilíndrica sense base ni cintell. Té un únic portal a la base de la torre elevat 0,70 m sobre el nivell del sòl i al seu interior hi ha un petit rebostet a mà esquerra, tot just on arrenca una escala de caragol des del costat esquerre amb onze escalons de pedra encastats en el parament (set a la planta baixa fins a arribar al primer sostre, lloc on hi havia els sacs de la farina molta, i quatre més que arriben fins a sobre la biga del segon sostre). És on es col·locava la maquinària del molí, de la qual se'n conservava part amb dues moles sobreposades d'1,30 m de diàmetre (0,30 m de gruix la inferior i 0,36 m la superior, amb un ull de 0,20 m). També hi ha els dos congrenys a la part superior del parament amb la data de 1873 gravada en l'inferior. No té el capell però conserva dos finestrons.

7 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Lluneta del pagès*. Palma: Moll, pàg. 99.

8 FONT, B. *Historia de Llucmajor*: Tom I, pàg. 54.

9 Catàleg dels molins de Llucmajor realitzat per l'Associació d'Amics dels Molins —Joan Clar Monserrat i Bernat Rabassa Oliver— Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1990.

Sabem que un dels darrers moliners fou Miquel Puigserver (1914), que al mateix temps també ho era del molí de sa Torre de Villalonga.¹⁰

Molí de sa Llapassa

Respecte a aquest molí, Maria Antònia Salvà també en va deixar constància en un poema, una de les estrofes del qual diu:

Mes, ja esbrancat l'enrunament et crida,
i abans de caure t'he volgut cantar;
pel temps que enriolares nostra vida,
pel temps que ens feres tan gustós el pa.¹¹

El molí de vent fariner de sa Caseta

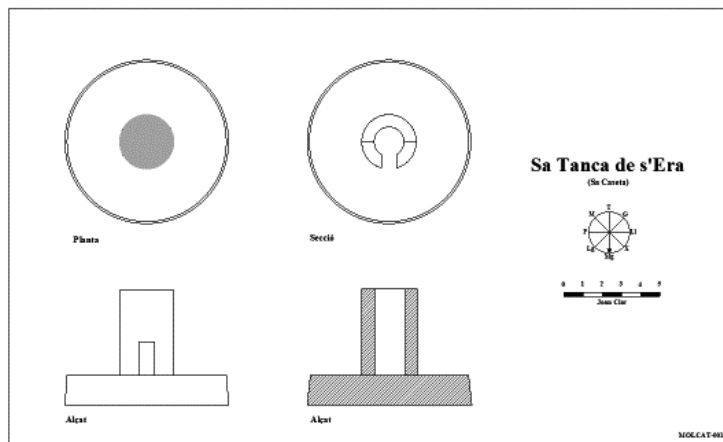
Està ubicat dins la tanca de s'Era. Tot el conjunt està en molt mal estat de conservació. La torre cilíndrica, en perill d'esfondrament, té 4,50 m d'alçària i està construïda sobre una base de cintell d'1,50 m. Només conserva el portal d'accés a la torre, i encara en les parets interiors es pot veure on estaven situats dos sostres, que tenia originalment.

Molí de sa Caseta

¹⁰ Comunicació oral d'Antoni Catany (2017), gendre del titular.

¹¹ MONSERRAT, M. (1991): *Llucmajor; imatges d'un segle*. Ajuntament de Llucmajor, pàg. 92.

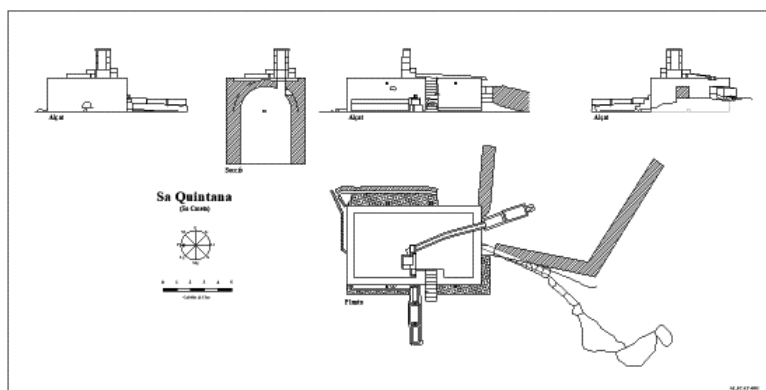
El molí de sang

Com a moltes possessions hi havia un molí de sang. Sabem de l'existència d'un a sa Llapassa per l'inventari de Baltasar Salvà de 1566: *...un moli de sanch molent ab sonforniment y dos picbs...*¹²

Els aljubs

Els aljubs són construccions fetes d'obra, de planta rectangular, d'unes certes dimensions i de diferents fondàries. Nosaltres també hem estudiat els de l'actual possessió de sa Llapassa i el de sa Caseta.¹³

L'aljub de sa Caseta

¹² FONT, B. *Historia de Lluçmajor*. Tom III, pàg. 198.

¹³ Per ampliar l'estudi dels aljubs es pot consultar el Pregó de Fires de Lluçmajor 2008 titulat *El bé de l'aigua: aljubs, basses i altres construccions hidràuliques de Lluçmajor*.

L'aljub de sa Llapassa

Les barraques de roter

Els roters, juntament amb les seves famílies, varen ser presents per sa Marina durant molts de segles, fins que la modernitat va arribar i va fer desaparèixer tot aquell món rural agrícola i ramader, i, amb ells, totes aquelles feines que es feien a les possessions i que Maria Antònia Salvà tan bé ens descriu a les seves obres.

Els roters eren conradors que rebien una part de garriga o altres terres, com a mínim d'una quarterada, amb la condició d'eixermar-la, conrar-la i pagar una renda al senyor o amo de la possessió, coneguda amb el nom de *delme*.¹⁴ Normalment s'arribava a un acord amb el propietari, i quedava estipulat el contracte a tantes garbes —podien ser sis o set, la quantitat podia variar.

¹⁴ CALVIÑO, C. i CLAR, J. (1999): *Les barraques de Llucmajor, una arquitectura popular. Antropologia i etnografia de la foravila llucmajorera*. Consell de Mallorca, pàg. 29.

Ara bé, Maria Antònia Salvà ens en parla de forma detallada: «A s'Allapassa, com a les grans possessions del veïnatge, no mancaven roters, petits terrassans que no bastant-los la terra pròpia per ocupar-les tot l'any a ella i a la bístia que posseïen —un ase quasi sempre, o bé un mul— prenien rotes a marina, a on tenien també una barraca cada un per fer-hi cap amb els seus mentre els durava la feina.»¹⁵

Aquestes barraques són molt semblants a les que hi ha per altres possessions de la contrada. Són de base rectangular amb un portal a la façana llarguera i sempre més apropat a la part que donava on estava la bístia. El motiu era facilitar l'entrada de l'animal. La regla general és que en poquíssimes ocasions tenen finestres o finestrons, i això fa que a la barraca es doni tot l'any el que es coneix com inversió tèrmica, fet que podrà haver experimentat qualsevol que n'hagi visitada alguna. Això vol dir que a l'hivern en passar a l'interior es nota calor, i al revés, a l'estiu el seu interior és molt fresc. La coberta està formada per un embarrat de llenyams d'ullastre anomenats *costelles*, que descansen amb un extrem sobre els paraments i l'altre cap sobre una jàssera.

Al seu interior hi trobam la part del roter i la part de la bístia. Quasi sempre hi ha una menjadora que ocupa un dels paraments curts. També hi sol haver un o més rebostets per posar les olles i altres ormejos.

Les barraques de carboner

Des de temps antics ja trobam reflectits en els documents exemples d'aquesta activitat en el terme municipal de Lluçmajor. Els carboners feien feina durant el segle XIV a la possessió de ses Teringades,

¹⁵ SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Moll, pàg. 60.

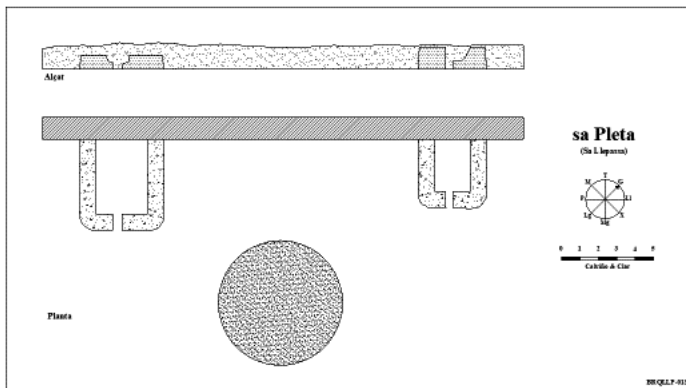
però és de suposar que n'hi degué haver molts més per altres llocs de sa Marina, ja que eren uns dels feinejadors que duïen a terme la neteja de la garriga. Existeix la idea que l'elaboració del carbó era pròpiament treball exclusiu de la Serra de Tramuntana, i no és així. Segons es desprèn del treball d'investigació que duim a terme des de fa molts anys per tota sa Marina, indubtablement en aquella zona de Mallorca se n'elaborava molt més.

Antigament la producció de carbó era una necessitat per a la gent, ja que juntament amb la llenya eren els únics materials combustibles emprats a les cases. Això va durar bastants de segles, fins que arribaren nous productes com el petroli.

Segons pareix per les entrevistes que férem a antics carboners, molts d'ells provenien dels municipis de Tramuntana o del Raiguer, baixaven temporalment a Lluçmajor per fer la feina i quan acabaven tornaven als seus respectius pobles. De la possessió de sa Llapassa no en tenim constància, però segurament també devia ser així.

La feina dels carboners era bàsica dins les garrigues i pinars de sa Marina, ja que els feien nets. Empraven els troncs i rabassons dels ullastres i de les mates per fer el carbó i les branques eren emprades pels calciners, un altre ofici propi dins sa Marina.

Respecte als carboners, Maria Antònia Salvà en fa referència en el títol d'una de les seves poesies: «Els molts anys del carboner a la seva petita filla». Això ens demostra que també en va conèixer alguns. Els carboners, com hem observat durant el nostre treball de camp per diferents possessions de sa Marina, molt sovint també duïen la família amb ells durant el període de feina, d'aquí la raó d'aquest poema.¹⁶

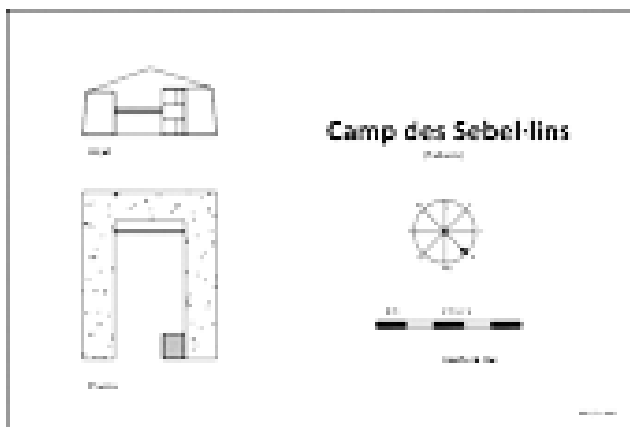
16 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Cel d'horabaixa*. Palma: Moll, pàg. 60.

Les barraques de carro

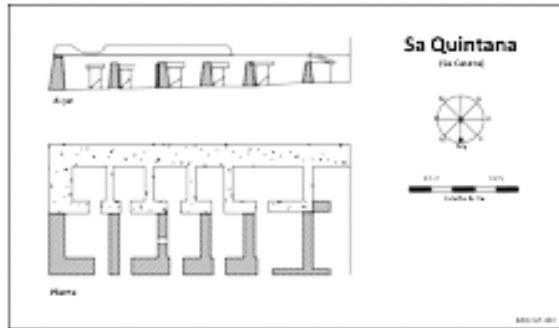
Són de planta rectangular de dues vessants, amb l'entrada que ocupa tot un dels paraments curts per tal de facilitar l'accés del carro i la bístia. A l'interior normalment tenen la menjadora adossada al parament curt posterior.

Es troben prop de les cases de les possessions, com és el cas de la de sa Quintana de sa Caseta; adossades a barraques de roter, com la des Pinaret de sa Llapassa, o aïllades enmig d'un sementer, com la del camp des Sebel·lins de Tollerlic.

Les barraques de bestiar

Aquestes construccions, que serveixen d'aixopluc als animals, no segueixen una determinada tipologia, ja que l'estructura és diferent segons els tipus de bestiar: ovelles, porcs, muls, aviram, etc.

D'aquestes construccions n'hem trobada una dins sa Llapassa, una dins Tolleric i dues dins sa Caseta.

Les barraques de guarda de costa

Des que Mallorca fou conquerida per Jaume I sempre hi va haver el perill de possibles intents de reconquerir-la per part dels musulmans del nord d'Àfrica, i a partir del segle XVI també es va haver de fer front a incursions que de forma constant arribaven a l'illa per saquejar-la. Per evitar-ho i prevenir-se'n, i així poder fer-se forts o poder evitar caure en l'esclavitud, es crearen les guardes de costa.

Durant el segle XVII s'incrementaren les incursions de moros, com és el cas de les que es feren per les costes de sa Llapassa. En 1596 estava manat que si era de dia i descobrien algun vaixell, *que cornen e fassen fum*. Tres eren les guardes de mar que hi havia en aquest sector de la costa: es Pou Celat o Salat, es Mirador i es Portell d'en Vaquer, llocs propicis al desembarcament de corsaris. Un poc més avall, dins s'Àguila, segurament als voltants de la punta d'en Llobera i es Colombar, hi havia la guarda de Binibufaní. Restes de construccions són encara vigents a la seva costa, as Portell d'en Vaquer i as Mirador. En 1639 hi estaven de guardes Honorat Salvà i Francesc Salvà, a raó de tres sous cada dia¹⁷ i en 1655 també Joan Salvà de sa Llapassa, el propietari.

A la des Pou Celat o Salat, lloc de pedreres, no hem localitzat la ubicació dels guardes de costa, ni tampoc al significat del topònim. Tant pot fer referència a un pou salat, per la proximitat al litoral marítim, com a un pou celat, amagat, ocult, que tendria a veure amb l'aspecte defensiu. Sabem que altres guardes de costa estaven dins una cova o aixopluc. En 1670 hi estaven de guardes Joan Amengual *Argenter* i Miquel Sastre.¹⁸

¹⁷ AMLL – Llibre d'Avisos (1595-1648).

¹⁸ AMLL – Llibre d'Avisos (1595-1648).

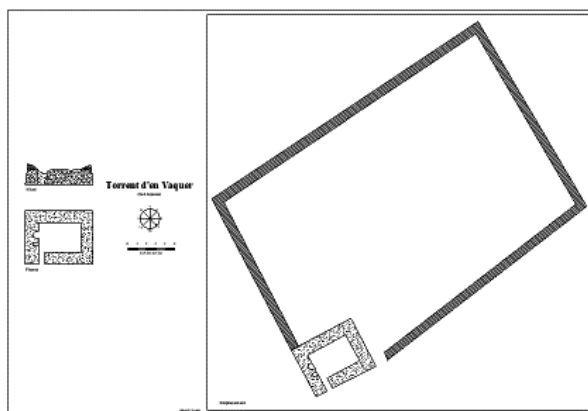
La des Mirador conserva un grup de barraques ruïnoses, mesclades amb altres petites construccions. En 1752 n'eren guardes Jaume Vidal Moy i Miquel Puigserver Pou, que cobraven tres lliures mensuals.¹⁹

De fet, el constant perill d'atac de moros a què estava sotmesa la costa, particularment la de Lluçmajor, era palès. Tenim notícies de dos desembarcaments de corsaris, amb encativament dels seus guardes.

Un d'ells va tenir lloc el dia 24 de maig de 1665 *en que encativaren Antoni Romeguera fil de Juan y Gergori Salva fil de Antoni y March Puigserver y Juan son fill los quals embarcaren anel Portel den Vacer.*²⁰

L'altre atac va tenir lloc l'11 de juny de 1669 as Portell d'en Vaquer, estant de guarda *Antt. Roig als. Valensia lo encativaren los moros.*²¹

La guarda des Portell d'en Vaquer encara conserva restes de la barraqueta del guarda amb un corralet annex. Aquesta és de planta rectangular i disposa interiorment de dos rebostets situats en el parament de l'entrada. Afegit a ella hi ha un gran corral que, pel fet que quasi tot és roquissar calcari, creim que devia ser per guardar la bístia i i tenir-la amollada.

L'altra es pot dir que és un conjunt de barraques que estan situades en el lloc conegut com es Mirador. La més gran és de planta rectangular i presenta les mateixes tècniques constructives que les anomenades de roter. Té adossats a la part exterior dels paraments laterals uns reforços de paret seca que servien per a pujar sobre les parets de la barraca i escampar la terra quan aquesta hi faltava. Era

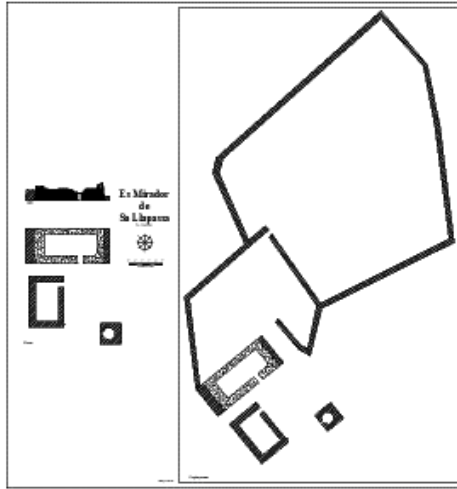
19 AMLL *Guardes 1752 - C.R. (1803-1837) – Defensa.

20 FONT, B. – HLLC4 – p. 305 – Palma, 1982.

21 AMLL – Llibre d'Avisos (1595-1648).

un element que servia per tenir la coberta en òptimes condicions, ja que es tractava d'una part molt important de l'habitacle. A la part exterior hi ha dos corrals que devien servir per tenir la bístia tancada. Un element significatiu és el forn, ja que ens demostra que els guardes hi devien passar llargues temporades i per això era necessari fer la fornada de pa per passar la setmana.

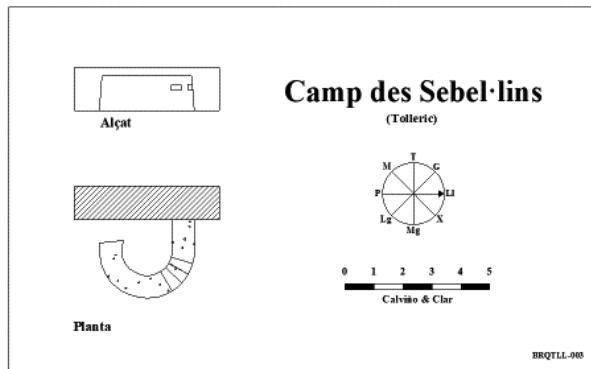
La barraca més petita podria ser un estable per a la bístia.

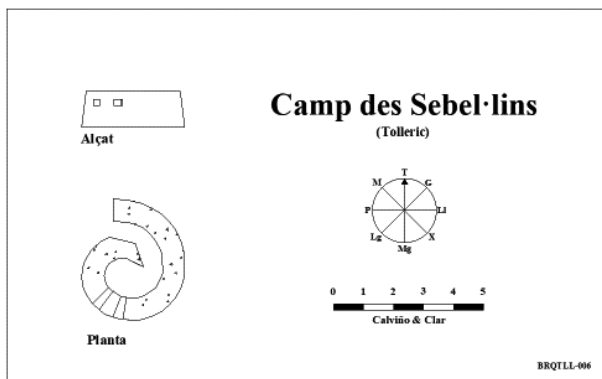
Les barraques de caçadors

Aquestes barraques únicament les trobam dins la possessió de Tolleric. Són unes construccions senzilles emprades pels caçadors per fer la caça a l'espera.

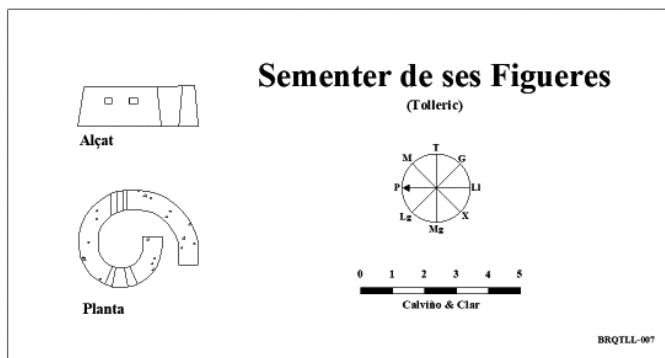
Una d'elles, situada dins el camp des Sebel·lins, és de planta circular i aprofita una paret mitgera de separació de tanca com a paret posterior. Té tres espitlleres on pot descansar l'escopeta i fer el tir més precís.

Una altra, també dins el camp des Sebel·lins, té forma de caragol i solament disposa de dues espitlleres.

L'altra barraca es troba dins el sementer de ses Figueres i s'assembla en la forma a l'anterior, amb la planta de caragol. Segurament la va construir el mateix caçador o garriguer.

Les basses tapades

En aquesta comunicació ens centram en les basses tapades, ja que formen part del patrimoni etnològic. Així i tot, farem una petita menció de les destapades, atès que també formen part del ric patrimoni natural de la nostra marina.

Des de temps antics l'aigua ha estat un bé indispensable per a la supervivència de les persones i del seu bestiar, sobretot en uns indrets com els de sa Marina, on els índexs pluviomètrics són molt baixos. En una època de sequera estival, l'aigua és una necessitat bàsica per poder disposar-ne durant tot l'any i emmagatzemar-la. Per això, qualsevol lloc on aquesta es dipositava era emprat per a aquest fi, des dels petits cocons fins a les basses més grans. Moltes vegades

aquests petits cocons naturals i basses eren engrandits i, si es podia, es cobrien, ja fos de pedres o de brancatge, per evitar la pèrdua de l'aigua per evaporació i també perquè aquesta no tornàs verda.

Hi ha un poema de Maria Antònia Salvà, «El bé de l'aigua», que es fa ressò de la necessitat de no perdre ni una gota d'aquest apreciat líquid.

No sabrà el bé de l'aigua qui bé sia
el qui en terreny secà no haurà viscut,
e veient-la minvar dia per dia
ho haurà patit l'eixut.

....

....

El cas que em va contar una
madona; el cas d'un al·lotet
que ve del camp tot abrussat de set.
Se'n va al gerrer, omplia l'escudella
fins a vessar, i beu; de gran que era ella
no la pogué esgotar
i, associat, anava ja a llançar l'aigua que hi romania;
«L'aigua tudar, que mancarà a l'estiu?...»
I el pobre, quin remei?... , la se bevia.²²

En aquesta comunicació en descriurem algunes, les que nosaltres trobam més originals.

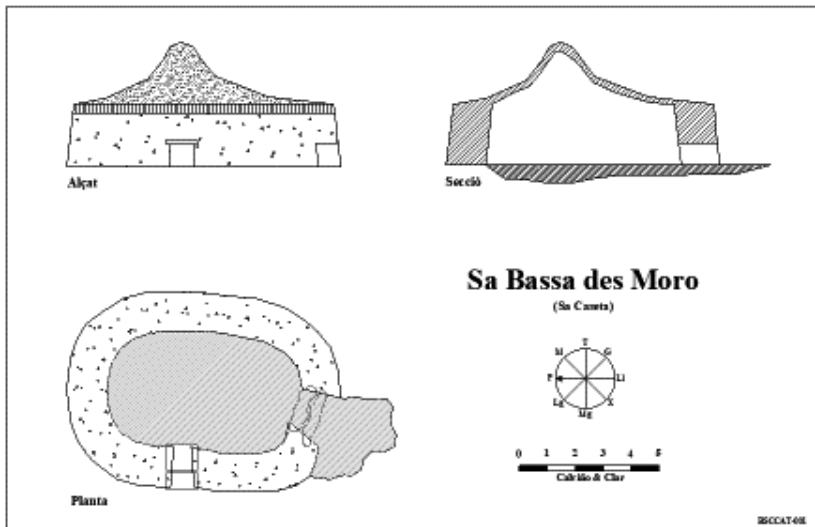
La bassa des Moro

És una gran bassa tapada, situada dins sa Caseta, que per la seva construcció destaca per sobre les altres que hi ha per sa Marina.

És una bassa d'unes dimensions aproximades de 10 x 7 m de forma el·líptica amb un parament de paret seca. Sobre aquest arrenca la coberta de falsa cúpula, però amb l'originalitat que les pedres de la volta estan col·locades en forma perpendicular o obliqua, i quan hi ets a dins, en cas de poder-hi accedir, fa la sensació que la volta t'ha de caure damunt. És una vertadera joia constructiva, fins i tot diríem arquitectònica. A la part superior la volta acaba amb una pedra posada de fil anomenada *tapadora*.

Per poder-hi accedir té dues entrades, que serveixen tant per a les persones com per al ramat.

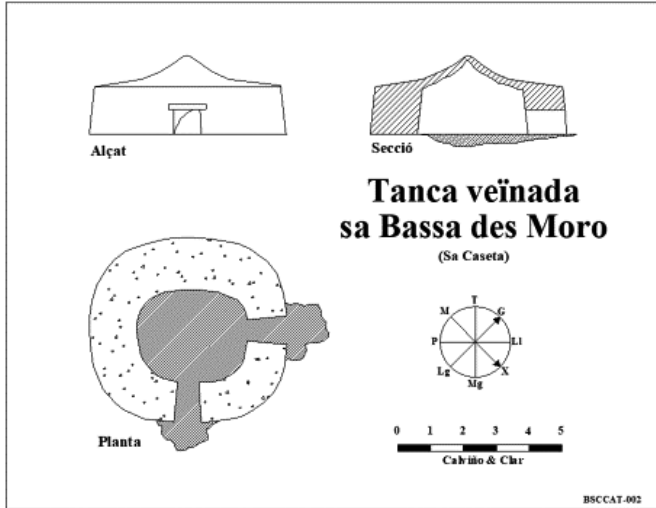
22 SALVÀ, M. Antònia (1981): *El Retorn*. Palma: Moll, pàg. 74.

Dins la mateixa tanca hi ha una gran quantitat de basses i cocons destapats, ja que tot és un llisar rocós amb concavitats. I de totes elles en sobresurt una que té bastanta grandària i és d'època prehistòrica.

La bassa des Moro Petita

A la tanca veïnada de la bassa descrita anteriorment n'hi ha una altra de més petita però que segueix unes pautes constructives similars, i també com l'anterior disposa de dos llocs d'accés per poder arribar a l'aigua.

Epíleg

A causa de les normes de publicació d'aquesta comunicació, no hem pogut dur a terme l'estudi més detallat i complet de tots els béns etnològics d'aquesta contrada.

LA TOPONÍMIA DE LA POSSESIÓ DE SA LLAPASSA

Celso Calviño Andreu

Joan Clar Monserrat

Franc Jaume Vich

1. Introducció¹

A la seva obra *Entre el record i l'enyorança* (Mallorca, Editorial Moll, 1955), la poetessa dona Maria Antònia Salvà de sa Llapassa i Ripoll ens diu:

«El setembre de l'any 1425 un tal Pere Salvà nadiu de la Parròquia d'Artà adquirí les terres de sa Llapassa i Passaró, noms que perduren encara en el dia d'avui, i fou el fundador de la família Salvà de sa Llapassa. Era un territori dilatat de sa Marina de Lluçmajor, que, a descriure'l tal com el vaig trobar jo en venir al món, a més de grans sementers de conradís, pinars i garrigues, tenia al terme, una gran faixa de garriga-rasa, sa Marina pròpiament dita, que limitaven les penyes de mar, a on anava comprès es Cap Regana. Entre els nombrosos sementers en què se dividia sa Llapassa, n'hi havia de nom molt suggestiu pel seu regust antic: na Borges, Passaró, l'Etzeran, ses Foranes, es Faró, i altres de nom més corrent: es Forn de Calç, es Camp de ses Pedres, es Camp de sa Cova, etc., que amb es Figuerà i sa Vinya, i s'Hort i sa Pleta i sa Quintana, m'han sonat sempre amb particular encís.»

La poeta fa esment de «la suggestió i el regust antic» d'alguns topònims i, en general, del seu encís, que percep com a part de l'amable austeritat, de l'essència d'aquests sementers.

Una essència, de sa Llapassa, de sa Marina, que és una de les fonts, un dels centres, de la seva poesia, i així ho han remarcat lectors importants.

Jaume Vidal Alcover diu: «Maria A. Salvà de la natura no n'admira la grandiositat, ni en treu símbols de la força, del geni, de la virtut, ni la contempla solitàriament, sinó que, com que en fa part, de la natura, de la vida pagesa, n'explica els signes vivents».

¹ Paraules introductòries de Franc Jaume.

I Josep Maria Castellet i Joaquim Molas apunten: «aquesta terra (llucmajorera), que és, per a la poetessa, un patrimoni material i moral, no provoca evasions filosòfiques ni històriques; ella sola, armada amb els seus arbres i les seves roques, amb les seves bèsties i els seus homes, val perquè és la mateixa vida». Damià Huguet i Roig, poeta i editor campaner a *Maria A. Salvà 25 anys després* (Obra Cultural Balear).

I Miquel Sbert i Garau a la percepció de l'espai a «El poema de l'Allapassa dins sa Marina, una realitat per conèixer» (Obra Cultural Balear, Lluçmajor) diu:

«Algunes de les característiques en la percepció de l'espai dins l'obra de Maria Antònia Salvà són:

1. Per a la poetessa, sa Llapassa és sinònim d'immensitat:

Quina amplària de món! No es veu la fi...
Negreja al lluny bestiar gros, i eguina,
dins el ras dilatat de la marina.

“Poema de l'Allapassa”

i un món tan ample, tan ample,
que se perd fins a la mar.

“Del Pla”

2. Una altra característica és el bucolisme. Joan Alegret ha escrit: «ennobleix el camp mallorquí tractant-lo a la manera virgílica, des d'una civilització agrícola mediterrània que es pretén hereva del món romà» amb elements mistralians (de Mistral, segons Llompart, li ve el sentit del classicisme arrelat a la terra):

Altres terrenys tendran més ufanía, però tu tens la dolça pietat que és mescla de tendresa i melangia.

Aquí el sentit no es sent afalagat
ni enlairada la ment, més s'agombola
dins la pau d'una amable austeritat.

“Poema de l'Allapassa”

Estrofes que contrasten amb:

Per la muntanya de la Comuna
pugen les bèsties d'en una en una...

Com m'enamora la rustiquesa
d'aquest paratge tot placidesa.

“De passada”

3. L'espai en la poesia de Maria Antònia Salvà és un espai humanitzat amb gent de carn i ossos que canta, treballa o pateix:

L'oratjol duu de les eres
olor de palla i cançons,
trotar de mules lleugeres
i batre de carretons...

“L'estiu”

... i treu aigua, resolta,
d'un aujub d'antiga volta
voltant de cards i batzers

“L'aigüera”

No sabrà el bé de l'aigua quin bé sia
el qui en terreny secà no haurà viscut.

4. Un altre element a considerar, complementari de l'anterior, encara que més marginal, és la selecció, el tractament i la funció dels topònims en el poema —processos clars de mitificació—, és a dir, el paisatge observat, que coneixem —en sabem el nom— i trepitjam conté al seu si un món de llegendes i encanteris: tota una mitologia.

Quin bé de Déu mirar la llunyania!...

...l'or de llevant, i de ponent les forges,
Cabrera alçant-se dins la mar tan gran...
tot proper el pinar dit de na Borges
i el serral, allà lluny, de l'Etzeran.

“Elegia del molí”»

En definitiva, si tenim la sort de poder gaudir de l'obra de la poetessa Maria Antònia Salvà de sa Llapassa i Ripoll, que per tradició familiar:

Salut, oh camp, oh nom de l'Allapassa,
dolç arrecer on té pairal redòs,
cinc voltes centenari, nostra raça.

pel coneixement de la història, i de les llegendes i cançons de sa Llapassa i de sa Marina que es transmetien d'un a l'altre per tradició oral, i que passaven a formar part de la col·lectivitat, i sobretot, per les vivències pròpies i la seva enorme curiositat per saber què fa que ella formi part de la terra, de sa Marina, de sa Llapassa, i que ens ho transmeti tan bé en els seus escrits en prosa i en les seves poesies, podem nosaltres atrevir-nos a escriure alguna cosa de sa Llapassa? La veritat és que l'atreviment és enorme, i només pensar-ho fa empegueir com un nin petit, però, per altra banda, cal completar la recerca toponímica, inclouent-hi els posteriors establiments i organitzar-la i tractar-la segons la metodologia adequada, situar els topònims al mapa, i, a més, escriure algunes coses de la història de la possessió. Tot i que de cada vegada resten manco informadors bons, perquè la gent que feia feina al camp es va morint. Nosaltres hem aprofitat algunes entrevistes que teníem fetes de fa temps a Jaume Miralles i Tomàs, Bernat Vadell i Cardell, Miquel Julià i Mut *Senegar* (†), Climent Noguera i Nadal (†), Bernat Tomàs i Tomàs *de Son Quartera* i l'amo Antoni Martí i Mates (†), aquest darrer amo-conductor durant anys a la possessió de sa Llapassa, així com als seus fills Miquel i Jordi. També de la part de la costa, sobretot la completíssima recollida que en va fer Cosme Aguiló. A tots ells, gràcies.

Notes:

1. Pel que fa a la caracterització del paisatge, quan Miquel Sbert parla de contrastos em ve al cap la manera que tenen els pagesos llucmajorers d'anomenar tres espais que ells perceben de forma diferent: Es tracta de la costa, la part del puig, de terres argiloses, que reben més pluges i que conserven la humitat —en diuen blanquer—, i de costarines i costarins, que són les dones i els homes que l'habitaven; la vila i les sorts que l'envolten, com na Joanota, na Barreta, es Mig Delme, na Canals, etc., que són terres on encara arriben les pluges, i sa Marina, de terres generalment més primes i de call vermell, que necessiten aigua per produir i que molts d'anys no en tenen. I quan parla d'homes i dones que pateixen, record aquella cançó popular que diu:

Treballant dins sa Marina,
un home hi perd sa salut
dient mig any si plovia...
i mig any si hagués plogut.

2. Abans hem parlat de la curiositat per saber de dona Maria Antònia Salvà de sa Llapassa. Doncs bé, mirau si és així que mon pare em contava que el padrí i ell li feien les sabates i quan les anava a comanar o a cercar, tot i que havia tornat sorda i duia una trompeta per sentir-hi, volia saber coses de com es feien i humilment establia conversa amb ells i els ho demanava.

I, per acabar, voldria dir que quan Maria Antònia Salvà incorporà a la seva obra els topònims de sa Llapassa, aquests passaren a tenir, a més a més del valor d'ús normal dins el món de la pagesia, un valor afegit, el valor literari.

Si a causa dels canvis profunds del món agrari mallorquí durant els darrers setanta anys —fugida dels pagesos cap al sector terciari, substitució dels usos del sòl agrari per altres de residencials o d'oci, globalització, etc.— aquesta recollida dels topònims de sa Llapassa i llur localització sobre el mapa en fa impossible la desaparició, nosaltres ens sentirem ben satisfets. L'objectiu fonamental de la nostra feina s'haurà assolit.

El posterior estudi dels topònims correspondrà als filòlegs.

Ara, abans de donar la paraula al meu company Joan Clar i Monserrat, que parlarà de la història de sa Llapassa, vull donar les gràcies a totes i a tots els presents avui aquí, que heu tengut la curiositat i, sobretot, la paciència, d'escoltar aquesta introducció.

Moltes gràcies.

2. Aspectes històrics i toponímics

Precedents històrics

Antigament el topònim de sa Llapassa anava sempre lligat al de Passaró. Això vol dir que abastava un territori més extens que el que actualment ocupa la possessió de sa Llapassa. Al llarg dels segles, com veurem, va sofrir modificacions, sobretot per motius d'herència.

La zona que comprenia sa Llapassa-Passaró està situada al migjorn del terme municipal de Lluçmajor, entre les antigues possessions de sa Torre d'en Villalonga i s'Àguila. Segons Maria Antònia Salvà, sa Llapassa és el nom àrab d'un territori o alqueria situat al migjorn de Mallorca.

Durant el segle XIII pertanyia al terme de Capocorb. Avui en dia aquest topònim és el genèric de dues possessions: Capocorb Vell i

Capocorb Nou, però antigament abastava una superfície molt més extensa, la zona compresa entre Cala Pi i s'Arenal.²

Don Antoni Garcias Vidal, conegut com a *l'Amo Antoni des Forn*, ens diu, en referència a sa Llapassa, que en el repartiment que es va fer després de la conquesta hi havia l'alqueria *Lopatar*, de tres jovades, que va correspondre a Agustí de Girona, a més de l'anomenada *Passaró*, de sis jovades, que va tocar a Berenguer de Begur.

Del segle XIII al XIX

Durant el segle XIII, sa Llapassa es va adjudicar a Albert Borserius, de Tarragona, que en 1235 en va vendre a Ponç Joan, també de Tarragona, dues jovades.

En 1274 era propietat dels frares de la Mercè, que varen vendre la meitat de sa Llapassa i Passaró. L'any 1280 en tenien part Roberto de Pulcro Vicino, Pedro Babot, Arnaldo de Turrillis i Guillem de Mongiscart.

En el segle XIV coneixem alguns dels propietaris, com Guillem Cardell (1310); Bonanat Cardell (1361), tal vegada emparentat amb Antoni Cardell, que citam més endavant, i Caterina, viuda de Guillem Cortall (1369). Tots ells tenien part de sa Llapassa.

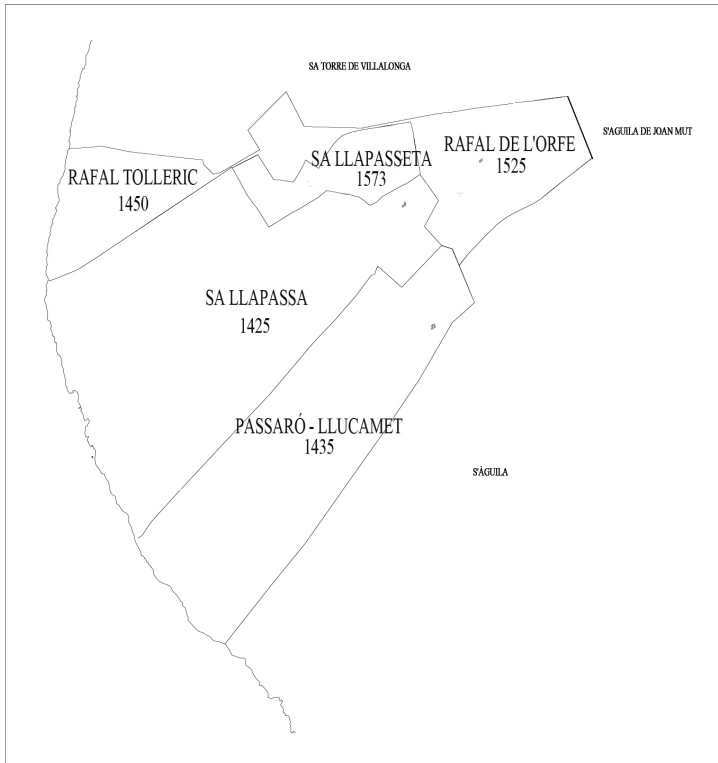
Arribats al segle XV, Antoni Cardell (1408), mort el 1415, tenia una alqueria i un rafal equivalent a un quart de sa Llapassa. El seu fill Miquel Cardell, en 1425, va vendre la dita alqueria i el rafal, que probablement equivaldria a l'extensió de sa Llapassa, Llucamet i Passaró, a Pere Salvà, inaugurant una línia familiar que la va posseir fins al segle XX.

D'aquest Pere Salvà, s'originen diverses rames propietàries de possessions actuals com sa Caseta, sa Llapasseta, etc. Segons Maria Antònia Salvà, com hem esmentat en la part introductòria, aquest Pere era nadiu de la Parròquia d'Artà.³ Pere va tenir tres fills: Baltasar, Gabriel i Joan. Baltasar va ser hereu el 1446 de sa Llapassa i Gabriel va heretar les alqueries de Passaró i Llucamet. Baltasar en 1450 també era propietari del rafal Tolleric.

Aquest darrer, Baltasar, va ser pare d'un altre Baltasar, que l'any 1491 fou l'hereu i que amb el temps, l'any 1525, va deixar la seva herència als seus tres fills: un d'ells, Honorat, va continuar amb la línia de sa Llapassa; Antoni va ser hereu del rafal de l'Orfe i va instaurar una altra branca, i Miquel va fundar la línia de Cas Frares, per haver comprat aquesta possessió cap al 1534.

² FONT, B. (1972): *Historia de Llucmajor*. Ed. Ajuntament de Llucmajor. Tom I. Pàg. 122.

³ SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 41.

Mapa de distribució de les possessions de sa Llapassa

L'any 1566, Honorat va testar i va fer hereu el seu fill Baltasar, que va morir en 1576 sense fer testament. Honorat, el seu fill, n'era el propietari el 1578⁴ amb el topònim de *la lepassa*. Aquest Honorat va morir en 1621. Com podem veure els fills i els nets quasi sempre duïen els mateixos noms.

Durant el segle XVI, els Salvà tenien, a més de les seves possessions, lloguers d'ovelles i pastures a possessions com Son Granada o sa Torre d'en Vilallonga, i altres contractes ramaders amb altres possessions de fora terme. Tenim notícia de la transhumància i la compra d'ovelles de Baltasar Salvà de Llucamet per Joan Palou de Bunyola, del lloc d'Orient, i lloguer d'ovelles i pastures de Binimorat d'Escorca. Com sabem, en segles passats, els ramats de les grans possessions de la marina eren traslladats durant l'estiu a les pastures de la serra i seguien el conegut camí de Muntanya, al llarg del qual hi havia aljubs d'empru que servien per abeurar el bestiar.

⁴ honorat Selva stimarê possessió ditta la lepassa p. Dos milia liures. - Cadastre de Llucmajor de 1578 - AMLL - Pàg. 142.

En 1666 la possessió era d'Honorat Salvà, amb un valor de 3.400 lliures, i figura amb el nom de *la llapasse*.⁵

El 1702 era de Joan Salvà, que va morir el 1704, i estava valorada en 10.400 lliures mallorquines.⁶ També posseïa una casa a la illeta del reverend Damià Avellà, prevere, valorada en 250 lliures mallorquines.

L'any 1777 Honorat Salvà tenia sa Llapassa, valorada en 10.400 lliures, amb la posada apropada al Convent, segurament la mateixa casa del 1702, que probablement sigui com la que coneixem actualment al carrer de Jaume II.

Alqueria Passaró-Llucamet

Baltasar, fill de Pere, l'any 1446 en va ser hereu universal. I a Gabriel, un altre dels seus fills, onze anys abans, el 1435, en contemplació del seu matrimoni li havia donat Llucamet i Passaró.

En 1578 era coneguda com a *Lluchaymat* i era de Macià Salvà amb un valor de 1.000 lliures.⁷

La possessió actual de Llucamet va ser de la família Salvà fins a finals del segle XVII.⁸ En 1666 era de Jaume Salvà *Perdiu* i tenia un valor de 1.700 lliures.⁹ Denou anys més tard, encara era de Jaume Salvà, però havia baixat la seva valoració, que era de 1.300 lliures.¹⁰ Hi havia una altra possessió a nom de Jerònia Salvà, muller de Miquel Salom, valorada en 1.200 lliures.¹¹ Tenint en compte el valor de les dues parts, sembla que era aproximadament la meitat del total de la possessió i que la tal Jerònia era una filla.

Després, en el cadastre de 1702, ja estava a nom de Baltasar Rossinyol, amb un valor de 7.500 lliures.

Rafal de l'Orfe - sa Torre Nova - sa Caseta

Veim que al llarg de la història la finca de l'actual sa Caseta va ser coneguda amb altres noms.

En 1566 coneixem un topònim anomenat *Passatge d'en Antoni Salvà*, que correspon al carreró que comunica les actuals possessions de Tolleric i sa Caseta.

5 Cadastre de 1666 – AMLL – Pàg. 308v.

6 Cadastre de 1702 – AMLL – Pàg. 456v.

7 *Macia Selva stimarè possessió anomenada lluchaymat p. mil lls.* - Cadastre de Llucmajor de 1578 – AMLL – Pàg. 142.

8 FONT. B. (1972): *El término municipal de Lluchmayor: Manuscrito de Antonio Garcías Vidal (* 1907)*. Ferias de Lluchmayor 1972. Pàg. 54.

9 Cadastre de 1666 – AMLL – Pàg. 308v.

10 Cadastre de 1685 – AMLL – Pàg. 788.

11 Cadastre de 1685 – AMLL – Pàg. 788.

Amb el temps, la possessió d'Antoni Salvà († 1574) també va ser coneguda com sa Torre Nova, segurament per la construcció defensiva que encara existeix.

Els seus confrontants eren sa Torre d'en Villalonga, s'Àguila de Joan Mut, s'Àguila dels Sureda, sa Llapassa i sa Llapasseta. En 1578 era de Silvestre Salvà, fill d'Antoni, i figura amb un valor de 2.000 lliures i amb el topònim de *la cassata*.¹² Antoni Salvà, quan va ser hereu de sa Caseta, segurament també ho va ser del rafal Tolleric.

L'Inventari de 1574 ja menciona la torre de defensa amb dues caixes de pi *le una bona y laltre flaque*.

En 1666 era d'Antoni Salvà, amb una valoració de 1.700 lliures¹³ i el nom de *la casata*.

L'any 1685 era d'Antoni Salvà i estava valorada en 2.600 lliures.¹⁴

Antoni Salvà n'era el propietari en 1702 i tenia un valor de 5.250 lliures. A més, posseïa una casa a la illeta del Sr. Dr. Frígola, valorada en 225 lliures.¹⁵

Els Salvà compraren a Margalida Mut 12,5 quarterades del Camp d'en Jeroni de Passaró.

Sa Llapasseta

Com hem esmentat anteriorment, Honorat Salvà de sa Llapassa l'any 1566 va nomenar hereu universal el seu fill Baltasar, i al tercer dels seus fills, Bernat Salvà, l'any 1573 li va cedir una part de la finca matriu, coneguda actualment com sa Llapasseta. Aquesta confrontava amb sa Caseta i el rafal Tolleric, la marina de sa Llapassa i la mateixa Llapassa.

En 1578 sabem que era propietat de Bernat Salvà¹⁶ i encara era coneguda com *la lapasa*, amb un valor de 400 lliures.

En 1666 era de Nadal Salvà, amb un valor de 700 lliures.¹⁷ En aquest cadastre ja figura com *la Llapassata*.

L'any 1685 era de Nadal Salvà i estava valorada en 1800 lliures,¹⁸ i en 1702 tenia un valor de 2.100 lliures. Sabem que en 1716 l'honor Bernat Salvà de sa Llapasseta va llogar Son Mut Nou, que era de Bartomeu Mut.

12 *Silvestra selva stimarê possessió ditta la cassata p. Dos milia liures.* - Cadastre de Lluçmajor de 1578 - AMLL - Pàg. 141v.

13 Cadastre de 1666 - AMLL - Pàg. 307v.

14 Cadastre de 1685 - AMLL - Pàg. 788.

15 Cadastre de 1702 - AMLL - Pàg. 455v.

16 *Hereus de bernat salva stimarê terres de pertinencies de la pº. Ditta la lapasa p. Quatrecentos liures CCCC l.* - Cadastre de Lluçmajor de 1578 - AMLL - Pàg. 142.

17 Cadastre de 1666 - AMLL - Pàg. 307v.

18 Cadastre de 1685 - AMLL - Pàg. 788.

Mapa de sa Llapassa

En 1702 era de Nadal Salvà i tenia un valor de 2.100 lliures. A més tenia una casa a Llacmajor valorada en 100 lliures.¹⁹

En 1777 consta com a propietari Damià Salvà i estava valorada en 2.100 lliures. Aquest tenia la posada al carrer del Vall. En 1788, onze anys més tard, era de Nadal Salvà i tenia 23 porcs.

Els noms de lloc de sa Llapassa

-Barraca des Formiguerer. Els formiguerers eren persones que treballaven a les possessions com a encarregades de fer els formiguers, que consistien en munts de llenya o clovelles d'ametles als quals donaven foc i tapaven de terra. Allò, quan era tot cendra, s'espargia per les tanques i els sementers perquè servís d'adob. El formiguerer de sa Llapassa habitava en una barraca de roter.

-Na Borges. És un sementer antic de sa Llapassa. El genèric és el plural de borja. Fa referència a un barracó de pedra seca acabat en cúpula, emprat com a aixopluc. Etimològicament ve de l'àrab *burj* 'torre'.²⁰ Podria ser que en aquest sementer hi hagués alguna barraca de curucull, actualment desapareguda. Segons Maria Antònia Salvà hi havia un gran pinar.

¹⁹ Cadastre de 1702 – AMLL – Pag. 455 v.

²⁰ MOLL, F. de Borja (1988): *Diccionari català-valencià-balear*. Ed. Moll. Palma. Tom II. Pàg. 594.

El genèric *camp* fa referència a un espai de terra plana destinat a cultiu de sembradura o d'arbres fruiters. En moltes ocasions és sinònim de *sementer*. Igualment, com a la possessió de sa Torre, dona nom a extensos i antics sementers.

-Camp d'en Pujol. És un sementer documentat l'any 1858, actualment encara és vigent.

-Camp de s'Aljub. Aquest topònim també ja està documentat l'any 1858. En aquest sementer s'hi troba un aljub de volta.

-Camp de sa Cisterna. Rep el nom per una antiga cisterna que hi ha.

-Camp de sa Cova. Confronta amb Lluçamet d'en Barraquer. Hi ha una cova a la qual fa referència el topònim, que va ser emprada durant la prehistòria.

-Camp de ses Pedres. L'any 1858 està documentat com a sementer de ses Pedres. S'hi troben una gran quantitat de restes talaiòtiques molt arrasades, que segurament va donar nom a l'indret.²¹

-Cap-rec de s'Aljub. El cap-rec és una conducció excavada a terra per dur l'aigua a l'aljub.

Els antropònims precedits de *can*, igualment com *ca na*, es refereixen a les terres de la possessió que es varen parcel·lar. *Can* és una contracció de *ca* més *en*, que significa *casa d'en*. Primerament es va aplicar a les cases particulars i després va ser transferit a les peces de terra i als establits. En molts de casos prenen el malnom del propietari que va adquirir les terres.²²

-Can Batle. El topònim agafa el malnom del seu propietari. A Lluçmajor és vigent i correspon als llinatges Garí i Vidal.²³

-Can Carreró. Establit dins el camp d'en Pujol. Pren el malnom del seu propietari. A Lluçmajor actualment és present i correspon al llinatge Oliver. Té una superfície d'unes vint quarterades.²⁴

-Can Colom. Establit de dins es Forn de Calç. Fa referència al seu antic propietari, d'origen felanitxer. Hi va sembrar moltes pereres.

-Can Pep de Son Monjo. És un establiment de dins na Forana de Prop o de Dalt, d'unes trenta quarterades. És propietat de la família Manresa.

-Can Tic-Tac. Establiment de dins el camp de sa Cova, d'unes deu quarterades. El topònim prové del malnom del seu propietari, Bartomeu Servera Clar, que el va comprar quan es va establir devers l'any 1934.

21 FONT, B. (1972): *Historia de Lluçmajor*. Volum I. Pàg. 50.

22 VENY, J. (1976): *Lluçmajor a través de la seva toponímia*. Ed. Ajuntament de Lluçmajor. Lluçmajor. Pàg. 30.

23 CLAR, Joan (1976): *Malnoms de Lluçmajor*. Obra inèdita.

24 CLAR, Joan (1976): *Malnoms de Lluçmajor*. Obra inèdita.

-**Can Vic.** Establert de dins el camp de sa Cova, que té unes devuit quarterades.

-**Can Vinagrer.** Establert de dins el camp de sa Cova d'un es vuit quarterades. El compraren Guillem Cardell i Tomàs i la seva esposa Antònia Nicolau i Capellà l'any 1934.

-**Cap de Regana.** És un promontori, una punta rocosa, que, juntament amb el cap Blanc i el cap d'Enderrocat, és de les més importants de la costa llucmajorera.

-**Carretera des Cap Blanc.** És la carretera que enllaça s'Arenal amb el cap Blanc, també anomenada carretera Militar o dels Presos.

-**Carretera des Presos.** És una variant de la carretera Militar, que també anomenen així perquè la construïren els presos polítics durant la Guerra Civil de 1936. També es coneix com camí des Presos.²⁵

-**Carretera Militar.** Es va construir durant el Moviment per facilitar l'anada des de Palma dels transports militars a qualsevol lloc del litoral del sud de Mallorca, en cas d'un hipotètic desembarcament.

-**Cas Corpater.** Era el nom de la planta baixa de la torre de defensa que hi ha a les cases de la possessió.²⁶

-**Cas Moneiot.** Fa referència a una caseta d'un antic propietari de s'Etzerà.

-**Cas Vidrier.** Establert d'un es vuitanta quarterades. El formaven na Forana de Prop o de Dalt, d'un es trenta-dues quarterades d'extensió, que produïa molt de gra. El va comprar Jaume Miralles i Peralta. Amb s'Etzerà, d'un es trenta-cinc quarterades, lloc aturonat, amb garriga, pinar i conradís i unes catorze quarterades més de pinar, garriga i conradís. El va comprar Bartomeu Miralles i Noguera cap a l'any 1935.

-**Cas Xatet.** Aquest establert es troba dins el camp d'en Pujol.

-**La Casina.** Establert dins el camp de sa Cova a la vorera de la possessió de Llucamet. Té una superfície d'un es sis quarterades. Hi ha una cova prehistòrica.

-**Es Cau des Gat.** Topònim dels segles XIV i XV, que Josep Mascaró Passarius situa prop de la partió de Llucamet.²⁷ Vegeu *Pas des Gat*.

-**Cocó des Moro.** Situat a dins un garrigó de na Forana. Conta la tradició que un moro hi fou rentat pels seus companys que fugien quan l'oguer de la possessió l'havia ferit.²⁸

-**Corral de ses Cabres.** Era el lloc on s'arplegaven les cabres i estava situat a l'entrada a sa Marina. Ho feien una vegada a l'any

25 ROSSELLÓ, V.M. (1964): *Mallorca. El sur y el sureste*. Ed. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca. Pàg. 456.

26 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 45.

27 FONT, B. (1972): *Historia de Llucmajor*. Volum II – Mapa de Llucmajor S. XIV i XV.

28 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 45.

de forma mancomunada amb les possessions veïnades de sa Torre, Lluçamet i s'Àguila. Cada propietari senyava les cries amb el propi segell i les amollaven o les venien.

-Davallador de sa Rossegada. És un davallador que hi ha a sa Marina molt conegut pels contrabandistes i pescadors.²⁹ Per facilitar la baixada en alguns indrets hi ha escalons fets a la roca mare.

-Davallador de sa Savina. És el davallador que dona al pou Salat. Rep el nom per una gran savina que hi ha no gaire lluny de la carretera.³⁰

-Davallador des Pou Salat. És una davallada que dona al pou Salat. També s'anomena davallador de sa Savina.

-Ses Eres Velles. Fa referència a unes eres que hi havia a la possessió. Podria ser que fossin per als roters de la finca, ja que a moltes possessions en tenien per batre solament ells.

-S'Etzerà. És un topònim antic de sa Llapassa d'origen un poc desconegut. Atzerà amb *a* a principi de paraula és un llinatge català.³¹ També es conegut com l'Etzaran. Segons V.M. Rosselló Verger (article BSAL), s'escriu Letzaran, sense apòstrof, i és d'origen àrab. Segons Maria Antònia Salvà era un serral, un lloc aturonat.

-Es Faró de Can Colom. Té aquest nom perquè està a dins l'establiment de Can Colom.

-Es Faró. Aquest topònim fa referència a una fogatera per fer senyals o bé a una claror que fa llum i es veu des d'enfora. Al llarg de la nostra investigació no hem pogut esbrinar el perquè d'aquest topònim.

El terme *figueral* fa referència a un lloc sembrat de figueres, de les anomenades figueres de cristià (*Ficus carica*) o de moro (*Opuntia ficus indica*).

-Figueral de Moro de Darrere ses Cases. Topònim documentat l'any 1858. A totes les possessions i establiments, trobam figueres de moro que servien sobretot per a alimentació del ramat porcí.

-Figueral de Moro. Topònim documentat l'any 1858.

-Es Figueral. Antigament hi havia moltes figueres de cristià però actualment en queden poques.

-Es Figueralet Vell. Topònim documentat l'any 1858.

-Na Forana de Baix o d'Enfora. És un sementer que dona a la part de sa Marina.

29 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 47.

30 AGUILÓ, C. (1996): *La toponímia de la costa de Lluçmajor*. Ed. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona. Pàg. 103.

31 MOLL, F. de B. (1988): *Diccionari català-valencià-balear*. Ed. Moll. Palma. Tom II. Pàg. 139.

-Na Forana de Dalt o de Prop. Rep aquest nom per ser la part d'aquest indret que està més al nord.

-Ses Foranes. Eren uns sementers que agafaren aquest nom perquè estaven molt lluny de les cases i confrontaven amb sa Marina.³² Aquest topònim fa referència als dos anteriors.

-Es Forn de Calç. És un sementer que pren nom d'un antic forn de calç, i que està situat entre es Pinaret i na Forana de Prop.

-Galliner. És una construcció antiga que servia per a resguard de l'aviram. Normalment aquestes construccions estaven apropades a les cases de la possessió. Una de les seves característiques generals és que disposaven interiorment de diversos nínxols que servien com a ponedors. Antigament n'hi havia que eren de pedra en sec. Una altra característica és que tenien unes clavegueres d'entrada i sortida per a l'aviram.³³

-Garrigó de na Forana. Diminutiu de garriga, es troba a dins na Forana de Dalt.³⁴

L'hort i l'hortal són els llocs on se sembren verdures o llegums per al consum de la gent de la possessió. També és on hi ha sembrats alguns arbres fruiters. Solen estar tancats de paret i situats al voltant de les cases.

-Hort. Estava devora les cases. Actualment no hi ha res sembrats, solament hi queda algun taronger.³⁵

-Hortal de s'Era. Ens indica la seva situació, que era veïnat d'on hi havia l'era.

-Hortal des Ametlers de Davant ses Cases. En aquest hortal antigament hi havia planter d'ametlers.

-Hortal Vell de ses Figueres. Topònim documentat l'any 1858. Actualment ja no hi ha figueres.

-Es Hortals. Fa referència a uns hortals situats al voltant de les cases.

-Hortet de s'Aljub. Topònim documentat l'any 1858. La proximitat de l'aigua afavoria la creació de petits hortets al seu voltant.

-Illot des Pou Celat/Salat. És un petit illot que està unit a la costa per unes tenasses.

-Sa Marina. Segons Maria Antònia Salvà, sa Llapassa tenia una gran faixa de garriga baixa, «la Marina».³⁶ En aquesta part de garriga

32 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 44.

33 CALVIÑO, C. i CLAR, J. (1999): *Les barraques de Llucmajor, una arquitectura popular*. Ed. Consell de Mallorca. Pàg. 100.

34 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 45.

35 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 44.

36 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 43.

que donava als penya-segats hi habitaven les cabres salvatges. Hem de ressaltar que la terra de la marina de sa Llapassa, segons els informadors, no és tan prima com per altres indrets de la costa llucmajorera.

-Es Mirador. És un antic lloc de guarda de costa situat a sa Marina, on encara hi ha les restes d'algunes antigues construccions dels guardes. En 1752 eren guardes Jaume Vidal *Moi* i Miquel Puigserver *Pou*.³⁷

-Pas des Gat. Nom d'un davallador molt difícil que comença a la desembocadura del torrent. Antigament tenia el nom de Cau des Gat.³⁸

-Passaró.³⁹ És el nom d'un sementer que segons Vicenç Maria Rosselló Verger podria tenir un origen mossàrab.⁴⁰ Podria venir del llatí *passer*. Actualment dona nom a una part de sa Llapassa que no coincideix amb la que ocupava el nom primitiu. Segons les nostres investigacions era la zona compresa entre ses Rotes Noves i s'Ametlerar de Lluçamet. També comprenia l'antic sementer des Camp Gran i part de sa Caseta.

-Es Pinaret. És el nom d'un sementer que confronta amb na Borges, el camp de ses Pedres, el camp de sa Cisterna i es Forn de Calç. En aquest indret hi ha una barraca de roter amb una de carro a un costat i un forn de pa a l'altre. Al seu davant hi ha una bassa tapada i una altra de petita destapada, a més d'un corral a la part posterior i un altre un poc més separat.

-Pleta de sa Llapassa. La paraula *pleta* ve d'una forma llatina que vol dir 'aplegada'. És una porció de terreny no conrat, normalment amb garriga, tancat de paret, dins el qual pastura el bestiar.

-Portell d'en Vaquer. És l'obertura que es forma a la desembocadura del torrent d'en Vaquer.⁴¹ Antigament era un lloc de guarda de costa, on es varen produir atacs de moros. Un d'ells va tenir lloc l'any 1665, quan els moros hi desembarcaren i encativaren Antoni Romeguera, fill de Joan; Gori Salvà, fill d'Antoni; Marc Puigserver, i Joan, el seu fill. Un altre fou l'11 de juny de 1669 a *Antoni Roig als Valensià o Valentia (lo encativaren los moros)*.⁴² No gaire lluny, hi ha les restes de la barraca de guarda de costa amb un corral annex.

-Pou de Can Colom. És una excavació moderna que es va fer a dins aquest establert per disposar d'aigua i regar els arbres fruiters que hi sembraren.

37 CLAR, Joan (1976): Relació de guardes del Mirador de la Llapassa i AMLL-CR (1803-1837), s.p.

38 MASCARÓ PASARIUS, J. (1986): *Corpus de toponimia de Mallorca*. Tom IV. Ed. Promocions. Palma. Pàg. 1022.

39 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 44.

40 ROSSELLÓ VERGER, V.M. (Article BSAL).

41 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 46.

42 CLAR, Joan (1976): Relació de Guardes del Portell d'en Vaquer i Llibre xlii de Avisos – AMLL – s/p.

-Es Pou Celat/Salat.⁴³ És el nom d'una antiga guarda de costa de sa Marina de sa Llapassa, no gaire lluny del torrent d'en Vaquer.⁴⁴ Segons Maria Antònia Salvà és un davallador practicable. Sembla que rep el nom per un forat artificial que hi havia i que travessava el paladar d'una cova.⁴⁵ No és estranya aquesta afirmació, perquè a Llucmajor hi ha altres pous ubicats dins coves. El seu nom potser també tendria relació amb un pou d'aigua dolça, que amb el temps va tornar salada. Cal recordar que està en un lloc d'antigues pedreres i que segurament els trencadors d'aquell lloc haurien pogut abastir-se de la seva aigua. El qualificatiu de *celat* es deuria al fet de ser un pou ocult, amagat. De totes formes actualment no existeix.

-Es Pou. És un pou que es va construir ja en època moderna per regar.

-Sa Quintana. Aquest topònim és comú i es repeteix en quasi totes les cases de possessió de Llucmajor. És un tros de terra tancat de paret apropat a les cases de la possessió on antigament solien amollar les ovelles.

-Racó des Magraners. Topònim documentat l'any 1858. Segurament el nom prové d'haver-hi magraners bords.

La rota és un tros de terra d'una superfície de més d'una quarterada que era garriga i que el senyor o amo cedia a canvi d'un lloguer o delme estipulat a un roter perquè l'eixeremàs i la conràs durant un temps.

-Rota de s'Oguer. Els roters normalment construïen barraques on passaven llargues temporades amb les seves famílies. En aquest cas una d'elles va ser emprada per l'oguer, que era el que tenia cura de les egües.

-Rota Llarga. Rep el seu nom per la forma allargada que té. Està dins s'Etzerà.

-Safareig de Can Colom. Es troba dins aquest establiment. S'omplia de l'aigua del pou que es va fer. Topònim mencionat anteriorment.

-Es Safareig. És un dipòsit d'emmagatzemament d'aigua que és emprada per regar i es troba a dins el camp de ses Pedres. A prop hi ha un pou.

-Secret de na Plana. És un lloc on els contrabandistes hi amagaven els productes de contraban, especialment el tabac.

43 SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 47.

44 CLAR, Joan (1976): Relació de guardes del Pou Celat i AMLL – Llibre de Avisos, s.p. Joan Amengual als. Argenter i Miquel Sastre eren guardes en 1670.

45 AGUILÓ, C. (1996): *La toponímia de la costa de Llucmajor*. Ed. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona. Pàg. 103.

-Sementer de s'Era Vella. Abans dins aquest sementer hi havia una era.

-Sementer de ses Pedres. També conegut com el camp de ses Pedres.

-Sestadors de sa Llapassa. També anomenats *sestadossos* a Llucmajor. El nom fa referència a una construcció que serveix perquè el bestiar oví hi sesti i s'hi resguardi.

-Tanca de sa Vinya. Topònim documentat l'any 1858.

-Tanca des Garrovers. És una tanca amb garrovers, en la qual actualment ja en queden pocs.

-Torrent d'en Vaquer. És un torrent, com la majoria dels que hi ha en aquesta zona, que bequen sobre el mar, a causa de l'alçària de la costa. Recull les aigües des Faró. La baixada, si no és impossible del tot, ha de ser molt difícil, però més enllà, tirant cap a l'esquerra, seguint sempre el caire de la costa, hi ha dos davalladors practicables: sa Rossegada i es Pou Celat/Salat —ben coneguts de la gent de mar i dels contrabandistes nocturns—, per on davallen els pescadors de canya afeccionats a pescar oblades els dies de maror, llisses o escorballs.⁴⁶

-Torrent des Pou Celat/Salat. També, com tots, beca sobre el mar. És un torrent que recull les aigües de s'Etzerà.

-Torrentó des Colom. També aquest beca sobre el mar. És un torrent molt petit, quasi tocant la vora de Llucamet, encara que és emprat per alguns pescadors afeccionats de canya.

-Torrentó des Moix. És un petit torrent, que igualment beca sobre el mar.

-Sa Vinya. Topònim documentat l'any 1858.

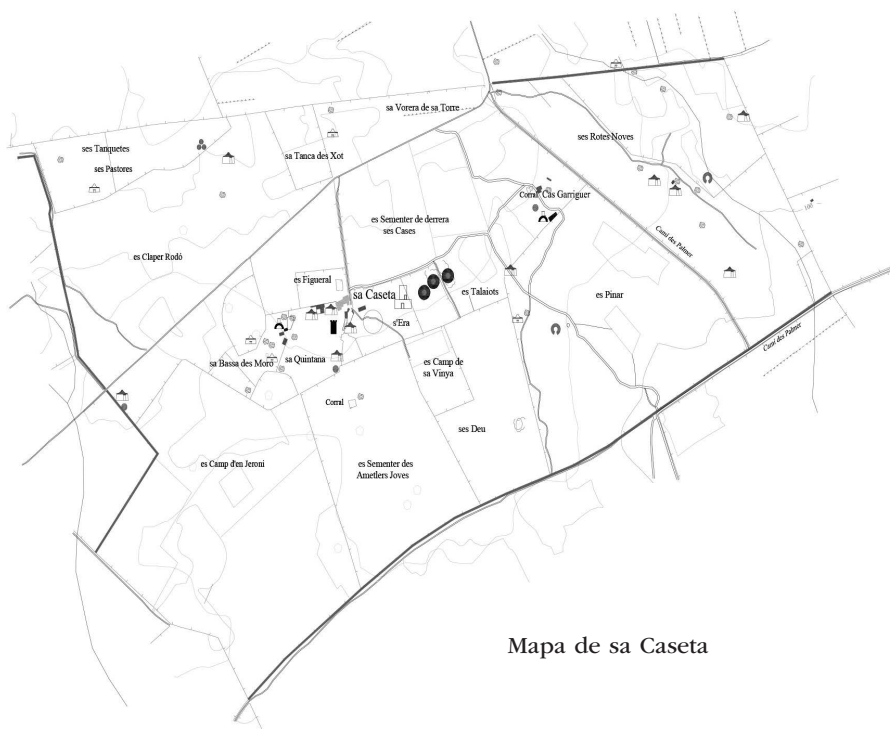
-Xap de Regana. Fa referència al tall o regana que forma la desembocadura del torrent d'en Vaquer.

-Es Xap. Fa referència al topònim anterior.

Els noms de lloc de sa Caseta

-Bassa des Moro. Una bassa és un lloc d'emmagatzemament d'aigua. Aquesta és una gran bassa tapada amb la volta de falsa cúpula, amb la particularitat que les pedres estan col·locades en sentit quasi vertical per afavorir el drenatge de l'aigua. És molt espectacular ja que des del seu interior pareix que les pedres de la volta han de caure al damunt de qui la mira. Al seu voltant hi ha una bassa destapada prehistòrica i altres bassetes no gaire profundes. També en la tanqueta contigua hi ha una bassa tapada més petita d'estructura similar.

⁴⁶ SALVÀ, M. Antònia (1981): *Entre el record i l'enyorança*. Ed. Moll. Palma. Pàg. 46.

Mapa de sa Caseta

-Camí de Muntanya. Mal anomenat camí des Palmer. Ruta de transhumància que servia de pas per dur les guardes de ramat oví des de les possessions de Capocorb, s'Àguila i sa Torre a les pastures de la Serra de Tramuntana.

-Camp d'en Jeroni. Antigament formava part de Passaró.

-Camp de sa Vinya. És una tanca dins el sementer de ses Deu, que antigament estava sembrat de vinya. Amb l'entrada de la fil·loxera, els anys posteriors a 1891 es va destinar a altres conreus.

-Cas Garriguer. És una caseta que antigament servia d'estada al garriguer que guardava la finca per impedir-hi l'entrada de persones, sobretot els caçadors furtius. També duia una ferma vigilància en temps d'esclata-sangs. Actualment hi habiten els caçadors que tenen la cacera llogada.

-Es Claper Redó. Sementer situat a l'extrem nord-oest, que confronta amb Cabrianes, Tolleric, sa Llapasseta, el camí de sa Llapassa i la vorera de sa Torre. Hi ha restes d'una barraca i una basseta destapada.

-Es Corralet. És un tancadet situat a dins el sementer des Ametlers Joves.

-Ses Deu. A moltes possessions el nom numèric ens indica la seva superfície en quarterades. Ara bé, en algunes ocasions aquesta no

coincideix amb la mesura real. Dins aquest sementer hi ha una tanca que antigament era vinya.

-Era. Era el lloc on es batia. Es troba situada a prop del molí.

-Figueral. Fa referència a un lloc on hi havia antigament moltes figueres de cristià. Actualment en queden alguns.

La calç era un producte elaborat pels calciners en els forns de calç. El forn era un clot excavat a terra d'uns nou pams de fondària que rebia el nom d'*olla* per la forma que tenia. El seu interior s'envoltava de paret seca i es coneixia com *la caixa*. A dins, s'hi col·locaven pedres calcineres que amb foc a una gran temperatura es fonien i se'n feia la calç.⁴⁷

-Forn de calç de ses Rotes Noves. Aquest forn de calç està situat molt a prop d'unes barraques de roter que segurament els calciners empraren com a habitatge.

-Forn de calç des Pinar. Està situat a prop del sementer anomenat ses Deu, proper al qual hi ha una barraca de roter, una petita bassa destapada i una altra de tapada.

-Molí. És una construcció ja mig derruïda. Com a totes les possessions era el lloc on es molia el blat que es necessitava a la finca.⁴⁸

-Ses Pastores. Tanca que forma part des Claper Redó i confronta amb Cabrianes i ses Tanquetes. Hi ha restes prehistòriques.

-Es Pinar. És un sementer molt extens situat entre el camí de Muntanya (actualment retolat com «del Palmer») i el camí de s'Àguila. Hi ha un forn de calç, una barraca per a bestiar, una bassa tapada i una altra de destapada.

-Sa Quintana. Com s'ha explicat anteriorment, és un lloc tancat de paret apropat a les cases on pastura el bestiar oví.

-Ses Rotes Noves. Aquest sementer està situat a l'altra banda del camí de Muntanya (com hem esmentat, actualment retolat «del Palmer»). Té aquest nom perquè en una data no coneguda es va donar per a rotes. Fa partió amb les possessions de sa Torre i Son Mut Aliardo, i el camí de s'Àguila. Dins aquest sementer de rotes, actualment pinar, hi trobam una sèrie de barraques, algunes basses destapades i un forn de calç.

-Sementer de Darrere ses Cases. És un sementer que confronta amb les cases i el camí de les cases.

-Sementer des Ametlers Joves. És un sementer que va estar sembrat d'ametlers i està delimitat per sa Quintana i el camí de Lluçamet. Hi ha un corral tancat de paret seca i una petita bassa

47 CALVIÑO, C.; CLAR, J. i JAUME, F. (2010): «Els noms de lloc de la possessió de sa Torre». *Sa Torre, possessió de sa Marina de Lluçmajor. Croquis i notes*. Ed. Fundació Miquel Llabrés. Pàg. 235.

48 Per a més informació vegeu la comunicació presentada per Joan Clar i Celso Calviño en aquestes mateixes jornades, titulada «Els béns etnològics de la Llapassa».

destapada.

-Es Talaiots. Són unes restes que hi ha molt deteriorades de l'època talaiòtica. Segons Gabriel Pons són tres talaiots, dos d'ells de planta circular i un tercer de planta quadrada.⁴⁹

-Tanca des Xot. Aquesta tanca forma part de la tanca des Claper Redó, probablement anomenada així perquè hi devien tancar xots.

-Ses Tanquetes. Tanca que forma part des Claper Redó i confronta amb Cabrianes i ses Pastores. Hi ha una bassa destapada i una altra de tapada.

-Torre. Com la de sa Llapassa, va ser construïda al segle XVI. Actualment li falta la part superior.

-Vorera de sa Torre. És una franja delimitada pel camí de sa Llapassa i Cabrianes de la possessió de sa Torre. Hi ha una bassa tapada i una altra, més gran, que està destapada.

Els noms de lloc de Tolleric

-Camp des Sebel·lins. Aquest sementer rep el nom per la quantitat de sebel·lins que hi havia i encara hi ha a hores d'ara. El sebel·lí és una au nocturna que fa el niu en terra enmig d'algunes pedres i té un cant característic que quasi tothom coneix. Dins aquest sementer hi ha tres barraques, dues de caçador i una de carro. També hi ha el rotlo d'una sitja i algunes separacions de rotes.

-Carreró de Tolleric. Antigament es coneixia com passatge d'Antoni Salvà, i amb el temps va derivar en aquest nom. Per una part fa partió amb Cabrianes de sa Torre i per l'altra amb sa Llapasseta.

-Sa Marina. És la part de la possessió que dona a la costa. Actualment hi ha una urbanització que duu aquest mateix nom.

-Passatge d'Antoni Salvà. És un camí de carro que va entre dues parets seques des de sa Caseta fins a Tolleric. Com hem dit, confronta amb Cabrianes de sa Torre i sa Llapasseta.

-Sementer de ses Figueres. És un sementer que confronta amb sa Torre de Son Quartera, ses Tanquetes de sa Torre i el sementer de Tolleric, de la possessió de sa Llapasseta. Altre temps hi va haver un parell de rotes i encara hi ha les restes de dues barraques. A la part del sementer de Tolleric, hi ha basses destapades i dues de tapades. A la part de sa Torre de Son Quartera trobam la caseta de Tolleric, amb un corralet on hi ha una naveta amb unes restes prehistòriques. A la part posterior trobam una barraqueta de caçador i alguna figuera.

49 PONS, G. (1999): *Anàlisi espacial del Poblament al pretalaiòtic final i al talaiòtic I de Mallorca*. Ed. Consell de Mallorca. Pàg. 238.

Mapa de Tolleric

Torrent des Caló des Frares. Torrent de curt recorregut que beca sobre el mar. Al principi, dins el torrent, hi ha un forn de calç.

Torrent de s'Osca des Pi. Torrent de curt recorregut com l'anterior, que també beca sobre el mar. Agafa el nom del topònim de costa. Aquest lloc era molt freqüentat pels contrabandistes.

Els noms de lloc de sa Llapasseta

-Es Ametlerets. És un sementer on antigament hi havia molts d'ametlers.

-Bassa. Són basses destapades que donen nom a una sèrie de llocs. N'hi ha dins el sementer de sa Bassa de Can Pep Manresa; dins Can Nadal Llompart; dins el sementer de Tolleric; dins sa Pleteta —dins aquesta, a més, hi trobam restes d'una barraca de roter—; dins na Copa; a la tanca de ses Camades; a sa Cova, devora la qual hi ha un hortet. Hi ha una bassa gran a dins es Figueral de Moro.

-Na Bòtila. Dona nom a una tanca, a causa segurament de la forma de bòtil. A Lluçmajor hi ha una zona amb aquest mateix topònim.

-Sa Cisterneta. Dona nom a dos topònims. Una d'elles està devora sa Cova.

-Cisterna des Dos Colls. És una cisterna que hi ha dins sa Quintana i que té dos colls. S'alimenta per un cap-rec que prové del camí de sa Llapassa.

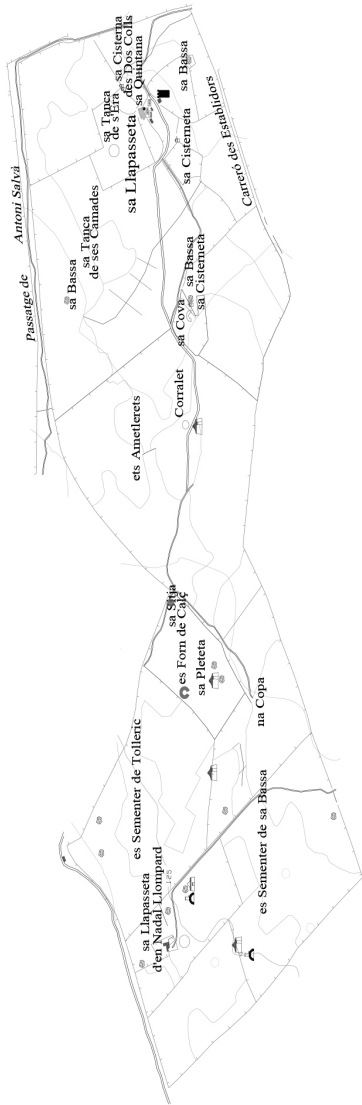
-Na Copa. És una zona amb pinar i conreu. El nom prové de la forma de copa que té.

-Sa Cova. És una cova que antigament feren servir com a cisterna. Té uns escalons fets a la roca per baixar-hi.

-Es Forn de Calç. Fa referència a un forn de calç actualment molt deteriorat.

-Sa Pleteta. Tanca de pinar en la qual hi ha alguns béns etnològics, com les restes d'un forn de calç, una barraca amb algunes basses petites i un rotlo de sitja.

-Sa Quintana. Tanca al costat de les cases on es troba la cisterna

des Dos Colls.

-Sementer de sa Bassa. La bassa destapada que hi ha és el que dona nom a aquest sementer.

-Sementer de Tolleric. És el sementer que fa partió amb Tolleric. Hi ha alguna bassa destapada i restes prehistòriques.

-Tanca de s'Era. És on hi havia l'era de batre de la possessió. Està apropada a les cases.

-Tanca de ses Camades. Segurament rep aquest nom pels tres parats que hi ha col·locats sobre la torrentera que travessa la tanca.

-Torre de defensa. La va aixecar el seu propietari, Bernat Salvà, el 1627. De planta circular, d'argamassa de pedres lligades amb fang i calç. Tant la planta baixa com la superior són de reduïdes dimensions i es comunicaven interiorment a través d'una escala de gat que era retirada en cas d'assalt. La planta baixa és de volta de mitja taronja del mateix material de construcció que la torre, amb un portal d'accés que no és original, ja que es va obrir quan es va augmentar la casa fins a la torre, que abans restava separada de les antigues cases. La planta superior és similar a la planta baixa amb el mateix tipus de volta, amb el portal d'accés original, al qual s'accedia en cas d'atac per la mateixa escala de gat, que

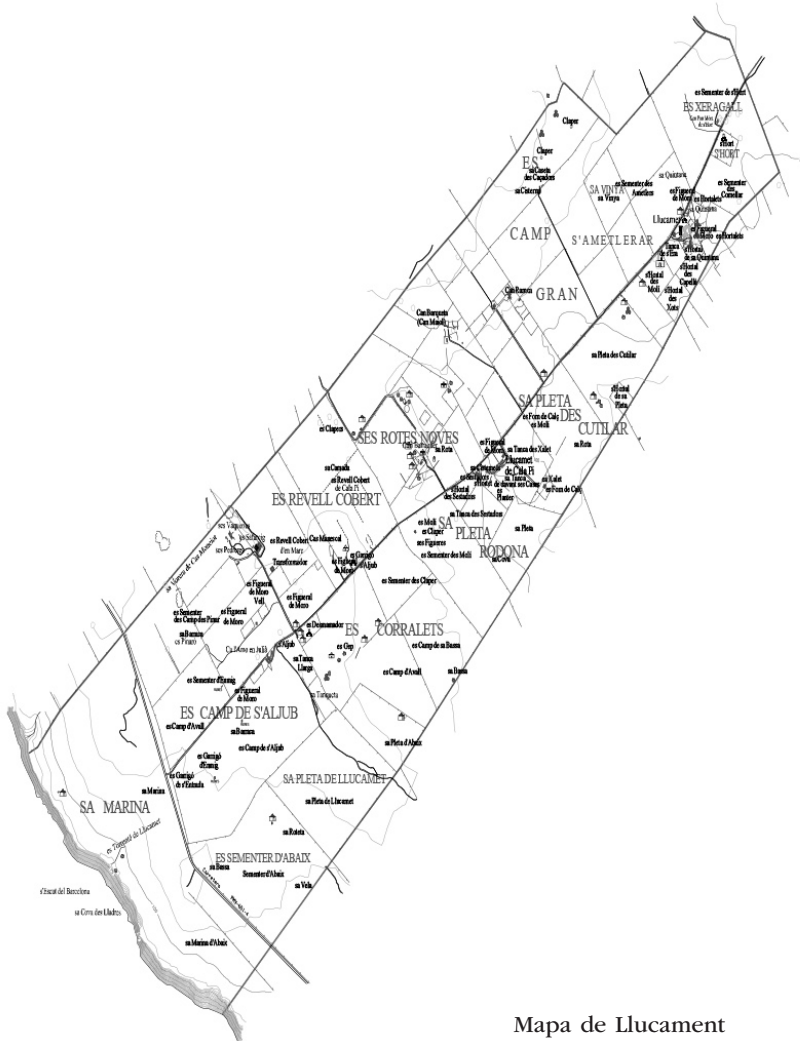
intercomunicava les plantes. El terrat té un parapet de construcció rústica i sis matacans també rústics. A nivell del pis del terrat hi ha una espitllera. En el parapet també hi ha un ferro que amb tota probabilitat era el suport del fester. La data de 1827 segurament correspon a l'any que engrandiren les cases, que abans eren d'un sol aiguavés.⁵⁰

50 CLAR, JOAN. *Torres de defensa interiors de Llucmajor*.

Els noms de lloc de Lluçanet

-**S'Aljub.** N'hi ha a dins es Revell Cobert i a dins es Gep. Devora les cases de Lluçanet n'hi ha un de traça rectangular, actualment dividit en dues parts, ja que és compartit des que es varen desmembrar les cases de la possessió. A Ca l'Amo en Julià n'hi ha un d'antic, de volta exterior de mitja taronja amb els paraments totalment subterranis, que és anterior a les parcel·lacions de la possessió, situat al costat del camí que anava a sa Marina.

-**S'Ametlerar.** És una part del sementer Gran que a finals del segle XIX es va sembrar d'ametlers. Segons un dels informadors, Climent Noguera Nadal, ia difunt, era un sementer de molt bona terra.

Mapa de Lluçanet

-Sa Bassa. De les basses i cocons destapats que duim catalogats, hi ha una bassa dins el sementer de Baix, apropada a la carretera Militar, i alguns cocons dins sa Marina, devora el torrentó de Lluçamet. També n'hi ha dins el camp de sa Bassa, dins es Gep, dins ses Rotes Noves, dins la pleta des Cutilar i també devora les cases de Lluçamet. De basses i cocons tapats n'hi ha dins es Gep, dins es Revell Cobert i també dins ses Rotes Noves.

-Ca l'Amo en Julià. És una finca en la qual hi ha englobats el camp de s'Aljub, el camp des Pinar i el sementer d'Enmig.

-Sa Camada. És una separació de paret on hi ha una filada d'ullastres. Està situada a dins es Revell Cobert.

-Camp d'Avall. Nom de dos indrets, un dins es Corralets i un altre dins el camp de s'Aljub.

-Camp de s'Aljub. El nom prové de l'aljub que hi ha en aquest sementer. Es troba a dins Ca l'Amo en Julià i fa partió amb sa Marina. Té un coll de traça rectangular de marès, amb capelleta.

-Camp de sa Bassa. Situat a dins un sementer conegut antigament com es Corralets. La bassa està devora la partió amb la possessió de s'Àguila.

-Camp des Pinar. Rep aquest nom per haver-hi enmig una zona de pinar.

-Can Barqueta. Establí situat entre els sementers vells de ses Rotes Noves i s'Ametlerar. També conegut per Can Maiol.

-Can Barraquer. És un establí de ses Rotes Noves. Hi ha una cova artificial pretalaiòtica.⁵¹

-Can Fontanet. Rep el nom del seu propietari, Antoni Fontanet, que és l'actual propietari de sa Llapassa.

-Can Maiol. També anomenat Can Barqueta.

-Can Ramon. És el nom d'un establí, del qual no hem pogut destriar la procedència.

-Cas Fideuer. Fa referència a un home natural de Campos, conegut com es Vell Fideuer, que va comprar un establí dins ses Rotes Noves. Hi ha documentades les restes d'una naveta doble molt arrasades.⁵²

-Cas Manescal. És un establí que rep aquest nom perquè era propietat del veterinari Antoni Tomàs *Cota*.

-Caseta d'en Niuetó. Dins es Revell Cobert.

-Caseta des Caçadors. Normalment a totes les possessions que lloguen el vedat de caça, hi trobam una caseta per a resguard dels

51 PONS, G. (1999): *Anàlisi espacial del Poblament al pretalaiòtic final i al talaiòtic I de Mallorca*. Ed. Consell de Mallorca. Pàg. 209.

52 PONS, G. *et aliter* (2002): Delimitació dels jaciments arqueològics del terme municipal de Lluçmajor.

caçadors.

-Es Clapers. Rep el nom per aquests béns etnològics i també pels munts de pedres que hi ha.

-Sa Cisterneta. Està situada devora les cases de Lluçamet de Cala Pi.

-Es Corralets. Rep aquest nom per les construccions que hi ha d'època talaiòtica.

-Es Desmamador. Era el lloc on posaven els anyells per desmamar-los de l'ovella.

-Es Figueral de Moro. Com hem dit abans, a totes les finques hi havia un o més figuerals de moro, que servien sobretot com a aliment del bestiar porquí. És una tanca situada a l'establiment de Lluçamet de Cala Pi. També trobam el topònim en unes tanquetes situades a cada part del camí, devora les cases velles de Lluçamet.

-Ses Figueres. És un indret on antigament hi havia moltes figueres; actualment, però, n'hi ha poques.

-Forn de calç. Els dos forns es troben dins Lluçamet de Cala Pi.

-Garrigó d'Enmig. El seu determinant ens indica la seva posició.

-Garrigó de s'Entrada. És una zona de pinar, ullastrar i mates que hi ha a l'entrada de Ca l'Amo en Julià, propera a la carretera Militar.

-Es Gep. Està situat dins l'antic sementer des Corralets. Fa referència a una alçada del terreny, una mica de turó. Hi ha dues barraques de roter: una de petita, de planta rectangular, i una altra de més gran, més o menys en bon estat, que antigament estava unida a una altra de les mateixes dimensions, xapada en dues parts pel camí que va a sa Marina. Actualment li diuen es Desmamador.

-S'Hort. Situat dins el sementer des Comellar.

-Hortal des Capellà. Es troba a veïnat de la tanca de s'Era i es Hortets. Antigament a la possessió hi havia una capella oratori, ubicada en una dependència de les cases a la dreta de l'entrada a la clastra.

-Hortal des Molí. El molí està situat a dins una tanca que rep aquest nom.

-Hortal des Sestadors. Ja hem explicat anteriorment que els sestadors eren el lloc on sestaven les ovelles. Aquest topònim és present a totes les possessions i a bastants dels establits.

-Hortal des Xots. Situat entre l'hortal des Molí i el des Capellà. Era un lloc on hi tancaven els xots.

-Hortal de sa Pleta. És un lloc tancat de paret seca a dins es Cutilar.

-Hortal de sa Quintana. Està davant les cases velles de Lluçamet.

-Es Hortalets. Són uns tancadets apropats a les cases que antigament eren llocs de sembra d'hortalisses i arbres fruiters.

-S'Hortet. Lloc de sembra d'hortalisses devora les cases de Lluçamet de Cala Pi.

-Sa Marina. És tota la part de la possessió prop de la costa.

-Sa Marina de Baix. És la part de sa Marina que dona a la part de s'Àguila.

-Molí. Hi ha dos molins, un de modern, d'aparell metàl·lic a l'actual Lluçamet de Cala Pi, i l'altre, més interessant, encara que molt deteriorat, a l'hortal des Molí de Lluçamet d'en Rubí.

-Passaró. És un topònim antic de difícil localització. Segons les nostres investigacions, antigament abastava la zona de l'actual Lluçamet, compresa entre els antics sementers de ses Rotes Noves i s'Ametlerar.

-Ses Pedreres. És un lloc d'antigues pedreres devora es Revell Cobert d'en Marc.

-Es Planter. És un lloc tancat de paret situat devora les cases de Lluçamet de Cala Pi que servia de planter d'ametlers.

-Pleta de Baix. El determinant ens indica la situació. Està entre el camp de Baix i la pleta de Lluçamet. Aquesta darrera és més gran.

-Pleta de Lluçamet. És una zona de garriga que confronta amb la possessió de s'Àguila.

-Pleta des Cutilar. És una zona de garriga i pinar. A dins hi trobam una barraca de roter, una bassa destapada i una barraca de bestiar porcí.

-Pleta Redona. És un sementer antic que actualment engloba el sementer des Molí, la tanca des Sestadors, l'hortet, la pleta, el planter i els sestadors.

-Sa Quintana. Situada devora les cases, dona al camí. Està entre es Hortalets i es Figueral de Moro.

-Es Revell Cobert. Els revells són ullastres petits i ramuts. Hi ha dos topònims amb aquest nom: el de Lluçamet de Cala Pi i el de Cas Manescal.

-Sa Rota. Dona nom a un sementer de Can Barraquer.

-Ses Rotes Noves. És el nom d'un sementer vell.

-Sa Roteta. Està a dins el sementer de Baix. Hi ha una barraca de roter de planta rectangular de petites dimensions, que ha perdut la coberta.

-Sementer de Baix. El determinant ens indica la seva situació, a la part que confronta amb sa Marina.

-Sementer de s'Hort. Està situat dins Passaró.

-Sementer d'Enmig. Està dins el camp de s'Aljub de Ca l'Amo en Julià.

-Sementer des Camp des Pinar. Es troba dins el camp de s'Aljub de Ca l'Amo en Julià.

- Sementer des Claper.** Rep el nom pel claper que hi ha.
- Sementer des Comellar.** En aquest sementer hi ha un lloc baix que està entre terres més elevades. Fa partió amb s'Àguila.
- Sementer des Molí.** Situat dins el sementer vell conegut com es Corralets. El nom li ve pel molí que hi ha.
- Sementer des Ametlers.** Està situat a dins el camp Gran i fa pocs anys estava sembrat d'ametlers.
- Tanca de Davant ses Cases.** Es troba a l'establiment de Llucamet de Cala Pi.
- Tanca des Xalet.** És on es va construir un xalet dins Llucamet de Cala Pi.
- Tanca des Sestadors.** Rep aquest nom perquè està devora els sestadors. Està situada entre el sementer des Molí, sa Pleta i es Planter.
- Tanca Llarga.** Rep aquest nom per la seva forma estirada.
- Tanqueta des Sestadors.** És una tanca petita on hi ha els sestadors. Confronta amb el camí de Llucamet.
- Vaqueries.** Edifici relativament modern destinat a resguard de bestiar boví.
- Sa Vela.** Rep aquest nom per tenir la forma llarguera i d'angles desiguals.
- Sa Vinya.** Actualment no n'hi ha gens. Està situada a dins el camp Gran.
- Vorera de Cas Moneiot.** És la part del sementer des Camp des Pinar que fa partió amb sa Llapassa.
- Es Xaregall.** És un regueró que forma l'aigua de pluja quan s'escampa per un terreny inclinat excavant la terra.

MARIA ANTÒNIA SALVÀ I ELS LLIBRES DE LECTURA ESCOLAR

Francina Capellà Roig

Aquesta comunicació pretén mostrar que la poeta Salvà fou considerada com a referent dins el món de les lletres catalanes, fet que la dugué a ser inclosa en els llibres de lectura escolar. Ja que la seva vida va ser llarga, aquí ens centrarem en la dècada de 1910. És la dècada en què floriren les antologies, segons Rábade Villar, que centrà la seva tesi doctoral en les antologies de poesia gallega i catalana: «Les antologies esdevenen una peça decisiva de la institucionalització de les literatures nacionals a partir del segle XX» (p. 16). La necessitat

de disposar d'obres representatives dels autors del moment es va veure especialment desenvolupada a partir de 1914, perquè amb la Mancomunitat es treballà molt per aconseguir apropar la cultura a la gent: creació d'escoles, de biblioteques, publicació de molts de llibres..., i en el món escolar es feren grans avanços, la nova pedagogia entrà a Catalunya i hi hagué la necessitat d'elaborar material, de fer publicacions de tot tipus per a arribar al màxim de persones possible.

Il·lustració Toni Galmés.
Consell de Mallorca. 2018.

Situació. Maria Antònia Salvà entre 1910 i 1920

La nostra autora, només encetar la dècada, havia publicat el seu primer llibre, *Poesies* (1910), i hauríem d'esperar fins al 1926 perquè sortís el segon, *Espigues en flor*. Així i tot, la seva figura era donada a conèixer per nombroses publicacions, diaris i revistes, dins i fora de Mallorca. Podem dir que Salvà era una autora ben situada, estigués a sa Llapassa o a Lluçmajor, i la seva veu arribava al món de les nostres lletres. D'altra banda, també en aquesta dècada fou reconeguda i valorada com a traductora, va rebre alguns dels seus millors premis, com l'Englantina d'Or als Jocs Florals de Palma (1910) o la Viola d'Or als Jocs Florals de Badalona (1916), i se li feren homenatges públics com el de 1918 a l'Hotel Victoria.

Salvà en les antologies

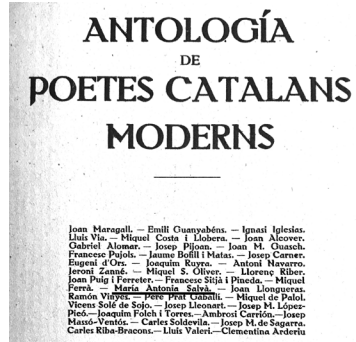
Amb aquests precedents ens demanam: serà la poeta tenguda en compte dins el món global de l'edició de llibres i en concret en les antologies?¹

No podem, però, passar a parlar de les antologies escolars sense abans fer referència al gènere en general, ja que són els anys que tornen a prendre un necessari i important protagonisme. D'altra banda, ens servirà per mostrar que en molts de casos es repeteix el mateix clixé.

Antologia de poetes catalans d'avui. El 1913 sortí una obra que segons els editors serviria per omplir el buit de la tradició antològica que hi havia hagut a la Renaixença: «Abans de començar el llibre que mancava, venerem el nom dels primers compiladors d'antologies, en Bofarull i en Víctor Balaguer» (p. 7). Així, cap a final d'any² sortí l'*Antologia de poetes catalans d'avui*, dins la col·lecció Biblioteca Popular de L'Avenç. La classificació dels autors és presentada per ordre alfabètic, només surt un poema de cada un i ens mostren que l'objectiu principal que ha mogut els promotors a fer l'obra ha estat «les repetides demandes d'un llibre on pogués trobar-se comprès el major nombre de poetes vivents possible» (p. 5). Queda, per tant, ben clara la proposta. La introducció-estudi és molt breu i no presenta cap ressenya dels autors inclosos. Pel que fa als de Mallorca, fa una referència en general que diu: «Mallorca, terra fecunda de poetes preclars, hi duu el seu geni inestroncable» (p. 7). *Antologia de poetes catalans d'avui* inclou vuitanta-sis poetes, dels quals només cinc són dones: Comtessa de Castellà —Isabel Maria del Carme Castellví—, que el 1911 havia publicat el seu primer llibre de poemes; Clementina Arderiu, que anava publicant poemes en revistes; dues veus ja ben conegudes: Víctor Català i Dolors Monserdà, i la darrera a sortir és Maria Antònia Salvà, amb el poema seleccionat, «Jesús a Bethania [sic]», poema que amb petites variants en el títol anirà apareixent a la majoria de publicacions sobre l'autora.

1 Rábade Vilar a «Elements per a una història de les antologies de poesia a Catalunya» marca tres etapes. La primera va de 1958 a 1913, i per molt poc ens hi inclou una obra. Pel que fa a la segona etapa, va de 1914 a 1936, i només ens centrarem en les publicades durant la primera dècada. 2 «Secció literària». (1913). *Scherzando: Revista musical mensual catalana il·lustrada*. 18, p. 8.

*Antologia de poetes catalans moderns*³ (1914). Pocs mesos després, quasi coincidint amb l'inici de la Mancomunitat, sortí una altra antologia, la d'Alexandre Plana,⁴ i segons Rábade, es tracta d'una antologia ben planificada que té un apèndix historioliterari, amb fitxes biobibliogràfiques dels trenta-set poetes escollits i que s'esforçà per oferir material poètic nou. «En realitat, l'antologia de Plana suposa un intent d'articular críticament la proposta del Noucentisme, moviment en què destacaren figures com la de Josep Carner o Eugeni d'Ors, per citar només dos dels autors antologats en aquest llibre.» (Rábade, 2007, p. 20). De totes maneres, com totes les antologies, no va fer tothom content i *L'Esquella de la Torratxa* no s'estigué de dir: «El recopilador espigolari ho ha dit ben clar al contestar públicament a unes observacions que se li feren respecte a l'omissió d'alguns poetes moderns que no consten en aqueix volum: «és antologia de poetes i no *dels* poetes» [sic]. Segueix dient que això l'excusa fins a un cert punt perquè la tria no deixa d'haver estat capriciosa des del moment que hi ha inclòs Eugeni d'Ors. Acaba dient, però, «La Societat Catalana d'Edicions», ha presentat amb tota esplendidesa aqueix volum. [sic].⁵ Presenta un estudi preliminar amb les tendències de la poesia del moment i situa els poetes de Mallorca en el vessant que «descriu la vida de la terra amb una plena harmonia, on les imatges semblen néixer de la musicalitat de les paraules i les paraules ésser dites per a expansió d'una serena plenitud interior. [sic]» Posa com a pares d'aquest corrent Joan Alcover i Costa i Llobera, però afegeix: «Després d'aquests dos poetes, a través del parnasianisme de N'Alomar, la corrent arriba a En Llorenç Riber, a Na Maria Antonia Salvà, a En Miquel Ferrà. [sic]» (p. XVI). La reducció o selecció d'autors és molt considerable, de vuitanta-un ha passat a trenta-set, i d'aquests només dues són dones, dos noms que ja havíem trobat a l'antologia anterior: Maria Antònia Salvà i Clementina Arderiu. La introducció de Salvà (p. 200) comença amb un seguit d'equivocacions: diu que va néixer a Lluçmajor el 1872 —tres anys de manco. Val a dir que les errades biogràfiques són constants, no només en el cas de

Relació d'autors,
només dues dones.

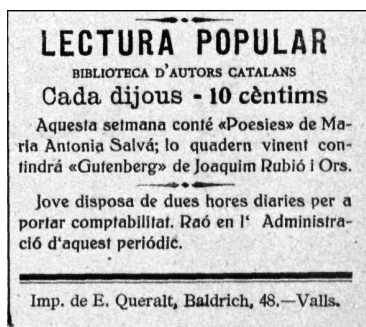
3 Es conserva un volum d'aquest llibre en fons MAS de la Biblioteca Lluís Alemany. MAS II-6/45.

4 El diari *Las Provincias: Diario de Valencia* (1914 març 2), avançava la publicació de l'antologia i deia que immediatament després de sortir seria traduïda al francès i a l'italià.

5 SEPT SCIENCIES. (1914, maig 8) «Paperam». *La Esquella de la Torratxa*, p. 4.

Salvà —encara quedaven molts d'anys per disposar de la Viquipèdia. En destacà l'observació sentida de la natura però centrada en el detall i «li dóna una forma cantada, senzilla i neta de ritme. [sic]»; delicadesa, plasticitat i lirisme bucòlic són tres dels qualificatius que li atribueix. D'altra banda Salvà també s'hi veu reflectida en el seu vessant de traductora, diu que les seves traduccions de Mistral «són d'una transparent i exactíssima fidelitat, amb la gràcia espontània de l'inspiració directa» [sic]. Surten tres poemes propis: «Flaviol de pastor», «Casa pagesa» i «Jesús a Bethania [sic]» —ja seleccionat abans— i, pel que fa a traducció, «A dòna Guillemina d'Antibes [sic]», de Mistral.

Poesies. Maria Antònia Salvà, dins la Col·lecció Lectura Popular⁶ (1914). Abans de trobar la primera antologia feta per a ser utilitzada a les escoles, Salvà, sense cap obra més original publicada que la de 1910, fou seleccionada per Francesc Matheu, director d'*Il·lustració Catalana*, i també d'aquesta col·lecció, per formar-ne part. Era una col·lecció d'embolcall senzill, quadernets de 32 pàgines i peu de foto que sortia cada setmana al

Patria. Valls. 17 d'octubre de 1914, p. 3. XAC.

mòdic preu de 10 cèntims. El de la poeta de sa Llapassa sortí la tercera setmana d'octubre de 1914, i segur que no formà part d'una selecció feta a l'atzar, ja que a cada volum Matheu hi incloïa representació dels diferents llocs de parla catalana i a més mirava de posar-hi sempre una dona. En el primer sortí Dolors Monserdà, en el segon Víctor Català, en el tercer Carme Karr, en el quart M. del Pilar Maspons, totes elles, però, com a representants del món de la narrativa. Maria Antònia Salvà, inclosa en el cinquè volum, fou el llibret número 77 i la primera poeta dona. Val a dir que cada volum incloïa uns devuit autors.

Salvà degué enviar un exemplar del llibre al seu gran amic Miquel Ferrà, i ell li contestà en una carta datada el 19 de novembre: «I no perquè no donàs tot el valor que té al seu obsequi, que ja sap que jo apreciï de les coses la qualitat i no la gruixa. Llàstima de pròlec infeliç! Vostè's mereixia alguna cosa més. Però les poesies parlen per elles mateixes [sic]» (Gayà, 1998, p. 59). Joan Alcover⁷ en va fer la selecció i la introducció. Ell sí que situà el naixement de l'autora a

⁶ Se'n conserva un volum a la BLA MAS-III-1/58.

⁷ BLA. MMSS-MAS-C-5/14- 6 «Decenis de la meva vida».

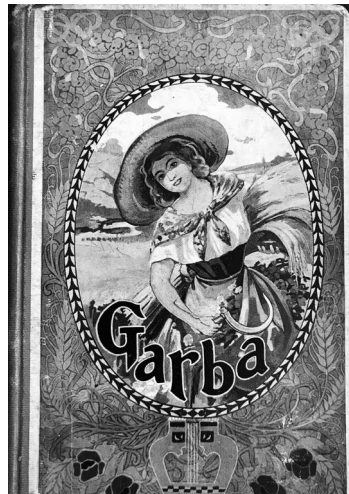
Palma, el 28 de gener de 1869, i diríem que presentà una biografia més «sentida» que valorant-ne les característiques com a poeta. Ja hem vist, però, que segons Ferrà no va estar a l'alçada. La carta segueix amb elogis i la veritat és que si els coneguts li donaren ni que fos una desena part del suport de Ferrà, segur que li serví per a ser coneguda d'un públic més ampli: «Jo d'aquest llibret seu, n'he fet compres per repartir per les cases. Es cosa gentilíssima i vull donar-lo a conèixer a tota la gent amiga. [sic]».

Pel que fa a la selecció, feta per Alcover, tots els poemes són de *Poesies* llevat del poema «A la ciutat de Rodés», que Costa i Llobera no hi inclogué, però sí posteriorment Salvà a *Espigues en flor*, amb el títol de «Rodés». Aquesta selecció també considerà Salvà com a traductora, ja que inclou la secció «Traduccions de Mistral» amb quatre poemes: «A la raça llatina», «El pregadeu», «L'Arlesiana» i «L'abraçada».

Els llibres escolars

Amb aquests precedents, als quals només hem fet esment per veure com era tenguda en consideració la nostra autora, i, ja avançada la tasca del Consell de Pedagogia creat el mes de juny de 1913, veurem l'aparició de llibres dirigits també als infants. Com diu Navarro (p. 80): «Però hem de considerar també col·laboradors del projecte pedagògic tota la generació d'intel·lectuals que s'implicaren directament en la renovació donant classe als mestres i a les futures bibliotecàries, escrivint articles o editant llibres de caràcter bàsicament educatiu.» Així que per ordre cronològic passarem a esmentar els llibres de lectura escolar que hem trobat dins aquest període.

Garba (1915), «Antologia de les Lletres Catalanes. Recullida i adornada amb Notes i Comentaris per Mossén Lluís G. Pla per a les escoles catalanes [sic]». D'aquesta obra se'n feren bastantes d'edicions —com a mínim les de 1921, 1923 i 1931.⁸ Joaquim Renart en fou l'il·lustrador. Presenta unes cobertes que són del tipus cartell, amb

Il·lustració de Joaquim Renart.

⁸ Les edicions posteriors es presenten com a «notablement millorada», però pel que sembla l'única modificació que s'hi va fer fou posar les biografies al costat dels textos dels autors.

elements florals i vegetals que el vinculen amb el modernisme, tant pel que fa a la tipografia com en les formes dels elements decoratius. Hi veiem, com ens diu Castillo (p. 100): «una pagesa riallera i saludable armada amb una falç, amb elements decoratius a base d'espigues, roselles i una garlanda de flors, amb una lira al peu per expressar que és un volum poètic» i a l'interior retrats dels escriptors.

Pel que fa al contingut, comença amb un proemi que adreça al «llegidor», ens informa que estam davant una «veritable antologia d'escriptors i poetes [sic]» (p. 6) i afegeix que «no la poden tenir totes les literatures: és assenyalada distinció de les que arriben als dies de la plenitud [sic].» Així, per tant, ja sabem on som arribats. També es disculpa perquè no ha pogut incloure tot el que pretenia: «Garba havia de contenir una historiació gràfica i documentada dels escriptors d'aquesta época [sic]» i afegeix que si tot va bé la publicarà en volum a part. Ens trobam amb una antologia molt ambiciosa que abraça narrativa i poesia, a l'índex posa ambdós gèneres per separat però dins el contingut del llibre els va alternant, possiblement per fer més fàcil el seguiment dins l'aula. Pel que fa als «Treballs en prosa», hi inclou vint-i-nou escriptors i només una dona, Víctor Català. Pel que fa a «Treballs en vers», són seixanta-un; alguns autors, com Joan Maragall o Jacint Verdaguer, surten per ambdós gèneres. Hi trobam dues dones poetes amb obra de creació, una en català, Dolors Monserdà, i una traduïda del francès per «mossén Vicens Piera, Marceline Desbordes-Valmore i Maria Antònia Salvà [sic]» com a traductora de Mistral amb el poema «El pregadeu». Segurament és una antologia amb una tria molt subjectiva. Cert que hi surten primeres figures, però després també molts d'escriptors pràcticament desconeguts per a molts de nosaltres. Hem de destacar una petita nota del proemi i és quan es refereix als escriptors que «Mereixen honor en aquesta obra», i posteriorment afegeix: «els mallorquins tots» (p. 10). També volem destacar una de les frases del final: «Mon llibre recull... i diu de cada hu d'ells, la modalitat i robustesa del seu esforç [sic]». Aquesta justificació podria indicar el motiu pel qual ha posat Salvà com a traductora i no cap poema original. Pensem que ja viu uns anys de més volada per aquest vessant.

L'autor demana disculpes per haver hagut d'escurçar l'antologia, perquè si no hagués estat així: «El llibre s'hagués sortit dels límits d'una obra de text a l'Escola i és aquesta precisament la destinació que porta.» Si n'hem fet esment és perquè surten quaranta-una biografies, evidentment bastantes manco dels autors seleccionats. El que ens ha cridat l'atenció és que hi ha un parell d'autors esmentats amb una breu biografia, però dels quals no surt cap text. Aquest fet podria respondre a haver hagut d'esporgar-ne la selecció però no

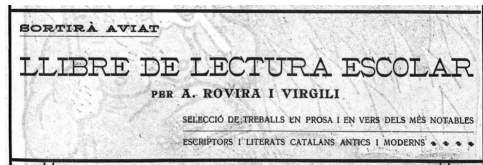
haver pensat a eliminar la nota biogràfica. Són els casos de Marià Aguiló i Carme Karr. Cal esmentar també que, en el cas de Frederic Mistral, exposa que algunes de les seves obres han estat traduïdes per «Verdaguer, Maria Antònia Salvà, Pelai i Briz, etc.». Ja sabem, però, quina va seleccionar.

A l'epíleg fa un breu resum dels objectius de l'obra —pretén que pugui dur els «joves llegidors» al coneixement dels autors més importants—, i exposa la importància que la literatura dona a la llengua i al poble. També s'adreça al mestre, que és qui ha de procurar «que'ls deixebles aprenguin a precisar de cada autor la modalitat del seu escriure i la seva significació dintre de la biologia literaria [sic]». (p. 258). El compilador diu que es donaria per satisfet si aconseguia «estimular alguna vocació literària». Esperem que se'n pogués sentir satisfet. L'obra no fa cap més referència pedagògica i la selecció feta no podem dir que sigui d'allò més adient per a un públic infantil.

Llibre de lectura escolar.

Selecció de treballs en prosa i en vers d'autors catalans moderns i antics, per A. Rovira i Virgili (1916, se'n va fer una segona edició el 1917). La plataforma editorial d'Antoni López va començar a anunciar aquesta obra a principis de 1916. L'editorial normalment tenia una pàgina sencera de propaganda, com a mínim, a *La Esquella de la Torratxa*, i d'aquesta manera se'n pot fer el seguiment. Així, anirem trobant: «Sortirà aviat», «Pròxim a sortir» o el «D'aquí a pocs dies», i dia 4 de gener de 1917 encara ens diu «Aviat - Aviat». Per tant, si l'obra sortí el 1916, degué ser ja molt a final d'any. Trobam el llibre posat a la venda el 26 de gener al preu de 3 pessetes, i l'obra aparegué ben aviat ressenyada i elogiada a la premsa.⁹

Un expert, Rovira i Virgili, just començar, diu que la proposta de l'editor de fer un llibre de lectura per a «nois» que en un mateix volum inclogués prosa i vers li va semblar beníssim, però «Mai com ara no hem vist tan clarament el dur esforç que requereix això que sembla tan simple: triar.» Marca l'itinerari proposat, el d'aconseguir un llibre «digne i útil»; possiblement en la seva justificació trobam també una crítica a *Garba*: «Per dissort, molts de llibres de lectura que ara corren

La Esquella de la Torratxa.

11 de febrer de 1916, p. 15. MCU.

⁹ ROVIRA I VIRGILI, A. (1917, gener 16): «Lletres: *Llibre de lectura escolar*». *La Revista*, p. 9-11. MCU. COSTAS JOVÉ, F. (1917, febrer 24): «Lletres». *Patria, setmanari de català*, p. 1-2. XAC.

no són sinó llibres de retalls, barreja inform de tot el que ve a mà [sic]; [...] apilament, no pas construcció.» (p. 8). Defuig d'aquest procediment i vol reflectir-ne un model pedagògic. En aquest punt diu que s'ha de «tenir en compte el mèrit literari de les composicions triades», i ho diu perquè «l'escriptor, per a ésser presentat com a model de lectura, ha de reunir qualitats de forma i d'estil», i afegeix que a la vegada «han d'ésser relacionades amb les especials circumstàncies del públic d'infants, al qual va destinat el llibre [sic].» Així, situa el concepte noucentista sobre les lectures infantils, que podríem sintetitzar en: «Aixó no vol dir que calgui adoptar, en la tria dels textos, un criteri *pueril*. Fer un llibre per als infants no vol pas dir fer un llibre d'infantilitats. Dins el noi hi ha els inicis i els gèrmens de l'home, i al desplegament d'aquestes ha d'adreçar-se principalment l'acció educativa. [sic]» El paràgraf acaba: «Els llibres per a infants han d'adreçar-se, no tant a l'infant, al nen, com a l'homenet que dins ell hi ha.» (p. 9). Rovira va encara més enfora, pretén que «els petits llegidors» a través de «l'edifici» que seria el llibre vegin la literatura catalana en conjunt: les etapes, els corrents amb els autors i les obres més representatives de cada període que tendran una, major o menor, qualitat segons el moment històric que els envolti. Posteriorment passa a justificar les parts: «Renaixença, Autors moderns i Autors antics» i l'ordre que ha seguit; els «Autors Antics» per al final per la major complexitat que presenten.

Pel que fa als autors inclosos, són quinze de la Renaixença, trenta-cinc de «moderns» i nou «d'antics». Evidentment només apareixen autores a l'apartat de «moderns» i són tres: Víctor Català com a representant de la narrativa —posa que va néixer a l'Escala però no diu l'any— i dues poetes, Maria Antònia Salvà i Clementina Arderiu, que clou la selecció amb el poema «El camí». A Arderiu la situa a Barcelona però nascuda el 1893. Pel que fa a Salvà, posa «Nada a Lluchmajor, 1872 [sic]» (p. 187). En seleccionà «Casa pagesa», de creació pròpia, i «Els grins» i «L'abraçada», traduccions de Mistral. Rovira i Virgili repeteix les mateixes errades biogràfiques d'Alexandre Plana i no només en el cas d'escriptores. Així, a Daniel Martínez Ferrando el fa dos anys més vell —posa 1885— i a d'altres com M. dels Sants Oliver o Llorenç Riber els fa un any més joves —diu el 1865 i 1882 respectivament.

Després de la tercera part, ocupada pels autors antics, segueixen dos glossaris. El primer és el «dels mots i girs incorrectes o poc recomanables usats en els treballs reproduïts» on, amb una nota a peu de pàgina, diu que tenint en compte el caràcter del llibre «hem cregut convenient no accentuar gaire el criteri purista...», posa la forma a rebutjar i al costat —dins parèntesis—, la forma que caldria usar. El primer glossari acaba amb unes notes ben interessants. Així,

parla del «lo» neutre, de la conveniència «que el mestre, després de cada lectura, faci remarcar als deixebles els mots i girs del Glossari corresponents als treballs llegits». També diu que han respectat en els textos les paraules i les formes verbals dialectals, i indica: «Serà útil que el mestre les faci remarcar». El segon glossari va referit als autors antics i l'objectiu és diferent. Hi posa: «mots del català antic poc entenedors per als catalans d'avui», i al costat l'equivalent del moment. És més que evident que el *Llibre de lectura escolar* sí que ja va lligat als models pedagògics i que té en compte —com a mínim en gran part— a qui va dirigida l'obra.

Infants i flors (1917). La imatge de la portada, una nina amb una flor a la mà, fou dissenyada per Josep Obiols, que en part i durant molts d'anys es va dedicar a la il·lustració de llibres. En el disseny tipogràfic del final del llibre —molt representat a l'època— podem llegir que «fou costejat per l'«Excm. Ajuntament de Barcelona amb

l'objecte de destinar el producte de la seva venda a la Associació Protectora de la Ensenyança Catalana [sic]. L'associació, anomenada popularment La Protectora, amb la Mancomunitat i el suport que li donà, agafà embranzida i el nombre de socis augmentà moltíssim. A partir de 1916 la festa anual «d'infants i flors» va tenir lloc al Parc Güell, i aquesta antologia poètica es feu per treure diners per a l'associació a la festa que se celebrà el 17 de juny del 1917. A la premsa podem llegir paraules com les següents: «L'èxit assolit per el llibre posat a la venda al preu de dos rals. Se titula “Infants i Flors” i en son prefaci fa una bella ofrena del llibre als nois de Catalunya. Les poesies i el text son una tria molt acurada dels poetes catalans. [sic]. L'obra presentava un format senzill, tallat a guillotina, de 72 pàgines que va tenir l'èxit assegurat. La ressenya anterior acaba dient: «La gentada omplia la gran plaça i passeigs del formós Parc. Gentils senyoretetes deturaven a tots els concurrents per a posarlos-hi una bandereta catalana a la solapa a cambi d'un donatiu per a les escoles catalanes. Altres venien el llibre de poesies “Infants i Flors” [sic].¹⁰ En aquest cas podem dir que la

Feminal, 24 de juny de 1917. BCVirtual.

¹⁰ «Vida catalana» (1917, juny 21), *El Gironès*, p. 2. MCU.

notícia no era gens exagerada, les imatges parlen per elles totes soles.

El llibre comença amb una endreça d'Ignasi Iglesias directa «Als nois catalans», i diu que amb motiu de la festa han aplegat «com en un pomell de tendreses, els moments que en diríem infantils o esmentadors de les coses de la mainada dels nostres poetes més inspirats [sic]». Remarca que no es tractava de fer una selecció dels millors poemes dels autors més representatius sinó un aplec dels que han considerat que s'escauen millor al lector infantil. Cerca el plaer en la lectura i una manera de transmetre la llengua, llegint «honrareu el nostre idioma gloriós; i fent-vos grans, tot fent-vos homes, alguna, segurament, en restarà gravada, per sempre més, en la vostra memoria, [sic]». Fa un símil entre el cant de les mares i el dels poetes, i diu que aquests darrers no ho fan per adormir-los «sinó per despertar la vostra consciència» [sic].

Una antologia presentada en un petit volum que cridava al plaer per la lectura i que presentava una tria feta amb uns objectius molt concrets: l'amor a la llengua i al país. «Estimeu-los, doncs, els poetes, que els seus cants són [...] l'aroma de l'ànima del poble». Realment, la selecció —llevat d'algunes excepcions com puguin ser poemes com «La Relíquia» o «La vaca cega»—, presenta una gran majoria de poemes de versos d'art menor amb un ritme molt accentuat i amb repeticions de sons o paraules, que han cercat afavorir el caràcter mnemotècnic i així facilitar l'aprenentatge de l'infant.

Pel que fa als poetes que hi surten, són cinquanta-cinc —hi inclou un poema de cada autor— i set són, en aquest cas, dones. Presenta noms ja ben coneguts com el de Salvà, Arderiu, Víctor Català i Dolors Monserdà, però n'incorpora d'altres que no havíem trobat fins ara: Agnès Amengual, una veu ja situada, i la jove Mercè Vila.

Llibre de poesies de Maria Antònia Salvà per servir de lectura a les escoles de Catalunya (1918). Sota els auspicis de la Mancomunitat, el Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona, del qual era conseller tècnic Eladi Homs, el 1917 va emprendre una nova publicació, un esgrao més dins el programa d'actuació d'Homs pel que fa a l'eix d'obrir Catalunya a l'Escola Nova i a l'experimentació pedagògica. Ell fou qui dissenyà la política pedagògica de la Mancomunitat i projectà diferents publicacions. Aquí presentà un nou concepte de llibre escolar, «Els llibres que ell promogué obriren una nova forma d'entendre les edicions per infants. Llibres vius, fets amb un profund respecte i gran qualitat, on la pròpia estètica ja era un valor educatiu.» (González-Agàpito, p. 43). D'aquest apartat ens centram exclusivament en els llibres que qualificaren d'«edició pedagògica experimental», uns llibres que foren dissenyats per a servir de lectura

a les escoles de Catalunya, però no eren uns llibres qualssevol, eren uns llibres dissenyats i pensats amb els models de la nova pedagogia. En aquesta tasca concreta, Homs comptà amb la col·laboració de Carles Riba. El mateix Riba, en una carta (fons MAS Biblioteca Lluís Alemany) del desembre de 1917 que du l'encapçalament «Ateneo Barcelonés. Particular», així ho comunicà a Maria Antònia Salvà: «[...] el Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona ha començat a publicar una sèrie de llibres per a infants, consistents en versos o treballs en prosa dels nostres primers autors. La tria i publicació m'ha estat encomanada a mi.»¹¹ La informà del que ja s'havia publicat fins al moment: dos llibres de poemes, de Maragall i Pijoan, i dos de narrativa, de Ruyra *Mànigues marines* i d'Emili Vilanova *La rossa*. Salvà, per tant, en aquesta carta és tractada com una de les veus poètiques més importants del moment, i Riba la inclou dins l'elit de «primers autors». L'objectiu de la carta que li adreçà no era més que el d'aconseguir consentiment per poder publicar un llibre amb poemes seus. Riba li explicà com es disposaven i a qui anaven adreçats. Sobre la selecció li digué: «d'un poeta, peces completes quan així pot ser, o almenys fragments de sentit arrodonit: un paisatge, un sentiment optimista, una acció etc. afegint-hi títols si cal.» Li diu també que després s'agrupen en tres jornades «graduades», ja que aquests llibres van destinats a infants de cinc a deu o onze anys.

Aquesta publicació suposà un total de sis obres que sortiren en dos períodes de temps diferenciats. Així, en mesos de 1917: Pijoan maig, Ruyra agost, octubre Maragall i novembre Vilanova. La gestió de Riba en suposà dues noves publicacions un poc allunyades, possiblement per motius econòmics i per tenir molts de fronts oberts. Ja avançat el 1918, sortí, el mes de juliol, el llibre de poemes de Salvà i poc després, el mes de setembre, *El gos de casa*, d'Àngel Guimerà. És més que evident la posició que Maria Antònia Salvà ocupava a l'hora de ser elegida i a més fou l'única dona seleccionada. La poeta estava passant uns anys de molts de reconeixements i, encara que no hagués publicat cap llibre de collita pròpia des de 1910, era molt reconeguda per la gran tasca com a traductora.

La proposta i la selecció

Carles Riba digué a Salvà que esperava que acceptàs la proposta i que li enviàs poemes «de poesies vostres que han degut prosperar de 1910 ençà, trieu-ne fragments i envieu-me'ls que us serà vivament agraïts». També la informà dels llibres ja publicats i li digué que li

¹¹ BLA. E-MAS-C-12, el mata-segells de sortida és el 12 de desembre de 1917.

n'enviaria un parell perquè en pogués veure el funcionament. Afegí: «D'aquests volums se'n fa un tiratge curtíssim. Constitueixen un simple assaig privat, per les escoles diguem-ne oficials de la Mancomunitat». Afegeix que «és una còpia que es fa fer d'impremta, per comoditat dels infants». Pensem que no existien les fotocòpies, devia ser com un dossier d'activitats per entregar als alumnes. No sabem quantes de còpies ni edicions se'n feren perquè no s'esmenta en els volums, però segons Josep Grau: «El 1922 aquestes obres estaven exhaurides i, pel que sembla, no es tornaren a editar» (p. 369). Sí que podem dir que de cada obra presentaren dos formats. Un de qualitat: una edició en orla, feta a dues tintes amb bon paper i millor portada; l'altre model, sense cap tipus de decoració i d'una qualitat mínima pel que fa al paper i la portada. El contingut és idèntic en ambdós; però podria ser que el que consideram com «de butxaca» anàs adreçat a l'ús dels infants i el de qualitat, als mestres i biblioteques. A més del llibre amb les tres jornades se'n degueren publicar de més primets i per jornades, tres llibrets de cada un per grau de dificultat.

Resposta de la poeta

Salvà respongué des de sa Llapassa. La carta du la data de 17 de desembre de 1917 i comença amb una disculpa per no haver pogut contestar tan aviat com hauria volgut, però pel que fa a la proposta que una antologia de poemes seus passàs a formar part d'una biblioteca catalana infantil, diu: «és massa honrosa perquè jo deixi d'acceptar-la [sic]».¹² Li explica que, absorta per la traducció, «he anat descuidant la producció original», que té poca cosa nova des de 1910 i que queda reduïda a alguns poemes de circumstàncies, fets, la majoria de vegades, sentint-s'hi obligada. Bona part de la carta no ha estat publicada (*Randa* 10) i el fragment que podeu llegir és ben

Aquí vos n'envio algunes que m'ha semblat que podrien encaixar dins una publicació per infants, les demes, haurieu d'espigolar-les dins el llibre publicat a Mallorca l'any 1910 [...] Dispensau si, per fer mes via, vos n'emet els versos adjunts tal com els he trobats. No cal dir que els podeu esquivar si no serveixen, sense necessitat de n'emetre's. Això sí, agrairé molt que m'envieu, com oferiu, alguns dels volums ja publicats, que tindrè molt de gust de veurels [sic].

Fragment de la carta de Salvà a Riba.

importat en la nostra cerca. Hauria estat interessant saber quins nous poemes li adjuntà la poeta, però no ho podem saber perquè no s'han conservat amb la correspondència. Possiblement devien ser dels que el 1917 envià al seu amic Miquel Duran perquè els publicàs a *La Veu d'Inca*. Com a mínim aquest

¹² Arxiu Nacional de Catalunya. ANC1- 1786, (Carpeta 26/772; uc antiga 787) del fons *Carles Riba-Clementina Arderiu*. Carta publicada en part per Guardiola, C-J. (1980), «Quaranta-quatre cartes d'autors mallorquins adreçades a Carles Riba i Clementina Arderiu». 10, p. 143-155.

és el cas de «Jesús adormit», que hi sortí sota «Flors Marianes» (19 de maig, p. 1), amb la nota a peu que diu: «Agraïm a la excel·lent Autora d'aquesta poesia les composicions inèdites que ens ha enviades [sic]».

Feta la selecció i preparada l'edició, el volum de Salvà sortí publicat el juliol de 1918. Dia 3 del mateix mes, Eladi Homs, conseller tècnic, li remeté una carta oficial en la qual la informava que per correu certificat separat rebria: «dos exemplars complets i quatre de parcials del seu llibre de poesies per a servir de lectura a les Escoles de Catalunya [sic]».¹³ Entenem per «parcials» els llibrets de cada jornada. La poeta devia tenir en estima aquesta publicació perquè a «Els decenis de la meua vida [sic]» a la mena d'inventari que una Salvà ja major degué fer de les seves obres li dedicà bastantes paraules (p. 20-21). En diu: «Bellíssima edició dividida en tres fascicles, que no porta peu d'impremta. [sic]». És evident que no parla de l'obra unitària —fa l'inventari per jornades— ni tampoc del format «popular». Cert que no esmentà que l'obra també es trobava en un sol volum però tampoc no calia, li degué plaure més així. De fet també diu que totes les publicacions posteriors fins a l'antologia de Tomàs Garcés de 1923 seleccionen els poemes de Poesies, però ens hem trobat amb dos casos en què no és així: «A la ciutat de Rodes» i «Jesús adormit», els dos únics poemes de collita pròpia publicats després de 1910 i abans de 1926.

Selecció del poemes, jornades i títols

El llibre no du cap introducció ni enunciats que guiïn la tasca docent però, al final de cada jornada, hi ha un apartat d'exercicis que suposen una gradació quant a dificultat. Evidentment el Consell de Pedagogia hi treballà molt: dels vint poemes seleccionats se'n feren petites unitats independents, que tenen sentit complet i que la majoria de vegades no porten el títol amb què foren coneguts a *Poesies*, sinó que segons la selecció feta se n'hi posà un altre de representatiu. Per exemple, el primer poema és «La viola primera» i només presenta una estrofa; a la segona jornada passa a ser «El jardí» i són quatre estrofes, mentre que a *Poesies* és el poema «La Sempreviva» i en té dotze. A cada jornada es va fent més llarga la selecció d'estrofes però això no vol dir que arribi a sortir el poema sencer. D'aquesta manera s'anà modelant o remodelant cada unitat i en feren les transformacions necessàries, tenint en compte la dificultat que havia de presentar per nivell, igual a dir: per jornada i edat dels infants. És exactament el que Riba li havia dit: «peces completes quan així pot ser, o almenys fragments de sentit arrodonit.»

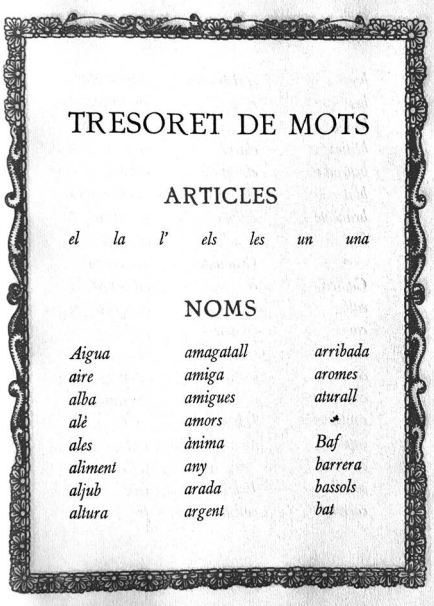
¹³ BLA. MAS III-1/155. Del fons Salvà se'n conserven quatre per jornades i un de complet.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

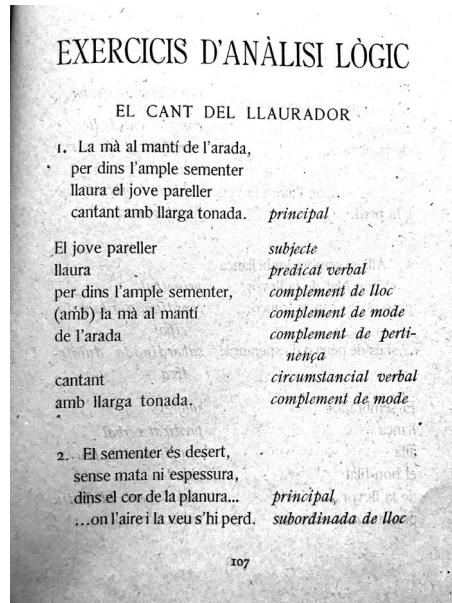
PRIMERA JORNADA	SEGONA JORNADA	TERCERA JORNADA	<i>Poesies</i> (1910)
«El cant del llaurador»	«El llaurador»	«El cant del llaurador»	«El cant del llaurador»
«L'alfabreguera»	«L'istiu»	«L'istiu»	«L'estiu»
«El pla»	«El pla»	«Del pla»	«Del pla»
«Els pollets»	«La lloca»	«Polls venturers»	«Polls venturers»
«Els molins»	«La muntanya de la Comuna»		«De passada»
	«La segada»	«Les herbes de Sant Joan»	«Les herbes de Sant Joan»
«La pluja»		«Tardor»	«Sol de tardor»
	«Casa pagesa»	«Casa pagesa»	«Casa pagesa»
«La viola primera»	«El jardí»		«La Sempreviva»
«Aranyons i móres»		«Aranyons i móres»	«Aranyons y mores»
«Hivern»		«Jocs de nins»	«Jochs de nins»
«Pasqua»		«Cançó de Pasqua florida»	«Bones festes»
	«El niu»		«Orfanesa»
«El rossinyol»			«Primaveral»
«Cançó de maig»			«Cançó de maig»
«Flaviol de pastor»			«Flaviol de pastor»
«La caritat»			«La caritat»
		«L'aigüera»	«L'aigüera»
		«Mallorca i el rei En Jaume»	«Mallorca y el Rei En Jaume»
ÚNIC POEMA NO INCLÒS A <i>POESIES</i>		«Jesús adormit»	

Taula 1. Relació de títols per jornades i la correspondència amb *Poesies*. Creació pròpia.

Propostes didàctiques

Edició de luxe. Inici d'exercicis de la «Primera jornada».

Edició de «butxaca». Part final dels exercicis de la «Terça jornada».

L'obra presenta, després de cada jornada, unes activitats ben completes. Té una secció dedicada a treballar el vocabulari, «Tresoret de mots», que es va complicant de cada vegada més i que acaba, a la «Tercera jornada», afegint-hi «Exercicis d'anàlisi lògic [sic]», que fa, estrofa per estrofa, del poema «El cant del llaurador». No deixa de ser una anàlisi sintàctica amb el model del moment que per a nins de les edats esmentades és més que complex.

Flors de Mallorca.¹⁴ *Antologia de poetes mallorquins*. Inca 1918. Estampa de Miquel Duran. Mallorca mira a Catalunya. L'Escola Mallorquina va mirar de seguir, ni que fos de lluny, els models de la Mancomunitat. Joan Capó i Miquel Duran representen aquí la nostra referència a l'Escola Nova. Miquel Duran havia fundat, a Inca, Mallorca Editorial, i anà publicant un seguit del que anomenà «Obres escolars», com puguin ser també: *Libro de los ejemplos*, *Historia de Mallorca* o *Diario de Clase*. Segons González-Agàpito (p. 27), Capó fou un dels que més s'identificà amb els trets més significatius del noucentisme català i ens diu que aquestes idees es poden veure «clarament en el

¹⁴ BLA fons MAS en guarda un exemplar MAS II-2/79.

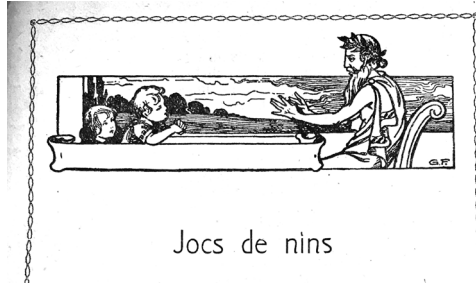
pròleg a una obreta de lectura per a nens titulada *Flors de Mallorca*. Capó començà amb una endreça per «Als Mestres» dient: «En la santa tasca de la nostra renaixença, no deu quedar reçaquer el noucentisme pedagògic [sic]». Amb una introducció breu mostra molt clarament l'ideari que vol: «Desterrar per a sempre de les nostres Escoles els llibres sense esperit. Fer que hi hagi emoció en les coses que llegeixen». És evident que desitja que els nins puguin sentir i formar part de la lectura, i amb aquest objectiu diu que s'ha fet aquesta antologia i que per a poder-la posar en pràctica és necessària la implicació del mestre, per això s'hi ha adreçat. Posteriorment dedica unes paraules «Als petits llegidors», en què diu que els ofereix un ram de flors escollides perquè les puguin olorar, però també afegeix: «voldriem que no el tingeseu tot el dia obert... Que al obrir-lo una estona, fos per aspirar amb una alçada forta, tot el perfum que ens capigués als pulmons [sic]». Cert que són dues pàgines de contingut breu però recordem que algunes obres de les mencionades no han adreçat cap paraula al lector, ni gran ni petit. Acaba amb unes tímides propostes didàctiques en què recomana una primera lectura, «l'acaració de duptes amb ajuda constant del Diccionari [sic]»; després, «ja aclarits duptes i sentit, el mestre llegirà tot lo millor que pugui, la composició del dia, i per últim, el deixeble llegirà recitant, la lectura feta pel Mestre [sic]». Cal remarcar l'advertència final dedicada a l'exercitació de la memòria, que possiblement avui està deixada bastant al marge i que podríem reivindicar: «L'aprendre de memòria i el recitè composicions poètiques és un medi d'educació intel·lectual, moral i artística. Aprofitem-lo per encendre en els cors dels nostre deixebles la senta estimació de la bellesa [sic]». Cal dir que per similitud, *Flors de Mallorca* podria ser el germà petit d'*Infants i flors*, ja que segueix les mateixes pautes.

Flors de Mallorca, encara que dugui el subtítol d'*Antologia de poetes mallorquins*, del total, que són vint-i-vuit, no tots ho són —així, ens trobam amb Joan Maragall o les traduccions de Frederic Mistral. Són bastants els autors representats amb un poema, però d'alguns en posa dos o tres. De poetes dona només en presenta tres: Emília Sureda, Victòria Penya i Maria Antònia Salvà. Només cal afegir que si per exemple de Joan Alcover només posà el poema «El Rei», de Salvà en posà dos de creació: «Jocs de nins» i «Casa pagesa», i dos més de la seva faceta de traductora, dos de Mistral: «El pregadeu» i «Els grins». En global, per tant, és l'autor amb més poemes seleccionats.

Ben curiosa és la carta que adreçà Salvà a Duran i Capó, on a més de donar les gràcies pel volum de l'antologia que li havien fet arribar, la poeta s'atreveix a fer suggeriments pedagògics, possiblement ben encertats. Els digué que li semblava «molt discret» el consell de no

tenir el llibre obert a totes hores: «Un pom de flors agrada naturalment a la minyonia; però les petites mans ineducades, aviat el malmeten.» Afegeix que si el llibre fos adoptat a les escoles, ella aconsellaria que la lectura es fes en dissabte, dia que considera lluminós amb la perspectiva de la festa de l'endemà. Creu que així estarien més il·lusionats i la lectura els podria ser més profitosa. Aquesta carta sortí publicada al setmanari d'Inca *Ca Nostra* (1 d'abril de 1919) i fou també publicada i comentada per Francesc Lladó a «Cartes de Maria Antònia Salvà a Miquel Duran (1909-1927)».

Volem afegir la referència que surt a l'epistolari «Cartes de Miquel Ferrà a Miquel Duran (1914-1929)», també estudiat per Lladó, que ens marca la posició presentada per Ferrà sobre els llibres escolars. Primer lloa la iniciativa de Duran però després en critica la

Jocs de nins

Joc de nins

presentació tipogràfica. Li diu que defugi de dibuixos i coloraines, també del paper cartró de la portada i el tall de guillotina (carta 23). Com afirma Lladó: «Ferrà creia que els llibres fets per als més petits no havien de ser infantils en excés, sinó que havien de ser seriosos i tendir cap a la perfecció formal noucentista que ell practicava.»

Es considera que el 1932 se'n feu una segona edició a la impremta La Esperanza de Palma. Cert que du el mateix títol, però la selecció i catalogació canviaren bastant: desapareix que sigui una selecció d'autors mallorquins, presenta un índex clar en què fa un apartat per als poetes «d'altres terres de llengua catalana» i de traduccions, també canvia autors i d'alguns selecciona poemes diferents. Pel que fa a les poetes, no hi posà Emília Sureda, sí Victòria Penya i, a més de Salvà, altres dues veus: Maria Mayol i Maria Verger. En aquesta segona edició, per tant, donà veu a quatre autores. Quant al disseny, només en part va tenir en compte les recomanacions de Ferrà, ja que va mantenir dibuixos i el tall a guillotina.

Conclusions

Encara que hagi estat de manera breu, hem pogut veure com Maria Antònia Salvà fou la poeta amb més protagonisme de la dècada. Els seus poemes no només foren seleccionats per sortir a totes les antologies que hem trobat publicades, sinó que també fou la primera poeta seleccionada per Francesc Matheu per formar part de

la Col·lecció de Lectura Popular i l'única veu femenina que sortí dins els llibres per servir de lectura a les escoles de Catalunya. Sense cap dubte Salvà era una veu molt ben situada i valorada.

Bibliografia

AUTORS DIVERSOS. (1913): *Antologia de poetes catalans d'avui*. Barcelona, Biblioteca popular l'Avenç.

CASTILLO, M. (1997): *Grans il·lustradors catalans*. Barcelona, Ed. Barcanova.

DURAN, M. (1918): *Flors de Mallorca. Antologia de Poetes Mallorquins*. Inca, Mallorca Editorial.

GAYÀ SITJAR, M. (1998): *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*. Palma, Ed. Moll.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J.; Marquès, S.; Mayordomo, A.; Sureda, B. (2002): *Tradició i renovació pedagògica, 1898-1939: història de l'educació*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GONZÁLEZ-AGÀPITO, J. (1986): «Eladi Homs i la Mancomunitat de Catalunya». *Quaderns de Vilaniu*, 10. p. 35-46. <https://www.raco.cat/index.php/QuadernsVilaniu/article/view/107727> [18-08-2019].

GRAU, J.M. (2006): *La lliga regionalista i la llengua catalana (1903-1923)*. (Tesi doctoral). Barcelona, UPF.

GUARDIOLA, C.J. (1980): «Quaranta-quatre cartes d'autors mallorquins adreçades a Carles Riba i Clementina Arderiu». *Randa*, 10, p. 143-155.

Infants i flors. (1917): Gràfiques de Joan Comas. Ajuntament de Barcelona.

LLADÓ, F. (2007): «Cartes de Miquel Ferrà a Miquel Duran (1914-1929)». *VIII Jornades d'Estudis Locals d'Inca*. Ed. Ajuntament d'Inca. p. 56-68.

http://ibdigital.uib.es/greenstone/collect/jornadesEstudisLocalsInca/index/assoc/2007_Jor/nadesEst/udisLoca.dir/2007_JornadesEstudisLocalsInca_v08_p055.pdf. [11-09-2019].

Llibre de poesies de Maria Antònia Salvà per servir de lectura a les escoles de Catalunya. (1918). Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona.

NAVARRO, M.P. (2013): «Escola Nova: una nova pedagogia de la lectura a Catalunya». *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 22, p. 65-92.

PLA, L.G., *Garba* (1915): *Antologia de les Lletres Catalanes. Recullida i adornada amb Notes i Comentaris per Mossén Lluís G. Pla. pvre. Per a les escoles catalanes*. Girona, Dalmau Carles, Pla i comp. Editors.

Poesies. Maria Antònia Salvà, dins la Col·lecció Lectura Popular. Matheu, F. Dr. (1914). Barcelona, Il·lustració Catalana, 77.

RÁBADE VILLAR, M. d C. (2007): «Elements per a una història de les antologies de poesia a Catalunya». *Els Marges. Revista de Llengua i Literatura*, 83, p. 15-44.

ROVIRA I VIRGILI, A. (1916): *Llibre de lectura escolar. Selecció de treballs en prosa i en vers d'autors catalans moderns i antics*. Barcelona, Ed. Antoni López.

Fonts documentals

Biblioteca Lluís Alemany. Palma. BLA

BLA. MMSS-MAS-C-5/14- 6. «Decenis de la meva vida». Sense data.

BLA. E-MAS-C-12. Carta de Carles Riba. 1917.

BLA. E-MAS-C-25. Carta d'Eladi Homs. 1918.

Arxiu Nacional de Catalunya. Barcelona. ANC

ANC. 1-26-N-1786 (Carpeta 26/772; uc antiga 787). Fons Carles Riba i Clementina Arderiu. 1917.

MARIA ANTÒNIA SALVÀ: L'ESCOLA MALLORQUINA A LES ESCOLES

Rosa Garcias Miralles

Introducció

Un dels referents literaris de Lluçmajor és la figura de la poetessa Maria Antònia Salvà. Sovint, la seva obra ens remet a la Mallorca rural i al món de la pagesia. Generació rere generació aquest món, que semblava ser el sustent de la població de l'illa i fins i tot una senya d'identitat, s'ha anat convertint en un paratge cada vegada més llunyà i desconegut. Des d'aquest projecte volem que els infants que estudien a les nostres escoles coneguin la seva obra i la reconeguin a ella com a escriptora i com a dona que va deixar el testimoni d'una forma de vida que pràcticament ha desaparegut i que, no obstant això, roman en la cultura que compartim i que vivim dia rere dia. Utilitzarem la música com a camí per comprendre i recuperar el record d'un vocabulari que s'ha omplert de pols amb els anys fins a quedar en desús.

Proposta didàctica

Com podríem transmetre la il·lusió per la lectura i per la poesia als alumnes de segon cicle de primària (3r i 4t curs)? Per ventura si l'escampam una mica entre distintes àrees i li prenem l'exclusiva a l'assignatura de llengua; potser si aconseguim que els infants la trobin en el seu dia a dia... Sigui com sigui, la qüestió és donar-li vida.

Com s'ho poden fer, els mestres, per treure aquesta vida d'un escrit? Doncs resulta que a Lluçmajor, dona Maria Antònia ens ho va posar fàcil, perquè va dibuixar tota la vida del poble a les seves poesies: la bellesa dels paisatges, els costums i la pagesia que evidencien l'estima que tenia la poetessa per aquest trosset de terra i per la gent que en formava part, tot dit amb una senzillesa i una intel·ligència que feien que els seus poemes fossin exquisits, bé parlessin d'una poncella que es bada o de la tendresa d'una padrina. Com que tenim molt per triar, ens centrarem en les poesies que puguin tenir més interès per als infants de les escoles.

Així, la proposta didàctica començaria a l'aula, demanant-nos si sabem qui era Maria Antònia Salvà i què va fer pel poble de Lluçmajor. N'hem sentit a parlar? Què en sabem, d'ella? La hi podem trobar,

encara, amagada pels raconets del poble? Es tracta d'anar explorant els coneixements previs que hi ha sobre el tema a la nostra aula, i a partir d'aquí començar una tasca i intentar fer-la vivencial i dinàmica.

Una bona estratègia per presentar la seva figura és a través de les anècdotes, que la humanitzen i ens l'apropen. Aquí hi ha una possible història per contar a la classe:

«Quan ja era velleta estava ben malalta i va tornar molt sorda, però gaudia moltíssim amb les visites. Per entendre el que li contaven es posava una trompa de coure a l'orella i la gent li parlava per la trompa.»

Una vegada creat l'ambient adient, farem una pluja d'adjectius que podrien definir la poetessa. Com deu ser una persona capaç de reflectir en els seus poemes tota la vida de la primèria del segle XX? Haurem de parlar de costums, d'eines, de feines, de llocs, de persones... Com veis, serà un treball molt transversal que ens apropirà a moltes àrees i àmbits de l'ensenyament.

Ara que començam a conèixer Maria Antònia Salvà, convindrà mostrar-los la col·lecció de volums de la seva obra. I aprofitarem per llegir el primer poema.

Un bon punt de partida seria «La bombardà». Després, l'haurem d'explicar: de quin camp venia, cada tarda? Explicarem i mostrarem (al *google maps* amb la pantalla digital) sa Llapassa i les penyes de Regana. Aquí ho podem endolcir amb històries o llegendes sobre el contraban, per exemple. Quins dos carrers ajunta aquest cantó? És vera que ja ningú no la repara? Qui de vosaltres l'ha vista? (Mostrarem una fotografia del canó a la pantalla digital). A les dues estrofes següents («Quin dels segles esguardà...», «Espia de qualque torre...») aprofitarem per parlar de les torres de defensa de la costa (a la llucmajorera en podem trobar quatre: del cap Enderrocat, el cap Blanc, cala Pi i s'Estelella) i de les incursions dels pirates algerins. I a la darrera estrofa («d'on sortí d'on fou portada, ningú ho sap..., ni jo tampoc») aprofitarem l'article d'opinió de Miquel Ferrà i Martorell publicat al *Diari de Balears* dia 5 de gener de 2009 sobre el possible origen de la Bombardà:

«Curiós poema que forma part de l'aplec *El retorn*, de Maria Antònia Salvà, publicat el 1948 i on la poetessa posa la mirada sobre un de tants objectes que passen desapercebuts als vianants, en aquest cas una petita peça artillera que fou emprada com a piló o reforç de cantonada. Res no ens ha de resultar sorprenent en aquest país on tot s'aprofitava per a un segon o tercer ús.

Sabem que les bombardes eren boques de foc que disparaven projectils

de pedra o de ferro i que es varen fer servir durant els segles XIV i XV. Això ens trasllada, tot pensant en la cronologia bèl·lica, a la revolta o revolució dels anys 1450-52, quan el manacorí Simó Ballester, àlies Tort, capitanejava un exèrcit popular de més de dos mil homes. Quan Francesc Erill, el capità general, vingué de Nàpols amb mil soldats, els terribles *sacomanos*, i quatre-cents cavalls, per a comminar tothom a la submissió, hagué d'anar pels pobles. La darrera batalla deixà vuitanta pagesos morts a prop d'Inca i vuitanta més, presoners, foren penjats pels arbres.

Els *sacomanos*, de l'italià, *sacco*, saqueig, era la tropa més cruel de l'època, que més que fer presoners s'estimava matar, torturar, mutilar o violar, llançant-se per damunt de tot al robatori de qualsevol cosa que pogués ser objecte de botí. A la resta dels pobles capturaren i executaren dues-centes persones més, mentre que tres-cents fugitius, que abandonaren l'illa, pogueren contar les malifetes de les autoritats i els seus sicaris. No és estrany, doncs, el valor, sense reserves, que tenia a qualsevol vila una peça artillera.»

En dies successius llegirem altres poemes («Polls venturers», «Rústica padrin», «Casa pagesa»...) posant especial atenció al vocabulari antic que hi apareix (Baltasar Coll i Tomàs va publicar l'estudi *Diccionari d'adjectius. Obra poètica de M.A. Salvà*, volum 5 dels Papers de l'Allapassa, 1993).

La música

Per poder memoritzar alguns poemes ens ajudarem de la música. També a Lluçmajor, tenim la gran sort de gaudir de la personalitat del mestre compositor Miquel Janer Mora, que va musicar molts poemes de la poetessa, a la qual admirava profundament. De mestre Miquel aprendrem «Rústica padrina», «Jesús adormit» i «Cacauets i avellanes». També tenim dues cançons de Pere Garcias Serra: «El cantó de la bombardarda» i «Polls venturers».

Sortida a peu per Lluçmajor

Finalment, farem una sortida a peu per dins el poble per visitar els llocs que fan presència de Maria Antònia Salvà a Lluçmajor:

En primer lloc, visitarem el Cantó de la Bombarda. Després, anirem a l'Ajuntament, on podem trobar un quadre de la poetessa com a filla il·lustre del poble al saló de plenaris (oli de Federico Molina, 1959). En sortir de l'Ajuntament, anirem a la placeta del Convent per veure l'estàtua de bronze de l'Espigolera i què en diu el cartell explicatiu que hi ha al costat. Finalitzarem la sortida passant pel carrer de Jaume I, on hi ha la casa pairal de la poetessa: ens fixarem en la làpida que hi ha a la façana.

Un cop acabada la ruta, ens podrem fer una idea més viva de la realitat de la poetessa i serà més fàcil entendre allò que hem estudiat a classe.

ANNEXOS

Poemes:

«Rústica padrina» - *Cel d'horabaixa*

Rústica padrina que cerns la farina,
que gires les figues damunt el terrat,
que adorms a la falda el nin o la nina
i arranques les herbes que creixen pel blat.

Rústica padrina que saps la doctrina,
que mai no parlaves sense humilitat,
rústica padrina que et creus teranyina,
seràs seda fina per l'eternitat.

«La bombardarda» - *El retorn*

Venint del camp cada tarda
passava en mos anys primers
pel cantó de la bombardarda
que ajuntava dos carrers.

La bombardarda hi és encara
—l'empotraren al cantó—;
ja ningú no la repara
com abans que era piló.

¿Quins dels segles esguardà
sa ferrenya gosadia
defensant la rogalia
d'un intrús a dominar?

¿Espia de qualque torre
els pirates algerins?...
Res no diu el temps que corre
de quins foren sos destins.

Reforçant la cantonada
és romasa, com un bloc;
d'on sortí, d'on fou portada,
ningú ho sap..., ni jo tampoc.

«Jesús adormit» - *Espigues en flor*

La Mare de Déu cosia
en el portal de l'hortet;
tenia el Bon Jesuset
dins la falda, qui dormia.

De la llum del Fill de Déu
la robeta pren albura;
mai tan blanca ni tan pura
fou la tefla de la neu.

Dins un pèlag de dolçor
la Mare adora, suspesa;
mes ja la feina ha represa,
son pit bategant d'amor.

A cada punt que donava
respon un bateg més viu:
d'adormidet li somriu
l'Infantó que somniava.

Per dins l'hortet casolà
l'aura dolça que hi revola
porta sentor de viola
i d'espígol bosquetà.

Com l'Infant és adormit
té la galta més vermella.
...Al sol, rondava una abella
l'or d'un violer florit.

La Mare de Déu cosia
en el portal de l'hortet;
tenia el Bon Jesuset
dins la falda, qui dormia.

«Cacauets i avellanes» - *Llepolies i joguines*

Vora el tenderol
de les gulosies
té ses alegries
l'infantil estol.

Ai del dineret
reclòs en butxaca!
de rodar té flaca,
no hi val puny estret.

És fet pel barat:
el quern d'avellanes,
xufetes galanes,
cacauet granat.

Allà regalim
pel qui s'encadarna,
si el rogall s'encarna
bon remei tenim.

Allà grell a grell
la dolça taronja,
no en menja un canonge
més fina de pell.

El dàtil verdós
quan l'any se fa enrera
comprador ja espera:
«En dau un o dos?»

Fins pel seu tassó
qui té set i xuma,
troba allà la buma
d'un raig de sifó.

Sempre somrient,
la vella parella
du entre cella i cella
mostrar-se amatent.

És que l'art coneix
de caçar a beurada
la humana aucellada
a esbarts acudeix.

Visca el gest amic
del vell matrimoni!
Mestre Pere Antoni
com vos féreu ric!

«Polls venturers» - *Espigues en flor*

La llocada venturera
ja pastura fent piu-piu,
i els pollets sense barrera
s'encalcn per la carrera
com si fossin d'argent viu.

Són agradosos
i vivarrons,
rossets, sedosos,
i tremolosos
i petitons.
Per tot se fiquen,
graten i piquen
d'aquí i d'allà;
quan els esmiquen
molles de pa,
la lloca els crida
i, engelosida,
si qualcú els toca
pega investida...
Que si la lloca
no em digués res,
jo bé els prendria
i els besaria
de tres en tres.
Són tan sedosos,
tan petitons,
tan agradosos
i tremolosos
i vivarrons!...

I la lloca, tota ufana,
els mena per la quintana,
per la clasta, pel llenyer;
i si afina la milana,
la geneta o l'esperver,
coneixent ses ombres males,
avisa els polls amb un crit,
baixant poruga les ales;
i tots corren com a bales
a amagar-s'hi de seguit.
Per les ales acopades,
per les plomes estufades
es fiquen sense aturai;
i un caparró, de vegades,
guaita per l'amagatai.

Són menuts, passen per malla,
giren el fems i la palla,
no reposen un moment;
sempre amb nova revivalla
d'alegria i moviment.

I els gallets d'aquella nada
canten amb veu escanyada,
treuen cresta i esperons,
i encara van en llocada
cercant granets i cucons.

I, criats sense barrera,
no hi ha milana pollera
ni mostel que els puga haver;
la llocada venturera
sempre campa i viu a pler.

Bibliografia

SALVÀ, M.A. (1926): *Espigues en flor*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ, M.A. (1948): *Cel d'horabaixa*. Palma: Editorial Moll.

SALVÀ, M.A. (1934): *El retorn*. Palma: Editorial Moll.

AJUNTAMENT DE LLUCMAJOR. (2001). *Miquel Janer Mora, obres completes*.

Llucmajor: Publicacions de l'Ajuntament de Llucmajor.

**EL POEMA «JAUME III DE MALLORCA» (1916),
DE SEBASTIÀ GUASP CERDÀ**

Maties Garcias Salvà

Poema

Jaume III de Mallorca

Lema: *Vell segell de fraticida rey En Pere has de dú al front*

I

Lo rei en Jaume ha saltat
dins la terra ben-haurada,
que son cunyat d'Aragó
amb follia ha fet esclava.
Lo rei en Jaume a cavall
puja turons i ret planes,
amb centenars de lleals
que duen bandera alçada.
A cada vila que ret,
son pit s'obri a l'esperança
de conquerir son reinat
de la Mallorca, ara ingrata.
La terra se va estremint
quan el seu estol s'atansa:
ell porta capell bronit,
de ferro, broquer i llansa.
¡Endevant! bons cavallers,
va cridant a tota ultrança,
¡Endevant! responen ells.
¡Endevant! plens de coratge
mentre es sent lo relliscar
de les llurs armes plegades,
relluint al bés del sol,
que allà en l'horitzó guaitava.
Deixant arrera turons
entraven per dins la plana,
la plana de Lluchmajor,
quan tot el sol ho banyava.
Caminaren fins que el jorn
lentament agonisava,

i al poble calrat i humil
aquella gran nit passaren.
Quan el rai, brillà, primer
tot son estol combregava,
en el temple encara novell
on sant Miquel hi regnava.
Pujat a dalt del cavall
El Rei En Jaume aixís parla,
als cavallers enfortits
amb el pà que no demanca:
«Cavallers de pit valent,
de sang noble i coratgia,
guerra es fassi fortament,
al que un dia irreverent
trepitjà la terra mia.
Negú torni un pas arrera,
morir, sí, ans que retuts,
ans que entregar la bandera,
que morir a sa vorera
es la gloria dels vençuts.
Al rei traidor fassem guerra,
que Deu ens darà la mà,
fins que lliberta eixa terra
des del plà fins a la serra
vostron llinatge serà.
Lluitem amb forta bravura,
com ho sap fer un lleal,
que romp el jou que el detura
i rès del mon l'acaptura
per atènyer l'ideal.
¡Envant! ¡Envant! no us deturi
al pit d'un airat traidor,
vostra llança s'hi afituri
vostron braç jamai s'aturi
de rebatre al invassor.
Que si la mort nos hi espera,
lluïtant aquí hem de morir,
fins que la gota derrera
de nostra sang, sense espera,
vostron cor fassi esbaltir...»
¡Envant! ¡Envant reprenia
lo Rei En Jaume, avançant,

mentres al vent estenia
 llur bandera, que seguia
 l'estol de guerrers!... ¡Envant!

II

El sol que fa es de mig jorn
 escalfant tota la plana,
 i allà a la part de Ciutat
 un gran esbart s'en davalla.
 Es sent el bram de llurs corns,
 el freguetjar de l'armatge,
 el guia un brau cavaller
 d'una armadura argentada.
 Es Rienbau, capità
 de la gent que vé armada
 en nom de Pere, el Senyor
 de la ciutat feta esclava.
 Onetja amunt el penó
 Centelles, que tot ho trama,
 prè de'eixa terra, el govern,
 en te ben forta encomana.
 El Rei En Jaume al sentir
 l'esclafit de ses petjades,
 la sang rebull dins son pit
 cridant ¡Cavallers al arma!
 ¡Son ells! ¡Son ells! Sant Miquel
 escoltau nostra pregaria,
 aidau lo nostre valor,
 feis, si us plau, per noltros cara...!
 D'en Jaume l'exercit brau
 contra el d'En Pere se llansa,
 com un cruixit temporal
 que dins el gran mar s'embranca.
 Tota la plana retruny
 als cops de pedra y de maça,
 i amunt com a cans farmats
 es berretgen plens de ràbia.
 Les espases van croixint
 dins el foc de la batalla
 mes ¡ai!, que van reculant
 los d'En Jaume a cops de maça.
 Quant s'aixeca en el cavall

i en tota força cridava;
¡Vergonya! arrera torneu,
es traïdor el qui demanca...!
Al sentir de Jaume el crit
els seus arrera tornaven...
mes ¡ai! que sols, els valents
amb bravura, sols combaten.
¡Visca Mallorca! diu fort,
lo Rei En Jaume amb coratge,
¡Visca Mallorca lleal!
¡Muiria per sempre el vil lladre!
I a tals paraules dient
casi tot sol se trobava;
un grapat de cavallers
los mes lleals l'acompanyen,
per entre llances i escuts
lluïten amb força salvatge,
mentres ses armes brandant,
rompen capells i corasses.
Caigut lo rei del cavall,
sos leals també veu caure,
lo seu fill n'es mal-ferit,
i ell se troba es mig de llances,
cridant allà desarmat
sens porer-se tan sols valdre:
Direu a vostre Senyor,
fins que retorn serà lladre...!
Un cavaller s'hi tirà
al sentir de tals paraules.
Son cap, d'espasa tallat,
va alçar pels cabells en l'aire.
¡Visca en Pere d'Aragó!
centenars de veus cridaren.
¡Visca lo nostro Senyor,
que Mallorca ha deslliurada...!›
.....
Finí Mallorca ton reinat;
la teva fama ben-haurada...
Lo rei En Jaume està difunt
dins de la caixa segellada.
De Lluchmajor calrat i humil,
dintre l'esglesia l'han portada

els ufanosos vencedors
en la batalla mal-haurada.
Jeu el bon rei l'etern repòs
tot remullat amb sa sang brava,
lo seu mirar te esbadallat,
tota la faç te conturbada.
Tot el terror roman en pau,
els crits han mort de la vesprada,
dels cavellers ferits al camp
tota la sang s'ha conglassada.
I de la boca tot sagnant
del valerós lo Rei En Jaume,
apart que surti amb un cruixit:
«fins que retornis seràs lladre».

III

La nit s'alça tota estrellada,
l'immensa volta te fosc son blau,
la lluna trista guaita endolada
per les boirades de son palau.
L'illa deurada, perla escullida,
no te ja el ceptre de son reinat,
es una rosa que s'ha marcida,
que l'ha esfullada un cor ingràt.
Les ones totes de ses riberes
saben la nova d'un pescador...
venen ploroses a ses voreres
mentre breçolen eix cant d'amor:

Cançó de les ones

Dolça Mallorca, terra estimada,
verger exhauste de cors ingràts,
¿Com has rompuda ta llei sagrada,
i en tes ribes has dat posada
als que venien a rompre l'ordre
de tos reinats?
Bella Mallorca, si nos sentia
lo teu indòmit conqueridor...!
com de sa tomba s'aixecaria,
i amb sa petjada afolleria
la trama impura del Rei En Pere
malafactor?

¡Adeu per sempre, terra formosa,
de tos monarcas la llibertat...!
¡Adeu per sempre te valiosa
corona d'or! seràs confosa
entre les terres que lluny componen
un gran reinat.

¡Adeu!... per sempre, ¡Adeu!...!

¡Adeu!... lo teu reinat.

Sebastià Guasp Cerdà,

Acòlit

Ciutat de Mallorca-1916

Premiada als Jocs Florals d'enguany, 1916, amb el premi ofert per l'Excel·lentíssim Sr. Capità General de Balears.

[Text reproduït del setmanari *Heraldo de Lluchmajor*, 29. 22-7-1916]

Sebastià Guasp i Cerdà va ser un sacerdot i literat nascut a Llucmajor l'any 1894 i mort a la mateixa ciutat el 1950. Era de la família del forn de Can Guasp, situat a la plaça Major de la localitat. De jove, va ingressar al Seminari Diocesà per seguir-hi estudis eclesiàstics i paral·lelament va desenvolupar un fort interès per les lletres, que el va dur a conrar la poesia. Posteriorment, a part de dedicar-se a les tasques sacerdotals, intel·lectualment va centrar-se en estudis de caràcter històric, especialment enfocats en història religiosa local, i va escriure les monografies *El Santuari de Nostra Senyora de Gràcia* i *Monografia del templo dedicado a Nuestra Señora de la Lactancia*, de s'Arenal.

Sebastià Guasp és un autor que encara ha estat poc estudiat. Així i tot, podem deixar constància del treball de Catalina Font i Coloma Julià amb el títol «Textos inèdits de Sebastià Guasp», publicat el 1992 a la *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*, d'Edicions de Pinte en Ample. Diuen les autores:

«El vessant poètic de mossèn Sebastià Guasp va ser conreat durant l'època d'acòlit. Els títols que nosaltres coneixem apareixen publicats al setmanari *Lluchmajor* (1915): *Any Nou*, *Les cases de sa pò*, *Nocturn*, *La Verge del molí*; i a l'*Heraldo de Lluchmajor* de 1916: *Cançó del mes de Maria*, *An El Sant Cristo de l'Esperança*, *Vida pagesa* (premiada als Jocs Florals), *Jaume III de Mallorca* (premiada als Jocs Florals), *A Sant'Anna*, *A Mestre Ramon Llull*, *Eremita* ("patró de la nostra entitat") i *Pax Tecum*. Tots aquests textos són plens d'al·lusions religioses (la Mare de Déu, el Sant Crist de l'Esperança, santa Anna...)

combinades amb la realitat rural que l'envolta, repetides admiracions a la figura de Ramon Llull i, en el cas de Jaume III de Mallorca, relata la mort del rei en mans de l'exèrcit del seu cunyat Pere, a la batalla de Lluçmajor, decantant-se d'una manera molt patriòtica a favor de Jaume III.»

Tendrem ocasió de veure-ho.

A falta d'una biografia completa de Sebastià Guasp, n'hem pogut recollir algunes informacions a través de la premsa local de principi de segle XX. Així en sabem una sèrie de dades referides a la seva carrera eclesiàstica i al seu compromís cívic a través de l'associacionisme catòlic local. Són aquestes que segueixen a continuació.

Sebastià Guasp, estudiant de la carrera eclesiàstica

Algunes dades sobre la seva carrera eclesiàstica:

– Forma part de la nova junta del Círculo de Obreros Católicos, com a vocal, constituïda el 9 de gener de 1916, sota la presidència honorària del rector Mn. Andreu Pont i la presidència activa de Joan Mòger, assistit pel vicepresident Joan Pericàs (*Heraldo de Lluçmajor*, 3. 22-1-1916).

– Rep la tonsura i els ordes menors el 25 de febrer a l'església del Seminari Conciliar de mans del bisbe de Lleida (el mallorquí Josep Miralles), en un moment en què era vacant la seu episcopal de Mallorca per la mort del bisbe Campins (ibídem, 8. 26-2-1916).

– És un dels elegits per unanimitat per formar part de l'entitat catòlica anomenada Pósito de Nueva Creación, també presidida per Joan Mòger (ibídem, 31. 5-8-1916).

– Participa en una festa celebrada a la Congregació Mariana de Campos el 20 d'agost de 1916, en la qual intervenen diversos llucmajorers: Pedro J. Horrach hi pronuncia un discurs, Francesc Pomar hi llegeix poemes i Sebastià Guasp, una traducció del P. Coloma. (ibídem, 12-8-1916).

– Rep l'ordenació com a diaca «por las témpores de San Mateo» (ibídem, 91. 29-9-1916).

– És nomenat «patge del bisbe» Rigoberto Doménech (ibídem, 42. 21-10-1916).

Sebastià Guasp, escriptor

També a través de l'*Heraldo de Lluçmajor* ens arriben referències sobre la seva carrera literària i cultural:

– En el primer número del setmanari hi publica el poema «El guardià» (signat amb la lletra G). Es tracta d'una composició de nou

quintetes per lloar l'establiment recent dels franciscans al fins ara abandonat santuari de Cura. El símbol de la nova situació és la parra novella que s'entrelliga amb el vell xiprer solitari, i s'hi estableix un paral·lelisme simbòlic entre la parra enfiladissa i el cordó de sant Francesc (ibídem, 1. 8-1-1916).

– Altres poemes que hi publica al llarg de 1916 són: «Cançó del mes de Maria» (ibídem, 20. 20-5-1916); «An el Sant Crist de l'Esperança» (ibídem 26. 1-7-1916); «Vida pagesa», tríptic premiat als Jocs Florals de Palma amb distinció del governador civil (ibídem 28. 15-7-1916); «Jaume III de Mallorca», premi del capità general als Jocs Florals de Palma (ibídem 29. 22-7-1916); «A Sant'Anna», poema dedicat a la imatge venerada a Gràcia (ibídem 30. 29-7-1916); «A Mestre Ramon Llull Eremita», composició que va llegir a la festa literària de Saba Marinenca, entitat que tenia Llull com a patró (ibídem, 36. 9-9-1916); «Pax Tecum», dedicat al bisbe Rigobert Domenech, que aleshores acaba de prendre possessió de la diòcesi de Mallorca (41, 14-10-1916).

El Jocs Florals de 1916

L'any 1916 l'Associació de la Premsa de Balears va convocar uns jocs florals que varen tenir el suport dels estaments oficials, amb premis atorgats en nom del governador civil, el capità general... A més, segons la convocatòria, s'hi podien presentar composicions en castellà i en català, valencià i mallorquí. Tot plegat va fer que aquests Jocs Florals fossin molt contestats per Damià Contestí Amengual al mateix *Heraldo de Lluchmajor*. Contestí era aleshores el cap visible del mallorquinisme cultural a Llucmajor i l'impulsor de l'entitat Saba Marinenca, que organitzava cursos de català i que va realitzar una festa literària al Teatre Mataró l'agost d'aquell any, en la qual participaren literats i intel·lectuals de Mallorca.

En aquell article crític, Contestí considerava que els Jocs Florals de 1916 eren una «hibridació completa de la festa» i que suposaven «dur a Mallorca l'endarreriment provincial enfangant tota idea de vida nacional» i fer «un ensai [sic] ridícul o una paròdia de la vera festa de la poesia»; hi carregava, també, contra el perill del secessionisme lingüístic que podien comportar les bases d'aquests jocs: «sempre havíem cregut que el mallorquí, el català i el valencià eren una mateixa cosa». La conclusió era clara: aquests Jocs Florals «suposen un atrás». [sic] (Ibídem 26. 1-7-1916).

El cas és que quan Sebastià Guasp s'ha alçat doblement vencedor en aquesta convocatòria dels Jocs Florals de 1916, amb distinció del governador civil per al poema «Vida pagesa» i amb guardó del

governador civil per a la composició «Jaume III de Mallorca», un article signat amb la lletra C —presumiblement, Damià Contestí— fa un elogi sobretot d'aquest poema de Guasp, amb el títol «Lluchmajor en els Jocs Florals» (ibídem, 27. 8-7-1916). El text elogiós proclama:

«mos enorgulleix que una de les seves composicions premiades (la titulada Jaume III de Mallorca) sia un cant vibrant d'amor i patriotisme, un himne de gloria a nostre passat, masell d'heroismes [i] virtuts, i generosa i sancta hospitalitat: tendra i emocionant sospir d'anyorança del Lluchmajor aurífic de passades centuries. S'hi sent en ell bategar forta i atropelladament l'ànima de *nostra raça detruirera i forta que unia el seny ab l'ímpetu*; rebrollar amb vida i saba noves el nostre passat plé de grandesa i majestat. Tribut d'afecte i admiració al vell temps nibat de enlluarnadores resplandors, perfumat amb dolça flaira de sencilla i encantadora poesia.»

I continua recalcant el lligam entre la figura del rei mort i Lluchmajor, captat pel poeta:

«altament bell i suggestiu, atrevit i valent, apost i arrogant és el cant, són les brillantes estrofes dedicades a l'ínclit Jaume III, què, com l'avant passat Jaume II, que feu de Lluchmajor la vila dels seus favors, l'escollí també per donar repòs al seu cadavre. (...) de les resplandors d'eixa tomba sagrada i augusta s'enlluernà En Guasp i recollí, com preuada joia del beneït reialme, els resons llunyans, els accents perduts pels nostros indrets i encontrades, que d'aquella sortiren com la darrera voluntat d'un pare que s'en va i endreça a sos fills la darrera paraula.»

Tot seguit, l'autor de l'article destaca que aquest poema és «un deure sagrat nostro» envers la figura del monarca oblidat «dins les foscors i pols de les passades centuries de marcada i palesa decadència».

Per això, enfront d'aquest oblit, recordar ara la gesta de Jaume III s'insereix de ple en el programa de recuperació catalanista, que es fa aixecant

«el crit que proclama als quatre vents la immortalitat nostra i senyala la triomfal marxa de nostra Renaixença, vora aquell qui fou sepulcre i alberc del mal-aguanyat últim Rei de les Mallorques.»

Segons l'articulista, la poesia de Guasp manté una profunda relació amb Lluchmajor, que és descrit amb aquests termes:

«Es aquest tribut d'admiració, l'expressió suprema del seu amor al *agre de la terra*, al poble colrat pel sol, de dilatades marines, de les boscuries florides, on hi canta el rossinyol, com ell mateix qualque vegada ha cantat.

Espurneja en les seves pàgines poètiques aquest culte, adoració, follia, per tot lo de casa nostra. El seu esguard penetrant i seré, interroga i demana fins a les pedres envellides de les nostres humils llars i la seva musa feconda, volatetja com el corb per damunt la nostra plana àrida i monòtona i plena de saba marinenca ens dona a tastar sos granats fruits com fills de terra molt cuitora.»

No deixa de cridar l'atenció que, enmig de la descripció del paisatge llucmajorer —«la nostra plana àrida i monòtona»— hi aparegui com a element definidor la «saba marinenca», expressió que ha donat nom propi a l'entitat promoguda pels lletraferits i activistes dels mallorquinisme en aquell Lluçmajor de començament de segle XX.

A part de la publicació d'aquest article elogiós, Sebastià Guasp també va rebre un homenatge públic arran dels guardons obtinguts. Ho recollia el setmanari local, amb el títol «En honor de un poeta»:

«El pasado Domingo [27 agost, hores abans de la festa de Saba Marinenca] se reunieron en fraternal banquete y al objeto de obsequiar al joven poeta D. Sebastián Guasp los señores D. Andrés Pont, cura-arcipreste; D. Juan Mójer; D. Juan Bauzá; D. Pedro J. Horrach; D. Damián Monserrat; D. Damián Contestí; D. Francisco Pomar; D. Bernardo Trobat; D. Bernardo Font y otros amigos y admiradores (...) en el Hotel Universo (...) felicitando al joven Acólito por sus triunfos literarios obtenidos en los ultimos Juegos Florales celebrados en Palma.» (Ibídem, 35. 2-11-1916).

I encara, Damià Contestí li dedica un article publicat amb el títol «Tresors perduts» en el monogràfic de presentació de Saba Marinenca. L'article duu una endreça: «A mon cusí Sebastià Guasp fervent aimador del agre de la terra» (ibídem 34. 26-8-1916).

També sabem que aquell mateix any, Maria Antònia Salvà i Sebastià Guasp varen ser distingits en els Jocs Florals de l'entitat catalanista La Nostra Parla (ibídem, 92. 6-10-1916).

El poema «Jaume III de Mallorca»

Aquest poema de Sebastià Guasp està dedicat al monarca vençut i mort a la batalla de Lluçmajor, ocorreguda el 25 d'octubre de 1349, en terres properes a la vila i al camí cap a Ciutat. Es tracta d'un poema narratiu amb final líric i elegíac, format per un conjunt de 197

versos, més un adeu repetitiu i xapat en dues línies.

Aquests 197 versos estan agrupats en tres parts. La primera consta de 75 versos; la segona, de 89, i la tercera i última, de 31 versos, que clouen la composició amb la «Cançó de les ones», de 18 versos. La part majoritària del poema correspon a un romanç, però també s'hi insereixen fragments expressats a través d'estrofes de 5 i de 6 versos.

La lectura del poema ens permet fer-ne aquesta interpretació:

La **primera part** narra el desembarcament del rei a Mallorca, la seva travessa al llarg de la geografia illenca, l'arribada i pernoctació a Lluçmajor, la missa primera de la tropa i el rei a trenc d'alba i l'arenga del monarca als seus cavallers.

Aquesta primera part es pot subdividir en tres moments:

– Des del vers 1 fins al 40 el to del poema és narratiu i presentat a través d'un romanç amb rima assonant en els versos parells, que són femenins. En aquesta part inicial, de to molt dinàmic, assistim a l'arribada del rei i el seu estol a Mallorca.

El monarca hi és presentat com un heroi valent i coratjós; tots els termes que s'hi refereixen denoten dinamisme, empena i capacitat de decisió: «Lo rei en Jaume» salta a terra, «puja turons i ret planes», «son pit s'obri a l'esperança» i ve «a conquerir son reinat»; l'acompanyen «centenars de lleals» amb bandera alçada i «coratjosos». Un i altres van armats i hi són descrites les armes i les vestidures.

Per contra, Mallorca —sotmesa al seu enemic i cunyat, el rei Pere— està representada negativament: és terra esclava i ingrata, que «se va estremint» a mesura que l'estol jaumí avança.

Com a resultat d'aquest itinerari, les tropes entren dins la plana de Lluçmajor, a mesura que les parts del dia es van succeint fins que arriben a «la plana de Lluçmajor / quan tot el sol ho banyava» i passen la nit «al poble calrat i humil».

En sortir el sol, la tropa assisteix a missa primera «en el temple encara novell» alçat sota l'advocació de sant Miquel. Tot seguit, el rei, pujat «a dalt de cavall», arenga la tropa que acaba de combregar «amb el pa que no demanca».

– Des del vers 41 fins al 70 s'hi concentra el parlament del rei a la tropa en estil directe i a través de 6 estrofes de 5 versos amb rimes *abaab*, amb els versos *a* femenins i els *b* masculins. El monarca apostrofa els cavallers perquè lluitin amb valentia i, si cal, fins a morir per la llibertat de la terra, ara sotmesa al «rei traïdor». En la darrera d'aquest conjunt d'estrofes de 5 versos, la veu del narrador en tercera persona retorna per narrar l'avançament de la tropa cap a la batalla i sota els crits d'*Envant* que profereix el monarca. Amb aquesta estrofa, es fa el tancament de la primera part del poema i la

transició cap a la segona part.

La **segona part** del poema narra l'aparició de les tropes del rei Pere comandades per Riembau de Centelles i la topada amb les del rei En Jaume en el camp de la batalla. Finalment, s'evidencien les conseqüències dels fets d'armes que s'hi produeixen: la pèrdua del regne privatiu.

Aquesta segona part es pot dividir en tres moments:

– Des del vers 76 fins al 99 s'hi descriuen els moviments de tropes previs a l'entrada en combat i una intervenció de la veu del rei per imprecar ajuda a sant Miquel quan avista la tropa enemiga a les ordres de Riembau de Centelles.

– En el vers 100 —a la meitat de la totalitat del poema— s'inicia la batalla, descrita amb una plasticitat que mostra la violència extrema en el combat. En diverses ocasions, la veu del monarca es deixa sentir de manera directa enmig del fragor de la batalla; aquestes intervencions del rei es produeixen per bescantar la covardia dels seus cavallers amb intenció de fer-los retornar al combat, per exclamar visques a Mallorca i per retreure a Pere el caràcter de lladre del reialme de Mallorca.

Enmig de la violència de la batalla, i quan ja només l'acompanyen uns pocs lleials, s'arriba al punt culminant de la narració: la mort de Jaume III. És aleshores quan un enemic li talla el cap i l'alça pels cabells mentre crida: «Visca en Pere d'Aragó». Tot seguit, s'hi proclama la conseqüència política de la mort del rei en Jaume: «Finí Mallorca ton reinat, / la teva fama ben-haurada». És el vers 147.

– Des del vers 148 fins al 165 el poema està dominat per la presència de la imatge del cos del monarca, que ha estat portat a l'església de Lluçmajor. S'hi estableix un paral·lelisme entre la descripció del cadàver reial —sang brava, mirar esbadellat, faç contorbada— i el paisatge després de la batalla, quan «tot el terror roman en pau», i hi domina el silenci posterior a la mort que s'ha estès pertot. Enmig d'aquest silenci, però, hi ressona la imprecació de Jaume, que sembla sorgida de sa boca morta i que és adreçada furiosament a Pere: «fins que retornis seràs lladre».

Tots els versos d'aquesta segona part són un romanç amb rima assonant als versos parells i femenins.

La **tercera part** clou el poema. Són 31 versos de to líric, agrupats en dos moments diferents:

– En primer lloc, el poema ens presenta tres quartetes de 8 síl·labes amb l'esquema *abab*, i amb rima consonant els versos *a* i assonant els *b*. A la primera estrofa s'hi fa present, amb una imatgeria molt romàntica, una nit plàcida i estelada, la lluna trista i les boirades.

A la segona, s'hi contraposa la bellesa de Mallorca —marcada amb els epítets *illa daurada, perla escollida*— amb la crua realitat de la pèrdua del regnat —el ceptre— degut a un cor ingrát. Finalment, les ones de totes les riberes mallorquines, assabentades dels fets per un pescador, ploroses, «breçolen eix cant d'amor».

– Aqueix «cant d'amor» és la «Cançó de les ones» adreçat a la *Dolça Mallorca, la Bella Mallorca, la terra formosa*, que, plena de cors ingrats que han romput la llei sagrada del regne, l'han lliurada a l'enemic. A la segona estrofa s'invoca Jaume I, «lo teu indòmit conqueridor!», que si s'aixecàs de la tomba, restabliria els regnes tal com els va deixar: independents l'un de l'altre. Finalment, mitjançant l'expressió de l'adeu, s'hi expressa el plany per haver perdut la independència, que comporta la inclusió i confusió de l'illa dins un gran regnat.

La «Cançó de les ones» està escrita en 3 codolades de 6 versos cadascuna i amb aquesta estructura: *abaa-b*. Els versos són octosíl·labs, excepte el darrer de cada estrofa, que només en té 4.

Conclusions

Amb aquest poema, el Sebastià Guasp jove fa una passa endavant en la seva consolidació com a poeta, i almenys en els cercles lletraferits locals és reconegut com una promesa literària ja consolidada.

L'obra analitzada és un cant d'amor a Mallorca, malgrat la complexitat de la seva història, com demostra la mort de Jaume III a mans del seu oncle, el poderós Pere IV. En el poema s'hi reflecteix l'animositat entre els dos monarques, però en cap manera hi és palès un enfrontament entre el poble de Mallorca i la resta de la corona d'Aragó, amb Catalunya inclosa. No hi ha, per tant, ni una engruna d'anticatalanisme en el poema de Guasp; de fet, els enemics irreconciliables es parlen en la mateixa llengua.

El poema és una obra literària de filiació estètica clarament romàntica: ambientació medieval, descripció de paratges nocturns, llenguatge arcaïtzant...

Jaume III és presentat com un heroi cristià, paternal però exigent amb la tropa, obstinat en la consecució del seu propòsit polític, enamorat d'una Mallorca sotmesa a l'enemic, una Mallorca, a més, feminitzada i tractada poèticament com una bella dama. Per assolir tal ideal, l'heroi paga amb la vida la seva obstinada actuació.

Els motius de la poesia jocfloralesca —Fe, Pàtria, Amor— són presents en el poema i marquen la trajectòria de Jaume III: observança dels rituals cristians en els moments clau, amor a la pàtria com a objectiu de la seva actuació i amor a la dama ideal a través

d'una Mallorca feminitzada.

Tot plegat fa que l'aportació poètica de Sebastià Guasp l'any 1916 sigui coherent amb el programa de mallorquinització cultural que han emprès Damià Contestí i els seus col·laboradors de Saba Marinenca, entre els quals s'hi compten tant el jove eclesiàstic com Maria Antònia Salvà, aleshores ja una figura notable de la poesia en català projectada des de Mallorca i Lluçmajor cap a la totalitat del territori catalanoparlant.

Finalitzaré, però, fent un salt des de 1916 fins a dècades posteriors per tal d'acabar d'apuntar una visió d'un Sebastià Guasp ja major. Ho faré amb el retrat que en fa l'escriptor algaidí Gabriel Janer Manila, al seu primer volum de memòries *Ha nevat sobre Yesterday*. No és una retrat del tot amable:

«iniciada la dècada dels trenta, un rector arribat de poc, mossèn Sebastià Guasp, natural de la vila de Lluçmajor, construí el Teatre d'Acció Catòlica. [...] Se'n va dir sempre el Teatre del Rector, i, des d'aquell espai, impulsà l'activitat cultural i féu del teatre una eina que, a les seves mans, es dirigí a procurar la diversió, però també a l'acció adoctrinadora i al finançament de les organitzacions socials vinculades a l'Església. S'hi representaren comèdies i drames de la Galeria Salesiana, unisexuals. Però també textos que escrivia el rector mateix o que traduïa del castellà. Pagaria la pena d'indagar en la personalitat i en les tasques de dinamització cultural del rector Guasp. Encara el vaig conèixer, se'n va anar malalt de càncer, cap al final dels anys 40. Molts acudiren a acomiadar-lo on es perden les darreres cases del carrer des Colomer. Havia estat dinou anys al poble. El record amagrit, la figura esquelètica, consumit a l'interior d'una sotana. No va dir cap paraula. L'aplaudiren. Li caigueren un parell de llàgrimes. Pujà en un cotxe negre i partí. Havia estat un home especialment dotat per a l'activisme cultural: construí el teatre, organitzà les representacions, escrivia els textos, pintava els decorats, s'aferrava a una màquina de cosir i cosia els vestits, feia cartells de cartró i espases de fusta, dirigia els assaigs, tocava el piano i acompanyava els espectacles. [...] No podria negar les múltiples qualitats dinamitzadores del rector Guasp, que tanmateix acabà per posar al servei del franquisme. Tenia una història vinculada al catalanisme cultural [...] Llavors, la pregunta que no he deixat de fer-me és: ¿per què aquest home, l'any 36, a Algaida esdevingué un feixista, responsable —al costat d'altres capellans, dels cacics més rabiosos i dels falangistes— de la persecució, la tortura i l'assassinat polític? Era el rector del poble. Per què va permetre —no m'atrevesc a dir impulsar— el desastre? He sentit a contar que va horroritzar-se en saber la llista dels sentenciats a mort, però el feren callar de cop.

[...] Li varen fer por? Però la memòria col·lectiva el considerà, com a molts altres capellans, un feixista dels més abrinats. I va haver-hi qui li atribuï accions nocturnes pels cementeris, disfressat amb l'uniforme de Falange. [...] No sé si en la mica de plor que li va caure dels ulls quan estava a punt d'anar-se'n malalt s'hi reflectiren les ombres de la tragèdia que havia consentit. No ho sé.»

Jo tampoc. En tot cas, però, això ens demostra que la història és plena de complexitats humanes i socials. Així l'hem d'entendre i així l'hem d'estudiar.

L'HOMENATGE DE 1918 A MARIA ANTÒNIA SALVÀ: EL TEXT I EL CONTEXT

Jaume Oliver Jaume

1. Introducció: les efemèrides mariantonianes de 2018 i 2019

Les celebracions amb motiu del 60è aniversari de la mort de Maria Antònia Salvà de la Llapassa i Ripoll (Llucmajor, 29 de gener de 1958) i del 150è aniversari del seu naixement (Palma, 4 de novembre de 1869) han constituït l'avinentsa i el marc, durant els anys 2018 i 2019 respectivament, per a l'organització d'esdeveniments i la publicació de nombrosos estudis sobre la il·lustre protagonista, amb una intensitat tal que converteixen aquest bienni en un període probablement irrepetible per l'atenció dispensada vers l'escriptora de la Llapassa. Val a dir que l'Ajuntament de Llucmajor, a través de la Regidoria de Cultura, i el Consell de Mallorca, han promogut i patrocinat bona part d'aquestes iniciatives, desenvolupades a les dependències del Claustre de Sant Bonaventura de Llucmajor. La implicació de la família Salvà de la Llapassa a través de Margalida Salvà Truyols, neboda neta de l'escriptora, ha estat notablement generosa. D'altra banda, el treball d'investigadors locals ha estat prou intens. S'ha treballat amb noves fonts, s'han tractat nous continguts, s'han publicat nombroses imatges, algunes inèdites, i nous investigadors o línies d'investigació han aparegut o s'han consolidat. Sens dubte, aquestes efemèrides han generat unes importants sinergies i han reforçat xarxes que han multiplicat l'eficàcia i els bons resultats de tan diversos esforços i col·laboracions. Cal reconèixer i agrair la ingent tasca i el lideratge de les tres investigadores: Margalida Tomàs Vidal, Lluïsa Julià Capdevila i Isabel Graña i Zapata.

Vegem una relació cronològica d'algunes d'aquestes iniciatives.

- 2018, 29 de gener. Conferència «M. Antònia Salvà, 60 anys després». Damià Pons i Pons.
- 2018, 30 de gener. El batle i el regidor de Cultura de Llucmajor, Bernardí Vives i Lluís Segura, respectivament, col·loquen una làpida commemorativa a la tomba de l'escriptora al cementiri de Llucmajor amb ofrena floral. A continuació i al mateix lloc, el grup teatral Irene Soler, Xisca Puigserver i Xesca Cabot escenifica

alguns textos de la poetessa. Uns dies després es desenvolupa un itinerari urbà per Lluçmajor a partir de textos de Maria Antònia Salvà. Tomàs Vibot i Xisca Puigserver.

- 2018, 10 d'octubre. Conferència «Maria Antònia Salvà. Elogi apassionat d'una biografia». Jaume Oliver Jaume.
- 2018. Publicació de *Maria Antònia Salvà als Banys de la Font Santa (1892)*. Joan Veny i Clar. Ajuntament de Campos.
- 2019, 12 de setembre. Conferència «Maria Antònia Salvà. Una introducció a la seva vida i la seva obra». Biblioteca de Vilafranca de Bonany. Miquel Sbert.
- 2019, 26 de setembre. Conferència «Els referents populars en l'obra poètica de Maria Antònia». Biblioteca Municipal de Vilafranca de Bonany. Francesc Perelló.
- 2019, 28 de setembre. Pregó de Fires. «Maria Antònia Salvà (1869-1958). Poesia i vida. Escriure per viure. Viure per escriure». Margalida Tomàs Vidal.
- 2019, 10 d'octubre. Presentació del llibre *Correspondència entre M. Antònia Salvà i Baltasar Coll Tomàs (1944-1957)*. Maria del Carme Bosch / Jaume Oliver (ed.). Fundació Baltasar Coll Tomàs.
- 2019, octubre - 2020, gener. «L'Orient de Maria Antònia Salvà». Exposició a la Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca.
- 2019, octubre. «Maria Antònia Salvà, Lo Rat-penat, València, poetes i clavells». Pau Tomàs Ramis (viatge de Salvà a València, 1907). *Lluçmajor de Pinte en Ample* (36-39).
- 2019. Publicació de *Randa*, 83. «Escriptores i intel·lectuals mallorquines dels segles XIX i XX». Col·laboracions: «Les escriptores mallorquines fins als primers anys del segle XX», Isabel Peñarribia Marquès; «Els inicis literaris de Victòria Peña. L'època romàntica (1840-1859)», Margalida Tomàs; «Úrsula Salvà i Salvà, la glosadora de la Llapassa», Miquel Sbert i Garau; «Maria Antònia Salvà, Maria Mayol i Maria Verger, tres poetes en germania», Isabel Graña.
- 2019, 4 de novembre. El Consell de Mallorca declara Any Salvà, 150è, del 4 de novembre de 2019 al 4 de novembre de 2020.
- 2019, 26 de novembre. Inauguració de l'exposició sobre M. Antònia Salvà: «I és prop i és lluny, i és calma i passió». Comitè organitzador de les III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor. Concert poètic *Som tantíssimes. Maria Antònia Salvà amb les donzelles del nou segle*. Veu i cançó, Joana Abrines / Marga Rotger.
- 2019, 29-30 de novembre. III Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor. Conferència inaugural: «Els epistolaris de Maria Antònia Salvà», Francesc Lladó Rotger. Comunicacions: «L'homenatge de 1918 a Maria Antònia Salvà: el text i el context», Jaume Oliver Jaume; «La dimensió fitonímica en l'obra de Maria Antònia Salvà», Joan Veny i Clar; «La contribució de la poesia de Maria Antònia

Salvà al *Diccionari català-valencià-balear*», Cristian Raúl Sánchez Curto; «Jacint Verdaguer i Maria Antònia Salvà», Margalida Tomàs; «*Mireia*, origen de la bruixa Tavèn. Entre Mistral i Salvà, entre la Provença i Mallorca», Pau Tomàs Ramis; «Memòria i poesia: la infantesa en la mirada poètica de Maria Antònia Salvà», Maria Antònia Perelló Femenía; «Dos poemets publicitaris de M.A. Salvà sobre el licor de palo llucmajorer», Miquel Sbert Garau; «Maria Antònia Salvà, incitació al viatge», Jaume Bernat Adrover Artigues; «Maria Antònia Salvà davant la Guerra Civil», Antoni Vidal Nicolau; «Estudi dels béns etnològics de la possessió de sa Llapassa», Joan Clar Monserrat i Celso Calviño Andreu; «La toponímia de la possessió de sa Llapassa», Celso Calviño Andreu, Joan Clar Monserrat i Franc Jaume Vich; «Una crònica del monument dedicat a Maria Antònia Salvà»; del projecte fallit de l'escultor Tomàs Vila (1959) a l'obra feta de l'arquitecte Josep Ferragut (1965)», Miquel Pou Amengual; «Maria Antònia Salvà i els llibres de lectura escolar», Francina Capellà Roig; «El *soundscape* de Maria Antònia Salvà. La poesia com a descripció sonora», Joan Antoni Ballester Coll; «Maria Antònia Salvà: l'Escola Mallorquina a les escoles», Rosa Garcias Miralles.

Entrats ja a l'any 2020, cal fer esment de les iniciatives realitzades o previstes com a darrera pàgina d'aquestes celebracions. En primer lloc, el col·loqui amb l'alumnat de cinquè i sisè curs d'educació primària al CEIP Maria Antònia Salvà de Son Sardina (Palma), de dia 29 de gener de 2020, coordinat per qui signa aquesta comunicació.

Però, sobretot, cal recollir la programació prevista pel Consell de Mallorca per a l'any Salvà 150è i presentada dia 4 de novembre de 2019. Efectivament, el seu Departament de Cultura, Patrimoni i Política Lingüística, juntament amb la Fundació Mallorca Literària, i amb l'assessorament d'Isabel Graña, especialista en la poesia de Mallorca de guerra i l'obra de Maria Antònia Salvà, proposa

«Tot un any dedicat a amplificar la seva figura i obra, amb l'objectiu de fomentar-ne una relectura que permeti superar prejudicis i estigmes, i permeti posar en relleu la seva aportació literària i estètica.»

Ens trobam davant la intervenció institucional més completa, intensa i variada en relació amb la figura de la poetessa de la Llapassa. El seu vers triat com a lema «Pues i flors té el roserar...» obre un camp amplíssim per a la l'estudi, la recerca i la divulgació de la vida i l'obra de la primera poeta moderna en llengua catalana. Aquestes són les propostes:

- A) Cicle de conferències sobre: —Lectures i món literari. Influència. —Lideratge. —Gènere i empoderament. —Gènere i referents. —Oralitat i poesia. —Geografia mítica. —Dolça memòria. —Paisatge i natura. —De la Provença a Mallorca. Mireia, de Frederic Mistral. —Orient. —De la Llapassa al món.
- B) Club de lectura.
- C) Espectacle - concert poètic.
- D) Activitats educatives adreçades a l'alumnat d'educació primària i secundària.
- E) Rutes literàries.
- F) Edició completa i crítica de l'obra poètica de l'autora. Lluïsa Julià i Margalida Tomàs.
- G) Divulgació i visibilitat. Ja s'han portat a terme:
- Dia 29 gener de 2020: Acte institucional al Consell de Mallorca amb conferència d'Isabel Graña: «Paisatge, llengua i identitat en l'obra de M. Antònia Salvà».
 - Dia 31 gener de 2020: Conferència de Lluïsa Julià al Centre Cultural La Misericòrdia: «Orient, llengua i identitat en l'obra literària de M. Antònia Salvà».
 - Dia 1 febrer de 2020: A Lluçmajor. Conferència de Lluïsa Julià: «M.A. Salvà, artista de temperament». Ofrena floral i recital poètic al cementeri municipal.

Aquesta rica i variada programació esdevé un autèntic homenatge institucional, cultural i social a la figura de Maria Antònia Salvà. En aquest context, no és fora de lloc recordar un dels moments més similars de reconeixement que li tributà la societat cultural de parla catalana quan ella era plena de vida, ara farà 102 anys: l'homenatge de l'any 1918.

2. L'homenatge de 1918 a Maria Antònia Salvà

L'homenatge a Maria Antònia Salvà que organitzà Nostra Parla a l'Hotel Victoria de Palma, el qual consistí en un dinar dia 3 de juliol de 1918, presidit pel poeta Joan Alcover, amb una cinquantena d'assistents molt qualificats i un altre nombre semblant d'adhesions del món cultural d'àmbit català, i la publicació de les notables intervencions, presencials o trameses per a la seva publicació, constitueix un esdeveniment significatiu, mereixedor d'una aproximació monogràfica, analítica i contextual, des de la perspectiva que permet la història i les aportacions bibliogràfiques anteriors.

Deixant de banda Costa i Alcover, únicament Maria Antònia Salvà mereix el reconeixement incondicional de tothom, —de catalans d'ambdues voreres de la mar— i no s'estan de tirar-li floretes i galanteries. El número que li dedica La Veu de Mallorca l'estiu de

1918 amb motiu de l'homenatge que li ret Nostra Parla n'és un exemple.¹

I, al final dels seus anys, Maria Antònia Salvà recorda aquest esdeveniment, tot agraint la generositat de Joan Alcover.

I tan estimat, i tan venerat com fou sempre, l'incomparable Mestre! Mai li agrairé prou la voluntat amb què acceptà la presidència del dinar d'honor que m'oferiren els amics l'any 18, ni el discurs excessivament bondadós que hi pronuncià, ni les vegades que en distints parlaments féu menció de treballs meus, originals o traduïts.²

No fou aquest un homenatge improvisat ni sense objectius ben clars. També és veritat que en els anys que el precediren i que el seguiren, foren moltes i molt variades les circumstàncies que el prepararen, condicionaren i aprofitaren. Joan Pons i Marquès, vicepresident de la Secció Mallorquina de *Nostra Parla* i vertader impulsor i organitzador de l'homenatge, escrigué en una carta de dia 24 de maig de 1918 adreçada a Guillem Colom, president de l'entitat, però resident a Madrid en aquell moment preparant el doctorat, el següent:

Bé; l'homenatge projectat a na Maria Antònia Salvà sembla anar avant, si no s'espenya. Es diu que serà el dinar pel 3r diumenge del pròxim juny. És necessari que'm diguis prest si contes ésser de nou a Mallorca per tal dia, o quant penses poder tornar aproximadament. Aquest dinar d'honor anirà acompanyant, si la gent que ha de respondre respon, de la publicació d'un n° extraordinari de La Veu de Mallorca dedicat a la festejada. Per aquest n° com veus és absolutament necessari que fasses algu. T'ho dic des d'ara perquè no hi han de valer excuses de cap casta.³

I a la revista *Nostra Parla: Agrupament de balears, catalans, rossellonesos i valencians*, òrgan de l'entitat homònima es pot llegir:

Organitzat per Nostra Parla tingué lloc a la ciutat de Mallorca un acte d'homenatge a la eminent poetessa Na Maria Antònia Salvà. L'acte revestí molta importància, assistint-hi gairebé tots els poetes catalans i representants de totes les entitats patriòtiques i culturals.⁴

1 CAPELLÀ, L. (2019). *A sol post. Vida i compromís en temps 1 de guerra i postguerra. Mallorca i Catalunya (1936-1962)*. Lleonard Muntaner Editor, Palma (43).

2 SALVÀ, M.A. (1981). *Entre el record i l'enyorança*. Editorial Moll, Mallorca (135).

3 GRAÑA, I. (1995). *L'acció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (63).

4 *Nostra Parla, agrupament de balears, catalans, rossellonesos i valencians*. Any I, núm. 5, setembre-octubre 1918, (119).

I per acabar aquest primer recull de referències que confirmen la importància de l'acte, a més de totes les ressenyes a la premsa local, esmentem el fet que un magazín en llengua castellana, *Baleares. Revista quinzenal il·lustrada*, li dedica una crònica de dues pàgines, amb dues fotografies, una de les quals, amb Maria Antònia dreia, al costat de Joan Alcover i d'altres acompanyants, ha estat objecte d'una màxima divulgació.⁵

3. Nostra Parla, l'entitat organitzadora

Nostra Parla neix a Barcelona amb una conferència amb el títol «La llengua, ferment dels pobles», que el jove mallorquí estudiant d'arquitectura Guillem Forteza i Pinya (1892-1943) impartí a l'Ateneu Barcelonès el 31 de març de 1916, el qual en fou el primer president. Nostra Parla sorgia, després d'actuacions de Jaume Bofill i Mates i d'altres, com a resposta a les escomeses del diputat Antonio Royo Villanova l'any 1915 i de la Real Academia de la Lengua Española l'any 1916 contra la llengua catalana.⁶

Del Reglament de Nostra Parla podem transcriure:

ARTICLE PRIMER. L'associació NOSTRA PARLA ha nascut per a conseguir l'unificació espiritual de Balears, Catalunya, Rosselló i València.

ARTICLE II. L'argument de més força de NOSTRA PARLA serà l'unitat de la nostra llengua i procurarà infiltrar a balears, catalans, rossellonesos i valencians l'idea de que la llengua és nostra pròpia essència i que l'unitat de la llengua, expressa l'unitat de naturalesa espiritual; i d'aquí la necessitat d'una indisoluble germanor per enrobustir i enlairar la nostra Patria Integral.

ARTICLE III. NOSTRA PARLA, ja per propaganda oral, escrita, gràfica, per mitjà de reunions, assemblees, concursos, etc., procurarà sempre mantenir candent l'idea de l'unitat substancial d'esperit i llingüística de Balears, Catalunya, Rosselló i València, i farà que tota aspiració patriòtica nascuda en qualsevol regió trobi ressò i defensa en les regions de llengua germana. Aquesta propaganda no es limitarà al territori de la nostra Pàtria, sinó que s'extindrà per tot allà on hi hagi un nucli en què nostre idioma sigui cultivat.

ARTICLE IV. En totes les manifestacions de la seva activitat, NOSTRA PARLA transparentarà son caràcter patriòtic, prescindint de tota tendència política. No obstant podrà admetre i demanar la col·laboració d'entitats polítiques, siguin les que siguin, sempre que consideri que tal col·laboració pugui ésser de gran utilitat pel

⁵ *Baleares. Revista semanal ilustrada*. Núm. 56 (10-VII-1918).

⁶ GRAÑA, I. *Op. cit.* (21).

*desenrotllament dels moviments patriòtics o culturals que es proposi dur a terme.*⁷

Nostra Parla es constitueix amb les seccions catalana, mallorquina, valenciana i menorquina. La secció catalana, la més nombrosa i activa, organitzada en delegacions, seccions i comissions de treball, ben aviat deixa d'esser presidida per Guillem Forteza i Pinya, per esser-ho per Jaume Bofill i Mates. El jove arquitecte mallorquí s'implica intensament en la creació del Centre Regionalista de Mallorca, que presideix des de 1917. Les seccions valenciana i mallorquina de Nostra Parla es constitueixen a inicis de l'any 1918, aquesta darrera presidida per Guillem Colom, amb la vicepresidència de Joan Pons i Marquès, promotor i ànima d'aquest homenatge, i la secció menorquina l'any 1923, quan ja havia desaparegut la secció mallorquina l'any 1922.

Des de Mallorca s'havia seguit ja uns anys abans l'evolució dels esdeveniments i alguns intel·lectuals mallorquins s'havien integrat en la secció catalana de Nostra Parla, com Gabriel Alomar, Miquel Ferrà i Miquel Forteza, o de diverses formes hi estaven en contacte i hi participaven en activitats, com Joan Alcover, Llorenç Riber, Guillem Colom i Miquel dels Sants Oliver.

Maria Antònia Salvà, fent ben patent el malestar i la sensibilitat mallorquina vers la qüestió lingüística, ja havia escrit l'any 1916 a Jaume Bofill i Mates el següent:

*També jo crec que en la nostra causa hi ha un quid divinum, una força com de vehicol frenat que no pot passar desapercebuda dels contraris enc que sien persones tan excelses i de tanta miga com en Royo Villanova. I perquè crec això, es que mir com un triomf del nostre ideal comú el buit que havem fet els mallorquins en torn d'aquests Jocs florals electro-bilingües que se preparen a Mallorca i dels quals el supòs enterat.*⁸

L'homenatge a Salvà de l'any 1918 no constitueix un esdeveniment aïllat, sinó un acte que formava part d'una estratègia global en el conjunt dels Països Catalans. Es tractava de mobilitzar i cohesionar les consciències a favor de la defensa i difusió de la llengua com a signe d'identitat essencial de la nació catalana. Aquest era el sentit de totes les activitats organitzades per les diverses seccions de Nostra Parla. Sens dubte, Maria Antònia Salvà ja era mereixedora,

⁷ GRAÑA, I. *Idem* (34-35).

⁸ GRAÑA, I. *Idem* (58).

com veurem, per la seva pròpia trajectòria de tal reconeixement, però no podem oblidar el moment històric ni les circumstàncies que envoltaren el solemne dinar, presidit per Joan Alcover, de dia 3 de juliol de 1918. És cert que la Secció Mallorquina de Nostra Parla únicament restà formalment operativa quatre anys (1918-1922) i amb molt poca activitat: pràcticament aquest homenatge i la tramesa d'una carta pública adreçada al batle de Palma en què es demanava que el sermó de la celebració religiosa del mateix dia 3 de juliol en honor de Ramon Llull es pronunciàs en català tengueren especial ressonància, juntament amb algunes diades de la llengua.

Maria Antònia Salvà fou informada amb antelació de l'homenatge, que acceptà gustosament. Anteriorment ja s'havia integrat en la Secció Femenina de l'entitat quan n'era presidenta Carme Karr.

4. El dinar: assistents i intervencions

El dinar va constituir un esdeveniment de caràcter excepcional. L'ambient de l'Hotel Victoria de Palma, el menú (com a anècdota, cal esmentar la presència del xampany Moët&Chandon), la presidència, els molt distingits assistents mallorquins, catalans, valencians i rossellonesos, els parlaments de la sobretaula, les il·lustres adhesions a l'acte, la intenció d'homenatjar una ja prestigiosa escriptora com Maria Antònia Salvà i, finalment, el ressò de la premsa i altres publicacions, li confereixen aquest qualificatiu. Segons la crònica de l'homenatge de *La Veu de Mallorca*,⁹

El bell amor d'aquest degut homenatge es va fer patent amb l'importància que revestí l'acte del qual guardaran perdurable record tots els assistents.

La presidència del banquet estava formada per la gran poetessa festetjada, acompanyada de les senyores Dª Isabel Font de Salvà, Dª Pilar Montaner de Sureda, Dª Anna Mª Boutroux de Ferrà, Dª Maria Salas de Font, Sta. Catalina Ferrà i els mestres en Gay Saber D. Joan Alcover i Mn. Llorenç Riber, Mn. Andreu Pont, Rector de Lluchmajor i D. Joan Rosselló de So'n Forteza.

La relació d'assistents, fins a arribar a una cinquantena, inclou els més il·lustres representants de la cultura catalana, com es pot comprovar a la crònica de *La Veu de Mallorca* inclosa íntegrament com a apèndix 1 en aquesta comunicació. Per tal d'evitar repeticions innecessàries únicament ens referirem ara als que intervingueren

⁹ *La Veu de Mallorca*, núm. 27, 28 i 29, 15 de juliol 1918 (20). En les citacions de tots els documents de l'època conservam l'ortografia original.

durant la sobretaula o enviaren col·laboracions per a la publicació. En primer lloc, Joan Alcover, patriarca de l'Escola Mallorquina, que presidia el dinar i oferí l'acte a l'homenatjada, remarcant el seu valor i la seva aportació a les lletres catalanes fonamentats en la sensibilitat i les habilitats femenines. Al final, però, del discurs afirmà:

Venim, doncs, a saludar no a la poetessa, sinó al poeta, en tota l'integritat i l'extensió de la paraula. Déu li doni salut i pau i llarga vida per seguir enriquint amb noves obres el patrimoni espiritual de Mallorca, bé sien obres originals, bé adaptacions d'obres estranyes, escullides amb tota llibertat per la gentil intèrprete, obres a les quals se senti atreta per una espontània devoció.¹⁰

Joan Rosselló de Son Fortesa llegí un bellíssim text en prosa; Mn. Llorenç Riber llegí la seva poesia original «A l'autora de l'Estiu», aquesta altra interpretació de l'Estiu»; igualment Joan Ramis d'Ayreflor «Cançó A. Maria A. Salvà»; Guillem Colom «Brindis per Maria A. Salvà», i, finalment, Josep M. Tous i Maroto «Com lluern a que llüia».

Aportaren poemes originals per a la publicació: Guerau de Liost «Enyorada vall»; Victor Català «Per a Maria Antonia Salvà en lo jorn gloriador»; Miquel Costa i Llobera «A Na Maria Antònia Salvà»; Josep Maria de Sagarra «Maria Antonia Salvà»; Miquel Ferrà «A Na Maria Antònia»; Josep Carner «Quina veu tan dolça que se sent cantar»; Joan Pons «Primavera a Maria A. Salvà»; J.M. López-Picó «Arbre enyoradís A Maria Antonia Salva»; Miquel Forteza i Pinya «Glosa A Maria Antonia Salvà»; J.A. Font i Casas «Per Maria Antonia Salvà»; Joan Capó «A Na Maria A. Salvà Salutació»; Josep Maria Girona «Llegint el llibre suara publicat per Mlle. Bruguière de Gorgot i tan bellament traduït per Na Maria Antonia Salvà»; J. Millás-Raurell «L'oració del transplantador».

Col·laboraren amb els següents textos originals en prosa per a la publicació: Gaziell (sense títol); J. Ruyra «Llaor a Na Maria Antonia Salvà»; Miquel S. Oliver «A Na Mª Antonia Salvà»; Lluís Nicolau d'Olwer «Vox Populi»; Dolors Moncerda de Macia «A la celebrada poetessa Na Maria Antonia Salva»; Guillem Forteza «Els tres castells»; Joan Estelrich (en format epistolar); Salvador Galmés «Visió»; Gabriel Alomar (en format epistolar adreçat a Guillem Forteza); La Redacció de *Mallorca* «Homenatge»; Miquel Duran «Impressió de la festa».

La relació completa d'adhesions a l'homenatge també es troba a la crònica de *La Veu de Mallorca*, inclosa com a apèndix 1 en aquesta comunicació.

¹⁰ *La Veu de Mallorca*. dem (1-2).

En aquest monogràfic, aparegut el 15 de juliol de 1918, dedicat a Maria Antònia Salvà, es percep, més que a cap altre número dels que toquen temes generals, un perfum ideològic ben concret, molt en la línia del conservadorisme tradicional, d'aigües somortes.¹¹

Efectivament, coneixent la procedència ideològica dels participants en aquest homenatge a Maria Antònia Salvà i analitzant tots els textos d'aquest monogràfic de *La Veu de Mallorca*, no resulta estranya l'absència de Gabriel Alomar a l'acte i la seva actitud expressada a la tan coneguda i reproduïda¹² carta adreçada a Guillem Forteza, amb data d'11 de juliol de 1918, que la pretén justificar i que es reproduïx íntegrament en aquesta comunicació com a apèndix 3. Després de reconèixer els mèrits de Maria Antònia Salvà, que arriba a comparar amb Teòcrit, escriu al final de la carta:

Bé sabèu, volgut amic, fins a quin punt me sent oprès entre l'hostilitat d'aqueixes dues Mallorques; singular situació meva qui va impedir-me assistir a l'homenatge de l'altre dia. Rebèu les meves mercès, ja que vos m'heu obertes aqueixes pàgines, benemèrites en la cultura de la nostra illa, per'associar-me càlidament a l'homenatge a Na Maria Antonia Salvà.¹³

La crítica, ben explícita i intensa per part de Gabriel Alomar, veritable vers solt i ben dissonant amb el conjunt de col·laboracions publicades en el número monogràfic de *La Veu de Mallorca* dedicat a l'homenatge, corresponia a una gran frustració personal davant el seu desacord amb la situació cultural i política de Mallorca.

Molt dura, la crítica d'Alomar, cal interpretar-la tenint en compte els seus problemes d'integració dins una societat mallorquina que s'allunyava molt de les seves aspiracions nacionals i per les incompatibilitats personals amb alguns dels assistents i no com una crítica general a l'entitat, envers la qual havia demostrat el seu acord en diverses ocasions, i de la qual era membre en qualitat de soci i vocal de la Secció Catalana. Es pot, però, entreveure una certa desil·lusió per part d'Alomar respecte a les actituds que voldria reconèixer en aquesta Secció Mallorquina i contra la moderació que la caracteritza al llarg de la seva existència.¹⁴

11 CAPELLÀ, L. *Op. cit.* (44).

12 AUTORS DIVERSOS. (1983). *Maria Antònia Salvà 25 anys després*. Obra Cultural Balear, Lluçmajor. A les pàgines 15-17 es publica aquesta carta amb un comentari introductori.

13 *La Veu de Mallorca*. Idem (16). La carta es reproduïx íntegrament a l'apèndix.

14 GRAÑA, I. *Op. cit.* (65).

L'homenatjada va agrair l'homenatge amb una breu intervenció i acabà amb les paraules *Déu vos ho pag*. Envià per a la publicació un poema de circumstàncies, «Després de la festa de dia 3 de juliol de 1918 en que poetes i amics volgueren honorar-me amb motiu de mos versos i traduccions» i el ja conegut i premiat «L'estiu».

5. Maria Antònia Salvà, l'abans i el després de l'homenatge

L'homenatge de 1918 s'ha d'interpretar entre el seu abans i el seu després en relació amb la vida i obra de l'homenatjada. En aquell moment Maria Antònia Salvà ha complert els 48 anys, és prou coneguda en l'àmbit cultural català, és l'única escriptora a l'Escola Mallorquina, ha obtingut premis importants i és reconeguda com a poetessa i com a traductora, realitza alguns viatges importants i, malgrat la seva salut, participa quan pot en tertúlies i en la vida social de l'època.

Des que el 1918 rep l'homenatge dels poetes mallorquins i catalans fins al 1935 en què presideix els Jocs Florals de Palma, Salvà es converteix en una poeta i traductora consolidada, de fet, en la primera poeta i traductora literària consolidada del segle.¹⁵

La seva trajectòria comença, però, molt abans de 1918; és un llarg procés que avança progressivament, que s'intensifica i diversifica en el camp de la poesia, la traducció i el gènere epistolar, i té moments especials que la conformen. L'any 1893 ja s'havia publicat a *La Tradició Catalana* el considerat primer poema seu, «L'orfanesa». L'any 1903 són premiats en els Jocs Florals de Palma els poemes «L'estiu» i «Jocs de nins» i l'any 1904 «Del pla» i «Primaverall». Precisament l'any 1904 entra en contacte amb el poeta català Josep Carner, amb qui es crearà una gran amistat i complicitat literària, i del qual rebrà una gran influència amb dues importants conseqüències: la introducció del noucentisme a Mallorca i la traducció, per encàrrec seu, de *Mireio*, de Frederic Mistral, del provençal al català.

A partir d'aquell moment (1904) Salvà ja és considerada una poeta consagrada i constantment publica poemes i traduccions en les revistes catalanes i mallorquines.¹⁶

15 JULIÀ, L. (2008). *Maria Antònia Salvà (1869-1958)*. Col·lecció Dones de Palma. Ajuntament de Palma. (32).

16 JULIÀ, L. *Idem* (24).

Maria Antònia Salvà havia rebut, abans, el mestratge de Miquel Costa i Llobera, amic de la família, amb qui feu un llarg viatge a Terra Santa i Orient l'any 1907, objecte de creació literària per part d'ambdós. Costa reuní i publicà un primer aplec d'obra poètica de Salvà l'any 1910 amb el títol *Poesies*. El mateix any publica Salvà una selecció de l'obra de Mistral *Les Illes d'Or*. Ja havia començat també l'amistat amb Miquel Ferrà i Juan, que esdevingué conseller, amic, germà i inseparable *crossa* en tots els afers literaris, com ho confirma un extensíssim epistolari. L'any 1909 s'organitzà un viatge a València on fou homenatjat Teodor Llorente i on Salvà coneix l'escriptor valencià i és rebuda amb tots els honors per part dels col·legues escriptors.

Maria Antònia Salvà publica poemes en la pràctica totalitat de les revistes en llengua catalana de l'època i s'implica en activitats en defensa de la llengua. De fet, l'acceptació de l'homenatge del 1918 per part seva constitueix una aportació personal a l'estratègia iniciada per Nostra Parla en defensa de la llengua catalana i de la seva unitat en el conjunt dels Països Catalans; mai ho hauria acceptat únicament com una distinció personal a favor seu. Nostra Parla sabia que aquest homenatge seria un èxit, perquè Maria Antònia suscitava una indubtable unanimitat en la valoració general per part del món de la cultura vers ella i s'havia previst la publicació d'un número especial monogràfic dedicat a l'homenatge de *La Veu de Mallorca*, òrgan del Centre Regionalista de Mallorca, que s'havia fundat l'any 1917 sota la presidència de Guillem Forteza. Aquest mateix any també s'havia publicat *Mireia*, la traducció al català de l'obra de Frederic Mistral en llengua provençal, amb un extraordinari èxit que impactà fortament el món de les lletres catalanes, i que Salvà considera «la meua obra cabdal».

Malgrat tot això, Salvà, com en molts d'altres moments de la seva vida, no passa per una bona època anímica. Únicament dos dies després de l'homenatge, dia 5 de juliol de 1918, escrivia una carta a Miquel Ferrà, on afirmava:

Benvolgut Miquel: just dos mots per agrair-te la gentilesa d'aqueixes estrofes, tan fines i alades (es refereix al poema que Ferrà envià per afegir-se a l'homenatge), que m'han oretjat l'esperit dins l'atuiment físic i moral en que me trob. Aqueix obsequi que m'han fet depassa tota mida, i la meua pena és la seguretad que tenc de no poder-hi correspondre mai. La part que hi ha presa la teua família, tots, és també una de les coses que més m'ha corpresa, arribant-me a l'ànima. Una cosa t'encoman, i es que facis present la meua gratitut a-n aqueixa clara constel·lació

*d'amics, Gaziel, Ricart, Cabanyes, i demés vilanovins qui s'han volgut associar a l'obsequi. A mi m'es impossible escriure'ls, fe los tu constar, com amic, el meu agraiment cordialíssim.*¹⁷

Efectivament, *La Veu de Mallorca*, òrgan del Centre Regionalista de Mallorca, dirigida per Joan Estelrich i Joan Pons i Marquès, publicà dia 15 de juliol de 1918 un número extraordinari dedicat a l'homenatge a Salvà, en realitat els números 27, 28 i 29 de la revista, amb un total de 20 pàgines, amb quinze petits gravats i una fotografia de l'homenatjada, que contenia tots els discursos i poemes llegits després del dinar i altres col·laboracions trameses com a adhesions a l'acte, i una detallada crònica de l'homenatge. Se n'editaren separates especialment enquadernades i precedia tot el contingut la següent Ofrena com a editorial d'aquesta publicació:

OFRENA.

LA VEU DE MALLORCA - ADHERINT-SE A L'HOMENATGE DE NOSTRA PARLA A MARIA ANTONIA SALVÀ, - AL RECOLLIR EN LES SEVES PAGINES AQUEST JUSTÍSSIM TRIBUT D'ADMIRACIÓ I SIMPATIA, S'ENORGULLEIX OFERINT-LES A LA PRECLARA CANTORA DE MALLORCA.

SÓN ELS POETES LA MÉS ALTA GLORIA DELS POBLES; VIDENTS DE L'ANIMA EXQUISIDA DE LA GENT I DEL PAISATGE, ESCAMPEN EN LES SEVES CANÇONS, ARREU DEL MÓN, LA SONORA LLOANÇA DE SA TERRA. HONORAR-LOS ÉS UNA SIMPLE VIRTUT D'AGRAIMENT EXPRESSADORA D'UNA ALTA BONDAT DE COR.

PER AIXO ENS PLAU DE VEURE EN AQUEST LLEGÍTIM HOMENATGE, ABANS QUE TOT, LA MANIFESTACIÓ DE LES IMMORTALS GENTILESES DE L'ANIMA MALLORQUINA I UNA PENYORA PER VÓS, CLARA POETESSA FESTETJADA, DE FUTURES I PERDURABLES CONSAGRACIONS.

El mateix any 1918 l'Ajuntament de Lluçmajor la declarà filla il·lustre com a manifestació de l'adhesió municipal a l'esmentat homenatge. Efectivament, en la sessió de dia 8 d'agost s'acordà atorgar-li aquesta distinció, segons consta en l'acta corresponent.

Por la Presidencia se pone a discusión una proposición hecha por el Sr. Mojer (el Sr. Joan Monserrat Parets, regidor, s'havia adherit a la proposta) para que el Ayuntamiento de Lluçmayor se sume al homenaje de admiración y simpatía que el día 3 de julio se tributó

¹⁷ GAYÀ, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà*. Edició a cura de Francesc Lladó Rotger. Editorial Moll, Mallorca (30).

*en Palma a la eximia poetisa Dña. María Antonia Salvá Ripoll de la Llapassa, declarándola hija ilustre de Lluchmayor, pues aunque por el acto material del nacimiento no es hija de Lluchmayor tenemos derecho y la hemos considerado como nuestra siempre, por ser hija de un inolvidable y buen lluchmayorense y haber vivido siempre entre nosotros. Por aclamación es aceptada la propuesta.*¹⁸

Uns dies després Maria Antònia Salvà va escriure la següent carta al batle, considerant erròniament que aquesta distinció suposava necessàriament una despesa econòmica. Aquest error ens permet conèixer els seus sentiments i la seva preocupació per les millores que considerava necessàries per al poble.

*Al molt Ilustre Batle de Llucmajor Sr. D. Pere A. Mataró. Enterada p'els periòdics de l'honor que el Magnífic Ajuntament de Llucmajor tan dignament presidit per V.S. ha volgut fer-me, elevant mon nom a una categoria tan superior als meus mèrits, i enterat igualment del propòsit que es té de consagrar aquell acord amb algun acte exterior, al agrair jo amb tot el cor a V. S. i a la Magnífica Corporació Municipal una distinció tan elevada, no puc deixar de manifestar-los el gust amb que veuria que la cantidat que s'hagi de destinat a fer-me l'honor, s'invertís en alguna cosa que resultàs d'utilitat pràctica a tot el vecindari, ja fos ajudant, per exemple, a l'obra de canalisació de les aigües (que crec que es té en projecte) ja a l'adquisició d'alguns aparells d'ortopedia o desinfecció que no es poseesca, segons les necessitats de l'higiene pública, o be per ajudar a combatre les plagues del camp, etc. etc. Amb tota sinceritat els dic que res m'afalagaria tant com que el públic pogués percebre un fruit immediat i positiu de la generositat i galanteria d'el seu Noble Ajuntament respecte de mi, ja que no em sent per demès honorada amb la alta distinció que se m'otorgà en la sessió del dia 8 d'els corrents. En espera d'esser atesa en aquest desig justíssim, resta sempre agraidíssima a les bondats de V. S. i d'el Magnífic Ajuntament d'aquesta ciutat. Maria Antonia Salvà. Llucmajor, 25 d'agost de 1918.*¹⁹

Llucmajor havia rebut dia 3 d'octubre de 1916 el títol de ciutat,²⁰ *por el creciente desarrollo de su agricultura, industria y comercio y su constante adhesión a la Monarquía*, i alguns esdeveniments feien bullir la vida local durant el primer quart del segle XX, no sense tensions

18 FONT OBRADOR, B. (1999). *Historia de Llucmajor*. Vol. 8. Ajuntament de Llucmajor (31-33).

19 FONT OBRADOR, B. *Idem* (31-33).

20 GARCÍAS, M. (2016). *1916-2016. Llucmajor, cent anys ciutat. Memòria i futur*. Ajuntament de Llucmajor.

o enfrontaments ideològics. Entre d'altres, instal·lació d'importants infraestructures i serveis (gas, electricitat, telègraf, tren, establiments hotelers, escorxador, mercat cobert, etc.); un notable creixement urbanístic al sud de la població i inicial a s'Arenal; creixement industrial, especialment en el ram del calçat i del licor; establiment d'algunes possessions que facilità una incipient extensió i democratització de la propietat agrària, encara enmig d'un estès latifundisme; intensificació del comerç local i d'importació-exportació, etc.

En l'àmbit cultural, lingüístic i nacionalista cal destacar la fundació a Lluçmajor, el mateix any 1916, de l'associació Saba Marinenca,²¹ creada i dirigida per Damià Contestí Amengual, que pretenia aglutinar i mobilitzar els partidaris del mallorquinisme i promoure el coneixement i l'ús de la llengua catalana i les seves manifestacions culturals. La ideologia dels seus membres es nodria de tres principis: l'ortodòxia catòlica, el mallorquinisme com a part integradora del nacionalisme dels Països Catalans (en sentit cultural, no polític) i la proximitat al Partit Tradicionalista. Malgrat que els inicis foren envoltats d'un gran impuls, d'un bon programa i d'un suport molt qualificat, Saba Marinenca únicament tingué alguna activitat durant el bienni 1916-1917. El periòdic local *Heraldo de Lluçmajor* dedicà íntegrament el seu número 34, del 26 d'agost de 1916, a la presentació de l'associació i del seu programa. Igualment el número 35 del 2 de setembre, a informar de la festa de presentació de l'entitat celebrada al Teatre Mataró i presidida per Llorenç Riber, Maria Antònia Salvà i Mn. Andreu Pont, rector de Lluçmajor. Hi pronunciaren discursos D. Contestí, G. Forteza, J. Estelrich i Pere J. Horrach, i hi llegiren poemes L. Riber, Maria Antònia Salvà, B. Guasp, S. Guasp, F. Pomar i la senyoreta A. Llompart.

A *La Veu de Mallorca* núm. 1, del 4 de gener de 1917, hi podem llegir el següent:

La Diada a Lluçmajor. El mateix dia de Reis, al decapvespre, es celebrarà també a Lluçmajor, la Diada de la nostra Llengua, consistent en una festa literaria que organisa la patriòtica entitat «Saba Marinenca» d'aquella població. A l'acte, que promet ésser molt lluït, hi assistiran elements d'aquesta Ciutat i d'altres indrets de Mallorca. En el número pròxim en publicarem la deguda ressenya. Per ara no podem avançar-ne més noves.

21 GARCÍAS, M. (1981). «Saba Marinenca i la lluita cultural del nacionalisme a Lluçmajor (1916)». *Affar: revista del Departament de Llengua i Literatura Catalanes*. Núm. 1 (169-177).

No hem pogut trobar cap informació més en relació amb aquesta Diada. Sí, però, en el núm. 2 d'aquesta revista, de l'11 de gener de 1917, en què Maria Antònia Salvà publica la següent poesia, datada el 31 de desembre de 1916.

ARA QUI LLÚU

*Ara qui llúu encara encesa
la focatera de Nadal,
escau, vetlar per ta puresa,
oh Santa Llengua del Casal!*

*Mai qui t'estimi, llengua bella,
els mots esterns podrà afillar
que els de «besada» i de «poncella»
volen —per rústecs— subplantar.*

*Parlem la llengua, tan garrida
com es brostada de sa rèl;
que per l'amor és l'escullida,
i amb la pregaria arriba al cel.*

Maria Antònia Salvà valora molt l'homenatge de l'any 1918, continua treballant en les seves tasques literàries i fa algun viatge més. Per exemple, a Barcelona del 4 al 7 de desembre de l'any 1919.

Hi està especialment interessada després de l'èxit de la traducció de Mireia, publicada l'any 1917, i de l'homenatge que els escriptors catalans i mallorquins li organitzen a Palma el 3 de juliol de 1918, presidits per Joan Alcover, a banda d'articles i poemes que es publiquen a «La Veu de Mallorca», d'un enorme ressò.²²

L'Associació per la Cultura de Mallorca la nomena més tard sòcia honorària. La seva millor època literària, i potser també anímica, transcorre de 1923 a 1936. Entre d'altres esdeveniments, cal esmentar la publicació d'*Els promesos* (1923), traducció d'Alessandro Manzoni; la publicació dels poemaris *Espigues en flor* (1926) i *El retorn* (1934), i la presidència dels Jocs Florals de Mallorca (1935), mentre continuava la poetessa de la Llapassa el seu dia a dia escrivint poesia, traduint i ampliant els seus epistolaris.

22 JULIÀ, L. (2019) *Randa*, núm. 83. *Esriptores i intel·lectuals mallorquines dels segles XIX i XX*. «Maria-Antònia Salvà. Fragments d'una vida escrita. L'epistolari amb Miquel d'Esplugues» (98).

Durant tota la seva vida, i al llarg de tota la seva obra, estigué ben present l'homenatge de l'any 1918 com a fita extraordinària i esdeveniment inesborrable, sense que en cap moment sorgís el mínim dubte raonable en relació amb els seu mereixement i la seva oportunitat sinó tot el contrari, el mateix homenatge constituïa una mirada global justificadora i un aval de l'obra de Maria Antònia Salvà i del seu paper dins l'Escola Mallorquina.

Apèndix 1, a

Crònica de l'homenatge. *La Veu de Mallorca*, 15 juliol 1918, núm. 27-28 i 29, 20.

«Dimecres dia 3 del corrent tengué lloc a la terrassa de l'Hotel Victòria el dinar d'honor organitzat per "Nostra Parla" que a Maria Antònia Salvà oferiren els seus devots i admiradors. El bell amor d'aquest degut homenatge es va fer patent amb l'importància que revestí l'acte del qual guardaran perdurable record tots els assistents.

La presidència del banquet estava formada per la gran poetessa festetjada, acompanyada de les senyores Dª Isabel Font de Salvà, Dª Pilar Montaner de Sureda, Dª Agna Mª Boutroux de Ferrà, Dª Maria Salas de Font, Sta. Catalina Ferrà i els mestres en Gay Saber D. Joan Alcover i Mn. Llorenç Ribet, Mn. Andreu Pont, Rector de Lluchmajor i D. Joan Rosselló de So'n Forteza.

Entorn de les demés taules s'assegueren els assistents, que eren: D. Pere Amer, D. Jeroni Amengual, D. Andreu Bordoy, D. Jaume Busquets, D. Guillem Colom, D. Pere Contestí, D. Bartomeu Colom, D. Joan Capó, D. Miquel Duran, D. Guillem Forteza, D. Bartomeu Forteza, D. Honorat Font, D. Bartomeu Ferrà, D. Miquel Ferrando, D. Pere Ferrer, Mn. Salvador Galmés, D. Pere Llobera, D. Cristòfol Magraner, D. Francesc Muntaner, D. Jeroni Massanet, D. Joan Pons, D. Antoni Pol, D. Gil Panadés, D. Josep Quiñones, D. Joan Ramis d'Ayreflor, D. Josep Ramis d'Ayreflor, D. Rafel Ramis, D. Guillem Reynés, D. Alfons F. Rey, D. Ignaci F. Rey, D. Josep F. Rey, D. Francesc Sanxo, D. Pere Antoni Sanxo, D. Miquel Sureda i Blanes, D. Honorat Sureda, D. Pere Francesc Salvà, D. Antoni Salvà, D. Josep Mª Tous i Maroto, D. Josep Singala, D. Elvir Sans i D. Enric Vives.

Acabat el dinar D. Joan Alcover s'aixecà per oferir l'homenatge amb un parlament que reproduïm en aquest número; D. Joan Rosselló llegí unes quartilles; Mn. Llorenç Ribet, En Joan Ramis d'Ayreflor, En Guillem Colom i en Josep Maria Tous i Maroto llegiren poesies originals. I la homenatjada remercià l'obsequi als presents amb unes senzilles paraules, diguent al finir: que *Déu vos ho pag.* No va esser un parlament per extractar aquí; però en aquelles breus paraules,

càlides d'emoció i exultants de simpatia vibrà l'ànima tota, la humil bondat de cor de la clara poetessa qui ha extret en ses afilligranades estrofes la llecor cristiana de la nostra Mallorca.

Ultra la calidad i el nombre dels assistents a la festa, contribueixen a la importància de l'homenatge el gran nombre de adhesions rebudes, algunes de les quals foren llegides al dinar. Vetaquí la llista completa:

De l'autora del darrer llibre de versos traduït per l'homenatjada, que envia aquest telegrama: "President de *Nostra Parla*.- Al retre homenatge a la egrègia poetessa Na Maria Antònia Salvà, traductora fidelíssima de les supremes elegàncies d'En Mistral i d'En Francis Jammes, vulgui, senyor President llegir la meva humil i entusiasta adhesió a la festa i a la coral amiga, germana gran en poesia que enaltí el meu recull de sonets *Dans les ruïnes d'Ampurias* transcriguent-los al brillant i sonor català en límpids i harmoniosos versos.- Andrèe Brugière de Gorgot".

De Dª Catalina Albert (Víctor Català); de Dª Concepció Salvà, viuda de Font; Dª Coloma Rosselló de Sans; Sta. Isabel Sans; de Dª Dolors Moncerdà de Macià; de Dª Catalina Costa; Srtes. Maria Josepa i Maria de la Mercè Penya.

De l'*Institut de la Llengua Catalana*; de *Nostra Parla* de Barcelona; de l'*Institut Popular*; de la *Juventut Antoniana*; de l'*Associació d'Antics Exploradors Mallorquins*; de la *Associació Catalana d'Estudiants*; de *El Camí*, revista catalana; de *Llevant* d'Artà amb una expressiva carta de son director N^o Andreu Ferrer.

Del Mestre en Gay Saber D. Miquel Costa; D. Miquel dels Sants Oliver; D. Bartomeu Ferrà; D. Joaquim Ruyra; D. Francesc Maspons i Anglassell; Fra Emili de Vilaller, President de la Residència de Caputxins de Ciutat; D. Josep Carner; D. Pompeu Fabra (aquest havia d'assistir a l'homenatge amb la representació oficial de l'Institut de la Llengua Catalana, de l'I. d'E.C., juntament amb el gran poeta J. Carner i a darrera hora, quan ja tenien els passatges presos pel viatge, per un malentès creguent s'havia ajornat la festa, se'ls va fer desistir de la partida aquell dia).

Del P. Miquel d'Esplugues O.M.C. qui havia de avalorar aquest número amb la col·laboració que'ns tenia promesa i que no ha pogut enviar-nos ara per haver hagut de assistir al Sr. Comte de Guell q.e.p.d. Publicarem el seu article totduna que l'haguem rebut, en un altre número. De don Martí Llobera, Canonge; D. Lluís Nicolau d'Olwer, Membre de l'I. d'E. C.; D. Miquel Ferrà; D. Benet Pons; D. Agustí Calvet (Gaziel); D. Miquel Forteza; D. Jacint Mª Mustieles; D. Ramon Martorell; D. Baltasar Samper; D. Guillem Roca; don Jaume Bofill i Matas, President de *Nostra Parla* de Barcelona; dels admiradors

vilanovins de Na Maria Antònia, Enric C. Ricart, G. Galceran, A. de Cabanyes, Rafel Sala, Josep Ràfols i J. A. Font i Casas; d'En Joan Estelrich.

De D. A. Torrents i Rossell; D. Joan Sureda i Bimet; D. Josep Mª Lopez-Picó; Mossèn Jaume Bofarull; D. Ernest M. Ferrando; D. Joan Capdevila i Rovira; D. Josep Millàs i Raurell; d'En Rafel Masó, arquitecte, de Girona, el qual dolguent-se de que per embuis telegràfics no arribés d'hora la seva adhesió a l'homenatge a la nostra Poetessa 'Feu-li a saber —ens escriu— que aquest branquilló de llor que li enviava el servaré recatadament dins les planes precioses de ses *Geòrgiques* fins i tant que un bon vent me dugui a les terres clares de la vostra illa.'

De D. Francesc Sitjà; D. J. Farran i Mayoral; Dr. Lluís Cortès; Dr. Ariz; D. Ventura Gassol; D. J. Bertrán i Pijoan; D. Martí Esteve; D. Josep Obiols; D. Francesc Pomar, de Lluchmajor; D. J. Casas-Carbó; D. Josep M. Girona; Mossèn Esteve Caseponce, del Rosselló; Mossèn Bartomeu Font; D. Damià Vidal, de Felanitx; D. Antoni Mª Penya i Mossèn Arnau Mateu de Sineu.»

Apèndix 1, b

Crònica de l'homenatge a Maria Antònia Salvà

La Veu de Mallorca, 27 juliol 1918, núm. 30, 8.

«A les moltes adhesions rebudes hem de afegir encara aquesta telegràfica del Director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya i Secretari General de l'I. d'E. C.: -"Comissió homenatge M. A. Salvà: Coral adhesió merescut homenatge nostra Maria Antònia nacional.- *Eugeni d'Ors*."»

Igualment ens cal fer constar la de D. Joan Marquès i Arbona, Director del nostre estimat confrare Sóller.

La "Societat Arqueològica Luliana" s'adhereix al homenatge en el darrer número de son *Bulletí*.»

Apèndix 2

Parlament de Joan Alcover i Maspons oferint el dinar d'honor a Na Maria Antonia Salvà, celebrat el 3 de juliol. *La Veu de Mallorca*, 15 juliol 1918, núm. 27-28 i 29, 1-2.

«Cedint als precs d'alguns joves, que per lo vist no'm concedeixen encara la jubilació que'm creia amb dret a merèixer, som jo l'encarregat d'oferir l'homenatge. Consti que no ens ha duit aquí, ni té cap part en aquest acte, la musa de la galanteria.

Na María Antònia Salvà representa en la nostra república literària una personalitat que té dret al rigor de la justícia estricta, i nosaltres la proclamam exempta dels privilegis que solen concedir-se als qui no disfruten la plenitud de la ciutadania intel·lectual.

Haureu notat que, a les orquestes, el músic que toca l'arpa sol esser una senyora; i això no vol dir, supòs, que l'arpa sia un instrument subaltern, sinó un instrument subtil que demana amb preferència la finor i la flexibilitat de la mà femenina. Així, en l'obra poètica de Na Maria Antònia, els primors i matisos, i filigranes que anuncien, tal volta, la feminitat, són, en tot cas, una gràcia més afegida a les prerrogatives del talent artístic que l'igualen als altres professors de l'orquestra literària; no una gràcia que compensi l'ausència d'altres dots, no un títol a la benevolència que ens fassa dir: "Oh, per esser dona, que bé escriu!". Amb el mateix entusiasme i la mateixa convicció l'aplaudiríem si la seva obra anàs firmada per un llicenciat en filosofia i lletres.

He dit a una altra banda, no se a on: "El país canta per boca del poeta"... "Voleu triunfar fora de Mallorca? Siau mallorquins". Aquesta veritat se fa patent en la poesia de Na Maria Antònia. Flor de sentiment, flor d'enginy, flor d'esquisida ruralitat, tota ella mallorquineja; i per això agrada tant, aquí i a l'altra banda del canal. I noteu que no ha seguit la petja de ningú; ha duit la interpretació de l'ànima i la fesomia de Mallorca una nota personal; i no ha escullit, per contar-los, els paratjes esplèndits i grandiosos del país, predilectes del turisme, sinó altres aspectes més humils, que li són més familiars: els aspectes consagrats per la comunicació habitual de la naturalesa amb la vida del poeta. Aquesta amorosa comunicació, redimint de la seva aparent insignificància qualsevol objecte, un arbre, una sinya, una cisterna (recordeu aquella clastra i aquella cisterna deliciosa de l'*Estiu*), li tramet la mateixa categoria poètica que a l'*Arc de triomf de l'Estrella*.

Admiram en els versos pulquèrrims de Na Maria Antònia dots naturals reconegudes; però admiram encara més altres dots que semblen filles de una cultura refinada, una cultura apenes explicable dins l'ensenyança elemental que reben les atletes entre nosaltres, anc que sien atletes de bona casa. Quan tengué la bondat d'enviar-me un exemplar de *Mireia*, jo vaig pensar i crec que li vaig dir: ¿Qui li ha ensenyat a tornejar magistralment les estrofes, la puresa i abundor de llenguatge, el bon sentit gramatical, la saviesa artística? A nosaltres, els qui hem estat estudiants, bons o mals estudiants, de qualque cosa ens ha servit la vida universitària, l'influència dels centres intel·lectuals, per saludar més o manco aqueixes disciplines que ensenyen a filtrar i aprofitar l'inspiració poètica. Però V., criatura privilegiada, en el

reculliment de la vida casolana, lluny d'escoles i ateneus i biblioteques i gabinets de lectura, ¿còm ha fet l'aprenentatge per assolir tal domini de la tècnica del art? Sembla providencial.

Venim, doncs, a saludar no a la poetessa, sinó al poeta, en tota l'integritat i l'extensió de la paraula. Déu li do salut i pau i llarga vida per seguir enriquint amb noves obres el patrimoni espiritual de Mallorca, bé sien obres originals, bé adaptacions d'obres estranyes, escullides amb tota llibertat per la gentil intérprete, obres a les quals se senti atreta per una espontània devoció.»

Apèndix 3.

Carta de Gabriel Alomar d'adhesió a l'homenatge i per excusar la seva absència

La Veu de Mallorca, 15 juliol 1918, núm. 27-28 i 29, 16

«Sr. D. Guillem Forteza

Palma 11 de juliol de 1918

Mon estimat amic: m'alegra que vostè 'm doni ocasió per a contribuir al merescut homenatge a Na Maria Antonia Salvà. No vaig assistir al dinar de l'Hotel Victoria perque no podia associar-me a una festa que va tenir, en algun moment, caràcter incompatible amb les meves idees més fonamentals...

L'homenatge a Na Maria Antonia Salvà enclou diverses representacions. La primera es l'ofrena d'entusiasme a la poetessa "sensitiva" i graciosa qui ha revelat l'ànima secreta de la nostra pagesia, el *genius loci* de la nostra planura contemplativa, a l'ombra simbòlica de Randa. No ès la reveladora total de Mallorca, ja que la nostra terra es una gama completa de l'estètica del paisatge. Però an aqueixa poetessa, de tan delicadíssima feminitat, se li es revelada sotilment la part femenina dels nostres camps, i ha cantat amb incomparable finor les nostres Geòrgiques.

Una altra glòria l'acompanyarà a l'inmortalitat: haver unit el seu nom a la grandesa del patriarca d'en Mistral, i haver incorporat a la nostra llengua catalana les estrofes idílriques de *Mireia*. Com a traductora, deixau-me recordar també que vaig adreçar-li, en un brindis meu, una salutació enyorívola desde l'Empordà, en ocasió de tributar un altre homenatge a la meva gentil amiga Mlle Andrée Bruguière de Gorgot, autora dels esculptòrics sonets *Dans les ruines d'Ampurias*, traduïts, en difícilíssima tasca, per la nostra poetessa.

Os deia, bon amic, que l'homenatge a l'autora d'Estiu té varies significances. Jo hi veig, no sols una directa i personal salutació, sino també un triomf de la tendència que tan delicadament representa: no

al dialectalisme local, vernacular, *rústic* en el sentit llatí de la paraula, com hauria volgut qualche temperament plebeu i grosser; sino l'incorporació senyorial de la nostra modalitat poètica, de la nostra "escola" (tan helènica i elegant) a l'integral literatura catalana; la catalanitat suprema de Mallorca, retornant-la a la puresa dels orígens i elevant-la a magisteri poètic en la ciutadania general de la nostra raça. Na Maria Antonia Salvà exerceix, en quant a la literatura catalana, pe'l seu lèxic i per la naturalesa de la seva inspiració, una representació consemblant a la de Teòcrit en l'integralitat de la poesia grega.

Jo, pobre de mi, me trob, en aqueix aspecte, enclòs entre dues Mallorques igualment adverses al meu temperament. L'una es aqueixa Mallorca castellanisat, oficialisca, enterament esclava d'ànima, i de la qual es impossible que surti la més feble espira o la més humil lluern; ja que fins aquelles de les nostres figures qui son arribades a obtenir un nom en les lletres castellanones son, per llurs orígens i per llurs inclinacions, absolutament sensibles a la nadiua catalanitat.

I l'altra Mallorca es la minúscula, absurda i migradeta regionalitat qu'alguns voldrien erigir, separada de tot sentit de ciutadanisació, fondal d'aigues mortes sustretes a la corrent del grau riu humà i a la consciencia orgànica dels llenguatges com a vehicul de cultura universal; una Mallorca mallorquinisat, nodrida per ella meteixa, tan petita d'ànima com de materia, inspirada, además, en una estretor de sectarisme idolàtric qui repugna fundament a l'amplitud d'ales del meu sentit espiritual.

Bé sabèu, volgut amic, fins a quin punt me sent oprès entre l'hostilitat d'aqueixes dues Mallorques; singular situació meva qui va impedir-me assistir a l'homenatge de l'altre dia. Rebèu les meves mercès, ja que vos m'heu obertes aqueixes pàgines, benemèrites en la cultura de nostra illa, per'associar-me càlidament a l'homenatge a Na Maria Antonia Salvà.

Os estreny la mà, amb ben coral afecte,

GABRIEL ALOMAR»

MEMÒRIA I POESIA: LA INFANTESA EN LA MIRADA POÈTICA DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ

Maria Antònia Perelló Femenia

Maria Antònia Salvà escriu des d'un cel d'horabaixa, quan ha assolit la maduresa i el sol dels seus dies ja es comença a pondre. Pensem que les primeres *Poesies* són de 1910, quan tenia quaranta anys. Entre 1926 i 1955 apareix tota la seva obra:¹ des d'*Espigues en flor* fins al llibre de memòries en prosa *Entre el record i l'enyorança*. Així, la nostra poeta anà enfilant les notes dels seus records d'infantesa, escampats per tot el manyoc de la seva obra poètica.

Salvà contempla el sol esplendorós del seu passat i enfoca la mirada sobre la nina que fou des de la perspectiva de la dona madura, de la dona que sent com la vellesa la va garfint i la va isolant en la solitud. La vellesa és el contrapunt d'una infantesa llunyana i plàcida, arrelada a la poesia, a la terra i a la seva gent. I és aquesta dualitat passat-present, infantesa-vellesa, la que va modulant la seva veu poètica amarada d'enyorança d'un temps esbucats sense remei. Dues cares d'una moneda que es complementen i s'harmonitzen, segons es desprèn d'aquests versos de *Lluneta del pagès*: «Si els infants són alegria / de llum nova resplendent, / els vellets són poesia, / són claror de sol ponent.»

Salvà retorna al verger de la minyonia benaurada i entona la cançó dels records, que inicia a *Espigues en flor* (1926) i continua a *El retorn* (1934). *Espigues en flor* s'obre amb la voluntat de recollir les roses esfullades del passat per fruir-ne tot l'encís fugitiu del temps de primavera. I, per assaborir-lo, la poeta sols ha de cloure els ulls i fer un salt enrere, com ens diu al poema «Remembrança», que enceta el llibre:

Amb plaenta remembrança
he tornat als primers fulls
de ma vida que s'avança:
per trobar-te, oh benaurança!
en tenc prou de cloure els ulls.

¹ *Espigues en flor* (1926), *El retorn* (1934), considerat el seu millor poemari, *Llepolies i joguines* (1946), *Cel d'horabaixa* (1948) i *Lluneta del pagès* (1952). I *Entre el record i l'enyorança* (1955).

El record d'aquestes sensacions viscudes, que la transporten a la felicitat llunyana d'un temps esvaït, esdevé en la seva mirada nostàlgica «la santa senzillesa / d'aquell temps que érem minyons», que vivíem sense comprendre el que vivíem.

Si la magdalena mullada en el te evocava la infantesa a Marcel Proust, l'olor d'espígol als coixinets de les agulles, l'aroma de «la rosa alexandrina», de «la cirera purpurina» o de la «vara de gínjol» retornen a Maria Antònia Salvà fragments de la seva primera edat. Són vivències senzilles, que, als ulls de la infant-poeta, tenien la màgia de despertar-li els sentits de l'ànima, que es perden amb l'edat adulta.

Amb aquests records, Salvà continua sentint els somnis de la nina que va ser i el seu cor, que segueix essent «tan nin com altres dies», «somnia encara, de despert i tot», ens diu a «El niu d'oronelles» (d'*Espigues en flor*). També *El retorn* s'inaugura amb aquesta idea al poema que dona títol al llibre, on expressa la voluntat de tornar als bells somnis de la infantesa. Aquí Salvà s'endinsa per les aigües de l'ahir, com li havia suggerit Josep Carner, i retorna a la minyonia i n'acaricia cada record, cada figura, cada imatge i cada indret, del paisatge estimat.

A voltes els records d'infantesa apareixen embolcallats amb motius o fórmules tant de les rondalles com de les cançons populars. Sovint fa ús de jocs de paraules, com els que trobam a les endevinalles. Tal és el cas de la primera estrofa de «Cas succeït» (*El retorn*), un poema que parla del desig d'assolir la inspiració poètica i que comença amb aquests versos enigmàtics: «Faula semblaria,² / si el dic, si no el dic...». «La rosa dins la neu» (*El retorn*) reprèn la imatge del *llumeneret blau*, símbol de la il·lusió, de l'ideal, de l'esperança, que, per a la poeta, és inabastable. A «Quimera» (*El retorn*) recrea uns versos populars de Sant Antoni, que diuen: «Sant Antoni, un bon vent, / l'estimat llevarà d'era!» A «L'estiu»³ (*Espigues en flor*) inclou una estrofeta del joc infantil Lluqueta del pagès: «Lluqueta del pagès, / jo estic dins ca teva / i tu no em dius res!...» Aquest joc d'infants donarà títol al seu darrer poemari, *Lluqueta del pagès* (1952), on algunes composicions beuen de la literatura tradicional: unes vegades de la cançó popular, com per exemple els que porten per títol «Copeos» i «Glosa»; altres vegades dels jocs infantils, com «Lluqueta del pagès», esmentat suara, o de les cançons d'infant a «Averanys de la lluna», en què inclou uns versos de la cançó «La lluna, la bruna / vestia de dol...»; als poemes «L'humor del malalt» i «Galania rústica», incorpora endevinalles.

2 «Faula semblaria» ens remet a «somni semblaria» de *La relíquia* de Joan Alcover.

3 Premi al Certamen de les Fires i Festes de l'Ajuntament de Palma 1903.

També hi trobam fórmules lèxiques, pròpies de la rondallística, com «Això era i no era...» o «Camina caminaràs...» als poemes «Contarelles del vell padrí» (*Lluneta del pagès*) i «Del pla»⁴ (*Espigues en flor*).

Menció especial mereix el poema «Espigolalles» (*El retorn*), que incorpora dos versos de la cançó popular infantil: «Arri, arri, somereta; / anirem a espigolar...» Salvà hi retrata una jove espigolera que se'n va a collir espigues en el temps del «sol ardent» de l'estiu i canta cançons populars, com l'esmentada suara. La poeta ens la presenta amb «La gerreta plena d'aigua», el berenar dins el cistell i l'espardenya ben cordada.⁵ Aquesta descripció de la jove espigolera hauria inspirat *L'espigolera* de bronze que va esculpir Horacio de Eguía el 1965 i que roman dreta a la placeta davant el Convent de Sant Bonaventura.

Els records personals que marcaren l'esperit de l'autora són els que més destaquen pel seu lirisme. Dels personatges que hi evoca, excel·leixen les figures de la dida; de les monges; de l'oncle Gabriel; del seu pare; de n'Úrsula, la serventa de casa, i de la veïna madò Joana, que tenia un corralet com «un cistellet de flors». Altres vegades reviu els jocs infantils, els siurells, les tortugues, l'enigma de l'amor, la natura i les tempestes de primavera d'hivern, associades als records de la primera edat. Salvà ens diu a «Aquelles tempestes» (*El retorn*) que s'arraulia de paüra «com una fulla de tardor» al costat d'altres nins que, després de la tempesta, fruïen «l'alegria esvalotada / d'anar a peu descalç pels bassots».

Amarada de nostàlgia, Salvà afina la seva veu en una bella harmonia que agermana Poesia i Vida. I, amb el cor que li batega de serena emoció, canta la vida d'una època extingida, on la seva infantesa llueix en cada bri, en cada racó, i n'esdevé el refugi dels seus dies de tardor, car, com diu Rilke, «la infantesa és l'única pàtria de l'home».

Salvà, que perdé ben de jorn la seva mare, en parla per primera vegada al poema narratiu «Orfenesa» (*d'Espigues en flor*), on conta com, en descobrir un niu d'ocells que badaven la boca a l'ocella morta que els covava, s'emparà dels pobres, igual com les seves ties i les monges van emparar-se d'ella en morir la seva mare. Només a la darrera estrofa sentim la veu adolorida de l'autora que s'identifica amb els petits ocells abandonats:

⁴ Premi als Jocs Florals de Palma 1904.

⁵ D'altra banda, Maria Antònia Salvà al poema «La humil tradició» es declara espigolera del camp dels seus avantpassats remots per omplir-ne el cabàs de la seva poesia.

Ai! qui al perdre una mare en la infantesa,
va trobar tant d'esment, tanta bondat,
deixaria morir en l'orfenesa
els aucells del niu desventurat?

De la mort de la mare, de qui no va poder sentir la carícia maternal, Salvà en torna a parlar d'una manera més explícita al poema «Les flors cauen...» (d'*Espigues en flor*), on els versos ressonen com una bella complanta:

Els ametlers somreien al ple de llur florida;
ploraven les campanes a dalt el campanar:
ploraven per ma mare, ja freda, sense vida,
i l'eco s'escampava per dins l'ametlerar.

I jo... potser somreia als braços de ma dida,
potser també plorava, de veure gent plorar...
Així passà a ma vista l'esglai d'aquella mort,
sens que em deixàs el rastre d'un pietós record.

Tot i que no pogué sentir el bes de la mare, sí que pogué fruit de la carícia de la seva dida, que l'alletà i l'estimà com una mare. La dida, de sobrenom Flauta perquè sempre cantava, va ser l'ànima bondadosa que va nodrir-li el cos amb la llet de la vida i l'esperit amb la flama de la poesia, car sabia glosar i cantava com els ocells. I la petita Maria Antònia, que s'ho mirava tot amb ulls encisats, anà libant com una abella l'art poètic de la cançó popular i el misteri de la vera poesia, que degotaven dels llavis amorosos de la dida. I ja mai més no se'n pogué deslliurar, de tan bell regal. Per aquest motiu, la infantesa de Salvà sovint es presenta vinculada a la poesia com un tot indissociable. Al poema titulat «D'un sobrenom» (del llibre *El retorn*), l'escriptora no sols la rememora, sinó que també en broda un retrat amb fils de seda amorosa en un gest de gratitud de qui n'ha rebut el millor bé:

Humil, camperola, cauta,
bona com el blat que ret,
de sobrenom era «Flauta»,
que em va nodrir de sa llet.

La nimbava aquell somriure
que pervé de l'estimar,
i mai més m'he vista lliure
del meu deler de cantar.

Del record estimat de la dida, també en parla al primer capítol d'*Entre el record i l'enyorança*, titulat «De la infantesa», on confessa l'empremta que les cançons de na Flauta deixaren sobre la seva poesia: «La meva dida [...] acostumava a dir que, quan me deslletà, [jo] ja sabia un enfilall de cançons.»⁶ En aquest mateix capítol, assegura que a l'edat de quatre anys duia el cap tan «calent amb les gloses» que «ja en feia a la vela». I els versos eren bons per divertir les ties i les monges de la Caritat, a on anava a costura.⁷ Gràcies a les cançons de na Flauta, Salvà assaborí el misteri poètic que l'havia de conduir del bressol al Parnàs i sempre en conservà tota l'aroma.

La relació afectuosa amb la dida es mantengué fins a la mort de na Flauta, a la qual evoca amb el to elegíac de les belles complantes al poema «La caseta que fou “seva”» (de *Cel d'horabaixa*):

Se n'anà a l'eternitat
la que amb sa llet me nodria;
la caseta a on vivia
ja té el portal tapiat.

Quan mon cor se n'ha adonat
plorava, amb la tristor d'absolta;
plorava la cega volta
del portalet enyorat.

Un altre personatge de la infantesa que també li va transmetre la febre per la cançó popular és n'Úrsula. Aquesta majordoma de sa Llapassa —diu a *Entre el record i l'enyorança*— «sabia moltes cançons i me'n digué moltes». «Les que més m'agradaven, jo les escrivia, i, per les vesprades d'hivern, després de passar el rosari i de sopar, [...] n'Úrsula i jo quedàvem llargues hores [...] per haver raó de cançons i de tonades i de contarelles.»⁸

Salvà ens diu que n'Úrsula, que gairebé no sabia llegir ni escriure, feia cançons amb una facilitat admirable.⁹ A tall d'exemple, a les memòries incorpora algunes de les tonades que n'Úrsula cantava i que són autèntics jocs de paraules onomatopèiques, conegudes com a poesia fonosimbòlica, com la tonada que cantava:

⁶ Maria Antònia Salvà. *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll, 1981, pàg. 7.

⁷ Maria Antònia Salvà. *Entre el record i l'enyorança*. Palma: Editorial Moll, 1981, pàg. 9.

⁸ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 72-75.

⁹ *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 71-72.

«Zega-zega-zec,
tupa-tupa-tup,
fam-fam-fam,
bum-bum-bum,
zigu-zigu-zí!»

A ca les monges de la Caritat de Lluçmajor, hi regnaven la calma i la serenitat, la pau i l'harmonia, que sols eren trencades per les gloses divertides de la petita Maria Antònia. Aquí, Salvà aprengué a llegir i a escriure, a brodar i a fer ganxet, tasques pròpies de les nines del seu temps. Però la petita Maria Antònia avorria la costura, el ganxet i el brodat, perquè ella es delia pel mester de la paraula, que impartia sor Quitèria, com ens diu al poema «El meu premi» (de *Llepolies i joguines*, 1946):

Sor Quitèria fou la mestra
de l'escriure i el llegir.
Tots la creien repelença;
jo la creia un xerafi.

Llegir i mullar la ploma:
heus aquí ma voluptat;
era aucell que s'adelita
dins un arbre nou-fullat.

I arribades les vacances,
Sor Quitèria m'oferí
una ploma d'au guarnida
amb floretes de gesmí.

Aquesta «ploma» seria l'auguri del seu futur. La Poesia així anà creixent en el si de la petita Maria Antònia fins a convertir-se en «un ser gentil de forma indefinida» que entre boires li parlava «moltes vegades al cor i al pensament». Aquest ocult afany poètic esdevé, a la vellesa, l'ideal aconseguit. Perquè, la nostra escriptora —com diu a «Aigua passada» (*Lluneta del pagès*)— sempre «reviu l'augusta poesia / que va conèixer en son bres de palles» i que ara esdevé la seva fidel companyia. Una poesia que, a la joventut, era esperança i, a la vellesa, esdevé record.

Mentrestant la petita Maria Antònia alternava la costura a ca les monges amb els jocs d'infantesa. Un dels més senzills era recollir les pinyes d'El Pi ver de la terra del seu pare i dels avantpassats, ja que ella i els seus germans es delien per masticar-ne els pinyons, que els

deixaven «les boques untuoses», després d'extreure'n el fruit color d'aram, inabastable a la seva mà d'infants.

Altres vegades jugaven amb els siurells, evocats al poema «La Fira dels Àngels». També «Les tortugues» eren, als seus ulls d'infant i als dels seus germans, veritables juguetes que els impulsaven a saltar la paret del figueral... L'altre joc preferit de la nostra escriptora era enfilar-se a la soca del lledoner. Al poema «L'amor del lledoner extint» (d'*El retorn*), amb ressò de «L'olivera mallorquina» de Pons i Gallarza i de «La relíquia» de Joan Alcover, lamenta la mort del lledoner que «fou amor de la infantesa» i «honor del vell casal».

Un mateix sentiment elegíac plana sobre el poema «Elegia del molí» (d'*Espigues en flor*), quan contempla la despulla del molí de vent de sa Llapassa, el molí de la seva infantesa, que ara roman esbrancat. D'aquells dies d'alba blanca, Salvà evoca els moments en què ella i els seus germans entraven dins el molí cobert de polsim i s'omplien de farina. Recorda com ella guaitava pel finestró, des d'on albirava «el pinar de Na Borges i el serral de l'Etzeran»: «noms que» resten, «quan tanta cosa mor», s'exclama amb tristesa la poeta.¹⁰ Ara es plany que el molí sigui a punt de caure i amenaci de convertir-se en ruïna. I, amb la tendresa de l'infant enyoradís, s'acomiada del vell amic, en uns versos que ens recorden el plany d'«Els dos campanars» de *Canigó*, quan eren a punt de caure.

La poeta també s'agrada de recordar altres jocs d'infantesa, arrelats a la tradició popular, segons podem veure al poema «Jocs de nins»¹¹ (d'*Espigues en flor*) quan recrea les expressions: «Volen, volen els aucells, / i nosaltres darrere ells...», «Volen, volen les titines... Volen, volen els fuells...», «Volen, volen les milanes... Volen, volen les campanes...»

L'escriptora de Lluçmajor també evoca els dies de cel planxat i de calor humida al poema «L'estiu»,¹² on descriu el «temps de viure a pler», quan els nins corrien fora vila. Car era «el temps de les rondalles [...], / el de les gàbies de falles / en què suren els aucells». Era «el temps de jugar de vetlada / per damunt les posts del cup...»

10 El 27 de setembre de 1924 Maria Antònia Salvà, des de sa Llapassa, escrivia a Miquel Ferrà: «Estimat Miquel: Amb una cosa més ens avenim, i és en el plànyer de tot cor la desaparició dels molins de vent. No pots creure com los estimava i *los sentia* jo. A Lluçmajor n'hi havia molts, n'estava tot rodat, i la població vista de lluny semblava orlada de floretes blanques. De part de dins, m'encisaven tant o més; i com aquí [a L'Allapassa] en tenim un (ara jubilat també), i de nina hi anava amb els meus germans a fer *tertúlia* al moliner, puc dir que aquest maneig m'és cosa familiar.» Miquel Gayà: *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà*. Edició a cura de Francesc Lladó i Rotger. Mallorca, Editorial Moll 2006, pàg. 63.

11 Accèssit al certamen de Fires i Festes de Palma 1903.

12 Premi de l'Ajuntament al certamen de Fires i Festes de Palma 1903.

I, enmig d'aquesta alegria infantil, el seu esperit sempre «Cerca un glop de poesia», perquè és el «conhort que, en les penes mudes», li alleugera el pes del cor i la retorna a la infantesa, al paradís «del vou-veri-vou del bres».

Entre jocs i somnis de poeta, albira la figura de l'oncle Gabriel, germà del seu pare, a qui retrata al poema «Idil·li» (*El retorn*).

L'altre personatge que apareix és el seu pare, Francesc Salvà de sa Llapassa. A les memòries rememora les passejades que feien cap al tard per la murada, baix de la Seu. Més tard compregué com aquelles trobades no sols li havien revelat la tendresa paternal, sinó que ella també havia estat un bàlsam per a l'ànima ferida del pare en sa viudesa. La poeta i el seu pare també compartiren la passió per les lletres i la flama de la poesia, que entrava a ca seva amb la revista *Museo Balear*, segons revela a les memòries. Gràcies al pare, Salvà conegué Miquel Costa, que esdevingué el seu protector i guia literari, i la poesia de Jacint Verdaguer, que li refermà la vocació de poeta. A *Entre el record i l'enyorança*, ens confessa, amb una punta d'ironia, la impressió que de joveneta tengué en sentir el nom de *Canigó*.¹³

«*Canigó*, nom per a mi estrany que m'intrigà de bon de veres, i que em feia pensar en qualque cosa així com un gató de pasta fina. Tant, que bromejant amb mon pare i acariciant-lo, li deia rient: “¿I ara no s'empassaria un bon tros de *Canigó*?” Les darreres que tenia que allò pogués esser una muntanya pirinenca! [...]»

Maria Antònia i el seu pare aprofitaven els viatges que feien de sa Llapassa a Lluçmajor, a Son Verí i, a vegades, a Ciutat per llegir dins la tartana, que s'havia convertit en una sala de lectura. I, molt sovint, bromejaven anomenant-se, una, «La Goja de Mirmanda»¹⁴ i, l'altre, «Lo Comte Tallaferró»,¹⁵ ambdós personatges de *Canigó*.

Però vet aquí que l'agost de 1899 vengué la mort i s'endugué Francesc Salvà de sa Llapassa. D'aquesta pèrdua, la nostra poeta se'n plany a les elegies «Desolació» (*Espigues en flor*) i «Despertant»

13 *Canigó*: És l'epopeia nacional de Catalunya. Parla sobre els orígens llegendaris de Catalunya. L'acció se situa al voltant de l'any mil.

14 La Goja de Mirmanda: fada que habita per les muntanyes regalades del Canigó i forma part de la cort de Flordeneu, la reina de les fades del Pirineu.

15 Lo Comte Tallaferró: és el pare de Gentil, el protagonista de *Canigó* que abandona el seu lloc de guàrdia, seduït per Flordeneu, la reina de les fades. Malgrat tot el comte Tallaferró aconsegueix vèncer l'enemic, els moros invasors i, més tard, perdona el seu germà, el comte Guifré, que ha matat Gentil per haver desertat del seu lloc. El comte Tallaferró és l'exemple de persona humana, justa i cristiana, fidel a la pàtria i responsable dels seus actes. *Entre el record i l'enyorança*. Ibídem, pàg. 42.

(*Lluneta del pagès*, 1952), de ressons alcoverians. A «Despertant» Salvà mostra una profunda enyorança del bé perdut quan sent la naturalesa que es desperta a la vida, mentre el seu cor roman eixut:

Per tot rebull la vida; el món vesteix de festa,
mes jo, sense tu, mon pare, no hi puc trobar agombol. [...]

És enyorança fonda la que al cor encara nia;
és l'enyorança teva que mai no em sé empassar. [...]

En aquest viatge pel paradís perdut de la infantesa, que reviu amb nostàlgia, Maria Antònia Salvà se situa al present amb una mirada nova al poema «Recobrament», que tanca el llibre *El retorn*.¹⁶ Barra així les portes del passat amb una deixa d'enyorança, però obre «el cor al sol de l'esperança» i «a l'oreig eternal» amb un desig de continuar el camí i deixar-ne memòria tal com es proposà amb la seva obra.

¹⁶ El poema «Recobrament» va comprendre alguns esperits de l'art i va rebre molts d'elogis. Sembla que Baltasar Samper el va musicar. El 26 de febrer de 1936 Salvà així ho comunicà a l'amic de l'ànima Miquel Ferrà. En aquesta carta li deia que Baltasar Samper havia posat música a «Recobrament» i que també en volia posar al poema «Gerdor hivernenca». *Epistolari*: 26 de febrer de 1936. Pàg. 182.

**UNA CRÒNICA DEL MONUMENT DEDICAT
A MARIA ANTÒNIA SALVÀ:
DEL PROJECTE FALLIT DE L'ESCUPTOR
TOMÀS VILA (1959) A L'OBRA FETA DE
L'ARQUITECTE JOSEP FERRAGUT (1965)**

Miquel Pou Amengual

*Amb sos enginyers En Miquel Pou l'havia:
el garriguer colrat, fill de la brosta,
abocava el sarró de pell de cabra
i queia en nostres mans la bella pinya.*

«El pi ver»
(fragment)
M.A. Salvà¹

Introducció

Maria Antònia Salvà, si bé va néixer a Ciutat, fou a Lluçmajor on passà gran part de la seva vida, i on creà el gruix de la seva obra. Alguns llocs com la possessió de sa Llapassa, la casa pairal dins el poble, les diverses edicions o estudis realitzats, des de conferències fins a una multitud de publicacions en revistes, llibres o dins la col·lecció «Papers de l'Allapassa» són mostres de la petjada que deixà aquesta escriptora. Sense descuidar el reconeixement i el seguiment de la seva obra en el marc de les lletres catalanes, que li ha fet

¹ És evident que el «Miquel Pou», garriguer, del poema «El pi ver», no és el qui subscriu, però hem trobat curios veure un personatge homònim inclòs en un dels poemes de Salvà. Una característica, per altra banda, el fet d'acostar-se a personatges concrets i específics, que pertany a un tret evolutiu de la seva producció (TOMÀS, M. «Poesies, 1910», a *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, Barcelona, 1996, p. 150-151). Aquesta peça és una de les incloses dins El retorn i, segons Jaume Vidal, forma part de les cinc principals d'aquest recull (VIDAL ALCOVER, J. *La poesia casolana de Maria Antònia Salvà*. Ajuntament de Lluçmajor, 1990, p. 9). Aquest garriguer, així com ens ho narra l'escriptora, usava la intel·ligència pràctica per obtenir les pinyes i extreure el bessó per menjar. I dins un camp comparatiu podem dir que la realització d'un estudi o article, com els que es presenten en aquestes jornades, no deixa d'ésser un repte per als determinats autors. Els quals també han de valer-se del seu enginy, teòric i pràctic, per aconseguir «una pinya» i el «seu fruit». Aquest darrer que serà «menjat» pel lector. Per tant, pel que fa a aquesta investigació, ja dirà el «comensal» si nosaltres hem tengut el suficient enginy per obtenir una pinya més o menys decent. O, almenys, que els bessons hagin estat mengívols.

ocupar un lloc destacat dins la cultura i literatura mallorquines. Aquí ens ocuparem d'una d'aquestes mostres de reconeixement que Lluçmajor li dedicà poc després de morir, que fou la construcció d'un monument a la seva memòria: l'Espigolera.

Els reconeixements pòstums a la poeta, una vegada traspasada († 29/01/1958), no tardaren a aparèixer durant els següents mesos: el 6 de març es dugué a terme una vetlada en record seu al Col·legi de Sant Bonaventura;² a l'abril, a l'antiga biblioteca de «La Caixa», es recordà l'escriptora amb la col·locació del seu retrat (Figura 1); una comissió municipal en programava diversos actes (Figura 2);³ d'altres suposam que es feren al local d'Acció Catòlica (Figura 3), etc. A tot això, la voluntat de realitzar un monument d'homenatge no tardà gaires setmanes, encara que, com veurem, no fou tan ràpid perquè s'allargà set anys. Tot partí amb la constitució d'una comissió municipal i una primera proposta que realitzà l'escultor Tomàs Vila l'any 1959. Un novell intent que no prosperà i que fou seguit per uns anys d'inactivitat. Fins que la idea es reactivà a partir d'una proposta de l'arquitecte Josep Ferragut i Pou, un segon projecte que va ser el que, finalment, s'aixecà.

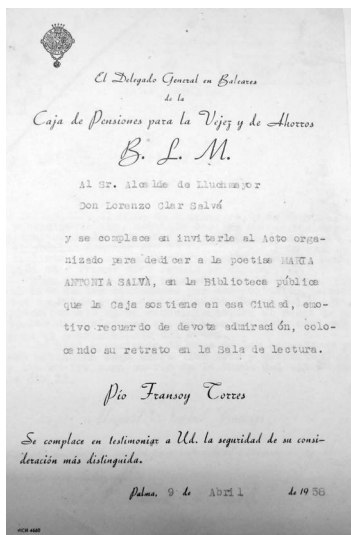

Figura 1. Invitació a la col·locació del retrat de la poeta a la sala de lectura de la Biblioteca de «La Caixa». Abril de 1958.

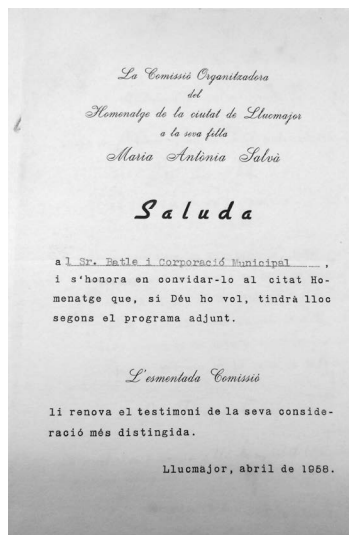

Figura 2. Invitació al batle a un acte d'homenatge a la poeta. Abril de 1958.

2 SBERT I GARAU, M. *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima*. Lluçmajor: Ajuntament, 1990, p. 31.

3 AML, Correspondència any 1958, carpeta particulars.

Figura 3. Acte d'homenatge a Maria Antònia Salvà (data i lloc desconeguts, local d'Acció Catòlica?). Al fons es veu el quadre de la poetessa decorat amb fullatge.

Aquest estudi, per tant, serà un recorregut per aquests llargs set anys del procés. A més, hem volgut orientar l'escrit englobant-lo dins el context personal, social, polític i cultural de llavors. Des dels quals hem cregut que, directament o indirectament, influïren en la creació tant del monument com de la icona de l'Espigolera.

Cal mencionar que dins aquestes dècades que ens trobam (1950 i 1960), pel que hem observat, sembla que es produí un estrany cimal cultural des de la institució municipal que no s'ha repetit a Lluçmajor de llavors ençà. Per exemple, es nomenaren dos cronistes oficials: Damià Contestí i Sastre (1961-1966)⁴ i Bartomeu Font i Obrador (1966-2001).⁵ I, pel que sabem, Contestí inaugurarà aquest càrrec, ja que no ens consta que n'hi hagués d'anteriors. Alhora, ambdós historiadors (Contestí i Font), juntament amb Guillem Aulet i Sastre, crearen una comissió per començar a plantejar-se la recopilació de documents i el començament de la realització d'una història de Lluçmajor (1963).⁶ Aspecte que, com sabem, després recollí Font Obrador i seguí en la recerca elaborant els volums que avui tots coneixem. Amb tot això, també es creà un cert imaginari col·lectiu, si es pot dir així, perquè es nomenaren la pràctica totalitat dels fills il·lustres de la vila. Uns actes

⁴ AML, Llibre d'actes, 1960-1964, f. 70-71. Contestí ho fou fins a començaments de 1966, que renuncià (AML, 4212, f. 164v).

⁵ AML, Llibre d'actes, 1964-1967, f. 139v.

⁶ AML, Llibre d'actes, 1960-1964, f. 149, 167v-168. De fet uns anys abans (1955) Jaume Lladó realitzà el primer catàleg (i únic editat) de l'arxiu municipal.

que es completaren amb la realització de les pintures-ícones que des de llavors es guarden a la sala d'actes consistorial.

En resum, es proclamaren nou dels quinze fills il·lustres actuals. Deu si comptam la doble proclamació de Maria Antònia Salvà, ja que, com a curiositat, aquesta fou declarada filla il·lustre per segona vegada en aquests anys. La sala institucional, així com avui la coneixem, es creà, per tant, en aquell temps.⁷ De fet a l'Ajuntament no hi havia, encara, cap retrat dels dos primers fills il·lustres que havien estat nomenats feia entorn del mig segle: Damià Isern (1899) i Maria Antònia Salvà (1918). El retrat de la poeta fou fet entre 1959 i 1960 pel pintor Frederic Molinas en el moment que es programava, per segona vegada, el seu nomenament.⁸ Quasi al mateix moment (1959) en fou nomenat el batle Mut, la pintura del qual s'incorporà gràcies als hereus del germà de Maria Antònia Salvà, Francesc, que n'havia fet un quadre uns anys abans.⁹ Pel que fa als altres retrats, el pintor llucmajorer Joan Calafat n'aportà gran part, una vegada s'anaven proclamant els nous personatges o els que faltaven: Damià Isern (1964),¹⁰ Francesc Tomàs de Taixequet (1963), l'abat Antoni Puig (1963),¹¹ el bisbe Roig (1962),¹² Antoni Garcies (1964),¹³ Jeroni Boscana (1966), etc.¹⁴

Ara bé, de totes maneres cal no oblidar l'entorn d'aquests anys en què ens movem: el d'una dictadura i governs municipals clarament adherits al règim feixista. Vet aquí que el procés que explicarem d'homenatges a una autora (dona), i amb tota l'obra, per la qual ha estat reconeguda, en català, llengua llavors prohibida i d'una cultura i literatura (catalanes) arraconades, s'hagi de considerar un vertader

7 AML, 4210, f. 23r-v. L'endomassat que llueixen els murs i el mobiliari també es renovaren (ca. 1963-1966). A més, s'encarregaren (1960) de fer algunes fotografies de personatges que havien tengut cert renom dins la història local per ser col·locats dins la Sala: Mateu Gamundí i Montserrat, diputat per Mallorca a Corts (1881) durant l'època d'Antoni Maura i governador civil de les Canàries; Antoni Garcias, que quatre anys després també fou nomenat fill il·lustre; Miquel Salvà i Llompart, prevere, i una reproducció de la pintura de la «Batalla de Llucmajor» de Faust Morell per a algun altre lloc del casal.

8 AML, 4210, f. 3v. El quadre costà 5.000 pessetes.

9 AML, Llibre d'actes, 1955-1960, f. 184v. Sembla que l'any 1964 s'encarregà un retrat del batle Mut però no consta que es dugués a terme (AML, 4211, f. 141; AML, 4210, f. 126v). Del germà pintor de Maria Antònia sabem que entraren a l'Ajuntament tres pintures més (1961) per mans del fill, Francesc Salvà i Cerdà. I, encara, l'any següent hi entrà un retrat que havia fet de la fundadora de l'hospici que es transferí a aquest (AML, 4211, p. 39).

10 AML, 4212, f. 7, 17v. La proposta de fer el retrat sorgí a finals d'agost de 1964 i per l'octubre ja s'havia dipositat a la sala d'actes. Costà 3.375 pessetes.

11 AML, 4211, f. 62v, 108. El retrat del bisbe i el de l'abat costaren 3.200 pessetes cada un.

12 AML, 4210, f. 173v. La pintura del bisbe Roig costà 3.100 pessetes amb el marc.

13 AML, 4212, f. 5v, 195. La pintura i el marc del retrat de Garcias costaren 3.375 pessetes.

14 AML, 4212, f. 195.

cas estrany i d'alienació. Per molt que abans del triomf feixista l'autora es declaràs partidària del dictador, ella mateixa va haver de patir les conseqüències de la censura i la repressió, almenys cultural. Això fa que també haguem de mencionar la banda fosca que existia per la part institucional, i que aporta una visió més real i objectiva de la qüestió, per intentar evitar donar al lector una visió idíl·lica d'aquesta època.

Per tot això, encara que es produïren tots aquests nomenaments i cimals culturals, els mateixos implicats també organitzaven exalçaments i homenatges feixistes: des de la commemoració del 18 de Juliol, en què es feien diversos actes amb ofrenes florals a distints llocs del poble.¹⁵ O que, juntament, amb l'aprovació de col·locar un retrat de Damià Isern, s'aprovàs posar-ne un altre de Jesús Momediano. Aquest darrer no per ser fill il·lustre sinó perquè fou nomenat fill adoptiu de Lluçmajor el 29 de gener de 1942.¹⁶ I que, si no anam malament, correspon al Jesús Jiménez Momediano que durant l'alçament feixista fou escollit comandant militar de Lluçmajor i d'un escamot de la Falange amb el qual ocuparen l'ajuntament democràtic, a on, una vegada instal·lats, començaren la repressió i els assassinats, polítics o de conveniència, que afectaren la vila.¹⁷ No sabem si, finalment, va ser col·locat el retrat del militar, atès que el d'Isern esperà dos anys a produir-se. Tampoc coneixem que el nomenament d'aquest fill adoptiu hagi estat qüestionat ni molt menys anul·lat. El mateix passarà, anys després, amb la creació del guardó municipal de l'Espigolera. Una distinció que es lliurà, per primera vegada, al dictador Francisco Franco.¹⁸ En aquest cas, tampoc recordam que s'hagin emprès ni les oportunes rectificacions institucionals, ni tan sols veure un lleu albirament esperançador d'aquesta necessària actualització, a banda de la infortunada absència de crítica a aquest fet, pel que sabem, de tots els premis posteriors d'aquest reconeixement local.

Finalment, ens centrarem en aquesta investigació que d'ara endavant us presentam. En primer lloc, podreu llegir sobre la primera proposta de monument que presentà l'escultor Tomàs Vila el 1959.

15 AML, 4209, f. 184. Aquest any recollit és el de 1959. Hi havia ofrenes florals a la creu dels caiguts (el lloc que després, com veurem, fou substituït pel monument dedicat a la poeta), a la làpida de davant l'església, etc.

16 AML, Llibre d'actes, 1960-1964, f. 149.

17 El recent estudi d'Antoni Vidal parla dels primers mesos de la Guerra Civil i de la implicació d'aquest militar a Lluçmajor: VIDAL NICOLAU, A. *La guerra civil a Lluçmajor*, Palma, 2019.

18 OBRADOR, T. «El ayuntamiento recuerda que Franco recibió s'Espigolera», *Diario de Mallorca*, 21/09/2007. No he pogut comprovar els motius ni la llista completa dels guardonats d'aquesta menció local.

Hem seguit presentant el context cultural i personal de les possibles causes que crearen la icona de l'Espigolera entre 1948 i 1955, la qual hem vinculat als anys que sorgiren els volums de les obres completes de l'escriptora. Poc després trobareu que l'arquitecte Josep Ferragut transformà la icona que aparegué dins aquestes publicacions en la figura principal d'un esbós de monument urbà. I, per acabar, hem inclòs un apartat amb alguns convidats a la inauguració de la nova placeta de Sant Bonaventura que s'havia creat. Els quals, i a pesar que no hi acudiren, just pel seu pes intel·lectual, hem cregut que justifiquen dedicar-hi uns petits comentaris.

El projecte de l'escultor Tomàs Vila

L'organisme municipal poc després del traspàs de Maria Antònia Salvà començà a plantejar-se fer-li un homenatge estable. El mes d'abril del mateix any ja havien començat a discutir sobre quin tipus de projecte es podia emprendre per deixar testimoni de la seva figura. La voluntat de dur-lo a terme va ser aprovada per unanimitat, i una de les raons era que: «[...] quede perpetuada de manera indeleble la memòria de tan singular personalitat [...]». Una comissió municipal d'educació i cultura fou l'encarregada d'iniciar les primeres gestions.¹⁹

A mitjan juny de 1959, es va rebre un esbós per realitzar el monument per mans de l'escultor Tomàs Vila. Suposam que en aquest impàs de temps tant el senyor Arbós, que n'era el responsable municipal, com d'altres membres del grup municipal degueren acudir o difondre la idea entre alguns artistes.

Una vegada rebuda aquesta primera proposta començaren a definir el cost que podia representar-ne la fabricació. A més s'amplià el grup, tant pel que fa a la comissió municipal com als possibles artistes que poguessin contribuir-hi. Per la primera banda s'afegirien alguns veïnats que tenien en el seu perfil personal la característica de: «[...] vecinos destacados del ramo de las Letras y del Arte[...]». Aquest nou grup inclogué: Mateu Gamundí, tinent de batle i encarregat de la Comissió Municipal d'Educació i Cultura, que exercia de president; Florià Talaia, primer tinent de batle i llavors encarregat accidental de la batlia, que exercia de vocal; el segon tinent de batle Guillem Mut, i el tercer, Joan Oliver, també de vocals. I pel que fa als veïnats per assessorar, aquests foren: Mn. Miquel Siquier, ecònom parroquial; fra Esteve Cloquell, superior del Convent; Mn. Baltasar Coll, prevere; l'aparellador municipal, Gabriel Moragues; Gabriel Ramon, que,

¹⁹ AML, 2440.1.

posteriorment, esdevingué batle, i Sebastià Gamundí.^{20 21}

El lloc on es volia aixecar el monument era l'actual placeta del Sabater: «[...] el lugar de emplazamiento está proyectado situarlo en la plazuela entre las calles de Antonio Maura i Obispo Taixaquet».²² Un espai que llavors encara no tenia l'actual monument que acabà donant-li el nom.

Figura 4. Esbós del projecte de monument ideat per Tomàs Vila, 1959.

²⁰ Aquest darrer, en aquell any, es trobava cursant el darrer curs d'arquitectura. A banda s'hi afegiren el secretari accidental, Lluç Tomàs Morlà, i l'interventor, Sebastià Mas.

²¹ A aquests escultors, segons consta, se'ls comunicà la proposta amb els «oficios»: 1790, 1800, 1798 i 1799. Una documentació que no he sabut localitzar ni saber la informació que els fou transmesa.

²² AML, 2440.1.

S'ha conservat una fotografia del projecte que presentà l'escultor Vila (Figura 4). I, a banda, també conservam l'escrit que presentà explicant-ne el significat. Un fet que ens ajudarà a entendre la voluntat, la justificació personal i els seus elements. L'escultor, per tant, ens conta que:

MONUMENTO A MARIA ANTONIA SALVÀ DE L'ALLAPASSA

Este obligado monumento de la eximia poetisa mallorquina, y concretamente de Lluchmayor, a quien tanto deben nuestras letras y a quien adeuda su ciudad natal el monumento que perpetue su memoria; ya que los monumentos levantados a nuestros próceres son ~~la más de las~~ veneraciones cívicas y la demostración más ferviente de autentico patriotismo, lo he concebido y realizado su maqueta como buen amigo que fuí y gran admirador suyo y la brindo a Lluchmayor, para que perdure así en piedra la memoria de la gran poetisa: ~~Siendo estas~~ Sus principales características son las siguientes:

El zócalo y el estanque, de piedra caliza de Buñolí con una cabeza de león que vierte el agua al mismo. El resto formado como se ve en la maqueta, por unas gradas y un prisma sobre el que va el busto de Maria Antonia Salvà, es de piedra de Santanyí, como también la figura simbólica de la payesa que representa a Lluchmayor llorando la muerte de su Ilustre Hija, recostada sobre sus obras y llevando en la mano una rama de almendro florido, floración típica mallorquin y por darse además la coincidencia de que acaeció su óbito cuando estaba nuestra Isla cubierta con el precioso manto de sus almendros en flor. El busto de Maria Antonia Salvà de l'Allapassa y los bajo-relieves laterales, en los que se representan escenas de sus poesias más características, serían realizados en mármol y finalmente la inscripción y el escudo de Lluchmayor, ya que es esta ciudad la que levanta el monumento a la ~~mundialmente conocida~~ escritora poetisa, en bronce aplicado sobre la piedra.²³

La narració ens aporta dades interessants, no només de la peça de fang, sinó de la vinculació amb la poeta, ja que va fer constar que la coneixia i que n'era seguidor. A més, ja en aquesta primera proposta hi veim un estany d'aigua. Una idea que no desaparegué perquè aquest element seguí de manera desenvolupada a l'actual construcció.

23 AML, 2440.1.

L'escultor ideà un monument que estava arrelat dins l'escultura commemorativa del vuit-cents amb certs atributs de mausoleu. L'autor prioritzà la realització d'un bust de Maria Antònia Salvà com a peça central i a davall, gràcies a la mateixa narració, hi posà una figura al·legòrica del poble recolzada sobre l'obra literària de la poeta. Aquesta figura, pel que sabem, és l'única representació al·legòrica que s'ha fet de Lluçmajor. La testa escollida per a l'escriptora era de la seva edat madura. Els dos baixos relleus de cada costat eren escenes de la pagesia però no hem sabut identificar-les en cap obra o poema concret, a pesar que l'escultor cità que hi feien referència.

El pressupost va ser de 33.900 pessetes. Una quantitat que incloïa el bust de marbre (18.000 pessetes), de majors dimensions que el natural. Els dos baixos relleus dels costats havien de tenir 40 per 75 centímetres i havien de ser fets en pedra de Santanyí (4.000 pessetes), com també la figura al·legòrica (11.000 pessetes). Per altres 600 pessetes Vila esculpiria en fusta l'escut del poble per després passar-lo a bronze, i afegí 300 pessetes per fer els models, també per fondre, de la inscripció.

No sabem l'opinió o els comentaris que provocà l'oferta d'aquest autor dins la comissió. En canvi, sí que coneixem, a través d'una carta que arribà a l'Ajuntament (juny de 1959), l'opinió de Jaume Lladó (1886-1975). Aquest era conegut a Lluçmajor perquè uns anys abans (1955) havia editat el catàleg de l'arxiu municipal de Lluçmajor i se li va demanar una opinió. Aquest arxiver havia estat un diumenge d'aquell mes a Cura amb l'Escola Lul·lista i s'aturà a l'ajuntament per veure la fotografia que hem vist o la mateixa peça de fang. La seva crítica artística fou ambivalent, tot i que, en un primer moment, no ho veié malament i hi afegí algunes objeccions. Per exemple, considerà que el bust era poc femení. A banda, per la figura al·legòrica opinà que aportava una estètica més pròxima a la d'un panteó funerari i no a un monument urbà. L'historiador proposava substituir-la per un altre relleu o per una inscripció que posàs: «LLUCHMAJOR A MARIA-ANTÒNIA SALVÀ DE L'ALLAPASSA. 1869-1958».²⁴

Una vegada passat l'estiu (setembre de 1959) hi hagué poques notícies. L'únic canvi que aparegué va ser el possible nou emplaçament. Ara sorgí una nova idea per col·locar la instal·lació a la placeta del convent, un lloc on ja es trobava el monument de la «Cruz de los Caídos». Els documents no esmenten cap raó clara per a aquest canvi i només apunten que el Sr. Talaia demanà al batle sobre l'estat del

²⁴ AML, 2575, correspondència any 1958. Subcarpeta: particular. Altres petites variacions que suggeriria eren que l'altura del conjunt fos menor i que l'escut de Lluçmajor es posàs en el centre.

projecte en la sessió del dia 25 d'agost, i que aquest li contestà que: «... consultando el caso con varias personas peritas en la materia, en principio parece están de acuerdo, en que el emplazamiento del monumento estaría mucho mas apropiado en la Plaza del Convento de San Buenaventura en el punto donde actualmente hay erigida la CRUZ DE LOS CAÍDOS, y que ésta, parece mas apropiado se trasladara al frontispicio de la iglesia Parroquial, frente a la lápida en la que hay esculpidos los nombres de los Caídos hijos de esta ciudad, en la Cruzada Nacional.»²⁵

A partir d'aquesta darrera referència del canvi de lloc s'interrompé el procés, almenys, documentalment. I no consta cap altra referència fins a uns anys després, quan aparegué la idea de Josep Ferragut de la qual després parlarem. En tot cas, com sabem, l'obra de l'escultor Tomàs Vila no es dugué a terme.

Tomàs Vila morí uns mesos després (maig de 1963). Que la primera idea arribàs a través d'ell no és estrany perquè durant les dècades anteriors havia tengut altres contactes i treballs en el municipi. Una de les primeres obres que deixà varen ser els àngels del pòrtic d'entrada del cementeri (primers anys de la dècada de 1930).²⁶ Poc després se li encarregà el sagrari del Roser de la capella homònima de la parroquial (1948-9) (Figura 5). I el contacte seguí, perquè el 1950, juntament amb el llucmajorer Tomàs Thomàs, s'encarregà de fer una exposició de pintures deixades tant per institucions com per casals del poble, per recaptar fons per al nou seminari diocesà, de la qual feren un petit catàleg (Figura 6).²⁷ L'any 1962 va col·laborar en les fires locals amb una exposició al local d'Acció Catòlica.²⁸ No sabem quines obres hi exposà; segurament, entre elles, hi degué posar el modelatge de fang del monument que havia proposat per intentar-ne una reactivació. O, fins i tot, podria haver concertat el monument dedicat a la indústria del sabater, perquè fou l'any següent (1963) quan l'Ajuntament, una vegada finat l'escultor, comprà aquesta altra peça a la vídua per ser posada a l'actual placeta homònima.²⁹

25 AML, 2440.1.

26 TOMÀS RAMIS, P. «Els àngels del cementeri». *Llucmajor de Pinte en Ample*, 427, 2020, p. 37-39.

27 VILA, T.; TOMÀS, T. *Exposición de pintura clásica (colecciones particulares lluchmayorenses) pro nuevo seminario*, 1950.

28 AML, 2181/4.

29 AML, 4211, f. 108.

Figura 5. Projecte de sagrari per a la capella del Roser parroquial.
Tomàs Vila, ca. 1948.

Figura 6. Portada del catàleg de l'exposició feta a Lluçmajor
a càrrec de T. Vila i T. Thomàs, 1950.

Per tant, la mort de l'escultor no impedí que una altra de les seves obres entràs a formar part de l'entramat urbà llucmajorer (Figura 7).³⁰ Encara que la peça es comprà a la vídua (15.000 pessetes), va ser un dels seus deixebles, l'escultor Manel Barrado, qui actuà d'intermediari.³¹ A tot això, podem afegir que aquest altre també incorporà alguns dels seus treballs a la nostra vila. Perquè l'ajuntament, poc després, decidí comprar-li una figura de santa Catalina Tomàs per al nínxol del portal lateral de la parròquia (Figura 8).³² I, l'any següent, se li comprà el bust del dictador que passà a presidir la nova sala d'actes municipal que s'havia acabat d'avituallar.³³

Figura 7. Monument a la indústria de la sabata. Tomàs Vila, 1963.

30 AML, Llibre actes municipals, 1960-1964, p. 173.

31 AML, 4211, p. 108.

32 AML, 4212, f. 34v, 58. La petita figura costà 5.800 pessetes.

33 AML, 4211, f. 169v. En cobrà 2.000 pessetes. Devia ser de fang, o guix, tot i que folrada a «imitación bronce» segons el registre. Manel Barrado Torres (1930-2008) era eivissenc i a 13 anys va entrar d'aprenent en el taller de Vila. Després, però, inicià els estudis acadèmics: primer, a l'Escola d'Arts i Oficis de Ciutat i, després, a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona. Quan tornà a Mallorca desenvolupà tant la feina d'escultura com la docència (M.C. *Diario de Mallorca*, 18/02/2008). Pel que fa a l'obra i la biografia de l'escultor Tomàs Vila (1893-1963): TUR CAPELLÀ, M. «VILA MAYOL, Tomàs», *GEPEB*, 4, p. 370-371.

Figura 8. Santa Catalina Tomàs en el portal lateral de la parròquia.
Manel Barrado, 1965.

La publicació de les *Obres Completes* de Maria Antònia Salvà (1948-1955) i l'aparició de la icona de l'Espigolera

A finals d'agost de 1965, pocs dies després d'inaugurar-se el monument de l'Espigolera, sortí en el *Diario de Mallorca* un article de Bartomeu Guasp amb el títol: «El monumento a Maria Antonia Salvà» i, el subtítol, «APOSTILLA». El text mencionava l'acte realitzat i es feia ressò d'una carta anònima que havia rebut. La ignota epístola exposava el desconcert que havia provocat al desconegut autor haver escollit una figura d'espigolera per homenatjar la poeta, pel fet que l'escriptora no tenia en les seves creacions cap poema amb aquest nom ni cap personatge que sortís citat, explícitament, com a tal.³⁴ Un tema agreujat, segons aquesta opinió, atès que recordava que aquest

³⁴ En el cartell d'informació de davant el monument, a la veu de la viquipèdia i, també, en alguna web dedicada a escriptors o rutes literàries (Data de consulta: 31/11/2019) se cita l'existència d'un poema de nom «L'Espigolera» escrit per Maria Antònia Salvà, el qual agafa l'escultor Horacio de Eguía d'inspiració per fer la figura que presideix el lloc. No és així. Dit poema mai fou escrit, la poetessa no té cap obra amb aquest títol o cap figura que surti citada, explícitament, amb aquest nom. A més, com explicarem, l'escultor tampoc es basà en cap text de Salvà sinó en el disseny i l'esbós que realitzà l'arquitecte J. Ferragut.

títol (L'espigolera) corresponia a un personatge i un poema que havia estat escrit i publicat un segle abans per un altre. La carta rememorava que l'obra poètica homònima havia estat escrita per Gabriel Maura i Muntaner, un dels germans del polític Antoni Maura, l'any 1868, i presentada als Jocs Florals de Barcelona. I amb la qual obtingué un dels accessits d'aquell any³⁵ (Figura 9). Bartomeu Guasp acabava l'article redreçant la situació i exposant que, en tot cas, el monument no volia fer referència ni havia estat pensat per representar una obra concreta de la poeta, sinó que era un homenatge a tota una obra i vida dedicada a la literatura i la cultura catalanes.

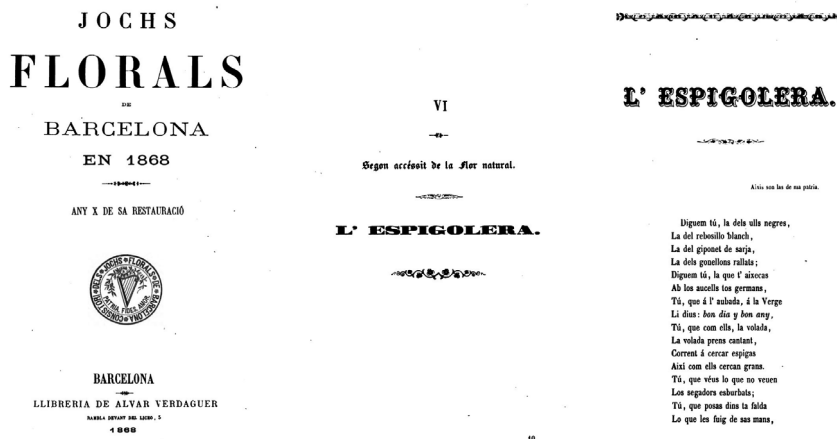

Figura 9. Poema de l'Espigolera (fragment). Gabriel Maura i Muntaner. Jocs Florals de Barcelona, 1868.

La crítica anà més enllà. I mencionava que si es volia agafar una figura concreta de l'obra literària de Salvà, una de les més idònies hauria estat una figura d'aigüera. Tot això perquè aquest personatge sí que corresponia a un títol i un protagonista d'un dels seus poemes. El curiós d'aquest article que es publicà al diari és que no sabem si l'escultor Eguía (el qual, com veurem, realitzà la figura que presideix el monument de la poeta) el coneixia, però tot fa pensar que sí,

³⁵ El poema de Maura té com a protagonistes una figura femenina amb el nom de l'espigolera. El poema, a més de descriptiu, és amorós o de festeig: «La del rebosillo blanc/ la del giponet de sarja,/ la dels gonellons rallats», «Tu que poses dins la falda», «Damunt gipó satinat,/ faldetes color de rosa»; «Diguem tu, l'espigolera/ si voldràs espigolar/ lo camp del meu cor, fa estona/ segat per los desenganys»; «Diguem dolça espigolera/ si voldràs espigolar/ lo meu cor, que no grellasin/ les espigues dins lo fang!», etc. (AUTORS DIVERSOS. *Jocs florals de Barcelona en 1868*, Barcelona, 1868, p. 73-78).

pel fet que quinze anys després ell mateix va realitzar una figura d'aigüera per a un jardí d'hotel prop de Cala Blava (Figura 10). El catàleg d'aquest autor no cita que l'origen d'aquesta escultura fos una obra de Maria Antònia Salvà, encara que, sabent aquests precedents, tot fa pensar que hi tengué alguna relació.³⁶ En tot cas, el que sí que podem veure és que l'origen estètic d'aquest altre treball es troba a la mateixa espigolera que creà l'any 1965: una nina de cap rodó, mateix vestit, mateixa disposició, mateix pentinat, i, pràcticament, només substituï la garba de blat per una àmfora.

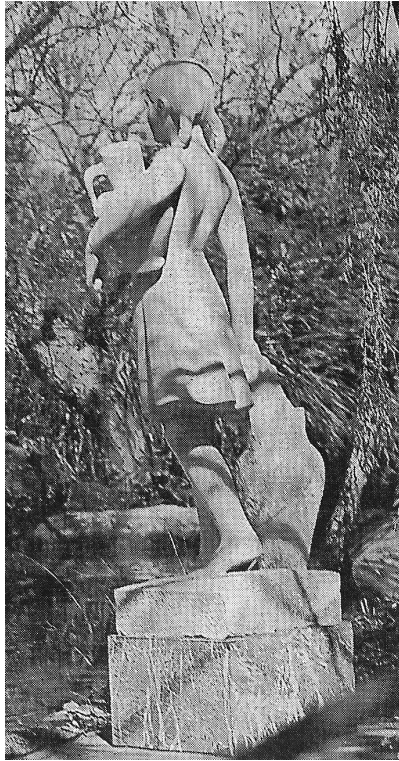

Figura 10. *L'aigüera*. Horacio de Eguía, 1980.
Actualment en parador desconegut.

D'aquesta manera, i seguint l'argument que s'exposà en aquesta carta anònima, si vertaderament no hi ha cap obra on clarament és representada una espigolera, cal demanar-se d'on pogué sortir l'orientació cap a una icona llavors tan desconeguda i que ara ens és tan habitual.

³⁶ M. Sbert l'any 1989 ja feia menció de l'existència d'aquesta figura (SBERT GARAU, M. *Maria Antònia Salvà i Ripoll*. Op. cit., p. 7).

En primer lloc, cal avançar que la creació del disseny d'aquesta figura d'espigolera, com explicarem en el pròxim apartat, va ser de Josep Ferragut, el qual envià un esbós a l'Ajuntament on ja apareix aquesta nina (Figura 13). Per tant, és d'aquí que l'escultor recollí la icona per fer la peça de guix que després transformarien en bronze. Fins i tot, de vegades, s'ha al·ludit al fet que aquest personatge infantil fos fruit directe de la inspiració de l'escultor a partir del poema «Espigolalles». Nosaltres entenem, prenent com a base la documentació existent, que no és així, ja que en tot el llarg procés i els actors que hem localitzat no es mencionà mai aquesta obra de referència, sinó que aparegué entre les interpretacions modernes (postmonument).³⁷

Una vegada establertes aquestes premisses, per tant, opinam que cal ampliar, o dirigir, el seu origen cap a una altra creació. I, com explicarem, creiem que aquesta petita, i tan significativa, figura (i potser la voluntat de fer-se el monument sencer) no hauria estat possible sense el pes, en diversos aspectes, que suposà l'aparició, durant els deu anys anteriors, de les obres completes de l'escriptora

37 Posteriorment, sembla que s'ha volgut adherir-hi una obra específica i s'acudí al poema «Espigolalles» per ser el que, suposadament, més correspondència hi tendria. Més que res pel nom, ja que en tot el poema no surt cap espigolera citada, només se suposa a partir de les funcions que apareixen en els primers versos. De fet, quant a la temàtica, si es llegeix el poema, només a la primera estrofa menciona recollir espigues. A partir de llavors cada estrofa és d'una temàtica distinta: tonades de la terra; música de castanyetes que han desaparegut; rutina religiosa, i una visió de la casa pairal. A més, en el mateix poema creiem que ho explica: «sí d'espigues no se'n troben/ de records bé n'hi haurà». I, per tant, cada una de les estrofes següents són centelleigs de la memòria, sense relació aparent, agrupats en una obra poètica. De fet, si s'acudeix a la mateixa polisèmia del títol, tota la peça és una «espigolada poètica» de records (d'infantesa?). Vidal i Alcover ho analitzà de manera semblant. Vidal suposà que es tractava d'un dia de festa de la poetessa amb les amigues. Per altra banda, els dos darrers versos, ja amb la narració de records acabada, eren la part més problemàtica: «Ai, Maria, Mariel·la,/ que n'ets lluny per no tornar!». Sembla que l'autora revelà a Bernat Vidal que aquesta Maria era una al·lota que sortí de Mallorca per fer-se monja i no tornà. (VIDAL I ALCOVER, J. *La poesia casolana de Maria Antònia Salvà*, Lluçmajor, 1990, p. 29-31; aquest estudi de Vidal fou després recopilat a: VIDAL ALCOVER, J. *Estudis de literatura catalana contemporània*. Barcelona, 1993, p. 283-300). De fet, abans de saber aquesta confessió de la mateixa autora nosaltres havíem pensat en un altre significat perquè quan Maria Antònia publicà aquest poema en el volum *Retorn* (1934) ella llavors tenia prop de 65 anys. I el padrí del qui subscriu deia, de vegades, la coneguda frase: «No hi ha temps que no torni!», i hi afegia: «Sí, però aquell ja no tornarà!». En altres paraules, l'edat personal (joventut, salut, etc.) en relació amb els fets passats és irreversible. I aquests dos versos semblaven tenir un contingut paral·lel a aquesta reflexió. Aquesta «Maria» que cita suposarem que ben bé podria haver estat la mateixa Maria Antònia Salvà. I com bé exposa, aquella nina, de la qual visualitzà uns records, és lluny en el temps i no tornarà. També Miquel Ferrà, en el pròleg del volum *El retorn*, editat en les obres completes (1949), feia referència a aquests dos versos. Per ell, aquí entén «la fugida» com un viatge de noces, per tant, que després torna. De fet, tot i que no ho menciona, si aquests versos al·ludeixen, efectivament, a una eixida. Tant el títol del volum com la seva edició dins les obres completes són una tornada.

(1948-1955). Sobretot perquè és en aquestes publicacions on va aparèixer una primera versió de la mateixa icona. Una figura que s'inclougué com a símbol o marca pròpia d'aquestes i que, a més, també es podria entendre des del caràcter polisèmic del seu nom (espigolar, espigolalles, espigoladures, etc.), com després mencionarem.

Un fet afegit és que així com la promoció del monument fou duta des de la institució local, la voluntat d'editar les obres completes de l'escriptora també partí oficialment, que no oficiosament o per voluntat pròpia, de l'ajuntament del poble. Un estudi realitzat per Francesc Lladó: «Polèmica entorn a l'edició de les obres completes de Maria-Antònia Salvà (1944-1947)»,³⁸ és el que explica aquest altre projecte i els seus entrebancs a causa dels múltiples factors que l'afectaren, començant per les censures del règim.

En aquest aspecte, cal reconèixer i recordar la figura de Miquel Ferrà, bibliotecari, escriptor, poeta i un dels animadors a la conservació i la divulgació de la cultura en català. Va ser aquest qui proposà, a partir de l'homenatge fet a Lluçmajor amb motiu del 75è aniversari de Maria Antònia Salvà (1944), que l'Ajuntament demanàs el permís a la censura de Madrid per editar-ne les obres completes, pel fet que si la sol·licitud la feia una institució oficial tendria més possibilitats de sortir-se'n. Un altre dels missatgers fou Pere Antoni Matheu, que era rector de la parroquial i que sol·licità a batlia el començament del procés. Aquest s'inicià poc després, i de censor a Madrid hi havia Llorenç Riber. Riber, que era conegut pels promotors, més que ajudar, n'endarrerí l'autorització, pel fet que, en un primer moment, a banda del títol, el pròleg també havia de ser en castellà i aquest darrer volia ser fet pel mateix Riber. Tot això dugué a pensar quin títol podia ser llegit tant en castellà com en català. En canvi, per al pròleg, Maria Antònia no volia canviar l'original de la primera edició d'*Espigues en flor* fet per Josep Carner, que era el primer volum que volien reeditar.³⁹ Recordem que Carner, aquell any, ja es trobava exiliat a Mèxic a causa de la seva fidelitat a la República, cosa que li costà restar tota la vida posterior a l'exili i morir a Brussel·les l'any 1970. A banda d'això, abans de la guerra, Carner visità Lluçmajor, on amb Maria Antònia pogueren compartir converses, arribar al santuari de Gràcia, etc.⁴⁰

38 LLADÓ ROTGER, F. «Polèmica entorn a l'edició de les obres completes de Maria-Antònia Salvà (1944-1947)», a *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, Barcelona, 1996, p. 99-124.

39 LLADÓ ROTGER, F. «Polèmica entorn a l'edició de les obres completes de Maria-Antònia Salvà (1944-1947)», *Op. cit.*, p. 99-109.

40 SALVÀ, M.A. *Entre el record i l'enyorança*, 1955, p. 110-111. El mateix poema dedicat a l'ensaïmada que incorporà a l'obra *Llepolies i joguines* (1946) el dedicà a l'escriptor català.

Maria Antònia Salvà, per altra banda, tenia d'amic i consultor el pare Miquel Batllori, SJ, historiador, que anys després, com veurem, fou un dels convidats a la inauguració de la placeta de Sant Bonaventura. En principi, el qui havia de fer les edicions era Francesc de Borja Moll, i Batllori, pel maig de 1945, sobre la problemàtica de la censura i dels pròlegs, explicava a Salvà que «...no té contreta cap obligació ni amb en Moll ni —molt menys!— amb la censura. Tot ha de dependre, absolutament, de la completa llibertat amb què vostè determini el que li semblarà millor. Si s'estima més esperar, ho pot fer ben tranquilament, [...], en aquest punt, la norma suprema ha d'ésser la seva sensibilitat de poetessa i d'amiga dels prologuistes».⁴¹ Llorenç Riber sembla que també volia encarregar-se de les publicacions, cosa que faria que aquestes fugissin del control tant de l'autora com de Moll.

De manera paral·lela, hi hagué altres propostes que arribaven de Barcelona a través del filòleg Ramon Aramon, secretari de l'IEC. Aramon havia aconseguit publicar una versió de *Cel d'horabaixa* (1945).⁴² Un fet que va fer pensar al pare Batllori que el compromís de publicar les obres completes a través de Francesc de Borja Moll no estava tancat. I, alhora, Aramon volia promoure alguna edició més ell mateix però, només, en una versió limitada de bibliòfil. L'autora no veia gaire bé aquesta idea perquè considerava que en reduïa la difusió i la possibilitat que un ample públic pogués arribar a les seves obres. Aquestes circumstàncies es deixen veure en una altra carta entre Batllori i Salvà:

«Pel que fa a l'edició de les seves poesies darreres a Barcelona, entenc que vostè, com que encara no ha fet cap tracte en ferm amb en Moll, és enterament lliure de disposar com més li plagui, si parlem d'obligacions o deures de justícia. Ara, posat que ja n'havies parlat amb aquest impressor de Palma, ha fet molt bé⁴³ vostè, per delicadesa d'amistat solament,⁴⁴ de dir a l'Aramon que s'havia de comptar amb el consentiment d'en Francesc de Borja Moll.

»Amb això crec que he contestat a bastament sobre la consulta de conveniència que vostè directament em feia. Però com que també em demana el meu parer, goso dir-li que a mi em sembla que

41 Biblioteca Lluís Alemany (BLA), Epistolari Salvà-Batllori, carta 6.

42 LLADÓ ROTGER, F. «Polèmica entorn a l'edició de les obres completes de Maria-Antònia Salvà (1944-1947)», *Op. cit.*, p. 116-117; SBERT I GARAU, M. *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima*. *Op. cit.*, p. 23. L'edició de *Cel d'horabaixa* de què aquí es parla devia ser la de bibliòfil (paper fil, numerats i signats) que es coneix.

43 No s'entén aquesta grafia a l'original: A vostè? Per vostè?

44 Es troba subratllat, explícitament, en el manuscrit.

aquella edició limitada⁴⁵ de bibliòfil que acaronava l'Aramon en cap manera no impediria una nova edició del mateix volum en la sèrie de les seves *Obres Completes* que tant desitgen tots els seus amics de Mallorca i de Catalunya, i que —per voler de vostè mateixa— ha de tenir un to més popular i divulgatiu. Ni crec, d'altra banda, que en Moll s'oposés al projecte de l'Aramon, ans em penso que l'aplaudiria de tot cor; tant que, si vostè tenia dificultat a parlar-n'hi, jo faria ben de grat en nom seu».⁴⁶

No sabem si Batllori parlà directament amb Moll, o fou a través de l'autora, però com sabem, també es va fer un tiratge doble de les obres completes (una de bibliòfil i l'altra de popular) a través de l'editorial mallorquina, i sembla que tendria relació amb la idea que promocionà Aramon.

El gener de 1947, per banda d'un missatger de l'ajuntament, li arribà a l'autora l'autorització de Madrid per publicar el primer volum. I just un any després començaren a sortir, a través de l'Editorial Moll, *Espigues en flor*, pel gener de 1948; *Cel d'horabaixa*, pel mes de juliol, i pel novembre *Mireia*. L'any següent aparegué pel març *El retorn*. El següent volum hagué d'esperar tres anys: *Lluneta del pagès* (1952). I, finalment, el 1955 *Entre el record i l'enyorança* culminà els vuit anys que tardaren a completar-se aquestes edicions.⁴⁷

A grans trets, la diferència del tiratge de bibliòfil i de la popular és que aquesta darrera no es trobava firmada per Maria Antònia Salvà i la portada interior, que repetia la superior, era monocroma en tinta negra, a diferència dels volums per a bibliòfil que seguien la mateixa bicromia (vermell i negre). A més, eren de dimensions majors i tenien una qualitat superior del tipus de paper.⁴⁸ El fet que ens interessa d'aquestes publicacions, com hem anunciat més amunt,

45 Es troba subratllat, explícitament, en el manuscrit.

46 BLA, Epistolari Salvà-Batllori, carta 10. Desembre de 1945.

47 SBERT I GARAU, M. *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima. Op. cit.*, p. 23-26.

48 El tiratge de bibliòfil era venut per subscripció: 150 exemplars numerats en xifres aràbigues i firmats per l'autora; una altra part, més petita, per a ús exclusiu d'aquesta i un tercer grup amb numeració romana que tampoc es posà en venda. Desgranant aquestes dades podem dir que eren les del tiratge dels primers toms: *Espigues en flor* i *Mireia*. En canvi, es reduí sensiblement el tiratge de *Cel d'horabaixa*, en què els exemplars del tercer grup només foren cinc. Amb l'edició d'*El retorn* i *Lluneta del pagès* el tiratge dedicat a fora de venda va desaparèixer però seguien els 150 exemplars firmats i els 25 per a la poeta. Per al darrer volum *Entre el record i l'enyorança* tornaren a fer-se'n alguns per al tercer bloc, cinc exemplars. D'aquestes edicions n'hem aconseguit localitzar una sèrie sencera amb la mateixa numeració i les firmes de la poeta. Tots els exemplars numerats amb el nombre 94 i firmats foren a parar a la Biblioteca de Cultura Artesana de Ciutat. Aquesta podria haver estat una edició seriada destinada a la Biblioteca de la Diputació Provincial, creada el 1928 i que és part de l'actual BCA.

és que es creà una figura d'una nina acotada recollint espigues, és a dir, una espigolera, la qual presidí la banda baixa de totes les portades (Figura 11). Aquesta icona, com hem dit, ben bé podria identificar-se com a símbol o marca d'aquests toms, encara que no sabem si de manera volguda o no. I, a més, com hem esmentat, el caràcter polisèmic del terme *espigolar* fa que es pugui relacionar, no solament amb un tema del món de la ruralia, una de les temàtiques mare en l'obra de Salvà, sinó que l'edició global d'aquest conjunt de volums equivalia, tant de manera simbòlica com real, a la recollida i a la selecció de tota una vida de producció literària. De la mateixa manera que una espigolera arreplega el fruit dispers de tot un cicle natural agrari quan aquest ha arribat a la seva fi.

Figura 11. Portada d'*Espigues en flor*, primer volum de les obres completes de la poetessa. El lloc on aparegué, durant aquella època, la primera versió de l'Espigolera (1948). L'obra era encapçalada pel pròleg de Josep Carner.

Malgrat les pressions dels censors la poeta no renegà de l'escrit original del seu amic escriptor, que estava exiliat a Mèxic.

Aquesta paraula, des dels diversos significats que hem fet notar, es troba de manera constant en el cercle de personatges que veim. El primer volum es titulava *Espigues en flor*; i el poema «Espigolalles», que sortí en el tercer tom, ja l'hem estudiat i hem fet constar que, segons la nostra interpretació, es tractaria d'una «espigolada poètica» a través d'un recull de records aïllats. El mateix editor, Francesc de Borja Moll, també acudí a aquest recurs lingüístic diverses vegades: l'any 1925 publicà «Espigoladures filològiques» en el *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, i el 1961 a la *Revista d'Estudis Romànics* hi presentà «Espigoladures dialectals», un breu escrit de cinc pàgines. A la vegada, l'altre pilar de les obres completes, Miquel Ferrà, no deixava de fer menció de la tasca preparatòria d'aquestes animant l'autora al treball de recopilació i selecció.

No he pogut localitzar qui creà aquest dibuix que aparegué com a marca o símbol d'aquesta empresa. La contraportada dels llibres no fa cap referència de l'autoria. Sigui com sigui i atesa, precisament, aquesta absència, tot fa pensar que l'editor en pogué ser el seu creador, ja que no és desconegut per ningú que el polifacètic Moll era promiscu a la realització de dibuixos i que molts d'ells acompanyaven les obres de la seva editorial.

Aquesta primera versió d'espigolera, que hem vist, entenem que va tenir una primera plasmació escultòrica l'any 1961-1962, quan s'usà per encapçalar la placa que l'Ajuntament realitzà amb motiu de nomenar filla il·lustre, per segona vegada, Maria Antònia Salvà (Figura 12).⁴⁹ I, finalment, amb tot això plegat, tot fa pensar que aquesta referència visual que hem desenvolupat també pogués obrar d'una manera clau perquè, quatre anys després, l'arquitecte Josep Ferragut la prengué de model i l'aixecàs (físicament) per poder encapçalar el projecte de monument que presentà, el qual la institució local acabà aprovant i construint.

49 Un darrer estudi sobre el dia que s'inaugurà aquesta placa commemorativa es troba a: CAPELLÀ, F. «Una placa per tots ben coneguda», a *Llucmajor de Pinte en Ample*, 427, 2020, p. 34-36.

Figura 12. Placa de la casa pairal de M.A. Salvà, 1962.
Al damunt s'hi troba la primera plasmació escultòrica de l'espigolera
creada amb les publicacions de les obres completes.

El monument projectat per l'arquitecte Josep Ferragut Pou i la seva construcció

El començament de la materialització de la idea apareguda per mans de l'arquitecte Ferragut el trobam quan es reactivà cap al 26 de maig de 1964. El ple de l'Ajuntament acordà fer una nova comissió formada pel batle, com a president; un vicepresident, que era el tinent batle de Governació i Cultura, i els regidors Gabriel Ramon Julià, Antoni Cardell Noguera, Miquel Janer Mora, Miquel Font Oliver i Antoni Mas Estela de vocals.

El nou projecte fou aprovat per unanimitat a finals de juny (Figura 13),⁵⁰ però fins al 21 de desembre no arribà l'autorització per banda del governador civil. Tot seguit es manà als serveis tècnics i a la intervenció municipal preparar-ne tant el pressupost com el finançament.

50 Recordem, també, que l'arquitecte tenia l'orde franciscà de Mallorca com a bon client. A més, alguns membres d'aquest havien format part de la comissió organitzadora del monument. Per tant, seria una altra de les possibles vies per a l'accés de Ferragut a resoldre la construcció del monument que es volia fer. Per obtenir les autoritzacions del Ministeri de Governació i de Governació Civil, un dels arguments que usaren per reforçar la seva construcció fou que l'escriptora era «hija predilecta de la ciudad, y una de las figuras mas relevantes de las letras catalanas modernas, con objeto de que esta ciudad rinda homenaje a tan notable poetisa [...] y ello no solo por lo que hizo y representó dentro de las letras catalanas, sino incluso su labor cívica, en la que voluntariamente contribuyó al desenvolvimiento de la ciudad» (AML. 2441/1).

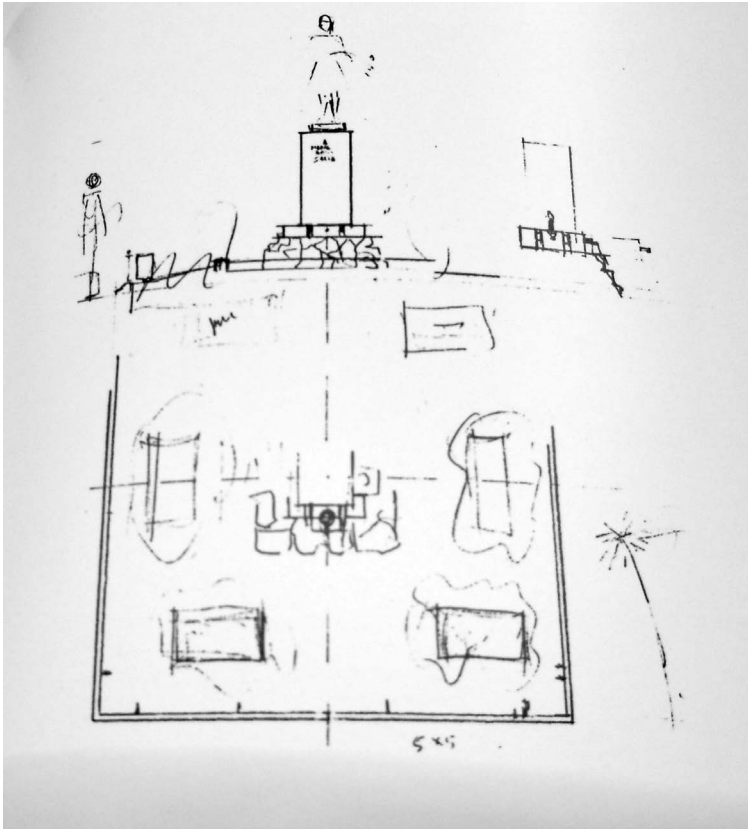

Figura 13. Planta i alçat del monument ideat per l'arquitecte Ferragut. L'espigolera, dreta, corona el pilar central damunt l'aigua que l'envolta. Josep Ferragut i Pou, 1964.

L'escultor Horacio de Eguía, poc després (març de 1965), va enviar una carta en què s'oferia per fer la figura que havia de coronar el lloc, que fou acceptada. El treball de l'escultor, en principi, seria gratuït, si bé els costos materials i d'operaris serien a càrrec municipal (17.000 pessetes).⁵¹

Tanmateix, la seva feina devia anar sobre segur, perquè només set dies després l'Ajuntament ja rebé la nova escultura (Figura 14).

⁵¹ Per l'acta municipal on surt: AML, Llibre d'actes, 1964-1967, f. 59r-v, 63-64. Registrat en el plec de memòries del projecte: AML, 2440/1. En aquest plec (número de document 28) es troba la carta de l'escultor Eguía que s'ofereix per fer la figura: «[...] Teniendo conocimiento que este Ayuntamiento tiene aprobado [...] la ejecución de un boceto con arreglo al cual erigir un monumento para perpetuar el nombre de María Antònia Salvà [...] me ofrezco para esculpir en yeso la estatua que lo corona [...]».

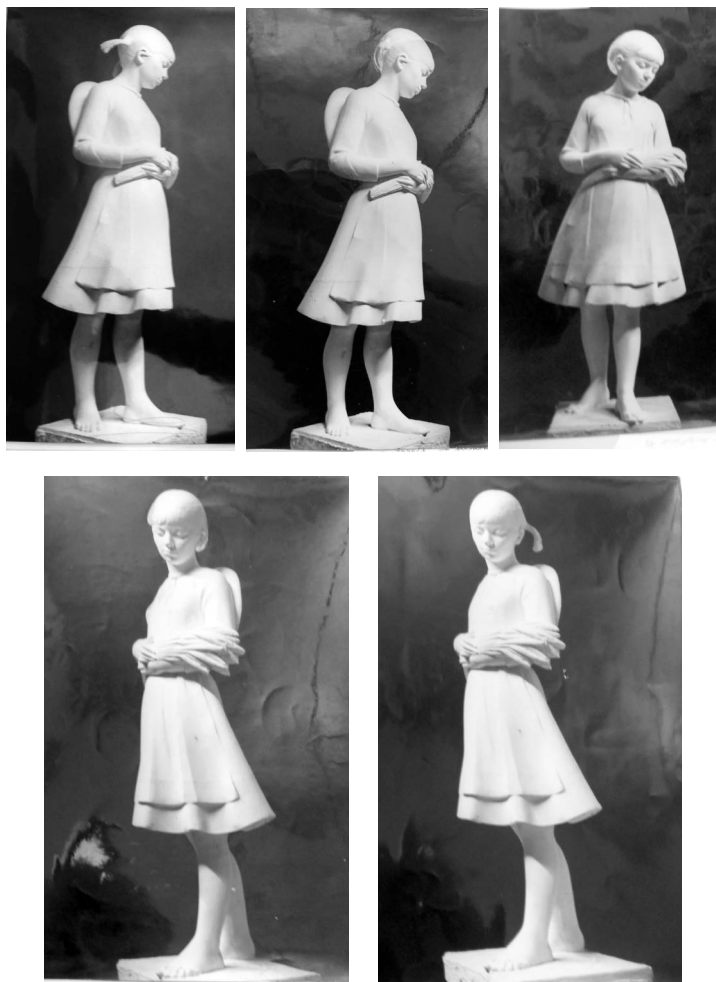

Figura 14. Conjunt de fotografies del modelatge en guix de la figura treballada per Horacio de Eguía abans de transformar-la en bronze.

Vegeu que en algunes es canvià el pentinat i es deixaren els cabells arran de clotell. Aquesta adaptació, de la qual no sabem el motiu, fou la que s'utilitzà en dibuix per a algunes publicacions posteriors (invitacions, programes d'activitats, jocs florals, quaderns de poemes, etc.).

El mateix dia de la recepció de la peça de Eguía (29 de març de 1965) es manà el pressupost per passar-la a bronze. Un cost que es pressupostà en 57.000 pessetes. Una vegada ho tengueren tot aprovat amb el plec de condicions per a la fusa, sortí a concurs l'oferta, que guanyà l'empresa Codina Hermanos, SA. El 12 de juny es reuniren a Lluçmajor les dues parts per firmar el contracte: d'una banda, el batle de Lluçmajor i, de l'altra, Benito Codina Pujol, representant d'aquesta

empresa.⁵² La figura de l'Espigolera arribà el 7 d'agost de 1965 quan s'aixecà una acta provisional de la recepció a través de l'aparellador Gabriel Moragues i Benito Codina.⁵³

L'empresa de foneria madrilenya que guanyà el concurs realitzà altres treballs per a l'illa. D'entre aquests podem destacar l'escultura de Joan March per al mausoleu familiar, projectada per l'escultor Pablo Serrano.⁵⁴ També transformaren altres peces en bronze de Eguía, per exemple, l'estàtua de Ramon Llull que es troba a l'entrada del passeig de Sagrera de Ciutat. L'empresa, quan envià la documentació a l'ajuntament, també afegí una memòria d'altres treballs que havia fabricat. Aquesta relació ens dona una idea del seu abast perquè ja havien realitzat, per exemple: dues peces de 5 metres fetes per l'escultor Pablo Serrano per a l'Ajuntament de Saragossa (un àngel i un sant Valero); una de 6 metres de l'escultor Carlos Ferreira; un Crist de 4 metres destinat a Mèxic, i tres estàtues eqüestres de Francisco Franco que s'havien instal·lat a Santander, València i Barcelona.⁵⁵

Aquestes darreres peces, com veim, ens segueixen recordant el context polític davant del qual ens movem. I és que l'escultor que realitzà la figura llucmajorera, Horacio de Eguía, també s'havia trobat plenament vinculat a l'entorn feixista de la dictadura. Curiosament, el contrari de l'altre escultor que ha sortit, Pablo Serrano, que n'era un ferm opositor. Horacio de Eguía, a pesar d'haver nascut a Guernica, població que quedà totalment destruïda a causa de la guerra, que la seva família patí dràsticament (els seus dos germans moriren per oposar-se a l'alçament i sa mare finà en un camp de refugiats francès), gràcies al fet que havia realitzat un bust del general Cabanellas, un dels capitosts de l'alçament feixista, entrà d'escorta personal d'aquest. I poc després de morir el militar fou destinat a un hospital de Sant Sebastià. Un lloc on conegué un fill d'un notari del poble de Sant Joan. Coneixença que va fer que després d'acabar la guerra s'instal·làs a Mallorca.

Per a Lluçmajor, a banda de la figura en homenatge a Salvà, elaborà d'altres peces: una d'elles va ser la figura reduïda de l'Espigolera que s'usà com a model per al guardó de reconeixement municipal (1973). També trobam un encàrrec particular per fer un bust de Joan de Vidal (1952) i l'obra de l'Aigüera, de la qual ja hem parlat, que realitzà per

⁵² La còpia del contracte és el document 29 de l'expedient.

⁵³ AML, 2440/1, f. 32. El 30 d'agost es fa l'acta definitiva de recepció, ja constituïts abans directament davant el monument amb el batle, l'aparellador, el representant de l'empresa i el secretari municipal.

⁵⁴ AGCM, Fons Arquitecte Gabriel Alomar, caps 2/2.

⁵⁵ AML, 2440/1, p. 27.

a una urbanització (1980).⁵⁶

La figura de l'Espigolera, que des de llavors va passar a presidir la placeta de Sant Bonaventura, ja hem vist que plasmà el projecte de Josep Ferragut: una pilastra central presidida per la figura infantil i al voltant un estanc d'aigua amb baranes i envoltat de jardí. La construcció seguí la idea inicial excepte quatre illetes sobresortides dins l'aigua, que no es feren. L'arquitecte Ferragut, pel que sabem, tan sols ideà dos monuments de caire civil i només el de Llucmajor va ser una realitat. L'altre l'havia proposat deu anys abans (1954) per a Pollença i era dedicat a un poeta i vell conegut, amic i mestre de Maria Antònia Salvà: Miquel Costa i Llobera (1854-1922). Aquests monuments dedicats a dos autors de l'Escola Mallorquina esdevenen, entre ells, la cara i la creu estètica del que podria aportar l'obra escrita de cada un. El dedicat a Costa i Llobera estava inspirat en «Lo pi de Formentor», i expressava la força, la potència i l'energia que pot transmetre aquesta creació. Ferragut havia proposat una plaça sembrada de pins enmig de la qual s'alçaven dos pilars amb un majestuós bloc de pedra rectangular i una roca abrupta, la qual tenia esculpit un medalló amb el perfil del poeta. De tal manera que la potència del monument, amb els elements escollits (pins, una roca elevada sobre un alt basament amb el rostre del poeta), materialitzava, perfectament, una de les estrofes del famós poema pollencí:

[...]
 Més Déu unguí d'aroma sa testa consagrada
 I li donà per terra l'esquerpa serralada,
 Per font la immensa mar.
 [...]

Tot i que Ferragut no optà per aquests versos sinó per uns altres que s'havien de posar davall el medalló central:

[...]
 Arbres, mon cor t'enveja. Sobre la terra impura,
 com a penyora santa duré jo el teu record.
 Lluitar constant i vèncer, regnar sobre l'altura
 i alimentar-se i viure de cel i de llum pura.
 Oh vida, oh noble sort!⁵⁷

⁵⁶ SUREDA TRUJILLO, J. *Horacio de Eguía (1914-1991)*, Palma, 1997, p. 63-67. Aquest Vidal suposam que correspon al conegut personatge llucmajorer: Baró de Vidal. De fet en aquestes Jornades d'enguany el professor Bartomeu Carrió n'ha elaborat una biografia.

⁵⁷ FERRAGUT POU, J. *El arquitecto José Ferragut Pou*, Palma, 2015.

En canvi, el monument a Maria Antònia Salvà remet a la senzillesa, la humilitat i la serenor que l'obra d'aquesta altra poeta podia tenir. Fa de mal creure que aquest arquitecte no conegués o seguís, encara d'enfora, la producció de Maria Antònia Salvà, o de l'Escola Mallorquina en general, atès que ja tenia el precedent d'haver fet un projecte a un altre dels components d'aquest grup literari. A la vegada que, aquí, nosaltres hem suposat que el fet d'escollir, per presidir el monument de Lluçmajor, una nina espigolera, té l'element gràfic més pròxim i proper a la mateixa figura que s'havia fet familiar i materialitzat durant els darrers anys a causa de les publicacions que hem mencionat.

Tanmateix, a tot això, també cal afegir-hi les trajectòries personal i professional d'aquest arquitecte, en les quals trobam semblances i paral·lelismes dins un marc estètic i d'estil determinats, donat que el monument ideat, a grans trets, també es pot resseguir, o se'n poden trobar elements comuns que pogué aprendre o captar durant la seva vida.

L'arquitecte Ferragut, a pesar de cobrir diversos estils, tenia entre aquests la influència del classicisme, un dels estils que és el que ara ens interessa destacar i que algunes de les seves obres seguien, per exemple la façana del col·legi de Sant Francesc de Ciutat. Per altra banda, quan entrà d'estudiant a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, l'examen d'ingrés, o part d'aquest, era dibuixar una estàtua clàssica. I durant aquests anys d'estudi a Barcelona, si bé no ho hem pogut confirmar, és probable que estudiàs les diverses obres i l'urbanisme de la Ciutat Comtal. I, recercant entre aquestes, hem localitzat una versió molt pròxima a l'espigolera llucmajorera: una deessa Ceres que es troba a la plaça de Sant Jordi del Mirador del Llobregat (Figura 15).⁵⁸ La qual cosa ens fa pensar que tant la icona apareguda a les diverses publicacions com aquesta altra que pogué conèixer podrien ser, en conjunt, elements catalitzadors que podrien contribuir que tengués unes imatges ja familiars i plàstiques adquirides per fer possible el resultat que tots coneixem.

58 Curiosament, en aquesta figura mitològica romana coincideixen el motiu, la funció i la temàtica de gran part de l'obra de la poeta. Aquesta deessa fou la que ensenyà els homes a conrear, sembrar i recollir el blat. Per això sol estar representada amb un feix de blat aguantat entre els braços. Ens consta que també existeixen espigoleres que sortiren il·lustrades en alguns llibres de poemes, o d'altre tipus, durant els primers anys del segle XX, si bé no les hem estudiades ni recopilades per no haver-ne trobat cap relació directa ni dins els anys ni entre els actors que realitzaren l'obra que tractam.

Figura 15. Deessa Ceres. Plaça de Sant Jordi, Mirador del Llobregat (Barcelona).
Celdoni Guixà, 1830.

Altres monuments classicistes també interessaren aquest arquitecte, i els deixà recopilats en un extens corpus fotogràfic.⁵⁹ En aquest conjunt apareixen diverses escultures amb disposicions semblants a la disposició de la nina espigolera. Dues d'elles es troben a la possessió de la família March a sa Vall (Santanyí): una presideix la font d'aigua de la finca i l'altra és una escultura femenina vora un pòrtic feta pel català Joan Borrell Nicolau (1888-1951).⁶⁰ L'escultor Borrell, de fet, després d'estudiar a París obrí tres tallers a les ciutats de Barcelona, Madrid i Mallorca. I en aquest darrer hi començà a treballar Horacio de Eguía, que es convertí en admirador i seguidor seu, i acabà fent l'obra que estudiam.⁶¹

Pel que fa a la planta i el volum de la creació feta a la placeta de Sant Bonaventura, veim el seu seguiment, en gran part, en un projecte fallit que Josep Ferragut havia elaborat uns anys abans al Sagrat Cor per a la muntanya de na Burguesa (Ciutat, 1953). Ambdós s'aixecaren sobre una base de creu grega amb quatre pilars baixos al voltant del central coronat amb la figura principal, tot i que, en l'exemple llucmajorer, l'estructura es va reduir al màxim, purificant les línies i sense elements afegits.⁶²

59 FERRAGUT POU, J. *L'art capturat: arxiu històric monumental de l'arquitecte Josep Ferragut i Pou*. Pollença, 2015.

60 FERRAGUT POU, J. *L'art capturat: arxiu històric ...*, *Op. cit.*, p. 159, 177.

61 SUREDA TRUJILLO, J. *Horacio de Eguía*, *Op. cit.*, p. 15-16.

62 FERRAGUT POU, J. *El arquitecto José Ferragut...*, *Op. cit.*, p. 67-68.

Alguns convidats absents a la inauguració del monument de l'Espigolera

Un ample ventall de personalitats del món cultural i polític foren convidats el dia de la presentació de la nova placeta dedicada a la poeta. Emperò més que mencionar-los volem prestar una darrera atenció, precisament, a alguns d'aquells que no pogueren assistir-hi però que enviaren una carta d'adhesió a l'Ajuntament.

Una de les absències més destacades seria la de Josep Ferragut i Pou. L'arquitecte manifestà que els seus treballs no li deixaren temps per acudir-hi. Això no impedí, però, que a través de la carta fes arribar a l'escultor Eguía l'enhorabona per haver sabut materialitzar la figura central del monument.⁶³ Un altre absent fou Bartomeu Guasp, que després publicà la notícia al diari amb l'afegit de la carta anònima rebuda i que més amunt hem comentat.⁶⁴ El president de l'Obra Cultural Balear, Miquel Forteza, tampoc hi assistí, tot i que, segons consta, s'encarregà que a l'acte hi hagués en representació de l'organisme Francesc de Borja Moll.⁶⁵

Un altre arquitecte convidat va ser Lluís Bonet i Garí (1893-1993). Bonet és conegut dins l'arquitectura catalana per tocar els corrents noucentistes, primer, i després els modernistes. Va ser, en alguns aspectes, un seguidor d'Antoni Gaudí i director d'obres de la Sagrada Família. Un fill seu, Jordi Bonet i Armengol, el rellevà en el càrrec. Antoni Gaudí, precisament, no fou un personatge aliè a l'obra de Maria Antònia Salvà. La intervenció que aquest tengué a Mallorca fou coetània a la poeta. Per això no resulta estrany que li dedicàs una composició amb motiu de la intervenció que realitzà a la Seu. En *El retorn* incorporà el poema «Vitralls de Gaudí»,⁶⁶ en referència a les creacions que l'arquitecte català realitzà per al temple ciutadà.⁶⁷

63 AML, 2440/1, s.f. Carta de l'arquitecte Ferragut (06/08/1965).

64 AML, 2440/1, Carta del 06/08/1965.

65 AML, 2440/1, Carta del 07/08/1965.

66 SALVÀ RIPOLL, M.A. *El retorn*, 1949 (1934), p. 106.

67 Gaudí els dissenyà i foren fabricats per la Casa Amigó i Pelegrí durant 1903-1906 per a: l'oratori de Sant Pau (Palau del Bisbe), una rosassa i els vitralls de la Reina dels Confessors i de la Reina de les Verges per a la Capella Reial i els vitralls dels Apòstols i de Sant Valerià del Museu Diocesà (GAMBÚS SAIZ, M.: «La renovació visual de la Seu de Mallorca (1903-1947). El trasllat del cor i el procés d'instal·lació de vitralls», a GAMBÚS, M.; FULLANA, P. *Campins i Gaudí. La reforma de la Seu de Mallorca i la seva implementació en el monument (1903-1947)*, Mallorca, 2015, p. 418). Curiosament, Miquel Ferrà també elogià els vitralls de Gaudí i, si bé admirava l'arquitecte català, també n'era crític, considerant que «no li esqueien les reformes» (LLADÓ ROTGER, F. «Miquel Ferrà: una lectura crítica a l'obra de restauració de la Catedral», a *Campins i Gaudí...*, *Op. cit.*, p. 55-81). A més, sembla que la mateixa opinió en tenia l'arquitecte Ferragut. Perquè en una entrevista li feren una pregunta per «[...] no haber conseguido que se destruya gran parte de la reforma que Gaudí hizo en la Catedral...»; i ell contestà que «No tengo jurisdicción con gusto haria un estudio [...] y

Una de les causes de la convidada a Bonet és que havia tengut diversos contactes amb l'escriptora, almenys, des d'abans de 1948. Lluís Bonet estiuejava a «El Pedrís» de Lluçacari (Deià). Un amic comú era el poeta Beltran i Oriola. I un dels fills de l'arquitecte, Narcís Bonet, era músic i en una ocasió va fer un concert amb la soprano Montserrat Salvadó al Palau de la Música de Barcelona, on s'estrenà un poema de l'escriptora musicat per Bonet: «Primaveral». La poeta li demanà, a través de Beltran, que li fes arribar un dels programes musicals que realitzaren per a l'ocasió.⁶⁸

Aquest Beltran, Manel Beltran i Oriola, estava casat amb Josefina Tura, ambdós poetes i coneguts de Maria Antònia Salvà, els quals també foren convidats a venir a Lluçmajor. Encara que no hi acudiren, Josefina envià un poema fet per a l'ocasió:

En la inauguració i benedicció
del monument a
MARIA ANTÒNIA SALVÀ

Maria Antònia Salvà
de l'Allapassa:
Per la teva memòria, que no passa
ni passarà,
venim a consagrar
la pedra i l'argamassa,
ni poca ni massa,
però l'amor hi volarà.

Josefina Tura de Bertran
Diumenge, 8 d'agost de 1965⁶⁹

Entre aquests mateixos convits hi trobam Roser Matheu, una poeta barcelonina filla de l'editor Francesc Matheu. Roser s'adherí a l'homenatge i envià un dels escrits que havia fet l'any 1945 i que formava part d'un conjunt de «retrats» (descripcions poètiques s'ha d'entendre) de diverses personalitats. El poema i la relació d'ambdues personalitats ja fou estudiada en unes altres jornades.⁷⁰ Curiosament, aquesta autora barcelonina, ja a mitjan segle XX, s'havia interessat

me cargaria la mitad por lo menos» (FERRAGUT POU, J. *El arquitecto Jose Ferragut...*, *Op. cit.*, p. 25). 68BLA,E-MAS-C-17. Altres peces que s'hi cantaren foren «Ofertori» de Beltran, altres de Joan Maragall, etc. «Primaveral» és un poema que també fou musicat, una segona vegada, trenta anys després, per Antoni Salvà Pastor (PARETS SERRA, J. *Maria Antònia Salvà: poemes musicats*, Lluçmajor, 1998, p. 5). 69 AML, 2440/1, carta del 08/08/1965.

70 MUÑOZ, I. «La relació epistolar de Maria Antònia Salvà amb Víctor Català i Roser Matheu». *Escriure sense context*, 2006, p. 268-303.

i recopilava informació bibliogràfica de personatges femenins per fer-ne un recull biogràfic. La seva «galeria de retrats» devia ser part d'aquest projecte. Tot i això, malauradament, la seva feina resta, de forma majoritària, inèdita i pendent d'estudi.⁷¹

La inauguració de l'Espigolera encara donà un altre fruit: l'edició d'una selecció de poemes per ser divulgada entre la població infantil. Un recull del qual, a través dels anys, se n'han arribat a fer quatre edicions. La idea partí d'un altre dels convidats, Joan Mascaró i Fornés, però a pesar de no assistir-hi li enviaren el discurs publicat que havia fet Joan Pons i Marquès. Mascaró, que llavors ja destacava com a referent de les cultures orientals a la Universitat de Cambridge,⁷² proposà aquesta idea a l'Ajuntament. De totes maneres, no era la primera vegada que s'havien seleccionat peces de Salvà per a ús de les escoles. El 1918 el Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona ja havia editat un llibret amb la mateixa finalitat: *Llibre de poesies de Maria Antònia Salvà. Per servir de lectura a les escoles de Catalunya*.⁷³ Un anterior projecte que Mascaró devia conèixer i que degué contribuir a voler promoure una empresa semblant. La carta enviada per l'orientalista fou publicada a la tercera d'aquestes edicions (1994) i aparegué resumida a la quarta (2006). Emperò, i atès que aquests llibrets escolars estan exhaurits, hem decidit afegir al final l'escrit que envià, donat l'interès i la vigència del que es diu (Annex: Carta A).

Finalment, el darrer personatge al qual farem referència serà l'historiador Miquel Batllori. Batllori, a més de donar suport a la inauguració, advertí de la necessitat de conservar el que simbolitzava aquest monument enfront del turisme que llavors s'iniciava (Annex: Carta B).

Miquel Batllori visqué a Mallorca, en una mena d'exili, sis anys (1941-1947) i, després, fou destinat com a director a l'arxiu històric dels jesuïtes a Roma.⁷⁴ A banda de conèixer l'escriptora també es relacionà, esporàdicament, amb altres afers del municipi. L'any 1946, per exemple, quan Lluçmajor nomenà Miquel Tomàs de Taixequet fill il·lustre, s'encarregà de fer-ne la biografia,⁷⁵ mentre que Maria Antònia

71 El llegat intel·lectual d'aquesta autora fou dipositat a la Biblioteca de Catalunya.

72 La relació d'ambdues figures fou estudiada a: LLADÓ, F. «Espigues en flor. Relació epistolar amb Joan Mascaró», *Escriure sense context...*, p. 304-327.

73 SBERT GARAU, M. *Maria Antònia Salvà i Ripoll. Apunts per a una cronologia mínima. Op. cit.*, p. 17.

74 Una vegada traspasat es va fer un volum d'homenatge a l'IEB: AUTORS DIVERSOS. *Miquel Batllori i Munné (1909-2003). Memòria viva de Mallorca (1941-1947)*. Estudis Baleàrics, 76/77, Palma, 2004.

75 BATLLORI MUNNÉ, M. *El canonista de Trento y obispo de Lérida Don Miguel Thomàs de Taxaquet*,

Salvà escriví un poema per encapçalar aquesta publicació.⁷⁶ També, l'any 1972, des de la ciutat italiana, realitzà el pròleg del primer volum de la sèrie «Història de Llucmajor», que sortí l'any següent.

La poeta i l'historiador compartiren el mateix cercle sociocultural. A l'epistolari publicat entre Miquel Ferrà i Maria Antònia Salvà sol aparèixer habitualment, i amb motiu del 75è aniversari de l'escriptora Batllori era part del grup que li envià un escrit de felicitació.⁷⁷ A més podem afegir, gràcies a la documentació inèdita conservada, que ja l'any 1942 Batllori li envià dues traduccions de poemes de Henriette Roland-Holst i Ada Negri.⁷⁸ Com també li consultà si coneixia algun fons epistolar conservat a l'illa de Joan Maragall, pel fet que un dels fills, Joan Antoni, havia sol·licitat a Batllori fer-ne un recull a l'illa per a una futura publicació.⁷⁹

Batllori, abans de partir cap a Roma, a més del comiat amb l'escriptora, també el feu amb Miquel Ferrà. Aquest, llavors, ja estava greument malalt i segons li contà el jesuïta: «La vigília de la meva partença hi vaig parlar matí i vespre, i m'encantà i emocionà alhora la seva alta serenitat. Qui sap si encara el podré veure en retornar de Roma dintre uns mesos. Tenen tantes sorpreses aqueixes malalties. Si dura m'ha estat aquesta marxa de Mallorca cap a Roma, molt més en les circumstàncies d'en Ferrà i de la seva fidelíssima esposa».⁸⁰

A pesar d'aquestes esperances dipositades ambdós no es tornaren a veure pus mai. Ferrà morí tres setmanes després, no acabats els 63 anys, i sense poder veure començades les publicacions completes de la poeta a què tanta feina i temps dedicà.

Des de 1945 sembla que la confiança entre els dos personatges (Batllori i Salvà) va ser més que fructífera. Maria Antònia de vegades li sol·licitava comentaris o opinions sobre els seus treballs. I, d'altres, havia anat al convent de Monti-sion per fer-li arribar alguna de les seves publicacions, per exemple les traduccions dels poemes de santa Teresa (1945).⁸¹

bijo ilustre de Lluchmayor, 1946.

76 BLA, E-MAS-C-1, desembre/1946. Pel que sembla, el títol fou rectificat i publicat amb els canvis realitzats pel jesuïta: «M'he atrevit a canviar el títol, perquè escaigui més com a poema —inicial— del meu insignificant fulletó: li sembla bé.»

77 L'escrit amb les 21 firmes fou fet i enviat pel mateix P. Batllori. Es conserva a: BLA, E-MAS-C-1, document 4.

78 BLA, E-MAS-C-1, 05/02/1942.

79 BLA, E-MAS-C-1, carta 2. Es preparaven les edicions de les obres completes de Maragall i el fill encara només havia localitzat l'epistolari de Joan Alcover i Gabriel Alomar. Batllori sols n'havia trobat alguna dirigida a Antoni Maria Alcover.

80 BLA, E-MAS-C-1, Carta des de Manresa, 23/10/1947.

81 BLA, E-MAS-C-1, 06/05/1945; 02 i 08/07/1945. Batllori estiujejava a Son Salvat, una possessió

Tant un com l'altre compartiren reflexions, treballs, rectificacions de textos, etc. També consta la dificultat que sortís a la llum un escrit de l'escriptora, amb motiu d'una commemoració de Jacint Verdaguer, i Batllori intentà solucionar-ho.⁸² Aquest també havia intercedit en una petició a l'IEC perquè, una vegada s'hagués publicada *Mireia* dins les obres completes, l'Institut no en fes cap edició nova fins passat un temps.⁸³

L'estada a Mallorca deixà a Miquel Batllori un bon record. Això, abans de partir cap a Roma, ho testimonià en una altra carta dirigida a Maria Antònia: «Cregui'm que aquests sis anys passats a Mallorca m'hi han fet arrelar tan fort, que quan vaig a Barcelona m'hi trob ja com a foraster: en un ambient de rancor latent no sé trobar-m'hi».⁸⁴ Aquesta estreta vinculació ens la torna deixar veure l'escrit que li dedicà la poeta amb motiu de la partida italiana:

+

Comiat

-

al P. Miquel Batllori S.J.
en deixar Mallorca vers son nou destí

-

Ans que la nau desapareixi
deixem, o Pare, que mi uneixi
al comiat de nostra gent;
de vostra colla, tan sel·lecta!
Us emporteu son viu afecte,
però ens deixeu l'enyorament.

Quan ja sieu en llunyania,
al cor d'un Déu. Eucaristia
feu per trobar-nos-hi, si us plau...
Pare Batllori, adéu-siau!

=

Maria Antònia Salvà
Lluchmajor – Agost de 1947⁸⁵

de Valldemossa, i aquells dies havia estat amb el poeta Guillem Colom i el matrimoni Aramon.

82 BLA, E-MAS-C-1, documents 9, 11, 13 i 14.

83 BLA, E-MAS-C-1, carta 21. Agreujat perquè els anys que s'havien determinat per esperar s'havien allargat pel fet del retard en l'autorització de la censura.

84 BLA, E-MAS-C-1, 26/07/1947. Vist en un entorn més global, però, cal recordar que Batllori sempre digué que s'havia considerat atípic entre els cercles o la vida eclesiàstica que freqüentava a causa de la seva mentalitat oberta i liberal (BATLLORI MUNNÉ, M. *Recuerdos de casi un siglo*, Barcelona, 2001).

85 BLA, E-MAS-C-1, carta 19.

Aquest darrer any (2019), en una entrevista feta a Joan Margarit amb motiu de l'atorgament del Premi Cervantes, parlava d'aquests tipus de creacions poètiques, anomenades «poemes de circumstàncies», és a dir, que el motiu per realitzar-se no parteix de la pròpia necessitat del creador sinó d'un fet extern al qual l'autor s'ha d'adequar. Aquest de Salvà en seria un d'ells. L'escriptora hi va fer constar el grup d'amics que es reunien a Ciutat i en converses literàries («vostra colla, tan selecta») o el nou lloc de Batllori, Roma («al cor d'un Déu...»). No havia estat, en tot cas, la primera vegada que Maria Antònia li n'havia dedicat un. L'any 1945, amb motiu d'una malaltia que havia patit, diversos poetes (M.A. Salvà, Miquel Dolç, Miquel Ferrà, Miquel Gayà, Miquel Forteza, R. Ginard...) editaren un fulletó amb un recull d'aquests: *Amistat i recordança al P. Miquel Batllori*.⁸⁶

Roma va ser l'indret on li arribaren les notícies del començament de la publicació de les *Obres Completes* de l'escriptora. El març de 1948 Batllori la felicità pel primer volum, no sense deixar de recordar l'absència de Ferrà.⁸⁷ En aquesta ciutat degué rebre tots els altres toms. A la primera carta de felicitació que li escrigué sospitava que l'obligaria a l'enviament dels volums, cosa que passà. I l'any següent Moll li va fer arribar el tom de *Mireia*. En aquest cas, Batllori sabia que en rebria un altre per banda de l'escriptora, i va optar per enviar el de Moll a la revista *Études* de París, amb una recensió.⁸⁸ En una carta li contà alguns dels motius: «L'altre, el que vindrà dedicat per vostè —si no és demanar massa— serà per al meu ús. No crec que a França sàpiguen quasi res de la fortuna de Mistral a Catalunya, i molt menys que els versos hereus de la seva musa provençal no són pas els seus conterrànies —fins els masovers del Mas del Jutge i els guardians de la Casa de Mallana ja parlen francès!—, sinó els mallorquins. [...] El veïnatge de San Pietro, no en fa pas oblidar de la Seu ran de mar [...]».⁸⁹

⁸⁶ Aquest poemari fou també afegit al monogràfic que s'hi dedicà l'any 2004: AUTORS DIVERSOS. *Estudis Baleàrics*, 76/77, 2004, p. 207-210.

⁸⁷ BLA, E-MAS-C-1, carta 23, 20/03/1948.

⁸⁸ *Études* és una revista francesa que fundà l'orde dels jesuïtes gals l'any 1856. La revista s'especialitzà en teologia, filosofia i història i en el segle XX s'amplià a matèries més generals de caire cultural, històric i literari. Després d'algunes integracions segueix vigent. No m'ha estat possible localitzar la ressenya de *Mireia* que Batllori hi envià, tot i que la revista es troba disponible a la base digital de la Bibliothèque Nationale de France. Per altra banda, unes dècades després, sabem que la traducció d'aquesta obra tengué la seva repercussió dins la cultura popular local, perquè s'hi dedicà un personatge d'entre les figures festives patronals. En aquestes mateixes jornades en podeu veure un estudi emmarcat dins aquest fet.

⁸⁹ BLA, E-MAS-C-1, carta 28. A Roma, Sant Sebastià del 1949.

L'any 1954 l'escriptora encara li envià uns poemes de Giovanni Pascoli, segurament unes noves traduccions. I, pràcticament, aquesta relació epistolar seguí fins als darrers mesos de vida de la poeta.⁹⁰

Conclusions

La petjada que deixà Maria Antònia Salvà a Lluçmajor va ser intensa. La seva relació amb el poble, tant socialment com culturalment, conduí al fet que ambdues parts creassin vies comunicants. Per una banda, el casal familiar, quasi en el centre del poble, i la possessió pairal dins la marina llucmajorera dugueren que part de la vida, l'entorn del poble i la ruralia quedàs plasmada i immortalitzada, si es pot dir així, en bastantes de les seves creacions. Aquests temes agrícoles, rurals, religiosos, socials o familiars tan pròxims degueren fer que l'altra part, el poble, s'hi veiés, d'alguna manera, recreat. De fet mitificat, en termes romàntics, ja que molta de la seva producció sobre temes agrícoles, tan ben orientats i filtrats, són lluny de la pesada condició de vida que fora vila requeria i requereix. Aquest sedàs, precisament, és un dels requisits que, segons escriví Jorge Luís Borges, demana la creació poètica: «El verso exige la nostalgia, la pátina, quiera ligera, del tiempo. Esto lo vemos asimismo en el curso de la literatura [...] cantó lo que fue, lo que pudo haber sido [...] no lo que era [...]».⁹¹ Tanmateix, tant la persona com l'autora connectaren en ambdós sentits (personalment i culturalment) amb la societat d'aquell moment.

Va ser aquesta connexió la causa, o una d'elles, perquè poc després de traspasar alguns prohoms de la vila començassin a plantejar-se fer quelcom més que purs homenatges concrets i passatgers per recordar-la. Val a dir que la idea sorgí prest però, com hem vist, el procés per a la realització material fou llarg.

Hem vist que una vegada es concretà fer un monument urbà es va contactar amb alguns creadors perquè poguessin aportar idees per fer-lo possible. L'escultor Tomàs Vila fou el primer que ho intentà. Agradàs molt o poc, a banda de la prematura mort d'aquest, just uns anys després, va ser una voluntat frustrada. Després d'un buit de diversos anys aparegué un disseny de l'arquitecte Josep Ferragut. En aquell moment sorgí i es creà una figura concreta que des de

90 BLA, E-MAS-C-1, document 37, 50, etc. Al voltant de dos anys després, ja que la carta no està datada però hi consta que tenia 87 anys quan li n'envià una de les darreres. Ella mateixa ja mencionava que la seva memòria i la seva creació literària havien cessat o minvat molt.

91 BORGES, J.L. *Prólogos con un prólogo de prólogos*. Alianza Editorial, Madrid, 1998, p. 59-60. Aquest fragment fou usat per al pròleg que Borges escriví el 1974 per a l'edició de l'obra *Versos de Carriego*.

llavors ha presidit el lloc i part de l'imaginari local. Aquella nova icona que es creà l'hem volguda vincular a dos aspectes concrets: per una banda, la influència plàstica i literària que pogué aparèixer a causa de les publicacions de les obres concretes de l'escriptora en un entorn sociocultural determinat i, per l'altra, la vida intel·lectual i professional de Josep Ferragut.

En resum, una vegada desgranat el procés de creació d'aquest monument amb els diversos factors que hem pogut recopilar, o entreveure, creim que el monument de l'Espigolera ens pot oferir, almenys, tres lectures relacionades entre si i complementàries entre elles.

Una primera, la més coneguda i òbvia, és la de l'homenatge a la persona i a l'obra literària de Maria Antònia Salvà. Una segona lectura és veure la figura de manera dual vinculant-la amb el seu temps coetani i la primera versió apareguda. Així, durant tot el procés d'edició de les obres completes (1948-1955), sortí la icona femenina i logotip d'aquestes publicacions. Una figura que en el sentit polisèmic de la paraula que hem dit espigolava, recollia i seleccionava tota l'obra literària d'una vida, talment fossin espigues de tot un curs agrari. Una vegada acabà la sèrie completa la vida de la poeta també finà. I aquesta, l'espigolera, s'alçà (físicament) amb el fruit recollit entre els braços. La figura aixecada traspassada en bronze és l'acabament de la tasca de recollida literària que s'havia realitzat la dècada anterior.

I, finalment, la tercera lectura, que podríem descriure, vist des del temps, d'irònica, i que no va ser volguda (almenys el plantejament que aquí oferim), és que el monument s'alçà (físicament i metafòricament) sobre un altre posat i dut a terme amb uns clars motius feixistes i d'assimilació simbòlica a un règim dictatorial. Una època de la qual alguns dels diversos intel·lectuals implicats que la dugueren a terme n'havien patit i, alguns encara en patiren, les conseqüències: la cultura i la llengua de la poeta havien estat postergades i prohibides. Francesc de Borja Moll, editor de les obres completes i «suposat» autor de la icona, patí tant la censura com també se li havia obligat a retirar del mercat algunes publicacions,⁹² i el mateix arquitecte Ferragut fou víctima d'altres polítiques del règim.⁹³ I, per tant,

92 Per exemple, anys abans, s'havia prohibit i fet retirar de la venda la Gramàtica Catalana de Moll. O el mateix Josep Carner, que ja ha aparegut, a més de sofrir l'exili fou víctima de diverses campanyes de desprestigi, etc.

93 Recordem que Josep Ferragut fou assassinat dos anys després per causes, encara avui, poc clares, en les quals es mesclaren motius personals i la seva postura contra la corrupció urbanística. Vegeu, per a aquest cas, el didàctic documental *Vida i mort d'un arquitecte* (Atlàntida Film Fest).

l'Espigolera, vista des de l'experiència d'aquests personatges, també testimonia que encara que ells com a «obriers intel·lectuals» passaren, en diverses facetes, una etapa obscura de la història recent, la seva Obra, en sentit ample, ha perdurat.

Annex

A- Carta de Joan Mascaró i Fornés

Cambridge, 1965.

15 de novembre del 1965

Benvolgut Senyor,

Estim molt la vostra atenció d'enviar-me el discurs del Sr. Pons i Marquès quan vàreu inaugurar el bell monument a Maria Antònia Salvà, glòria de la nostra terra i de les nostres lletres.

Com ell va ben dir, hem de tenir sempre, i re-afirmar sempre, una fe, un amor i una esperança. Fe en les coses bones nostres, amor a elles i sempre esperança que no moriran sinó que sobreviuran els temperals dels temps, ja que la fe creadora és un foc que mai s'apaga, una vida que mai mor.

Si jo podia, faria una selecció dels poemes de la vostra gentil creadora de coses belles i faria que jovenets i jovenetes del poble els llegissin i els coneguessin de memòria. Alguna cosa quedaria de tota aquella bellesa, i els alegraria el cor amb l'alegria més pura que poguem tenir: la del amor a les coses belles i al Déu qui és bellesa i veritat. Això seria un monument no de pedra i bronze, però d'esperit i alegria. Tota cultura i educació ha de començar d'allò conegut, de prop, a allò de més lluny. A les escoles sempre s'ha de començar amb aquesta norma educativa. No per tot és reconeguda; o, més ben dit, pot ben ésser que en les terres que parlen l'idioma gran de Ramon Llull són les úniques del món a on no se fa: s'ha de fer en la cultura íntima de la família, de l'església, i d'aquells que tenen cultura, poesia i bona voluntat per a comprendre aquestes coses.

El setembre passat vaig passar un moment per Lluchmajor i vaig tenir el goig de veure el vostre monument. Tornaré l'any qui ve.

Repetint les gràcies, us saluda afectuosament

Vostre compatriota,

Joan Mascaró

*Al Sr. En Mateu Montserrat Calafat,
Batlle de la Vila de Lluchmajor,
Mallorca*

B- Carta de Miquel Batllori i Munné, SI

Roma, 1965

*ARCHIVVM HISTORICVM
SOCIETATIS IESV*

Roma a 17 d'agost de 1965

*Institutum historicum S. I.
Director*

*Via dei Penitenzieri 20
Telefono 65.69.357*

*Excm. Sr. Alcalde de
Llucmajor (Mallorca).*

Excel·lentíssim Senyor Bal·le:

En retornar a Roma, dia 14 del corrent, vaig trobar damunt la taula la gentil invitació de Vostè a l'acte inaugural i a la benedicció del monument de l'enyorada Maria-Antònia, amb la qual m'uní una profunda i espiritual amistat, tots els anys que vaig tenir la sort de residir a Mallorca.

Vull palesar-li, d'antuvi, la meva complaença, i donar ensems la meva enhorabona més sincera a tot aqueix Ajuntament, que, honorant l'altíssima poetessa de les coses humils, s'honora a ell mateix. Amb aqueix acte, al qual amb tant de gust hauria assistit si hagués estat més a prop, Llucmajor ha representat la Mallorca més autèntica, la que el turisme superficial no coneixerà mai, i la que cal conservar amb tot esforç i amb tota amor.

Tenint-hi avinentesa, el prego de voler-me excusar, prop de tota la família Salvà de l'Allapassa, de la meva tardana adhesió a aqueix acte tan just i tan simpàtic, tardança que, com li he dit, ha estat del tot involuntària.

*Seu afm. s. i amic,
Miquel Batllori S.I.*

LA CONTRIBUCIÓ DE LA POESIA DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ AL *DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR*

Cristian Raúl Sánchez Curto¹

1. Introducció

La poesia de Maria Antònia Salvà romandrà sempre, d'una manera directa, en les seves obres, que inclouen títols tan destacats com *Poesies* (1910), *Espigues en flor* (1926) i *El retorn* (1934), així com traduccions remarcables com ara *Mireia* (1917) o *L'Espera mística* (1918).

Però, indirectament, també perdurarà en aquelles obres literàries i lingüístiques que se'n fan ressò, com ara el *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni Maria Alcover i de Francesc de Borja Moll (en endavant, DCVB), que ocupa un lloc destacat com a obra cabdal de la lexicografia en llengua catalana.

En aquest sentit, la bibliografia del DCVB cita expressament l'obra de l'autora mallorquina com a material de referència per a la redacció del diccionari, la qual cosa, atesa la importància del recull lexicogràfic, proporciona encara més prestigi a la poesia de Salvà.

Per això, aquest treball duu a terme una tasca necessària i innovadora, com és l'estudi i la posada en valor de la contribució de l'autora mallorquina al DCVB.

2. Objectius i metodologia

Amb relació als objectius, aquest treball té per finalitat identificar, analitzar i posar en valor l'aportació de Maria Antònia Salvà al DCVB.

Pel que fa a la metodologia, l'estudi s'ha realitzat a través d'una doble via:

a) Metodologia qualitativa. S'han cercat al DCVB les entrades que estan contextualitzades amb versos de la poetessa.

b) Metodologia quantitativa. A partir de les dades obtingudes mitjançant el procediment qualitatiu, se n'han obtingut les freqüències, els percentatges i les representacions geolingüístiques corresponents.

¹ Graduat en Llengua i Literatura Catalanes.

3. Resultats

Considerant els objectius i la metodologia descrits, l'estudi de les aportacions de la poesia de Maria Antònia Salvà al DCVB s'ha estructurat en cinc apartats, que analitzen les obres de la poetessa que recullen les aportacions al diccionari, el lèxic pròpiament dit, els aspectes formals i semàntics que se'n deriven, així com l'àmbit geogràfic que s'hi associa.

3.1. Obres

La introducció del DCVB explica, amb relació a l'estructura dels articles, que darrere cada definició s'afegeixen «una o més frases tretes de la llengua escrita, on figura el mot en qüestió»,² de manera que quan aquestes frases provenen de poemes, s'hi inclouen un o més versos que exemplifiquen l'ús de les paraules o locucions.

En aquest sentit, entre les fonts escrites utilitzades per a contextualitzar el lèxic, l'extensa bibliografia del diccionari només inclou dues referències a Maria Antònia Salvà:³

a) «Salvà Poes.»: Maria Antònia Salvà. *Poesies*. Palma, Estampa filles J. Colomar.

b) «Salvà. Ret.»: Maria-Antònia Salvà. *El Retorn. Poemes*. Barcelona, 1934.

No obstant això, l'anàlisi exhaustiva de les entrades del diccionari permet observar que les referències a la poetessa no es limiten als dos poemaris esmentats, sinó que també inclouen aportacions recollides a les obres *Mireia*⁴ (traducció del poema provençal, de Frederic Mistral), *Espigues en flor*⁵ i *L'espera mística*⁶ (traducció del poema en llengua francesa *L'attente mystique*, de Louis le Cardonnel), d'acord amb les freqüències recollides a la figura 1.

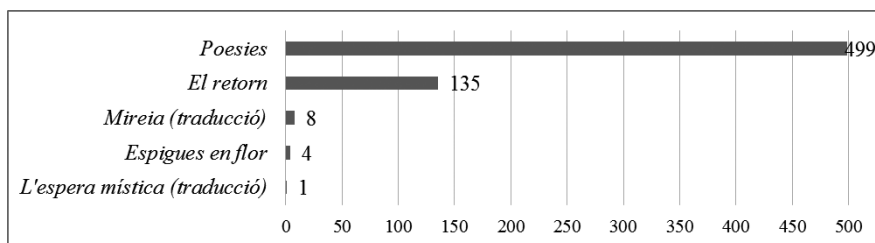

Figura 1. Distribució de les aportacions segons l'obra poètica (n=647)

2 DCVB tom I, p. xxv.

3 DCVB tom I, p. lxx.

4 En concret, els mots *passa-xot, aquí, Crau, desfruitar, dessustat, jovença, magdalenenc* i *paneraire*.

5 Concretament, les paraules *boirella, enganxadís, porrassera* i *xalabardia*.

6 Únicament, la locució adverbial *adés i ara*.

Així, completant el que estableix la introducció del DCVB, les referències consignades a les definicions del diccionari per fer al·lusió a les obres de Maria Antònia Salvà són, realment, les següents:

- a) *Poesies*: «Salvà Poes.» i «Salvà Poesies».
- b) *El retorn*: «Salvà Ret.» i «Salvà Retorn».
- c) *Mireia*: «Salvà Mireia».
- d) *Espigues en flor*:⁷ 1) «Salvà Espigues»,⁸ 2) «Maria A. Salvà»⁹ i 3) «M.ª Antònia Salvà (pàgina literària de “El Correo Catalán”, 16 novembre 1925)».¹⁰
- e) *L'espera mística*: «Catalana, vol II»¹¹

En concret i amb relació a l'obra *Poesies*, els resultats indiquen que un 98 % dels seus poemes aporten referències al DCVB, és a dir, totes les seves composicions excepte «Cançó de maig», tal com indica la figura 2. En aquest sentit, cal destacar els poemes «Del pla», «Polls venturers», «Despertant», «L'estiu» i «Les herbes de Sant Joan», que hi aporten, cada un d'ells, més de 20 referències.

Paral·lelament, *El retorn* també aporta un nombre considerable de lèxic al DCVB, tal com indica la figura 3, però amb una proporció sensiblement inferior, de manera que només el 55 % dels seus poemes aporta contextualitzacions al diccionari. Malgrat la presència quantitativament inferior d'*El retorn*, cal destacar que els poemes «Lloança de les flors camperoles», «Aquelles tempestats» i «Les tortugues» proporcionen, cada un d'ells, més de cinc aportacions al diccionari.

7 El diferent tractament referencial que reben les aportacions incloses a l'obra *Espigues en flor* pot explicar-se pel fet que, en alguns casos, el DCVB fa al·lusió a determinats poemes que es van publicar en diversos mitjans abans del 1926, data de la primera edició del poemari.

8 Concretament, el mot *porrassera*, del poema «Tardor».

9 En concret, el nom *boirella*, del poema «Salutació de Pasqua», i l'adjectiu *enganxadís*, del poema «Tardor».

10 Únicament, el mot *xalabardia*, del poema «Tardor».

11 La referència fa al·lusió a la revista setmanal *Catalana* (Barcelona: Il·lustració Catalana [sic]), el volum II de la qual fou publicat el 1918.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

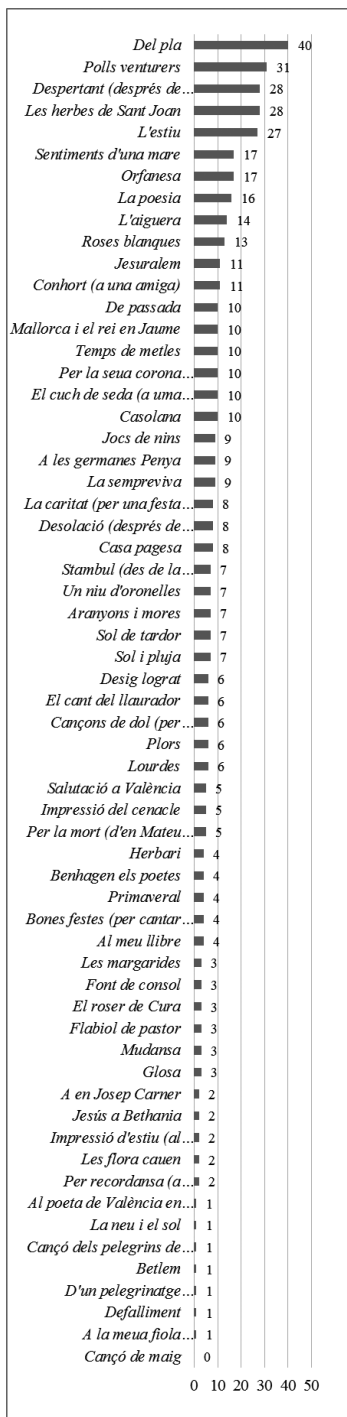

Fig. 2. Aportacions de Poesies (n=499)

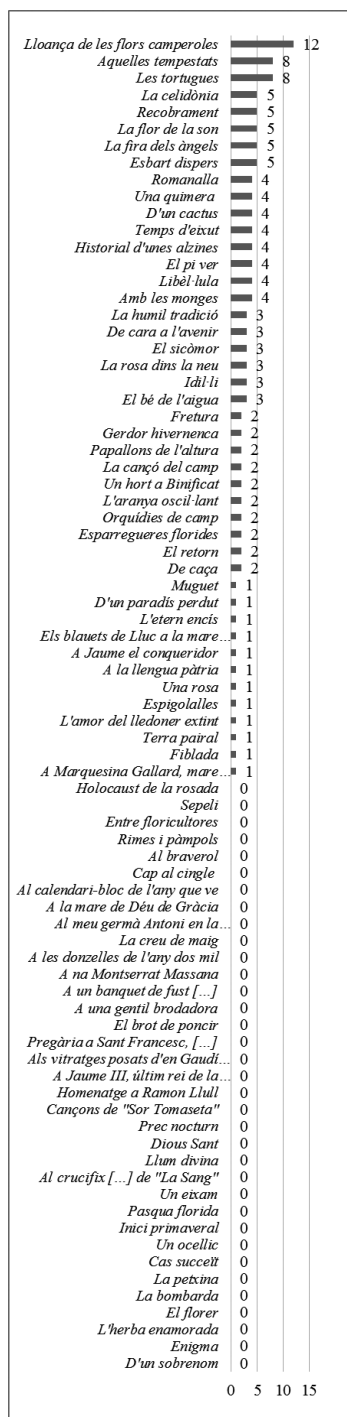

Fig. 3. Aportacions d'El Retorn (n=135)

Finalment i pel que fa a la distribució de les aportacions de Maria Antònia Salvà al DCVB, els resultats posen de manifest que tots els toms del diccionari recullen referències a l'autora per a contextualitzar-ne les definicions, amb una mitjana de 64,7 mots i/o locucions per volum, tal com indica la figura 4.

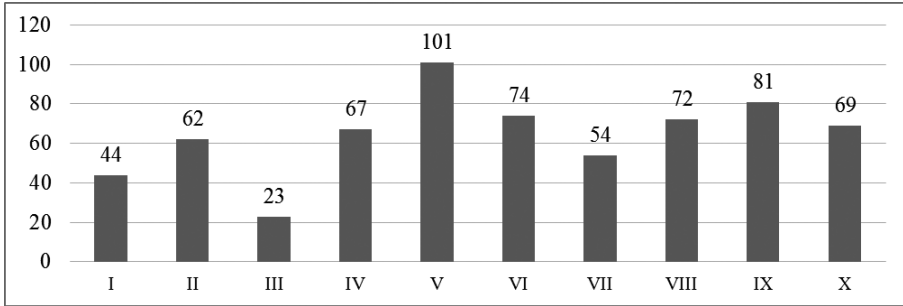

Figura 4. Distribució de les aportacions segons el tom del DCVB (n=647)

3.2. Lèxic

Amb relació al lèxic pròpiament dit, els resultats posen de manifest que un total de 647 entrades del diccionari referencien llurs definicions amb versos de Maria Antònia Salvà, tal com expressa el resum de resultats de la taula 1.

Taula 1. Relació d'entrades del DCVB referenciades amb obres de Maria Antònia Salvà

Entrada _n (tom, pàgina)			
<i>a</i> ₁ (I, 2)	<i>abatut</i> ₂ (I, 21)	<i>abeurar de llum</i> ₃ (I, 32)	<i>abusar</i> ₄ (I, 60)
<i>acaballes</i> ₅ (I, 75)	<i>acoblar</i> ₆ (I, 123)	<i>acopat</i> ₇ (I, 140)	<i>adès i aras</i> ₈ (I, 188)
<i>adéu</i> ₉ (I, 190)	<i>afinar</i> ₁₀ (I, 253)	<i>agombol</i> ₁₁ (I, 290)	<i>agostenc</i> ₁₂ (I, 293)
<i>ahir</i> ₁₃ (I, 333)	<i>ai</i> ₁₄ (I, 335)	<i>airada</i> ₁₅ (I, 350)	<i>així</i> ₁₆ (I, 371)
<i>aixingló</i> ₁₇ (I, 373)	<i>alat</i> ₁₈ (I, 411)	<i>alçurar</i> ₁₉ (I, 460)	<i>alè</i> ₂₀ (I, 464)
<i>alè, fer un</i> ₂₁ (I, 465)	<i>alegrar</i> ₂₂ (I, 467)	<i>alengar</i> ₂₃ (I, 474)	<i>alengar</i> ₂₄ (I, 474)
<i>alimentar</i> ₂₅ (I, 514)	<i>aljub</i> ₂₆ (I, 518)	<i>alleugerar</i> ₂₇ (I, 581)	<i>altre temps</i> ₂₈ (I, 560)
<i>amat</i> ₂₉ (I, 606)	<i>amunt</i> ₃₀ (I, 648)	<i>an</i> ₃₁ (I, 650)	<i>anhelant</i> ₃₂ (I, 694)
<i>animat</i> ₃₃ (I, 699)	<i>apagar</i> ₃₄ (I, 739)	<i>apenat</i> ₃₅ (I, 760)	<i>aponcellar</i> ₃₆ (I, 780)
<i>aportar</i> ₃₇ (I, 782)	<i>aquí</i> ₃₈ (I, 805)	<i>aquí... allà... </i> ₃₉ (I, 572)	<i>argenti</i> ₄₀ (I, 854)
<i>aridesa</i> ₄₁ (I, 861)	<i>armat</i> ₄₂ (I, 870)	<i>aroma</i> ₄₃ (I, 878)	<i>arrel</i> ₄₄ (II, 16)
<i>arribada</i> ₄₅ (II, 26)	<i>arribar</i> ₄₆ (II, 26)	<i>aspre</i> ₄₇ (II, 70)	<i>aspror</i> ₄₈ (II, 71)
<i>aturall, no tenir</i> ₄₉ (II, 133)	<i>atzur</i> ₅₀ (II, 140)	<i>aucella</i> ₅₁ (II, 144)	<i>augmentar</i> ₅₂ (II, 147)
<i>august</i> ₅₃ (II, 148)	<i>avis</i> ₅₄ (II, 175)	<i>baix</i> ₅₅ (II, 214)	<i>bales, anar com a</i> ₅₆ (II, 220)
<i>balcar</i> ₅₇ (II, 228)	<i>bardissa</i> ₅₈ (II, 301)	<i>barquera</i> ₅₉ (II, 308)	<i>bat</i> ₆₀ (II, 362)
<i>bategar</i> ₆₁ (II, 368)	<i>batre</i> ₆₂ (II, 376)	<i>batzer</i> ₆₃ (II, 386)	<i>bellament</i> ₆₄ (II, 414)
<i>benamar</i> ₆₅ (II, 420)	<i>bes</i> ₆₆ (II, 450)	<i>bestiar</i> ₆₇ (II, 460)	<i>birimboia</i> ₆₈ (II, 494)

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

Entrada, (tom, pàgina)			
<i>bitllet</i> ₆₉ (II, 502)	<i>blanc, passar la nit en</i> ₇₀ (II, 508)	<i>blanquejar</i> ₇₁ (II, 511)	<i>boirada</i> ₇₂ (II, 549)
<i>boirella</i> ₇₃ (II, 549)	<i>bonesa</i> ₇₄ (II, 574)	<i>borrisol</i> ₇₅ (II, 604)	<i>botonada</i> ₇₆ (II, 630)
<i>bracet</i> ₇₇ (II, 644)	<i>branca</i> ₇₈ (II, 650)	<i>brancada</i> ₇₉ (II, 650)	<i>brasa</i> ₈₀ (II, 655)
<i>Breu</i> ₈₁ (II, 665)	<i>brillar</i> ₈₂ (II, 670)	<i>brocal</i> ₈₃ (II, 676)	<i>bruixa</i> ₈₄ (II, 693)
<i>brull</i> ₈₅ (II, 696)	<i>brulla</i> ₈₆ (II, 697)	<i>brunzidor</i> ₈₇ (II, 701)	<i>busqueret</i> ₈₈ (II, 753)
<i>cadena</i> ₈₉ (II, 806)	<i>caire</i> ₉₀ (II, 823)	<i>caldre</i> ₉₁ (II, 852)	<i>calfred</i> ₉₂ (II, 856)
<i>calmar</i> ₉₃ (II, 860)	<i>camp</i> ₉₄ (II, 889)	<i>campar</i> ₉₅ (II, 894)	<i>cantador</i> ₉₆ (II, 925)
<i>cantar</i> ₉₇ (II, 926)	<i>cantel</i> ₉₈ (II, 932)	<i>caparrí</i> ₉₉ (II, 953)	<i>capficar</i> ₁₀₀ (II, 969)
<i>Carmel</i> ₁₀₁ (II, 1039)	<i>carrera de Sant Jaume</i> ₁₀₂ (II, 1058)	<i>carretó</i> ₁₀₃ (II, 1063)	<i>càrritx</i> ₁₀₄ (II, 1066)
<i>cartell</i> ₁₀₅ (II, 1075)	<i>casta</i> ₁₀₆ (III, 30)	<i>celler</i> ₁₀₇ (III, 103)	<i>cenacle</i> ₁₀₈ (III, 106)
<i>centella, viu com una</i> ₁₀₉ (III, 112)	<i>claveller</i> ₁₁₀ (III, 205)	<i>clivell</i> ₁₁₁ (III, 216)	<i>cloure una carta</i> ₁₁₂ (III, 224)
<i>clovella</i> ₁₁₃ (III, 225)	<i>colrat</i> ₁₁₄ (III, 281)	<i>confidència</i> ₁₁₅ (III, 388)	<i>conformança</i> ₁₁₆ (III, 392)
<i>conhort</i> ₁₁₇ (I, 135)	<i>conqueridor</i> ₁₁₈ (III, 408)	<i>convidar</i> ₁₁₉ (III, 488)	<i>cor</i> ₁₂₀ (III, 506)
<i>córrer</i> ₁₂₁ (III, 586)	<i>Crau</i> ₁₂₂ (III, 701)	<i>crestall</i> ₁₂₃ (III, 729)	<i>creuer</i> ₁₂₄ (III, 738)
<i>cruel</i> ₁₂₅ (III, 781)	<i>cuc de seda</i> ₁₂₆ (III, 800)	<i>cucó</i> ₁₂₇ (III, 806)	<i>cura</i> ₁₂₈ (III, 858)
<i>curullat</i> ₁₂₉ (III, 870)	<i>davant</i> ₁₃₀ (IV, 33)	<i>decaure</i> ₁₃₁ (IV, 52)	<i>defugir</i> ₁₃₂ (IV, 78)
<i>degoís</i> ₁₃₃ (IV, 82)	<i>deixar</i> ₁₃₄ (IV, 89)	<i>deixondir</i> ₁₃₅ (IV, 92)	<i>deixondü</i> ₁₃₆ (IV, 92)
<i>delir</i> ₁₃₇ (IV, 106)	<i>desafecte</i> ₁₃₈ (IV, 154)	<i>descloure</i> ₁₃₉ (IV, 194)	<i>desdir, a</i> ₁₄₀ (IV, 214)
<i>desfruitar</i> ₁₄₁ (IV, 262)	<i>desitjall</i> ₁₄₂ (IV, 278)	<i>deslliurar</i> ₁₄₃ (IV, 283)	<i>desolat</i> ₁₄₄ (IV, 299)
<i>dessustat</i> ₁₄₅ (IV, 336)	<i>desvetllar</i> ₁₄₆ (IV, 361)	<i>d'hora</i> ₁₄₇ (VI, 550)	<i>dida</i> ₁₄₈ (IV, 412)
<i>diner</i> ₁₄₉ (IV, 442)	<i>dit</i> ₁₅₀ (IV, 498)	<i>ditada</i> ₁₅₁ (IV, 501)	<i>ditxa</i> ₁₅₂ (IV, 503)
<i>divertiment</i> ₁₅₃ (IV, 509)	<i>divinal</i> ₁₅₄ (IV, 510)	<i>doblegar</i> ₁₅₅ (IV, 519)	<i>dolcesa</i> ₁₅₆ (IV, 534)
<i>dolcíssim</i> ₁₅₇ (IV, 534)	<i>dormir</i> ₁₅₈ (IV, 574)	<i>dragó</i> ₁₅₉ (IV, 590)	<i>d'un en un</i> ₁₆₀ (X, 610)
<i>eclosió</i> ₁₆₁ (IV, 632)	<i>edat</i> ₁₆₂ (IV, 635)	<i>eixam</i> ₁₆₃ (IV, 653)	<i>eixamorar</i> ₁₆₄ (IV, 681)
<i>eixamplar el cor</i> ₁₆₅ (IV, 656)	<i>eixut</i> ₁₆₆ (IV, 682)	<i>eixutor</i> ₁₆₇ (IV, 683)	<i>el</i> ₁₆₈ (IV, 683)
<i>embadaliment</i> ₁₆₉ (IV, 704)	<i>embarriolar</i> ₁₇₀ (IV, 715)	<i>embat, entrar l'</i> ₁₇₁ (IV, 718)	<i>embossar</i> ₁₇₂ (IV, 750)
<i>embraçar</i> ₁₇₃ (IV, 739)	<i>embrunar</i> ₁₇₄ (IV, 745)	<i>emmaleir</i> ₁₇₅ (IV, 756)	<i>emmeravellar</i> ₁₇₆ (IV, 760)
<i>empapolat</i> ₁₇₇ (IV, 769)	<i>emparar</i> ₁₇₈ (IV, 774)	<i>emparralada</i> ₁₇₉ (IV, 775)	<i>emperesir</i> ₁₈₀ (IV, 791)
<i>emperesit</i> ₁₈₁ (IV, 791)	<i>emportar-se</i> ₁₈₂ (IV, 804)	<i>empresa</i> ₁₈₃ (IV, 812)	<i>encalmar</i> ₁₈₄ (IV, 837)
<i>encantament</i> ₁₈₅ (IV, 842)	<i>encantar</i> ₁₈₆ (IV, 842)	<i>encanteri</i> ₁₈₇ (IV, 843)	<i>encenser</i> ₁₈₈ (IV, 865)
<i>encisador</i> ₁₈₉ (IV, 873)	<i>encomanar</i> ₁₉₀ (IV, 884)	<i>enderrossall</i> ₁₉₁ (IV, 908)	<i>endolar</i> ₁₉₂ (IV, 913)
<i>endolar</i> ₁₉₃ (IV, 913)	<i>enforinyar</i> ₁₉₄ (IV, 939)	<i>enganxadís</i> ₁₉₅ (IV, 952)	<i>engospar</i> ₁₉₆ (IV, 970)
<i>enllaçar</i> ₁₉₇ (IV, 985)	<i>ennegrir</i> ₁₉₈ (IV, 993)	<i>enredadera</i> ₁₉₉ (V, 10)	<i>enrevisclar</i> ₂₀₀ (V, 14)
<i>enrinxolar</i> ₂₀₁ (V, 15)	<i>enriolar-se</i> ₂₀₂ (V, 15)	<i>enriolat</i> ₂₀₃ (V, 15)	<i>entebeir</i> ₂₀₄ (V, 44)
<i>entrecavar</i> ₂₀₅ (V, 73)	<i>entrellucar</i> ₂₀₆ (V, 79)	<i>entremesclar</i> ₂₀₇ (V, 80)	<i>entretallar</i> ₂₀₈ (V, 86)
<i>entristar</i> ₂₀₉ (V, 90)	<i>enveja</i> ₂₁₀ (V, 97)	<i>envencar</i> ₂₁₁ (V, 100)	<i>era</i> ₂₁₂ (V, 130)
<i>erm</i> ₂₁₃ (V, 138)	<i>esbart</i> ₂₁₄ (V, 157)	<i>escabotell</i> ₂₁₅ (V, 176)	<i>escampar</i> ₂₁₆ (V, 205)
<i>escena</i> ₂₁₇ (V, 249)	<i>esclafit</i> ₂₁₈ (V, 252)	<i>esclatar</i> ₂₁₉ (V, 256)	<i>esclatar les flors (les plantes, etc.)</i> ₂₂₀ (V, 256)
<i>esclator</i> ₂₂₁ (V, 257)	<i>escollit</i> ₂₂₂ (V, 274)	<i>escomesa</i> ₂₂₃ (V, 278)	<i>escopetada</i> ₂₂₄ (V, 283)

Entrada_n (tom, pàgina)			
<i>escorxar</i> ₂₂₅ (V, 297)	<i>esglai</i> ₂₂₆ (V, 344)	<i>esmaltar</i> ₂₂₇ (V, 357)	<i>esmeraldi</i> ₂₂₈ (V, 361)
<i>esmicar</i> ₂₂₉ (V, 362)	<i>esmortir</i> ₂₃₀ (V, 367)	<i>esmoure</i> ₂₃₁ (V, 368)	<i>espai</i> ₂₃₂ (V, 372)
<i>espant</i> ₂₃₃ (V, 376)	<i>espantable</i> ₂₃₄ (V, 376)	<i>espars</i> ₂₃₅ (V, 387)	<i>espasella</i> ₂₃₆ (V, 392)
<i>espassar</i> ₂₃₇ (V, 394)	<i>espassar</i> ₂₃₈ (V, 394)	<i>esperar</i> ₂₃₉ (V, 412)	<i>esperó</i> ₂₄₀ (V, 417)
<i>espessir</i> ₂₄₁ (V, 420)	<i>espessura</i> ₂₄₂ (V, 421)	<i>espigar</i> ₂₄₃ (V, 426)	<i>espigolar</i> ₂₄₄ (V, 428)
<i>espinal</i> ₂₄₅ (V, 432)	<i>esplai</i> ₂₄₆ (V, 441)	<i>esplaiar</i> ₂₄₇ (V, 441)	<i>espolsar</i> ₂₄₈ (V, 448)
<i>espolrir</i> ₂₄₉ (V, 449)	<i>essència</i> ₂₅₀ (V, 486)	<i>esser hora</i> ₂₅₁ (VI, 550)	<i>estampar</i> ₂₅₂ (V, 510)
<i>estelat</i> ₂₅₃ (V, 531)	<i>estepa-joana</i> ₂₅₄ (V, 539)	<i>estepar</i> ₂₅₅ (V, 539)	<i>estil-lat</i> ₂₅₆ (V, 552)
<i>estofa</i> ₂₅₇ (V, 567)	<i>estormia</i> ₂₅₈ (V, 576)	<i>estrall</i> ₂₅₉ (V, 582)	<i>estrany</i> ₂₆₀ (V, 584)
<i>estranyar</i> ₂₆₁ (V, 585)	<i>estremordir</i> ₂₆₂ (V, 591)	<i>estrenyemat</i> ₂₆₃ (V, 593)	<i>estrenyer</i> ₂₆₄ (V, 593)
<i>estreтура</i> ₂₆₅ (V, 598)	<i>esvair</i> ₂₆₆ (V, 615)	<i>eternal</i> ₂₆₇ (V, 623)	<i>etxerevit</i> ₂₆₈ (V, 627)
<i>evocar</i> ₂₆₉ (V, 636)	<i>exhalar</i> ₂₇₀ (V, 656)	<i>extasiar</i> ₂₇₁ (V, 674)	<i>extingir</i> ₂₇₂ (V, 676)
<i>falcada</i> ₂₇₃ (V, 705)	<i>faldilla</i> ₂₇₄ (V, 711)	<i>faraó</i> ₂₇₅ (V, 738)	<i>fatigós</i> ₂₇₆ (V, 761)
<i>fe</i> ₂₇₇ (V, 770)	<i>fecund</i> ₂₇₈ (V, 774)	<i>feixugós</i> ₂₇₉ (V, 783)	<i>fer</i> ₂₈₀ (V, 799)
<i>fer</i> ₂₈₁ (V, 801)	<i>fermador</i> ₂₈₂ (V, 812)	<i>fervent</i> ₂₈₃ (V, 832)	<i>festejar</i> ₂₈₄ (V, 838)
<i>fi</i> ₂₈₅ (V, 847)	<i>fibla</i> ₂₈₆ (V, 849)	<i>filadís</i> ₂₈₇ (V, 870)	<i>filtrar</i> ₂₈₈ (V, 880)
<i>flaire</i> ₂₈₉ (V, 904)	<i>flonjor</i> ₂₉₀ (V, 921)	<i>flor</i> ₂₉₁ (V, 922)	<i>florejat</i> ₂₉₂ (V, 926)
<i>floreïna</i> ₂₉₃ (V, 927)	<i>florinoïda</i> ₂₉₄ (V, 928)	<i>fluix</i> ₂₉₅ (V, 932)	<i>fondal</i> ₂₉₆ (V, 954)
<i>font</i> ₂₉₇ (V, 961)	<i>fora vila</i> ₂₉₈ (V, 967)	<i>força</i> ₂₉₉ (V, 972)	<i>força</i> ₃₀₀ (V, 973)
<i>fort</i> ₃₀₁ (VI, 14)	<i>fosforescència</i> ₃₀₂ (VI, 22)	<i>fred</i> ₃₀₃ (VI, 43)	<i>frescura</i> ₃₀₄ (VI, 55)
<i>fresquejar</i> ₃₀₅ (VI, 56)	<i>fresseig</i> ₃₀₆ (VI, 57)	<i>fruitat</i> ₃₀₇ (VI, 69)	<i>fruitat</i> ₃₀₈ (VI, 69)
<i>fruitar</i> ₃₀₉ (VI, 69)	<i>fugir</i> ₃₁₀ (VI, 76)	<i>fullagroc</i> ₃₁₁ (VI, 82)	<i>gaire</i> ₃₁₂ (VI, 121)
<i>galejar</i> ₃₁₃ (VI, 131)	<i>garbera</i> ₃₁₄ (VI, 185)	<i>garfir</i> ₃₁₅ (VI, 189)	<i>garlador</i> ₃₁₆ (VI, 194)
<i>garriga</i> ₃₁₇ (VI, 202)	<i>garrova</i> ₃₁₈ (VI, 204)	<i>gel</i> ₃₁₉ (VI, 246)	<i>gemat</i> ₃₂₀ (VI, 251)
<i>gemegar</i> ₃₂₁ (VI, 251)	<i>geneta</i> ₃₂₂ (VI, 260)	<i>gent</i> ₃₂₃ (VI, 265)	<i>germà</i> ₃₂₄ (VI, 273)
<i>germanet</i> ₃₂₅ (VI, 274)	<i>gerreria</i> ₃₂₆ (VI, 277)	<i>gesmí</i> ₃₂₇ (VI, 279)	<i>girar</i> ₃₂₈ (VI, 297)
<i>glàçar</i> ₃₂₉ (VI, 310)	<i>gladiol</i> ₃₃₀ (VI, 311)	<i>golut</i> ₃₃₁ (VI, 333)	<i>gotellina</i> ₃₃₂ (VI, 353)
<i>gran</i> ₃₃₃ (VI, 371)	<i>granat</i> ₃₃₄ (VI, 373)	<i>graner</i> ₃₃₅ (VI, 376)	<i>grat</i> ₃₃₆ (VI, 389)
<i>groc</i> ₃₃₇ (VI, 418)	<i>gronxador</i> ₃₃₈ (VI, 420)	<i>guarda</i> ₃₃₉ (VI, 437)	<i>herba</i> ₃₄₀ (VI, 501)
<i>herba del Bon Jesús</i> ₃₄₁ (VI, 504)	<i>heroïsmo</i> ₃₄₂ (VI, 519)	<i>homenatge</i> ₃₄₃ (VI, 541)	<i>honrament</i> ₃₄₄ (VI, 547)
<i>hosanna</i> ₃₄₅ (VI, 557)	<i>hostal</i> ₃₄₆ (VI, 559)	<i>i</i> ₃₄₇ (VI, 569)	<i>immancable</i> ₃₄₈ (VI, 587)
<i>immusteïble</i> ₃₄₉ (VI, 592)	<i>indefinible</i> ₃₅₀ (VI, 634)	<i>indefinit</i> ₃₅₁ (VI, 634)	<i>indolent</i> ₃₅₂ (VI, 644)
<i>inesborrable</i> ₃₅₃ (VI, 649)	<i>infantilitzar</i> ₃₅₄ (VI, 654)	<i>infeel</i> ₃₅₅ (VI, 655)	<i>innocent</i> ₃₅₆ (VI, 673)
<i>intens</i> ₃₅₇ (VI, 695)	<i>joc</i> ₃₅₈ (VI, 757)	<i>joc</i> ₃₅₉ (VI, 758)	<i>jorn</i> ₃₆₀ (VI, 768)
<i>jovença</i> ₃₆₁ (VI, 781)	<i>lai</i> ₃₆₂ (VI, 819)	<i>libèl-lula</i> ₃₆₃ (VI, 840)	<i>llambregis</i> ₃₆₄ (VI, 880)
<i>llavor</i> ₃₆₅ (VI, 919)	<i>llavors</i> ₃₆₆ (VI, 920)	<i>llefiscós</i> ₃₆₇ (VI, 927)	<i>llenç</i> ₃₆₈ (VI, 940)
<i>llenegadis</i> ₃₆₉ (VI, 942)	<i>llevamà</i> ₃₇₀ (VI, 974)	<i>llevar</i> ₃₇₁ (VI, 978)	<i>llibert</i> ₃₇₂ (VII, 2)
<i>llivanya</i> ₃₇₃ (VII, 34)	<i>llocada</i> ₃₇₄ (VII, 40)	<i>llocada</i> ₃₇₅ (VII, 41)	<i>lloure</i> , <i>a</i> ₃₇₆ (VII, 64)
<i>llum</i> ₃₇₇ (VII, 76)	<i>lluna</i> ₃₇₈ (VII, 81)	<i>lluna, mitja</i> ₃₇₉ (VII, 82)	<i>lo</i> ₃₈₀ (VI, 854)
<i>madurar</i> ₃₈₁ (VII, 112)	<i>magdalenenc</i> ₃₈₂ (VII, 117)	<i>mai per mai</i> ₃₈₃ (VII, 126)	<i>mal</i> ₃₈₄ (VII, 139)
<i>mallà, passar per</i> ₃₈₅ (VII, 171)	<i>malva</i> ₃₈₆ (VII, 167)	<i>mancar</i> ₃₈₇ (VII, 186)	<i>mandarina</i> ₃₈₈ (VII, 188)
<i>mare</i> ₃₈₉ (VII, 235)	<i>margall</i> ₃₉₀ (VII, 243)	<i>marina</i> ₃₉₁ (VII, 250)	<i>marinenc</i> ₃₉₂ (VII, 251)
<i>marquesina</i> ₃₉₃ (VII, 258)	<i>mart</i> ₃₉₄ (VII, 267)	<i>Marta</i> ₃₉₅ (VII, 267)	<i>masticar</i> ₃₉₆ (VII, 290)

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE LLUCMAJOR

Entrada_n (tom, pàgina)			
<i>mata-selva</i> ₃₉₇ (VII, 300)	<i>mena</i> ₃₉₈ (VII, 338)	<i>menar els pollets</i> ₃₉₉ (VII, 339)	<i>meravella</i> ₄₀₀ (VII, 367)
<i>meravellera</i> ₄₀₁ (VII, 368)	<i>mesquí</i> ₄₀₂ (VII, 385)	<i>mestral</i> ₄₀₃ (VII, 388)	<i>mil</i> ₄₀₄ (VII, 419)
<i>milana</i> ₄₀₅ (VII, 420)	<i>modelar</i> ₄₀₆ (VII, 478)	<i>modest</i> ₄₀₇ (VII, 479)	<i>molla</i> ₄₀₈ (VII, 520)
<i>mon</i> ₄₀₉ (VII, 528)	<i>montserratí</i> ₄₁₀ (VII, 559)	<i>morir</i> ₄₁₁ (VII, 578)	<i>mostel</i> ₄₁₂ (VII, 619)
<i>muguet</i> ₄₁₃ (VII, 639)	<i>mul</i> ₄₁₄ (VII, 680)	<i>nada</i> ₄₁₅ (VII, 686)	<i>naixent</i> ₄₁₆ (VII, 692)
<i>negrejar</i> ₄₁₇ (VII, 732)	<i>nevar</i> ₄₁₈ (VII, 748)	<i>nieró</i> ₄₁₉ (VII, 754)	<i>nimbe</i> ₄₂₀ (VII, 756)
<i>ningú</i> ₄₂₁ (VII, 758)	<i>nit, passar la [...] en blanc</i> ₄₂₂ (VII, 761)	<i>niuada</i> ₄₂₃ (VII, 764)	<i>nívol</i> ₄₂₄ (VII, 814)
<i>oblidança</i> ₄₂₅ (VII, 831)	<i>ofegar</i> ₄₂₆ (VII, 864)	<i>or</i> ₄₂₇ (VIII, 18)	<i>oratjol</i> ₄₂₈ (VIII, 22)
<i>orella de llebre</i> ₄₂₉ (VIII, 35)	<i>ortiga</i> ₄₃₀ (VIII, 62)	<i>p'</i> ₄₃₁ (VIII, 89)	<i>pagès</i> ₄₃₂ (VIII, 112)
<i>palomaina</i> ₄₃₃ (VIII, 144)	<i>paneraire</i> ₄₃₄ (VIII, 179)	<i>paradís</i> ₄₃₅ (VIII, 214)	<i>parar</i> ₄₃₆ (VIII, 225)
<i>Pasqua granada</i> ₄₃₇ (VIII, 286)	<i>passarel·la</i> ₄₃₈ (VIII, 299)	<i>passa-xot</i> ₄₃₉ (VIII, 301)	<i>pasturar</i> ₄₄₀ (VIII, 319)
<i>pau</i> ₄₄₁ (VIII, 339)	<i>pèixer</i> ₄₄₂ (VIII, 385)	<i>pelador</i> ₄₄₃ (VIII, 393)	<i>pena</i> ₄₄₄ (VIII, 409)
<i>penetrar</i> ₄₄₅ (VIII, 418)	<i>perera</i> ₄₄₆ (VIII, 464)	<i>perfil</i> ₄₄₇ (VIII, 468)	<i>perfum</i> ₄₄₈ (VIII, 469)
<i>perlejat</i> ₄₄₉ (VIII, 479)	<i>perot</i> ₄₅₀ (VIII, 488)	<i>pes</i> ₄₅₁ (VIII, 508)	<i>pesar</i> ₄₅₂ (VIII, 511)
<i>petit</i> ₄₅₃ (VIII, 532)	<i>pica</i> ₄₅₄ (VIII, 552)	<i>picar</i> ₄₅₅ (VIII, 558)	<i>pinya</i> ₄₅₆ (VIII, 592)
<i>piula</i> ₄₅₇ (VIII, 620)	<i>piular</i> ₄₅₈ (VIII, 621)	<i>piuleria</i> ₄₅₉ (VIII, 621)	<i>piu-piu</i> ₄₆₀ (VIII, 622)
<i>plaçar</i> ₄₆₁ (VIII, 629)	<i>plaer</i> ₄₆₂ (VIII, 631)	<i>planament</i> ₄₆₃ (VIII, 635)	<i>plantar</i> ₄₆₄ (VIII, 640)
<i>ple</i> ₄₆₅ (VIII, 659)	<i>ploguda</i> ₄₆₆ (VIII, 668)	<i>ploma</i> ₄₆₇ (VIII, 669)	<i>ploma-favat</i> ₄₆₈ (VIII, 670)
<i>plorar</i> ₄₆₉ (VIII, 675)	<i>pluja</i> ₄₇₀ (VIII, 678)	<i>pobresa</i> ₄₇₁ (VIII, 687)	<i>podadora</i> ₄₇₂ (VIII, 691)
<i>poder</i> ₄₇₃ (VIII, 696)	<i>poder</i> ₄₇₄ (VIII, 696)	<i>poesia</i> ₄₇₅ (VIII, 698)	<i>pouera, miiana</i> ₄₇₆ (VIII, 725)
<i>polsina</i> ₄₇₇ (VIII, 714)	<i>poncellam</i> ₄₇₈ (VIII, 736)	<i>ponent</i> ₄₇₉ (VIII, 739)	<i>porrassera</i> ₄₈₀ (VIII, 763)
<i>portal</i> ₄₈₁ (VIII, 773)	<i>posar</i> ₄₈₂ (VIII, 787)	<i>posar-se</i> ₄₈₃ (VIII, 789)	<i>practicar</i> ₄₈₄ (VIII, 812)
<i>pressa</i> ₄₈₅ (VIII, 859)	<i>prestesa</i> ₄₈₆ (VIII, 865)	<i>primer</i> ₄₈₇ (VIII, 879)	<i>primeria</i> ₄₈₈ (VIII, 880)
<i>privar</i> ₄₈₉ (VIII, 889)	<i>prou</i> ₄₉₀ (VIII, 937)	<i>pruna</i> ₄₉₁ (VIII, 948)	<i>pujol</i> ₄₉₂ (VIII, 979)
<i>punt</i> ₄₉₃ (VIII, 984)	<i>puny</i> ₄₉₄ (VIII, 997)	<i>punyir</i> ₄₉₅ (VIII, 1002)	<i>pur</i> ₄₉₆ (VIII, 1004)
<i>pur</i> ₄₉₇ (VIII, 1004)	<i>puríssim</i> ₄₉₈ (VIII, 1008)	<i>qualcú</i> ₄₉₉ (IX, 9)	<i>qualsevol</i> ₅₀₀ (IX, 11)
<i>quaranta</i> ₅₀₁ (IX, 17)	<i>quedar</i> ₅₀₂ (IX, 36)	<i>quest, perdre el</i> ₅₀₃ (IX, 49)	<i>qui</i> ₅₀₄ (IX, 52)
<i>quimera</i> ₅₀₅ (IX, 57)	<i>quintana</i> ₅₀₆ (IX, 62)	<i>quissona</i> ₅₀₇ (IX, 69)	<i>ram de son</i> ₅₀₈ (IX, 116)
<i>rampell</i> ₅₀₉ (IX, 126)	<i>Raquel</i> ₅₁₀ (IX, 146)	<i>reanimar</i> ₅₁₁ (IX, 183)	<i>rebastir</i> ₅₁₂ (IX, 186)
<i>reblanir</i> ₅₁₃ (IX, 193)	<i>recés</i> ₅₁₄ (IX, 223)	<i>recobrament</i> ₅₁₅ (IX, 228)	<i>recollir</i> ₅₁₆ (IX, 231)
<i>recollir</i> ₅₁₇ (IX, 231)	<i>Redemptor, el</i> ₅₁₈ (IX, 253)	<i>reflectir</i> ₅₁₉ (IX, 270)	<i>reflexar</i> ₅₂₀ (IX, 270)
<i>regalat</i> ₅₂₁ (IX, 282)	<i>regne</i> ₅₂₂ (IX, 299)	<i>regositjar</i> ₅₂₃ (IX, 301)	<i>reposada</i> ₅₂₄ (IX, 385)
<i>reprendre</i> ₅₂₅ (IX, 386)	<i>resguardar</i> ₅₂₆ (IX, 408)	<i>retent</i> ₅₂₇ (IX, 438)	<i>retirat</i> ₅₂₈ (IX, 442)
<i>retornar</i> ₅₂₉ (IX, 446)	<i>retornar</i> ₅₃₀ (IX, 446)	<i>retre</i> ₅₃₁ (IX, 450)	<i>retut</i> ₅₃₂ (IX, 455)
<i>retxillera</i> ₅₃₃ (IX, 456)	<i>revell</i> ₅₃₄ (IX, 461)	<i>revivalla</i> ₅₃₅ (IX, 472)	<i>revivar</i> ₅₃₆ (IX, 472)
<i>revoltar</i> ₅₃₇ (IX, 475)	<i>ric</i> ₅₃₈ (IX, 484)	<i>rierol</i> ₅₃₉ (IX, 488)	<i>roba</i> ₅₄₀ (IX, 511)
<i>rodar</i> ₅₄₁ (IX, 527)	<i>rondaire</i> ₅₄₂ (IX, 563)	<i>rondalla</i> ₅₄₃ (IX, 563)	<i>rondejar</i> ₅₄₄ (IX, 564)
<i>rosella, com una</i> ₅₄₅ (IX, 580)	<i>rostoll</i> ₅₄₆ (IX, 592)	<i>rude</i> ₅₄₇ (IX, 610)	<i>rustiquejar</i> ₅₄₈ (IX, 624)

Entrada_n (tom, pàgina)			
<i>sagrari</i> ₅₄₉ (IX, 671)	<i>sala</i> ₅₅₀ (IX, 678)	<i>saladina</i> ₅₅₁ (IX, 680)	<i>salsir</i> ₅₅₂ (IX, 699)
<i>salvar</i> ₅₅₃ (IX, 710)	<i>saó</i> ₅₅₄ (IX, 743)	<i>sec</i> ₅₅₅ (IX, 778)	<i>sedàs</i> ₅₅₆ (IX, 786)
<i>sedejar</i> ₅₅₇ (IX, 787)	<i>segador</i> ₅₅₈ (IX, 790)	<i>semblar</i> ₅₅₉ (IX, 812)	<i>sembrar</i> ₅₆₀ (IX, 813)
<i>senderó</i> ₅₆₁ (IX, 823)	<i>sens</i> ₅₆₂ (IX, 829)	<i>sense</i> ₅₆₃ (IX, 830)	<i>sensitiva</i> ₅₆₄ (IX, 831)
<i>sentir</i> ₅₆₅ (IX, 834)	<i>seny</i> ₅₆₆ (IX, 840)	<i>senyal, ni un per</i> ₅₆₇ (IX, 842)	<i>senzill</i> ₅₆₈ (IX, 847)
<i>sesta</i> ₅₆₉ (IX, 881)	<i>si, per</i> ₅₇₀ (IX, 898)	<i>sicòmor</i> ₅₇₁ (IX, 904)	<i>simpatia</i> ₅₇₂ (IX, 916)
<i>siija</i> ₅₇₃ (IX, 936)	<i>so</i> ₅₇₄ (X, 1)	<i>sojorn</i> ₅₇₅ (IX, 978)	<i>sol</i> ₅₇₆ (IX, 978)
<i>solada</i> ₅₇₇ (IX, 984)	<i>solitari</i> ₅₇₈ (IX, 998)	<i>somni</i> ₅₇₉ (IX, 1011)	<i>somriure</i> ₅₈₀ (IX, 1015)
<i>sord</i> ₅₈₁ (X, 11)	<i>sospirós</i> ₅₈₂ (X, 26)	<i>sostreure</i> ₅₈₃ (X, 29)	<i>tala</i> ₅₈₄ (X, 105)
<i>tarda</i> ₅₈₅ (X, 153)	<i>tardana, fruita</i> ₅₈₆ (X, 154)	<i>teb</i> ₅₈₇ (X, 187)	<i>tempestat</i> ₅₈₈ (X, 206)
<i>tendre</i> ₅₈₉ (X, 217)	<i>tenir</i> ₅₉₀ (X, 224)	<i>tenir</i> ₅₉₁ (X, 224)	<i>terrassà</i> ₅₉₂ (X, 257)
<i>terror</i> ₅₉₃ (X, 261)	<i>terrola</i> ₅₉₄ (X, 264)	<i>testa</i> ₅₉₅ (X, 268)	<i>teu</i> ₅₉₆ (X, 275)
<i>tirà</i> ₅₉₇ (X, 308)	<i>titina</i> ₅₉₈ (X, 316)	<i>tombar</i> ₅₉₉ (X, 339)	<i>tonell</i> ₆₀₀ (X, 344)
<i>tornar</i> ₆₀₁ (X, 367)	<i>tornar</i> ₆₀₂ (X, 367)	<i>tornassol</i> ₆₀₃ (X, 368)	<i>torterola</i> ₆₀₄ (X, 388)
<i>tos</i> ₆₀₅ (X, 391)	<i>tot, esser el</i> ₆₀₆ (X, 399)	<i>tranquil</i> ₆₀₇ (X, 434)	<i>tranquil</i> ₆₀₈ (X, 435)
<i>trasmudança</i> ₆₀₉ (X, 452)	<i>trasmudar</i> ₆₁₀ (X, 453)	<i>trenc del dia, a</i> ₆₁₁ (X, 484)	<i>trepó</i> ₆₁₂ (X, 496)
<i>treure</i> ₆₁₃ (X, 507)	<i>tropell</i> ₆₁₄ (X, 552)	<i>trotar</i> ₆₁₅ (X, 558)	<i>trull</i> ₆₁₆ (X, 564)
<i>tudar</i> ₆₁₇ (X, 570)	<i>ufa</i> ₆₁₈ (X, 591)	<i>ull</i> ₆₁₉ (X, 605)	<i>univers</i> ₆₂₀ (X, 620)
<i>untuós</i> ₆₂₁ (X, 622)	<i>vauma</i> ₆₂₂ (X, 675)	<i>vel</i> ₆₂₃ (X, 685)	<i>vellutó</i> ₆₂₄ (X, 695)
<i>venir</i> ₆₂₅ (X, 702)	<i>venir</i> ₆₂₆ (X, 702)	<i>vent</i> ₆₂₇ (X, 708)	<i>venturera, llocada</i> ₆₂₈ (X, 722)
<i>verba</i> ₆₂₉ (X, 725)	<i>veremada</i> ₆₃₀ (X, 734)	<i>vespre</i> ₆₃₁ (X, 758)	<i>veure's a (una acció o estat)</i> ₆₃₂ (X, 769)
<i>vibrar</i> ₆₃₃ (X, 787)	<i>vistós</i> ₆₃₄ (X, 842)	<i>vivarró</i> ₆₃₅ (X, 853)	<i>volada</i> ₆₃₆ (X, 860)
<i>volgut</i> ₆₃₇ (X, 871)	<i>xalabardia</i> ₆₃₈ (X, 898)	<i>xalar</i> ₆₃₉ (X, 899)	<i>xalest</i> ₆₄₀ (X, 899)
<i>xaloc</i> ₆₄₁ (X, 900)	<i>xerra</i> ₆₄₂ (X, 930)	<i>xicoira</i> ₆₄₃ (X, 938)	<i>xiprer</i> ₆₄₄ (X, 946)
<i>xiulell</i> ₆₄₅ (X, 954)	<i>xuclador</i> ₆₄₆ (X, 966)	<i>xuclador</i> ₆₄₇ (X, 966)	

3.3. Forma

Entre les qüestions relacionades amb la forma del lèxic, resulta procedent comentar els aspectes relacionats amb la categoria gramatical i la normativitat formal dels mots.

En el primer cas, els resultats evidencien que els mots i locucions procedents dels versos de Maria Antònia Salvà que contextualitzen les definicions del diccionari pertanyen a diverses categories gramaticals, tal com indica la figura 5. En aquest sentit, destaquen proporcionalment els substantius, que representen un 46,8 % de les aportacions, seguits pels verbs (25 %) i pels adjectius (17,7 %). La resta de categories gramaticals aporten, cada una d'elles, una proporció inferior al 2,5 %.

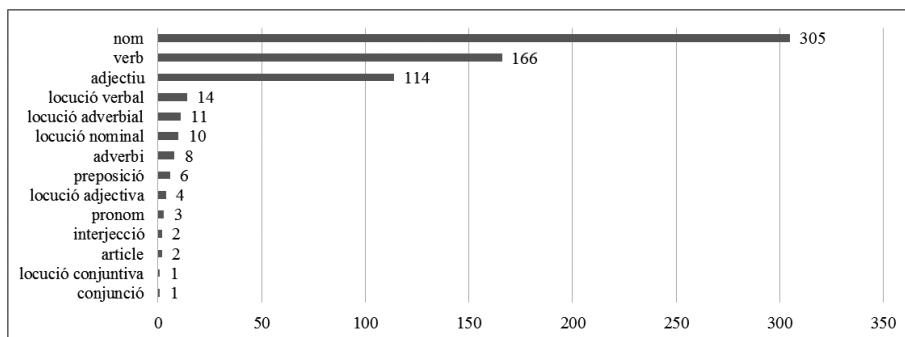

Figura 5. Distribució de les aportacions segons la categoria gramatical (n=647)

En el segon cas i pel que fa a la normativitat formal, s'ha analitzat si el lèxic de Maria Antònia Salvà inclòs al DCVB disposa d'entrada o accepció al diccionari normatiu, és a dir, al *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (en endavant, DIEC).

En aquest sentit, els resultats indiquen que el 82,5 % dels mots i locucions procedents dels poemes de Maria Antònia Salvà que contextualitzen les definicions del DCVB disposen d'entrada o accepció pròpia a l'actual DIEC, tal com indica la figura 6. Tenint en compte que la major part de les aportacions de Salvà al DCVB provenen de l'obra *Poesies* —publicada el 1910, abans de les normes ortogràfiques de Pompeu Fabra del 1913— i considerant la distància temporal fins avui en dia, cal considerar, des d'una perspectiva formal, que les aportacions de la poetessa presenten una elevada correspondència amb les entrades del diccionari normatiu.

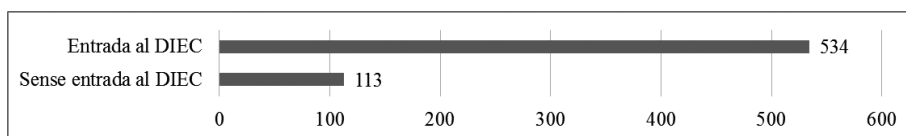

Figura 6. Distribució de les aportacions segons la presència d'entrada al DIEC (n=647)

En la majoria de casos, l'absència d'entrada al diccionari normatiu té a veure amb l'ús de variants formals, que, mitjançant prefixos i sufixos, creen nous mots a partir d'altres unitats lèxiques ja existents, tal com indica la figura 7. Aquestes variants formals representen un 35 % del lèxic no recollit al DIEC, tot incloent, principalment, mots vinculats a l'àmbit territorial de les Illes Balears, en general, o de Mallorca, en particular, com ara **aixingló* per *singló*, **gesmí* per *gessamí*, **mata-selva* per *mare-selva*, etc.

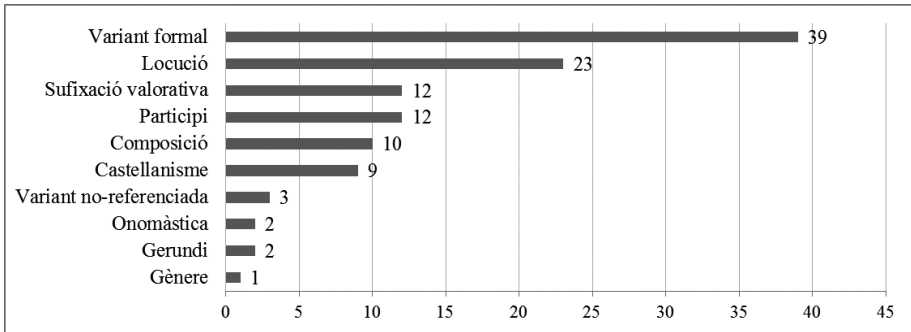

Figura 7. Distribució dels motius d'absència d'entrada al DIEC (n=113)

A continuació, les locucions no recollides expressament al DIEC ocupen un 20 % del lèxic sense entrada o accepció pròpia al diccionari normatiu, entre les quals es poden citar, a tall d'exemple, *abeurar de llum*, *no tenir aturall*, *carrera de Sant Jaume*, *viu com una centella*, *ram de son*, *passar per malla*, *menar els pollets*, etc.

Amb relació als castellanismes, si bé són escassos, inclouen els mots *ditxa*, *reflexar*, *regositjar*, *enredadera*, *esmeraldí*, *espessura* i *frescura*.

Pel que fa a les variants no referenciades, cal destacar tres mots que no tenen referent entre les formes normatives:

a) *Dessustat*. La primera accepció d'aquest adjectiu —participi de *dessustar*— al DCVB designa allò que està mancat de substància o de suc vital. Amb relació a l'etimologia, el diccionari la presenta com a dubtosa, podent derivar del llatí vulgar *DIS-SUCITARE (derivat de SUCUS, «suc») o d'una hipotètica forma vulgar mallorquina **sustar* (derivada presumptament de *substància*).

b) *Llivanya*. La primera accepció d'aquest nom al DCVB indica el trenc natural de la roca en el qual s'ha dipositat terra i pedres. Sobre l'origen, el diccionari exposa que deriva del mot italià *lavagna*, que significa «pissarra».

c) *Palomaina*. L'única accepció d'aquest nom al diccionari designa la flor blanquinosa que creix als camps de cereals i que fa mal als conreus. Pel que fa a l'etimologia, no s'hi consigna cap explicació.

En qualsevol cas, cal establir que la inclusió al DCVB de formes no-normatives procedents dels poemes de Maria Antònia Salvà no constitueix un aspecte criticable o pejoratiu, sinó, ben al contrari, una contribució molt valuosa per a la conservació del patrimoni lingüístic de la llengua catalana.

3.4. Significat

Amb relació al significat dels mots i locucions, resulta convenient analitzar la distribució dels camps semàntics, el nombre d'exemples de les definicions i la correspondència entre el significat del DCVB i del DIEC.

En primer lloc i amb relació al camp semàntic del lèxic aportat per Maria Antònia Salvà al DCVB, els resultats posen de manifest que un 54 % dels mots i locucions de l'autora pertanyen al lèxic comú o general, tal com expressa la figura 8, tot incloent, entre molts altres, *font, núvol, ric, flux, tenir, semblar, qualcú, qui*, etc. A més, entre els àmbits materials que superen el 5 % del total, cal destacar la botànica (9 %), l'agricultura (7 %) i l'estat anímic (6 %), camps que, com es desprèn de les figures 2 i 3, es troben àmpliament presents entre els poemes de Salvà que aporten més lèxic al DCVB.

Així, els resultats posen de manifest que les aportacions de Salvà al DCVB pertanyen a una pluralitat de camps semàntics, la qual cosa permet afirmar que els redactors del diccionari no cercaven un àmbit material concret per a la selecció dels versos de la poetessa, sinó més aviat un marc força variat.

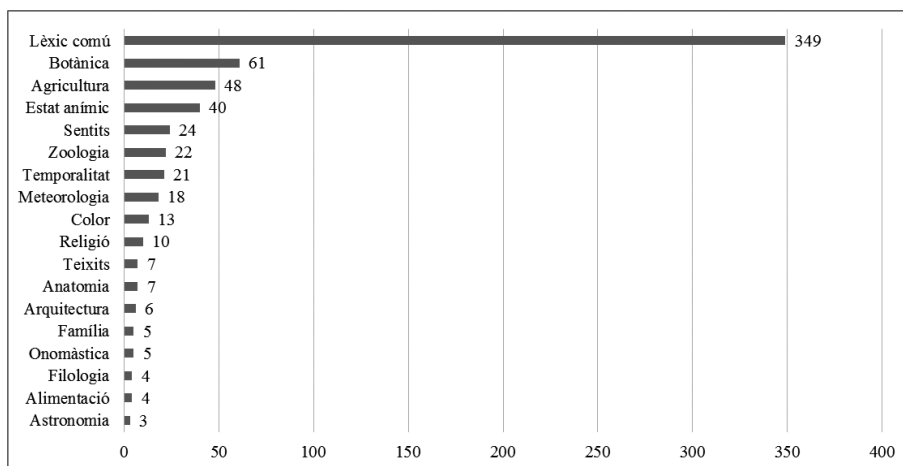

Figura 8. Distribució de les aportacions segons el camp semàntic (n=647)

En segon lloc i continuant dins l'estudi semàntic, convé analitzar la singularitat de les contextualitzacions de l'autora dins les definicions del DCVB, tenint en compte que aquestes poden contenir una o més frases extretes de la llengua escrita —poemes, en el cas de Maria Antònia Salvà. En aquest sentit i tal com exposa la figura 9, els resultats indiquen que el 79 % de les aportacions de la poetessa al diccionari no constitueixen l'únic exemple de les definicions, sinó

que contextualitzen l'entrada o accepció juntament amb altres autors. En el 21 % restant, les contribucions de Salvà al DCVB constitueixen l'únic exemple de les definicions, de manera que els seus versos esdevenen essencials per a comprendre el significat dels mots i locucions.

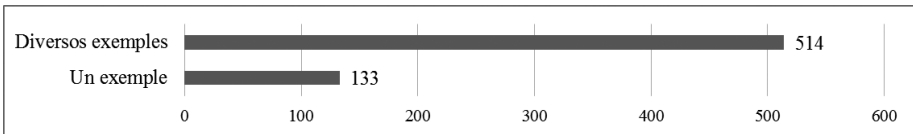

Figura 9. Distribució de les aportacions segons el nombre d'exemples al DCVB (n=647)

En tercer lloc i quant a la correspondència semàntica normativa, resulta interessant comprovar si el significat que el DCVB assigna a les unitats lèxiques aportades per Salvà es correspon amb el significat que el diccionari normatiu els assigna. En aquest sentit i tenint en consideració exclusivament el lèxic amb forma normativa, els resultats indiquen que en el 91 % de les aportacions de la poetessa, el significat de l'entrada recollida al DCVB coincideix amb el significat de la unitat lèxica al DIEC, tal com posa de manifest la figura 10.

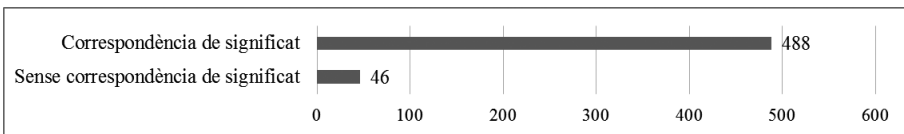

Figura 10. Distribució de les aportacions segons la correspondència entre el significat del DCVB i del DIEC (n=534)

En el 9 % restant, el significat de la forma recollida al DCVB no coincideix amb el sentit que el DIEC assigna a la mateixa forma. N'és exemple, entre altres, el substantiu *bruixa* —recollit al poema «Del pla», de l'obra *Poesies*—, definit al DCVB com el «borrissol molt lleuger que es desprèn de certs cards i altres plantes i se'n va per l'aire, i els infants el persegueixen»,¹² significat que el diccionari normatiu, en canvi, no assigna a la forma *bruixa*.

Sobre això, cal establir que la falta de coincidència semàntica entre els dos diccionaris posa en valor la rellevància del DCVB per a la preservació no només de les formes, sinó també dels diversos significats que s'hi associen, siguin o no normatius, ja que tot plegat contribueix a l'enriquiment del patrimoni lingüístic de la llengua catalana.

¹² DCVB tom II, p. 693.

3.5. Àmbit geogràfic

Dissertant sobre el lèxic de Maria Antònia Salvà, Francesc de B. Moll afirmava que un escriptor o escriptora podia adoptar, entre altres, dues actituds extremes: escriure tal com es parla al poble o a l'illa de naixement o bé escriure seguint els usos de la Catalunya continental. Sobre això, Moll conclou que «la característica del lèxic de Maria-Antònia Salvà és l'eclecticisme, la no submissió a cap dels dos criteris extrems»,¹³ de manera que la poetessa mallorquina opta per «no renunciar a cap forma de llenguatge correcte conservada a Mallorca, però admetre totes les que es conserven a Catalunya, encara que aquí no sien vulgarment usades».¹⁴

En aquest sentit i segons les dades geogràfiques consignades al DCVB, els resultats indiquen que el 84 % de les contribucions de l'autora al diccionari tenen un abast general a tot el domini lingüístic de la llengua catalana, mentre que el 16 % restant presenta una extensió territorial restringida a una o més àrees del domini lingüístic, tal com expressa la figura 11.

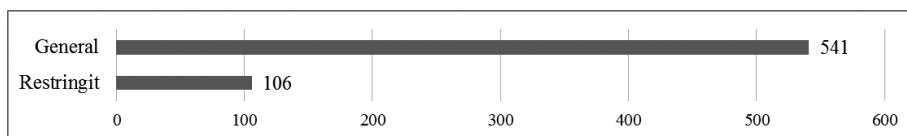

Figura 11. Distribució d'aportacions segons l'àmbit territorial de les entrades (n=647)

En concret i pel que fa a les aportacions vinculades a un àmbit territorial restringit (n=106), la majoria d'aquestes contribucions estan vinculades exclusivament a les Illes Balears (68 %), especialment a Mallorca, tal com indica la figura 12. Paral·lelament, un 26 % de les aportacions estan vinculades parcialment a les Illes Balears, si bé comparteixen àmbit territorial amb altres àrees del domini lingüístic. Finalment, un 6 % de les contribucions de la poetessa tenen un àmbit geogràfic que el diccionari no associa, ni exclusivament ni parcialment, amb les Illes Balears.

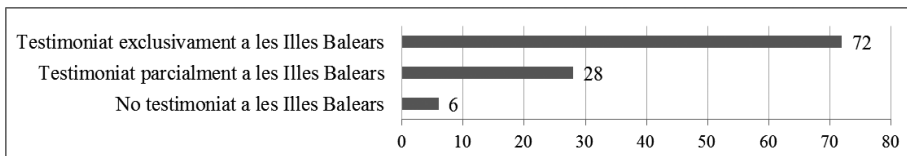

Figura 12. Distribució de les aportacions d'àmbit restringit (n=106)

¹³ Moll 1959: 146.

¹⁴ Moll 1959: 147.

Considerant la informació geogràfica recollida al DCVB, la representació geolingüística de la figura 13 destaca que les aportacions de l'autora que no tenen abast general estan clarament vinculades a les Illes Balears. No obstant això i encara que amb una proporció inferior, s'hi observa que el lèxic de Maria Antònia Salvà que contextualitza les definicions del DCVB també és compartit per altres àrees del domini lingüístic, tot destacant especialment determinades comarques tarragonines i, en menor grau, comarques lleidatanes, valencianes i de la Catalunya del Nord.

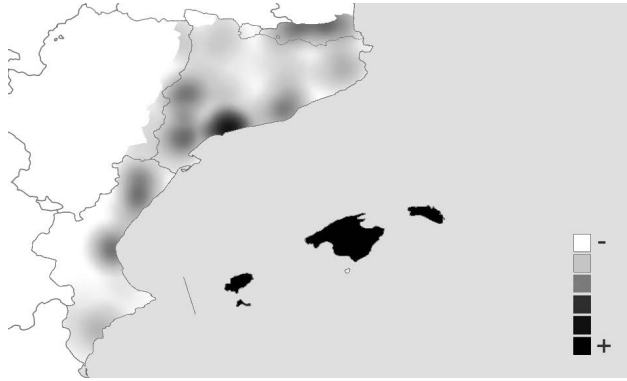

Figura 13. *Distribució geolingüística de les aportacions d'àmbit restringit (n=106)*

Finalment i amb relació a Mallorca, els resultats només vinculen expressament quatre unitats lèxiques a determinades poblacions concretes del territori insular, tal com indica la figura 14. En la resta d'aportacions vinculades a les Illes Balears, el DCVB es limita a indicar que el mot o la locució es vincula al conjunt de les illes o bé a una o diverses illes concretes.

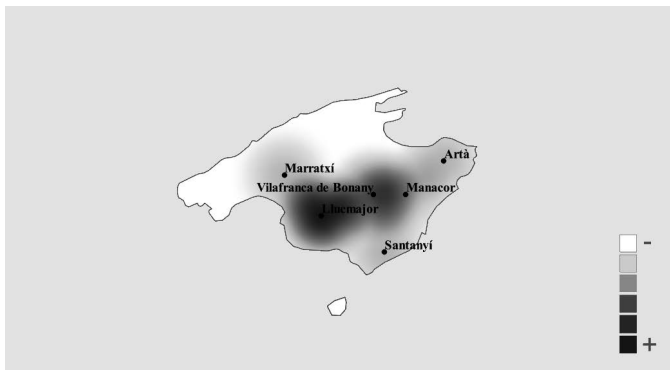

Figura 14. *Distribució de les aportacions assignades a poblacions de Mallorca (n=4)*

Tenint en compte això, el diccionari només vincula a Lluçmajor 3 de les aportacions de la poetessa:

- a) *Palomaina*. «Flor blanquinosa produïda per una planta que creix dins els sembrats de cereals i fa mal als conreus».¹⁵
- b) *Passa-xot*. «Moltó que va davant el ramat per guiar-lo amb el so del seu picarol».¹⁶
- c) *Quintana*. «Tros de terra tancat de paret al voltant d'una casa de pagès».¹⁷

En definitiva, les dades geogràfiques analitzades indiquen que la selecció de les aportacions de Salvà al DCVB no cercava expressament lèxic vinculat a Mallorca o a les Illes Balears, sinó que prevalien els mots o locucions associats, en general, a tot el domini lingüístic.

4. Discussió i conclusions

Amb relació a la interpretació i l'abast dels resultats, cal considerar el següent:

- a) L'estudi se centra en les entrades del diccionari que estan contextualitzades amb versos de Maria Antònia Salvà. En aquest sentit, cal precisar que el treball no analitza el lèxic dels versos, sinó només l'entrada o mot que encapçala cada definició. Per això, cal esperar que un estudi centrat en la totalitat del lèxic de la poetessa pugui oferir resultats diferents.
- b) Els resultats relatius a l'àmbit geogràfic tenen en compte la informació geolingüística recollida al DCVB, la qual, malgrat la pretensió d'exhaustivitat del diccionari, pot diferir respecte a l'ús i extensió real del lèxic.
- c) L'estudi presenta una perspectiva sincrònica, definida per les dates d'elaboració i publicació del DCVB, la qual cosa pot provocar que els aspectes lingüístics recollits puguin variar respecte als usos actuals.

Pel que fa a les conclusions, l'estudi ha posat de manifest l'extraordinària contribució de Maria Antònia Salvà al *Diccionari català-valencià-balear*, d'acord amb el resum que s'exposa tot seguit:

- a) Amb relació a les obres, els resultats indiquen que tots els volums del DCVB contenen al·lusions a l'obra de Salvà i, a més, que les aportacions de l'autora no es limiten als poemaris exposats a la

15 DCVB tom VIII, p. 144.

16 DCVB tom VIII, p. 301.

17 DCVB tom IX, p. 62.

bibliografia del diccionari, sinó que també inclouen versos de les obres *Mireia*, *Espigues en flor* i *L'espera mística*.

b) Pel que fa al lèxic, s'han exposat els 647 mots, locucions i expressions del diccionari que estan contextualitzats amb versos de Maria Antònia Salvà, tot posant de manifest la importància de l'autora en aquesta obra cabdal de la lexicografia en llengua catalana.

c) Quant a la forma i el significat, cal destacar que la gran majoria de les aportacions de l'autora disposen d'entrada pròpia al *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans i, a més, que el significat d'aquestes entrades del DCVB coincideix, majoritàriament, amb el sentit recollit a l'entrada respectiva del DIEC. En qualsevol cas, els supòsits de manca de concordança formal o semàntica entre el *Diccionari català-valencià-balear* i el *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC no suposen una valoració pejorativa de Salvà, sinó que, ben al contrari, destaquen la importància del DCVB per al coneixement i la correcta interpretació del lèxic no normatiu de l'autora.

d) Respecte a l'àmbit geogràfic, els resultats indiquen que la major part de les aportacions de Salvà al diccionari tenen un abast general a tot el domini lingüístic. La resta de casos —és a dir, el lèxic que té un àmbit territorial restringit— constitueixen mots i expressions vinculats exclusivament o parcialment a les Illes Balears. I pel que fa a Lluçmajor, cal destacar que només els mots *palomaina*, *passa-xot* i *quintana* estan vinculats expressament al municipi.

Per tot això i d'acord amb els resultats exposats, cal concloure que aquesta recerca ha identificat, analitzat i classificat les entrades del *Diccionari català-valencià-balear* que estan contextualitzades amb versos de Maria Antònia Salvà, tot contribuint al reconeixement i a la posada en valor del lèxic, dels poemes i, per extensió, de l'autora.

5. Bibliografia

ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom I, A-ARQ)*. Palma: Moll, 1988.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la llengua catalana*. 2a Ed. Barcelona: IEC.

MOLL, Francesc de Borja. «El lèxic de na Maria Antònia Salvà». Dins *Raixes - Cap d'any (p. 141-147)*. Palma: 1959. P. 141-147.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom II, ARR-CAR)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom III, CAS-CUY)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom*

IV, D-ENN). Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom V, ENO-FORM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VI, FORN-LLEX)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VII, LLI-OM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom VIII, ON-PU)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom IX, Q-SOM)*. Palma: Moll, 1988.

MOLL, Francesc de Borja. *Diccionari català-valencià-balear (tom X, SON-ZU)*. Palma: Moll, 1988.

SALVÀ, Maria Antònia. *Poesies*. Palma: Estampa de les filles d'en Joan Colomar, 1910.

SALVÀ, Maria Antònia. «L'espera mística» (traducció). Dins: *Catalana* [revista setmanal] (vol. II, p. 31-32). Barcelona: Il·lustració catalana [sic], 1918.

SALVÀ, Maria Antònia. *Mireia* (traducció). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1924.

SALVÀ, Maria Antònia. *Espigues en flor: poesies*. Barcelona: Altés, 1926.

SALVÀ, Maria Antònia. *El retorn*. Palma: Moll, 1981.

DOS POEMETS PUBLICITARIS DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ SOBRE EL LICOR DE PALO LLUCMAJORER

Miquel Sbert i Garau

1. Introducció

L'obra poètica de Maria Antònia Salvà presenta una gran varietat, tant temàtica com formal, i també des del punt de vista de la intencionalitat. Potser es podria parlar, a grans trets i d'una manera poc filològica i molt parcial, d'una obra poètica de creació que es distribueix entre els textos de caire literari «elevat» i els de to «volgudament popularitzant» (que és l'àmbit on s'insereixen els textos de la comunicació present).

L'any 1944, amb motiu de l'homenatge que Lluçmajor oferí a la poeta en ocasió del setanta-cinquè aniversari del seu naixement, l'escriptor Miquel Ferrà i Juan (Palma, 1885 - 14 de novembre de 1947), gran amic i mentor de Salvà, promogué la idea d'editar l'obra completa de l'autora d'«El poema de l'Allapassa».

La proposta provocaria un procés llarg, complex i fins i tot desagradable per envitricollat. El complicaven: l'època (el franquisme pur i dur, d'un anticatalanisme exacerbat), les enveges, les complicacions administratives i els factors econòmics, entre d'altres elements. La peripècia de la publicació (que durà uns tres anys) ha estat analitzada amb detall per Francesc Lladó i Rotger,¹ i al seu estudi remetem per esbrinar-ne les vicissituds principals. En qualsevol cas, el que ens interessa aquí és que Maria Antònia, amb l'auxili inestimable de Miquel Ferrà, emprengué, ben aviat (fins i tot abans de 1944, cosa indicativa de la complicitat existent entre la poeta i el poeta i dinamitzador cultural que era Ferrà) i amb entusiasme, una tasca selectiva, d'ordenació dels materials i de revisió dels textos que haurien de formalitzar-se en l'esmentada edició de l'obra completa («Obres de Maria-Antònia Salvà» en va ser el títol editorial). La seva labor d'esbrinar el gra de la palla fou llarga, primmirada i implacable.

¹ LLADÓ ROTGER, Francesc, [1996]. «Polèmica entorn a l'edició de les *Obres completes de Maria-Antònia Salvà*» a *Lectures de Maria-Antònia Salvà*, a cura de Lluïsa Julià i Capdevila. Barcelona: Departament de Filologia Catalana i Lingüística General (UIB) i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 99-124.

Cal recordar que l'operació no reeixí fins a l'any 1947, però que un poc abans, el 1946, al marge de la col·lecció projectada, Maria Antònia Salvà publicà a l'Editorial Moll (Col·lecció «Les Illes d'Or», núm. 27) el llibre *Llepolies i joguines*.

En el decurs del període de preparació de l'obra completa, el rigor selectiu de la poeta la portà a «eliminar» (així ho manifesta per escrit en més d'una ocasió) molts poemes i poemets que, a criteri seu, no mereixien la publicació. Així, tenim a la nostra disposició un seguit de composicions poètiques que ella mateixa separà i desà en un sobre marró retolat amb el nom, avui molt conegut, de «Porgueres».² El primer dels fulls s'inicia amb les paraules següents:

Porgueres

vol dir que les elimin d'els llibres I i II ara en projecte; no que retriât amb paciència el contingut no hi pugui haver qualque gra aprofitable pel dia de demà:

- de tota mena
- malures
- luchmajoreres
- de tota mena
- endreces

El full núm. 36 d'aquest conjunt conté el poema «Palo Ripoll», que mai no va ser publicat i al qual ens referirem més endavant.

D'altra banda, en una altra carpeta³ de la Biblioteca Lluís Alemany s'hi conserva un quadernet en octau, escrit amb llapis, d'una trentena de pàgines (el terç final venen escrites per ambdues cares). En aquest plec, a la pàgina 19, hi apareix la data «1938 Maig» i el text «(Llepolies de Mallorca) plagueta apart», i un títol: «Ll.II?» (traduïm: Llucmajor, per al segon llibre o capítol dins un futur l'apartat «Llepolies de Mallorca»). Sota el títol, hi figura la composició «Palo Garau».

² Es conserva a la Biblioteca Lluís Alemany amb la signatura: Mmass-mas-c-10/42.

³ Més endavant (42.3) consignarà: «Sac de porgueres* Poesies inèdites eliminades dels dos llibres en projecte (*poca cosa aprofitable per no dir res absolutament)». Això no obstant, alguna d'aquestes «porgueres» la publicà inclosa en algun dels llibres.

2. Els poemets

2.1. Un apunt sobre el context general de la indústria dels licors a Lluçmajor. El palo

És un fet indiscutible que, tant en el segle XIX, des de la segona meitat, com en el segle XX, la indústria licorera a Lluçmajor tenia un pes específic important.⁴ El cens industrial de l'any 1928 consigna cinc fàbriques de licors (Antonio Oliver Garau - Antoni Ripoll Llompart - Guillermo Garau Socias - Bartolomé Sastre Garau - Pedro Antich Obrador) i dues de vins.

La producció licorera de Lluçmajor es comercialitzava a tot Mallorca i en altres indrets. Per exemple, Mateu Ripoll Servera, des del 1874, exportava mercaderies (i sucs) a França, a d'altres països europeus i a diversos indrets del continent americà, com les Antilles. Apol·lònia Nadal apunta que, d'entre les fàbriques de començaments del segle XX, cal destacar les dels germans Ripoll, Ripoll Hermanos, i la de Damià Garau. En ambdós casos la fabricació de licor de palo era molt important. També les dues empreses foren guardonades en diverses exposicions, tant a Mallorca com a l'estranger (Garau obtingué una medalla de bronze a l'Exposició Univesal de París de 1900).⁵

Reporta A. Nadal un fet que guarda indirectament una relació amb el tema de la nostra comunicació: el litigi que es plantejà, per raons de suposada competència deslleial entre Ripoll Hermanos i l'empresa de Damià Garau Tomàs.

2.2. El «Palo Garau»

Hi ha poques notícies relacionades amb aquesta beguda. Font Obrador escriu que Guillem Garau Socias, fill de Damià, «llevó el Palo Garau al grado máximo de aceptación y popularidad».

Quant a la composició que Maria Antònia Salvà dedicà a fer la lloança del palo Garau, a banda del text, només disposam de la data que apareix al quadernet manuscrit de 1938. Aquesta data només ens serveix per confirmar que aquell any el poemet ja era enllestit, sense cap indici que permeti constatar quan fou compost. Cal remarcar que

⁴ Per a un aproximació a aquesta temàtica convé consultar la *Historia de Lluçmajor*, de Bartomeu Font Obrador que, al volum VI, pàg. 486, dedica un atenció específica al tema amb un text titulat «Raigambre de la industria licorera». És imprescindible considerar els treballs d'Apol·lònia Nadal i Mut, principalment la tesi doctoral «Mallorquins, menorquins i eivissencs a les exposicions internacionals, nacionals i locals (1827-1929)» (UIB, 2015), publicada el 2019 per J.J. Olañeta; així com d'altres aportacions seves.

⁵ NADAL I MUT, Apol·lònia [2013]. «Fabricants de licors a Mallorca entre 1850 i el primer terç del segle XX». Comunicació a les Jornades d'estudi de la vinya a la Fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya, (https://webfacil.tinet.cat/usuarios/turesplu/apol-lonia_nadal_si_20130903174409.pdf).

el minúscul quadern conté poemes «passats en net», molts dels quals poden procedir d'una data anterior a aquella data o, fins i tot, molt anterior.

El poema és el següent:

Ll. II?

A Lluchmajor si hi anau
demanau “Palo Garau”,
una beguda excel·lent
que a qualsevol macilent
—malalt o convalescent—
fa recobrar la talent.
En temps de guerra o de pau
feis us del «Palo Garau».

El text és una combinació de quartetes heptasil·làbiques (de còmput sil·làbic perfecte), és a dir una cançó de vuit versos, tan habitual en el Cançoner tradicional tot i que la composició de les rimes és bastant estranya en la poesia de tradició oral: *2a 4b 2a*. És cert que els glosadors en improvisar, tant en el cas de les glosades de quatre versos com a les tirallongues indefinides de mots, fan servir normalment dues rimes (en aquest cas quatre en *-au*, situades als dos versos inicials i als dos finals, i quatre en *-ent*, corresponents als respectius versos intermedis). Al text, i també de manera poc concordant amb les cançons tradicionals, no hi ha alternança pura entre rimes masculines i femenines, però sí que hi ha una combinació d'aquests dos tipus de rima un poc especial: els dos primers versos i els dos finals (1, 2 i 7, 8) són femenins i els intermedis (3, 4, 5 i 6), masculins.

Tot això fa l'efecte d'una construcció feta, des del punt de vista de la tonicitat de la rima, intencionadament simètrica, com si les dues quartetes es vessin reflectides en un mirall: *aabb / bbaa*. Un joc estròfic, potser no fruit de la improvisació, si més no curiós.

Aquestes quartetes enllaçades trenquen, no des de la mètrica ni des de l'estrofa, els cànons habituals de la poesia oral improvisada, però, en canvi, n'assoleixen el nivell de musicalitat (homofonia i ritme) característics de la retòrica de l'oralitat.

Dels continguts en parlarem més endavant.

2.3. El «Palo Ripoll»

Pel que fa a aquesta composició sí que disposam d'una certa informació, per una banda, del context socioeconòmic de les destil·leries que n'eren les destinatàries, amb dades rellevants procedents tant de la família com de la *Historia de Llucmajor*,⁶ com les que aportarà a aquestes Jornades la comunicació d'Apol·lònia Nadal sobre les destil·leries Ripoll, i per altra, del valor que la poeta li atribuïa (com podrem comprovar amb l'ús que en fa en moments diferents).

El poemeta, a diferència del dedicat al palo de «la competència», és una composició amb una petita història (poc precisa, però suficientment extensa per considerar-lo un text amb una certa estimació per part de la selectiva poeta).

Ja hem assenyalat la presència del poema entre els manuscrits del fons Salvà de la Biblioteca Lluís Alemany. A més, cal dir que la família Ripoll conserva un manuscrit del mateix text, elaborat per l'autora i que va ser lliurat per aquesta o bé a Antoni Ripoll Monserrat (nascut a Llucmajor dia 16 de març de 1931) que, de jove, sovint la visitava, o bé al pare seu, en data indeterminada, però, això sí que ho recorda la família, va ser obsequi personal de la poeta. Cap dels dos textos, que són totalment idèntics, porta data. Font Obrador al volum VI de la *Historia de Llucmajor*, pàg. 409, el transcriu literalment en una nota a peu de pàgina.

Però a la mateixa Biblioteca⁷ s'hi conserven dues targetes (format targeta de visita) amb el mateix text (la 97 amb unes correccions i la 96 amb una cal·ligrafia impecable, de fet, sembla la definitiva) manuscrites per Maria Antònia Salvà amb el títol «Per a l'amic Ros i els seus» (vegi's més endavant el comentari), amb la signatura «Maria-Antonia», el lloc i la data: «Lluchmajor - gener - 1950»). Versemblantment, es tracta de dues versions (la primera amb errades, la núm. 97, i la segona perfectament polida, la 96), que hom ha repetit per mor de les imperfeccions d'una de les transcripcions. Sembla plausible que la segona còpia, pulcra i clara, fos inicialment escrita per trametre-la al Sr. Ros i Artigas.⁸

⁶ FONT OBRADOR, *op. cit.*, volum VI, 409 i al volum VII, 486 anota que per a l'etiqueta original del «Palo Ripoll» l'empresa demanà permís a l'ajuntament per a «usar las armas oficiales de Llucmajor que con la imagen de San Miguel, su celestial patrono, integraron sus motivos principales». 7 Signatura MAS - C- 10/42, núms. 96 i 97.

⁸ Josep ROS I ARTIGAS (Vilassar de Dalt, Maresme, 1907-1998) fou un escriptor català. Conreà un gran nombre de gèneres literaris: teatre religiós, contes i teatre per a infants, narració i poesia. Aquesta última amb influència de Josep Carner. Va traduir també poemes i novel·les anglesos. Va participar diverses vegades als Jocs Florals de Barcelona, i hi va guanyar dos accèssits. Traduí al català obres de Shelley, Maurice Baring, Ernest Hemingway i Katherine Mansfield. (https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Ros_i_Artigas).

Efectivament, el text sembla una nota que havia d'acompanyar un obsequi nadalenc (o de Cap d'Any) de la poeta al seu amic Josep Ros.⁹ Reforça aquesta hipòtesi que, en una carta de Ros a Salvà, datada el 29 de gener de 1950,¹⁰ hi llegim

Però és imperdonable que encara no hagi donat a V. les gràcies de l'obsequi que ens va transmetre per mans d'en Baltasar. No ens era desconegut aquest aperitiu lluchmajorer pels quatre costats; ans al contrari, és molt del nostre gust i no deixa de ser un bon tònic pels nens. Moltes gràcies.

El fet que Ros no esmenti el poemeta, tan atent com era ell i tan devot de la poesia de Maria Antònia, fa pensar que, probablement, la poeta no adjuntà els versos a l'obsequi material. Cal remarcar que Salvà, sempre extraordinàriament exigent amb les seves creacions, introduí uns canvis (recordem que els textos que hi figuren eren inclosos a les «Porgueres», anteriorment seleccionades abans de la tramesa de licor a la família catalana) lèxics, principalment, a l'hora d'enviar-los a l'amic poeta del Principat, i on deia «cobra, rabent, / gana i delit, bevent», hi copià «cobra talent / prenent», cosa que simplifica el discurs i elimina un adjectiu que *mallorquineja* molt i substitueix un «beure» per un «prendre», menys connotatiu.

En qualsevol cas, aquest text «publicitari» tingué un recorregut molt més extens que no el del «Palo Garau», tan enaltit també per la poeta.

Els textos complets són els següents:

36.

Palo Ripoll

La bona gent
que ades i ara es sent
in.apetent,
cobra, rabent,
gana i delit, bevent
(perque el mal no / rebroll)
una copeta de Palo-Ripoll.

9 BOSCH, M. del Carme i OLIVER, Jaume (2019). *Correspondència entre M. Antònia Salvà i Baltasar Coll Tomàs (1944-1957)*. Lleonard Muntaner, Editor (Antificció 14), 15, nota 8, *et alter*.
10 Epistolari J. Ros - M.A.S. 62-279, núm. 107. S'hi fa referència a la pàg. 139, nota 256 a Bosch/Oliver, 2019.

Llucmajor
té l'honor
del producte.

¿Qui ho dupte
que del bó es el millor?

Text de la targeta «Per a l'amic Ros i els seus»

La bona gent
que ades-i-ara es sent
 inapetent,
 cobra talent
 prenent
perque el mal no rebroll,
una copeta de Palo Ripoll.

Lluchmajor
té l'honor
del producte,

(¿Qui ho dupta
que del bó es el millor?)

Maria-Antònia
Lluchmajor - gener - 1950

Si amb relació al poema del «Palo Garau» parlàvem del respecte, més o menys lliure, als cànons de la poesia oral tradicional, en aquest cas (comentam la primera versió) la «ruptura» amb les normes no escrites de la poesia de tradició oral és notòria, tot i que l'hàlit que traspua el poema, indefectiblement, ens evoca la «poesia del poble». L'estrofa no s'ajusta a cap de les modalitats que podem trobar al Cançoner. Els dotze versos no s'estructuren en quartes o octaves, o en alguna de les altres estrofes habituals del Cançoner (de cinc o de sis versos, entre d'altres) sinó que presenten una construcció estròfica estranya: *5a 2b 2c 2d 1c* (quatre rimes distintes no és un esquema propi de la poesia de tradició oral).

De fet, es tracta d'una «glosada» molt especial, entesa com una sèrie més o menys llarga de versos, amb rimes diverses, la majoria consonants (tres: *-ent, -oll, -or*) i dues assonants (*-ucte / -upta*), amb una barreja estranya i anàrquica de còmputos sil·làbics que farien molt difícil ajustar el poema a una melodia tradicional, però que, llegit amb el ritme adient, dona com a resultat una espècie de salmòdia molt

efectista. L'eufonia procedeix del predomini de les rimes consonants, però també, i potser aquest en sigui el major encert retòric, de l'equilibri (o habilitat i domini) de les pauses en l'elocució. Les inflexions de la veu, que, si hom llegeix en veu alta el poema unes quantes vegades, ben aviat s'harmonitzen quasi espontàniament, li donen una musicalitat remarcable. Evidentment és un text destinat a la lectura en veu alta.

3. Similituds entre els dos textos publicitaris. Connexions amb la percepció popular de les virtuts del palo¹¹

Al litoral illenc les zones pantanoses eren abundants i això propiciava la proliferació de moscards portadors de les anomenades «febres». Aquestes afeccions solien ser tractades amb derivats de la quina i la genciana que, gradualment, per tal de suavitzar el sabor desagradable de tals productes, es mesclaven amb concentrats de sucres caramel·litzats i enfosquits (de raïm, de figues seques i de garroves). El líquid resultant, un aixarop espès i negre, tenia una durada molt limitada i, per això, se li afegí alcohol. És l'origen del palo, que, a base de minvar la quinina i la genciana i d'augmentar l'alcohol i l'enfosquit del sucre, ha deixat de ser concebut com a medicina o tònic a ser entès i consumit com a aperitiu. A més, ha esdevingut, per raons territorials de l'origen, de la producció i del consum, una beguda típica (en el bon i el mal sentit del mot) de Mallorca.

Els dos poemes reflecteixen perfectament aquestes percepcions. En ambdós casos es considera un licor adequat per a combatre la inapetència («recobrar» o «cobrar» la talent), però en el cas del palo Garau, l'èmfasi sobre els efectes sanitaris és més directe. Aquesta mena d'al·lusions són més subtils en el cas del palo Ripoll. Recordem que Josep Ros qualifica el palo de «tònic», és dir, vigoritzant d'efectes sanitosos. Potser hi hagi als poemets un paral·lelisme entre l'evolució de la percepció popular del licor del palo com a producte medicinal a la d'aperitiu només relacionat amb el fet d'afavorir la gana. Quant a les virtuts gustatives d'ambdues marques, la hipèrbole es decanta clarament envers el Ripoll, tot i la qualificació d'«excel·lent» de l'altre. Pot ser aquest un indicatiu que el poema segon és molt més tardà que el primer, que, possiblement, ja ni s'elaborava a Lluçmajor.

En el cas del licor de les destil·leries Ripoll es demostra clarament com aquesta beguda gaudia d'un prestigi notable més enllà de Lluçmajor (atribuir-ne l'honor a la vila d'origen n'és tot un indicatiu).

¹¹ Trobam una extensa informació sobre el tema a *El palo de Mallorca, una curiosa beguda* [2007]. Conselleria d'Agricultura i Pesca. Es pot consultar a http://www.illesbalearsqualitat.es/iquafront/archivo/1487559?nom=%20Libre_palo.pdf&mime=application%2Fpdf.

La coincidència amb la percepció popular de les qualitats del licor, fonamentalment d'ordre sanitari, i dels defectes, referits al sabor (que recorda més el de la quinina i de la genciana que no del licor ensucrat) és un tret que lliga molt, a escala conceptual, ambdues composicions amb la tradició poètica popular, com ho demostren algunes de les cançons recollides al *Cançoner popular de Mallorca*, de Rafel Ginard:

Jo no em pensava que tu
te demostrasses ingrát.
Aquest diumenge passat
me donares, estimat,
un glop qui és més amargat
que un sou de palo en dejú.¹²

Em fan anar amb so capell alt
com a un mul que han de vendre,
i desiara em fan prendre
palo, sense estar malalt.¹³

Em fan anar amb so cap alt
com a un mul que han de vendre,
i desiara em fan prendre
palo, sense estar malalt.¹⁴

Si no voleu tenir còlics
i estar sempre devertits,
heu de beure molts de pics
copes de palo i resolis.¹⁵

4. Algunes conclusions

- Semblen aquests poemets (una modalitat, la dels poemes breus, de to popularitzant, molt afins a la «glosa» tradicional, que Salvà féu servir en in comptables ocasions) uns textos no destinats a la publicació, sinó a l'obsequi de les famílies propietàries de les empreses, ja sigui per agraïment d'algun present de palo o, senzillament, per cortesia (hi havia amistat constatada amb la família Ripoll). Venen a ser l'equivalent amable i juganer a les «endreces»,

12 GINARD BAUÇA, Rafel [1966]. *Cançoner popular de Mallorca. Volum primer*. Editorial Moll, 107, núm. 1176.

13 GINARD [1981] *ibídem*. *Volum segon*, 352, núm. 96.

14 GINARD [1981] *ibídem*. *Volum tercer*, 294, núm. 278.

15 GINARD [1981] *ibídem*. *Volum tercer*, 300, núm. 398.

més o menys solemnes, que, destinades a personatges diversos del món de la cultura, practicà tant Maria Antònia com molts dels poetes coetanis.

Pel que fa al poema dedicat al palo Ripoll, no hi ha dubte que Salvà el veia amb simpatia, perquè, a més de conservar-ne còpia, en feu obsequi específic als Ripoll i, com hem vist, l'any 1950 en fa una versió per a la família de Josep Ros. Tant en el primer cas com en el segon (que segurament no arribà al destinatari) la poeta els revisa, els copia amb pulcritud i cura, conscient que l'obsequi serà un «objecte» valorat pel receptor i que, per tant, ha de tenir la millor presència possible. Ha de ser un manuscrit impecable.

Com és ben sabut, Maria Antònia Salvà dedicà un llibre, *Llepolies i joguines*,¹⁶ amb composicions senzilles (almenys aparentment) i properes a la retòrica de l'oralitat, a les llatinades que eren més del seu gust. Entre aquests petits plaers gastronòmics no hi manquen les begudes espirituoses: així la «malvasia» de Banyalbufar «que els ulls fa guspirejar», i al seu costat, hi excel·leixen

L'anissat de Santa Maria,
que és la maina de l'alambí,
us farà bona companyia
per passar un gentil camí.

Però cal no fiar-se'n massa:
del flascó si llançau el tap,
us podria entorpir la passa
fent venir rodament de cap.

I un dels vins mallorquins més prestigiosos de tostemps

... vi de Binissalem
que sap el secret suprem
de fer gloses encertades.

Els «palos llucmajorers» no apareixen a *Llepolies i joguines*, i no és que l'autora no faci la lloança del seu poble, no nadiu però vitalment lligat a ella, tant que n'és el seu referent

De Llucmajor, què en diré?
¿Quina cosa retrauré...

16 Les citacions procedeixen de SALVÀ, Maria Antònia [2007]. *Llepolies i joguines*. Mixtàlia, Consell de Mallorca.

Resulta plausible (tot i que aventurar hipòtesis sobre el tema és irrellevant) que el fet que els poemets fessin menció explícita dels industrials fora un motiu suficient per a no incloure'ls al conjunt de les llepolies del llibret de 1946. No oblidem que la faïçó i el to d'algunes de les composicions del volum són homologables amb les dedicades al palo llucmajorer, cosa que en faria comprensible la inclusió. En qualsevol cas, el que resulta obvi és que l'alimentació (menjar i beure) són camps molt conreats en la poesia de tradició oral i que resulten agradosos a la ploma de la poeta: convé recordar que el poema, inclòs a *Llepolies i joguines*, «Sopar de matances» és un cant a la gastronomia tradicional¹⁷ («contaré les alabances / del bon sopar de matances») que incorpora també a *Entre el record i l'enyorança* (1955) amb la denominació «gloses»; és notori que la temàtica no li era estranya. No hi manca al «Sopar de matances» la referència a la beguda alcohòlica: «i el vi-blanc, que mai fa nosa».

- Ambdós textos són una mostra palesa de la capacitat de la poeta de convertir en literatura (popular o no) qualsevol element de la vida quotidiana, tot incorporant-lo a la seva experiència personal i convertint-lo en metàfora d'elements simbòlics i transcendents.

En el cas que ens ocupa, segurament els versos no van més enllà del joc verbal i de la intencionalitat afectiva envers uns amics, vehiculada a través de la lloança d'un producte que ells elaboren. En qualsevol cas, però, som de l'opinió que es tracta d'una bona mostra de la mestria de la poeta en compondre cançons (en el sentit etnopoètic del terme, familiarment en podríem dir «habilitat per a “glosar”»). Són diversos els autors que han comentat aquesta facilitat aparent de la poeta, però potser un dels comentaris més encertats sigui un dels més desconeguts: l'opinió de Josep Ros sobre la capacitat versificadora de Maria Antònia Salvà.

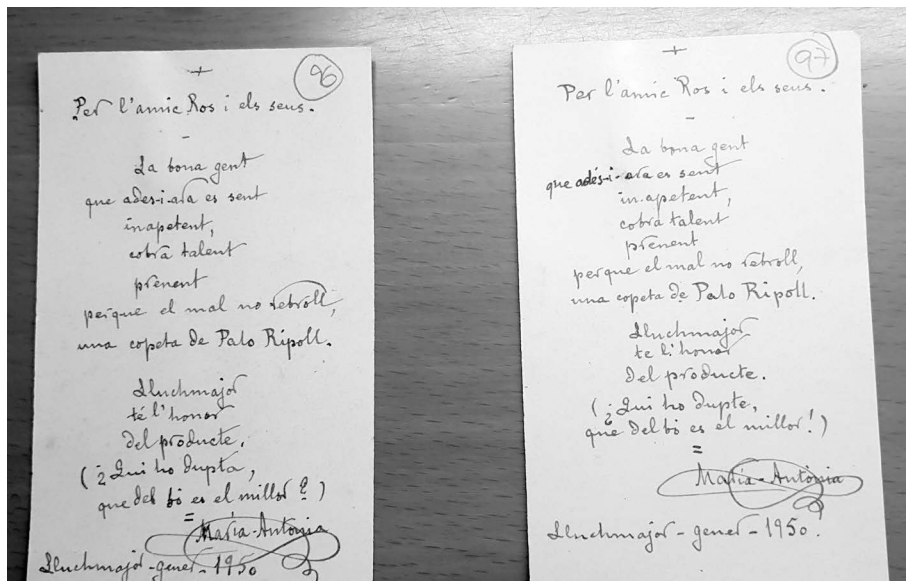
En Ros s'alegra de la bona nova del restabliment de Baltasar i respon. «Els versos de vostè referents a la seva malura i a la seva resignació al dictat mèdic ens varen fer molta gràcia. **Amb quina traça encabeix en els versos qualsevol anècdota.**» (26 d'agost de 1951)¹⁸

17 SBERT I GARAU, Miquel [2008]. *La fusió de cultura popular i poesia a l'obra de Maria Antònia Salvà*. Papers de l'Allapassa 13. Ajuntament de Llucmajor, 20-22.

18 BOSCH / OLIVER *ibídem*. [2019], 23, nota 25. Els versos de Maria Antònia Salvà diuen: Ben de plànyer és la malura / d'aquell pobre Baltasà; / No pot pendre llet i pa, / ous, ni fruita ni verdura; / ni vi, pobra criatura, / ni cap gota de cafè, / —si encara li dessin thè— / I és tan bo que no s'apura.

Ll. II?

A Llucmajor si hi anau
 demanau "Palo Garau",
 una beguda excel·lent
 que a qualsevol macilent
 malalt o convalescent
 fa recobrar la talent.
 En temps de guerra o de pau
 feis ús del "Palo Garau".

MARIA ANTÒNIA SALVÀ I JACINT VERDAGUER: UNA APROXIMACIÓ

Margalida Tomàs

1. Verdaguer en el món de Maria Antònia Salvà. Lectures i primeres produccions

Començaré fent referència a un llibre de Maria Antònia Salvà ben conegut, *Entre el record i l'enyorança*. Ja sabem que aquest pretès llibre de memòries és en realitat un recull de textos que l'autora tenia escrits anteriorment, però sempre m'ha semblat significatiu veure en quin ordre els hi va reunir perquè els tres primers són, diria que volgudament, un reconeixement a les tres influències que la dugueren al món de la creació poètica: el primer, «De la infantesa», centrat en la poesia popular a través de la dida Flauta i el seu sogre el sen Cotó; el segon, el més llarg del recull i amb un títol explícit, «De la influència den Costa», i el tercer, «Verdaguer», «l'obra del qual —ens diu ella mateixa— contribuí tan poderosament a desenrotllar el germen de poesia que jo portava a dintre». Hi ha, però, un altre punt que vull destacar: en cada un d'aquests tres capítols o homenatges hi apareix, més en sordina, una altra persona: el seu pare, Francesc Salvà i Salvà. Nascut el 1824, matriculat a dret a Barcelona juntament amb Marià Aguiló, Pere d'A. Peña o Jeroni Rosselló, persona culta interessada per la literatura, l'art, la música i la història, i també amic de Josep M. Quadrado, de Tomàs Forteza o del pare de Miquel Costa i Llobera. No hi ha cap dubte que Verdaguer arribà a Maria Antònia Salvà a través de la doble via de Costa i del seu pare, però també hem de tenir en compte que en el món intel·lectual mallorquí de l'últim quart del segle XIX Verdaguer era una presència ben viva. Vegem-ho mínimament.

Quan el 1874 Jacint Verdaguer guanyà la viola als Jocs Florals de Barcelona amb «Sant Francesc», Miquel Costa, que hi obtingué un premi menor, escriví una llarga carta a Francesc Salvà explicant-li la festa, però sobretot parlant del «príncepe de los poetas de Cataluña» i enviant-li, a més, noves mostres de poemes religiosos de Verdaguer. Maria Antònia tenia quatre anys, però la carta, guardada «com un doble tresor», va ser reproduïda en l'esmentada evocació de Verdaguer inclosa a *Entre el record i l'enyorança*. El 1879, apareixien els *Idil·lis i cants místics* de Verdaguer i altre cop Costa se'n va fer ressò: va

escriure una «poesía de estilo *naïf*, dedicada al eminent poeta catalán Verdaguer»¹ i també va fer la crítica del llibre a *El Àncora*: a més de la qüestió ideològica subjacent al llibre, Costa remarcava la importància que hi tenia la literatura popular («nunca ha sido Verdaguer más poeta que cuando no se ha esforzado por serlo») i de la seva llengua, que «proviene más bien de las fuentes de la montaña que de los turbios depósitos formados por el prurito de lo arcaico» (Massot, 2003). El 1883, en una breu estada de Verdaguer a Mallorca, aquest es relacionà amb un altre amic de la família Salvà, Josep M. Quadrado, i l'aparició el 1885 de *Caritat* fou seguida amb atenció en l'ambient literari mallorquí: Costa donava a conèixer a les seves amistats el nou volum verdaguerià, Josep Lluís Pons i Gallarza en va fer la crítica a *Museo Balear* i el *Bolletí* de la Societat Arqueològica Lul·liana en reproduí el poema «L'heura». El 1887 tingué lloc la famosa vinguda a Mallorca d'escriptors catalans i rossellonesos, entre ells Collell i Verdaguer. D'entre les activitats que els organitzaren els escriptors mallorquins, recordem la pujada al castell de Bellver —a la qual tornarem a fer referència—, una vetllada al Círculo amb lectura de poemes i una anada al museu de l'Arqueològica Lul·liana, entitat de la qual formava part Francesc Salvà i que presidí a partir del 1894. El 1889, Verdaguer dedicava a Costa el poema «L'estel de l'alba» i el *Bolletí* de l'Arqueològica en tornava incloure un altre de Verdaguer, «Lo Ter i lo Freser». Immers ja en la seva greu crisi, el 1894 Verdaguer passà dotze dies a Mallorca, refugiat a l'ermita de Miramar i protegit per l'Arxiduc Lluís Salvador.² Aleshores, Maria Antònia Salvà feia ja uns anys que escrivia poemes (Tomàs 2009). Als setze havia deixat el col·legi de la Puresa i, més estretament unida al seu pare des que els germans havien anat a estudiar a Madrid, la seva vida discorria sobretot entre Llucmajor i sa Llapassa, per una banda, i Palma per l'altra, on rebien freqüents visites dels amics, en què es parlava molt de literatura, com recordava Pere d'A. Peña a la necrològica que dedicà al pare de la nostra autora.³ I, sobretot, el seu pare nodria amb compres constants una important biblioteca que compartia amb la filla. Entre els llibres, les obres de Verdaguer.

1 Carta de Costa i Llobera a Joan Lluís Estelrich del 27 d'agost de 1879 (Torres Gost 1985, 59). El poema aparegué primer al *Calendari Català* de 1880 i després formà part del primer recull poètic de Costa, *Poesies* de 1885.

2 Per a tot el referent a les relacions de Verdaguer amb Mallorca, vegeu Josep Massot i Muntaner, «Miquel Costa i Llobera i Jacint Verdaguer», *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*. 2003, Barcelona: PAM, p. 69-122 i «Jacint Verdaguer i Mallorca», *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie*. 2006, Barcelona: PAM, p. 59-95.

3 Recordava Peña que en les reunions a la llar dels Salvà, «Al punt sortia a llum qualche obra mestra o popular, pròpia i casera molt sovint, de literatura mallorquina que ell admirava i feia admirar als altres, i a on també sortien a rotllo tradicions antigues, rondalles de la terra i

Un repàs a la biblioteca particular de Maria Antònia Salvà conservada a la Biblioteca Alemany ens dona informacions interessants en aquest sentit que podem contrastar amb la rememoració que se'n fa a *Entre el record i l'enyorança*. Pels llibres conservats, pareix que Francesc Salvà inicià la compra d'obres verdaguerianes a partir del 1885, perquè no es conserva cap edició anterior a aquesta data. En aquest sentit, cal remarcar que va ser precisament llavors que morí l'hereu de la família de sa Llapassa, Gabriel Salvà, i que Francesc deixà el bufet d'advocat per ocupar-se del patrimoni i les terres familiars. Va ser també el moment que Maria Antònia deixà el col·legi. Sigui com sigui, a partir d'aquest any 85 començaren a entrar a la llar dels Salvà les obres de Verdaguer, fossin en segones o terceres edicions de les que havien aparegut abans, o ja en primeres edicions de les noves publicacions del poeta de Folgueroles. La llista de llibres que es conserven a l'Alemany és la següent.

Títol	Any Primera Edició	Edició Biblioteca MAS
<i>L'Atlàntida</i>	1877	8a edició, 1902
<i>Idil·lis i cants místics</i>	1879	3a edició, 1885
<i>Cançons de Montserrat</i>	1880	2a edició, 1885
<i>Llegenda de Montserrat</i>	1880	2a edició, 1889
<i>Caritat</i>	1885	2a edició, 1885
<i>Nerto</i>	1885	???
<i>Canigó</i>	1886	1a edició, 1886
<i>Lo somni de Sant Joan</i>	1887	1a edició completa, 1888
<i>Excursions i viatges</i>	1887	1a edició, 1887
<i>Pàtria</i>	1888	1a edició, 1888
<i>Dietari d'un pelegrí a TS</i>	1888	2a edició, 1894
<i>Càntics</i>	1889	1a edició, 1889
<i>Jesús infant; Betlem</i>	1891	1a edició, 1891
<i>Sant Francesc</i>	1895	1a edició, 1895
<i>Llegenda de Montserrat</i>	1898	2a edició, 1899
<i>Corpus Christi</i>	1903	1a edició, 1903
<i>Càntic dels càntics...</i>	1907	1a edició, 1907

cuentos de talaiots i altres pedres megalítiques que abunden en el camp de la Llapassa; que ell religiosament respectava i conservava; o enraonava sobre les creus arruïnades i restes de sepultures i aplecs d'ossos enterrats que queden encara visibles dins les tanques de Son Verí (Peña 1899, 137).

Fixem-nos, només en alguns aspectes destacats. En primer lloc, que l'exemplar de *L'Atlàntida* és molt tardà, del 1902. Si realment aquesta va ser la primera edició que va tenir a les mans l'autora, és possible que la seva lectura fos molt més tardana que no el que dona a entendre a *Entre el record...*,⁴ cosa factible si tenim en compte que la rememoració que hi fa Salvà de Verdaguer va ser escrita el 1946; però també és possible que l'obra la hi deixés alguna de les persones del seu entorn quan era jove i que no la tingués personalment fins després de la mort del seu pare i del mateix Verdaguer. Excepte en el cas d'aquesta obra, tots els llibres importants que Verdaguer publicà entraren amb regularitat a la llar Salvà en vida del pare, que, com sabem, morí l'agost de 1899. Significativament, hi manquen, però, les dues obres més lligades a la famosa crisi verdagueriana, *Flors del calvari* i *En defensa pròpia*, les dues de 1895. Hi manquen també *Aires del Montseny*, de 1901, i *Flors de Maria*, de 1902, encara que, com veurem, Maria Antònia Salvà les coneixia prou bé.

Pel que fa a la seva pròpia lectura de l'obra verdagueriana, en tenim proves directes més enllà de les seves afirmacions a *Entre el record*, amb aquelles ratlles bellíssimes dedicades a *Canigó* —que ja sabeu que rima amb gató— i que ens mostren l'al·lota llucmajorera convertida en la «Goja de Mirmanda» i el seu pare en el «Comte Tallaferró». Un dels llibres que més li devien interessar és el volum *Pàtria*: el 1901, el seu germà Toni li demanava que, amb punts i amb bones, li copiés l'«Oda a Barcelona»;⁵ però més interessant encara, el 1895 Maria Antònia deixava el seu volum a les seves amigues Josefa i Mercè Peña amb els poemes que més li agradaven marcats, entre ells «La Palmera de Jonquieres», una composició, segons Josefa, que podia fer parella amb «Lo Pi de Formentor», del seu admirat Costa.⁶ També en un àmbit més personal, Costa exercia de propagador de l'obra verdagueriana. Així, sabem que el maig de 1902 havia deixat el seu volum de *Flors de Maria* a la família Peña («D. Miguel nos ha dejado el libro *Flors de Maria* de Mosén Verdaguer, recientemente publicado y el tomo *Poema del mar* de Apeles Mestres. Todas estas poesías preciosas, he pensado contigo al leerlas»)⁷ i que Maria Antònia el volia comprar però, en no aconseguir-ho, el demanava ella també a Costa: «Si té les *Flors de Maria* den Verdaguer li agrairia que

4 «L'il·lustre bibliotecari don Bartomeu Muntaner s'estranyà que ja, als meus pocs anys, tingués força de voluntat per envestir la lectura de *L'Atlàntida*. I si ell hagués sabut com m'hi deliciava! Tants d'anys passats sense obrir tal llibre, i encara en puc recitar, de memòria, qui sap els fragments! (Salvà 1955, 29).

5 Carta datada a Madrid, 2 de desembre de 1891, Biblioteca Alemany, E-MAS-C-20 (carpeta 112).

6 Carta del 18 de novembre de 1895. Biblioteca Alemany, E-MAS-C-23 (carpeta 129).

7 Carta de Josepa Peña del 17 de maig de 1902. Biblioteca Alemany, E-MAS-C-23 (carpeta 129).

les me deixàs llegir. Les vaig comanar de Barcelona i l'edició va estar agotada, llavors ses Penyes me digueren que vostè les tenia. Si quan vagi a Palma hi pensa i les me vol deixar, me farà molt contenta».⁸

I, encara, Costa va fer de nexa d'unió entre la nostra autora i Verdaguer en un altre aspecte, propiciant que Salvà publicàs els seus primers poemes en revistes que recollien també obres del Verdaguer de l'última etapa. Així, i per esmentar només algunes capçaleres, trobam poemes d'una i altre a *La Tradició Catalana*, *Mallorca* i, evidentment, a *La Creu del Montseny*, dirigida pel mateix Verdaguer (Piñol 1991), que el 19 de març de 1900 va treure un «número extraordinari redactat per les poetesses catalanes», en el qual Salvà publicà «Un brot de ginesta», no recollit en volum.

La mort de Verdaguer el 10 de juny de 1902 fou seguida ben de prop per l'entorn de la nostra poeta. A més de les notes d'actualitat de la premsa mallorquina que se'n feien ressò, és important destacar que Miquel Costa li dedicà dos articles necrològics: un de curt al número extraordinari de *Montserrat. Revista catalana* i un altre de molt complet a la *Revista Ibero-Americana de Ciencias Eclesiásticas* l'1 de juliol de 1902 (Massot, 2003). I només pocs dies després de la mort, escriví el poema «Per la mort del gran poeta Verdaguer». Per la seva banda, Salvà es preocupà de veure el que publicava la premsa de fora de l'illa, com es desprèn d'una carta de les germanes Peña del 6 de juliol, en la qual es fa referència al *Cu-cut*,⁹ *La Hormiga de Oro*, la *Ilustración*¹⁰ i *La Renaixença*. Aquell mateix juliol, Josefa i Mercè Peña visitaren Catalunya i anaren a Vallvidrera per veure des de fora Vila Joana, de la qual enviaren una postal a la seva amiga. I la mateixa Salvà escriví com a mínim dos poemes a la mort del seu admirat autor.¹¹ En parlarem ara mateix.

En complir-se el primer aniversari de la mort de Verdaguer, Costa li dedicà un altre poema, aquest d'ampla volada i molt interessant, «Per l'aniversari de la mort de Mossèn Jacinto Verdaguer».¹² També la Societat Arqueològica Lul·liana promogué una missa per a etern repòs de la seva ànima, que se celebrà davant la tomba de Ramon Llull. No

8 Carta del 5 de novembre de 1902. A continuació, Salvà afegia: «lo mateix que si té altres coses que jo puga llegir, alguna obra d'en Mistral, per exemple. Estic cansada de fer dejunis literaris i per aquí casi sempre és corema». Biblioteca March.

9 La revista *¡Cu-Cut!* dedicà íntegrament a Verdaguer el número 25, del 19 de juny de 1902.

10 *La Ilustración Española y Americana* del 22 de juny de 1902 incloïa un resum biogràfic de Verdaguer, més fotos de Folgueroles i de l'enterrament del poeta.

11 També Marcel·lina Moragues dedicà un poema a la mort de Verdaguer, datat el juny de 1902, «A la memòria de mossèn Jacinto Verdaguer», que aparegué al *Calendari Català* de 1903.

12 Incorporat a les *Obres completes* amb el títol «In memoriam» p. 90; per a les circumstàncies que envolten aquest poema, Masot 2003, p. 146.

sabem si Salvà hi assistí, però la que no ho va fer fou Emília Sureda, per molt que ella també fos admiradora de la seva poesia. El 25 de juny de 1903 li escrivia: «Lástima de Verdagner en efecto; ¿conoces “La mort del rossinyol”? Es un encanto.» I venia després l'explicació de la seva negativa a anar-hi, que posa de manifest la distància que separava una i altra escriptora malgrat l'amistat que les unia. En primer lloc, un argument molt segle XIX: «Me invitaron con esquila a una misa en S. Francisco pero no fui para no significarme de literata»; i a continuació: «y porque me *fa malícia* que llamen a Mallorca *terra catalana* como hacía la esquila ¿Por qué tendré yo tanta antipatia a Cataluña y los catalanes? Por más que trato de explicármelo no hallo las razones que aduzco suficientemente convincentes y aquí tienes dos palabras que parecen un redoble de familia. ¿Será que a primera vista están faltos de poesía? Contra Verdagner e.p.d. no lo he tenido nunca por supuesto, *muy al contrario*.» (Amorós 2009, 214).

Com veiem, l'obra i la figura de Verdagner varen ser ben presents en l'època de formació i de redacció dels primers poemes de la nostra autora, els més antics dels quals són, pel que sabem fins ara, de 1887. Crec que és indiscutible l'admiració que va sentir de joveneta per la seva obra i crec ben possible també que aquesta mateixa admiració es convertís en un estímul per escriure ella mateixa. Un estímul molt més que un model, però, encara que faig aquesta consideració amb moltes reserves perquè la poesia més primerenca de Salvà és encara un terreny molt verge d'estudis. Subscriuria, en aquest sentit, les paraules de Carner (Carner 1957, 13), segons el qual Verdagner (i també Mistral) foren per a Salvà, més que no pas dos mestres, dos grans encoratjadors. Què era el que l'atreia de Verdagner? Segons ella, el que l'enamorava era un sols vers, una sola paraula, «perquè era jo una apassionada de la naturalesa». Així doncs, naturalesa i llengua, la llengua de Verdagner, aquest «català encisador de la Plana de Vic, tan identificat amb el nostre parlar mallorquí... i *llucmajorer*». Naturalesa entesa en la seva concreció, a través dels elements que la formen, sobretot els botànics i, més en concret encara, a través de les flors: flors amb nom propi. Ja sabem que la utilització poètica del tema floral permet múltiples aproximacions i múltiples interpretacions, en general i en el cas de la nostra autora: les flors utilitzades amb valor simbòlic i les flors com a element real i concret de la natura (Julià 2009). I com a element concret, amb nom propi. Joan Alcover recordava que quan Verdagner va ser a Mallorca el 1887, baixant del castell de Bellver li anava demanant el nom de totes les plantes i flors que trobava i que ell, empegueït, no li sabia respondre (Alcover 1951, 328-329). Pons i Marquès diu de Salvà que tenia «golafzeria

dels mots, la curiositat insadollable i apassionada de conèixer el nom exacte i propi de cada cosa» (Pons i Marquès 1960, 78). Exactament el mateix. Un estudi de la farmacèutica M. del Carme Barceló i Martí ens aporta que Verdaguer fa servir a la seva obra poètica 322 noms de plantes, de 267 espècies diferents. Pons i Marquès ens aporta que en l'obra pròpia de Salvà apareixen més de 170 espècies vegetals. Jo m'he dedicat a comptar les flors: en només els tres primers llibres, dedica 37 composicions a flors específiques, sense tenir en compte les nombroses que apareixen dintre dels altres poemes.

En aquest sentit, no deixa de ser significatiu que els poemes de Salvà més estretament relacionats amb Verdaguer donin a les flors un paper destacat. Fixem-nos per exemple en la composició ja esmentada que trià per col·laborar a *La Creu del Montseny*: «El brot de ginesta». Escrita el 1889, després de la seva primera anada a Montserrat, presenta també dos altres elements d'unió entre la poeta mallorquina i el folguerolenc a més de l'ús de la botànica: el sentiment religiós i, més en concret, tot el que representava la muntanya, el santuari i la Verge de Montserrat. El poema és aquest:

«Un brot de ginesta»

Jo guard amb gran amor, oh Verge Santa!
 Un brot de flors collit en vostre camp,
 En l'altar que escollíreu vos mateixa
 En vostre Montserrat.

Amb quin goig la muntanya vaig recórrer
 Després de desitjar-ho tant i tant!
 I amb quin consol allà dins vostre temple
 Postrada vaig pregar!

Ne vaig baixar duguent per recordança
 Una imatge senzilla de metall
 I un brot de flors que vora les ruïnes
 D'una ermita brostà.

Davant la imatge resaré la Salve
 Que vaig sentir cantar als escolans,
 I ella em somriurà, com somriu sempre
 Son bell original.

I ensems, lo brot florit de la ginesta
 Conservaré gustosa, així com cal,
 Al *joiell d'or* que la gentil muntanya
 Un dia va adornar.

Fixem-nos sobretot en l'última estrofa. Maria Antònia Salvà, des de molt jove, recollia flors i plantes per a un particular herbari, en el qual es barrejaven estretament literatura, amistat i botànica. En parlarem ara mateix. Així, encara que aquest brot de ginesta no tenia un sentit metafòric, sinó que era ben real, no deixava de ser, també, una referència literària. A la seva biblioteca, la jove Maria Antònia tenia a l'abast *Les cançons de Montserrat* de Verdaguer, en edició de 1885, en la qual la ginesta guaita als poemes «La corona de flors» i, sobretot, a «La cançó de les flors», amb una estrofa dedicada a «l'alta Ginesta», evidentment vestida de «roba d'or».

Salvà dedicà un poema a la mort de Verdaguer, tampoc no recollit en volum. És tot un exercici metaliterari, construït a partir d'un breu poema d'*Idil·lis i cants místics*, en el qual la presència de les flors torna a ser el centre de la composició:

Per sentir-la encara un dia
Ta veu que adorm tots els mals,
Oh Poeta! bé et daria
La terra les flors que cria,
La mar perles i corals.

Mes tu treus ales novelles
I al cel te'n voles amb elles
I flors i poncelles
Al plorar ta mort
Guarden per conhort
Un mot que per elles
Eixí del cor teu:
«Flors del món si us dic adeu,
És que en flairo de més belles»¹³

Les cometes finals recullen aquesta estrofa d'un poema d'*Idil·lis i cants místics*:

Flors del món si us dic adeu,
És que en flairo de més belles,
Ni vosaltres sou com elles,
Ni vostre olor com lo seu.

Encara el 1926, en carta al seu amic Miquel Ferrà, Salvà relacionava ben estretament la seva composició «El Ginjol», d'*Espigues en flor*, amb dos poemes de Verdaguer en què apareix la mateixa flor amb el nom de «lliri blau», als *Idil·lis* i a *Caritat*.

¹³ Biblioteca Alemany, MMSS-MAS-C-8/32.

2. Presència i record de Verdaguer en l'època de maduresa

Verdaguer morí el 10 de juny de 1902. El febrer de 1903, Salvà començava a relacionar-se amb Josep Carner, que vingué a Mallorca els tres anys següents, a vegades acompanyat de Bofill i Mates, amb qui Salvà s'escribí també a partir del 1905. Tant Bofill com Carner prenién part aleshores en la gestació de les bases d'un programa de modernització de la literatura catalana, allò que aviat batejarien com a noucentisme. Era dintre d'aquest programa que calia col·locar Verdaguer, que el 1903, només un any després de la seva mort, ja era vist pels dos amics com una etapa a superar. El tema ha estat estudiat i no hi podem entrar (Aulet 1995; Murgadas 2002); però sí que podem remarcar que la nostra autora devia seguir de prop aquesta nova mirada sobre Verdaguer si tenim en compte, per exemple, que ella tenia la col·lecció sencera de la revista *Catalunya*, on Bofill publicà l'estudi «Catalunya i Verdaguer».

Per altra banda, també va ser llavors que s'accentuà l'evolució poètica de Salvà cap al gènere descriptiu i objectiu (el dels poemes «Del pla» o «L'estiu», per esmentar-ne dos de molt coneguts, escrits el 1903 i el 1904, respectivament) i cap a la depuració de la pròpia experiència vital, una evolució que l'allunyava d'allò que Carner anomenava les «flonjors sentimentals», precisament un dels grans retrets dels joves noucentistes al Verdaguer d'*Idil·lis i cants místics*. També amb tota prudència, diria doncs, que a partir de llavors aquest tipus concret de poesia verdagueriana encara influí menys en la de Salvà. Una altra cosa és que ella hi incorporàs i fes servir recursos i elements també molt utilitzats per Verdaguer, com són els de la poesia tradicional; o l'element botànic del qual ja hem parlat; o, encara, la utilització de topònims i antropònims, presents a la seva poesia més descriptiva.

Tanmateix, Verdaguer continuava sent una presència constant a la seva correspondència. Detall significatiu: el 4 de juliol de 1904, tot just acabats de conèixer, Carner enviava a Salvà «dues fulles del llorer que plantà mossèn Verdaguer» (Carner 1997, 164). Era una aportació, és clar, al famós herbari, al qual Salvà dedicà un poema el 1907 que incorporà després a *Espigues en flor*, un fragment del qual diu:

Tenc fulles de tota mena
De la vall i del turó,
De llorer de Folgueroles¹⁴

¹⁴ De fet, això de Folgueroles és aquí una llicència poètica, perquè el llorer plantat per Verdaguer no era a Folgueroles, sinó a Vinyoles d'Orís.

I de pi de Formentor.
Tenc trèvol de la Cerdanya,
Miosotis de Coll-Pregon,
Ginesta montserratina,
Gessamins de Canigó.

Folgueroles, aparellat amb Formentor, amb Carner d'intermediari; el miosotis de la font de Coll Pregon l'hi envià Bofill i Mates el 1905;¹⁵ la ginesta de Montserrat ja la coneixem, i la Cerdanya i, encara més, els gessamins del Canigó, no cal ni dir-ho, ens remetent altre cop a Verdaguer.¹⁶

Ara bé: a mesura que avançava el segle XX, el *Canigó* poètic verdaguerià ampliava la seva significació en l'entorn proper de Salvà, perquè els Pirineus, i el Canigó en concret, passaven a ser sobretot el símbol de Catalunya tant per a Miquel Ferrà com per al germà Toni Salvà, que hi anaven sovint. El 1916, Ferrà explicava a la seva amiga una excursió en solitari pels Pirineus i li detallava «a tu que t'agraden tant els noms!» els topònims pirinencs, tan amarats de Verdaguer: «Puigmal, Nou Creus, Pic de l'Infern, amb els estanys de Carença al peu dels espadats i les congestes que s'hi fonen...»;¹⁷ el 1921 hi tornava, i aquesta vegada la referència a Verdaguer, encara que implícita, ja era directa: «ningú pot dir l'enorme bellesa (qui podria ja ho digué per sempre) del *camí de les cascades*.»¹⁸ Amb la dictadura de Primo de Rivera aquesta identificació ideal amb la muntanya s'intensificava: el 1925 era Toni Salvà qui li enviava una postal de Sant Martí del Canigó que acabava dient: «Això en realitat és *ca nostra*.»¹⁹ El 1928 Ferrà i Toni Salvà feren l'excursió junts i en una llarga i detallada carta de cinc quartilles Toni explicava a la seva germana els llocs visitats pel Pirineu i per «la república d'Andorra, l'únic estat lliure català on la nostra llengua té caràcter oficial.»²⁰

15 Carta de Salvà a Bofill del 30 d'agost de 1905: «No sap Vostè lo molt que li agraeisc el brotet de miosotis de Coll-Pregon que m'ha enviat. Ell és vingut a augmentar la meua col·lecció de flors i herbetes boscanes de les que som apassionada. En tenc exemplars de Montserrat, de Canigó, de Puigcerdà, de Vallvidrera, de Roma i tot, sense comptar els de dins Mallorca. Alguns d'ells són collits per la mà d'amics poetes, lo qual les avalora encara més.» (Bou 1983, 119).

16 Al cant VII del *Canigó* trobam, per exemple: «lo mostra als gessamins que l'ombrejaven [...] als miosotis l'ensenya de la riba».

17 Carta del 8 de setembre de 1916 (Gayà 1998, 71).

18 Carta del 29 de juliol del 1921 (Gayà 1998, 94).

19 Carta-postal del 25 de juliol de 1925. Biblioteca Alemany, E-MAS-C-20 (carpeta 112).

20 Carta de l'11 de juliol de 1928. L'any següent, la visita a l'Exposició Universal de Barcelona li va impossibilitar fer l'habitual excursió de quinze dies «al Pirineu, que tant de bé m'han fet aquests anys passats». Biblioteca Alemany, E-MAS-C-20 (carpeta 112).

Una nova aproximació a Verdaguer li arribà el 1930 de mà del caputxí Miquel d'Esplugues, autor de l'estudi *La tragèdia de Verdaguer*. Salvà el va rebre dedicat²¹ i el degué llegir atentament perquè el volum té nombroses marques amb llapis i dintre del llibre, una nota de la seva mà reproduceix un fragment de la crítica que Manuel de Montoliu dedicà a l'obra d'Esplugues.²²

3. El centenari de Verdaguer. Verdaguer a Lluçmajor

No podem entrar-hi amb detall, però sí que hem de recordar que el 1945, amb motiu del centenari del naixement del poeta de Folgueroles, el nou ordre franquista orquestrà tot un programa d'actes clarament dirigit a l'apropiació de la figura de Verdaguer en el qual una part de l'Església tingué un paper important.²³ Una de les publicacions que s'hi sumà fou la revista *Cristiandad*, que preparà també un número monogràfic dedicat a Verdaguer, en el qual es va veure embolicada Salvà. Per una banda, *Cristiandad* era dirigida pel jesuïta Ramon Orlandis, amb el qual Salvà havia mantingut correspondència des d'inicis d'octubre de 1942 arran dels seus intents de publicació de la traducció dels poemes de Santa Teresina de Lisieux. Manuel de Montoliu, un altre antic amic, va ser el promotor i coordinador de l'esmentat número monogràfic i també va ser qui va escriure a Salvà demanant-li una col·laboració.²⁴ Aquesta no devia veure gens clara la seva participació, més que per una qüestió ideològica per una qüestió de compromís amb la llengua, la seva i la de Verdaguer, ja que *Cristiandad* era, a més d'integrista, totalment en castellà. I, com en tants altres casos, demanà el parer a l'amic Ferrà. La resposta d'aquest no es va fer esperar i el 22 de febrer li deia: «Respecte al centenari Verdaguer, el meu parer és que *nosaltres* no hem d'escriure sobre Verdaguer un sol mot en castellà. Digues que no en saps, i que ho tradueixin ells, en tot cas, *fent constar que és traduït*. No ho trobes? Escriu-me. Ja parlarem de tot.» (Gayà 1998, 270). Rebuda l'empenta de l'amic, l'1 de març Salvà

21 «A Maria Antònia Salvà amb absolució general i indulgència plenària de totes les faltes que faci llegint aquest fascicle *pervers*: devotament. 21 maig 1930». Exemplar conservat a la Biblioteca Alemany de Palma.

22 La nota de Maria Antònia Salvà diu textualment: «Parlant del P. Miquel d'Esplugues i del seu opuscle *La tragèdia de Mn. Verdaguer*, en Manuel de Montoliu diu el que segueix: "El P. Esplugues no ha fet de jutge, i menys ha fet d'historiador i menys encara de psicoanalista.

Ell ha fet simplement de pare. Amb la pietat al cor i la més viva llum a la ment, s'ha llançat amb el seu ímpetu característic a donar solució a un plet de família que avergonyia Catalunya davant el món i el plet ha estat fallat no amb una sentència, sinó amb una abraçada. És una victòria esclatant de l'esperit franciscà aplicat als problemes constituents de l'ànima del nostre poble.»

23 *Verdaguer segregat. La utilització del mite durant el franquisme*. Fundació Jacint Verdaguer.

24 Carta del 12 de febrer de 1945. Biblioteca Alemany, E-MAS-C-25 (carp. 138-203).

contestava a Orlandis amb una carta que posa ben de manifest la manera d'actuar de la nostra autora: «Per mitjà del no menys estimat Sr. Manuel de Montoliu m'arribà ja fa dies un encàrrec de vostè pregant-me d'escriure quelcom pel Centenari de Verdaguer, parlant d'algun aspecte de la seva poesia.

»Però Pare Orlandis, *jo aquestes coses no les sé fer!* No és ni ha estat mai de la meva corda escriure articles en prosa, i menys alçar-me a parlar de l'obra d'un Mestre de Mestres com és en Verdaguer; per més que ningú m'hagi superada en devoció a un tal colós de la poesia.

»Aquestes quartilles que li acompany, extretes d'unes *Memòries* personals inèdites, podran donar-li una idea llunyana del meu verdaguerisme, per això les incloc, no perquè les cregui dignes de publicar-se. Quan ho fossin i tot, jo no consentiria a traduir-les. Parlar de Verdaguer arraconant la llengua de la seva naixença i de la seva poesia em sembla una infidelitat massa grossa per mi, qui tant vaig estimar-lo en el doble concepte de *vigatà* i de *poeta*.

»Perdoni'm la franquesa, pare Orlandis. Tinc la pretensió de que tant V. com el Sr. De Montoliu, al fons del fons, m'han de fer justícia donant-me una mica de raó.»²⁵

La postura de Maria Antònia Salvà quedava, per tant, ben clara. Ella, que no tenia un no mai per a ningú, contestava a la petició de *Cristiandad* enviant un text (bàsicament igual que el que després integrà a *Entre el record i l'enyorança*), però defensant alhora la llengua en què aquest estava escrit: no es podia parlar de Verdaguer en altra llengua que no fos la seva. A partir d'aquí, les pressions no es feren esperar. Orlandis va implicar en l'afer Jaume Bofill i Bofill, col·laborador habitual de la revista, fill de Jaume Bofill i Matas, però també estretament relacionat amb Pilar Feliu de Quadres, aleshores amiga coral de Salvà.²⁶ Bofill escriví a l'autora llucmajorera el 25 de març suggerint-li la idea de publicar el text en català i al costat la traducció castellana, cosa a la qual ja s'avingué Salvà, fent constar però que ella no pensava fer-la, «enfeinada i preocupada comestic amb altres afers». Salvà tornà a escriure a Bofill el dia 3 d'abril, insistint en el fet que la traducció aparegués firmada: «a fi de que es vegi ben clar *que el traductor no som jo*. Per això em plauria que el firmant de la traducció, si no pogués ésser vostè, fos algun nom conegut». L'article aparegué finalment al número 34 de *Cristiandad*,

25 Biblioteca Lluís Alemany, E-MAS-C-22 (carp. 123-6).

26 El poeta Jaume Bofill i Mates es casà en segones núpcies amb Margarida Quadres Feliu; a la correspondència amb Salvà, Bofill i Bofill, fill del primer matrimoni del poeta, es refereix sempre a Pilar Feliu com a «àvia».

corresponent a l'agost de 1945, en una traducció signada per Tomàs Lamarca. El text original en català havia, però, desaparegut. Seguiren unes excuses de Jaume Bofill i Bofill, molt tardanes (del 17 de desembre), segons les quals, el nyap «no fou per una imposició de la censura, sinó per un incompreensible error del company que es cuidà de la confecció d'aquest número».²⁷ Tot plegat, «un altre disgust», com deia a Ferrà en carta del 23 de desembre.

Mentrestant, a través de la premsa i sobretot de la correspondència amb Josep Ros i Artigues,²⁸ Salvà seguia els actes oficials o els més clandestins que s'anaven dedicant a Verdaguer a Catalunya. Les cartes de Ros²⁹ són, en aquest sentit, molt i molt interessants, però no podem entrar-hi en detall. Tanmateix, sí que cal assenyalar que d'alguna manera Salvà estigué present a l'acte que els Amics de la Poesia dedicaren el juny del 45 a Verdaguer a l'ermita de Sant Jordi de Folgueroles —envoltada de guàrdia civil, malgrat disposar dels pertinents permisos— i a la Font del Desmai. Ros li havia demanat quatre ratlles per ser-hi llegides i ella li envià un poema de dues estrofes, «L'humil eclosió» (que no he pogut localitzar encara), que va ser llegit pel mateix Ros, amb un gran èxit: «de tots els versos escrits per aquell aplec són els que amb més dolça simplicitat verdagueriana revelen l'emoció del centenari que celebrem» li escrivia aquest el 19 de juny.

Tanmateix, l'homenatge particular de la nostra autora a Verdaguer tingué lloc a Lluçmajor, a partir d'una iniciativa de mossèn Bernat Trobat. Efectivament, aquest el 8 de gener de 1946 dirigí a Salvà una carta en què li deia: «En les reunions de la S. F. d'Acció Catòlica procur no olvidar cap dels aconteixements que puguin redundar en benefici de la nostra religió. Vaig donar compte en una d'elles del *centenari del naixement de mossèn Cinto*; però desitjaria dedicar-li tot un còrcol d'estudi a tan excels poeta com excel·lent sacerdot. Se dignaria Vostè, que tan bé el coneix, donar-nos alguna idea, encara que general, de la seua obra i contribuir així a que sia més conegut entre nostra jovintut un esperit tan privilegiat? Se tracta d'una conversa familiar entre una trentena de joves, que s'obrin a la vida, i necessiten d'un ambient purificat i espiritualisat. Ningú més capacitat que Vostè per aital missió. En el cas d'acceptar, si Vostè no elegeix altre dia, seria el 23 d'aquest mes, dimecres, a les 7 de la tarda, hora acostumada de les reunions d'estudis a la Sala de la S.F. de A.C.»³⁰ Tanmateix, ben aviat l'empresa prengué una volada més àmplia: la

27 Biblioteca Alemany, E-MAS-C-12 (carp. 69-374).

28 Per a la relació de Maria Antònia Salvà amb Ros i Artigues, vegeu Bosch 2019.

29 Biblioteca Alemany, E-MAS-C-10 (carp. 61/63-279).

30 Biblioteca Alemany, E-MAS-C-10 (carp. 60-334).

Joventut Masculina també s'hi volgué adherir amb la seva contribució a la part musical, i l'acte es passà al dissabte 26 a les nou de la nit. Trobat s'encarregà també de fer invitacions amb multicopista, que «dins la senzillesa, me semblen d'agradable presentació» (carta del 21 de gener de 1946). Mentrestant, Salvà preparava a consciència un treball volgutament de divulgació, pensat per arribar a un públic ampli, però que, alhora, demostrava el seu íntim coneixement amb l'obra de Verdaguer.

Finalment, la sessió d'homenatge, tot un esdeveniment social llucmajorer, es realitzà al saló d'actes d'Acció Catòlica, presidit per un retrat del poeta de Folgueroles. Maria Antònia Salvà n'ocupà la presidència, flanquejada per l'alcalde Sebastià Garau i per l'ecònom Pere Antoni Matheu. Prengué primer la paraula Bernat Trobat, que va justificar l'acte per la importància de Verdaguer, prenent com a base els comentaris de Menéndez Pelayo i de Mistral.³¹ Vingué llavors el parlament de Salvà, un text que demana a crits de ser editat però que aquí ens haurem de conformar a resumir.³² Començà amb un resum biogràfic de «Jacinto Verdaguer, un dels més grans poetes de què es pot enorgullir no sols la seva pàtria sinó el món sencer», una biografia feta pràcticament a partir de fragments de poemes. La infantesa, per exemple, l'explicà a través de vuit estrofes del poema introductori d'*Aires del Montseny*, «A la Verge», un poema que gira precisament entorn de les flors boscanes. Venia després un repàs molt ràpid als estudis eclesiàstics, al primer triomf als Jocs Florals i a l'estada a la vicaria de Vinyoles d'Orís, amb un record del llorer plantat pel poeta i al qual hem fet referència abans. Dues estrofes de «L'Emigrant» i de «Sortint de Cádiz» serviren a la conferenciant per explicar l'enyorament i la malaltia del poeta quan s'embarcà cap a Amèrica. Salvà va entrar després a comentar *L'Atlàntida*. Cal remarcar que totes les estrofes que va triar per llegir no formaven part del cos del poema, sinó que pertanyien o bé al «Cant de Colom» o a «El somni d'Isabel». L'explicació de Salvà sobre «el llibre més extraordinari que s'hagués escrit fins aleshores en la llengua nostrada» es tancava amb un llarg paràgraf de Mistral lloant l'obra i el poeta.

Tanmateix, el text deixa ben palès la preferència per l'altre gran poema èpic de Verdaguer, aquell la lectura del qual compartí amb el seu pare: *Canigó*. Una obra que, en paraules de Salvà, recull «les mil tradicions, faules, històries, cançons i topografia tota dels Pirineus». És a dir, canviant l'escenari, el que conformava també l'univers

31 Bernat Trobat envià el text del seu parlament a Salvà, que l'hi havia demanat, en carta del 14 de febrer de 1946.

32 Biblioteca Alemany, MMSS-MAS-C-4/13.

poètic de la nostra autora. Aquesta va fer un llarg resum argumental i del poema i una tria escollida d'estrofes: quatre eren de paisatge, concretament el de la Maladetta; una estrofa lírica, la que Verdaguer posa en boca de la fada de Lanós; finalment, tres bellíssimes del «Cant de Gentil», que llegides per ella devien posar els pèls de punta a l'auditori. De la resta de l'obra verdagueriana, n'esmentà els principals títols però es detingué sobretot en els *Idil·lis i cants místics*, sense oblidar el poema que Costa li dedicà i al qual ja hem fet també referència. El parlament de Salvà passava de puntetes pels últims anys i la mort del poeta i acabava recordant que les obres del més gran poeta de Catalunya «traduïdes a infinitat de llengües, han donat la volta al món».

Després de la conferència, vingué la lectura per part d'al·lotes d'Acció Catòlica de sis poemes del volum *Caritat* («La mort del rossinyol», «Amunt!», «La cegueta», «La rosa marcida», «Marina», «Jesús a sos amics»), tots ells precedits per un comentari de Salvà. I per tancar l'acte, que tingué també part musical, es recitaren «La mort den Balmes» i «Invenció de la Verge de Montserrat».

L'acte fou tot un èxit i el diari *Baleares* del diumenge 3 de febrer de 1946 n'oferí una àmplia i ditiràmica ressenya. Dos dies abans, l'1 de febrer, una molt satisfeta Maria Antònia ho explicava a Miquel Ferrà: «He presidit un Homenatge a Verdaguer en el Centre d'Estudis Parroquial donant una conferència sobre el poeta i la seva obra. A qualsevol altra part no m'hauria atrevida a *descobrir* el gran poeta; a Lluçmajor sí, i *amb molt de gust* [...] L'acte va estar molt ple, i molt concorregut, i molt celebrat per tothom. Ja pots pensar que jo no ho havia mogut, però m'hi vaig prestar en cos i ànima. Tant com em planyia de la relativa fredor amb què s'havia pres a Mallorca el centenari verdaguerià! Qui m'ho hagués hagut de dir que a Lluçmajor hi tendria una mica de ressonància!». Prou llesta, sabia que part de l'èxit es devia a la mateixa expectació que va provocar a la vila que ella, sorda i vella, fes la conferència: «el meu gest fou molt aplaudit (*alábate, pollo*). Fins i tot hi hagué un senyor qui digué an En Francesc nebot que jo tenia un mallorquí “molt maco”».

Fos com fos, el cert és que, com deia ella, l'acte «deixà una mica de solc». Pocs dies després, la presidenta de les al·lotes d'Acció Catòlica li demanà que «els deixàs el ditxós parlament per anar-lo penetrant en les seves reunions setmanals, ja que moltes d'elles amb la meva sola lectura no se'n pogueren acabar de fer càrrec i que els deixàs també el llibre *Pàtria* per més conèixer l'obra de Mossèn Cinto».³³

33 Carta a Miquel Ferrà del 15 de febrer de 1946 (Gayà 2006, 377).

Efectivament, el volum de *Pàtria* fou utilitzat en diverses sessions d'estudi dirigides per Bernat Trobat i fins i tot una de les al·lotes s'animà a llegir el *Canigó*.

Ara bé, sobretot, l'acte de Lluçmajor va permetre que una Maria Antònia Salvà de setanta-set anys fes el seu propi homenatge a l'autor que més l'havia impulsada a escriure de jove. Per això podem acabar aquesta aportació amb les seves mateixes paraules: «També em donà molt de gust l'haver “complert” amb en Verdaguer, ni que fos a Lluçmajor. Això em dona una tranquil·litat d'esperit, i més per haver-lo honorat en la seva pròpia llengua.»

Bibliografia

ALCOVER, J. (1951). «Aucells i flors en la poesia de mossèn Jacint Verdaguer», *Obra Completa*. Barcelona: Selecta, p. 7-18.

AMORÓS I PINÓS, D. (2009). «Lligams personals, vincles de mestratge. Correspondència entre Emília Sureda i Maria Antònia Salvà», *Escriure sense context*. Barcelona: PAM, p. 197-242.

AULET, J. (1995). «La mort de Jacint Verdaguer vista per Josep Carner i Jaume Bofill i Mates des de la congregació mariana dels jesuïtes de Barcelona», *Anuari Verdaguer* 9, p. 389-397.

BOSCH, M. del C. (2019). *Correspondència entre M. Antònia Salvà i Baltasar Coll Tomàs (1944-1957)*. Mallorca: Leonard Muntaner Editor.

BOU, E. (1983). «Correspondència d'escriptors mallorquins amb Guerau de Liost», *Randa* 15, p. 103-129.

CARNER, J. (1957). «La poesia de Maria Antònia Salvà», a Salvà, M.A. *Antologia poètica*. Barcelona: Selecta, p. 7-18.

CARNER, J. (1997). *Epistolari entre Josep Carner i Maria-Antònia Salvà*, a cura de Lluïsa Julià, *Epistolari de Josep Carner****. Barcelona: Curial.

GAYÀ, M. (1998). *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*. Mallorca: Editorial Moll.

GAYÀ, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà*. Mallorca: Editorial Moll.

JULIÀ, L. (2009). «Temes i actituds en la primera poesia de Maria Antònia Salvà», *Escriure sense context*. Barcelona: PAM, p. 47-67.

MASSOT I MUNTANER, J. (2003). «Miquel Costa i Llobera i Jacint Verdaguer», *Escriptors i erudits contemporanis. Tercera sèrie*. Barcelona: PAM, p. 123-156.

MASSOT I MUNTANER, J. «Jacint Verdaguer i Mallorca», *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie*. Barcelona: PAM, p. 59-85.

MURGADES, J. (2002). «Verdaguer vist pels noucentistes: entre

la ruptura generacional i la canonització institucional», *Anuari Verdaguer* 11, p. 115-142.

PEÑA, P. d'A. (1899). «Necrologia. El senyor Don Francesch Salvà y Salvà de la Llapassa», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, setembre-octubre-novembre 1899, p. 137-139.

PINYOL, R. (1991). «Les revistes literàries dirigides per Verdaguer: una aproximació», *Anuari Verdaguer* 6, p. 107-146.

PONS I MARQUÈS, J. (1960). «Maria Antònia Salvà. Vida i obra», *Crítica literària* 2. Palma de Mallorca, p. 63-90.

SALVÀ, M.A. (1955). *Entre el record i l'enyorança*. Mallorca: Editorial Moll.

TOMÀS, M. (2009). «Les bases culturals de Maria Antònia Salvà», *Escriure sense context*. Barcelona: PAM, p. 11-46.

TORRES GOST, B. (1985). *Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich*. Mallorca: Editorial Moll.

MIREIA, ORIGEN DE LA BRUIXA TAVÈN. ENTRE MISTRAL I SALVÀ, ENTRE LA PROVENÇA I MALLORCA

Pau Tomàs Ramis

*així t'aixeques, poderós Mistral,
damunt la terra de tardor cansada*

«A Mistral»

Noves poesies, pàg. 113

Miquel Costa i Llobera

El 1917 Maria Antònia Salvà publicà una traducció al català del poema *Mirèio*, del seu admirat Frederic Mistral. Ja hi havia alguna traducció de l'obra en el nostre idioma però cap no havia assolit la qualitat de la de Salvà. L'obra, que titulà *Mireia*, fou aplaudidíssima. L'original de Mistral, *el patriarca del renaixement literari provençal, el faisonador de la germanor occitana i el profeta de l'amistat dels pobles llatins*,¹ també ja ho havia estat.

Mirèio de Mistral

El magnífic poema epiconarratiu rural publicat pel poeta provençal a Avinyó el 1859, en el qual treballà des de 1852 fins a l'any que veié la llum, li proporcionà ràpidament la celebritat i es convertiria en l'obra més representativa del moviment Felibritge i de la renaixença provençal (Rosselló Bover, 2010, pàg. 393). Es parla de poema èpic entès en el sentit d'una obra que tracta les emocions col·lectives. L'emoció individual, tema essencial de la poesia lírica, és un simple fil conductor que servirà per endinsar-nos en allò que realment vol transmetre l'autor. Mistral tracta dels inicis, l'expansió i l'èxit o l'hegemonia de conceptes com el de pàtria i religió, on unifica passat i futur.

Escrit en l'antiga llengua d'oc que l'autor reconstrueix —o com diria l'escriptor i advocat català Octavi Saltor Soler, que *resucita de les cendres vulgars*,²— a partir d'un ingent treball d'anys dedicats a la recopilació del lèxic occità parlat a la Provença i caigut en desús,³

1 REGIS, J.P. «L'annada de Mistral». *La Gaceta Literaria*. 15 de febrer de 1930, pàg. 10. J.P. Règis agafa les paraules que Alfons Maseras havia publicat a la *Veu de Catalunya*.

2 SALTOR, Octavi; «Mistral, redivivo». *El Correo Catalán*. 2 de setembre de 1958. Federica Montseny escriuria que el provençal que Mistral recupera era una llengua *cadente y rica, llena de graves inflexiones y de sonoridad profunda, cantarina como el italiano, recia como el catalán, graciosa como el francés, de ritmo lento e isócrono como el griego antiguo* (Montseny 1930, pàg. 108).

3 D'aquesta activitat que desenvolupà durant uns deu anys recorrent grans i petits assentaments

una llengua *judicada per molts com una parla a punt de morir*.⁴ A més, però, també ressuscita tot el paganisme atàvic que hi havia als costums, les llegendes, els mites, les tradicions, les cançons populars i les contarelles. A l'obra es conserven la puresa de l'amor, les velles creences populars, les evocacions màgiques i el folklore, un marcat aroma de religiositat, la frescor de la natura... *Mistral encarna (...) toda la esencia perenne y humana del paganismo* (Montseny 1930, pàg. 108). S'articula entorn de pocs personatges principals, però per tal d'engrandir el món de la Provença, Mistral, entre d'altres solucions, crea tot un univers d'habitants, pinta centenars de cares, tot i que només s'apropa a dues o tres ànimes. (Lafont 1959, pàg. 23).

En principi hi treballa amb la idea de titular el poema *Lou Panieraire* (El panerer), però s'acabarà convertint en *Mirèio*. És considerada universalment com una de les més excelses creacions poètiques del segle XIX (Riber 1913, pàg. 11), *la obra más plena de bondad y de belleza del siglo XIX*,⁵ i l'obra cabdal de la literatura provençal dins el corrent del romanticisme. Josep Carner diu *el mozo de Maiano, destinado al fin maravilloso de inmortalizar un pueblo y su idioma*.⁶ Anys més tard, el 1904, i pel conjunt de la seva obra, rebé el Premi Nobel de Literatura, que compartiria amb el madrileny José Echegaray,⁷ en detriment d'Àngel Guimerà, sembla que per causa d'un moviment interessat de l'Estat espanyol per tal que no es premiàs l'autor català.

Mistral s'havia graduat com a advocat a la Universitat d'Ais de Provença el 1851, però passà la major part de la seva existència vivint en un ambient rural a la seva Provença natal. Fou cofundador, el maig de 1854, juntament amb els poetes Tavan, Gièra, Romanilha, Aubanèl, Matièu i Brunet, del moviment Felibritge, al voltant del qual s'inicia el moviment de la restauració i dignificació de la llengua i literatura occitanes a través de la poesia i l'intent de retornar a aquella nació el caràcter i el sentiment d'un esperit nacional propi. Mistral era la pedra angular d'aquest moviment i l'escriptor Josephine Peladan elaborà una fórmula, un tant radical, però, que volta aquesta idea:⁸

humans (ciutats, pobles, viles, llogarets, masos...) en sorgí el diccionari occità-francès *Lou Tresor dóu Felibrige*.

4 SUREDA BLANES, Josep. *El poeta pagès Frederic Mistral*, pàg. 6.

5 FRANCÉS, JOSÉ. «El cincuentenario de Mireya». *Nuevo Mundo*. 4 de març de 1909, pàg. 9.

6 RIBER, L. *Mireya*, pàg. 5.

7 Mistral i Echegaray, *una extraña union de dos poetas opuestisimos y sin más lazo de union que el blanco bigote y la blanca perilla caballerescos*. FRANCÉS, JOSÉ. *Op. cit.*

8 REGIS, J.P. «L'annada de Mistral». *La Gaceta Literaria*. 15 de febrer de 1930, pàg. 10.

Mistral + Mistral = Felibrige
Felibrige – Mistral = 0

L'interès que provocà *Mirèio* fou tal que el compositor Charles François Gounod (1818-1893), que havia estat hostatjat a casa de Mistral durant uns mesos, amb llibret de Michel Carré, compongué l'òpera en cinc actes *Mireille*, basada en el poema. Fou estrenada dia 19 de març de 1864 al Théâtre Lyrique de París. Mireille (soprano); Vincent (tenor); Tavèn (mezzosoprano); Ourrias (baríton); Vincenette, germana de Vincent (mezzosoprano); Maitre Ramon (baríton); Ambroise (baríton); Barquer (baríton); Andrelox, pastor (mezzosoprano o nin); població de la ciutat i del camp de la Provença, camperols i les ànimes del purgatori (cor) són els principals personatges (Autors diversos 2005, pàg. 188-189).

La història de Mireia també va ser portada al teatre. Una escenificació en quatre actes sorgida de les inquietuds d'Adrià Gual i Queralt, destacat impulsor d'activitats teatrals a la Barcelona de finals del segle XIX i principis del XX, i dirigida per Ambrosi Carrión. Fou estrenada al Teatre Novetats de Barcelona el setembre de 1917, any que Maria Antònia Salvà, com veurem, publicà la seva traducció al català del poema, amb una bona acollida de públic, tot i que la crítica remarcava la dificultat de traslladar una obra poètica tan complexa a l'escenari d'un teatre. Abans de l'estrena *Il·lustració Catalana* publicava: *Desitgem que un èxit franch y durable premiï els esforços que representa'l montatge de Mireia, tant per part del traductor y dels actors, com per part de l'empresa y'ls escenògrafs.*⁹ Tot i això, l'obra teatral, com dèiem abans, no arribà a copsar l'esperit més íntim del poema. Un cop ja estrenada la mateixa publicació en feia la crítica: *Tal com se'ns presenta Mireia a les taules, no dexa d'esser un bell drama. Però no passa tampoch d'esser un bell drama. Y'l poema mistralià es quelcom més.*¹⁰

Aprofitant els viatges que fan els personatges i les situacions que s'hi donen, l'autor descriu àmpliament la Provença, els treballs del camp, els mites i les llegendes de la zona, alguns cants, gestes... que bé coneixia del Mas del Jutge (*lo mas dou Jutge*), entre Saint Romieg i Malhana, on havia nascut el 1830. Alphonse de Lamartine, exponent màxim del romanticisme francès que Maria Antònia Salvà llegeix de jove, digué que amb el poema de Mistral *tot un pais s'havia fet un llibre.*¹¹

9 «Revista». «Teatre Català». *Il·lustració Catalana*. 23 de setembre de 1917, pàg. 670.

10 «Revista». «Teatre Català». *Il·lustració Catalana. Feminal*. 30 de setembre de 1917.

11 FRANCÉS, JOSÉ. «El cincuentenario de Mireya». *Nuevo Mundo*. 4 de març de 1909, pàg. 9.

Fill de l'amo del mas, Francés Mistral, i d'Adelaïda Polinet, Frederic havia crescut envoltat de la moral tradicionalista que caracteritzava el seu pare,¹² amb quatre o cinc criats i els jornalers que cada moment requeria l'explotació agrícola. Havia pogut observar i conèixer de ben a prop els seus costums, les seves tradicions, les seves feines, etc. Educat amb vista a una carrera liberal i ciutadana, creix també en contacte amb la natura i quasi lliure del tot, fet que es reflecteix en la seva obra.

A *Mireia* fa, com dèiem, una meravellosa i evocadora recopilació d'elements i paisatges típics d'aquella regió que Maria Antònia Salvà compararia als mallorquins. Aquesta faceta de l'estil mistralià fou el que realment despertà l'admiració de l'escriptora llucmajorera cap al poeta: *Potser la meva devoció per Mistral vingui d'esser estat el més alt cantor de les pastories i altres adorables rusticitats*.¹³ Altres autors, després de la traducció que en feu la poeta llucmajorera, opinen el mateix. Llorenç Riber, amb el pseudònim de Roque Guinart, escriu: *Si un escenario puede predisponer la recta y justa interpretación del poema provenzal, es la baja marina lluchmayorense, son su maleza y sus lentiscos y el centello de su mar allá en el fondo y el innumerable reir mediterráneo. El Santuario de Nuestra Señora de Gracia bien vale por la iglesia de las Tres Santas Marias en donde murió Mireya, virgen y mártir de amor*.¹⁴

Octavi Saltor, molts d'anys després, en la celebració del vuitanta-cinquè aniversari de la poeta, escriuria: *Una sutil, idóneamente femenina, intuición poética, ha llevado, en cada uno de esos autores y en cada una de sus producciones vertidas, a María Antonia Salvá, a darles una interpretación intelectual, moral, espiritual, fidelísima, pero con un acento, un matiz personalísimos también, de verdadera hermandad, de compenetrada compañía*.¹⁵

12 Referent a la figura paterna escrigué: *L'he pintat en el meu poema Mireia en dues formes diverses: Mestre Ambròs i Mestre Ramón. Els caràcters d'aquests dos vellets no tenen cap línia, ni ells diuen cap paraula que no siguin del meu pare, o que de sos llavis jo no l'hagi pogut escoltar*. (Sureda Blanes 1930, pàg. 12). Vegeu també les següents pàgines de la conferència de Josep Sureda Blanes, en què recull les interessants i elogioses impressions que Mistral relata vers el seu progenitor.

13 SALVÀ, M.A. *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 141.

14 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. ZG 3-8/6. Text mecanografiat que seria publicat a *El Dia* el 4 de febrer de 1927, pàg. 1 «María Antonia Salvá, traductora», signat per Roque Guinart, pseudònim de Llorenç Riber. Aquest article ja havia estat publicat a *El Sol* l'1 de febrer de 1927, pàg. 1.

15 SALTOR, Octavi. «Los ochenta y cinco años de una escritora». *El Correo Catalán*. 16 de novembre de 1955, pàg. 5. Si la data de naixement de Maria Antònia Salvà és el 4 de novembre de 1869, en realitat quan Saltor escriu l'article la poeta havia complit 86 anys, no 85. La poeta moriria el 29 de gener de 1958, a l'edat de 88 anys.

L'admiració cap a Mistral, però, no era exclusiva ni molt manco de Salvà. Occitània, a finals de l'edat mitjana, havia viscut un decaïment, un abandó i un menyspreu molt important, fortament marcat per la intromissió i la ingerència francesa en un procés de substitució tant cultural com lingüística. Els camins simultanis, semblants i gens equidistants al segle XIX entre els inicis de la Renaixença provençal, també anomenada Ressorgiment, i la catalana feren que s'establissin relacions molt properes entre actius culturals dels dos territoris lingüístics: *surgian dos fenómenos lingüísticos, de àrea territorialmente reducida, pero de ámbito literario considerable*.¹⁶

Els felibres recuperen el transvasament i el contacte, perdut temps enrere, amb intel·lectuals, escriptors i artistes del territori de parla catalana, i gràcies a l'èxit de *Mirèio* es reorganitzen i instauren seus arreu d'Occitània, València, Catalunya i les illes Balears.

El Ressorgiment i la Renaixença

Les derives de la Renaixença catalana i la provençal foren diferents. La primera, sobretot durant el noucentisme, més ambiciosa, present i activa institucionalment en l'àmbit social i polític, mentre que la segona, a grans trets, havia aconseguit recuperar el prestigi i l'ús social de la llengua i progressar en l'àmbit literari sense gaire més avanços significatius ni projeccions de futur a escala institucional. Aquest fet provocà un allunyament entre els actius catalans del Principat i els provençals que, en canvi, seguiren mantenint, fins i tot enfortint, arran d'aquell distanciament, una relació molt propera amb escriptors i intel·lectuals valencians, i sobretot mallorquins. *Quizá en ningún otro lugar, ni aún en la propia Francia, el genio de Mistral tuvo tantos y tan fieles devotos como en Mallorca. Este genio, radiante de claridades mediterráneas, honrado y bueno, con una honradez parroquial, tuvo en Mallorca más que admiradores: tuvo catacúmenos y panegiristas. La llamada escuela mallorquina sintió por Mistral un amor rayano en religión*.¹⁷

Com a conseqüència d'aquella admiració mútua de valencians i mallorquins cap als felibres i Mistral es produí un significatiu apropament entre els poetes de la nostra illa i els del País Valencià. N'és una bona mostra, per exemple, l'expedició que el 1909 organitzà *La Almudaina* a terres valencianes,¹⁸ on participen els poetes

16 SALTOR, Octavi. «Mistral, redivivo». *El Correo Catalán*. 2 de setembre de 1958.

17 Ídem nota 14.

18 També l'*Última Hora* n'organitzà una però amb un caràcter cultural diferent. La d'aquest diari, després d'algunes modificacions, s'efectuaria entre els dies 24 i 26 de juliol. El viatge es faria amb els vapors *Miramar* i *Bellver*, amb preus per trajectes i entrades als diversos actes de

mallorquins més anomenats de l'època. L'intercanvi literari i cultural entre les dues terres deixava palesos uns vincles culturals i lingüístics comuns. A l'excursió literària, feta entre els dies 10 i 11 de juliol, que serví com a homenatge a Teodor Llorente com a pas previ a la seva coronació,¹⁹ admirador i amic de Mistral i *patriarca de les lletres valencianes*,²⁰ hi participà Maria Antònia Salvà, que fou un dels principals actius de la comitiva mallorquina, juntament amb Costa i Llobera o Tous i Maroto.²¹ A partir d'aquell viatge entre Llorente i Salvà es produí un apropament que els dugué a intercanviar correspondència d'admiració mútua fins al moment de la mort del poeta dos anys després. Dia 20 d'octubre el poeta valencià escrivia a Salvà: *El breve y feliz encuentro con Vd que me procuró la expedición mallorquina á Valencia me dejó en el alma un grato é imperecedero recuerdo. Es Vd una de las figuras mas simpaticas que han cruzado delante de mi.*²² Un cop morí Llorente,²³ la relació epistolar de Maria Antònia continuaria durant un cert temps també amb el seu fill, Teodor Llorente Falcó, que seria director del diari *Las Provincias*.

Mostra d'aquella admiració, que es pot afirmar mútua i que tenia com a nexa d'unió l'entusiasme per Mistral, i del record que el viatge havia deixat en Maria Antònia, la nostra autora dedicà un poema al poeta valencià quan aquest morí el 1911. «A la memòria d'En Teodor Llorente» fou el títol de la composició, que se subtitulà «Recorts

l'Exposició de 38 pessetes en 1a classe, en 2a 28 pessetes i en 3a 18 pessetes. Sobre els preus de les estades als hotels, n'hi havia vuit d'oferts, entre ells l'Hotel París, i depenien del pis en què es volgués estar. Preus de 12,50 pessetes, 15, 17,50, 20 i 25. Com més baix era el pis més cara era l'habitació. Hi viatjarien excursionistes i periodistes, una comissió de la Diputació, una comissió de l'Ajuntament de Palma, parelles de ball tradicional, l'Orfeó Mallorquí, la Banda de la Misericòrdia, etc. Allà serien rebuts per representants de l'Ajuntament, la Diputació, el Cercle de Belles Arts, Lo Rat-Penat, etc. El programa era farcit de visites, corrides de bous, desfilades, concerts, exhibicions de ball o focs artificials. El ressò fou gran però en l'àmbit intel·lectual i literari no va tenir punt de comparació amb el de *La Almudaina*.

19 La coronació suposava la màxima distinció al poeta valencià. Maria Antònia Salvà feu per a l'ocasió una composició que titulà «Al poeta de Valencia Teodor Llorente (per la seva coronació)», en un dels versos de la qual diu: *¡Ob vos, merexedor / de l'eternal corona!... / A acullí, ab amor / la que la terra us dona*. Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. MMS-MAS-C-8/32. 32.1, 31.

20 Així l'anomena Jeroni Amengual, director de *La Almudaina*, a «Fiesta de la poesia», pàg. 11.

21 D'aquesta expedició en podreu trobar més referències a TOMÁS RAMIS, Pau. «Maria Antònia Salvà, Lo Rat-Penat, València, poetes i clavells». *Llucmajor de Pinte en Ample*. Núm. 424, octubre 2019, pàg. 36-39.

22 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-2 (carp. 14-175), 2. La mútua admiració de què parlam queda palesa en les cartes números 682 i 700 publicades a LLORENTE FALCÓ, Teodor. *Epistolari Llorente*, Volum II, pàg. 295, 306 i 307. Biblioteca Balmes, Barcelona, 1929, que Maria Antònia Salvà envià al poeta valencià.

23 Vegeu com a TOUS Y MAROTO, José M^a. «Llorente ha muerto». 4 de juliol de 1911. *La Almudaina*, pàg.1, l'autor recorda l'excursió a València dels poetes mallorquins. A més *La Almudaina*, dia 6 de juliol, pàg. 1, publicà el poema «Testament», darrera voluntat de Llorente.

del Poeta y de l'escursió mallorquina qui aná a Valencia per ferli homenatge».²⁴

L'admiració i les traduccions de *Mireia*

Mn. Jacint Verdaguer, traductor de *Nerto*, que Mistral havia publicat el 1884, fou qui inicialment estengué entre els escriptors catalans, tant els que escrivien en castellà com en català, l'admiració, quasi veneració, pel poeta occità. Mantenien una bona amistat i admiració recíproca. L'any de publicació de *Mirèio* Antoni de Bofarull ja elogiava obra i autor en el discurs de la primera edició dels restaurats Jocs Florals de Barcelona, celebrats sota la presidència de Manuel Milà i Fontanals. Sembla que poc després, el 1861, Francesc Bartrina ja en fa una traducció, tal com informa anys després Mistral a Salvà. *Un autre catalan, Francesch Bartrina, a publié aussí une traduction en vers, partielle, du même poème.*²⁵ També els germans mataronins Terenci i Silví Thos i Codina en començaren una traducció en català ja al febrer de 1861, que deixaren sense acabar.²⁶

El 1863 el català Celestí Barallat i Falguera publica, amb reedicions posteriors, una traducció de *Mirèio* al castellà. També ho farien al mateix idioma Lluís Romero el 1924, amb reedició el 1927, o anteriorment el 1919, reeditat el 1936, Llorenç Riber, el qual diria de Mistral que era *como otro rey Midas que trocaba en oro todo lo que tocaba.*²⁷ El 1864 Francesc Pelagi Briz en publica una traducció al català,²⁸ que es reedità en diverses ocasions (1877, 1882 i 1914), i que

24 El poema manuscrit es conserva a la Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. MMS-MAS-C-6/17. 17.5, 4. Fou publicat a *La Almudaina*, dia 12 de juliol de 1911, pàg. 1, juntament amb escrits de la direcció del diari, de Llorenç Riber i altres poemes dedicats al poeta valencià de Nicolau Dameto i Josep M. Tous i Maroto, a més del poema «Misa de alba», del mateix Llorente.

25 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 4.
26 Vegeu VELLVEHÍ I ALTAMIRA, Jaume. «La *Mirèio* de Frederic Mistral traduïda pels germans Thos i Codina». *XXVI Sessió d'estudis mataronins*, 2009, pàg. 159-180.

27 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. ZG 3-8/6. Text mecanografiat que seria publicat a *La Almudaina* de dia 25 de novembre de 1926, pàg. 1, amb el títol «Las obras póstumas de Mistral».

28 Dia 14 d'abril de 1949 Salvà escriu a Guillem Colom: *Lo que et tenc de fer veure en presentar-se ocasió és una carta celebèrrima de Joan Subirachs antic periodista català (...) i ara m'escriu confrontant-la meua Mireia amb la de Pelai i Britz. Es una cosa saladíssima, com podràs veure.* (BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 62). Efectivament, Joan Subirachs Pujol li havia escrit des de Barcelona dia 11 de març de 1949 i, entre d'altres coses, li deia: *Y, are, ha publicat vostè aquell incomparable poema, també en vers, prestant axí un riquisim servey a les lletres catalanes (...)* Perque, *En Briz, home de gran cor y delicat poeta, no va fer una traducció que en diriem modèlica. No estigué gens feliç en emmotlar els conceptes en frases propies d'un poema tan excel·s com es «Mireia». Y encare, en la versificació s'hi veu un general descuyt, tant en la mètrica com en la rima. Per contra, en la traducció de vostè hi regna un llenguatge poetich, ab frases propies, plenes y d'una major sabor catalana ben fora de prosaismes.* (Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-3 (carp. 20-315), 1).

prèviament, entre el 23 de setembre de 1861 i el 31 de març de 1863, ja havia aparegut de forma fragmentada per entregues a la revista *La Corona*, unes entregues que el mateix Mistral coneixia i que citaria en una de les cartes que envià a Maria Antònia Salvà durant el procés de traducció de l'obra per part de la poeta llucmajorera.²⁹ El 1882 també en publica fragments a la revista quinzenal *Lo Gay Saber*, que ell mateix dirigia. A l'edició de 1864 l'autor aprofità per rectificar múltiples errades comeses en l'edició fragmentada. A més, sembla que en feu una traducció en prosa al castellà que mai no arribà a publicar. El 1866 Pere d'Alcàntara Peña, en una carta escrita al mateix Mistral, mostra interès per realitzar també una traducció de *Mirèio* però no l'arribà a fer. Massot Muntaner dubta, fins i tot, que la carta fos enviada a l'escriptor de Malhana (Massot, pàg. 223). Es considera que foren ell i Marià Aguiló els qui començaren a establir relacions entre els poetes mallorquins i Mistral.

El juliol de l'any 1917, seria Maria Antònia Salvà qui en publicaria la seva celebradíssima traducció. Una obra que, ara sí, feu que la divulgació pels territoris de la nostra parla fos més assequible i senzilla. Salvà, amb aquesta traducció, i la que havia fet de *Lis Isclo d'Or*, incorpora Mistral a la cultura catalana (Julià 2008, pàg. 19). En una carta esborrany en què Maria Antònia anotava les dedicatòries que després escrivia als llibres amb què obsequiava els qui d'alguna manera l'havien encaminada i encoratjada hi llegim: *A la familia Peña qui em dona a coneixer l'original de «Mireio». Homenatge afectuosíssim de la traductora. M.A.S.*³⁰

Els elogis per la traducció de Maria Antònia foren unànimes i a balquena. Llorenç Riber en digué: *La traducción más dulce, más oliente a tomillo y más ordenada y perfecta que existe de «Mireio» es la que elaboró la suave abeja oficiosa que se llama Maria Antònia Salvà de s'Allapassa; y que publicó, avalándola con su autoridad, el «Institut d'Estudis Catalans»... cuando Dios quería.*³¹ Octavi Saltor, al qual Salvà en una carta anomena *mallorquí honorari per excel·lència*,³² lloà també aquest treball, a més de mostrar admiració per la tasca feta per l'humanista solleric Guillem Colom en relació amb l'obra de Mistral: *Fue María Antonia Salvà la que tradujo, insuperablemente, bajo el patrocinio del «Institut d'Estudis Catalans», «Mireio» y «Les isclo d'or». Y ha sido otro vate mallorquín, Guillermo Colom, quien, en una labor*

29 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 4.

30 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-327), 11.

31 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. ZG 3-8/6. Text mecanografiat que seria publicat a *La Almudaina* de dia 25 de novembre de 1926, pàg. 1, amb el títol «Las obras póstumas de Mistral».

32 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-1 (carp. 3-298), 13.

*paciente e ingente a la vez, ha completado la versión poética de todo el voluminoso resto de la obra propiamente literaria mistraliana.*³³

Els de Riber i Saltor són només dos exemples dels centenars que es podrien oferir. Un de ben especial, però, degué ser el que li va fer Guillem Colom, a qui la mateixa Maria Antonia, dia 16 d'octubre de 1917, li escrivia: *Encara que V. hagi mirat la meva obra amb vidre d'augment, he de confessar-li que el seu judici de ma traducció de Mireia es el qui més m'ha afalagada dels publicats fins ara.*³⁴

L'apropament a l'obra de Mistral es produí en part gràcies a l'admiració que la poeta sentia per Mn. Jacint Verdaguer.³⁵ La traducció de *Nerto* havia significat per a ella un veritable festí per les seves dèries literàries (Salvà 1981, pàg. 141). També li arribà la traducció castellana en prosa de l'obra feta per Barallat i Falguera, *Mireya*, que no l'entusiasmà, fins i tot la va decebre una mica. Tal com indica Pere Rosselló, tant la versió de Barallat com la de Pelagi Briz no aconseguen transmetre amb naturalitat les qualitats poètiques del text mistralià i sols en permetien una lectura purament argumental (Rosselló Bover 2010, pàg. 394). Anys després, fruit de la casualitat, tornà a caure a les mans de la poeta el poema de l'autor occità, ara però en la versió original.

L'idioma occità copsà el seu interès, que veié reflectit tant en la parla com en l'argument i les vivències dels pagesos mallorquins: *No havia llegit res mai com allò; així fou que, a través de l'obra, l'autor m'aparagué com un gegant, com un heroi llegendari,*³⁶ escrigué. Josep Sureda Blanes (1930, pàg. 54) apuntà també que Maria Antònia Salvà *ha extret l'alenada poètica de la seva pròpia obra de la vida senzilla de la nostra pagesia, la més semblant, a la que nodrí el geni poderós de Mistral.*

A l'amic Guillem Colom, l'any 1931, Salvà li recordava aquesta semblança entre les dues pagesies: *Al meu pobre judici no basta esser poetes de gran volada per sentir plenament i amb tota intensitat el Mistral de les Memòries. Cal haver viscut una mica de cara a unes rusticitats consemblants a-n aquelles, i haver begut ja d'infant a la font de les tradicions pageses.*³⁷ Un fet que tant Colom com ella complien.

33 SALTOR, Octavi; «Mistral, redivivo». *El Correo Catalán*. 2 de setembre de 1958.

34 BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 36.

35 A SALTOR, Octavi. «La abeja». *Diario de Mallorca*. 27 de novembre de 1955, pàg. 4, hi diu; *Es curioso que el vehículo de esa vocación fuera precisamente el gran vate catalán Mosén Jacinto Verdaguer* (...). El 1935 Salvà, per cloure el parlament que fa al Jocs Florals de Palma com a presidenta de l'acte, llegeix un poema inèdit que titula «L'abella», que com ella mateixa diu resumeix la seva vida (Salvà 1981, pàg. 152). Potser fos aquest poema la inspiració de Saltor per titular l'article.

36 SALVÀ, M.A. *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 142.

37 BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 41.

Ja havia dit Miquel dels Sants Oliver que Maria Antònia era *qui ha fet de Mistral com un nadiu de Mallorca o ha fet que Mallorca se incorporés idealment a Provença, com una natural perllongació*.³⁸

La proposta, els encoratjaments i les dificultats

El 1905 Josep Carner oferí a Maria Antònia Salvà fer una traducció de *Mirèio* al català. Ella, en un primer moment, davant la complexitat de l'empresa, refusà l'encàrrec però aconsellada per alguns amics, com el seu admiradíssim Costa i Llobera, d'influència essencial en la vida i obra de la nostra poeta, comença a estudiar francès i occità. El 1906, any del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona, al qual Maria Antònia Salvà s'adhereix, ja havia traduït alguns poemes de Mistral («A la raça llatina», «Lo trobair català» o «Les noces de Fèlix Gras»), que li suposarien l'encoratjament d'amics escriptors i poetes perquè seguís la tasca traductora.³⁹ També el mateix Mistral l'elogiava en una carta enviada des de Malhana el 24 d'abril de 1906.

*(...) parfaites traductions que vous avez bien voulu faire de quelques-unes de mes oeuvres très familier avec votre langue, apparentée de près avec la mienne, je trouve que vous la maniez avec une abondance, une facilité, une maîtrise remarquables. Vous avez l'oeil du vrai poète, et vous trouvez toujours le mot propre, le mot vraiment populaire. Je vous félicite et vous remercie de tout mon coeur et je suis heureux de voir Majorque en fleur, en fleur de poésie native, plus brillamment que jamais.(...)*⁴⁰

L'admiració que sentia la llucmajorera per Mistral i la comunicació que s'establí entre tots dos omplia de joia Salvà, i més quan, en alguna ocasió, s'escrivien en occità.

Salvà, efectivament, no deixà aquella tasca i, després de traduir alguns altres poemes mistralencs,⁴¹ el 1910 publica a Barcelona, per encàrrec de l'amic Carner i, segons escriu Lluïsa Julià, per exercitar-

³⁸ *La Veu de Mallorca*. Any I, núm. 27-28-29. «La Veu de Mallorca a Maria Antonia Salvà 1918», pàg. 8.

³⁹ Miquel Ferrà, aquell 1906, li deia: *lo qu'hauria de fer es escriurerne moltes de traduccions (...), y enviarlesmos a ramells* (Gayà, M. 1998, pàg. 20).

⁴⁰ Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 1.

⁴¹ Baltasar Coll Thomàs, en la seva etapa de joventut, tenia una especial relació epistolar i personal amb Maria Antònia Salvà. Dia 10 de març de 1948 li remet una carta on li escriu: *Ademes a Palma li han preguntat si voste sabria abon trobar el seu llibre (mai havia sentit dir-ho) titulat RASCADURES DE PASTERA traduït per voste d'una obra d'En Mistral*. Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-15 (carp. 89-78), 14. «La rascadura de la pastera» pertany al Cant XII de *Les Illes d'Or*; que curiosament no apareix en la primera edició de la traducció que en fa Salvà, però sí en la segona, editada el 1955, per tant posterior a la consulta de Coll.

se en el provençal (Julià 2008, pàg. 28), la traducció de *Lis Isclo d'Or* (*Les Illes d'Or*), amb pròleg de Joaquim Ruyra.⁴² Aquelles traduccions oferien *una sensació de frescor, de serenitat, de cosa viva, que sap dissimular el treball de depuració lingüística a què l'autora, potser sense adonar-se'n, es lliurava en totes les seves obres.*⁴³

Ella en remetria un exemplar a Mistral, que no pogué fer res més que felicitar-la en una resposta enviada des de Malhana dia 19 de juny de 1910, la qual degué encoratjar enormement la poeta, que en rebre-la, però, un altre cop en francès, com la d'abril de 1906, i no en provençal, quedà certament desconcertada. Ella mateixa anotava a la part posterior del sobre on havia rebut la postal de Mistral: *dedicatoria com a traductora de Les Illes d'Or (en francès).*⁴⁴ En aquella postal Mistral li deia: *À l'excellente traductrice de mes Îles d'Or, du provençal au catalan, mes remerciements et compliments pour l'exactitude et l'élégance de la version poétique (...)*, i després de fer una referència a Ruyra i signar acaba l'escrit dient *Pour Maria Antonia Salvà avec mon hommage!*⁴⁵

Igualment rebria els elogis, entre d'altres, de Joan Alcover: *Si l'obra d'En Mistral està incorporada á la nostra poesia ab la mateixa perfecció que resplandeix en les vint traduccions de V., a Mallorca se li hauria alsat el monument més preciós,*⁴⁶ o els de Teodor Llorente, bon coneixedor de les dificultats que suposaven les traduccions del provençal, en una carta que li envià des de València dia 22 de juny de 1910:

Referent a la relació epistolar entre Coll i Salvà, vegeu BOSCH, M. del C. i OLIVER, J. (ed.). *Correspondència entre M. Antònia Salvà i Baltasar Coll Tomàs (1944-1957)*. Lleonard Muntaner Editor i Fundació Baltasar Coll Tomàs. Mallorca, 2019.

42 A la Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-327), 11, en un full escrit en esborrany de dedicatòries que després Salvà passava als llibres per obsequiar aquells qui l'havien ajudada i encoratjada en la traducció de *Mireia* en llegim una que diu: *Al Mestre de les lletres catalanes en Joaquim Ruira qui tant m'encoratjà en la traducció de Mistral. Homenatge afectuosíssim.* A més, el maig de 1934, escrigué un poema per a l'homenatge que es fa a Ruyra celebrat a Blanes per haver complert els 75 anys: *Al mestre qui ens encomana / amb la joia de la mar / la fortitut catalana / vida plena al cel demana / mon cor amb fervent pregar. / Escoltau ma veu llunyana / Verge Santa del Vilar.* (Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. MMSS-MAS-C-6/17. 17.6, 44).

43 ARAMON I SERRA, R. *Frederic Mistral i la Reneixença Catalana*, pàg. 19.

44 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 2.

45 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 2. Maria Antònia Salvà li envià un exemplar de la traducció en què hi incloïa la dedicatòria: *Homenatge de la seva humil traductora. Maria Antònia Salvà. Lluchmajor (Mallorca)* (Blanca 1989, 154), demostrant l'admiració que sentia. Aquell mateix any Salvà publicà el seu primer llibre de poemes *Poesies*, del qual remet també un exemplar a Mistral amb una dedicatòria en provençal i aquest la correspongué, aquesta vegada sí, amb una contesta també en aquest idioma.

46 GAYÀ, M. *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*, pàg. 285.

Mi buena amiga Maria Antonia.

Las traducciones de Mistral que usted ha publicado, me asombran. Conozco bien las dificultades de este trabajo, y me parece imposible que usted las haya vencido tan rotundamente. Reciba mis plácemes, muchos plácemes, grandes plácemes.

*Su amigo y admirador
Teodoro Llorente⁴⁷*

Precisament en una carta escrita per Llorente a Alcover dia 23 de juny de 1910, li deia que: *Me han producido verdadero asombro las traducciones de Mistral hechas por María Antonia Salvá. Esta muchacha vale un imperio.*⁴⁸ En una altra datada el 9 de juliol de 1910 li'n tornava a parlar: *Me intereso mucho por esta simpática muchacha. No es una poetisa; es un poeta.*⁴⁹

El 1912, quan també ja traduïa Giovanni Pascoli,⁵⁰ i després de no poques deliberacions tant amb ella mateixa com amb el seu director espiritual el P. Miquel d'Esplugues,⁵¹ es resolgué recollir la proposta que feia anys li havia fet Carner i intentar traduir almenys el primer cant de *Mirèio*.⁵² La feina fou laboriosa, no absent de dificultats, tal com ella escrigué: *Com vaig tenir constància per portar l'obra a terme, no sabia dir-ho. Perquè Déu així ho volgué.*⁵³ Però alhora fou una tasca enriquidora i plena de goig, on l'intercanvi epistolar amb Mistral encara continuava.

Del 12 d'octubre d'aquell 1912 coneixem una postal enviada per Mistral a Salvà, en què el poeta li dona les entresenyas d'on es pot

47 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-2 (carp. 14-175), 1.

48 LLORENTE FALCÓ, Teodor. *Epistolari Llorente*, Volum III, pàg. 101.

49 LLORENTE FALCÓ, Teodor. *Epistolari Llorente*, Volum III, pàg. 102. L'expressió pot ser una mostra de les dificultats que tenien les dones per ser valorades tal com ho eren els homes en el camp de la intel·lectualitat. El terme *poetessa* quedava relegat a un segon pla enfront del de *poeta*.

50 Vegeu EDO, Miquel. «Prefaci», dins *Poesies. Giovanni Pascoli. Traducció de Maria Antònia Salvà*. Galerada. Col·lecció Líquens. Cabrera de Mar, 2002, pàg. 9-31. A la seva tasca traductora, i durant aquest mateix període, també tradueix Francis Jammes, Andrée Bruguière de Gorgot o Alessandro Manzoni. També ja havia traduït al voltant de 1906 algun poema de Jasmin, pseudònim del poeta occità Jacme Boé.

51 Vegeu SERRA DE MANRESA, Valentí. «Miquel d'Esplugues i el franciscanisme de Maria-Antònia Salvà. Edició d'algunes cartes (1913-1934)», dins AUTORS DIVERSOS. *Lectures de Maria-Antònia Salvà*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1996.

52 M.A. Perelló Femenia i P. Rosselló Bover ens comenten que més que una traducció és una recreació. Sobretot si es compara amb la primera *Mireia* traduïda al català per Francesc Pelagi Briz (1864) (...) *ens adonam del caràcter eminentment creatiu de la Mireia de la nostra autora. (...) El text de Salvà sovint afegeix matisos nous que sobretot li donen un caràcter més noucentista*. (Autors diversos 1996, pàg. 179).

53 SALVÀ, M.A. *Entre el record i l'enyorança*, pàg. 146.

trobar el llibre, tant en provençal com en francès, i li indica que hi ha feta una traducció al castellà: *traduction espagnole per Celestin Barallat (Barcelona, biblioteca de Artes y letras)*.⁵⁴

Salvà, aquell mateix any, ja envià al mestre provençal alguns fragments traduïts de l'obra. Per a ella era importantíssim conèixer l'opinió de l'autor per tal de continuar amb la feina. El 14 de novembre d'aquell 1912, com a resposta a aquell enviament, Mistral remet una carta des de Malhana a Salvà on, abans de citar diverses traduccions de l'obra existents en català i castellà, elogia la nostra poeta per com aconsegueix servir el ritme i la rima: *Je dois vous avouer que je ne suis pas trop partisan des traductions en vers, parce que le rythme et la rime les forcent généralement d'être infidèles (exemple: qui ses amors just comença), mais je dois pourtant reconnaître que votre version catalane du 1er chant de Mirèio se rapproche de l'original autant que possible. Il est vrai que la fraternité des deux langues ne peut qu'aider le traducteur. Enfin je ne puis que vous remercier de l'honneur que vous voulez bien faire à mon poème, si vous poursuivez vos élégant travail jusqu'au bout. Et je salue de loin la Mireya Mallorquina!*,⁵⁵ paraules que animaren en gran manera la nostra escriptora.

A més de la traducció Salvà li remeté una poesia pròpia escrita en occità, «Cigalo», que el poeta també elogià i corregí en algunes formes verbals. En una curiosa nota en esborrany, sense datar i manuscrita per Maria Antònia Salvà, conservada a la Biblioteca Lluís Alemany, en podem llegir el que segurament és una de les versions preparatòries:

*Uno cigalo felibrenco
de la Provenço [m'an pourtá] m'arriva
Per lis estoublo Sant-janenco
munte li fibo van glena,
elo, an souleu de sa patrio
raubá[é] e'n raioun de pouesio
Ab! La cigalo de Marsibo
eme soun cant d'estieu m'a fa scarabia [scarrabiba].⁵⁶*

⁵⁴ Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 3.

⁵⁵ Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 4.

⁵⁶ Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. MMSS-MAS-C-8/32. 32.5, 7. A la cara posterior de la mateixa nota, manuscrit amb llapis, Maria Antònia hi anotà el nombre d'estrofes i versos del poema *Mirèio*. Dedicatòria 1, Cant I 79, Cant II 67, Cant III 84, Cant IV 71, Cant V 82, Cant VI 93, Cant VII 82, Cant VIII 65, Cant IX 61, Cant X 67, Cant XI 76, Cant XII 65. Total 893. Amb una anotació a final de pàgina que indica *Mirèio - 889 estrofes - 6,126 versos*. Unes anotacions fetes, sens dubte, durant el procés de traducció de l'obra de Frederic Mistral.

Mistral li escríu: *Votre provençal de «Un cigalo felibrenco» est parfait, seul une petite erreur: al lieu de «de la Provenço m'arrivà» il faudrait «m'arrivè». idem raubè'n raions au lieu de raubà, prétérit: raubère, raubères, raubè, rauberian, rauberias, raubèrian.- et merci.* I acaba dient-li: *Et merci chère deixeble mallorquina, de tout cor.*⁵⁷

Amb tot això sembla que la traducció de *Mirèio* ja era enllestida a mitjan any 1913, però la revisió lingüística feta principalment per Carner i Pompeu Fabra, i també per Emili Guanyavents i Jané i Emili Vallès i Vidal, entre d'altres, just quan el model de català literari modern s'estava fixant, i les disconformitats que ocasionà aquesta entre els correctors i l'autora, entre d'altres motius, n'endarreriren enormement la publicació, que havia de ser a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans.⁵⁸ Maria Antònia Salvà cercava un llenguatge apropiat al de la pagesia mallorquina, llenguatge que, per altra banda, segons la visió de la llucmajorera, era molt semblant al provençal, idea compartida per Octavi Saltor: *Y es que, además, el catalán, en su flexión mallorquina, se revela especialmente apto para dar réplica airosa y ceñida a la armonía del provenzal que Mistral hizo revivir.*⁵⁹ En canvi Carner i Fabra volgueren defugir aquest àmbit del domini lingüístic restringit mallorquí, o fins i tot potser en alguns casos llucmajorer, i corregir i substituir molts dels dialectalismes tant fonètics com morfològics, sintàctics i lèxics, utilitzats per Salvà per mots, expressions i modes més generals de la llengua catalana, apropiats al català central, que farien l'obra més entenenent per al lector del Principat, fet que suposava una desnaturalització de la traducció original feta per Salvà. Es volgué aplicar una fesomia més estàndard (Julià 2008, pàg. 28). *Someteren l'obra literària a una vertedera tortura* (Massot, pàg. 223). Aquestes discussions lingüístiques endarreriren la publicació fins al 1917, fet que provocà que el *gran Mestre*, tal com Salvà anomenà en alguna ocasió Mistral, no pogués veure l'obra editada, car morí el 25 de març de 1914.

Maria Antònia havia torçat el coll i havia fet moltes concessions correctives a aquella obra, i d'això no se n'alliberà en tota la vida. Molts d'anys després, el 22 d'agost de 1931, escrivia a Guillem Colom per felicitar-lo per l'edició de les *Memòries i contarelles de Mistral*, on clarament li diu: *En el curs de la lectura hi he trobat mots i frases mallorquiníssimes que hi venen d'allò mes bé i que m'han*

57 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 4.

58 Era previst que l'edició la fes l'editorial de Lluís Gili, però finalment fou l'IEC qui se n'encarregà.

59 SALTOR, Octavi. «Mistral, redivivo». *El Correo Catalán*. 2 de setembre de 1958.

*agradat molt (...). Sembla però que no t'has vist del tot escàpol de les imposicions catalanes (...). Ai! sé bé que és això! però ¿quin remei mes que cedir?... I aquella bona gent hauria de comprendre que si el nostre dialecte encaixa de ple amb qualque llengua germana, és precisament amb el provençal.*⁶⁰ I molt més dura es mostra la nostra poeta uns anys més tard en parlar-li i felicitar-lo per la segona part de les *Memòri e raconte* de Mistral. Dia 8 de juny de 1934 li escrivia: (...) *llibre que m'es tan familiar, i al qual tu has mostrat d'una tal manera, mallorquinitzant amb tant d'encert la gràcia mistraliana, que una volta mes he hagut de planyer que nosaltres els mallorquins, en traduccions així no poguem abandonar-nos mes de ple al nostre dialecte mistralianíssim com no ho serà mai el català continental. Dic això perquè a traves del teu acurat treball hi he hagut de trobar llamentables intol·lerancies que massa conec. Que hi farem? No hi ha mes remei que prende paciència.*⁶¹

Tot i això, la qüestió de la unitat de la llengua no era ni tema de debat per a Maria Antònia Salvà, que com a mostra rebutjà el 1918 una edició *mallorquina* de *Mireia* proposada pel rector de Lluçmajor Andreu Pont. Salvà li escriví dia 26 de juny de 1918 dient-li:

Molt respectable i estimat amic: He sabut que V. impulsat per sos nobles i generosos sentiments volia proposar que es fes aquí una segona edició ben mallorquina de la meva traducció de Mireio, i no cal dir lo molt que això m'ha afalagada, ni el cordialíssim agraiment que m'ha fet sentir. Mes, per dur-se a efecte aquest generos propòsit de V., caldria, a mon judici, que s'hagués passat algun temps. Avui per avui, jo li pregaria que en desistís, per no enconar, en uns, l'animositat contra Catalunya ja prou excitada p'el manifest —d'altra part tan just!— de Mn. Alcover, i per no posar els altres en la dura alternativa d'haver-se de declarar a favor o en contra de l'institut per causa meva.

Jo mateixa, expontaneament i sense consell de ningú, sabent que D. Antoni M^a volia fer càrrecs a l'Institut a proposit d'el meu llibre, li vaig suplicar amb insistència que no en digués res i no volgué escoltar-me, per lo qual jo deplor que la meva obra, duyta a terme amb tanta il·lusió, hagi hagut de servir per atiar discordies allà on jo voldria veure reinar la solidaritat mes absoluta, dins un cercle d'amics meus coralment estimats, elements tots ells valiosíssims de la raça catalana. Es ver que la intervenció de l'Institut en la meva traducció mistraliana, es estada una mica arbitraria per lo que afecte a certes formes gramaticals substituïnt les genuïnament mallorquines per altres mes usades a Catalunya, pero el text de la obra es el meu, com ho son

⁶⁰ BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 41.

⁶¹ BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 44.

també alguns mots que mai havia usats en una producció original, pero que no vacil·li d'emprar dins la traducció, en vistes a quem aquesta la feia jo per tot Catalunya, i per lo mateix podia entrar-hi tota paraula que en fos llegítima.

Per això vaig dir moltes vegades que la meva Mireia seria catalana a Mallorca i mallorquina a Catalunya com efectivament així ha estat. Per tot lo dit, i profundament reconeguda a la bona voluntat de V. que m'es arribada a l'ànima, jo li agrairé que no mogui res, per ara, i ja veurem mes envant, si Deu ens ajuda, de fer sortir per segona volta la Mireia tal com jo la somii per a deixar-la en penyora d'afecte inextingible als meus bons amics de Mallorca.⁶²

Maria Antònia, un dia abans, ja havia escrit a Guillem Colom des de sa Llapassa i li havia dit que *en quan a la iniciativa d'el Dr. Pont respecte d'una edició mallorquina de la meva Mireia, amb tot i agrairli cordialissimament la bona voluntat, ho consider avui cosa inoportuna per diferents conceptes. Ja le hi faré evinent, a D. Andreu abans de dia 3, si Deu ho vol.*⁶³

El gran èxit de *Mireia* provocà que es reeditàs en diverses ocasions i amb diferents supervisions lingüístiques. A la segona edició de 1924 la poeta pogué revisar i corregir alguns petits detalls respecte de la primera, però poca cosa. El 1935 Josep Maria Casas Homs en feu una tercera edició amb una nova revisió lingüística sense participació, però acceptada, de Maria Antònia Salvà. El 1946, a Mèxic, les Edicions de la Biblioteca Catalana,⁶⁴ a l'exili, també en fa una reedició per facilitar-ne l'accés als residents i exiliats a Sud-amèrica. Durant els anys més durs de la censura franquista, el 1948, Francesc de Borja Moll aconsegueix esquivar-la i la publica dins les *Obres Completes de Maria Antònia Salvà* un volum que fou reeditat el 1981. Pel que fa a la censura a partir de la presa de poder per part de Falange i Francisco Franco i els entrebancs que trobà Maria Antònia per reeditar alguna de les seves obres pel fet d'estar escrites en català, tenim una carta seva, tot i que en desconeixem el destinatari i la data en què fou escrita, on, referint-se a *Les Illes d'Or* i fent al·lusió a *Mireia*, hi diu:

Tenc fa algun temps a l'Editorial Selecta de Barcelona, els originals de la meva traducció de Lis Isclo d'Or, amb la il·lusió de que el llibre

⁶² Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-327), 10. No sabem si va arribar a enviar-li una còpia de la carta.

⁶³ BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 37.

⁶⁴ MISTRAL, Frederic. *Mireia*. Poema provençal. Traducció catalana de Maria Antònia Salvà. Amb il·lustració de Porta acolorida a mà. Mèxic, 1946. 282 pàg.

hi seria publicat, com altres que li precediren, quan ens hem trobat amb l'entrebanc de que la censura tornava restringir el permís per traduccions catalanes. ¿I justament m'hauria tocat a mi esser-ne la víctima?... Hem pensat en Vostè, i en l'ascendent justíssim de que frueix a Madrid. ¿No podria amb la seva gestió envers de qui fos, (que jo poc ho se), obtenir gracia perque ens deixessin publicar aquella obreta? — la Mireia ha tengut tanta acceptació!— Deixim posar la confiança en V. i en el seu enginy, que V. no ha d'esser menys (i perdoni l'anecdota), que no ha d'esser menys que es missè Llompart de qui agraiïda segurament a qualque favor rebut deia fa moltíssims d'anys una pobre dona lluchmajorera: «Es missè Llompart fa tronà i ploure»(...)»⁶⁵

El 1959 és l'any del centenari de *Mirèio*,⁶⁶ i el 1979 l'Editorial Selecta i l'Institut d'Estudis Catalans reediten també l'obra per separat en dues ocasions. Finalment, el 2004 Lluïsa Julià va editar la versió original de la traducció que hi havia fet Maria Antònia Salvà a partir del manuscrit original de 1913, sense les correccions que havia aplicat Josep Carner, que es creia desaparegut però que fou descobert el 1997 per Mila Segarra (Universitat Autònoma de Barcelona) a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.⁶⁷

Elogis, homenatge i filla il·lustre de Llucmajor

Dia 3 de juliol de 1918, organitzat per Nostra Parla, es feu a la terrassa de l'Hotel Victoria⁶⁸ un dinar homenatge a la poeta lluchmajorera per tal de celebrar la publicació de *Mireia* i per la tasca d'haver apropiat el moviment felibritge a Mallorca. *La Veu de Mallorca*, a més, feu una edició extraordinària de reconeixement a Maria Antònia, on amics i devots publicaren elogis i felicitacions. A causa de l'admiració que es despertà a Mallorca vers la poeta, l'Ajuntament de Llucmajor, en la sessió de dia 8 d'agost i essent batle

65 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-327), 15.

66 Octavi Saltor, en una carta a Maria Antònia Salvà escrita des de Barcelona i datada el 27 de juny de 1954, li escriu: *Vull des d'ara cridar l'atenció sobre el pròxim centenari de Mireio (1959), del qual caldria començar-se a preocupar. No cal dir que en aquesta ocasió m'he de referir també a V., la principal traductora del poeta de Maiano en la nostra llengua. N'han estat també traductors Mn. Ribes, Maseras, Garcés, Pelay i Briz, Matheu i sobretot Guillem Colom, sense oblidar Josep Roca i Roca i Mn. Jacint Verdaguer, en èpoques anteriors.* Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-1 (carp. 3-298), 13.

67 Podeu veure JULIÀ, Lluïsa. «Una història fascinant. La traducció de *Mirèio* de Maria-Antònia Salvà». *Rel's*. Hivern 2005, pàg. 67-69.

68 A la BBMS. Arxiu G. Colom. Cartas Caja 34 B, 37, es conserva una carta que Salvà escrigué a Guillem Colom on sembla que, en un principi, es va plantejar fer aquest homenatge al Santuari de Gràcia. Li deia: (...) *com prenent per demés les dificultats que suposa l'anar a Gràcia,estic conforme d'acudir a la cita bonrosíssima per mi, que em donen per dia 3 de juliol a l'Hotel Victoria.*

Pere Mataró Monserrat, acordà declarar-la filla il·lustre de la ciutat de Lluçmajor.

Por la Presidencia se pone luego á discusión una proposición hecha por el Sr. Mojer para que el Ayuntamiento de Lluchmayor se sume al homenaje de admiración y simpatía que el día tres de Julio último se tributó en Palma a la eximia poetisa Dª Maria Antonia Salvá Ripoll de la Llapasa, declarandola hija ilustre de Lluchmayor, pues como por el acto material del nacimiento no es hija de Lluchmayor tenemos derecho y la hemos considerado como nuestra siempre, por ser hija de un inolvidable y buen Lluchmayorense y haber vivido siempre entre nosotros. Por aclamación es aceptada la propuesta.⁶⁹

Les missives i els reconeixements li arribaven de totes bandes. A *La Veu de Mallorca*, com deim, se'n publicaren moltes. En són exemples les de Joan Alcover i Maspons, Joaquim Ruyra, Miquel Forteza i Pinya, Gabriel Alomar, Josep Maria Girona o Joan Rosselló de Son Fortesa —que a més feu un emocionadíssim discurs—, entre molts d'altres. Ella també en rebé de tota casta en mà, de paraula i per correu a Lluçmajor, Palma i sa Llapassa. Igualment li'n remetien a la seu de *La Veu de Mallorca* o a l'Hotel Victoria, que posteriorment li serien entregades. Entre molts d'altres li escrigueren familiars i admiradors com els seus cosins i cosines Ramona des de Binissalem, o Pedro i Maria Josefa Sampol Ripoll des de Son Curt (Alaró). Amics i amigues com Maria Josefa i Margalida Amer i Peña des de Barcelona; Concepció Salvà; Joan Estelrich; Ramon Martorell; Ernest M. Ferrando; Joan Capó; admiradors des de Vilanova, entre d'altres Enric C. Ricart, C. Galcerán, Rafel Sala, Josep F. Ràfols o Josep A. Font i Casas (aquest també de forma personal); Jeroni Massanet en nom del Fomento del Civismo; la Junta Directiva de la Joventud Antoniana; des de l'Associació Catalana d'Estudiants el seu secretari Joan Capdevila Rovira; professorat i alumnat de l'Institut Popular de Palma; la redacció de *Mallorca*; Gabriel Galmés des des Mal Pas

Maria Antònia Salvà guardà fins al dia de la seva mort la carta del menú que s'hi serví i que anava retolada a la portada amb el text *DINAR D'HONOR A MARIA ANTÒNIA SALVÀ 3 JULIOL 1918* i dues cintes de tela de ras, una de color rosa i una altra de color de cel, que devien formar part de la decoració de les taules o d'algun obsequi que se li entregà, avui tot conservat a la Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-4 (carp. 125-151), subcarpeta D.

⁶⁹ AMLL, LA-51, pàg. 107v. Maria Antònia enviaria una carta d'agraïment a l'Ajuntament per la decisió. La recepció de la missiva quedà registrada en el llibre d'actes de la sessió de dia 29 d'agost: *Una carta de Dª Maria Antonia Salvá Ripoll de la Llapasa agradeciendo el nombramiento de Hija Ilustre de esta ciudad*. AMLL, LA-51, pàg. 116, tot i que no l'hem localitzada a l'AMLL, CO-1918. Sig. 2482. Dia 25 d'agost de 1958 s'incoaria, a més, i després d'un llarg procés, la declaració de filla adoptiva. (AMLL, LA-70, pàg. 174v.).

(Alcúdia); Joan Marquès Arbona, del setmanari *Sóller*; Andreu Ferrer, director de *Llevant*, des d'Artà; el prevere Bartomeu Font des de Can Tunis (Barcelona); el prevere Arnau Mateu des de Sineu; el director de Museu Diocesà de Tarragona el prevere Jaume Bofarull i Cendra; el *Maestrescuola* del Cabildo de la Seu Martí Llobera; Jacint Maria Mustieles des de l'Editorial Catalana; des de l'Ateneu Barcelonès Francesc Sitjar Cerdà; l'amic i poeta llucmajorer Francesc Pomar; Damià Vidal Burdils des de Felanitx; el president de la Residència dels Caputxins fra Emili de Vilaller; l'Associació d'Antics Exploradors Mallorquins; els poetes Joan Capó, Guillem Colom, Mn. Miquel Costa i Llobera, Miquel Ferrà, Eugeni d'Ors, Josep A. Font i Casas, Guerau de Liost, Josep Maria de Segarra, Josep Maria López Picó i Andrée Burguière de Gorgot; el matrimoni format per Carles Riba i Bracons i Clementina Arderiu; Dolors Monserdà de Macià; des de la Diputació Provincial de Barcelona i de forma personal Josep Millás i Raurell; el lul·lista Salvador Galmés; Caterina Albert i Paradís i Agustí Calvet Pascual, i dels seus respectius alter egos Víctor Català i Gaziell, o polítics com Lluís Nicolau d'Owler, Jaume Bofill i Matas o Benet Pons Fàbregues.⁷⁰

La posterior relació de Salvà amb els felibres

Dia 1 de juny de 1925 Salvà, en bona part a causa de les magnífiques traduccions de *Mirèio* i *Lis Isclo d'Or*, fou nomenada sòcia del Felibritge, tal com li comunicava el president (*Capoulié dóu Felibrige*) Marius Jouveau des d'*Ais-de-Prouvènço* per carta: *Madamisello, Ai l'ounour e lou plasé de vous faire saupre que lou Counsistòri dóu Felibrige, acampa à Clarmount d'Auvergno lou 1é de Jun 1925, vous a nouma Sòci dóu Felibrige, qu'acò's lou titre que dounan is escrivan de marco que, foro Franço, ounoron la Lengo d'O e countribisson à l'espadimen de la Dóutrino Mistralenco.*⁷¹

Uns mesos més tard, el 30 de setembre, el secretari (*Baile dóu Felibrige*) Louis Béchet, des de Vaison-la-Romaine, remet una postal a la casa de Maria Antònia a Lluçmajor en què li anuncia que *Vous ai fa aquesti jour lou mandadis de vostre Diplomo de Sòci dóu Felibrige, e m'escuse de moun retard.*⁷²

La relació amb els felibres continuaria al llarg de la seva vida. El 1930, del 7 al 14 de setembre, se celebren a Malhana i a Avinyó diversos actes per commemorar *li fèsto dóu Centenàri de Frederi Mistral*. Des

70 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-4 (carp. 125-151), subcarpetes A, B i C.

71 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-449), 1.

72 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-449), 2.

de la Provença es convida Maria Antònia Salvà perquè hi assisteixi. El 30 de juliol Denis Poullinet, vicepresident del Comitè de les Festes del Centenari, li fa la convidada per escrit en nom del president del Comitè, *Monsieur le Maire* (batle) de Malhana des de la ciutat natal de Mistral: *Le 8 septembre⁷³ prochain, Maillane célèbrera le centieme anniversaire de la naissance de son illustre Poète*. I continuava: *Madame Vd F. Mistral, M. le Marie de Maillane⁷⁴ et tout le Comite des fêtes seraient heureux, Madame, si vous daigniez honorer de vostre haute presence cette solemnité et assister officiellement ausc diverses cérémomies de cette journie memorable ainsi quau banquet de midi.*⁷⁵

A més Louis Béchet, en nom de Marius Jouveau, li fa arribar el mes d'agost una invitació al *Banquet de Santo Estello* que s'oferia a Avinyó dia 7 de setembre i la programació dels actes del centenari on, entre d'altres coses, especificava que l'assistència a aquell dinar costava 35 francs.

L'agost de 1946 Pèire Miremont, *Majoral du Félibrige*, es comunica per carta amb la poeta per convidar-la a subscriure's a la compra d'algunes de les seves obres com *Dos farcejadas*, *La nora*, *Perque sostena se maridet pas* o *Sous le soleil des troubadours*.⁷⁶ Tampoc no hem de descuidar de citar la relació epistolar amb Magali Trautwei-Haüy, que treballà com a secretària de la vídua de Mistral, la qual en una postal enviada a Maria Antònia Salvà s'autodenominava *Discipline fervent du Poète*⁷⁷ i a la qual el mes de setembre de 1954 la poeta llucmajorera dedicà el poema que titulà: «A la Il·lustre filla de la Provença. Magali Trautwain. Maiano».

*Desde Mallorca regalada
que el mar encercla, blau de sal,
¡Com es plaënt alçar volada
per a cantar-vos una albada,
O Magali, ma ben-amada
en recordança de Mistral!*⁷⁸

Magali, admiradora del treball de Salvà pel que havia significat per a l'obra de Mistral, tot i que en una carta reconeix que no sap

73 Just aquest dia Mistral hauria fet 100 anys.

74 Es refereix a la vídua de Mistral, Marie Mistral, i al batle de Malhana.

75 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-449), 3.

76 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-281), 14. És interessant sobre Miremont l'article: NOILHAN, Cecile. «Pierre Miremont (1901-1979): un félibre oublié du félibrige?», a: <https://journals.openedition.org/lengas/2845> [Consulta en línia l'1 d'agost de 2019].

77 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-19 (carp. 109-331), 2.

78 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. MMSS-MAS-C-6/17. 17.6, 24.

llegir mallorquí, *Hélas! Je ne sais pas lire le Majorquin!, mais l'ai admiré votre visage expressif, Noblo Dona (...)*,⁷⁹ convida la poeta mallorquina a visitar alguns monuments dedicats a Mistral i els llocs més significatius on el poeta havia passat la seva vida. Salvà es lamenta de no poder complir els desitjos de Magali i li escriu: *A mon tour, ne pouvant pas vous visité (que je suis vieille, hélas!), et, de plus, encerclé par notre Méditerranée (...)*.⁸⁰ Era el mes de setembre de 1954 i Maria Antònia Salvà era a punt de complir 85 anys.

Les bruixes de la Provença i les bruixes mallorquines

Maria Antònia Salvà pensava que no era exclusivament el llenguatge propi que guardava nombroses analogies amb l'occità. També els paratges, els treballadors i els treballs de la Provença s'assemblaven enormement als mallorquins que ella coneixia. Això feia també que bona part del corpus folklòric d'ambdues terres fos farcit de trets comuns. El mateix Mistral trobava que els dos folklores eren força semblants (Balanzà 1989, pàg. 135); a més, el contingut epistolar de Mistral amb diversos intel·lectuals mallorquins com Mn. Miquel Costa i Llobera i Joan Rosselló de Son Fortesa, i sobretot amb Antoni Maria Alcover, és una mostra d'aquesta concomitància.

Aquest fet afecta de ple la bruixa Tavèn, personatge de *Mirèio*. Bruixa occitana, manté, però, unes característiques molt semblants a les de les nostres tradicionals i populars bruixes mallorquines. Filtres, oracions, beuratges, estratègies... són utilitzats de forma similar. Dones de les classes més humils i pobres, excloses socialment i que d'alguna manera actuen emparant-se en aquesta mateixa separació de la comunitat. Amb coneixements taumatúrgics, atàvics i ancestrals, ocults als ulls del gruix de la població que les tem, alhora que les cerca.

Aquests paral·lelismes entre Tavèn i moltes de les bruixes i bruixeries que apareixen en les nostres llegendes, rondalles i contes populars són presents a *Mireia*. És innegable aquesta semblança i així ho recull el gran folklorista Joan Amades a *Bruixes i bruixots*, un compendi on engloba les bruixes balears, catalanes, valencianes i de la Provença, com a bruixes amb unes característiques molt similars.

L'aparició de la bruixa a Mireia

El poema s'articula en dotze cants amb dues parts diferenciades: la primera plena de vida, llum i tendresa, i la segona de desgràcia, fuga, desert i mort. Ens conta la història de Mireia, filla dels propietaris del

79 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-19 (carp. 109-331), 1.

80 Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-19 (carp. 109-331), 3.

Mas dels Lledons, i dels amors de la jove amb Vicent, fill d'un pobre panerer, mestre Ambrós, que un dia compareixen al Mas.

La Bruixa Tavèn a *Mireia* és un d'aquells centenars de cares que Lafont diu que Mistral dibuixa a l'obra. Apareix com a nexa d'unió entre les dues parts del poema que anomenàvem. Sense l'acció que hi representa seria complicat entendre'n el traspàs de la primera part a la segona. Tot i ser la gran protagonista del Cant VI, titulat «La bruixa» (*La Masco*, en occità de Mistral), ja havia aparegut dues vegades a l'obra.

La primera serà al Cant II, on Vicent fa una petita referència al seu poder fetiller.⁸¹ Ho fa en un moment de màxima emoció just abans que Mireia li confessi el seu amor. Vicent anomena Tavèn en la seva condició de bruixa remeiera. Pot intervenir en diversos mals fent conjurs o aplicant accions apreses o heretades de tècniques ancestrals on la connexió amb la natura i el coneixement dels seus elements és primordial. *Tavèn donne au poème une morale naturaliste et saine.*⁸² I és que aquesta proximitat a la natura que recorre tota l'obra es reflecteix de forma especialment marcada en Tavèn i la capacitat que té d'arribar a l'ànima dels elements que la conformen: animals, herbes, pedres...

La segona aparició és al Cant III, quan, ja descobert l'amor de Mireia i Vicent, i en presència de Jana Maria, mare de la jove, alligona un grup d'amigues de Mireia quan riuen maliciosament del jove panerer i del seu amor.⁸³ Es presenta així com una vella assenyada que fa servir la seva experiència per imposar l'ordre pertinent defensant l'amor i no deixant que ningú faci avergonyir la jove. En aquest punt la bruixa de Baus, lloc d'origen de Tavèn, demostra la seva saviesa i, com diu Lafont, interpreta les voluntats celestials. Es tracta de salvar Mireia de les molèsties de les companyes i protegir el dret que té d'estimar Vicent. L'esperança és un tret de la moral cristiana que s'ha de servir (Lafont 1959, pàg. 19).

La innocència i la ingenuïtat d'aquests primers cants es tornaran tragèdia quan apareixen altres tres joves que pretenen Mireia: el pastor Alari, el guardià de cavalls Veran i el menador de braus Urriàs. Mireia els rebutja a tots tres, però Urriàs no es pren la inesperada

81 —Potser serà la soleiada— / digué Vicent —que us serà entrada / dins el cervell? Si ho és, això es cura aviat: / jo sé una vella (quina cosa!), / que es diu Tavèn, que al front vos posa / un got ple d'aigua com la rosa, / i balla al punt, el sol, dins l'aigua, conjurat. (SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 48).

82 LAFONT, Robert. «Mireille 1859-1959», pàg. 10.

83 Tavèn, per dar un poc d'ajuda, / també de Baus era vinguda; / i a Isel digué Tavèn així: Sempre ho veureu: / sempre, en tot temps, la juvenesa / vol saber més que la vellesa. / mes, quan la vida ja és empesa / dels anys, només llavors, les coses clares veu. SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 57.

negativa de bon gust. Ell i Vicent acabaran discutint amb insults i menyspreus fins que comença una aferrissada lluita entre tots dos: *Tal com dos braus, per l'esplanada*.⁸⁴ Vicent en resulta victoriós però el desenganyat i vençut Urriàs, a traïció, li clava una mortal llança i fuig: *Quan es veié sota la llança / sense defensa ni esperança, / Vicent s'esblanqueï com si arribàs la mort*.⁸⁵ El bover puja a una barca i com per obra de bruixes comença a enfonsar-se i crida desesperat: —*No sé nedar! Això és terrible! / Salvau la barca! —No és possible*.⁸⁶ Però la seva vida ja només penja d'un fil. És quan Maria Antònia Salvà, traduïnt Frederic Mistral, escriu: *A Trencatalla, les bruixes, a la nit, dansaren sobre el pont*.⁸⁷

Vicent, ferit i sagnant, és trobat per tres porquers que el duen ràpidament al Mas. Quan Mireia el veu es desespera i plora desconsolada. Jana Maria, davant el desconhort de sa filla diu: *Al Clot —diu— de les Fades faria'l jo portar / Com més la nafra és perillosa, / tant més la bruixa és poderosa!...*⁸⁸ i Mireia se l'emporta cap allà.

És l'Avenc de les Fades, caverna dels esperits nocturns i habitació de la bruixa Tavèn, que conjura tots els mals. La bruixa és aliada de la natura, de la força germinal, dels impulsos de l'amor (Lafont 1959, pàg. 9). Ella els guiarà per dins la cova⁸⁹ fins a arribar al seu habitacle. Un descens a l'infern que Lafont definiria com *l'Enfern folklòric de Taven*⁹⁰ on, segons ell, el discurs de la bruixa s'assimila als vaticinis d'Anquises (Lafont 1959, pàg. 23), últim rei de Dardània i pare d'Enees, segons la mitologia grega. Enees, heroi mític, a *Eneida* de Virgili, fa una visita a l'infern i parla amb Anquises després de mort, tal com visiten l'inframón Mireia i Vicent i escolten Tavèn,

84 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 107.

85 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 112.

86 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 119.

87 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 118. L'edició de Moll (1981, pàg. 282) en aquest punt du una anotació a peu de pàgina que ens indica: *Les bruixes de què aquí es parla són les nomenades en provençal trevo, que dancen sobre les ones quan el sol o la lluna es reflecteixen dins les aigües*.

88 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg.128.

89 Les coves i cavernes han estat sempre envoltades de misteri i meravella, a més de provocar infinitat de llegendes. Molts dels habitatges amb els quals es relaciona les bruixes són precisament coves i així succeeix també en el cas de Tavèn. Són llocs d'estada de follets, d'éssers meravellosos, fantàstics, genis i encantats. Històricament parlant també sempre els ha acompanyat aquest regust misteriós i des dels orígens de la humanitat han estat punts on s'han realitzat ritus religiosos o màgics dedicats a divinitats paganes, moltes vegades cristianitzades posteriorment. Popularment parlant les coves són habitatges d'encantades que encisen i fan mal. En altres, que és el nostre cas, són els caus on les bruixes i bruixots realitzen els seus conjurs i els seus beuratges. Al seu interior s'hi imaginem grans palaus, grans estances i habitatges, amb estanys i llacs i llargs túnels i passadissos que connecten amb llocs i països llunyans, fins i tot amb altres mons o amb l'infern.

90 LAFONT, Robert. «Mireille 1859-1959», pàg. 19.

que configura el món de la jove entre l'espai real i el que ocupa l'antiguitat morta.⁹¹ És un clar cas de *descensus ad infernos*, un recurs ben conegut en la literatura universal aparegut també, entre moltes d'altres obres, a *La divina comèdia* de Dante o *Los amores de Clareo y Florisea* d'Alonso Núñez de Reinoso.

—Mireu! —Tavèn els feia un signe.—
Ob planta santa de mon digne
Nostradamus! Brot d'or, de sant Josep bastó,
de Moïssès màgica vara!—
I de genolls es posava ara,
i coronava l'herba mare
passant-hi son rosari, amb por i amb tremolor.

I s'alça i diu: —L'hora és aquesta
de la mandragora a la testa!—

Després de trobar-se amb diverses visions i diferents éssers de les cavernes, follets, esperits, la Bugadera del Ventur, el Mal-somni, l'Anyell negre... arriben on Tavèn té el seu amagatall i on fa les seves bullidures. *Taven l'a dit: les herbes parlen. Chez Taven, c'est sorcellerie.*⁹² És bruixa i, per tant, connectada amb la vasta natura silenciosa, coneixedora del seu poder ancestral, cosa que la fa alhora sàvia i temuda. Sàvia per haver recollit els sabers atàvics, considerats ara màgics, i temuda per la capacitat de posar-los en pràctica convertits en poders inexplicables als ulls de la comunitat. D'alguna forma és el vincle entre el poder de la natura i els principals personatges del poema.

D'aquells set gats negres entre la colla
sobre uns tres-peus veren una olla,
veren dos dracs a sota, en forma de tions:
i de llurs goles s'exhalava
un broll seguit de flama blava.
—¿Vol dir, padrina, —demanava
Vicent— que usau tal llenya per coure els aguions?⁹³

91 En paraules de Federica Montseny: *Mistral era otro gran belénico redivivo; hijo de esa Provenza heredera de Grecia, que recogió toda la poesía poderosa, flotante, instintiva del Mediterráneo.* (Montseny 1930, pàg. 107).

92 LAFONT, Robert. «Mireille 1859-1959», pàg. 24.

93 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg.142.

Tavèn es converteix en la vertadera protagonista d'aquest fragment ple de referències a la bruixeria i als seus costums. Fa un conjur màgic per curar la nafra de Vicent.

*Tavèn dins l'olla, on mormora
l'ardent onada bullidora,
planta d'un cop l'escumadora.
A son entorn, els gats el cercle li van fent.*

*De la minestra que ella aferra,
aquí, la bruixa, amb la mà esquerra,
escalda, ja a Vicent el pit, que ha destapat;
i amb els ulls fitxos, esconjura
la dolorosa punyidura
tot remugant, amb veu obscura:
—Crist és nat! Crist és mort! Crist és
ressuscitat!*

*Crist reviurà! —I aquí, severa,
com dins el bosc tigressa fera
que, après la seva caça, urpeja arreu
arreu
sobre sa presa dolorosa...
talment, la bruixa, fervorosa
sobre la nafra sangonosa
tres cops amb el dit pols fa el signe de la creu.*

*I pel voltant sa vista lluca,
i sa paraula brolla i truca
als emboirats portals de l'esdevenidor.
-Si! reviurà! Fora quimeres,!...⁹⁴*

*Taven, dins l'oulo que revouiro
gròssis oundo boulidouiro,
Planto subran l'escumadouiro.
A soun entourn li cat fasien lou roudelet.*

*Venerablo, emé la menèstro,
La masco, de la man senèstro
Esbouiènto à Vincèn soun pitre destaca;
E, lis iue fisse, n'escounjuro
La doulourouso pougneduro
En remoumiant à voues escuro:
Crist éi na! Crist éi mort! Crist éi
ressuscita!*

*Crist ressuscitara!... Mestresso
Coume i fourèst la grans tigresso
Qu'alongo, après la casso, un cop d'arpo
rau flanc rous
De sa tremoulanto vitimo,
us la fruchaio que trelimo
Ansin la masco alor emprimo
Tres fes emé l'artèu lou signe de la crous.*

*E de sa bouco, a touto zurto,
La paraulo desboundo, e turto
I pourtau nivoulons de l'endevenidou:
O, ressuscitara! Lou crese!...⁹⁵*

La bruixa ajuda els joves a sortir de la cova: *E la masco di Baus, acò di, `mé lou det / I dous enfant mostro uno draio / Qu'un fiéu de jour au bout ie raio*,⁹⁶ i els dos enamorats, gràcies a ella i als seus coneixements màgics i ancestrals, poden tornar a abraçar-se. La tragèdia ha servit per unir-los a ells i vincular-los a Tavèn per a tota l'eternitat. Amb conjurs plens de referències a la història sagrada i a Crist la bona bruixa Tavèn de Baus havia aconseguit curar la ferida a Vicent i l'amor dels joves.

Però la màgia i benvolença bruixesca de la vella es veuen contraposades a la condició humana i social dels pares de Mireia que, tot i el que ha succeït, rebutgen la petició de mà que fa Vicent

94 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 143-144.

95 MISTRAL, F. *Mirèio*, pàg. 254, 256.

96 MISTRAL, F. *Mirèio*, pàg. 260. Maria Antònia Salvà ho traduïa així: *I la Tavèn de Baus, als joves, a la fi, / un caminòi assenyala / que un fil de llum atreïssava* (Salvà, M.A. 1981. pàg.146).

respecte de la seva filla. Es posa aquí de manifest una de les grans idees de l'obra: el xoc entre la societat rural de propietaris benestants, ben proveïts, i els que es poden considerar exclosos, els nòmades. Prohibeixen a Mireia tan sols veure'l: *recorda't bé de ma paraula: / no el veuràs pus!...* —*I de la taula, / amb un gran cop de puny, el fust fa tremolar.*⁹⁷

Tavèn, una exclosa, ha salvat Vicent, un altre exclòs, però Ramon i Jana Maria, pares de Mireia, tenen una condició formativa i social que no els permet, en aquest cas, ni valorar la circumstància sentimental de la seva filla. Mireia, desolada, fuig de la casa pairal i se'n va, seguint una antiquíssima tradició, a la recerca del consol de les Santes Maries del Mar, patrones de la Provença. En el seu pelegrinatge, un dels episodis on Mistral aprofita per descriure i vivificar la Provença, transcorren aventures que la debiliten enormement. Els pares, al seu Mas, quan veuen que sa filla ha desaparegut, es desesperen i arrepleguen tots els treballadors per esbrinar on pot ser Mireia. Quan la jove arriba al sepulcre de les Santes,⁹⁸ a la desembocadura del Roina, les Maries se li apareixen i li conten llurs proves terrenals, la seva arribada a la Provença, les llegendes d'aquell temps... Arriben els pares... arriba Vicent... però ja és massa tard, Mireia, arrodonint el caràcter i la força tràgica de l'obra, mor davant la impossibilitat que el seu amor sigui plenament acceptat.

*I esmaperdut, Vicent avança
boig de dolor, febrós es llança
sobre el cos de Mireia, plorant d'un foll plorar,
i amb sa frenètica abraçada
estreny la morta. La tonada
de dins l'església, acompassada,
allà baix, de bell nou, sentia's ressonar.*⁹⁹

El tríptic consagrat de Mistral. La totalització de l'obra

És indubtable que Mistral posa de manifest a *Mirèio* una unitat totalitzadora on tendeix a unificar passat i futur. L'autor impregna

97 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 165.

98 Aquest sepulcre, tal com es publicà a *Revista Tècnica de la Guardia Civil*, «Gitanos españoles y extrajeros», març de 1920, pàg. 4, des de temps immemorial era el lloc de peregrinació un cop a l'any de gitanos de tot Europa, perquè allà s'hi troba *la tumba de la santa de los gitanos, la parda Sara, la sierva de las tres Marías*. Allà també s'elegia cada cinc anys *su terrible rey de Coesre y su reina de Arnac*.

99 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 269.

l'obra de contínues referències a la Provença de caire humà, geogràfic, històric, etnogràfic i folklòric, que suposen la totalització del contingut d'aquesta. Un inventari com mai no s'havia fet, que estendrà a tota la seva obra i que per a Lafont i Anatole acaba significant, per culpa d'una simplificació estètica, una irrealitat, per damunt de la realitat viscuda. (Lafont i Anatole 1973, 165).

L'efecte totalitzador a *Mirèio* és així el fil que Mistral teixeix durant tot el poema per unificar el seu ideal tríptic de pàtria, moral cristiana i amor, un tríptic consagrat com a síntesi de la temàtica poètica tradicional (Saltor, 1958). Lafont i Anatole a *Història de la literatura occitana* expliquen com en la seva obra s'expressa un nacionalisme liberal, un patriotisme lingüístic, l'entusiasme solar, la fe en els poders de la «divina poesia» per despertar els pobles (Lafont i Anatole 1973, 156).

Mistral, per la seva pròpia història de vida, coneix perfectament els paratges que descriu. El mas dels Lledons s'identifica amb el seu Mas natal del Jutge (*Mas dóu Juge*), les passejades de joventut li descobreixen les altres zones de les Alpilles, Avinyó, Nimes, les vores del Roina, la Crau, la Camarga... Ell es converteix en un autèntic turista dins el seu propi país. Un turista literari. Vicent a *Mirèio* expressa el coneixement d'aquestes zones i això només pot esser degut a haver recorregut els paratges que les conformen. Mistral és així un turista meravellat que descriu la Provença sota un sol generós que desprèn una claror refulgent, tal com ell l'ha vista en les seves excursions. No es troba a cap obra de Mistral, ja sigui de poesia èpica o lírica, cap moment en què plougui, sempre lluu el sol, que dona uns meravellosos colors i reflexos a la natura.

Així, les citacions geogràfiques que impregnen l'obra no fan més que situar l'acció dins un territori determinat, ben delimitat: la seva Provença. Per si això no quedàs clar, al Cant X Mistral ens situa com a quatre punts cardinals quatre ciutats que representen els límits o els confins de la seva pàtria:

*De la gran Arles a Vença,
ara escoltau. Gents de Provença!
Si us sembla, mos amics, que el temps és massa ardent,
anem plegats, que l'hora vola,
vora la fresca Durençola!
I, de Marsella a Valençola,
que es canti ja Mireia i es planyi son Vicent!*¹⁰⁰

100 SALVÀ, M.A. *Mireia*, pàg. 211.

Resulta curiós veure com el poeta negligeix tot interès per altres províncies occitanes. Com a excepció descriu Nimes, però aquest desinterès és comú a tota la seva obra.

Els paisatges que descriu Mistral li donaran peu, a més, a emmarcar l'estat d'ànim de Mireia. Quan viu al mas els personatges descriuen i existeixen en un món organitzat i clos, un univers natal. Mentre que per expressar l'angoixa del drama final la jove haurà de travessar dos deserts: la Crau i la Camarga, que simbolitzen indubtablement la seva agonia, fins al límit que és la seva mort.

Les referències a la religió cristiana, als seus referents i les seves tradicions també són continus i impregnen l'obra de principi a fi. Es produeix així, a més d'una elevació de mística amorosa, una elevació de mística cristiana on el refugi és el catolicisme: Bon Déu, invocacions a Crist, Tots-Sants, grans Santes, el Baptista, Verge Mare, un sant del Cel, sant Blai, sant Marc, rei Déu, Santa-Bauma, sant Xamàs, sant Martí o de Maussana, Maria, Mare de Déu, sant Josep, Moisès, sant Antoni, Missa, Evangeli, Pater Noster, sant Llorenç, el Cirineu, sant Jan, santa Creu, sant Clar, sant Piló, santa Agna d'Apt, l'Àguila de sant Jan, sant Gent, Cel, Palma de Déu, Santes Maries, lletanies, el gran Apòstol d'Espanya, sant Jaume el Major, Rei nat a Betlem, Judea, Galilea, Sara, Salomè, bisbe Màxim, Laudamus te Deum, Josep d'Arimatea, Llätzer, l'Esperit Sant, Santuari, venerat Reliquiari, l'església... són només algunes de les referències que apareixen en el poema, que culmina amb l'aparició de les Santes Maries de la Provença. Entre totes les referències el diable no hi apareix, no hi té cabuda (Lafont 1959, pàg. 9). Tampoc quan Tavèn exerceix la fetilleria. El pecat falta a tota l'obra. Fins i tot les emocions juvenívoles de Mireia i Vicent són beneïdes, encara que, en part, les formin calfreds carnals (Lafont 1959, pàg. 19). L'amor sincer i vertebrador d'emocions està per sobre de les pulsions irracionals.

També es produeix una totalització amb referències històriques al llarg del poema. Mistral, com a bon poeta del romanticisme, és escriptor historiador i hi aboca un cert estil realista. El passat provençal es projecta en tota la seva obra, *deixant a part una o dues excepcions, aquestes evocacions es refereixen als punts culminants de l'occitanitat: època de trobadors, temps d'independència provençal*.¹⁰¹

La descripció i el coneixement etnogràfic que fa l'autor quan descriu la Provença tampoc no es pot deixar de banda en aquest breu

101 LAFONT ET ANATOLE. *Història de la literatura occitana*, pàg. 160.

repàs. Mistral admirava el seu pare¹⁰² i els jornalers del mas natal i d'infantesa, i l'evocació d'aquesta possessió el feia gaudir i li permetia expressar tot allò a què ell estava unit d'una forma instintiva. Mistral es preocupa de donar una imatge tradicional de la vida pagesa tradicional, redundància expressa. Descriu minuciosament eines, jocs, menjars, vestimentes, treballs... Es manifesta aquí un poeta-turista etnògraf i *posa Provença en representació d'ella mateixa, més provençal que ella mateixa*,¹⁰³ mostrant-se, com era, enemic del progrés causant de la pèrdua de valors i costums tradicionals que afecten també de ple la moralitat i el folklore llegendari que envolta Tavèn.

Bibliografia

AMADES, Joan. *Bruixes i bruixots*. (Edició facsímil). Introducció de Joan Carnicer. Biblioteca de tradicions populars. Edicions El Mèdol. Tarragona, 2002.

ARAMON I SERRA, Ramon. *Frederic Mistral i la Renaixença Catalana*. Rafel Dalmau, Editor. Episodis de la història 259. Barcelona, 1985.

AUTORS DIVERSOS. *Diccionario de mitología grecorromana*. Editor: Victor Civita. Abril S.A. Sao Paulo, 1974.

AUTORS DIVERSOS. *Lectures de Maria-Antònia Salvà*. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver / 3. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1996.

AUTORS DIVERSOS. *Maria A. Salvà, 25 anys després*. Obra Cultural Balear. Lluçmajor, 1983.

AUTORS DIVERSOS. *Ópera. Compositores. Obras. Intérpretes*. Tandem Verlag. GmbH. Ed. Könnemann. Barcelona, 2005.

BALANZÀ, Empar. *Frederic Mistral (1830-1914) i Mallorca. Correspondència*. Randa 25. Història i literatura a Mallorca. Segles XIII-XX. Ed. Curial. Barcelona, 1989, pàg. 131-168.

BARALLAT Y FALGUERA, Celestino. *Mireya*. Montaner y Simón, Editores. Barcelona, 1904.

COSTA I LLOBERA, Miquel. *Noves poesies*. Editorial Moll. Mallorca, 1999.

GAYÀ SITJAR, Miquel. *Epistolari de Miquel Ferrà a Maria Antònia Salvà*. Els treballs i els dies 42. Editorial Moll. Mallorca, 1998.

FRAZER, James George. *La rama dorada*. Ediciones F.C.E. España, S.A. Undécima reimpresión. 1986.

JULIÀ I CAPDEVILA, Lluïsa. *Maria Antònia Salvà*. Ajuntament de

102 Segons ell mateix confessa va repartir el retrat del seu pare entre mestre Ramon i mestre Ambrós.

103 LAFONT ET ANATOLE. *Història de la literatura occitana*, pàg. 164.

Palma. Àrea d'Educació, Igualtat i Drets Cívics. Col·lecció «Dones de Palma. Les grans desconegudes», núm. 5, 2008.

LA ALMUDAINA. *Fiesta de la poesía*. Tipo-litografía de Amengual y Muntaner. Palma de Mallorca, 1909.

LA VEU DE MALLORCA. *La Veu de Mallorca a Maria Antònia Salvà*. 1918. Any I. Segona època. Núms. 27, 28 i 29. Publicació setmanal. Ciutat de Mallorca, 15 juliol 1918.

LAFONT, Robert. «Mireille 1859-1959». *Europe. Revue Mensuelle*, n° 360. Avril 1959, pàg. 3-28.

LAFONT, Robert i ANATOLE, Christian. *Història de la literatura occitana*. Volum II. Traducció de Maria Aurèlia Capmany i Xavier Romeu. Dopesa. Barcelona, 1973, pàg. 152-178.

LLORENTE FALCÓ, Teodor. *Epistolari Llorente, Volum III. Suplement a les cartes de llevantins. Cartes de Llorente*. Biblioteca Balmes, Barcelona, 1936.

MASSOT I MUNTANER, Josep: *Un altre epistolari de Maria-Antònia Salvà*. Miscel·lània Pere Bohigas / 1. Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.

MISTRAL, Frédéric. *Mirèio*. Charpentier, librairie-editeur. Paris, 1859. (Deuxième edition).

MONTSENY, Federica. «Federico Mistral, o El bardo del sol». *La Revista Blanca*. núm. 173. 1 d'agost de 1930, pàg. 107-110.

PELAYO BRIZ, Francesch. *Mireya*. Estampa de Joan Llorens, Palma de Sta. Catarina. Barcelona, 1864.

RIBER Y CAMPINS, Lorenzo. *Mireya*. Editorial Ibérica. Barcelona. Sense datar.

ROSSELLÓ BOVER, Pere. «Mireia, de Frederic Mistral, en el 150 aniversari de la seva publicació». *Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], Vol. 32 (2010), pàg. 393-399.

SALTOR, Octavi; «Mistral, redivivo». *El Correo Catalán*. 2 de setembre de 1958.

SALVÀ I RIPOLL, M. Antònia. *Entre el record i l'enyorança*. Editorial Moll. Mallorca, 1981 (segona edició).

SALVÀ I RIPOLL, M. Antònia. *Mireia*. Editorial Moll. Mallorca, 1981 (segona edició).

SUREDA BLANES, Josep. *El poeta pagès Frederic Mistral*. Artà, 1930.

TOMÀS RAMIS, Pau. «Maria Antònia Salvà: el rossinyol mallorquí». Col·lecció «Els nostres Pobles. Llucmajor», pàg. 5. *El Mirall*, núm. 172. Setembre, 2006.

TOMÀS RAMIS, Pau. *Els gegants de Llucmajor, un per un*. Ajuntament de Llucmajor. Llucmajor, 2017.

TOMÀS RAMIS, Pau. «Maria Antònia Salvà, Lo Rat-Penat, València,

poetes i clavells». *Llucmajor de Pinte en Ample*. Núm. 424, octubre, 2019, pàg. 36-39.

Arxius citats

- AMLL (Arxiu Municipal de Llucmajor)
- BBMS (Biblioteca Bartomeu March Servera)
- Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca

Agraïment a Dídac Martorell

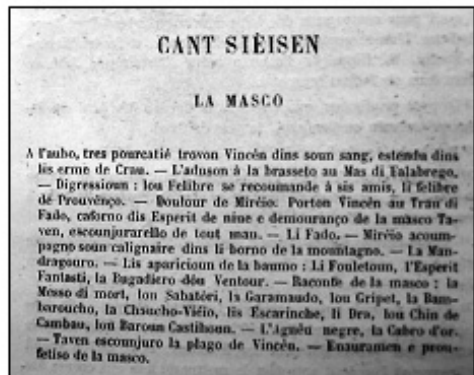
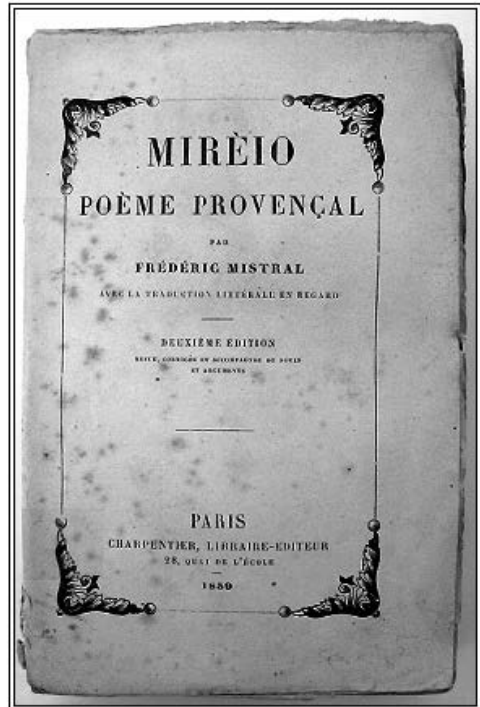

Foto 1: Portada de l'edició de 1859 de *Mirèio*, de Frederic Mistral, i alguns fragments on apareix la bruixa Tavèn.

de l'original autare que possible.
 il est vrai que la fraternité des
 deux langues ne peut qu'aider
 le traducteur.

enfin je ne puis que vous
 remercier de l'honneur que vous
 voulez bien faire à mon œuvre,
 si vous pourriez votre élégant
 travail jusqu'au bout. et je salue
 de loin la Mireya Mallorquina!

je dois vous apprendre
 cependant que Mireya a déjà
 été traduite en vers catalans et
 sur le même système par le
 barcelonais Francesch Pelayo Briz
 (Barcelone, imprim. J. Florens,
 11-12, 204 pages, 1866). cette
 version avait paru d'abord
 dans le journal barcelonais La
Corona.

Foto 2: Fragment de la carta que Mistral escriu a Salvà dia 14 de novembre de 1912. (Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-199), 4).

Pes aixo vaig dir moltes vegades que
 la meua Mireya seria catalana a
 Mallorca i mallorquina a Catalunya.
 com efectivament així es estat.

Foto 3: Fragment de la carta que Maria Antònia Salvà escrigué al rector de Llucmajor Andreu Pont el mes de juny de 1918. (Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-25 (carp. 140-327), 10).

Foto 4: Sobre dirigit a Maria Antònia Salvà per Marius Jouveau. (Biblioteca Lluís Alemany. Consell de Mallorca. E-MAS-C-16 (carp. 96-449), 1).

Foto 5: Dibuix de la bruixa Tavèn d'Eugenio Burnand a l'edició de 1904 de *Mireya* de Celestí Barallat i Falguera.

Foto 6: Reunió de les treballadores al Mas dels Lledons, entre les quals podem veure la bruixa Tavèn. Dibuix d'Eugenio Burnand a l'edició de 1904 de *Mireya* de Celestí Barallat i Falguera.

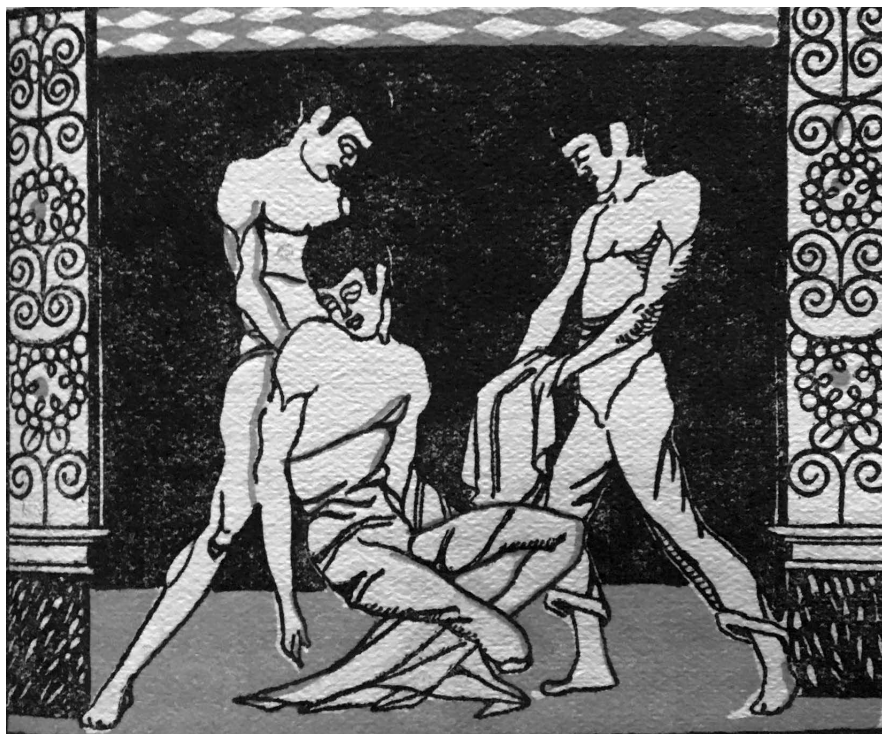

Foto 7: Mireia, Vicent i Tavèn en el moment de la curació del jove, segons una il·lustració d'Antoni Saló inclosa a l'edició de *Mireya* de Llorenç Riber.

LA DIMENSIÓ FITONÍMICA EN L'OBRA DE MARIA ANTÒNIA SALVÀ

Joan Veny

Institut d'Estudis Catalans - Universitat de Barcelona

La biografia completa de Maria Antònia Salvà està per fer. Així com la seva obra ha estat valorada i estudiada, cal tenir en compte la seva dimensió humana, que es manifesta sobretot en la seva correspondència i en dietaris, on, a més de la seva activitat literària (traduccions, correccions d'originals, compatibilitat del català i el mallorquí, amargor de la censura), actes socials (sessions d'homenatge, amistats), feines del camp (verema, matances), història local (esfondrament de la torre de l'Allapassa, introducció de la màquina de pelar ametles), etc., podem copsar la profunditat del seu sentiment religiós, el patiment per la seva sordesa, les xacres físiques que la varen afectar, la seva activitat de madona de la casa i de pagesa, la finesa del seu humor, la relació amb la família (nebots, criada), la tendresa pels infants, la seva empatia (consells a una amiga, felicitacions, valor de l'amistat), etc.

A partir de l'Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, del Diari de la seva estada als Banys de la Font Santa de Campos i algun tast del llibre *El retorn* i de la traducció de *Mireia*, intentaré fer veure que, dins la seva devoció per l'entorn natural, la flora del seu espai té un lloc preminent relacionada amb el seu tarannà, els seus sentiments, el seu demble. Cenyiré, idò, la meva exposició a la presència del lèxic botànic en aquestes obres.

La seva adherència als fets naturals és incontestable. Així, es manifesta disconforme amb el canvi horari («la seva mania de trastornar les lleis naturals», Gayà, p. 134) o amb la tala d'arbres («les montanyes no muden, encara que els boscatges siguin talats bàrbarament» Gayà, p. 127); dues observacions que vessen actualitat: pel que fa a la primera, alguns discrepen del canvi d'hora respecte a l'hora 'véia' ('vella'), que deien els meus antecessors; pel que fa a la segona, la devastació «bàrbara» de les arbredes és un dels factors de l'escalfament climàtic, que, si no s'hi troba remei —i no anem pel bon camí—, serà una catàstrofe per a la humanitat.

El lloc de naixença i trànsit dels seus dies al camp, com els de Llorenç Riber «nat i nodrit dins la ruralia de Mallorca» (Gayà, p. 164),

varen condicionar amb l'arrelament a la terra una familiarització amb els elements de l'espai rural, que estima, valora i anomena amb fruïció però també amb humilitat, parangonada amb la seva creació literària («pobreta i rústica és la meva poesia» (Gayà, p. 125), que és la seva musa, el seu estímul («em cal el contacte amb la terra per assolir la mica de força poètica a que pugui arribar» (Gaià, p. 122).

El gaudi de la natura aflora aquí i allà en descripcions del paisatge:

He pensat amb tu [Miquel Ferrà], amb una excursió que ferem l'altre dia a Sant Tem d'Andraig desde Capdellà, passant per Andraig i S'Arracó. O quin camí meravellós! Quina exuberància de figueres i d'olivars i de penyes i de mar blava! Dinarem ran de mar a l'ombra d'uns pins a l'enfront de la Dragonera.

O aquesta altra, que exalta el plaer de la caminada dins el boscatge, respirant flaires de garriga que li recorden les de la *senyorida* i l'*eucaliptus*, una i altre reduïts a decocció beneficiosa:

El clero que jo veig, es redueix al capellanet qui diu la Missa a S'Àguila, a la sortida d'el sol els diumenges i festes de guardar. Per anar-hi, com que es enforet,, ens ems d'aixecar amb estels. Quina delícia, però, la de passar a l'auba, entre pinotells plens de roàda, omplint el pulmó d'aquella flaire sanitosa! – En som tan devota d'aqueixes sentors de garriga, que m'en fas un pler de pendre cada vespre, en haver sopar, la tiçana de *senyorida* camperola amb un parell de fulles d'*eucaliptus* que la meva previsorà cunyada ens fa servir a taula i que jo prenc sensa sucre per semblar-me així mes aromàtic (Cartes p. 31).

Recordem que la *senyorida* és variant de *sajolida* (*Satureja*) i que *eucaliptus*, en la ploma d'una poeta popular però culta com ella, no ha caigut en l'adulteració vulgar com l'*anquelitos* del registre vulgar.

El coneixement de la vida i característiques d'herbes, arbres i arbustos apunta aquí i allà, producte d'una rica experiència del contacte amb el medi rural, com quan, arran d'una comparança feta per Montoliu sobre J. Alcover, Costa i M. Ferrà, fa una correcció sobre la realitat dels tanys i l'arrelament dels pins:

una altra cosa m'ha desagradat enc que per distint concepte: aquella *tanyada* del Pi, *arrelada* a un lloc mes aspre. Justament els pins no en treuen de tanys arrelats ni que puguin arrelar com els altres arbres. Els pins es propaguen no mes per llevor (Cartes p. 100).

Aquest coneixement brilla en la nomenclatura que dona a les parts d'una planta, com en el cas de la flor de card de la qual precisa les parts (*flor de card*, *pom/carxofa*, *cima*, i d'aquí, la justificació de *cimera*):

«Amb sa cimera morada ja tosa». Crec que es pot dir així, encara que no s'assembla a la cimera d'un casc.- La *flor del card* es com una brua morada qui surt a la part superior del *pom* (o sia de la *carxòfa*), es a dir a la *cima* i per això se li pot donar el nom de *cimera* aquesta brua es la flor que tonen els pastors, i la que cremen les fadrines anit (vetla de Sant Joan) per veure si demà el pom floreix de bell nou, etc.

El *pom* és mot llucmajorer, com havia sentit a la meva padrina Bolena, per 'carxofa silvestre' (*gallufa* a Campos).

Amorosa de la «localització», més que de la «globalització», que diria en Biel Majoral, s'enamora del lèxic mallorquí, com mostra aquest fragment:

O, aquelles paraules, *bruies*, *cucuiades*, *rebumbada*, *niguls* ... com una alenada sanita dels camps pairals en haver plogut (Cartes, any 1929, p. 139).

Es tracta de mots d'àrea insular: *bruia* 'brotada tendra'; *cucuiades* 'cogullades'; *rebumbada* 'pluja forta, barrumbada', d'impuls onomatopèic; *niguls* 'núvols', de probable ascendència occitana.

El seu mallorquinisme s'accentua durant la Guerra del 36:

M'estic mallorquinisant de cada dia més. L'estiu a l'Allapassa em vaig donar a llegir l'Eneida que encara no coneixia i que m'agradà doblement: pel Poema Virgilià *in sé*, i per l'encuny dialectal que el traductor [Llorenç Riber] ha donat a la seva obra. Vaig pendre nota de tantes paraules i girs de frase que poc tenen que veure amb els escriptors peninsulars (tan erudits com sien!) però que a mi em sonaven a glòria (Cartes, 219)

I si ens acostem de bell nou als mots de l'esfera botànica, són interessants les observacions que li fa a Miquel Ferrà, el seu mentor:¹

Fassér —és paraula qui m'agrada molt i ben mallorquina; si hi és a les meves poesies (que no ho record) trob que l'has de deixar posar al glossari.- «*Fassers* de les hortes les paumes vinclau – “qui des de un

¹ Veg. «Els Ferrà», dins Salvà 1955: p. 103-105), a propòsit del nom mallorquí de la palmera.

fasser brandava” ... (diu en Costa).» «Lo *fasser* ses tendres paumes – no gosava bellugar» (diu ton pare [el de Miquel Ferrà]). Jo em pens que no l'anomen en-lloc, i em sap greu.

Efectivament es tracta d'un mot mallorquí i menorquí, d'origen hebraic, arribat a través del llatí cristià, derivat de PHASE 'pasqua', origen de l'expressió *picar es fas(s)os* 'pegar cops amb fulles de palmera', i d'aquí el derivat *fasser* 'palmera' (DCVB, DECat). No és la primera vegada que un mot d'origen litúrgic, del lèxic específic eclesiàstic, passi a la llengua comuna (recordem *tualte*, *quetsémpet*, *sursum corda*, etc.).

En alguns versos defineix les plantes amb belles metàfores o comparances: *orquídiés de camp* «abelles sense fibló» (Salvà 1981, p. 67); *cactus* «com rèptil monstruós de pell clapada» (Salvà 1981, p. 78).

De vegades ens fa la descripció de la planta, com és el cas de les *nadaletes*:

Ja me diràs que et semblen aqueixes «Nadaletes» (es un petit narcís que floreix amb grandíssima profusió pels nostres camps en Octubre i Novembre) (Gayà, p. 63-64).

Deu tractar-se del nom general, comú, car en mallorquí es diu *junquillo* (Bonafè, I, 339); el fet que floreixi per Nadal ha donat lloc al nom més estès *nadales*, *nadaletes* i, amerat d'arcaisme, *ninou* (< ANNI NOVI), 'primer dia de l'Any'.

Salvà va enviar a Ferrà mostres d'aquesta flor. No seria la primera vegada, com es fa ostensible en aquests passatges:

Jas. Aquest brotet acabat de cuhir [-] esplèndida [sic] florida dels ametlers dins aquesta vall d'ensomni [Capdellà] (Gayà, p. 55).

El brot que m'envies m'ha agradat molt. Si el *teix* es un àbre, com jo crec, ha d'esser una cosa *ravissant*. Ho dic perquè p'el nostre plà s'hi fa una mota qui se sembla de fulla, al seu brotet [tramés per Ferrà], però te un altre nom (Gayà, p. 62).

Es tracta del *Taxus baccata*, poc freqüent a Mallorca, que va donar nom a la muntanya des Teix; per això resulta una espècie desconeguda a M. Antònia i només li recorda, pel fullatge, una mota o 'planta de tiges espesses' però no en recorda el nom. A notar la inserció del mot francès *ravissant* 'encantador' (hauria de ser, en femení, *ravissante*), una mostra de les moltes influències del francès, expressades en cursiva, assimilades a través de les seves lectures en

aquesta llengua (*mince, hélas!, épris, éfleurer* [sic], etc.).

També ens descriu la porrassera o porrassa:

La planta que fa l'albó, la flor del qual és blanca, i, vista de lluny, lleugerament rosada (Glossari 1917).

Treu de l'oblit plantes poc conegudes amb el seu nom, com és el cas de *ginjol*, a propòsit del qual fa una mica de lingüística romànica, comparant el fitònim amb l'italià *giaggiolo* i insistint, amb exemples paral·lels, en l'accentuació aguda del mot:

A-n això del *ginjol*, t'ho envii perquè estic enamorada tant de la flor com del nom, avui generalment desconegut. Així, rimat amb *poliol*, amb *redol*, amb *oratjol*, evitant que es llesca *ginjol* com molta gent hauria fet. A *Cavalleria Rusticana* hi ha una cosa que diu:

Fior de giaggiolo,
gli angioli belli hanno a mille in celo,
ma bello come lui, ce n'è uno solo.
i no em cap dubte que el *giaggiolo* italià, sia el nostre *ginjol*.- Jo som així, una sola paraula *m'arbor*. Així es que voldria el *ginjol* al llibre per poc passador que et sembli (Gayà, p. 102).

I així va figurar a *Espigues en flor* (1926) amb aquests versos: «bella flor safirina / flor del *ginjol*» (p. 46) amb l'aclariment que es troba en l'«Explicació d'alguns mots mallorquins» del final del llibre: «Lliri blau boscà, iris (que no cal confondre amb *ginjol* = fruit del ginjoler)». El desconeixement del nom, com diu la poeta, ha encaminat estudiosos a l'homonimització formal amb una altra espècie, el *ginjol* (amb accent pla) (Bonafè), amb el qual no té res a veure; en canvi recullen la forma correcta el DCVB i Masclans. Considerant que la planta té més semblança amb un lliri (cf. els sinònims *lliri groc*, *lliri blau*, etc.) que amb un gladiol, es pot pensar que l'ètim seria *LILIOLOM, com insinua Moll (DCVB), però variants catalanes com *grejol*, *garitxol* poden acostar-lo al llatí GLADIOLUM, com proposen Battisti-Alessio per a l'it. *giaggiolo*.

Altres vegades subratlla la diversitat lèxica d'una flor, en funció de la geografia, com passa amb el gladiol:

Tants de cops que ta mel he xuclada! / -floreta emmelada, quin nom et daré?- / *Espasella? Contell? Gladiola?* Destria tu sola / el més falaguer (Nota: Amb tots aquests noms s'anomena, segons l'indret, el simpàtic gladiol o gladiola) (Retorn, 126).

I aquí cal remarcar que *contell* és mot conegut i registrat per la normativa, mentre que tant *espasella* com *gladiola* brillen per la seva absència al DCVB i a *Noms de plantes*, amb la qual cosa Salvà contribueix a enriquir el nostre patrimoni lingüístic amb l'aportació d'unitats desconegudes, com també és el cas de *palomaines*:

d'un bell tornassol / blanc i groc i morat, coloraines / que les
palomaines / rumbegen al sol (Salvà 1981, 126)

un mot que només recull el DCVB, amb l'única citació de Salvà. Notem igualment l'absència de *palmella/paumella* (*Hordeum distichum*) a Bonafè, que trobem en el DCVB i en Masclans (on se cita un vers de Salvà), i que és cognat de l'oc. *paumoulo*.

Maria Antònia s'enamora de les paraules i dels referents als quals van lligades. Així, a propòsit dels títols de les seves poesies, molts d'ells en relació amb la realitat del contingut dels seus versos. Vegeu-ne títols al voltant de la flora: *D'un gentil roser*, *Les flors de lli*, *D'un clavell*, *La vauma-poma*, *La llimonera*, *La prunera*, *La canyamel*, *La farigola*, etc. Per als títols dels reculls dels seus poemes vacil·la. *Espigues en flor*, títol definitiu, havia competit (també amb la variant *L'espigada en flor*) amb diverses propostes, tres d'elles florals: *Romanins i vidaubes*, *Estepes blanques*, *Les flors dins les espigues*, però una, ornitònica, *Cants de terrola*, que era la preferida de Salvà, amb aquest comentari:

La *terrola* (*alondra*, *alouette*, els catalans crec que en diuen *alosa*, però *terrola* fa més el meu cas, i es més mallorquí).- La terrola canta en bon matí, en temps de segar, i és una nota ben característica dels nostres camps. La terrola canta i vola amunt... Sa cançó no es matisada com la del rossinyol i la mètlera, es eixerida, però, i senzilla (Gayà, p. 76-77). [-] Jo m'inclin al darrer [títol, *Cants de terrola*] (Gayà, p. 77).

Però, al final, el títol escollit serà *Espigues en flor* (p. 81).

A mi, també m'hauria agradat més aquest, perquè designa un aucell cantat pels poetes provençals, com Bernat de Ventadorn («Quan vei la *lauzeta* mover / de joi sas alas contra el rai...»), perquè té variants balears expressives, com *terrol·la* i *terròl·lera*, que semblen imitar el seu cant; i també perquè és el sobrenom (malnom) de la meua família paterna i és bonic tenir associat el nom a un aucell «senzill» tan lligat a la terra («la cançó hi és humil / com de terrola», *Espigues*), però que, juntament amb el seu cant, s'enlaira cap al cel, *s'encela*, com diria Verdguer.

A voltes li agrada «*jugar* amb els mots d'una cançó popular» que inspira el seu plectre i aprofita per fer simbologia a través de la vegetació: en la poesia *Frenesia* (no reproduïda en cap de les seves obres) «el *taronger* —diu— seria [-] l'arbre de la poesia i les *taronges* el fruit que jo en voldria collir» (Gayà, p. 184). A voltes, aquesta simbologia obté cotes ben altes, com quan valora els fruits tardans de la vellesa, al final de la poesia «El pi ver»:

I àdhuc tot ajupit i en sa vellura,
un fruit migrat adés i ara ens dóna (Salvà 1981, p. 64).

que reprèn en el darrer vers de «Recobrament»:

Oh joia del ponent (Salvà 1981, p. 170).

Identificada en el món de la cultura popular, mostra els seus coneixements d'etnobotànica:

alè de bou, molt cercada per esvair en forma de bavarada les males humors i enfortir els múscles.

morella. Herba que es fa vora els safareigs i llocs humits, bona per a fer nèt el vidre o la terra cuita envernissada (Glossari 1917).

L'explicació per Salvà de les virtuts de l'*alè de bou* (*Achillea ageratum*), dita així potser per l'olor que desprèn, és recollida per Bonafè (IV, 48). La *morella* (*Parietaria officinalis*) servia, en efecte, com em comunica Joan Vallès i com a resultat de treball de camp, per a netejar vidres i el greix de la cuina.

La irrita l'adulteració dels mots en l'obra de Joan Alcover:

El caixista o no se qui dimonis , en-lloc d'el *jasmiler* m'hi ha enflocat
el *jardiner* (Cartes, p. 126).

No manca el contacte amb el món exterior al domini lingüístic. Una llengua no viu tancada en cel·lofana, reclosa en el seu espai sinó que resta oberta a l'exterior, sovint amb nous referents i amb els seus noms. Sabem que el francès ha influït poderosament en el català, com en tantes altres llengües; Montserrat Barri ha recollit sàviament la major part d'aquest tribut al català. A propòsit de la planta 'nomoblidis' (*Myosotis L.*), té dubtes sobre l'accent de *mïossotis/mïossotís* d'una poesia que envia a Ferrà en la qual accentuava el mot

com a oxíton, amb un ritornel·lo «O miössotís», repetit cinc vegades (Gayà, p. 56-57), convençuda de la procedència francesa, però que per consell de Ferrà en modifica la redacció i sols manté el nom de la planta, catalanitzat, en el títol:

he cercat comprimir allò del *miosotis*, traguent, però, la paraula que potser hauria estada la única gràcia si no fos francesa. Ara l'he deixada catalana, i no més en el títol. La t'envii tal com diu ara (Gayà, p. 58).

Voldria remarcar l'ull historicolingüístic de Maria Antònia Salvà, empeltada d'etimologista, quan intueix la procedència francesa del mot: efectivament, el mot s'hi documenta en aquesta llengua des del segle XVI, mentre que en català no apareix fins al *Diccionari Ortogràfic* (1917) de Fabra. Aquest aspecte de mots d'origen grecollatí arribats al català, com *miosotis* (< gr. *myosotís*, compost de *myós* 'ratolí' i *oûs, otós* 'orella'), tenen sovint un intermediari que és el francès, detall sovint oblidat pels nostres etimologistes (veg. *fotografia*, etc.; Veny 2013).

En alguna de les seves poesies guaita el seu ull etimològic d'algun arbre reflectit (Salvà usa l'interdit *reflexat*, potser no tan bàrbar, si d'*annex* hem fet *annexar*) en els seus versos, com es fa ostensible en *El sicòmor*, vocable pres del grec *sykómoron*, compost de *sykon* 'figa' i *móron* 'morera', i d'aquest mestissatge es fa ressò Salvà en una de les estrofes:

Un tirat de parentiu / *del morer i la figuera* / alegrà mon ull pensiu /
amb ton verd ple d'esponera (Salvà 1981, p. 148-149).

L'amor a les paraules implica sovint una curiositat pel seu origen o el seu parentiu amb el mot d'una altra llengua, com passa amb l'oc. *auriolo* i el mall. *riola*, segons explica Salvà en una nota:

La T[raductora] sospita que l'*auriolo* provençal sigui ço que a Mallorca es nomena *riola*, planta espinosa que sol donar males hores als segadors (Salvà 1948, nota 3, p. 288).

La relació entre els dos mots queda confirmada, quasi setanta anys després, per Gulsoy en la seva col·laboració al DECat, on estableix l'ètim AUREOLA i on dona compte de variants com *narriola*, *arniola*.

També ens descriu la *porrassera* o *porrassa*:

La planta que fa l'albó, la flor del qual és blanca, i, vista de lluny, lleugerament rosada (Glossari 1917).

No falten observacions sobre la motivació de certs mots, com fa Salvà arran de *contell* i *xuclador*, en aquest cas amb referència a la cultura popular:

A Lluchmajor li diuen *contell* (que segurament ve de *coltell*) [aquí, *segurament* vol dir 'amb tota seguretat'] i també *xuclador* per la goteta de mel que els petits hi troben (Salvà 1981, nota de p. 126).

Qualque vegada la seva intuïció no va pel bon camí, com en el *braverol* 'tipus de núvol que anuncia pluja o vent' que Salvà postil·la en nota: «Derivat de *bravesa*» (Salvà 1981, p. 131) quan en realitat és una dissimilació de *blaverol*, derivat de *blau*, que tenia el valor de 'lívid, blau brut', com en occità (DCVB, DECat), una imatge cromàtica.

També és interessant de remarcar com estén al registre comú, neutre, de la llengua, termes que, aplicats a les plantes, tenen un valor específic, com és el cas d'*etsecaiar* (exsecallar), compost del prefix *ex-* i un derivat de *secai* (secall), pròpiament 'esporgar, tallar als arbres les branques seques o sobrerres', sentit ampliat figuradament al de 'retallar [un producte literari]':

Una poesia antiga que he haguda d'*etsacaiar* (Gayà, p. 63).

Te retorn la poesia «Els catius», *etsecaiada* degudament (Gayà, p. 107).

Florir 'treure flors' i *hortet* 'petit tros de terra darrere una casa on es cultiven plantes i flors' amplien en els seus versos el camp semàntic cap a 'produir de manera copiosa' i 'monòleg', respectivament:

Ara aquí les rimes *floreixen* amb abundor dins l'*hortet* del monòleg que em veig forçada a viure (Gayà, p. 190).

Tornant a la influència del castellà en *la flor de la son*, recordem que Salvà es va servir del castellà en algun epistolari (Isabel Ordinas, Antònia Terrassa, Josepa Peña, Mercè Peña, Emília Sureda; cf. Veny 2013), escrits d'encàrrec, cartes per defugir la censura i qualque producte narratiu: en aquest darrer cas, es tracta del dietari de la seva estada als Banys de la Font Santa, de Campos, on, de ben jove, va passar deu dies, delerosa de curar la seva incipient sordesa amb resultat infructuós (Veny 2014). En aquest opuscle es manifesta enamorada d'herbes i arbres, amb el nom castellà (*ajenjo*, *nísperos*),

però sovint adaptat a aquesta llengua, com *tamarel* 'tamarell' (cast. *tamarisco*), o amb designació genèrica («árboles de caminos» probablement plàtans o pollancre; «margaritas silvestres», referit a les *sordonaies*, *Chrysanthemum coronarium*, cast. *manzanilla de flor dorada*, *manzanilla loca*; «espigas silvestres», *fletxes*, cat. *margall bord*, *Hordeum murinum*); altres vegades, el nom es dilueix en una llarga perífrasi, com quan parla de «dos flores amarillas semejantes a una amapola», que sens dubte es refereixen a una papaveràcia, el *cascall marí*, *Glaucium flavum*, el nom del qual Salvà devia conèixer en el castellà *flor del sueño*, relacionat amb el caràcter somnífer de la flor, nom que no hem localitzat, però que ella tradueix al català:

La *flor de la son-* [-] Està interpretada una mica fantàsticament, però el nom no el m'he inventat jo. El vaig apendre en castellà «La flor del sueño», i he pensat després que deu ésser de la família del cascall (adormidera). Es del tamany d'una roella, però groga, i ben gentil. Jo li tenc molta llei (Gayà, p. 81).

En suma, assistim, aquí i allà, a un festí botànic on arbres com el *pinetell* s'ajunta amb l'*alzina*, plantes com el *bellveure* s'agermana amb l'*atzavara*, el perfum iguala l'*alè de bou* amb la *farigola*, flors com la *margaridoia* dona la mà a la *flor de neu*, i figuren amb un genèric amb diminutiu entranyable, eixumorats de tendresa, *floretines*, *floretinoies*. Només l'enumeració d'aquests noms en forma de versos ja constituïrien un poema, com va fer en part Verdaguer (1981, 159: «No és pas lo marfull / i menys la ridorta / ni el peu de colom / etc.») i sobretot Llompart («Llevamà, card, fonollassa/rosella, cascall, lletsó, / vinagrella, corritjola, / ginesta, aritja, fonoll...»). En certa manera, assistim a una pràctica semblant, amb el respectiu comentari, en les setze estrofes del meravellós poema «Lloança de les flors camperoles» amb les 35 denominacions de plantes que s'hi insereixen (*capblau*, *bracera*, *coffiada*, *trepó*, *anèmones*, *aubó*, etc.; Salvà 1981, p. 124-129). Josep Carner no podia adreçar-li millor elogi amb aquests versos del Pròleg a *Espigues en flor*:

Oh camins de Mallorca, amb fistons de pins i argelagues i asfodels.
La poesia de Maria Antònia ha estat el vostre salpàs.

En suma, a través d'un epistolari, d'un text narratiu i d'espigoladures en la seva obra poètica hem vist dibuixat un panorama floral de la producció de Maria Antònia Salvà, on brilla el seu amor per les plantes i pels seus noms (amb els quals «s'arbora», 's'estimula,

s'apassiona'), que coneix per la seva experiència de camperola, que s'agrada d'intercanviar brotets amb el seu interlocutor epistolar, que analitza els fitònims en la seva entranya lingüística, comparats amb les llengües germanes (francès, italià, castellà), i que estima amb la seva vestimenta mallorquina, o, com diria Verdager, paratgívola. Un maridatge excels de natura i poesia.

Agraïments

Em plau agrair a Joan Vallès la revisió i suggeriments que ha fet del text; a Laia Miret, les facilitats que m'ha brindat per a la consulta del manuscrit original de *Mireia* a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans; a Joan Clar, la lectura abreujada que va fer del meu text en el curs de les Jornades.

Referències bibliogràfiques

BARRI, Montserrat (1999): *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

BATTISTI, Carlo / ALESSIO, Giovanni (1975): *Dizionario etimologico italiano*, 4 vols., Firenze, G. Barberà.

BONAFÈ BARCELÓ, Francesc (1977): *Flora de Mallorca*, 4 vols., Mallorca, Moll.

DCVB= Antoni M. Alcover / Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1930-1962.

DECat= Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona, Curial / La Caixa.

FABRA, Pompeu (1917): *Diccionari ortogràfic*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

GAYÀ SITJAR, Miquel (2006): *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà*, Mallorca, Moll.

Glossari 1917= «Glossari d'alguns mots propis de la pagesia de Mallorca escampats dins aquest llibre», dins Salvà 1917, p. 279-282.

MASCLANS, Francesc (1981): *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers-Barcelona, Montblanc-Martin.

Noms de plantes= Joan Vallès (dir.), M.A. Bonet, J. Veny, M.A. Julià, *Noms de plantes. Corpus de fitonímia catalana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Termcat.

SALVÀ, Maria Antònia (1917): *Mireia. Poema provençal de Frederic Mistral*. Traducció catalana de -, Igualada, Institut de la Llengua Catalana.

SALVÀ, Maria-Antònia (1948): *Mireia. Poema provençal de Frederic Mistral*. Mallorca, Moll.

SALVÀ, Maria-Antònia (1955): *Entre el record i l'enyorança. Proses i*

memòries. Mallorca, Moll.

SALVÀ, Maria-Antònia (1981): *El retorn*, 2a ed., Mallorca, Moll.

VERDAGUER, Jacint (1981): *Brins d'espígol*. Primera edició preparada per Amadeu-J. Soberanas. Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.

VENY, Joan (2010): «Arduïtat del treball lexicogràfic i terminològic», in F. Xavier Fargas (ed.), *Espais terminològics 2009. Terminologia i variació geolingüística*, Vic-Barcelona, Eumo-Termcat, 191-196.

VENY, Joan (2013): «Cartes de Maria Antònia Salvà a Isabel Ordines», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, LXVII [*Miscel·lània Albert Hauf*/5], 141-165.]

VENY, Joan (2018): *Maria Antònia Salvà als Banyes de la Font Santa*. Campos, Ajuntament de Campos.

MARIA ANTÒNIA SALVÀ I LA GUERRA CIVIL

Antoni Vidal Nicolau

Maria Antònia Salvà és una de les poetes més significades de la primera meitat del segle XX. Vinculada a la Renaixença mallorquina, publicà diversos poemaris entre 1926 i 1952 i també llibres en prosa. Ara bé, tot i el reconeixement de la seva tasca literària i també de la traducció, a Maria Antònia Salvà li va correspondre viure en un període de grans canvis socials i econòmics. Ella, que provenia d'una família de classe benestant, de propietaris agrícoles de Lluçmajor, va haver de veure com aquell món que havia conegut de petita s'anava ensorrant al llarg de la primera meitat del segle XX. Però també hagué de viure i conviure amb els anys de la Segona República i especialment dels de la rebel·lió a la República i els tres anys de la Guerra Civil.

La Guerra Civil fou un conflicte que obligà a tothom a significar-se, tot depenent del bàndol on havia quedat situat el lloc en el qual cadascun romania el juliol de 1936. Els que tengueren l'infortuni de restar en territori on la seva trajectòria, la seva significació, la seva ideologia o els seus lligams familiars eren considerats perillosos o compromesos amb la ideologia, el govern o algun tipus de connexió, podrien trobar-se en dificultats. A Mallorca, que caigué des del 19 de juliol sota el control de les forces rebels a la República, els que estigueren significats en major o menor mesura amb el Front Popular patiren una dura repressió.

Evidentment, Maria Antònia Salvà no formava part d'aquest grup ideològicament compromès amb la República. Molts altres escriptors, pensadors, professionals liberals o simples propietaris havien compartit uns pensaments i unes actituds més conservadors, i en el cas de Maria Antònia Salvà, molt propers a l'Església. Tots ells es veren forçats a manifestar la seva adhesió al nou règim dirigit pels militars per pròpia convicció o simplement per necessitat de sobreviure dins un nou entorn ple de sospites, delacions, acusacions.

Però el que diferencià Maria Antònia Salvà d'altres escriptors, molts d'ells amics seus que havien compartit molts moments, és que la poeta de Lluçmajor se significà en el suport a la causa de la rebel·lió a la República, especialment durant la Guerra Civil. En canvi, molts altres escriptors optaren per un tímid suport i un exili interior perquè el tarannà, les formes i la ideologia del nou règim anaven en contra

del seu pensament.

La família Salvà formava part de la classe benestant de Lluçmajor, que posseïa grans propietats agrícoles del municipi. El llinatge Salvà anava lligat a sa Llapassa, una possessió de sa Marina de Lluçmajor que inicialment pertanyia al germà gran del seu pare, però que en morir el primogènit, Gabriel, passà a ser propietat del germà petit, Francesc Salvà.

Maria Antònia Salvà va néixer a Palma el 1869 i era la tercera filla del matrimoni de Francesc Salvà i Salvà i Maria Josep Ripoll i Palou. Els seus dos germans grans eren Francesc i Antoni, que havien nascut respectivament el 1867 i el 1868.

Per entendre l'entorn de Maria Antònia Salvà s'ha de fer una aproximació a la família Salvà, sobretot als seus dos germans, Francesc i Antoni, especialment el segon, amb qui sembla que ella congenia més.

Francesc era un pintor que centrà gran part de la seva obra en la temàtica religiosa i costumista. En certa manera, se sentí atret pels mateixos interessos que la seva germana petita, però dirigí les seves inquietuds cap al món de la pintura, mentre que Maria Antònia ho feu sobretot cap al món de la poesia, però també de la prosa i de la traducció.

La pintura de Francesc Salvà es pot trobar a Lluçmajor a l'Ajuntament, al convent de Sant Bonaventura i a l'església parroquial de Sant Miquel; a s'Arenal a La Porciúncula i a l'església de la Mare de Déu de la Lactància; també al santuari de Cura, i a Palma al convent de Sant Francesc i al de Sant Felip Neri, com també en col·leccions particulars. Francesc en fou l'hereu, com a primogènit, de la possessió de sa Llapassa.

Mentrestant, el segon germà, Antoni, que havia estudiat la carrera de dret, esdevingué advocat i també tengué participació activa dins la política, dins el Partit Regionalista de Mallorca durant la Segona República. Així, Antoni Salvà Ripoll freqüentà els ambients regionalistes de finals dels anys vint. Segons Isabel Graña hi hagué una estreta relació entre els germans Antoni i Maria Antònia Salvà:

«L'altre germà, Antoni Salvà i Ripoll, seguia les passes del pare: estudià per a advocat, treballà al Crèdit Balear, ocupà el càrrec de president del Círculo Mallorquí i fou també director de la revista *La Nostra Terra*. Tenia una estreta amistat amb la seva germana petita, ja que ambdós havien heretat l'afició lletraferida del pare i els unia, entre altres moltes coses, l'interès per la traducció. Foren còmplices literaris i mantingueren una llarga correspondència fins a la mort d'ell, esdevinguda el 1952.»¹

1 GRAÑA I. (2009) «La mirada dels/les altres: Maria-Antònia Salvà entre la tradició i la modernitat». *Els Marges*, núm. 89, 13-22.

La perspectiva que es té sobre la poeta de Lluçmajor en relació amb els fets de la Guerra Civil provenen de les contundents afirmacions que Josep Massot Muntaner li dedicà:

«Maria Antònia Salvà fou addicta al Movimiento des del primer moment, en tant que, com a catòlica i conservadora, hi veia la salvació de l'anarquia republicana, suggestionada fàcilment per la propaganda nacional.»²

Maria Antònia i els seus dos germans visqueren dins un ambient cultural en què, amb l'impuls del seu pare, entraren en contacte amb els poetes més destacats de l'Escola Mallorquina. El mateix Miquel Costa i Llobera animà la jove Maria Antònia a seguir component poesia,³ i mantingué correspondència amb molts altres escriptors com Narcís Oller, Miquel Ferrà, Guillem Colom, entre d'altres. Pels seus orígens, per l'ambient en què es movia, ella orbitava a l'entorn del pensament tradicional i conservador de la Mallorca que donava entrada al segle XX. La forta influència que tengué l'Església en la seva vida quotidiana també serveix per entendre la ideologia que envoltava sa Llapassa i la família Salvà. Però a la vegada, dins aquest pensament tradicional i conservador també hi tenia cabuda la seva adhesió i la seva defensa de la llengua catalana com a canal d'expressió, i en el cas de la germana petita dels Salvà, la possibilitat de compondre la seva obra poètica i en prosa.

Així, és bo d'entendre com tant Maria Antònia Salvà com el seu germà Antoni formassin part dels 151 escriptors i intel·lectuals que signaren el Manifest de resposta als catalans de 1936. Aquest escrit fou promogut per Miquel Ferrà i pretenia ser una resposta al missatge als mallorquins signat pels intel·lectuals i escriptors catalans que reconeixien la contribució mallorquina a la cultura catalana i animaven a una futura col·laboració entre els dos territoris.⁴

Mallorca i la rebel·lió a la República

Des del primer moment els Salvà s'adheriren al cop d'estat del 19 de juliol a Mallorca. Formaven part d'aquest entorn ideològic conservador que compartia la seva desafecció per una república que ells creien que pretenia fer acotar el cap a l'Església i que pretenia

2 MASSOT I MUNTANER, J. (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Monserrat, pàg. 160.

3 MASSOT I MUNTANER, J. (2008). «Maria Antònia Salvà, els germans Peña i Jacint Verdaguers». *Anuari Verdaguers* 16, pàg. 211-22.

4 MELIÀ, J. (1990). *La nació dels mallorquins*. Palma: Ed. Moll, pàg. 249-250.

també arrabassar aquell món tradicional que ells havien conegut de petits. Per això, des de les autoritats del nou règim a Mallorca no es posà en cap cas en dubte la fidelitat dels Salvà, per bé que ells haguessin signat el juny de 1936 l'esmentat Manifest de resposta als catalans. Però ells varen haver de sumar-se a l'escrit de retractació al Manifest de resposta als catalans de tres mesos abans. Foren dos dels 107 signataris del total de 151 que havien signat la resposta als catalans el juny anterior. Segons Massot «es tractava d'una adhesió en tota regla al Movimiento, adhesió real en molts dels signataris i, d'altra banda, inevitable en un moment en el qual els afusellaments i els empresonaments eren fruita del dia.»⁵

Sembla ser que ella passà els primers mesos de la Guerra Civil a Lluçmajor, on mantingué correspondència per carta amb Miquel Ferrà. Així es poden conèixer algunes de les vicissituds que la família passà durant aquell període. Per exemple, en una carta del 28 de juliol Maria Antònia explica a Ferrà:

«Nosaltres aquí a la vila des de que ha esclatat la guerra, tenint com tenim els dos al·lots, el cotxe, etc. al servei de les milícies urbanes. Fins ara no els ha passat res de mal, gràcies a Déu. Jo els puc veure poc, ja que els cal dormir de dia.»⁶

En aquest cas, com altres famílies, hagueren de posar els vehicles al servei de les noves autoritats rebels. En canvi, el que sí que fou una decisió pròpia fou la participació dels seus dos nebots en les milícies urbanes en una data tan primerenca com el 28 de juliol. No serà fins al 14 d'agost que el batle emetrà un ban amb què obligarà a tots els homes joves a integrar-se dins les milícies urbanes, però el 28 de juliol només en formaven part aquells que s'adherien voluntàriament a la causa. Segurament als dos nebots de Maria Antònia Salvà els havien assignat tasques de vigilància, però no deixa de cridar l'atenció que fossin destinats al servei nocturn, quan ocorrien els actes més violents i execrables.

Més endavant, a la mateixa carta Maria Antònia Salvà deixa anar una afirmació que semblaria que provindria dels consells dels seus confessors, perquè hi ha una mescla d'intencionalitat política dins l'entorn religiós on vivia la família Salvà:

5 MASSOT I MUNTANER, J. (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 100.

6 GAYÀ SITJAR, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, setembre de 1939*. Palma: Editorial Moll, pàg. 188.

«Sigui com sigui per les necessitats espirituals (i temporals) de tants de germans foraviats, comunistes o no, i que la misericòrdia infinita de Déu ens concedeixi dies de pau i justícia social que tots, tots, cadascú al seu redol sapiguem i volguem acomplir.»⁷

En aquest cas, la poeta emet un judici de valors, «els germans foraviats», amb què es podia entendre que hi hauria dues categories: els comunistes, que serien els més nocius, i d'altres, que, sense ser comunistes, també estaven equivocats. Després la solució la troba en Déu i la seva misericòrdia, i parla de conceptes de pau i justícia social però des de la visió religiosa. La part final és, per ventura, la més contundent, perquè fa referència que cadascú en el seu entorn sigui conscient de quina ha de ser la seva actitud, per després acabar amb la idea que també s'ha de voler acomplir aquest comportament. Per tant, segurament el problema seria per a aquelles persones que no volguessin o es negassin a acomplir les directrius del nou ordre, les que ella defineix com *foraviats*.

Els Salvà de sa Llapassa, com a família d'ordre, feren també una demostració pública de la seva adhesió a la rebel·lió a la República, com la majoria de les famílies benestants de Lluçmajor. Així, l'agost de 1936 Francesc Salvà Ripoll lliurà objectes i peces d'or per valor de 1.544 pessetes per a la causa bèl·lica. Era la tercera contribució més alta.⁸

La tardor de 1936 Maria Antònia Salvà inicià una col·laboració amb *La Semana*, que fou un setmanari publicat a Lluçmajor entre el gener i el novembre de 1936. Va ser fundat, editat i dirigit per Jaume Salvà Rubí. Des de la seva fundació fins al cop d'estat mantingué una línia política moderada i fins i tot favorable a la República, amb articles sobre la situació política municipal i també una entrevista al batle republicà, Bartomeu Sastre Garau. Però a partir de la rebel·lió a la República el seu propietari entengué que l'única manera de poder subsistir i segurament d'esvair qualsevol dubte sobre la seva fidelitat al nou ordre era posar el setmanari a disposició de les noves autoritats. Així, el mateix mes d'agost de 1936 oferí a la Comissió Municipal Gestora les pàgines del setmanari per a la divulgació i propaganda dels rebels. *La Semana* canvià el seu subtítol, i de ser *Periódico de información* passà a ser *Periódico al servicio de España*.

Per tant, amb la nova orientació política del setmanari es demanà la participació de personalitats de Lluçmajor. Durant l'etapa republicana

7 GAYÀ SITJAR, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, setembre de 1939*. Palma: Editorial Moll, pàg. 188.

8 «Equivalencia de los objetos de oro entregados a principios de agosto a la comisión de Palma». *La Semana*, 5 de setembre de 1936, pàg. 1.

de la publicació la majoria dels articles anaven signats amb pseudònim i generalment el seu autor n'era el propietari, Jaume Salvà. Maria Antònia Salvà fou una de les persones que acceptà de col·laborar amb la publicació.

En el número del 26 de setembre de 1936 *La Semana* informa dels canvis en el periòdic i dels nous col·laboradors. Hi apareixen molts de pseudònims que devien pertànyer a la llista de noms amb els quals signava el seu propietari per oferir una imatge de diversitat de col·laboracions. Però també s'informa de les col·laboracions que Francesc Pomar, Josep Amengual i Maria Antònia Salvà durien a terme en el setmanari. I precisament en aquell mateix número es publica una petita composició poètica que Maria Antònia Salvà havia compost el 1896 sobre la situació d'Espanya durant la Guerra de Cuba, que segurament es considerava que esqueia molt pels temps que corrien el 1936:

«Por resultar tan de actualidad damos hoy la siguiente letra que 40 años atrás —cuando las guerras coloniales— fue cantada en nuestro templo parroquial durante unos actos de Culto al Sagrado Corazón de Jesús.

PLEGARIA

O Corazón deífico
mirad la hispana tierra.
Rios de sangre y lágrimas
derrama en cruda guerra...
Nuestras humildes súplicas
oid, Dios de la bondad!
Piedad, por tantos jóvenes
que luchan en campaña.
Salvad a nuestra España.
Salvadla, por piedad.

M.A. Salvà
Lluchmajor, junio 1896.»⁹

A principis de setembre, en un acte solemne es varen restituir els símbols religiosos a les escoles de Llucmajor. L'acte fou presidit pel rector mossèn Andreu Pont, que a cada una de les aules va tornar a col·locar el crucifix que cinc anys enrere s'havia retirat. El setmanari local *La Semana* dedicà la portada a aquesta notícia, que va anar acompanyada de la publicació de dues composicions poètiques sobre el fet.¹⁰

9 «Plegaria». *La Semana*, 26 de setembre de 1936, pàg. 1.

10 *La Semana*, 3 d'octubre de 1936, pàg. 1.

Una era de Maria Antònia Salvà i estava escrita en català, mentre que la segona era de Francesc Pomar, que en canvi la va escriure en castellà. Juntament amb les dues poesies hi havia uns comentaris sobre la importància del retorn del crucifix a les escoles:

«Con motivo de la reposición de la imagen de Jesús Crucificado en los centros docentes, hemos recibido dos composiciones en verso alusivas a nuestro Redentor en la Cruz.

Podrán nuestros lectores saborearlas a su placer, y ninguna de ellas necesita presentación. Ellas ambas se abren camino en el ánimo de todos, y estamos seguros que los que las leyeren con atención han de sentir la fruición estética que produce todo lo bello.

Es un hecho, el de la colocación del Crucifijo, de una enorme trascendencia en toda España. Pero nos permitimos llamar la atención sobre el carácter simbólico del acto y de su verdadera importancia.»

El text pretenia exposar la importància del fet, especialment per a l'educació de la infància.

«Que las inteligencias y las voluntades y los sentimientos de los escolares sientan el contacto de la influencia bienhechora de Jesús y con ello iremos preparando la cantera de donde hemos de sacar los sillares vigorosos y aptos para la construcción del nuevo y grandioso edificio nacional.»

Però, a més, l'article afegia que era necessària la col·laboració entre l'Estat i l'Església per consolidar aquest nou projecte a Espanya:

«Tarea árdua y espinosa que requiere la actuación conjunta y coordinada de las autoridades civiles y eclesiásticas, que al fracasar esta actuación, ha fracasado el acto simbólico del retorno de Cristo en las escuelas, y en vez de construir un desagravio, resultaría un escandaloso escarnio.»

Així, es publicà un poema de Maria Antònia Salvà al setmanari local *La Semana* el 3 d'octubre de 1936, amb motiu de la restitució del crucifix a les escoles de Lluçmajor. A la portada, juntament amb el de Maria Antònia Salvà, hi havia un altre poema de Francesc Pomar, que també versava sobre la mateixa qüestió i que es titulava «El Retorna», escrit en castellà.

AL CRUCIFIX,¹¹

Especialment venerat a Mallorca en la popularíssima figura de La Sang.

Coronat el cap d'espines
i de sang empurpurat,
resplendiu de llums divines
Bon Jesús Crucificat.

Quan nostra ànima es desola
malferida en dur fibló,
va a cercar a vostra escola
la dolcesa del perdó.

Més que l'arma de la guerra
sou l'estel qui du la pau;
feis florir de pau la terra
Vos qui amau i perdonau.

Cada cop que en nou Calvari,
Bon Jesús, sou escarnit,
acudim al Santuari
que Mallorca us té bastit.

Clarejant la lluminaria
hi teniu retaule d'or;
es encens nostra pregària
llanti encesa nostro cor.

Els feels qui remoregen
en devota oració,
com abelles vos rondegen
Santa Flor de Passió.

Oh la mel, la mel sagrada
que flueix vostra costat,
com la sap qui l'ha tastada
Bon Jesús Crucificat!

Maria Antònia Salvà

Però entre els antics companys de tertúlies literàries i d'inquietuds per la poesia a Mallorca es devia observar amb cert enuig la significació

¹¹ *La Semana*, 3 d'octubre de 1936, pàg. 1.

política amb el bàndol rebel dels germans Salvà de sa Llapassa. Aquesta composició poètica de Miquel Ferrà anava adreçada al germà de Maria Antònia Salvà, Antoni Salvà, tal com assegura Josep Massot:

«Segons amics íntims de Ferrà —Guillem Colom i la seva muller i Miquel Gayà, entre d'altres— aquest poema no anava adreçat, com algú pensa, a Llorenç Ribe sinó contra el director de “La Nostra Terra”, Antoni Salvà i Ripoll, entusiasta del *Movimiento* com la seva germana Maria Antònia i lligat a l'oligarquia local pel seu càrrec de secretari del Crèdit Balear.»¹²

Companyó qui ens has deixat
 quan el cel s'entenebria,
 quan l'Estel, velat de sang
 un fum d'odis s'obscuria,
 tu que a l'hora del gran dol
 abandonares la família
 i la nostra antiga fe
 en la prova de renúncies.
 Vindrà un jorn, sols Déu el sap,
 que a la llum de l'alba grisa
 la coloma de la Pau
 tornarà amb el brot d'oliva.
 Finirà la Passió
 —quina Pasqua dolorida!
 Hi haurà cendra en tots els cors,
 apagats els focs de l'ira...
 Un buf d'aire esfondrarà
 els castells de la Mentida,
 i la nua Veritat
 brillarà de llum vestida.
 Sí, enyorós del que has deixat,
 ton esguard que fou tan simple,
 albirés el cel net de calitges,
 Sant Martí del Canigó,
 que pregàvem junts un dia,
 i Sant Jordi i Ramon Llull
 fent brostar les arrels vives,
 t'acompanyin de bell nou
 al costat dels qui t'estimen.
 (Fragment)

12 MASSOT, J. (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 151.

També el desembre de 1936, Maria Antònia Salvà elaborà una composició poètica humorística on introduí algunes referències al nou cap de l'Estat espanyol, que segons Josep Massot fou composta durant el Nadal de 1936, quan una malaltia l'obligà a restar al llit:¹³

Benhaja el mortal
que avui per sa boca
pot tastar sa coca
del temps de Nadal;

que a mi, amb el meu mal,
per no estar dejuna,
pa torrat em cal
de farina bruna.

Farineta bruna,
oli sense sal...
Visca el General
de l'Espanya una!

Farineta bruna,
oli sense sal,
això és lo que em cal.
Visca el General!

A la vegada Maria Antònia Salvà va prologar l'obra poètica d'un familiar, Luis López Ripoll (1908-1937), que era fill d'un cosí, el capità d'Infanteria Antonio Ripoll Sauvalle, i que havia ingressat a l'Acadèmia d'Enginyers el 1925. El 1936, a l'inici de la Guerra Civil, es trobava destinat al Batalló de Transmissions del Marroc, i en esclatar la revolta es va adherir al bàndol rebel. El setembre de 1936 va resultar greument ferit en l'atac a la porta de Cambrón a Toledo, i un cop incorporat a la seva unitat, el 12 de febrer de 1937, moria en acció de guerra pels voltants de la localitat de Pinto, a prop de Madrid. Luis López Ripoll també tenia vocació de poeta i a la seva mort es va publicar un petit opuscle amb alguns poemes seus que fou repartit entre el seu cercle d'amistats i entre els seus companys militars. Maria Antònia Salvà rebé la proposta de fer-ne el pròleg, que començava així:

13 MASSOT I MUNTANER, J. (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 160.

«Feliz de dar la vida por su Patria con la cruz al pecho desde el Movimiento Nacional...»

També Maria Antònia Salvà quedà consternada per la repressió que els religiosos patiren a Catalunya durant la Guerra Civil. En la seva correspondència privada s'observa la seva desolació pels assassinats de clergues a Barcelona:

«També he sabut fa pocs dies que Mossèn Pere Verdaguer, de Vic, escriptor i poeta, a qui jo devia tantes atencions, fou assassinat (com tants d'altres) en la passada revolta. Amb ell són set els bons amics meus sacrificats no més en el ram eclesiàstic, en el militar i l'armada. Hi he d'afegir encara quatre parents benvolguts dels qui només un morí combatent, els altres bàrbarament assassinats.»¹⁴

Es dona la circumstància que eren clergues que ella havia conegut i amb qui havia mantingut alguna correspondència:

«Una nova ben contristadora, per mi, qui l'ignorava, m'és arribada també no fa gaire: la de que el P. Ignasi Casanova, S.J. —tan benemèrit— també fou una de les víctimes de la passada revolta.»¹⁵

Passat el suport inicial a la rebel·lió a la República es pot veure com la poeta de Lluçmajor deixa de fer actes públics de suport cap al nou règim. Ella s'adona que les noves autoritats observen amb mals ulls les manifestacions en llengua catalana i especialment quan la censura militar manifesta el seu desacord amb la correspondència privada que ella envia i rep en català.

A partir de 1937-1938 les cartes passen la censura militar. Des d'aleshores les escriu en castellà, després del comentari per escrit que un censor militar feu a una de les seves cartes: «*En España se escribe y se lee el idioma castellano que es el oficial. El Censor,*»¹⁶ En alguns casos, Maria Antònia Salvà i Miquel Ferrà s'envien cartes per mitjans privats per evitar la censura militar.

En relació amb la política tributària de l'Ajuntament de Lluçmajor, hem localitzat una queixa de Maria Antònia Salvà que evidència la certa autoritat moral que devia tenir la poeta, perquè segurament és

14 GAYÀ SITJAR, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, setembre de 1939*. Palma: Editorial Moll, pàg. 222.

15 GAYÀ SITJAR, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, setembre de 1939*. Palma: Editorial Moll, pàg. 238.

16 GAYÀ SITJAR, M. (2006). *Epistolari de Maria Antònia Salvà a Miquel Ferrà, setembre de 1939*. Palma: Editorial Moll, pàg. 203.

de les poques cartes de queixa que foren enviades al Consistori de Lluçmajor durant la Guerra Civil.

Així, es produí un augment d'impostos per contribuir a l'esforç bèl·lic i a les necessitats del nou règim. En alguns casos els impostos, com el de la contribució rústica de 1937, havien multiplicat per deu la seva quota en relació amb els de 1936, com denuncià Maria Antònia Salvà en una carta dirigida al batle de Lluçmajor.¹⁷ Aquesta és interessant perquè mostra les relacions econòmiques que s'establien entre el propietari de la terra i el parcer —que a Mallorca es coneixia amb el nom d'*amitger*—, ja que la poetessa de l'Escola Mallorquina vivia de les rendes que li proporcionaven les seves propietats, eminentment agràries.

La carta fou redactada el 14 de juny de 1938 i comença amb una afirmació rotunda per part de la poetessa: *«He quedado espantada ante las cuotas exorbitantes del impuesto “Exacciones municipales del año 1937” cuyos recibos acaba de pasarme mi hermano después de haberlos pagado a mi cuenta.»*

Ella afegeix que comprèn que la situació d'excepció que es viu amb el conflicte bèl·lic justifica un augment dels impostos, però també afirma que aquest augment no ha repercutit de la mateixa manera a totes les propietats del municipi, i que hi ha altres persones que disposen de propietats més grans però que no són gravades amb la mateixa proporcionalitat que les seves: *«Comprendo que en virtud de las circunstancias actuales se hayan aumentado dichos impuestos pero es tal la diferencia en relación a los años anteriores y también en relación a lo que han pagado otros propietarios que poseen más que yo, que no puedo menos que protestar por ello y pregunto respetuosamente el motivo de haberme gravado así en la repartición.»*

A més, Maria Antònia Salvà els posava un exemple sobre aquesta pujada d'impostos desmesurada: *«... en cinco años (1932 a 1936) la cuota anual ... fue de 51,60 pts. Y he aquí que para el año 1937 me señalan nada menos que 583,86 pts.»* És a dir, els impostos a pagar per l'escriptora havien pujat un 1000 %. Una xifra evidentment molt alta, sobretot per l'acord que tenia la propietària amb l'*amitger*, pel qual aquest es feia càrrec de la meitat de la contribució rústica. Per tant, el pagès passava d'haver de pagar 25,80 pessetes a pagar-ne 291,93, en unes circumstàncies que la poetessa descriu com a adverses per a l'agricultura dels anys del conflicte: *«... mayormente con las quiebras experimentadas últimamente en la hacienda: muerte del ganado de*

¹⁷ AML, Correspondència de 1938, Sig. 2508, Carpeta particulars, carta de Maria Antònia Salvà al batle de Lluçmajor del 14 de juny de 1938.

cerda, escasísima cosecha de almendras, y otras.»

Aquesta carta és interessant per diverses qüestions: Primer, perquè Maria Antònia Salvà és l'única persona que es queixa per escrit de la gestió tributària de l'Ajuntament franquista. Segurament, altra gent també ho degué fer, però de paraula, en una conversa informal amb el batle o algun regidor. En canvi, la poetessa no té cap inconvenient a deixar constància de la seva discrepància amb la gravació tributària de les seves propietats rústiques. Segona, és interessant perquè la queixa deixa caure que els criteris per a la imposició tributària no són gaire clars perquè —argumenta Maria Antònia Salvà— hi ha propietats de finques de majors dimensions que paguen menys impostos que la seva.

Un altra qüestió interessant a partir del contingut de la carta és que durant la República les propostes de pujada d'impostos del govern republicanosocialista del consistori eren rebatudes pels regidors de la dreta perquè consideraven que la propietat rústica ja era suficientment gravada amb impostos. Però el consistori republicà defensava la pujada d'impostos per millorar l'educació i la sanitat públiques, en canvi l'ajuntament franquista apujava els impostos per destinar-los al pressupost militar.

En definitiva, Maria Antònia Salvà formava part de la classe benestant d'ideologia conservadora i també propera a l'Església que va veure amb bons ulls la rebel·lió del juliol de 1936, com un intent de restaurar els valors tradicionals que la Segona República havia posat en qüestió. La seva adhesió fou activa, en tant que publicà al setmanari *La Semana* entre octubre i desembre de 1936, així com el contingut d'altres poemes o escrits.

A partir de 1938, la censura a les cartes escrites en català incomodaren la poeta de Lluçmajor i es podria pensar que la seva adhesió al nou règim ja no era tan entusiàstica com a l'estiu de 1936. A la vegada, les notícies sobre els assassinats a Catalunya i altres zones republicanes de clergues i familiars degueren ser un motiu de reforçament de la seva ferma convicció que la rebel·lió de juliol de 1936 era una necessitat per a la restauració de la societat tradicional.

La seva voluntat de publicar composicions poètiques en català en els inicis de la Guerra Civil també evidencia que ella no acabava de copsar quins eren els objectius ni el sentit del nou règim que serà el Franquisme, especialment el de la primera etapa. Segurament el que diferencia la poeta de Lluçmajor d'altres escriptors intel·lectuals contemporanis mallorquins, molts d'ells amics seus, és que ella se significà clarament i públicament amb la rebel·lió, mentre que molts d'aquests, amics i companys de tertúlies literàries, mantingueren una actitud més passiva o com a mínim menys activa que la de Maria Antònia Salvà.

Miscel·lània

ELS QUARTERS DE CARABINERS. PROJECTE DE CONSTRUCCIÓ D'UN QUARTER A CALA PI (LLUCMAJOR)

Celso Calviño Andreu

Introducció

Aquesta comunicació sobre el Cos de Carabiners forma part de les dues anteriors que s'exposaren en les primeres i segones Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor, i es complementen amb altres que es varen publicar en jornades locals d'altres municipis. Ara bé, aquesta està centrada de forma específica en els quarters de carabiners. La raó és haver trobat en un arxiu la documentació i les planimetries per a la construcció d'un quarter a Cala Pi, que per diverses raons no es va dur a terme.

Els carabiners no sempre estaven aquarterats, en molts de llocs vivien a cases particulars i en cas d'haver-hi quarter eren cases llogades. En aquests quarters normalment només hi pernoctaven els carabiners fadrins. A molts indrets també hi havia cases, casetes o barraques que servien d'oficines o d'aixopluc quan duïen a terme el servei de duanes o feien la guàrdia per la costa. En el cas de les Illes Balears, hi havia quarters solament en algunes poblacions —indubtablement queda constància d'on n'hi havia per la documentació tant oficial com de la premsa escrita.

Per tant, abans de començar a parlar sobre el projecte de construcció del quarter de Cala Pi, anomenarem de forma general els quarters de carabiners que hi havia a les Illes Balears, dels quals tenim constància, des de la fundació del cos l'any 1829 fins a la seva desaparició l'any 1940, i ens centrarem en les dades que hem obtingut durant la investigació, perquè ens ajudarà a entendre millor els problemes d'habitatge que tenien els membres del Cos.

També s'exposa una llista dels carabiners que varen estar destinats a Lluçmajor i que duïen a terme el servei a Cala Pi,¹ de la qual es poden deduir moltes de coses, com per exemple que la immensa majoria eren naturals de la Península i que sofrien mobilitat amb els canvis de post, secció i comandància. Tot ajuda a entendre millor el Cos de Carabiners.

¹ Solament els anys 1912 i 1913.

El Cos de Carabiners

Per un Reial decret de 9 de març de 1829, signat al Real Sitio de El Pardo, durant el regnat de Ferran VII, es va fundar el Reial Cos de Carabiners de Costes i Fronteres. El militar escollit per organitzar-lo fou l'Excel·lentíssim Mariscal de Camp José Ramón Rodil y Pampillo, que en fou designat inspector general.

La missió principal del Cos, com s'explicitava en l'article 1r del seu Reglament militar, era, com a resguard fiscal, impedir i confiscar el contraban i el frau. També es deia que era un cos integrat a l'Exèrcit, que reunia el doble caràcter de resguard fiscal i organisme militar, i com a tal desenvolupava el servei de guarnició i de campanya que li ordenaven les autoritats competents. Un altre punt important era que sempre que fos possible, sense desatendre el seu peculiar servei de repressió del contraban, havia de proporcionar els auxilis que reclamassin les autoritats per a la rigorosa execució de les mesures sanitàries, així com la persecució i la detenció dels delinqüents, desertors i pertorbadors de la tranquil·litat pública.²

La vida als quarters

Als quarters es passaven periòdicament revistes d'inspecció per veure si el servei s'exercia amb exactitud i es vigilava la zona encomanada a cada parella; si l'armament, el vestuari i l'equip dels carabiners estaven en perfetes condicions, i si anaven ben nets. Als de cavalleria, si els cavalls estaven ben disposats i ben mantinguts. També es revisava si els quarters estaven en les degudes condicions d'ordre i neteja.³

Per afrontar els lloguers dels quarters, que, com hem esmentat, la majoria de vegades eren cases llogades, es feia un descompte mensual en el sou de tots els carabiners, tant fadrins com casats, i tots ells hi contribuïen. Com hem dit abans, al quarter era obligació que hi pernoctassin els fadrins, ja que la immensa majoria de casats i les seves famílies podien viure a cases particulars llogades, i es pot dir que la quasi totalitat ho feien.⁴

El mes de febrer de 1865, el Ministeri de la Guerra notificava a l'inspector general de Carabiners que els càstigs o correccions per emborratxar-se, contreure deutes o dormir fora del quarter els havia d'imposar l'inspector general del Cos per l'article de 25 d'octubre de 1856, llevat que hi hagués sumari judicial, que en aquest cas

2 Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros. Ed. Imprenta de Carabineros. Madrid. 1927. Pàg. 13 i 14.

3 *Gaceta de Madrid*. N. 46. Dijous 16 d'abril de 1829. Pàg. 181.

4 *Gaceta de Madrid*. N. 40. Dijous 23 d'abril de 1829. Pàg. 193.

corresponia al capità general del districte per Reial ordre de 4 de setembre de 1846 i 31 de gener de 1851. Com veim, si els carabiners fadrins no dormien al quarter incorrien en falta greu i eren arrestats.⁵

Els quarters de carabiners a les Illes Balears

En la introducció dèiem que parlam en general dels quarters de carabiners perquè ens proporciona una idea molt clara dels problemes d'aquarterament que hi havia. Això ens ajuda a entendre millor la necessitat que tenien els membres del Cos de disposar-ne.

En diferents ocasions, per solucionar el problema que provocava l'aquarterament de la força, va ser exposat per distintes autoritats, entre d'altres pel director general de Carabiners, José Reina y Fe de la Torre. Aquest, l'any 1880, va proposar un augment de cinquanta cèntims de pesseta diaris en l'haver del carabiner per ajudar a pagar el lloguer que li costava l'habitatge, i també ho va aprovar l'any 1881 el general José Sanz Pose, que el va substituir en el càrrec. Ara bé, el mes de febrer de 1887, tot continuava igual. Es demanava per al Cos quarters on allotjar-se, ja que en alguns llocs s'empraven edificis de l'Estat, però eren insuficients i per això es llogaven cases particulars. L'Estat, si hagués construït quarters, hauria economitat molt, ja que pagaven molts de lloguers des de feia més de quaranta anys. En els pressuposts anuals hi havia una important quantitat per a lloguers de quarters, i com que no bastava es descomptava una part del sou de cada carabiner, a fi de completar el que sumaven els lloguers. És a dir, que als carabiners, que ja pagaven el lloguer de ca seva, encara els descomptaven part del seu sou per al manteniment de quarters.⁶

El mes de març de 1887, relacionat amb casa-habitatge, es deia que l'haver del carabiner era de 62 pessetes i 25 cèntims. D'aquí es llevaven mensualment 10 pessetes per pagar l'uniforme, caríssim i de baixa qualitat, que complet ascendia a 160 pessetes. També descomptaven per Humanitària 2 pessetes, pel llit 1, pel metge 0,75, pel segell de nòmina 10 cèntims, per la guia del carabiner 35 cèntims, i per la conducció de trimestre i peces uns mesos amb altres 15 cèntims. L'individu rebia, per tant, 47 pessetes i 80 cèntims, i com que no hi solia haver casa quarter, havia de viure en una casa particular amb un lloguer, el més baix dels quals era de 7 pessetes i 50 cèntims. El sou quedava reduït a 40 pessetes. Amb el que li quedava havia de comprar sabates i vestits, així com mantenir la seva família i pagar els relleus i trasllats que li feien fer per «conveniència del servei». Com

⁵ *Gaceta de Madrid*. N. 79. Dilluns 20 de març de 1865. Pàg. 1.

⁶ *El Correo Militar*. N. 3418. Dilluns 21 de febrer de 1887. Pàg. 2.

veim la problemàtica era greu.⁷

Respecte a les Illes Balears, la data més antiga de la qual tenim notícia sobre quarters de carabiners és la que fa referència a la del mes de febrer de 1830, en temps de Ferran VII, en què a la premsa es notificava que la façana del Quarter de Milícies Provincials, que donava a la murada de la mar de Palma, quarter del qual era coronel el comte de Montenegro, s'havia decorat i tenia exposats els retrats de Ses Majestats. Davant aquest quarter també hi havia el Quarter de Carabiners de Costes i Fronteres, igualment engalanat per a la dita celebració.⁸

Segons pareix, amb el temps, el seu emplaçament a Palma va canviar. Ho sabem per un edicte del dia 11 de gener de 1856, en què se citava Melchor Pujol *Tibo* perquè es presentàs al quarter de carabiners de Sant Francesc de Palma.⁹

Altra vegada el Quarter de la Comandància de Carabiners de Palma va tornar canviar la seva ubicació, ja que Don José Gómez Bianguí, que era coronel graduat i tinent coronel de la Comandància de Carabiners de Mallorca, feia saber que el dia 4 de febrer de 1870, a les 12.00 hores, al Quarter de la Llotja, s'havien de posar a la venda en pública subhasta els efectes de peces de llit per estar deteriorades.¹⁰ El mes de novembre de 1885, segons comunicava la premsa, als baixos de l'edifici del Consolat es va establir el Quarter de Carabiners de Palma.¹¹

El dia 2 de setembre de 1887, tornam a tenir referència del Quarter de Carabiners de Palma, ja que Tomás Pérez Navarro,¹² capità ajudant de la Comandància de Carabiners i fiscal instructor del sumari que se seguia contra José Sagrera Bauzá *Moix* pel delictes de sedició i insult a la força de carabiners, resident a Felanitx, s'havia de presentar en el període de deu dies davant la fiscalia militar situada a la Casa Quarter del Cos a la plaça de les Drassanes núm. 27 per declarar.¹³ El dia 12 de novembre de 1887, Emilio Benzo Quevedo,¹⁴ tinent de carabiners i fiscal d'un sumari obert, en virtut de la requisitòria citava el carabiner

7 *El Correo Militar*. N. 3436. Dimarts 15 de març de 1887. Pàg. 2.

8 *Diario Balear*. N. 51. 20 de febrer de 1830. Pàg. 206.

9 *Diario Constitucional de Palma*. N. s/n. 9 de gener de 1856. Pàg. 3.

10 Boletín Oficial Balear. N. 388. Dimarts 25 de gener de 1870. Pàg. 1.

11 *El Balear. Diario Político*. N. 1153. 25 de novembre de 1885. Pàg. 3.

12 Al paísà José Sagrera Bauzá (a) Moix, l'havien detingut quan conduïa un carro i cavalleria amb tabac de contraban.

13 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 3211. Dissabte 3 de setembre de 1887. Pàg. 3.

14 Com a tinent, el mes de juny de 1885 va ser destinat a la Comandància de Mallorca. El mes de novembre de 1886 va fer una confiscació d'un carro i una cavalleria major amb 320 quilos

de la 3a Companyia de la Comandància de Mallorca, Pascual Llopico Diago, que havia desaparegut a Lluçmajor quan es trobava de servei el dia 28 de setembre de 1887, perquè en el termini de deu dies es presentàs al Quarter de Carabiners de Drassanes per respondre en el sumari obert, i se li comunicava que si no ho feia seria declarat rebel. Era casat, de 40 anys, estatura 1,725, cabells negres, ulls terrosos, color moreno, nas regular i barba poblada.¹⁵

El Quarter de Palma, que com hem esmentat anteriorment es coneixia per la seva situació com a Quarter de la Llotja o Quarter de la plaça de les Drassanes, era un gran edifici que estava situat quasi davant la Llotja i que fou enderrocat. Hi havia les oficines de la Comandància, els pavellons per a les famílies dels carabiners i també les estables dels cavalls. Dur a terme la reforma urbanística de Palma era una preferència del Partit Republicà de Mallorca, ja que aquest, durant la Revolució de l'any 1868, tenia com un dels seus lemes l'enderrocament de les murades. Quan es va constituir la I República, el 13 de febrer de 1873, el seu primer president, Estanislao Figueras, va voler que el consistori de Palma manàs enderrocar les murades ja que, segons ell, ja eren inútils per defensar la ciutat, però el general Villavicioso s'hi va oposar. Davant això, des de l'Ajuntament de Palma es va tornar escriure a Estanislao Figueras per exposar-li el que el poble desitjava, i aquest va enviar l'ordre d'enderrocar-les. Des del Baluard de Chacón fins a la Porta del Moll va caure tot el que tapava la Llotja, i va caure amb tot això el Quarter de Carabiners.¹⁶

A causa de l'enderrocament d'aquest gran edifici, la Comandància de Carabiners de Palma va passar a ubicar-se en un edifici llogat del carrer de Sant Feliu i Montenegro, on va estar fins a l'any 1940.

En el municipi de Palma també hi ha constància d'un altre quarter, ja que el dia 4 d'agost de 1932 la Comissió d'Obres concedia subministrar i col·locar voreres a les voravies davant del Quarter del Cos de Carabiners del Terreno.¹⁷

Seguirem veient els problemes dels quaters en altres termes municipals de les Balears. En el cas del terme municipal de Sóller, hem de distingir entre el nucli urbà de Sóller i el Port, ja que en un

de tabac dins set fardells. El mes de desembre de 1886 fou elegit habilitat suplent. El mes de març de 1887 va fer una confiscació de 36 quilos de tabac de contraban i dos reus. El mes de setembre de 1889 va fer una altra confiscació de 16 quilos de tabac de contraban i el mes de maig de 1890 una altra d'un carro i una cavalleria major amb 4 quilos de tabac de contraban i una d'una caixa de distint gènere. De 1891 a 1894 va ser capità secretari, fins a l'any 1894. El mes de juny de 1897, ja de capità, va ser declarat apte per ascendir a comandant.

15 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 3243. Dijous 17 de novembre de 1887. Pàg. 4.

16 *La Unión Republicana. Periódico político y literario* N. 1703. 12 de febrer de 1902. Pàg. 1.

17 AMP. Llibre d'actes de 1932. AH 2201. Pàg. 414.

lloc i l'altre durant molt de temps hi va haver forces de carabiners. Respecte a quaters a Sóller, hi ha la data del mes de desembre de 1858, en què es va celebrar la tercera subhasta per construir una casa quarter al moll per allotjar la força de carabiners.¹⁸ L'any 1866, com veim, l'edifici que tenien els carabiners al nucli urbà de Sóller era una casa llogada, segons es desprèn del comunicat del 29 d'octubre de 1866 d'Antonio Pagés Lozano, sergent de la 1a Companyia i 3a Secció del post de Sóller, que es dirigeix al batle per comunicar-li que per ordres del tinent coronel els carabiners havien de ser traslladats del local que ocupaven, per estar en aquells moments en estat ruïnós. Encara que hi havia cases buides per llogar, els veïnats s'oposaven a llogar-les.¹⁹

La Direcció General d'Obres Públiques, el 18 de maig de 1892, publicava que s'havia de fer una subhasta pública per dur a terme les obres per a la reparació de les casetes de carabiners del Port de Sóller per 1.779,27 pessetes; la del Port d'Alcúdia per 975,48 pessetes, i la de sa Pobla per 1.648,40 pessetes. La subhasta s'havia de fer en la secció de Foment.²⁰

El 9 de gener de 1920, el comandant del Detall de la Comandància de Carabiners de Balears, Francisco Maldonado García,²¹ el primer cap de la qual era el tinent coronel Juan Rendón Sanjuán,²² feia saber que, havent de procedir al lloguer d'una casa situada a la ciutat de Sóller que reunís les condicions necessàries per servir d'oficines a la 2a Companyia i poder allotjar cinc individus casats i dos cavalls, convidava els propietaris d'edificis que per la seva capacitat reunissin aquests requisits i els volguessin llogar que presentassin les proposicions a les oficines de la Comandància de Carabiners de Palma, ubicades en el carrer de Montenegro núm. 4 o a la Casa Consistorial de Sóller. El lloguer era per tres anys prorrogables d'any en any i el preu del lloguer no podia excedir les 420 pessetes anuals.

18 *El Correo de Mallorca. Diario de Noticias y Avisos*. N. 9. 11 de desembre de 1858. Pàg. 3.

19 AMS. Carpeta 3364.

20 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 3960. Dijous 16 de juny de de 1892. Pàg. 1.

21 El mes de maig de 1918 va ascendir a comandant i des de la Comandància de València va ser destinat a la de Mallorca, on va estar fins a l'any 1920.

22 Com a 2n tinent el mes de març de 1897 va ser destinat a Eivissa. El mes de juliol de 1897 va intervenir en la brega entre un carabiner i un preferent. El carabiner va ferir d'un tir el propietari d'un bar on havia ocorregut la brega. El mes d'agost de 1898 va ser destinat a la Secció de Ciutadella. El mes de febrer de 1900 va ascendir a 1r tinent i des de Ciutadella va ser destinat a un altre lloc. Va ser substituït pel 2n tinent Rafel Mariano Monserrat. Ja de comandant el mes de desembre de 1917 va ser destinat de la Comandància de Lleida a la de Mallorca, on va estar fins al mes de juliol de l'any 1919, en què va ascendir a tinent coronel. El mes d'agost de 1919 tornà ser destinat a la Comandància de Mallorca. El mes de desembre de 1929 es va retirar de tinent coronel.

Si el propietari volia rescindir el contracte ho havia de fer saber amb dos mesos d'antelació. També havien d'anar a compte del propietari els desperfectes que es produïssin, i l'edifici s'havia d'entregar en el moment del lloguer en perfectes condicions. Ara bé, cada any, el propietari s'havia de cuidar d'emblanquinar-lo i netejar els pous negres. El Cos de Carabiners es comprometia a retornar l'edifici tal com l'havia trobat en el moment de fer-se'n càrrec.²³ El dia 1 de març de 1921, el tinent coronel primer cap de la Comandància de Balears, Eugenio Bonet Cortès,²⁴ torna dirigir-se altra vegada al batle per comunicar-li que es volia llogar una casa quarter a Sóller i que era necessari exposar-ho al públic durant vint dies consecutius.²⁵ Arran dels fets de juliol de 1936 i per les ordres rebudes del primer cap de la Comandància de Carabiners de Palma, que manaven que tots els carabiners de cada secció —en el cas de Sóller eren una trentena—, comandats pel capità Juan Ripoll Oliver,²⁶ havien d'estar concentrats, es va condicionar com a quarter, de forma provisional, el Teatre de la Defensora Sollerense. Allà disposaven de llits i oficines i anaven a menjar al Quarter de la Guàrdia Civil, encara que posteriorment habilitaren com a menjador la Cantina Escolar.²⁷

Com s'ha esmentat anteriorment, a Pollença també n'hi havia, ja que la premsa i l'opinió pública, l'any 1861, es queixaven que no hi havia ningú que ocupàs la plaça d'arquitecte oficial i que

23 AMS. Carpeta 3364.

24 De tinent coronel el mes d'abril de 1922 va ser destinat de la Comandància de Mallorca a la de Barcelona. Però el mes de maig de 1923 tornà ser destinat a la de Balears, i des d'aquesta el mes d'octubre de 1923 va ser destinat a la de Màlaga.

25 AMS. Carpeta 3364.

26 Va néixer el dia 17 de gener de 1894. L'any 1919 era tinent i estava destinat al Regiment d'Infanteria Constitució 29. De 1920 a 1922 formava part del Batalló de Caçadors Madrid núm. 2, que tenia la Plana Major a Tetuan. L'any 1923 va ingressar al Cos de Carabiners i fou destinat a la Comandància de Càceres, on va estar fins a l'any 1926. De 1927 a 1931 va estar d'excedent i disponible forçós a la 8a Regió afecte a la Comandància de Lugo, i posteriorment va passar a la Inspecció d'Alcohols de la Comandància de Granada. Va estar destinat de tinent els anys 1932 i 1933 a la Comandància de Balears. El mes de maig de 1933 va ascendir a capità i va ser destinat a la Comandància de Lleida de la 5a Subinspecció. Posteriorment va ser destinat altra vegada a la 5a Comandància de Balears, on va comandar la 1a Companyia i la 4a Companyia, amb la plana major a Felanitx (abril-agost de 1934). El mes de setembre de 1934, des de la 4a Companyia de Felanitx passà a la 2a Companyia de Sóller, on estava quan es produïren els fets de juliol de 1936. El dia 20 de juliol va formar part d'un piquet i a la plaça de Sóller, va llegir el ban de declaració de l'Estat de Guerra i després de destituir el batle i regidors va nomenar una comissió gestora. El mes d'agost de 1936 va manar la posició Caina del Front de Son Carrió. El 12 de juliol de 1937 passà a processat segons el Negociat de Justícia de la Secretaria de Guerra, d'acord amb l'article 9 del Decret de 7 de setembre de 1935. Rebé el premi d'efectivitat pels 18 anys d'oficial de 500 pessetes, com a excapità des d'agost de 1936 fins a desembre de 1937, en què fou donat de baixa.

27 *Setmanari Sóller*. N. 2577. 14 d'agost de 1936. Pàg. 6.

era necessari, ateses les obres que estaven aturades, com eren les noves presons del partit d'Inca, Manacor i Eivissa, un hospital en aquesta darrera, una casa quarter de carabiners a Pollença i una casa consistorial a Manacor, així com la reparació de l'església parroquial d'Alcúdia.²⁸

El dia 30 de maig de 1890 el governador civil comunicava al delegat d'Hisenda de Palma que l'arquitecte havia de posar les condicions per a les obres que s'havien de verificar al Quarter de Carabiners de sa Pobla, i es manava a l'arquitecte que fes un plec de condicions facultatives, que li pagarien els honoraris. S'havia notificat també a la Diputació.²⁹

Juan Mérida Picó,³⁰ capità de la 3a Companyia, amb residència a la vila de Manacor i autoritzat pel tinent coronel i primer cap de la Comandància de Balears, feia una crida per renovar el contracte de lloguer que ocupava la força d'infanteria del Cos destacada en aquesta localitat, d'acord amb les bases de la circular de la Direcció General de l'Institut núm. 11, de 24 de gener de 1884, que radicava en la capçalera d'aquesta companyia perquè els propietaris de finques urbanes enclavades en el radi d'aquesta vila i que reunissin les condicions adequades poguessin presentar proposicions al quarter del carrer d'Olesa núm. 22 abans del dia 4 d'agost de 1894.³¹ El quarter de Carabiners de Manacor va estar en una casa del carrer d'Olesa fins a la dissolució del Cos.

La força de carabiners de Felanitx també disposava de quarters, ja que el 22 de maig de 1922, el capità de carabiners demanava al batle un carro per transportar els mobles des del quarter de sa Colònia al de Felanitx.³² Sabem on estava emplaçat el quarter perquè el 2 de març de 1936 la Companyia Telefònica Nacional presentava una factura de 16,50 pessetes per cobrar i anava dirigida al quarter de Carabiners de Felanitx, al carrer de Jaume I núm. 159. Actualment encara hi ha l'edifici.³³

A Esporles, el quarter era una casa llogada. Allà el carabiner Francisco Lozano Martín,³⁴ de la 1a Secció de la 2a Companyia del post d'Esporles, el 9 de juny de 1922 demanava un carro amb

28 *Diario Constitucional de Palma*. N. 105. 14 de desembre de 1861. Pàg. 3.

29 Arxiu General del Consell de Mallorca. X-815/107.

30 Capità de la 3a Companyia de Manacor, el mes de juliol de 1884. El mes de novembre de 1895 va emprendre viatge amb el vaixell *La Unión* cap a València, on havia estat destinat.

31 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 4287. Dimarts 17 de juliol de 1894. Pàg. 3.

32 AMF. Registre d'entrades de documents i comunicacions 1918-1924.

33 AMF. Libramientos y cargámenes 1936. 2º trimestre. Ingresos y pagos. 2830.

34 Nascut a Corrales (Zamora). L'any 1920 va ser destinat al post d'Esporles.

cavalleria major per transportar uns mobles i altres efectes al quarter que havia d'ocupar la força d'aquest post.³⁵

El dia 20 d'octubre de 1891, Pedro Campos Teixidó, tinent coronel i primer cap de la Comandància de Mallorca, feia saber que, un cop acabat el 24 d'octubre de 1891 el contracte de lloguer de la casa quarter que actualment ocupava la força de carabiners destacada a Inca, situada al carrer de Valella núm. 20, i havent de llogar un nou edifici o renovar el contracte a l'actual, es feia públic perquè els propietaris d'edificis que reunissin les condicions necessàries per a aquarterament de la força de carabiners ho poguessin presentar en aquella oficina.³⁶

A les altres illes —Menorca i Eivissa— també hi havia quarters com a Mallorca. El dia 1 de desembre de 1891, Esmeraldo Rodríguez Buján,³⁷ capità de la 3a Companyia amb capçalera a Manacor, feia saber que acabant el dia 4 de juliol de 1892 el lloguer de la casa-quarter que ocupava la força de carabiners de Ciutadella (Menorca) i havent de procedir dins el terme de vuit dies a formalitzar un nou contracte pel temps de dos anys, pel preu de 15 pessetes mensuals, es feia públic perquè els propietaris interessats s'entrevistassin amb el capità a la casa-quarter de Manacor al carrer d'Olesa núm. 24. En aquest temps Ciutadella pertanyia a la 3a Companyia, que tenia la capçalera a Manacor.³⁸

El mes de setembre de 1936 el quarter de carabiners de Maó es va enderrocar, atès que pel seu estat solament s'emprava com a oficines.³⁹

A Eivisa també n'hi havia, ja que Mateo Cavanna Piñol,⁴⁰ tinent coronel i primer cap de la Comandància, feia saber que el dia 26

35 AME. Carpeta 661.

36 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 3859. Dissabte 24 d'octubre de 1891. Pàg. 3.

37 El mes d'abril de 1891 comandava la 3a Companyia i amb carabiners de la Secció de Manacor va fer una confiscació de 25 quilos de tabac de contraban, juntament amb un caporal i tres carabiners. El mes de juny de 1892 sortia la seva nova destinació a la Comandància de Bilbao.

38 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 3877. Dissabte 5 de desembre de 1891. Pàg. 4.

39 *La voz de Menorca. Diario republicano des de su fundación*. N 9484. Divendres 4 de setembre de 1936. Pàg. 1.

40 De comandant el mes de desembre de 1886 va ser destinat des de la Comandància d'Osca a la de Mallorca. El mes de gener de 1884 va ascendir a tinent coronel i va passar de primer cap de la dita comandància, on va estar fins a l'any 1886. El mes de febrer de 1884 com a cap que havia estat de la Comandància de Lleida va ser processat a conseqüència dels successos de la Seu d'Urgell, però en va ser absolt i reintegrat al seu lloc de feina. El dia 17 d'agost de 1886, amb força a les seves ordres, auxiliaren per sufocar un incendi ocorregut en un magatzem de fustes del carrer de Bobiana de Palma. La força va ser felicitada per les autoritats. El mes d'abril de 1889 era coronel subinspector de les comandàncies de Badajoz, Huelva i Càceres i posteriorment va ser destinat a comandar les de Navarra, Guipúscoa i Osca.

d'agost de 1885 tendria lloc a la ciutat d'Eivissa la subhasta per a un lloguer d'un edifici per a casa-quarter de carabiners.⁴¹ Altra vegada hi torna haver referències, atès que el mes de juliol de 1896 es feia públic que les persones que tenien una casa que servís per a quarter de la força de carabiners d'infanteria i marina podien presentar les proposicions de lloguer. Aquest seria per dos anys i el preu no podia excedir de les 15 pessetes mensuals.⁴²

En el cas d'Eivissa, el 2 de desembre de 1932, a proposta del Ministeri de la Guerra es decretava que es cedís la utilització del local denominat Sala d'Armes, situat al baluard de Sant Joan d'Eivissa, a la Comandància de Carabiners, destinat a quarter de la força d'aquest institut. S'havia de fer un inventari i la Comandància de Carabiners havia de conservar-lo i tornar-lo en bon estat. Signaven Niceto Alcalá Zamora i el ministre de la Guerra, Manuel Azaña.⁴³

En el cas dels carabiners de Lluçmajor, hem de dir que formaven la secció els posts de Lluçmajor, del Torrent des Jueus (s'Arenal) i de la Torre d'en Pau (es Coll d'en Rabassa). Dos d'ells, per tant, estaven dins el terme municipal de Palma. L'any 1927, José Aguiló demanava permís per construir un edifici destinat a quarter de carabiners en un solar del llogaret de s'Arenal, de conformitat amb els plànols i la memòria descriptiva que presentava. Estava situat on actualment és el carrer del Quarter, que en aquells temps era una zona de pinar i garriga coneguda com el Pinar de Son Sunyer.⁴⁴

Respecte al post de la Torre d'en Pau, que com hem dit pertanyia a la Secció de Lluçmajor, amb data 16 de juny de 1871 la Inspecció de Carabiners va aprovar la construcció d'una caseta de nova planta per allotjar la força de carabiners que practicava el servei a la Torre d'en Pau. La subhasta s'havia de fer el dia 10 de juliol de 1871. La paret i el sòtil de la caseta havia de ser de marès, a més de material (grava, calç i guix) per fer la cisterna, pedra per empedrar l'interior de l'edifici i taulons de pi de nord per a les bigues i per a la porta principal. Hi havia d'haver: habitacions per a la tropa, cambra per al cap del post, quadra, cuina, rebost i escala per pujar al terrat, canals per recollir l'aigua de la pluja i perxes als dormitoris de la tropa per col·locar el corretjam. Els terrenys eren comprats, el seu preu era de 300 pessetes i era adquirit en benefici de l'Estat. El total del pressupost pujava a 4.229 pessetes amb 78 cèntims.

41 Boletín Oficial de la Provincia de las Baleares. N. 2893. Dissabte 22 d'agost de 1885. Pàg. 3.

42 *Almudaina*. N. 3192. Dimarts 11 d'agost de 1896.

43 *Gaceta de Madrid*. N. 339. 4 de desembre de 1932. Pàg. 1621.

44 AMP. Llibre d'actes de 1927. AH 2196/3. Pàg. 178.

El dia 9 d'abril de 1907 el 1r tinent Manuel Ferrer Gómez⁴⁵ es dirigia al batle de Lluçmajor per dir-li que necessitava per a la secció un local on practicar els actes reglamentaris del servei i rebre les autoritats en les visites i revistes, i ho esperava en benefici de l'Estat. Confiava rebre de la Corporació la cessió d'un local propietat del municipi i, en cas de no haver-n'hi, que sufragàs el lloguer d'una casa particular destinada a quarter on es poguessin dur a terme les activitats abans esmentades.⁴⁶ L'alferes Juan Rodríguez Vargas,⁴⁷ des del Torrent des Jueus, el 16 d'agost de 1922 es dirigia al batle dient que, per haver de passar revista d'armament i inspecció a la força de carabiners de la secció a la ciutat de Lluçmajor el coronel subinspector i per no disposar l'institut de quarter ni local apropiat per a la realització d'aquest acte, esperava que el Consistori posàs a la seva disposició un local a la casa de l'Ajuntament on poder-lo dur a terme a les 9.30 hores del dia 23.⁴⁸

Els primers dies del mes d'agost de 1936, al començament de la Guerra Civil, els carabiners de tots els posts de la secció (Lluçmajor, el Torrent des Jueus i la Torre d'en Pau) foren concentrats a Lluçmajor, i allà, al Lloc Sagrat, empraren com a quarter la planta baixa de l'edifici del col·legi dels Frares de Bayerall, que posteriorment fou el local d'Acció Catòlica.⁴⁹

A part, hem de mencionar tres quarters que varen ser construïts seguint la pauta del de Cala Pi, és a dir, pels enginyers militars. Eren el de sa Colònia de Sant Jordi, el des Cosconar a Escorca, que pertanyia al post de Tuent, i el de Cala Mesquida a Artà.

Els quarters de sa Colònia de Sant Jordi, des Cosconar i de Cala Mesquida

D'aquests tres quarters, un d'ells, el de sa Colònia de Sant Jordi, ha desaparegut perquè l'enderrocaren per obrir un carrer, malgrat les accions duites a terme per ARCA per conservar-lo. Una de les

45 De 1883 a 1887 va estar destinat a la Comandància de Mallorca. El mes de gener de 1884, amb un sergent i quatre carabiners, va fer una confiscació de 85 quilos de tabac i un reu. Els anys 1907 i 1908 comandava la Secció de Lluçmajor.

46 AML. Sig. 2473. Correspondència 1907.

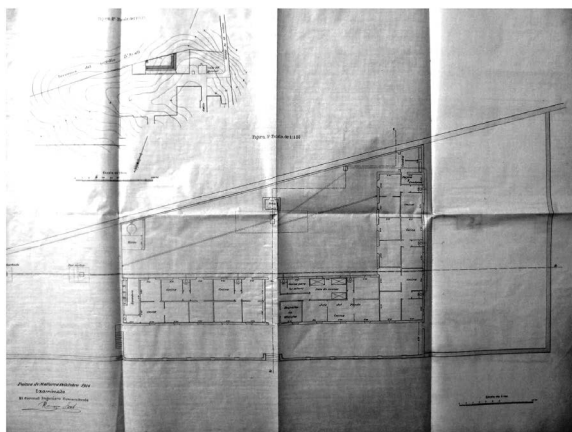
47 Com a alferes va comandar la 1a Secció de la 1a Companyia del Torrent des Jueus, d'agost de 1920 a setembre de 1921. El mes d'octubre de 1921 va ser destinat a la Comandància de Barcelona. De maig de 1922 a maig de 1923 tornà a comandar la 1a Secció de la 1a Companyia al Torrent des Jueus. El mes de maig de 1923 des de la 1a Companyia passa destinat a la 3a Secció de la 4a Companyia, al post de sa Ràpita.

48 AML. Sig. 2486. Correspondència 1922.

49 CALVIÑO, C. «Unes pinzellades sobre el cos de carrabiners i el seu temps». *Miscel·lània d'homenatge a Sebastià Cardell i Tomàs*. Edicions de Pinte en Ample. Pàg. 111.

propostes d'aquesta associació era emprar l'edifici com a museu del contraban.

El de sa Colònia de Sant Jordi el va projectar el capità d'Enginyers Ramón Taix Atorrasagasti. Es deia que estava situat a uns 14 quilòmetres de Campos i a uns 6 de ses Salines; que s'havia d'ubicar immediatament després de l'anomenada Casa del General, que es troba en entrar a aquest llogaret, i que els solars s'havien adquirit per a aquest fi. Havia de servir per allotjar un caporal com a comandant del post, sis carabiners amb les seves famílies i tres fadrins, a més de tenir una establa per a dos cavalls —de l'oficial i del seu ordenança—, ja que el post era d'infanteria.⁵⁰ El mes de desembre de 1918 va ser aprovat el projecte.⁵¹ Com a anècdota podem dir que el dia 22 de juny de 1937 el comandant del post de carabiners de sa Colònia, el caporal Juan Manjón Santaella,⁵² notificava al batle de ses Salines que al quarter no hi havia aigua.⁵³

Quarter de sa Colònia de Sant Jordi

La raó de construir el quarter d'Escorca era que els carabiners que vigilaven la costa de Lluc fessin el servei en millors condicions, ja que es trobaven molt allunyats de cap població. La força pertanyia a la 2a Companyia de Sóller i el post era conegut com a Post de Tuent. Es construïa en uns terrenys de la possessió des Cosconar, cedits pel seu

50 Archivo Militar Intermedio de Baleares. Caja 24. Casetas de Carabineros 1908-1924.

51 És la meua intenció fer una comunicació sobre el quarter de carabiners de sa Colònia de Sant Jordi, que va ser enderrocat per obrir un carrer.

52 El mes de febrer de 1936, recentment ascendit a caporal, des de la 1a Comandància de Barcelona va passar a la 5a de Balears. Va estar a la 3a Secció de la 4a Companyia al post de sa Colònia de Sant Jordi, de maig de 1936 a juny de 1938. El mes de juliol de 1938 va ser destinat a la 1a Companyia, i el juny de 1939 tornà a la 3a Secció de la 4a Companyia al post de sa Colònia de Sant Jordi.

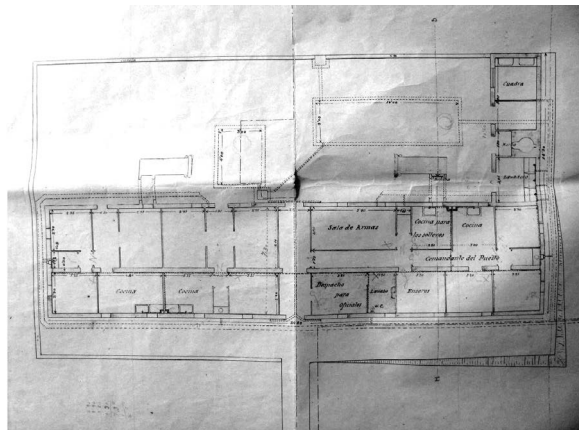
53 AMSS. 01.03.01.01.002.

propietari Don Joan March Ordinas, i s'havia d'inscriure en el registre de la Propietat a nom del Cos de Carabiners.

Quarter d'Escorca

El projecte de construcció del quarter de Cala Mesquida, enviat al Ministeri de la Guerra el dia 11 de setembre de 1920, el va fer el capità d'Enginyers Juan Cerdó Pujol. Es deia que se situaria a uns 6 quilòmetres de Capdepera i a uns 13 de la població d'Artà, i que s'edificaria a la part esquerra de la cala, en uns terrenys cedits per la propietària de la possessió, Isabel Esteva. S'havien de construir pavellons per albergar un caporal o sergent com a comandant de post, vuit carabiners casats, dos de fadrins i una establa per a cavalls. El dia 10 de gener de 1922 el general en cap de la Secció d'Enginyers del Ministeri de la Guerra deia que s'havia autoritzat el projecte i aquest es faria per contracte mitjançant subhasta pública local. Les despeses, que eren de 94.590 pessetes, serien a compte del Ministeri d'Hisenda.

Quarter de Cala Mesquida

El quarter de Cala Pi

La Comandància de Carabiners de Balears, amb dates 14 de maig, 7 de juny, 12 de juliol i 9 d'agost de 1912, seguint les ordres de la Direcció General de Carabiners, va fer arribar a la Comandància d'Enginyers de Mallorca⁵⁴ el que disposava l'article 10 del Reglament per a compliment del Reial decret de 28 de maig de 1902, perquè es procedís a l'estudi i la redacció d'un projecte per construir una casa quarter per allotjar el personal de carabiners que exercia la guàrdia a Cala Pi.

⁵⁴ Plaça Militar de Palma.

En l'apartat sobre la conveniència i necessitat de l'obra que s'havia de dur a terme es presentaven una sèrie de raons. Una d'aquestes, i podríem dir que la principal, era la importància de la seva situació estratègica a la regió sud de l'illa, davant de la costa de Cabrera i entre els caps Blanc i Salines, i que des d'allà es podia controlar una gran part del contraban que s'introduïa a l'illa. A més, des d'aquest punt es podia vigilar una gran extensió de costa del migjorn de Mallorca, inclosa l'illa de Cabrera. Això implicava que es pogués dur la defensa de la zona, ja que una força armada com la del Cos de Carabiners podia avisar de qualsevol desembarcament i fer front a forces desembarcades si eren de poca importància. També vigilar i controlar el moviment de forces superiors i el trànsit i la direcció que podien seguir vaixells enemics que en cas de guerra es dirigissin cap a Palma.⁵⁵

Els carabiners de Lluçmajor, per realitzar la seva labor de vigilància, s'havien de traslladar des del nucli urbà del poble fins a la costa, a uns 18 quilòmetres. Això implicava dur a terme un penós servei, a causa del llarg camí que havien de realitzar constantment per cobrir la guàrdia a tan gran distància. D'aquí sorgia la necessitat de dur a terme la construcció d'una casa quarter en aquest indret, ja que implicaria un resultat millor per al servei i la repressió del contraban.

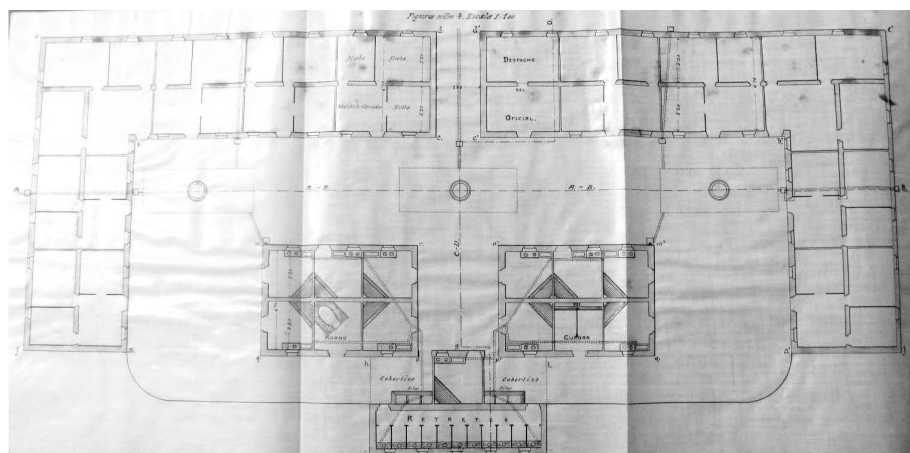
El coronel comandant d'Enginyers de la Plaça de Palma, amb data 12 d'agost de 1912, va ordenar al capità Ramón Taix Atorrasagasti que preparàs un projecte sobre com seria aquest quarter, i una vegada acabat, l'any 1913, es va presentar. La ubicació del quarter, que s'havia programat fer apropiat de la torre de Cala Pi, era deguda al fet que aquests terrenys eren propietat de l'Estat i que en aquells moments pertanyien al Ministeri d'Hisenda.⁵⁶ Tenien una superfície de 13.570 metres quadrats.

S'hi havien de poder allotjar, en un principi, onze famílies de carabiners, i a més hi havia d'haver dues estances per a l'oficial que hi anàs a passar la revista. Els onze pavellons havien de tenir uns 43 metres quadrats de superfície cada un, a excepció dels situats en els angles, que resultaven una mica més grans. A cada família li corresponia una habitació com a vestíbul-menjador i altres tres com a dormitoris. Ara bé, a la circular núm. 2 de la Direcció General de Carabiners, s'aconsellava que solament es destinassin a cada família

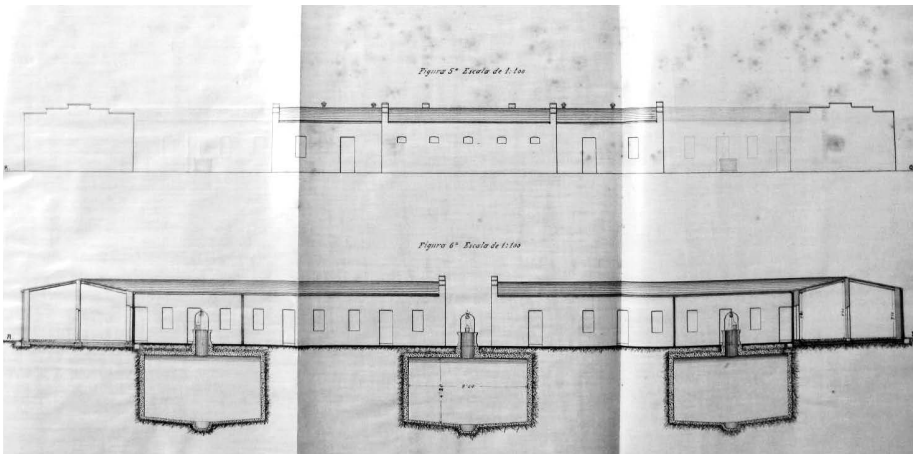
⁵⁵ Hem de tenir en compte que la I Guerra Mundial va començar l'any 1914.

⁵⁶ El mes d'octubre de 1850, Bravo Murillo va signar, per ordre de la reina, el que demanava la Direcció de Duanes i Aranzels sobre la conveniència de passar els torrers i les torres de costa a l'Administració del Ministeri d'Hisenda. Així, el gener de 1851, es va fer càrrec de tot la Inspecció General de Carabiners.

dues habitacions, cuina i servei, però el capità Taix proposava tres habitacions per evitar que els fills i filles dels carabiners haguessin de dormir en la mateixa. La construcció havia de constar solament de planta baixa, amb les cuines i els serveis a l'exterior, i el pis havia de tenir una certa altura sobre el terreny on estava assentat. Com que aquest quarter s'havia d'edificar en un lloc despoblat, per qüestions econòmiques, no es proposaven adornaments de cap classe. Així, tots els locals s'emblanquinarien i únicament es proposava pintar les habitacions que servien per a l'oficial i posar-los cel ras. La coberta a més seria de l'estil del país, amb llenyams de fusta i a sobre marès de 0,03 metres de gruix i teules, aquestes ben assegurades per fer front a les fortes ventades. Havia d'estar dotat d'aigua potable, per això s'havien de construir tres cisternes que havien de recollir l'aigua de pluja, ja que no es disposava de cap altre mitjà més econòmic per proveir-ne. Es deia que no hi havia cap font que permetés poder aprofitar les seves aigües. Una de les cisternes recolliria l'aigua dels terrenys confrontants i es podria destinar a usos corrents, i les altres dues, que recollirien l'aigua de les cobertes, s'emprarien per beure. Cada cisterna tendria una cabuda de 100.000 litres. A l'exterior hi havia una establa per a cinc cavalls, un lloc cobert per al forn de pa amb cinc cuines i una zona coberta per als serveis. Respecte als serveis, es deia que la proximitat a la mar facilitava l'evacuació de les aigües brutes de cuines i rentadors. Cada cuina tenia un pedrís amb dos fornets i un rentador. Aquest petit edifici on estava emplaçat el forn i les cuines tendria una xemeneia, igual com les que hi havia a les cuines de les possessions. Aquest primer projecte el signava el coronel enginyer Ramon Fort i estava rubricat pel capità d'Enginyers Ramon Taix. Però fou desestimat per l'alt pressupost que representava.

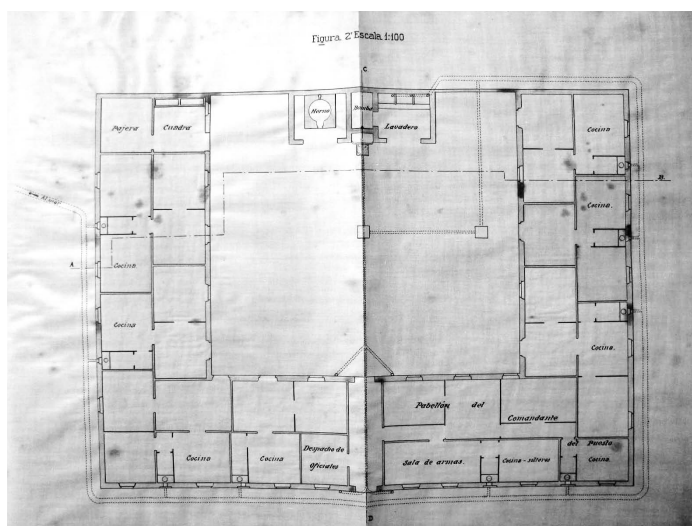
El 22 d'agost de 1913, el dit capità Taix va rebre un ofici del coronel enginyer que deia que el Ministre de la Guerra, amb data 14 d'agost, després d'haver examinat el projecte d'una caseta per a allotjament del personal del post de carabiners de Cala Pi, havia disposat la devolució del projecte perquè fos modificat d'acord amb les següents bases: La primera era que en redactar el projecte es procuràs la major economia possible en el pressupost. La segona deia que s'havia de procurar cenyir-se al programa de necessitats del post ajustant-se a les circulars de la Direcció General de Carabiners de dia 13 de gener de 1903 i 12 de maig de 1909 i tenir en compte les instruccions consignades en la Reial ordre dels avantprojectes de cases quarters del 12 d'agost de 1912 (DO número 180). La tercera manava reduir les extensions dels pavellons, incloent a cada pavelló la cuina i el servei, i que l'entrada s'havia d'efectuar per un portal de l'amplària que substituís el carreró que abans es proposava. També s'havien de reduir a una les habitacions consignades a l'oficial i no es projectaria cap altra construcció tret del forn i de la zona coberta pels rentadors. La quarta deia que s'havia d'estudiar una nova coberta que no empenyés sobre els murs de la façana. El signava el 22 d'agost de 1913 el general governador Brualla i el rubricava el coronel d'enginyers i, com hem esmentat al començament del paràgraf, anava dirigit al capità Ramón Taix perquè redactàs un nou projecte.

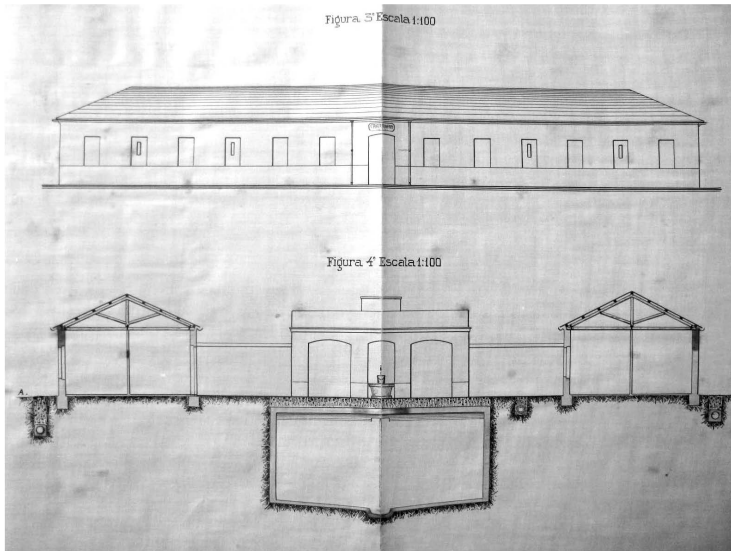

També es deia en els informes que l'emplaçament de l'obra es trobava apropat a la ruïnosa torre de Cala Pi, en un terreny planer amb un lleu pendent cap a la mar, que acabava en un penya-segat d'uns 50 o 60 metres d'altura, i que la natura del terreny era marès cobert d'una lleugera capa de terra vegetal.

Com hem vist, el primer projecte no va ser acceptat per qüestions pressupostàries. Per solucionar els problemes plantejats es deia que el projecte s'ajustaria a les instruccions rebudes. Es disposava d'una extensió suficient de terreny per a la construcció que seria d'un sol pis i tots els locals tendrien llum directa, és a dir, disposarien d'una bona ventilació. L'edifici seria d'una sola crugia, per la qual cosa s'obtenria economia en la coberta. Els materials emprats havien de ser d'ús corrent a la localitat per evitar els transports, que farien pujar els pressuposts, tenint en compte que la distància a Palma era d'uns 40 quilòmetres. Es feia referència també als materials, que serien del país, i que no s'empraria fusta, cartró, cuiró... ja que solament tenen aplicació per a obres provisionals i no eren bons en edificacions permanents, com havia pogut comprovar la Comandància d'Enginyers de les Balears.

Atenent-se al programa de necessitats del post i a les circulars de la Direcció General de Carabiners, així com a les instruccions consignades en la Reial ordre de redacció d'avantprojectes de cases quarters de 12 d'agost de 1909, es projectaren els pavellons següents: un per al cap del post, amb quatre habitacions; quatre pavellons per a carabiners casats amb dues habitacions; una sala d'armes, que havia de servir al mateix temps per a dormitori de dos carabiners fadrins, i un despatx per als caps i oficials. Tots aquests pavellons havien de disposar de cuina i servei interior. Recordem que en el projecte anterior aquests darrers estaven separats de l'edificació principal, és a dir, eren a l'exterior. També hi hauria una establa per als cavalls, forn per fer pa, un sol aljub i un rentador.

Carabiners que estigueren destinats a Lluçmajor i feien el servei a Cala Pi, des d'agost de 1912 fins a agost de 1913

Els anys 1912 i 1913, data en què es va presentar el projecte per a la construcció a Cala Pi, els carabiners de Lluçmajor pertanyien a la 3a Secció de la 3a Companyia, i per fer el seu servei diari cobrien dos trams de costa: un abastava des de s'Estelella fins al cap Blanc i l'altre des d'aquest punt fins al cap Enderrocat. Per dur a terme aquest servei s'alternaven, és a dir, unes vegades feien el servei en un lloc i altres vegades en l'altre.

La proposició de construcció del quarter a Cala Pi va ser un motiu d'alegria per a tots els carabiners de la Comandància de Mallorca en general, ja que qualsevol d'ells hi podia ser destinat A més, fins aleshores, havien de pagar un lloguer per habitatge i el que volien eren quarters amb pavellons. Ara bé, els que hi estaven destinats durant els anys 1912 i 1913 estaven molt pendents de la seva construcció, ja que això implicava poder disposar de més temps per estar amb les seves famílies i no haver d'efectuar desplaçaments llargs per complir el servei. En aquest temps el post el componien sempre un tinent, un sergent, un caporal, un corneta i onze carabiners. Quan un carabiner era destinat a un altre post o companyia era rellevat per un altre, per això la relació de tots ells era molt llarga.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Grau	Nom i llinatges	Alguns aspectes biogràfics
Ir tinent	Lucio Salamanca López	Va comandar la secció de Lluçmajor des del mes de setembre de 1912 fins al mes de febrer de 1914.
Ir tinent	Francisco Vázquez Reyes	L'any 1907 des de Maó se li va concedir passaport juntament amb la seva dona i dos fills, de 22 i 9 anys, cap a Irun (Guipúscoa). L'any 1909 va ser destinat de la Comandància de Navarra a la de Mallorca. Va comandar la 3a Companyia, 3a Secció de Lluçmajor des de gener de 1911 fins a agost de 1912. El mes de setembre de 1912 va ser destinat a la 2a Companyia, però el mes d'agost de 1913 tornà a Lluçmajor. El mes de setembre de 1913 va ser destinat a la 1a Companyia i d'abril a maig de 1914 tornà a Lluçmajor. El mes de desembre de 1917 va ser destinat des de la Comandància de Mallorca a la de Guipúscoa. El dia 4 de juny de 1919 va comparèixer a Menorca juntament amb el caporal Jerónimo Rodríguez García i el carabiner Francisco Vázquez Martín, per fer de testimoni contra José Vidal Sintés, acusat de contraban de tabac.
Sergent	José Vallejo Torrecilla	Va estar destinat a la 3a Companyia, 3a Secció en el post de Campos de febrer de 1912 a agost de 1913 i llavors va passar destinat al post de Lluçmajor, on va estar d'octubre de 1913 a abril de 1914.
Caporal	José Cañada Ramos	Va estar destinat al post de Lluçmajor de febrer a juliol de 1912. El mes d'agost de 1912 va ser destinat a la Comandància de Navarra.
Caporal	José Cardoso García	De juny de 1913 a juny de 1914 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Caporal	Manuel Gamarra Martínez	Destinat al post de Lluçmajor d'octubre de 1912 a març de 1913.
Preferent	Francisco Mingorance Moreno	De gener de 1911 a octubre de 1912 destinat al post de Lluçmajor i de febrer a maig de 1913 destinat al post del Torrent des Jueus.
Corneta	José Palazón Turpín	De gener de 1911 a novembre de 1913 destinat al post de Lluçmajor. Destinat a sa Pobra, que pertanyia a la 4a Secció de la 2a Companyia, de maig a desembre de 1914.
Carabiner	Carlos Alcoba Rubio	D'abril de 1911 a agost de 1912 destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Manuel Belda Fernández	Al post de Lluçmajor des de gener de 1911 a abril de 1913. A partir del mes de juliol fins al mes de setembre de 1911 destacat a Palma, i els mesos de gener a febrer de 1913 arrestat a Palma. De juliol a setembre de 1913, altra vegada destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Manuel Blázquez Barreiro	De juny de 1913 a juny de 1914 destinat al post de Lluçmajor. El mes de juliol de 1914 va ser destinat a la Comandància d'Osca.
Carabiner	Francisco Borreguero Fernández	Nascut a Palma el dia 10 de febrer de 1887. Destinat al post de Lluçmajor d'agost de 1913 a juliol de 1915. L'any 1921 concediren passaport gratuït a la seva mare, Francisca Fernández Ortega. L'any 1935 va ser destinat a la 1a Companyia a Palma. L'any 1940 estava destinat a la 5a Companyia, 3a Secció de la Ronda de Palma (anomenat també Nucli de Sosteniment de Calvià).
Carabiner	Juan Bravo Sánchez	Destinat en el post de Lluçmajor de març a maig de 1913.
Carabiner	Teodoro Cabrera Aparicio	Del mes de gener de 1911 al mes de novembre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Víctor Calvo Pérez	Destinat al post de Lluçmajor de juny a octubre de 1913.
Carabiner	Manuel Caparrós Ruiz	Destinat a la 3a Companyia, 3a Secció al post de Campos, de novembre 1912 a gener de 1913, i al post de Lluçmajor de febrer a juny de 1913. El mes de juliol de 1913 va ser destinat a la Comandància d'Estepona.
Carabiner	Antonio Del Viejo Hernández	Del mes de novembre de 1912 al mes de març de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Manuel Díaz Gómez Bejas	Va estar destinat a Lluçmajor de novembre de 1911 a desembre de 1912.
Carabiner	Juan Díaz Velasco	Destinat al post de Lluçmajor de març de 1912 a juny de 1913. El mes de novembre de 1913 va ser destinat a la Comandància de Lleida. Va tornar ser destinat a la Comandància de Mallorca i altra vegada al post de Lluçmajor, on el mes de setembre de 1916 amb el Ir tinent Santiago García González i els carabiners Juan Massanet Ordinas, Fermín Gómez Alonso, Juan Espinosa Zalaya i Antonio Quintana Serrano feren en aquesta demarcació una confiscació d'11 fardells de tabac de contraban d'un pes net

		de 223 quilos a més d'un reu. Altra vegada, juntament amb els carabiners Juan Massanet, Miguel Nicolau i Mariano Ripoll, el mes d'octubre de 1916, a la vila de Lluçmajor, confiscaren un fardell de tabac de 13 quilos de pes.
Carabiner	Servando Fernández Martínez	Nascut a Villacante (Leó). Destinat al post de Lluçmajor del mes de juny de 1911 al mes de maig de 1913. Va estar durant tot aquest temps com a escrivent a la Comandància de Palma. L'any 1940 era carabiner retirat i vivia a Palma.
Carabiner	José Guerra Cortés	A Lluçmajor hi va estar destinat del mes de juliol de 1913 al mes d'abril de 1914. L'any 1935 estava destinada a la 1a Companyia a Palma. I d'abril de 1936 a febrer de 1938 destinat a la 1a Companyia, 3a Secció al post d'Andratx. Tot aquest temps va estar destacat a Palma com a escrivent.
Carabiner	Diego Guerrero Martín	Destinat al post de Lluçmajor del mes d'abril de 1913 al mes d'agost de 1914. El mes de febrer de 1916 va ser destinat a la Comandància d'Estepona.
Carabiner	Justo Hernández Jiménez	Destinat al post de Lluçmajor d'agost de 1913 a març de 1914.
Carabiner	D. Fernando Hernández Rozas (Els carabiners que duïen el <i>Don</i> havien realitzat alguna acció heroica o meritòria.)	Va estar destinat al post de Santa Margalida, que pertanyia a la 4a Secció de la 2a Companyia, amb capçalera a sa Pobra, de juny de 1904 a juliol de 1905. D'octubre de 1912 a juny de 1914 va estar destinat al post de Lluçmajor i des d'aquí va passar al post del Torrent des Jueus, on va estar fins al mes de juny de 1915. El mes de juliol de 1915 va ser destinat a la Comandància d'Alacant.
Carabiner	Casimiro Iglesias González	Va estar destinat en el post de Lluçmajor d'agost de 1912 a març de 1913. El mes d'abril de 1913 va ser destinat a la 2a Companyia, 4a Secció al post de sa Pobra. Allà hi va estar fins al mes de juliol. El mes d'octubre va ser destinat a la Comandància de Girona.
Carabiner	Sebastián Limones García	Nascut a Barbete, província de Badajoz el dia 1 de juny de 1870. Va estar destinat a la 3a Companyia, 3a Secció, al post de Campos de setembre de 1912 a febrer de 1913, i al post de Lluçmajor en dues ocasions: el març i l'abril de 1913 i de gener a juny de 1917. El mes de maig de 1938 la seva dona, Dolores Santamaria, va fer una instància que no se li va concedir perquè no constava donat de baixa a la Humanitària. L'any 1935 vivia a Palma. Va morir el 18 d'octubre de 1937.
Carabiner	José Llopis Sales	Del mes de febrer de 1912 al mes de desembre de 1913 va estar destinat en el post de Lluçmajor. El mes de gener de 1914 va ser destinat a la Comandància d'Estepona.
Carabiner	José Manso Pedrero	De juliol a octubre de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Modesto Martín Gómez	De setembre de 1912 a febrer de 1913 va estar destinat al post del Torrent des Jueus i el mes de març passà a estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Eduardo Martín Madillos	D'agost a desembre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor. El mes de gener de 1913 passa a la Comandància de Guipúscoa.
Carabiner	Manuel Montoro Pérez	Els mesos d'agost i setembre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor i el mes d'octubre de 1912 passa a estar destinat a la 1a Companyia.
Carabiner	Diego Morán Olivas	Del mes d'abril de 1913 al mes de maig de 1914 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Ildefonso Muñoz Miranda	De juny de 1912 a juny de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor i de juliol a setembre de 1913 al del Torrent des Jueus. El mes d'octubre de 1913 va ser destinat a la Comandància de Guipúscoa.
Carabiner	José Pérez García	El mes de juny de 1913 estava destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Lorenzo Reinés Sabater	Va néixer a Palma. Era soldat del Regiment de Palma i el mes de març de 1906 va ingressar al Cos de Carabiners i va ser destinat a la Comandància de Càceres. De març de 1911 a octubre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor. El mes de maig va ser destinat a la 1a Companyia. L'any 1940 estava empadronat a Palma, tenia 62 anys i estava retirat.
Carabiner	Luciano Romance Torrado	D'abril de 1913 a març de 1914 va estar destinat al post de Lluçmajor. El mes de juny de 1914 va ser destinat a la Comandància d'Osca.
Carabiner	Sixto Romero Martínez	Del mes d'octubre de 1911 al mes de desembre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor, des d'on va passar a Campos, que pertanyia a la mateixa secció i companyia. Hi va estar fins al mes de juny de 1914. El mes de gener de 1913 estava arrestat a Palma.

Carabiner	Antonio Sánchez Expósito	Del desembre de 1912 al gener de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor. El dia 26 de juliol de 1929, estant destinat a la 1a Companyia, es va efectuar al Castell de Bellver l'amollada d'un gran nombre d'auells insectívors que havien estat decomissats per aquest carabiner quan s'embarcaven cap a Barcelona. Els auells foren posats a disposició de la Societat Protectora d'Animals i Plantes i el seu president, Antonio Pol, va ordenar-ne l'amollada, ja que a més de donar la llibertat als petits animalets s'afavoria l'agricultura. Des de la 1a Companyia passa a la 2a Secció de la 4a Companyia (Felanitx), al post de Portopetro, on va estar de març de 1934 a gener de 1935, que va passar a la 1a Companyia, 1a Secció al post del Torrent des Jueus. El mes de febrer de 1935, va passar destinat a la 1a Companyia, 3a Secció al post des Llamp (Andratx). Estant en aquest lloc el mes d'octubre de 1936 va passar detingut a la Comandància de Palma. Ell i altres carabiners a les 10.30 h del dimecres 22 de setembre de 1937 foren jutjats al local de l'Escola d'Arts i Oficis de Palma, segons la causa núm. 60 de 1936, instruída pel tinent coronel d'Artilleria Jutge José Ruiz Cardona. El tribunal estava compost pel coronel d'Infanteria Antonio Rosselló Balle com a president, i hi va actuar de vocal ponent el tinent auditor José Maria Alfin Delgado. Va acusar els encartats l'alferes del Cos Jurídic Militar Juan González Moro. El seu defensor va ser el tinent de carabiners Leopoldo Quiles Merino. El fiscal va demanar la lliure absolució per a ell. El tinent de carabiners Quilez i els altres defensors també varen demanar una sentència absolutòria per a tots. Al final, el tribunal va absoldre de tot aquest carabiner per no haver participat en res.
Carabiner	Maximino Tena Pulido	De novembre de 1912 a maig de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor. Els mesos de maig de 1913 va estar arrestat a Palma.
Carabiner	Santiago Teso Macías	D'agost de 1912 a abril de 1913 va estar destinat al post de Lluçmajor, i de maig de 1913 a març de 1916 a la 3a Companyia, 3a Secció al post de ses Salines.
Carabiner	Baltasar Valenzuela Beduar	El mes d'abril de 1906 va ser destinat a la Comandància de Mallorca. I de gener de 1911 a novembre de 1912 va estar destinat al post de Lluçmajor.
Carabiner	Ramón Vázquez Cutillas	A Lluçmajor de juny de 1911 a setembre de 1912. El mes d'octubre de 1912 va ser destinat a la 1a Companyia. Del mes de desembre de 1912 al mes de desembre de 1914 va estar destinat a la 4a Secció de la 2a Companyia, amb capçalera a sa Pobra, però destacat com a ordenança a la Comandància de Palma.

Epíleg

Com sabem, cap dels dos projectes presentats es va dur a terme, i els carabiners de Lluçmajor que anaven a la costa varen haver de continuar fent el llarg camí per a realitzar el seu servei. Durant el segle XIX els desplaçaments els feien a peu. Després, empraren la bicicleta, quan es va fer d'ús comú i el seu preu, econòmic, fins a l'any 1940. El servei d'aquestes parelles de carabiners era de tres dies per aprofitar el màxim de temps en els desplaçaments. Pernoctaven a les coves, barraques i casetes de la costa, i allà hi dinaven i sopaven, en moltes ocasions acompanyats de pescadors.

El mateix temps que es presentava aquest projecte del quarter de Cala Pi, se'n presentava un altre per construir: era el de sa Colònia de Sant Jordi —en els seus documents consta com a Colònia de Campos. Aquest darrer sí que va arribar a construir-se i per desgràcia, com hem esmentat anteriorment, al cap de quasi cent anys es va enderrocar.

Per ampliar tot el que hem exposat afegirem el que diu el Reglament Militar del Cos de Carabiners de l'any 1921: la força de l'Institut s'allotjava a casetes propietat de l'Estat, en edificis llogats per aquest de propietat particular, i si no es disposava d'unes i altres, en habitatges privats que llogaven els individus. Segons el 3r Negociat de la Direcció General, constava que a Balears hi havia quaters d'una o altra classe a Palma, Sóller, Santa Margalida, el Torrent des Jueus, Cala Figuera, Cala Bona, Tuent, Campos del Port (Colònia de Sant Jordi), Manacor, Sant Agustí, Esporles, Alcúdia, es Llombards i Eivissa, en total catorze.⁵⁷ El de la Torre d'en Pau no hi consta.

Per Reial decret de 24 de desembre de 1926 es va disposar que els enginyers militars deixassin de prestar els serveis referents a la construcció de quaters de carabiners, i que se n'encarregassin des del mateix moment els arquitectes al servei del Ministeri d'Hisenda.

Parlant de Cala Pi, i sense relació amb els Cos de Carabiners, cal dir que el segon intent de construir en aquest lloc fou quan l'enginyer director de la Junta d'Obres del Port de Palma notificava al batle el 24 d'octubre de 1934 que, per haver ordenat la Direcció General de Ports l'estudi d'un port refugi i escars a Cala Pi, l'Ajuntament de Lluçmajor hi contribuiria amb un 25 % del preu de les obres. El mes de novembre el batle contestava que com que el pressupost era d'unes 700.000 pessetes, l'Ajuntament no tenia capacitat econòmica per emprendre l'obra, segons Pau Tomàs Ramis —quantitat desorbitada per a l'època—, i que no creien justificada la construcció d'aquest port, ja que segons les opinions dels pescadors l'únic que demanaven eren uns escars i un petit dic de protecció.⁵⁸

El projecte de construcció d'un quarter de carabiners de Cala Pi està basat en els documents: Comandàncies d'Obres. Caixa 24. MA-3. Casetes de Carabiners. CHCMBAL.

Per acabar, vull donar les gràcies al personal de l'Arxiu Intermedi Militar de Balears, per l'ajuda i les atencions rebudes.

57 Reglamento Militar del Cuerpo de Carabineros. (1921). Tercera Parte, nota 10. P. 159-160.

58 TOMÀS, PAU. (2018). *S'Arenal durant la II República. Una visió municipal. Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2017*. Ed. Ajuntament de Lluçmajor. Pàg. 195.

AML. Sig. 2499. Correspondència 1934.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

JOAN DE VIDAL I SALVÀ (1905-1984). UN LLUCMAJORER DE MOLTES FACETES

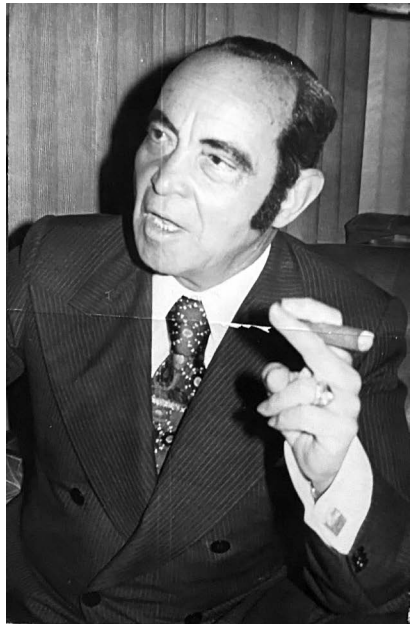
Bartomeu Carrió Trujillano

1. La importància del personatge

Joan Vidal Salvà va néixer el 7 d'agost de 1905 a Lluçmajor i va morir a Palma a l'edat de 79 anys (13 de novembre de 1984). El nostre protagonista mostrà durant la seva vida moltes facetes diferents per la seva professió, negocis diversos i inversions, posició social, foment de l'esport, presidència del Reial Mallorca i, finalment, la de benefactor del poble de Lluçmajor, molt lligada a la figura del darrer batle franquista, i de la Transició (1971-1979), Gabriel Ramon Julià.

Va néixer en 1905, però el seu carnet d'identitat posava 1910. Tenia per costum llevar-se anys, vestia sempre de manera impecable i també tenia l'obsessió pel seu pentinat i el seu bronzejat.

Joan de Vidal visqué diferents períodes del segle XX. Neix durant la Restauració en el regnat d'Alfons XIII, viu la Dictadura de Primo de Rivera, la Segona República espanyola, el Cop d'Estat de 1936, la Guerra Civil, la Dictadura Franquista i la Transició Democràtica. No se li coneix cap lligam amb el nacionalisme mallorquí, ni res a favor ni en contra de la llengua catalana. La seva postura política va ser la del govern del moment. Ell anava a la seva, a fer-se un lloc dins la societat i els negocis. I quan va ser necessari acabà donant suport al franquisme, i a la dreta d'Aliança Popular els primers anys de la Transició; ara bé, no participà en la política activa i anà sortint a la premsa a mesura que ja era un home de negocis ric, i les entrevistes que concedí

Joan de Vidal i Salvà.
Foto cedida per
Joan de Vidal i Ferrer.

foren per parlar del Reial Mallorca, dels negocis o d'ell mateix.

Va ser una persona que es va fer a ella mateixa. No li sabem més estudis que els de l'escola de policia de Madrid en 1928. La seva carrera va ser la vida i els negocis. Negocis que sabé adaptar oportunament a cada moment.

Pel que fa a fonts documentals, disposam del que surt a la premsa i als arxius. Consideram cert, així mateix, allò que hem pogut contrastar, encara que fos per història oral dels seus familiars i coneguts. Com a persona pública que va arribar a ser, hi ha gent que parla d'ell i li atribueix certa picaresca en diferents moments de la seva vida. Una picaresca que, com l'hem sentida contar, encara mostra més caires de la persona i el faria un personatge de novel·la o pel·lícula que podria reflectir, perfectament, una època farcida d'aquestes històries. Una trajectòria vital, per sobreviure o aconseguir un benestar, que va ser semblant a la de molts altres. Aquestes anècdotes o fets de picaresca no estan provats, però podrien ser perfectament veritat. En tot cas analitzarem aquells que són de més transcendència professional o econòmica.

Aquest no és un article o comunicació que hagi de ser complet pel que fa a la seva biografia. Per una part perquè no tenim l'espai cedit que sigui suficient. Però, sobretot, perquè no és el nostre primer article sobre Joan de Vidal. A l'anterior i primer ja donàvem una informació documentada i plena de notes aclaridores que podeu consultar en xarxa i que ens estalvien espai i moltes notes a peu de pàgina.¹

El que aquí pretenem és donar una visió general i resumida del personatge Joan de Vidal i Salvà —també abans Joan Vidal Salvà i al final amb el títol de Baró de Vidal, noms en general i principalment escrits aleshores en castellà. Alhora volem mostrar la petjada de Joan de Vidal a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, per tal de situar els anys de la infantesa i joventut, i els darrers anys de la seva vida, des de 1976 o 1977, en els quals fou el benefactor de la ciutat de Lluçmajor.

2. Les diferents facetes. Resum

Com hem dit, es pot acudir al nostre article anterior. Aquí només resumirem la trajectòria professional i pública —pel que fa a dirigent esportiu— de la seva vida, i completarem algunes de les coses que en aquell article no sabíem encara.

1 CARRIÓ, B. (2019): «Joan de Vidal i Salvà (1905-1984). Una primera aproximació a un personatge especial de la història de Mallorca». Recuperat de <<https://blocs.mesvilaweb.cat/tomeucarrío1201/2019/02/24/joan-de-vidal-i-salva-1905-1984-una-primera-aproximacio-a-un-personatge-especial-de-la-historia-de-mallorca/>>

-Soldat i suboficial d'Artilleria.

El 3 de maig de 1923, amb desset anys, començà voluntari el servei militar com a educand de corneta a Artilleria, al Regiment Mixt de Mallorca, al Puig de Sant Pere —Palma—, i firmà per quatre anys. El desembre de 1925 figura com a caporal. I a principis de febrer de 1928 surt a la premsa que havia ascendit a suboficial des de sergent, concretament brigada.

-Policia. *El Correo de Mallorca* de 7 de juliol de 1928 diu que ha aprovat i obtingut plaça per a l'Escola Nacional de la Policia Espanyola a Madrid, en la qual l'any següent ja serà policia del Cos de Vigilància —Cos d'Investigació i Vigilància durant la Segona República fins a 1940.² En aquell moment, entre altres coses, feu de «professor» en

Joan de Vidal, brigada en 1928, als 22-23 anys.

Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

Policia formada i benedicció del bisbe Joan Hervàs Benet cap a 1952-1954.

Joan de Vidal, a l'esquerra darrere del bisbe, du l'uniforme de comissari. Actual plaça del Comtat del Rosselló de Palma. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

² MIGUÉLEZ, J.M. (1997): «Transformaciones y cambios en la policía española durante la II República». A *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, f-I. Contemporánea, t. 10. P. 205-222. Recuperat de <<http://revistas.uned.es/index.php/ETFV/article/viewFile/2933/2793>>

una acadèmia (1930 i 1935 almenys) per preparar des de Palma les oposicions a l'Escola de Policia. El 1933 és ascendit a agent de segona classe i el 1934 és destinat a Alcúdia com a cap d'inspecció. Allà el trobà el cop d'estat de 1936. En un primer moment fou tancat al Castell de Bellver però aviat en sortí. Tot i que va ser separat del cos, després ho tornarem veure, el 1940 ja tornava ser membre del nou Cos Nacional de Policia; el 1945, inspector; el 1948, inspector en cap del Port de Palma; el 1951, comissari en cap del Port de Palma; el 1952, comissari en cap de la Policia de Ports, Aeròdroms i Fronteres, i el mateix any passà a comissari de la Prefectura de Policia de València —al barri de Russafa. El 1954 sembla que tornà a Mallorca. Després demanà excedència i el 1971 ja estava jubilat.

-Farinera La Paquita, Forn de La Pau i Pastisseria La Sultana.

El 1940 posà amb el seu sogre Sebastià Sabater una farinera al Coll d'en Rabassa, coneguda per *la Farinera d'en Vidal* i anomenada Fàbrica de Farines La Paquita —actual cap de cantó entre el carrer de l'Illa de Malta i el del Cardenal Rossell. També, aquells anys, passà a regir el Forn de La Pau —carrer de la Pau de Palma— i la Pastisseria La Sultana —carrer del Passadís— plaça del Marquès del Palmer de Palma. La Sultana, segurament, l'adquirí el 1939 traspassada de Joaquina Baucells, viuda de Lluçia Dot.³

Capsa d'ensaimades de la pastisseria La Sultana de Palma d'abans de 1936.

Joan de Vidal degué comprar La Sultana en 1939 i la vengué en 1955.

Allà hi hagué també Casa Radio Telefunken. Foto feta gràcies a Tomeu Arbona, que la té exposada al Fornet de la Soca.

³ Actes Ajuntament de Palma. 5 de maig de 1939. Pàg. 85. [Arxiu Municipal de Palma] AMP AH 2208. Recuperat de <https://pmi.palmademallorca.es/arxiu/actes/actes_1937_1978/actes_1939/>

Entre els anys 1954 i 1956 es va desfer d'aquests negocis coincidint amb els darrers anys del seu primer matrimoni amb Francisca Sabater Calafat, que morí el 1955. El Forn de La Pau el traspassà el 17 d'abril de 1954 a Joana Vallori Mateu i Bartomeu Cirer Arrom.⁴ La Pastisseria La Sultana fou traspassada a Rosa Dalmau Cantallops del Forn de Can Canet,⁵ segons consta en l'autorització municipal de 20 de desembre de 1955.⁶ I La Farinera fou venuda per ell i la seva sogra ja viuda, Margalida Calafat Estrades, en 1956, a Francisco Vicente Pérez, d'Elx, i la seva esposa Vicenta Coves Amorós.⁷

-Casa Radio AEG-Telefunken. Per les referències que el mateix Joan de Vidal dona, aquest negoci l'adquirí per traspàs el 1946. Casa Radio s'havia fundat el 1919 i almenys havia tengut de propietaris Vicenç Sabater Matri, que no hauria estat el primer, i després Jaume Fernández Armengol, que la vengué a Joan Vidal Salvà. Va regentar Casa Radio fins a la seva mort, i seva fou tota l'expansió amb moltes botigues i delegacions.⁸

Bossa de Casa Radio AEG-Telefunken. El dibuix és de la botiga central de la plaça del Marquès del Palmer amb el carrer del Passadís.
Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

4 AMP LA 62/23.

5 M'han confirmat aquesta dada dues entrevistes. La primera —11 de gener de 2020— amb Joan Canals Estarelles —de vuitanta-tres anys i propietari d'una botiga a la Costa del Teatre de Palma—, que va fer feina a La Sultana amb Joan Vidal Salvà a principis dels anys 1950, quan tenia 15 anys. La segona —5 de febrer de 2020— amb Santiago Oliver Arribas, de l'actual Forn de Canet de Palma, net de la fundadora del forn esmentat, Rosa Dalmau, que comprà La Sultana a Joan Vidal.

6 AMP LA 80/46.

7 Informació cedida per Pere Galiana Veiret, historiador del Coll d'en Rabassa.

8 Vegeu el meu article esmentat a la nota 1.

-Inversions en hotels. Joan de Vidal invertí significativament en accions dels hotels Alexandra de Can Pastilla, Nixe Palace de Cala Major, Hotel de Mar a ses Illetes —municipi de Calvià— i també a L'Hermitage d'Orient – Bunyola.

-Presidència del Reial Mallorca (1951, 1964-1966 i 1972-1974) i altres. Va ser president, polèmic tant per aconseguir l'ascens a primera com pel descens a segona, com pels problemes que conduïren a la tercera divisió en la temporada 1974-1975 que ell inicià. D'altra banda, la «droga» futbolística i d'altres esports, així com el sentit de prestigi personal, el dugueren a editar el setmanari *Fiesta Deportiva* (1974-1976), que va comprar a Pere Serra d'Última Hora. També fou president d'honor del Club Esportiu Espanya de Lluçmajor (1977-1984). I més coses, com la presidència de la Federació de Lluita Lliure com a mínim l'any 1952 i, també, promotor de molts de torneigs de futbol de diverses categories. El tennis, la pesca, el bàsquet, etc. tenien igualment els torneigs Baró de Vidal. Segons el seu fill, però, la seva gran passió va ser el Reial Mallorca.

Plantilla del Reial Mallorca presidida per Joan de Vidal a la temporada 1964-1965, que aconseguí l'ascens a Primera Divisió. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

Joan de Vidal i el tennista Manuel Orantes. Torneig de Tennis patrocinat pel baró de Vidal a finals dels anys 1970. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

-Baró de Vidal. El títol nobiliari el va aconseguir en 1976 a través del seu amic Sebastià Feliu de Cabrera i Quadreny, amb qui tenia almenys el negoci de l'Hotel L'Ermitage d'Orient. Fou una concessió del gran duc Vladímir Kíril·lovitx Romànov, cap de la casa imperial russa. Després la baronia fou aprovada pel comte de Barcelona, Joan de Borbó i Battenberg, en qualitat de cap de la família dels Borbons espanyols.

Títol de baró concedit pel gran duc Vladímir i aprovat per Joan de Borbó, comte de Barcelona. Juny de 1976. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

-**Loteria.** Segons diverses fonts orals, va treure una substancial quantitat de pessetes a la loteria, segurament quan estava a la Comissaria de Policia de València. En tot cas no es va fer ric per això.

-**Diferents propietats.** La primera de les propietats que coneixem de Joan de Vidal —després de Lluçmajor i ja casat— fou un pis a Palma, al carrer de Sant Miquel, a la primera planta de l'actual número 38. Posteriorment construï un xalet, dissenyat per l'arquitecte Francesc Casas (1905-1977), també a Palma, al carrer de Joan Miró —actual número 267— en 1951; aquesta nova casa era i és d'unes quantes plantes i té baixada directa a la mar. Uns quants anys després comprà i reformà la possessió de Ca n'Alou des Jurat a Felanitx en 1957 o 1958.

Casa de Cala Major de Palma amb publicitat de Telefunken.

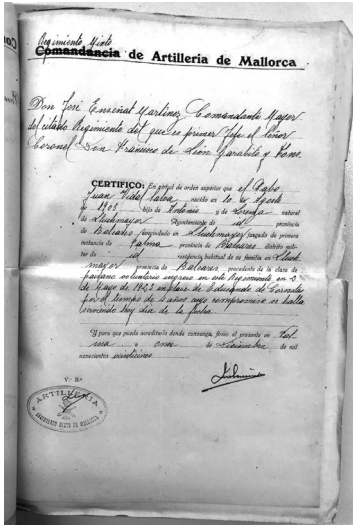
Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

-La darrera faceta, que desenvoluparem posteriorment, fou la de **benefactor de Lluçmajor.**

3. Les preguntes

Les grans preguntes que ens feim van diriges a intentar comprendre com actuà durant la seva vida. Si, com hem dit, amb desset anys (1923) ja entrà de voluntari a fer el servei militar, a finals de 1925 era caporal,⁹ i el 1928 ja era brigada, com varen ser aquests ascensos? Una font ens ha parlat de la Guerra del Rif, però queda de moment com a incògnita fins que no en trobem una prova documental concloent. Si hagués estat així en tendríem una

⁹ Reemplazo de 1926. Expediente general de Quintas. [Arxiu Municipal de Lluçmajor] AMLL 2008.

Certificat de 1925 entregat a l'Ajuntament de Lluçmajor com mentre ja feia el servei militar voluntari al Regiment Mixt d'Artilleria de Mallorca.

Document de l'AMLL
Sign. 2008.

quina relació té una cosa amb l'altra.¹³

Amb tot, va ser rehabilitat i el 1940 ja tornava ser policia. Això ens du a preguntar-nos què degué fer durant la Guerra Civil. Pel que fa al cop d'estat de 1936, que el trobà a Alcúdia, el seu fill interpreta que ell

explicació.

Com veim, i hi tornarem una vegada més, va ser separat del cos de policia el 1937 i, afegim alhora, així mateix de l'escalafó i classe de brigada de complement de l'exèrcit, cosa que ell va recórrer. En tenim la prova amb data de 21 d'abril de 1941, quan ja tornava ser policia. Almenys ho hem constatat documentalment pel que fa a suboficial el 14 de juny de 1937 i passat a soldat en data 21 de juny de 1937.¹⁰

Tot amb relació a haver estat pres durant poc temps al Castell de Bellver en 1936.¹¹ Per això el 1937 fou separat del Cos d'Investigació i Vigilància, després d'un expedient per la seva «antipatriòtica conducta».¹² En el tema de la sortida de la presó de Bellver, hem sabut per font oral que va ajudar un jove, Pere Fiol Rigo de Santanyí, a poder-ne també sortir, però no sabem

10 «Expediente Personal del Sargento Vidal Salvá, Juan.» [Archivo Intermedio Militar de Baleares] AIMB Capsa 312. Exp. 46.

11 CANYELLES, T., FERRERO-HORRACH, A. (2018): *Bellver, presó franquista*. Palma: Ajuntament de Palma. Pàg. 200.

12 (1937, abril 30). BOE.

13 (2020, febrer 22). Entrevista amb Joan de Vidal i Ferrer. Una primera entrevista ja l'havíem tenguda el 2 de febrer de 2019. En la segona ens digué que Pere Fiol Rigo, de can Moreta de Santanyí, estava tancat per error al Castell de Bellver perquè l'havien confós amb un germà seu que cercaven per comunista. Al llibre que esmentam a la nota 11, Pere Fiol no surt a la relació de presos, però això no vol dir res. Tots dos haurien coincidit a Bellver i Joan Vidal l'hauria ajudat, d'acord amb l'autoritat falangista o militar, que el traguessin del Castell. D'altra banda, aquesta història no sabem a quin entrellat pot dur, a excepció que Joan Vidal Salvà ja hauria aclarit la seva situació. Però quedem caps per fermar, una incògnita més. A Pere Fiol Rigo l'hem localitzat, relacionat amb l'antic Cafè Colonial de Palma. Unes altres entrevistes ens han confirmat la seva existència, amb una foto que ens cedí Joan de Vidal i Ferrer, i coincidien en una sèrie de punts amb Joan de Vidal i Ferrer, tot i que no sabien res de la presó de Bellver ni que el germà Nofre fos comunista. Una amb una neboda seva, Antònia Fiol Pons, i una altra amb una altra familiar, Magdalena Obrador Rigo, totes dues de Santanyí. Els Fiol Rigo eren tres germans: Bernat, Nofre i Pere.

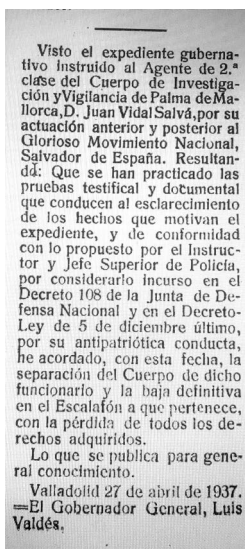
va ser fidel al govern constituït perquè així entenia la política. Però ben aviat cercà la manera de demostrar la lleialtat al nou règim feixista entenent que aquell era la nova legalitat. Com ho va fer? Sabem de la donació d'uns botons de puny d'or que la seva mare havia repartit dels botons del seu gipó als seus fills. Però bastava això? Perquè... ens tornam demanar, què va fer durant la Guerra Civil? Es va dedicar a labors d'espia o vigilància? Era també un membre de la policia secreta? No hem pogut accedir als arxius del Ministeri de l'Interior de Madrid i, així doncs, no sabem què

Joan de Vidal a Madrid cap a 1950 amb la seva primera dona, Francisca Sabater Calafat, amb qui es casà en 1931.

Foto cedida per Antoni Vidal Antich.

—casat en 1931—, Francisca Sabater Calafat, hi va influir. Amb el sogre posaren el negoci de La Farinera i pel seu compte, o el del

BOE del govern rebel de Burgos de 30 d'abril de 1937 com mentre és separat del Cos d'Investigació i Vigilància després d'incoar-li un expedient.

va passar amb el seu expedient ni què hi deu constar. Cosa hi va haver per fer-se perdonar, si no va ser tot un muntatge.

Com aconseguí la seva fortuna? Evidentment, Joan de Vidal va ser un jove ben espavilat primer. En quin sentit va fer servir la picaresca o l'enginy tampoc no ho sabem. Ara bé, s'anà situant, primer com a suboficial de l'exèrcit i ben aviat com a policia. Tampoc no sabem com va compaginar la qüestió de ser policia, comissari i home de negocis. El que està clar és que això el va afavorir. Tampoc no sabem, exactament, si la família de la primera dona

matrimoni, comprà dos forns. En els anys quaranta, els anys de la fam, el negoci de la farina va donar moltes fortunes.¹⁴

En quin sentit hi va influir l'estraperlo? Tampoc no ho podem respondre perquè, a pesar que fos molta la gent que s'hi dedicava, no hem trobat proves concloents que ho fes. Alguna font oral creu que sí i alguna altra no en sap res, però no es pot contrastar ara per ara.

I tampoc no sabem com va aconseguir la representació de Casa Radio en 1946, clar que ja havia fet diners amb la farinera i els forns. El canvi definitiu de negoci, això sí, es feu en el moment que ja no començaven a ser tan beneficiosos la farina i el pa. El 1946 és l'any de després del final de la Segona Guerra Mundial i la firma Telefunken havia de refer el seu negoci. Hi hagué contactes d'alt nivell? Són preguntes que no sabem si algun dia es podran respondre.

El segon matrimoni (1956) amb Antònia Ferrer Homar, filla del fabricant de sabates i ric empresari binissalemer Gabriel Ferrer Simonet, ja l'agafà en la posició de gran empresari i, a pesar que tot pot obrir portes a nous negocis, ell ja les tenia ben obertes.

La reflexió clau, però, és com era la seva personalitat: espavilat, emprenedor, feiner, dominador de les relacions personals i comercials, bravejador a la seva manera, presumit. D'altra banda, veim en Joan Vidal, Joan de Vidal, un afany de voler ser reconegut. Ansiós d'ascens

Joan de Vidal i la seva dona Antònia Ferrer Homar, amb qui contragué matrimoni en 1956. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

¹⁴ SBERT, M. (2018): *Llibre de les calitges*. Palma: Lleonard Muntaner Editor. En aquesta obra de catorze narracions curtes, en una d'elles, «El porc obrat» —pàg. 29-32—, a la pàg. 32 surt un personatge inspirat en un inspector de policia. M. Sbert fa la narració d'uns fets que per tradició familiar podrien estar relacionats, hipotèticament, amb parents de Francisca Sabater Calafat, la primera dona.

social, de classe. Per algun motiu, possiblement en les seves relacions dins la policia, dins la burgesia mallorquina imitadora de l'estament senyorial, i aviat dins els dirigents de la policia i d'altres persones que degué conèixer tant a la *villa y corte* com a Mallorca mateix, va voler ser un d'ells. Hi havia afany de voler ser, res estrany en les persones, però pensam que era més aviat afany de voler ser reconegut. I ell ho veia en l'ostentació i la direcció de les seves empreses, així com el prestigi i la notorietat que donava ser president del Reial Mallorca.

Quan deixà de ser-ho volgué influir en l'opinió esportiva i seguir en primera línia, a través del setmanari *Fiesta Deportiva* i després amb els torneigs Baró de Vidal.

La qüestió de l'ennobliment. Sobre aquest tema, el 1977, en una entrevista amb Planas Sanmartí es feia el desinteressat, així i tot, està clar que era una cosa que cercava.¹⁵

Setmanari *Fiesta Deportiva* de Palma, que edità entre 1974 i 1976. Arxiu de la Biblioteca Pública de Palma - Can Sales.

El 1949 l'arquitecte Francesc Casas ja projectà el seu xalet de Cala Major amb l'escut heràldic dels Vidal. El 1960 fa transformar els seus llinatges, de «Vidal Salvá», a «de Vidal y Salvá». I el 1976 aconseguix el títol de baró.

Aquest afany de reconeixement per una banda, i potser també l'altruisme, el dugué a ajudar econòmicament la vila de Lluçmajor com a gran benefactor. És cert que hi haurà molts de torneigs que duren el seu nom: «Barón de Vidal», però també ho és que allà on cercà reconeixement, o hi trobà l'oportunitat i l'aprofità, mitjançant el batle Gabriel Ramon, fou a Lluçmajor. Un poble gran, o una ciutat petita, el seu poble, però on hi ha la possibilitat de fer-se conèixer en aquesta nova faceta. Així pogué passar de *Surrilla* —malnom familiar— a *es Barón*.

En tot cas, Joan de Vidal és un dels pocs rics mallorquins —el principal en aquest sentit és Joan March— que tornaren una part de la seva riquesa a la societat. Joan de Vidal es converteix en protector

15 (1977, març 24). *Diario de Mallorca*, pàg. 18.

de Lluçmajor els darrers anys de la seva vida. I el batle Ramon, i els que el seguiren, de la seva corda política, també se n'aprofitaren en poder fer unes obres de millora al poble que s'haurien d'haver pagat de les arques municipals, en època de crisi econòmica com fou la de 1973 i anys successius. Cercaven alguna cosa més amb això? En tot cas podem pensar que qui ho cercava, si fos així, eren els polítics conservadors llucmajorers.

Momento en que el Alcalde de la Ciudad impone en la Sala Capitular del Ayuntamiento, a D. Juan de Vidal y Salvà, Barón de Vidal, el Escudo de Oro de la Ciudad, vigilia de la Fiesta Patronal de Santa Cándida, en atención a los méritos y circunstancias especiales que en él concurren.

Foto: Clar, Lluçmajor

Gabriel Ramon Julià, batle de Lluçmajor, condecora amb l'escut d'or de la ciutat Joan de Vidal a les festes de Santa Cànida de 1978. *VIII Memoria extraordinaria de un año de labor municipal 1978.* Ajuntament de Lluçmajor 1979.

Foto cedida per Joan Quintana.

4. Joan de Vidal i Salvà a Lluçmajor

El rastre de Joan de Vidal i Salvà a Lluçmajor el podem seguir al padró municipal i als documents d'allistament, en una primera etapa que ens du fins a 1926, que seria quan s'hauria d'haver incorporat amb la seva quinta al servei militar. Però ell ja s'havia entregat voluntari en 1923. Després el trobam a partir de 1977 i fins a 1984, almenys, en els llibres d'actes del consistori i també en les memòries anuals municipals de 1977 i 1978 que ell pagà. I això va ser la darrera etapa de la seva vida, en la qual cercà el reconeixement de la seva vila natal. En aquest treball no esmentam la seva presència a la premsa local de *Lluçmajor de Pinte en Ample* ni a *Sa Veu de Lluçmajor* perquè ja ho vàrem fer en l'article abans esmentat.

Pel que fa als primers anys de vida, el trobam en alguns padrons municipals amb tota la seva família; pares i germans. Així, tenim que al padró municipal de Lluçmajor de 1911 figuren els membres de la unitat familiar, tot i que hi ha afegits perquè la seva germana hauria nascut el 1914 i el padró és de 1911.¹⁶ També el seu germà major consta com a soldat escrit amb llapis. En tot cas, del seu pare Antoni Vidal Mas consta que havia nascut el 26 de març de 1878 a Lluçmajor, com tots els membres de la família, que era sabater i que sabia llegir

¹⁶ AMLL. Padró 1911 tom 11. Sig. 3926.1.

i escriure. La seva mare, Llorença Salvà Cardell, nascuda el 2 de juny de 1884, sense professió i que no sabia llegir ni escriure. Els seus germans eren Antoni Vidal Salvà, del 27 de febrer de 1904; Miquel Vidal Salvà, del 12 d'abril de 1911 —any escrit no gens clar però figura que té un any d'edat—, i Jerònia Vidal Salvà, del 6 de febrer de 1914. Ell figura que va néixer el 7 d'agost de 1906; en el seu cas sabem que va ser 1905. Tots vivien en una casa humil del carrer de Sant Josep número 22, encara existent al mateix número.

Llorença Salvà Cardell,
mare de Joan de Vidal i Salvà.
Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

D'aquests primers anys no hem trobat cap dada documental amb el seu nom que faci referència a les escoles, i per això no hem pogut saber si va anar amb el mestre Romualdo Claverol, amb Rufino Carpena, Joan Monserrat, o a d'altres escoles religioses que hi havia en aquella època a Lluçmajor.

En els llibres i les llistes de la seva quinta surt diverses vegades, però sense la fitxa anatòmica perquè ell ja feia el servei voluntari. I és aquí on hi ha el certificat del seu regiment que esmenta la data de 2 de maig de 1923 com la d'incorporació al Regiment Mixt d'Artilleria de Mallorca,

que tenia el quarter al Puig de Sant Pere de Palma. En aquest certificat també especifica, com ja hem dit, que a 11 de desembre de 1925 era caporal.¹⁷ No surt més el seu nom, almenys en els documents consultats fins a l'any 1977.

En el cas de les actes dels plens de l'Ajuntament, el trobam en 1978 i 1979, en diferents ocasions, amb motiu de les seves donacions, que el converteixen en el benefactor que tothom reconeix. L'hem trobat també en una de 1984, poc abans de la seva mort.

¹⁷ Reemplazo de 1926. Expediente general de Quintas. AMLL 2008.

El batle Gabriel Ramon acompanyat per Joan de Vidal a les festes de Santa Cànida de Lluçmajor en 1978. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

Per això, reproduïm a continuació les diferents actes del consistori de Lluçmajor d'aquells anys que esmenten Joan de Vidal en aquesta darrera etapa llucmajorera.

Acta de 27 de febrer de 1978. Pàg. 23-24

«Reforma fuente luminosa Paseo Jaime III.-

El Sr. Alcalde [Gabriel Ramon Julià] expone a los regidores que la reforma del Paseo Jaime III de esta ciudad, está totalmente finalizada, obra que fue costeadada por D. Juan de Vidal y Salvá, Barón de Vidal.

En dicho Paseo existe una fuente que fue construída por la Empresa Dragados y Construcciones, S.A. como señal y agradecimiento a la población por la obra Abastecimiento y Saneamiento.

Visto que dicha fuente no está de acorde con la reciente y moderna remodelación del Paseo y visto lo manifestado por el Sr. Vidal y Salvá de sufragar los gastos de la reforma por otra fuente que esté en la misma línea de colorido e idoneidad de la nueva vía, así como lo manifestado por Dragados y Construcciones en el sentido de que por su parte no existe inconveniente en que sea retirada la indicada fuente del lugar que actualmente ocupa.

Llegado ya a un acuerdo con el interesado, benemérito señor que con este nuevo gesto demuestra su estima a su ciudad natal; la obra consistiría en reforma de la Fuente luminosa, con los siguientes

presupuestos aproximados; albañilería y fuente exagonal, 875.000 ptas. y Trabajos Eléctricos y material, 970.554 ptas., es decir, que la reforma, ascendería a un total aproximado de 1.845.554 pesetas, de acuerdo con los técnicos municipales, para cuya obra se precisa de la autorización municipal.

Los reunidos previa deliberación, acordaron por unanimidad, lo siguiente:

1º Agradecer vivamente al Sr. Vidal y Salvá el generoso gesto tenido con su ciudad natal que tanto le ennoblece ante la población.

2º Autorizar al Sr. Vidal y Salvá, para que la realización de las indicadas obras, que se ejecutarán sin ninguna intervención económica municipal y sólo con el control técnico de la misma por los técnicos de la corporación.

3º Solicitar la conformidad del interesado al presente acuerdo con el fin de justificar debidamente ante los contratistas que realizarán la obra y para su constancia en el expediente correspondiente.

4º Se procurará que la fuente retirada del Paseo sea instalada en la Plaza de Na Juanota, siempre que por los servicios técnicos, sea considerado procedente.»

Acta de 31 de juliol de 1978. Pàg. 42-43

«Escudo de oro de la Ciudad para D. Juan de Vidal y Salvà, [sic] Barón de Vidal.-

Vista la Moción de la Alcaldía y que textualmente dice: “Teniendo en cuenta lo mucho que D. Juan de Vidal y Salvà, Barón de Vidal, hijo de Lluchmayor, ha venido haciendo en pro de su ciudad natal con desinteresadas e importantes ayudas económicas, habiendo hecho posible la realización de obras extraordinarias que no se hubieran realizado, en las circunstancias que atravesamos, quedándose el pueblo huérfano de ellas, como el esplendoroso caso de la reforma del Paseo del Rey Jaime III y su Fuente Luminosa, que lo ha convertido en la vía urbana más hermosa de toda la población, así reconocido por todos los lluchmayorenses. En los aspectos Cultural y Deportivo también D. Juan de Vidal se ha mostrado espléndido al ayudar económicamente a la edición de la ‘VII Memoria Extraordinaria de 1977’ de la labor municipal i patrocinar el Torneo Futbolístico ‘Trofeo Barón de Vidal’ a disputar cada año por las Fiestas Patronales. Con la primera ha hecho posible la difusión e información de la labor del Consistorio para que pueda ser conocida por todos los administrados y con lo segundo ha instituido una competición deportiva que ayudará a potenciar el fútbol lluchmayorense. Además, en muchísimos aspectos D. Juan de Vidal ha vivido la preocupación de la realidad

Lluchmayorense no negando jamás su ayuda y colaboración en todo cuanto se le haya solicitado. Por todo lo anteriormente expuesto y considerando que la enumeración de más casos concretos de ayuda y colaboración resultaría de excesiva extensión e interpretando un unánime sentido popular, venga a proponer, por considerarlo de justicia y merecedor a ello, la concesión del Escudo de Oro de la ciudad a Don Juan de Vidal y Salvà, como reconocimiento y gratitud por sus ayudas y desvelos en pro de Lluchmayor. Lluchmayor, 28 de julio de 1978. Firmado: Gabriel Ramon Julià”.

Los reunidos, previa deliberación, acuerdan por unanimidad, aprobar en toda su integridad la moción presentada por la Alcaldía, y por consiguiente la concesión del Escudo de Oro de la ciudad al Sr. de Vidal y Salvà.»

Acta de 30 d’octubre de 1978. Pàg. 67-68

«Moción Alcaldía concesión ingreso Orden Mérito Civil a favor de D. Juan de Vidal y Salvà, [sic] Barón de Vidal.-

Vista la Moción de Alcaldía, y que textualmente dice: “Considerando que los méritos contraídos con la Ciudad de Lluchmayor por su ilustre hijo Don Juan de Vidal y Salvà de una forma totalmente desinteresada y extremadamente generosa, entre los que pueden destacar en los aspectos cultural y deportivo, al sufragar económicamente la edición de la ‘VII Memoria Extraordinaria de 1977’ y patrocinar el Torneo Futbolístico ‘Barón de Vidal’, a disputar cada año en las Fiestas Patronales, habiendo hecho posible con la primera, la difusión informativa de la labor del Consistorio, e instituyendo con la segunda, una competición deportiva que ayudará a potenciar el fútbol de Lluchmayor y, en cuanto a iniciativas provechosas para la Ciudad, la reforma del Paseo del Rey Jaime III y su fuente luminosa, que lo han convertido en la mejor vía urbana, ya hecha feliz realidad, gracias a la importante ayuda económica de Don Juan de Vidal, sin la cual no se hubiera podido realizar en las circunstancias por que atravesamos, y muy recientemente con la formal promesa de cesión a su ciudad natal de un solar destinado a la construcción de una Residencia para ancianos, pueden considerarse incluidos entre los de carácter civil, previstos en el artículo octavo del vigente Reglamento de la Orden del Mérito Civil de Don Juan de Vidal y Salvà. Lluchmayor, 23 de octubre de 1978. Rubricado: Gabriel Ramón Juliá”.

Los reunidos acuerdan, por unanimidad, aprobar en toda su integridad, la Moción presentada por la Alcaldía y al mismo tiempo felicitar al Sr. Alcalde, por dicha iniciativa.»

Acta de 26 de febrer de 1979. Pàg. 104

«Escrito Policía Municipal.-

Dada cuenta de un escrito recibido de la Policía Municipal, que textualmente dice. “D. Francisco Jaume Salvà. [sic] Cabo de la Policía Municipal, en nombre y representación de los componentes de este cuerpo solicita de este Ayuntamiento y de su alcalde que lo preside, conste en acta el agradecimiento de todos y cada uno de los componentes de la misma, por el hermoso y generoso gesto tenido por D. Juan de Vidal y Salvà, hijo de la ciudad, el pasado 24 de febrero del año en curso, obsequiando al Ayuntamiento con un moderno televisor en color y su equipo completo, para uso y servicio de la Policía Municipal, lo que viene a cubrir una necesidad, puesto que el actual en blanco y negro funcionaba deficientemente y se averiaba con frecuencia. Asimismo agradecemos la intervención de nuestro Alcalde que hizo posible el éxito de la petición. De esta solicitud, si la aprueba el Consistorio solicitamos se efectúe el correspondiente traslado, tanto al Sr. De Vidal, como a nuestro Alcalde.”

Los reunidos acuerdan, por unanimidad, el enterado y prestar conformidad a dicha solicitud.»¹⁸

Acta de 24 de setembre de 1984. Pàg. 120

«Concesión de S’Espigolera al Barón de Vidal. Honores y distinciones.-

Vistos y considerados los relevantes y extraordinarios méritos que en favor de nuestra Ciudad concurren en la persona de D. Juan de Vidal y Salvà, [sic] hijo de Lluçmajor, quién, de una forma totalmente desinteresada y extraordinariamente generosa, ha sabido demostrar su estima y aprecio a su pueblo natal en múltiples ocasiones, entre las que se pueden destacar el patrocinio del Torneo de Fútbol que lleva su nombre, la remodelación del Paseo Jaime III y su fuente luminosa, la modelación del parque Rufino Carpena frente al Grupo Escolar, sus donaciones para la edición de la “Historia de Lluçmajor”, su habitual contribución a fiestas y sobre todo a las Ferias, el sufragar la reparación y reconstrucción del órgano de nuestra iglesia Parroquial, constituyen aportaciones económicas muy importantes y singulares que, unidas al gran número de trofeos para competiciones deportivas y patrocinio de actos culturales, le hacen merecedor de legítimo reconocimiento.

¹⁸ *Pleno del 28-1-77 al 28-6-80.* [Llibre d'actes de l'Ajuntament de Lluçmajor 1977-1980]. AMLL LA 76.

Por todo ello, interpretando este sentimiento de justa gratitud y en reconocimiento de los méritos contraídos, a propuesta de la Comisión Municipal Informativa de Cultura y Deportes, el Ayuntamiento Pleno acuerda por aclamación:

Conceder al hijo de Lluçmajor D. Juan de Vidal y Salvá Barón de Vidal, el galardón de S'Espigolera, que le será entregado en la noche del Pregó de Ferias/84.»¹⁹

Es tracta, aquesta darrera acta, del darrer reconeixement, poc abans de morir, que li fa l'Ajuntament de Lluçmajor. El consistori de 1984, ja democràtic, dirigit pel batle d'Aliança Popular Antoni Zanoguera Rubí, aprovà la concessió de «S'Espigolera» per aclamació. Sobta, per això, que al funeral no hi assistissin els regidors socialistes que eren aleshores l'oposició.²⁰

5. Conclusions?

Joan de Vidal i Salvà, els darrers anys de vida, va dedicar part de la seva fortuna a Lluçmajor. Segurament cercava reconeixement. Aquells anys, alhora, va promocionar multitud de torneigs de diferents esports, també a Palma. El Trofeu Ciutat de Palma de Futbol per exemple. Però també d'altres torneigs de categories infantils de futbol i d'altres esports.

Promocionava també Casa Radio Telefunken? Segur. Però està clar que se sentia impel·lit a fer-ho. Tot i que ja ho hem dit, ho repetim en aquestes possibles conclusions: pocs empresaris rics han retornat part de la seva riquesa a la societat.

Joan de Vidal ho feia pel recent títol de noblesa que havia adquirit, com a baró de Vidal? Compensava així, si fos el cas, alguns negocis més o menys fraudulents? No ho sabem, entre altres coses perquè ja hem vist que no hem comprovat documentadament que n'hagués tengut. Volia afavorir alguna classe o partit polític evidentment de dretes com era aleshores Aliança Popular? O era un pagament desinteressat del tot per l'èxit i la posició que havia aconseguit?

Hem de pensar que ningú abans havia estudiat a fons el personatge. Hi ha algun petit article de premsa però poca cosa. En tot cas ja ho vàrem fer no fa gaire temps i hem seguit cercant informació. Una part arriba i l'altra serà difícil, com la del Ministeri de l'Interior de Madrid, sobretot del seu expedient de policia, que ja fa temps que demanàrem i no ens han contestat. No hem accedit a l'expedient militar que podria ser a l'Arxiu Militar de Guadalajara

¹⁹ *Libro de Actas del Pleno del Ayuntamiento* [de Lluçmajor]. Pleno 1983-1984. AMLL LA 78.

²⁰ (1984, desembre 18). *Última Hora*, pàg. 23.

—tema pendent per ara—, encara que sí que hi ha part del tema de la baixa de suboficial a soldat a l'Arxiu Intermedi Militar de Balears.

Com ja hem dit, va ser un home nascut pobre i en una família llucmajorera humil. Recapitem i resumim. Feu el servei militar fins a arribar a brigada i estudià de policia a Madrid —possiblement el rang de suboficial el va ajudar a fer-ho. Fou policia, destituït i tancat al Castell de Bellver uns dies del començament del cop d'estat de 1936. El 1940 ja tornava ser policia, ara del règim franquista. Va tenir una farinera i uns quants forns a Palma fins a 1956. Des de 1946 també va tenir una cadena de botigues d'electrodomèstics —Casa Radio Telefunken i després AEG-Telefunken— per Mallorca i Eivissa, a més de delegacions en totes les illes. Va invertir en accions d'hotels. Fou president del Reial Mallorca i després president honorari de l'Espanya de Lluçmajor. Adquirí el títol de baró. I fou el benefactor

D. Juan de Vidal y Salvá, Presidente Honorario del "C. D. España" y promotor del Torneo de fútbol "Barón de Vidal", en el momento del saque de honor, con motivo de las Fiestas Patronales de nuestra ciudad, 1978.

Foto: Pascual Palma

Joan de Vidal, president honorari del Club Esportiu Espanya, fa el servei d'honor del Torneig «Baró de Vidal» de 1978. *VIII Memoria extraordinaria de un año de labor municipal 1978*. Ajuntament de Lluçmajor 1979. Foto cedida per Joan Quintana.

partida humil esperonà la superació, l'empenta i el deixondiment. La professió de policia li creà contactes i obrí portes i oportunitats. Uns negocis adaptats a cada època el portaren a una posició econòmica i social rellevant i amb la presidència d'un club de futbol, el més important de Mallorca. Quan deixà de ser president del Reial Mallorca, d'alguna manera cercà o aprofità la presidència honorària de l'Espanya de Lluçmajor.

de l'Ajuntament de Lluçmajor des del 1977 fins al 1984, que morí.

Una persona així bé mereix la qualificació de personatge llucmajorer, i mallorquí. I, per tant, hi ha la necessitat d'estudiar-lo. Amb tot, tothom s'ho mereix. A més, cal mirar de saber què pot aportar al coneixement de la nostra història.

En el seu cas hem pogut comprovar que un punt de

D'altra banda, el canvi de nom a Joan de Vidal i Salvà primer, i el títol de la baronia de Vidal després, així com l'obsessió per la seva presència, el feien un personatge especial. Encara falta saber més coses relacionades amb el que hem anomenat la picaresca, i la més important seria el tema de l'estraperlo, que, com suara hem dit, n'hi ha que contem, però que no podem afirmar, només constatar que es diu. Finalment, el seu decantament cap al bàndol franquista, que no sabem com es va produir, també l'havia d'ajudar en el seu enriquiment i la seva posició social.

Hem dit abans que havia nascut pobre, o en una família humil. Segurament les ànsies de superar aquesta categoria social modesta, que li tocà per naixement, expliquen bonament la seva manera de ser i de fer: cercar el reconeixement social.

Entrega de trofeus als jugadors en el camp de futbol de l'Espanya de Lluçmajor per part d'Antònia Ferrer Homar i Maria Francisca Ordinas Garau, les respectives esposes de Joan de Vidal i del batle Ramon. Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

El rei Joan Carles amb el batle Gabriel Ramon, Maria Francisca Ordinas Garau i Joan de Vidal a la inauguració dels instituts de Lluçmajor el 13 d'agost de 1978.

Foto cedida per Joan de Vidal i Ferrer.

Bibliografia

CANYELLES, T., FERRERO-HORRACH, A. (2018): *Bellver, presó franquista*. Palma: Ajuntament de Palma.

CARRIÓ, B. (2019): «Joan de Vidal i Salvà (1905-1984). Una primera aproximació a un personatge especial de la història de Mallorca». Recuperat de <<https://blocs.mesvilaweb.cat/tomeucarrio1201/2019/02/24/joan-de-vidal-i-salva-1905-1984-una-primera-aproximacio-a-un-personatge-especial-de-la-historia-de-mallorca/>>

MANRESA, A. (2014, març 2): «Mallorquines en el volcán. La fachada mercantil, nada institucional, de un club de fútbol en conflicto». *El País*. Recuperat de <https://elpais.com/ccaa/2014/03/02/catalunya/1393772473_021991.html>

MIGUÉLEZ, J.M. (1997): «Transformaciones y cambios en la policía española durante la II República». *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, f-1. Contemporánea, t. 10. Pàg. 205-222. Recuperat de <<http://revistas.uned.es/index.php/ETFV/article/viewFile/2933/2793>>

SBERT, M. (2018): *Llibre de les calitges*. Palma: Leonard Muntaner Editor.

VIDAL, M., VIDAL, J.: (2005). *Història del RCD Mallorca. 1916-2004*. Palma: Edicions Documenta Balear.

VII Memoria extraordinaria de un año de labor municipal 1977. Ajuntament de Lluçmajor 1978.

VIII Memoria extraordinaria de un año de labor municipal 1978. Ajuntament de Lluçmajor 1979.

EL QUADRAT DE LLUCMAJOR: ORIGEN I EVOLUCIÓ URBANÍSTICA

Maria Antònia Fernández Pizà
Marina Ferre Valverde

Caldria cercar els inicis poblacionals de Lluçmajor en l'època de dominació musulmana, quan Mallorca estava dividida en districtes. Llavors Lluçmajor formava part del terme de Muntuy, que disposava d'uns cent llocs, entre alqueries i rafals, i comprenia els nuclis actuals de Montuïri, Algaida i Lluçmajor. Aquesta divisió islàmica del territori es mantindrà amb la conquesta de Jaume I, tal com es desprèn del *Llibre del Repartiment*. Segons aquest llibre, Lluçmajor apareix ja com una alqueria, junt amb altres alqueries com Galdent, Gomera, Buniferri o Alacantí, la qual pertanyia a la porció reial (Rosselló Bordoy 1998).

Quant a la configuració urbana de la qual prové part del traçat urbanístic actual de Lluçmajor, l'hauríem de cercar al segle XIV, en el moment que el rei Jaume II, mitjançant les Ordinacions —de les quals es conserva una transcripció en el *Llibre del Delmar e del Bestiar* de 1367— dotà bona part dels pobles de la planícia de Mallorca d'una sèrie de pautes d'assentament i planificació urbanística, i els va conferir una organització que ha perdurat fins avui.

Si bé és cert que Lluçmajor, d'ençà del segle XIII, ha anat creixent en nombre d'habitants, urbanísticament el creixement més espectacular es produeix durant el segle XIX amb la industrialització i al segle XX amb l'arribada d'una gran quantitat de població forana. En aquests dos darrers segles és, doncs, quan es produeix la modificació més acusada de l'entramat urbà tradicional. Algunes edificacions antigues, com l'església, patiran remodelacions; d'altres perdran la seva funcionalitat i desapareixeran per donar pas a noves construccions, d'acord amb el context social i econòmic que viurà el poble. Mentrestant, l'entramat urbanístic s'anirà estenent entorn del centre originari.

Analitzar l'origen urbanístic de Lluçmajor ens permetrà conèixer l'esquelet al voltant del qual s'ha anat desenvolupant el nucli poblacional i distingir les transformacions que aquest ha patit al llarg dels segles fins a arribar al seu estat actual. És per això que en aquest treball es pretén analitzar les Ordinacions de Jaume II com a punt de partida del nucli urbà format pel conegut Quadrat.

Llucmajor no fou l'únic poble en el qual s'implantà aquest model urbanístic del segle XIV. Altres pobles com Manacor, Felanitx, sa Pobla, Porreres o Petra també foren afectats per aquest quadrat. El Quadrat de Llucmajor encaixaria amb la definició patrimonial de conjunt històric,¹ ja que ha conservat fins a l'actualitat els aspectes més significatius d'aquest entramat urbanístic primitiu, malgrat les múltiples modificacions que ha anat patint al llarg del temps. Precisament aquests centres històrics han centrat darrerament l'interès patrimonial per ser el punt de partida de molts pobles de Mallorca. Així, a més d'analitzar l'entramat urbà de Llucmajor, amb aquest treball el que es pretén és reflexionar sobre la possible consideració del Quadrat com a centre històric dotant-lo de protecció i elevant-lo al reconeixement de bé patrimonial, tal com ha succeït en altres pobles com Manacor o Felanitx. En aquest sentit, el cas més paradigmàtic és Petra, el centre històric del qual, l'any 2012, rep la declaració de BIC com a conjunt històric.²

La metodologia seguida per elaborar aquest projecte ha estat la consulta bibliogràfica sobre els aspectes històrics i, pel que fa a les qüestions patrimonials, s'ha consultat la legislació vigent que afecta actualment els centres històrics de Mallorca. Afortunadament disposem d'una àmplia monografia sobre la història de Llucmajor de Font Obrador i altres estudis sobre el poble, que ens proporcionen una gran informació sobre la història del nucli urbà. En aquest sentit, els pregons de Fires ens aporten molta informació sobre el municipi. També s'han consultat altres estudis similars als nostres propòsits sobre les Ordinacions i l'urbanisme d'altres pobles, com són el poble de Petra de Jaume Andreu o de Porreres de M. Antònia Lull.

1. Les Ordinacions de Jaume II

El rei Jaume II de Mallorca emprengué una sèrie de mesures encaminades a la reorganització interna del regne per promoure la pau i el progrés de les Illes. Entre aquestes mesures es troben les Ordinacions i la creació d'un sistema monetari propi. Les Ordinacions perseguien l'objectiu de promoure el desenvolupament agrari per aconseguir l'autosuficiència quant a productes alimentaris i matèries primeres. La idea era aprofitar la rendibilitat econòmica dels terrenys que havien quedat despoblats arran de la conquesta i atreure nous pobladors. També perseguia la intenció de reequilibrar la distribució

¹ Vegeu la definició de conjunt històric en la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears.

² Per a més detall vegeu la declaració de BIC del conjunt històric de Petra inclosa en el BOIB núm. 6 de 12 de gener de 2013.

de la població entre les zones de muntanya i el pla, ja que les zones de la Serra de Tramuntana i el Raiguer estaven força més poblades que la resta.

Les Ordinacions preveien la fundació de noves viles que agrupessin la població rural i fomentessin la presència de petits pagesos i també d'artesans. A més de la seva funció reguladora entre la població i el territori, també tenien una funció defensiva, de protegir la població dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió en alqueries, on la gent era més vulnerable. Així, segons Bernat i Serra (1997), la funció de les Ordinacions era la de racionalitzar el procés d'urbanització i estructurar l'espai agrari, tenint en compte la voluntat defensiva.

Per a l'assentament de noves poblacions, les Ordinacions s'haurien aprofitat de la base d'antigues alqueries i de la demarcació parroquial existent des de mitjan segle XIII. Els nuclis primitius de població es convertiren en viles però rarament es pot parlar que es creassin viles totalment *ex novo* (Andreu 2000).

Les Ordinacions parlen de viles ja poblades com Montuïri i Sineu, i de l'establiment de noves: Castellitx, Lluçmajor, Porreres, Felanitx, Campos, Santanyí, Sant Joan, sa Pobla, Manacor, Binissalem, Selva, Sineu i Petra. Algunes haurien estat fundades al mateix lloc on eren aprofitant l'església, el cementiri i altres elements urbanístics, com seria el cas de Manacor i Felanitx, mentre que d'altres foren desplaçades del seu emplaçament original, com Petra o Binissalem. Aquelles que per la seva ubicació eren més vulnerables foren dotades de mitjans de fortificació, com Alcúdia i Santanyí, i d'altres foren envoltades per murs, com Campos o Artà. D'altra banda, pobles com Sant Joan i sa Pobla sorgiren del desmembrament d'antigues viles.

Alguns autors consideren que els mateixos ordenadors, després de l'Ordinació de 1300, haurien planificat altres fundacions a Alaior el 1301, la Palomera a Andratx i dues més a Lluçmajor el 1310, una a Capocorb i l'altra a Son Granada, però finalment no s'haurien duit a terme (Andreu 2000).

A les noves fundacions de 1300, el que Alomar (1976) anomena «polos de desarrollo o centros de desarrollo agrario», es planifica la construcció d'un polígon urbà, quan aquest és de nova creació i en sòl pla s'adopta un traçat de carrers en forma de quadrícula. En canvi, si es tracta d'una zona on existeix un nucli antic, aquest traçat quadrícula se superposa emmotllant-se a l'antic tram, com seria el cas de Petra o Lluçmajor. Les noves pobles, segons preveien les Ordinacions, havien de tenir cabuda per a cent pobladors, a qui s'havia d'entregar un quartó de terra, cosa que equivaldria a unes 25 quarterades de terreny, destinades a l'entramat urbà.

El nou model urbà tenia com a base un quadrat format per diferents illetes quadrades envoltades per un marc d'illetes rectangulars. Aquestes illetes perimetrals tenien per objecte la divisió parcel·lària i que l'accés als habitatges fos des de l'interior, tenint en compte que aquest quadrat es trobaria tancat —ja fos per un mur o una tanca. El motiu pel qual de vegades aquesta quadrícula era irregular era principalment l'existència d'un nucli primitiu islàmic situat a la confluència de distints camins que formaven l'antiga xarxa de comunicacions (Alomar 1976).

Pel que fa als espais prevists en aquest nou entramat urbanístic, hi figurarien tots els serveis i les infraestructures indispensables per a la població, com eren mecanismes que assegurassin l'abastiment d'aigua, magatzems per guardar aliments, un centre religiós i un centre comercial. Així, es dotava els nous nuclis urbans d'una plaça, una església, un cementiri habitualment adossat a l'església i distintes construccions que donarien servei a les necessitats del poble, com la carnisseria, la peixateria, abeuradors, la casa de la Universitat, etc. I construccions destinades al magatzem dels delmes com el celler del bisbe, el celler del rei o la botiga. Les noves fundacions tindrien molt present l'abastiment d'aigua, per això també es construïren aljubs, séquies i basses (Alomar 1976). Segons aquest mateix autor, l'entramat urbà de les Ordinacions actualment es conservaria a sa Pobla, Petra, Lluçmajor, Felanitx, Porreres, Campos i Manacor.

2. El Quadrat de Lluçmajor

2.1. Origen del Quadrat

Tot sembla indicar, doncs, que prèviament a les Ordinacions de Jaume II a Lluçmajor ja hi havia un nucli de població en format d'antiga alqueria, propietat de Ramon de Sant Martí. Aquesta, segons Font Obrador (1972), se situaria entre els principals vials de comunicació, en els actuals carrer Nou i camí des Vall. Aquest mateix autor hauria documentat l'existència d'un nucli poblacional entorn d'aquesta alqueria, el propietari de la qual cedia terres per al seu conreu a distintes famílies, que formaven una agrupació de cases amb camins. L'emplaçament d'aquest incipient nucli urbà no fou escollit debades, sinó que se situava a recer d'una alineació de muntanyes que el protegien del fred, alhora que es trobava a l'interior, prop de les terres més fèrtils i lluny dels perills de la mar.

Amb anterioritat a les Ordinacions, a Lluçmajor ja hi havia una església concedida per la Butlla del papa Innocenci IV el 1248, amb el nom de Sant Miquel. De manera que ja hi havia un substrat de població, sols calia oficialitzar-lo i regular-lo. Una tasca d'organització

i planificació que emprengué Jaume II a través de les Ordinacions, fet que el convertí en el pare de les municipalitats de la part forana que avui dia coneixem (Font Obrador 1972).

Segons aquestes, cada poblador tenia dret a rebre un quartó de terra per construir una casa amb corral a canvi de certes obligacions, com la de cedir alguns metres per a la construcció de «carreres comunes», que havien de ser d'un destre i mig d'amplària. També es preveia un espai destinat al cultiu d'horts, vinya i garriga per als ramats. El nou entramat urbà es coneixia com «el Quadrat», ateses les seves formes quadriculades, i en el cas de Lluçmajor aquest s'hauria implantat en els actuals carrers de Jaume II i Vall pel que fa als cordells horitzontals, mentre que els carrers Major i Convent delimitarien els verticals.

Aquests carrers estan traçats de manera que formen un quadrat perfecte; ara bé, romp el motlle clàssic conferit per les Ordinacions, en què a l'interior d'aquest quadrat hi hauria una sèrie d'illetes en forma quadrangular i les de la part més exterior de forma rectangular, que formaven un teixit quadricular. En el cas de Lluçmajor, aquestes quadrícules interiors no es respectaren, ja que els actuals carrer Nou, carrer de Sant Pere i el conjunt de la plaça confereixen un traçat irregular. El principal motiu d'aquesta irregularitat recauria principalment en el manteniment dels eixos anteriors a les Ordinacions.

El Quadrat de Lluçmajor disposaria d'església, cementiri, casa i hort del rector, abeurador, rentadors, séquia, aljub, basses, celler reial, celler del bisbe, porxo, casa de la Universitat, botiga, presó, el cos o cors —on se celebraven curses—, carnisseria, peixateria, colomer i pati del rei. Quant als carrers, serien: Nou, Mur o Vall, Font, Galdent, ses Basses i els camins de Ciutat i de Campos. Junt al nucli urbà s'hi trobaven els lots de terra entregats als pobladors, que es coneixien com sa Vinyassa i els Horts (Font Obrador 1972). Les Ordinacions també haurien previst una comuna on els pobladors poguessin obtenir llenya, calç, carbó o preses de caça.

Les cases projectades amb les Ordinacions eren generalment d'una sola planta i disposaven d'una petita entrada, diverses habitacions, cuina i corral destinat a l'hort i a animals de petita mida, com gallines o conills. Era comú que disposessin de sitges per guardar-hi els cereals, i algunes també tenien forn per coure el pa —tot i que el més habitual eren els forns de puga o forns comuns.

La plaça era el centre neuràlgic de la vila, al voltant de la qual es congregaven els afers públics, com els sermons del saig, les subhastes, etc., la vida civil i també la religiosa. Era allà on hi havia el mercat i els principals edificis públics. Aquesta era de terra pitjada i estaria envoltada per alguns oms, porxos i diversos magatzems. Aquells

qui habitaven devora la plaça solien ser els més acomodats, com els notaris i els escrivans. El pati del rei i el seu celler rodejarien la plaça i no gaire lluny s'hi trobaria la botiga, a càrrec de la Universitat, com a magatzem de cereals comú. L'església primitiva, construïda el 1259, estava entre la casa rectoral i el camí de Ciutat. Aquesta fou desplaçada al segle XIV, quan per donar cabuda a l'augment de població es construï la nova, al mateix emplaçament que l'església actual, del segle XIX. El cementiri original es trobava en un lateral de l'església, però en canviar-se de lloc es construï un fossar nou. Pel que fa a la Cúria de Governació o Cort, estava situat a l'absis de la vella església.

L'abastiment d'aigua fou primordial ja que, a més de construir aljubs i basses —l'aljub de l'antiga alqueria se situaria prop del carrer del Vall—, procuraren disposar d'una font que els subministrés aigua durant tot l'any. Aquesta fou la font de Ferrutxelles, a sols quatre quilòmetres del nucli poblacional, i per tal de proveir el poble d'aigua hi construïren un séquia que anava pel carrer de la Font, travessava el centre urbà passant per la plaça i després continuava pel carrer del Bisbe Taixequet fins a arribar als Horts. Precisament, al camí dels Horts s'hi situarien els abeuradors i els rentadors, aprofitant l'aigua de la séquia. Les altres fonts principals que han abastit el poble des d'aquesta època han estat la font des Pèlec i la font de Son Reus.

Així, segons Font Obrador (1972) a finals del segle XIV hi hauria a la vila de Lluçmajor una població consolidada que s'estendria del carrer Major fins al carrer del Convent, i del carrer del Vall fins al carrer de Jaume II. Ocupava una superfície de forma quadriculada d'uns 470 metres de longitud, coneguda com «es Quadrat», entorn del qual s'estructurà el desenvolupament urbanístic del poble fins al segle XVII, moment en què el creixement urbà començà a rompre la quasi perfecta figura geomètrica que formava el Quadrat, especialment en els sectors est, nord i oest.

Aquest mateix autor (1974) indica una xifra aproximada d'unes 400 cases com a màxim, esteses per la superfície del Quadrat, on predominaven les «taques verdes» dels nombrosos patis i corrals. Les cases més humils eren habitualment d'una sola planta, mentre que les més adinerades en solien tenir dues i estaven formades per: entrada, menjador, escriptori, porxo d'avall, cambra, cuina, botiga de l'oli, celler, graners, cambra, estable, molí, pati i hort. Els pòrtics eren habituals, i solien disposar d'arcs apuntats i molt robusts. També hi hauria alguna finestra coronella a les edificacions més singulars.

2.2. El Quadrat en l'edat moderna

Al segle XV es consolidava el desenvolupament de la vila de Lluçmajor, promogut per les Ordinacions del rei Jaume II entorn del Quadrat. La població anava augmentant progressivament i Lluçmajor se situava entre els pobles capdavanters de la part forana. L'economia era principalment rural i bona part de la població habitava a les possessions. Tot i així, eren molts els jornalers i els artesans que residien al nucli urbà, que de mica en mica anà guanyant pes.

Font Obrador (1974) hi situava tres places al segle XV: la plaça de la vila, centre de tota l'activitat econòmica, pública i religiosa; una altra que probablement es trobaria entorn del carrer de Sant Miquel, i la tercera, coneguda com la plaça de sa Bassa, a prop dels abeuradors. Igualment, la plaça de la vila era la que seguia concentrant tota l'activitat del poble i on es registraven tots els esdeveniments, des del comerç de tota casta de productes fins a festes i balls, subhastes, actuacions de notaris i escrivans, i càstigs i enjudiciaments. Al voltant de la plaça també s'hi concentraven les residències de personatges i famílies destacades i els tallers d'artesans. De fet, la plaça de Lluçmajor mantingué l'alineació i l'aparença original fins a mitjan segle XX. A les fotografies de 1927 que aporta l'autor encara es poden observar traces dels pòrtics i una distribució tradicional. A la plaça hi havia bancs de fusta per al repòs de la gent i arbres —oms i lledoners—, que feien ombra i sota els quals es reunien els jurats per deliberar en un consell obert sobre la política local.

La vila s'anava consolidant i ampliant. Una prova d'aquest creixement la tenim al segle XV, quan es remodelen o es construeixen de nou algunes edificacions originàries que havien quedat petites, com fou el cas de la mateixa església, l'escrivania o el celler. A principis de segle XV, davant l'augment de la producció vitícola del poble, es decidí construir un celler més gran que tingués capacitat per guardar-hi tot el vi necessari. El 1408 es projectà la construcció d'una nova escrivania, una presó, un corral i l'esmentat celler a la plaça. L'escrivania també era el lloc de la cúria on el batle impartia justícia en primera instància. En aquest mateix segle també s'hi construí un hospital que estigué en funcionament fins al segle XIX, quan s'hi edificà un gran saló de balls. De fet al segle XVI allà on s'ubicava rebia el nom de carrer de l'Hospital. Igualment es té constància de l'existència d'un bordell al poble ja al segle XV (Font Obrador 1974).

El mateix autor situa fins a tretze carrers entorn del Quadrat, a més de les principals vies de comunicació, com el camí de Ciutat, el camí de Randa o el camí de Campos. Aquests carrers sovint rebien el nom de les construccions destinades a l'ús comunal, com era el cas del camí del

Llavadors, el camí de la Mostra, el carrer de la Síquia o el nom d'algun personatge rellevant com el carrer d'en Puigderrós, el carrer d'en Pere Gener, etc. A l'extrem del carrer del Vall s'hi situava sa Mostra, on es reunien els homes d'armes per aprendre a utilitzar-les i entrenar-se.

Al segle XVI va créixer el nombre de carrers del nucli urbà, que arribà a la trentena. A principis d'aquest segle es constatà el creixement del sector nord del Quadrat, cap al camí de Randa i Algaida, per on transcorria la séquia que portava aigua al poble. De fet, fou entorn d'aquesta séquia on se situaren molts dels horts per abastir-se d'aigua. També anà augmentant el nombre de menestrals, les cases dels quals sovint disposaven de pòrtics. Tot i els horts i corrals dels quals es disposava a l'interior de la vila, la zona dels Horts, ses Basses i sa Vinyassa continuaven sent els principals punts agrícoles. La plaça al segle XVI disposava de porxo, carnisseria, celler reial, la cúria del batle, escrivania, presó i corral reial, seguint l'esquema originari.

La casa de la vila en aquests moments se situava a l'antic carrer de l'Hospital, i precisament una de les construccions més notables de la Universitat fou la de les cisternes majors, per resoldre la problemàtica de l'abastiment d'aigua al poble (Font Obrador 1978).

3. Evolució urbanística i creixement

La distribució urbanística conferida amb les Ordinacions i la posterior consolidació de la vila, junt amb els seus elements més significatius, es mantindrà pràcticament inalterable fins al segle XVII. Efectivament, la població anirà creixent i l'entramat urbà s'anirà estenent entorn d'aquests carrers primitius de forma prou ordenada, gràcies a la planificació prèvia de les Ordinacions. No serà, però, fins a finals del segle XVIII i principis del XIX que s'alterarà visiblement el Quadrat originari i les seves edificacions. De fet, el plànol de Jeroni de Berard de 1789 ens situa perfectament el Quadrat de Lluçmajor i els seus principals vials de comunicació, i veiem com la distribució urbanística d'aquest es mantingué inalterable al segle XVII (Font i Tous 2013).

3.1. Evolució del Quadrat i creixement

A finals de segle XVIII Berard fa una breu explicació de Lluçmajor en la qual considera que és un important nucli de població: *«En esta población observaron grandemente las leyes impuestas a su fundación en orden a la disposición de las calles. Se delíneo un cuadrilátero de [...] destres por lado y se ven estas cuatro calles formadas, que causa gusto ver en lontananza tan largas, derechas, llanas y pobladas de buenas y decentes casas. Sólo en el centro de este cuadro afearon la simetría propuesta con*

dos o tres calles torcidas y estrechas y las que posteriormente han aumentado, fuera de las principales referidas.» (Berard 1983: 180).

Al segle XIX Lluçmajor s'expandeix. El 1846 ja tenia 1.878 cases, distribuïdes entre carrers amples sense empedrar i diverses travessies; una plaça amb la casa consistorial; dues presons, una per a homes i una altra per a dones; una escola de primària, amb 92 nins i una escola de nines amb 160 nines; un saló de ball, i una església parroquial. A més, en aquest mateix any hi havia al municipi 42 molins de vent i 3 d'aigua (Font Obrador 1995).

3.2. Modificacions dels carrers i els edificis

Al segle XIX es va implantar la nomenclatura dels carrers. A més es van començar a obrir noves vies i carrers, i també es va fer l'alienació i l'eixample del carrer del Sol. El 1884 es va decidir eliminar els empedrats dels carrers i de les places de tot el poble i es va decidir augmentar les voreres. A principis d'aquest segle, el 1803, es construí la Casa de la Vila, al bell mig de la plaça, a causa del deteriorament de l'antic edifici consistorial, i es plantaren arbres arreu de la plaça, alhora que la carnisseria i la peixateria es canviaren de lloc, i així la plaça quedà més espaiada. (Font Obrador 1995).

El 1821 es va decidir traslladar els presos a l'antic convent i uns quants anys més tard, el 1857, s'hi traslladava també la caserna de la Guàrdia Civil, un cop el convent havia caigut en desús per culpa de la Desamortització. Són destacables els usos que aquest ha tingut després de la Desamortització de Mendizábal: ha estat presó, escola pública, caserna de la Guàrdia Civil, jutjat municipal i biblioteca popular. Al pati del Claustre fins i tot es feren corrides de bous amb cans de presa el 1875. Avui en dia fa les funcions del Departament de Cultura i alberga les dependències de l'Arxiu Municipal, la Biblioteca i el Jutjat de Pau.

A les primeres dècades del segle XX, més concretament el 1916, el rei Alfons XII va declarar ciutat la vila de Lluçmajor. Alfons XII va destacar de Lluçmajor que en pocs anys aquesta vila havia patit un canvi radical. Principalment sobresortia el progrés de Lluçmajor gràcies a l'arribada del ferrocarril aquell mateix any. D'aquest moment també foren importants els jardins de la plaça d'Antoni Maura, l'edificació de l'Hotel Universo i l'Hotel España. Així mateix, en aquests anys es demoliren nombroses cases per eixamplar carrers existents i obrir noves vies.³ A finals del segle XIX Lluçmajor ja disposava de més de 2.300 cases (Font Obrador 1999).

³ El llibre de Rosselló Verger (1964) conté imatges prou representatives del progressiu creixement urbà que pateix Lluçmajor. Són significatives les de 1910 i la de 1961, en les quals s'observa la dràstica evolució.

L'arribada del tren marcà una fita importantíssima al poble per al posterior desenvolupament industrial. La nova línia fèrria el creuava per la part sud, fet que donà pas a la construcció d'una eixample. La nova estació quedava unida amb la part del centre urbà per una via de 27 metres d'ample amb un passeig central de 215 metres de longitud —el que avui en dia és el passeig de Jaume III i els carrers que van d'aquest fins a plaça—, i a continuació d'aquest, una via d'enllaç de 16 metres d'ample. Limitant l'eixample es van projectar tres rondes o vies de 20 metres d'ample. Aquestes tres rondes o vies són:

- La ronda o via del ferrocarril a la part sud, paral·lela a la línia fèrria.
- La ronda o via de llevant paral·lela al carrer Major.
- La ronda o via de ponent que enllaça amb el carrer de Campos i les carreteres de Porreres i Campos.

Els carrers de continuació del carrer Major havien de ser de 15 metres d'ample, i tots els altres carrers projectats, de 12 metres. Es va fer un estudi de les ordenances municipals per regir l'eixample i s'ha de destacar la prohibició de construir davant la façana exterior d'aquestes rondes, per no dificultar futures expansions.

El 1917 es van elaborar noves nomenclatures dels carrers, de les quals podem destacar el següent: el carrer conegut abans com «es Llavadossos» va passar a dir-se «Bisbe Taixequet». El nou passeig va passar a dir-se «passeig de Jaume III», i també es van canviar els noms d'algunes places com la plaça Major, que el 1932 va passar a dir-se «plaça de la República» (Font Obrador 1999).

La plaça al segle XX complia una de les seves funcions principals: la de mercat. El 1926 es pretenia reformar-la. La idea era esbucar una part de les cases per fer una reforma de les dimensions i construir-hi nous edificis de millors condicions higièniques i nous aspectes de les façanes. El 25 de maig del mateix any se'n va aprovar el projecte, l'arquitecte del qual fou Jaume Alenyar.

El 1930 es va dur a terme l'alineament de nous carrers per aconseguir una millora viària. Un dels carrers que es va alinear va ser el carrer dels Pescadors, molt a prop de la plaça. També es va realitzar la millora de l'eixample del sector nord subministrant aigua als carrers Major, Gràcia, Sol i Sant Antoni. Pel que fa l'eixample sud, s'hi projectà una expansió del traçat urbà seguint el carrer dels Safarejos i el carrer de la Font (Font Obrador 1999).

3.3. Industrialització

Un progrés significatiu per a la industrialització de Lluçmajor fou el gas. El 1909 es construí la primera fàbrica als afores del poble, en el lloc que abans es coneixia com «s'Era d'en Males Cases». La instal·lació de la fàbrica va ser a càrrec de l'enginyer Antoni Sariego. Gràcies a aquesta fàbrica es va donar llum a tot el poble. El 1918 es va inaugurar una nova central, coneguda com La Lealtad. Aquesta nova central, moguda per motors de gas, subministrava corrent continu, la qual cosa permetia tenir instal·lats aparells elèctrics. Poc després es construí una cooperativa elèctrica, l'Helios, ubicada a l'eixample sud-oest (Font Obrador 1999).

L'altre gran progrés, tal com ja hem comentat, fou l'arribada del ferrocarril. El 1915 ja es tenia enllestit l'edifici per als viatgers, una cotxeria per a dues locomotores, el magatzem, el moll de mercaderies i l'edifici per als excusats, així com l'excavació per als dipòsits subterranis i per a les aigualides de les màquines. Finalment la inauguració del ferrocarril fou el 7 d'octubre de 1916.

Un referent de la indústria del calçat a Lluçmajor fou Joan Catany Salvà, conegut com *Jaquetó*. Una altra de les firmes i empreses de calçat va ser Can Claret. El 1919 es va introduir el procés mecànic per a la producció de sabates. El desenvolupament del sector del calçat va provocar el sorgiment d'algunes indústries. Es poden citar les adoberies de Can Jaquetó, el sector del transport i el sector de la papereria. Aquest darrer sorgeix de la mà de Jaume Salvà Clar, que va erigir la seva fàbrica de paper al carrer de Sant Miquel, coneguda com Cas Capser. Tenia la funció de subministrar les capsas i bosses per empaquetar els aparells de sabates, produïts a les fàbriques de calçat. Un altre tipus d'indústria de pes va ser la del licor. En fou el precursor Mateu Ripoll Ginard, el qual va idear l'etiqueta de la botella del palo Ripoll. S'ha de destacar també les Destil·leries Oliver, que van saber conservar els tradicionals mètodes artesanals d'elaboració dels licors. Les especialitats d'aquesta destil·leria van ser el rom negre, el rom blanc i les herbes mallorquines (Font Obrador 1999).

3.4. Principals construccions del Quadrat en l'època contemporània

El teatre de Cas Coix, ubicat des de 1877 fins avui en dia al carrer de la Fira, fou fundat per Gabriel Thomàs Joan, que havia fet fortuna a Argentina. Va servir de cafeteria i saló de billar. S'hi oferien balls, comèdies, sarsueles, recitals i concerts, i més tard va funcionar com a cinema. El 1912 s'hi instal·lava el primer projector de cine.

A finals del segle XIX i durant el segle XX es van construir nous

edificis, seguint els nous gustos i els diferents estils que predominaven en aquestes èpoques. De l'estil neogòtic es pot destacar l'antic Foment Agrícola, avui seu d'una entitat bancària. La Casa de la Vila i l'Hotel España són dos exemples d'eclecticisme. D'estil neoclàssic tenim Cases Xilenes, que actualment acull oficines de l'administració. De caire modernista destaquen la Peixateria, el cafè Colón i l'edifici de Ca na Meca. Com a exemple d'arquitectura racionalista hi ha l'edifici de Ses Escoles, aixecat el 1933 segons el projecte de l'arquitecte Guillem Forteza. De caire regionalista destacaria el Bar Tabú de plaça, que era l'antiga Casa del Poble. Dins aquest estil també tenim Can Joan Mir *Buscaneta*, al carrer de la Font (Tomàs 1990).

El 1900 es va començar a demanar una nova construcció de l'escorxador municipal, però fins al 1925 no se'n va aprovar la construcció. L'edifici de l'antiga peixateria del poble, avui dependències municipals, és conegut popularment com Sa Peixateria. Obra de l'arquitecte Jaume Alenyar, del 1916, és de caire modernista. Fou el primer mercat municipal i tenia un soterrani destinat al magatzem de carn. Més tard va passar a convertir-se en peixateria, que va funcionar fins a principis del segle XXI. La seva estructura modernista és d'una sola planta, i conserva el soterrani. És un edifici que no té gaire decoració, només pilastres i palmetes. En el portal conserva la data de construcció, amb l'escut de Lluçmajor com a clau del portal. A cada façana hi ha quatre finestres, separats cada un per una columna metàl·lica. Damunt aquests finestres hi ha quatre finestrons i a la part inferior de l'edifici en trobam uns altres de dobles. El voladís és de fusta i descansa sobre un llenyam que, a la vegada, ho fa sobre una mènsula de ferro forjat decoratiu.⁴

L'ajuntament era conegut antigament com la casa de la vila. El projecte de l'edifici és de Miquel Dalmau Fiol, realitzat l'any 1882, d'estil eclèctic. Consta de quatre plantes i un terrat, i té revestiment inferior de marbre mallorquí a la façana. El portal central està flanquejat per dues finestres i a sobre en pedres hi ha la inscripció «Casa Consistorial, año 1889», amb l'escut de Lluçmajor. A la planta noble hi ha un balcó corregut amb la barana ornamentada d'estil neogòtic i sis mènsules de marès. En el segon pis hi ha un altre balcó corregut amb sis mènsules amb tres finestres balconeres iguals com les del pis inferior. Sobre aquestes finestres hi ha motius ornamentals amb una motllura i a sobre tres petites finestres dobles amb una motllura al seu voltant que acaba amb una cornisa. El frontis de

⁴ El Catàleg Municipal de Béns Immobles recull molta informació sobre aquests edificis més destacats. Igualment la pàgina web de l'Ajuntament també recull aspectes destacables de les edificacions més singulars.

l'ajuntament es remata amb un rellotge central, construït per Miquel Font, i un templet amb una campana a l'interior. L'edifici va ser reformat entre 1880 i 1884.

El cafè Colón, ubicat a la plaça d'Espanya, forma part del conjunt amb edificis que es realitzaren en la reforma de la plaça de l'any 1927. L'edifici té planta baixa i dos pisos, i un estil de caire modernista. La part superior de la façana presenta semblances amb l'acabament que hi ha a l'Hotel España. La planta baixa consta de sis portals. El primer pis presenta una balconada que ocupa tota la façana i està suportada per mènsules. Els sis portals d'aquest pis estan agrupats de dos en dos per una pilastra amb capitell de volutes, i a la part superior els portals presenten una forma ovalada irregular, que imita una papallona. El segon pis ve definit per tres balcons suportats per tres grans mènsules amb decoració floral i heràldica.

L'edifici de Ca na Meca és un altre edifici de caire modernista, igualment construït a partir de la reforma de la plaça a l'any 1927. Consta de planta baixa, tres pisos i terrat. La planta baixa té quatre columnes de marbre que donen pas a una entrada lateral i un gran finestral. A partir del començament del primer pis, la part central de la façana està formada per un mirador de fusta i vidre, que ocupa els tres pisos. Als laterals del mirador hi trobam un buit a cada banda amb balconada de pedra, i als pisos restants hi ha una barana de ferro. Damunt cada portal hi ha panells amb ornamentació floral i figurativa. Aquests se separen del portal per una zona sense ornamentació. Els pisos venen separats per una cornisa geomètrica. Tot l'edifici està rematat per una balustrada de pedra. Aquest edifici originàriament tenia hivernacles amb vidres de colors que ocupaven la part central de totes les plantes i estava coronat per una cúpula amb trossos de rajoles de colors sostinguda per quatre columnes. Actualment a la planta baixa hi ha una òptica i l'hivernacle es conserva però sense els vidres de colors.

El Bar Tabú era l'antiga Casa del Poble. L'edifici és del segle XX, consta de planta baixa, dos pisos i porxo i és d'estil eclèctic, amb mescla d'elements classicistes amb elements regionalistes. La planta baixa té tres portals d'arc de mig punt, el central més gran i rebaixat que els dos laterals. El sòcol és de marbre de dos colors. La planta baixa imita els carreus utilitzant formes regulars i irregulars. En el primer pis hi ha una balconada que inclou tres portals emmarcats pel mateix tipus d'ornamentació que a la part baixa, el central més gran i decorat amb una mènsula amb garlanda, mentre que els dos laterals tenen la mènsula que acaba amb una petita petxina. Actualment es conserva igual que quan es va construir.

L'antiga seu del Foment Agrícola, Industrial i Comercial fou construïda el 1908 amb plànols de mossèn Miquel Salvà Llompart, conegut com es *Capellà Cànaves*. La façana és d'estil neogòtic i consta de planta baixa, primer i segon pis. A la planta baixa té dos pilars que separen tres portals, el central més gran. Aquests portals laterals actualment estan convertits en finestrals. A sobre la finestra central hi ha l'escut d'armes de Lluçmajor. Al segon pis hi ha sis finestres petites separades per pilars petits. La cornisa separa el primer pis del segon. Com a remat hi ha una al·legoria o símbol que expressa l'esperit de l'entitat. Actualment la façana es conserva igual que en la seva construcció, però l'interior està modificat i adaptat a les noves funcions.

Ca ses Xilenes, d'estil neoclàssic, va ser construïda el 1925. Es coneix amb aquest nom perquè els propietaris van fer diners a Xile i quan en tornaren amb la seva fortuna varen construir aquest edifici. Actualment hi ha les oficines de l'Institut Nacional de la Seguretat Social. Destaca per ser l'únic exemple de façana neoclàssica a Lluçmajor. Es troba dividida en tres cossos horitzontals i rematada per una balustrada amb torreta al centre. En el cos inferior hi ha tres obertures, corresponents a dues finestres als costats i un portal amb llindar al centre. En el cos central també té tres obertures, dos portals als laterals amb motllura i entaulament amb fris amb frontó semicircular, i el portal central amb balconada amb ferros i columnes adossades que sustenten un entaulament i un fris rematat per un frontó triangular. El tercer cos té dues finestres a cada part emmarcades dins motlures i al centre una gran garlanda amb motius vegetals de forma ovalada. Al centre hi ha la data de construcció. L'edifici està rematat per una cornisa i una balustrada de tipus clàssic. Al centre hi ha una torreta que té tres arquets de mig punt, i acaba amb una cornisa amb teules de tipus àrab.

L'Hotel España és d'estil eclèctic amb influències modernistes. Es va construir l'any 1914. Es troba a la cantonada entre el carrer d'en Melià i el del Bisbe Taixequet. No se'n coneix l'arquitecte però sí els seus promotors: Gabriel Mir i els germans Ripoll. Aquests darrers n'eren els propietaris. L'edifici consta de tres plantes i un terrat a la part superior. La façana té un revestiment de marbre mallorquí. L'entrada de l'edifici es troba al cap de cantó, flanquejada per dos portals més a la part esquerra i quatre a la part dreta. Les dues plantes superiors són per a les habitacions i tenen balcons de ferro amb decoracions modernistes. Aquests balcons tenen mènsules de marès a la part inferior. Del terrat cal destacar la balustrada de caire neoclàssic, amb petites escultures ornamentals. Cal esmentar l'escultura de la part superior de la part principal, on es representa una cara grossa amb la boca oberta amb dues serps envoltant una torxa de foc amb

ales. A més hi ha unes lletres que posen «Hotel España» i l'any de la construcció, 1914, i un escut amb les lletres R i H, referint-se a l'Hotel Ripoll, ja que els germans Ripoll en foren els promotors. A la balustrada també hi ha un escut amb la lletra M, fent referència a Gabriel Mir, l'altre promotor. En aquesta balustrada hi ha també dos lleons amb una esfera a la pota flanquejant el conjunt, protegint l'edifici. Aquest hotel durant molts d'anys va perdre la seva funció però el 2015 s'ha reformat i l'ha recuperada.

4. Consideració patrimonial del Quadrat de Lluçmajor

L'origen urbanístic de la vila de Lluçmajor se situa, tal com hem vist, al segle XIV, seguint el plantejament dictat per les Ordinacions de Jaume II l'any 1300, si bé fins i tot podríem situar la gènesi de la població urbana més enrere en el temps, ja que hi ha constància que l'antiga alqueria islàmica de Lluçmajor, propietat de Ramon de Sant Martí, s'hauria convertit en una incipient vila poc després de la conquesta catalana, gràcies a la concentració d'uns quants pobladors al seu entorn (Font Obrador 2000).

Al voltant d'aquest nucli originari es plasmà el plantejament urbanístic promulgat per les Ordinacions, les quals preveien un entramat format per vials perpendiculars i illetes en forma quadrangular, que configuraven una xarxa urbana quadriculada coneguda com «es Quadrat». L'entramat havia de ser perfectament regular, però l'adaptació a l'assentament anterior conferí al centre del Quadrat la seva fisonomia irregular, fet que el va convertir en una de les seves peculiaritats.

El Quadrat esdevingué llavors l'esquema base del desenvolupament i creixement urbanístic de la vila de Lluçmajor durant l'època medieval i moderna. Aquest es mantingué pràcticament inalterable gairebé fins al segle XIX, quan el poble augmentà considerablement la seva població i començà el canvi del seu model econòmic.

El traçat ortogonal del Quadrat no fou l'única característica de l'urbanisme medieval. Amb la xarxa viària sorgí una tipologia d'edificacions prou característiques. Eren els habitatges d'una sola planta, coberta d'aiguavés, portal de mig punt i una obertura a la planta superior alineada amb el portal. A l'interior solien estar formats per algun dormitori, cuina, botiga, celler, etc., i a l'exterior tenien un pati o corral. A més dels habitatges, a la vila també hi havia una sèrie d'edificis i espais singulars, com eren l'església com a centre religiós, la casa de la vila i la plaça com a centres de l'activitat política, comercial, etc.

Convé recordar que Lluçmajor no fou l'única vila que es projectà el 1300. Arran de les Ordinacions sorgiren quasi una quinzena de viles

a la part forana de Mallorca, com Petra, Porreres, Manacor, Felanitx, Montuïri, Sant Joan, etc. Però no totes conserven la trama urbanística ideada per les Ordinacions, és més, sols la conserven sa Pobla, Petra, Lluçmajor, Felanitx, Porreres, Campos i Manacor.

D'aquestes, Felanitx i Manacor presenten una protecció patrimonial del seu centre històric, malgrat que només s'apliqui a uns carrers i edificacions concrets i no a l'entramat urbanístic medieval. Sols Petra presenta una protecció total de la xarxa urbana projectada per les Ordinacions, mentre que Lluçmajor no està ni tan sols considerada dins el catàleg municipal.

4.1. Legislació patrimonial

Un cop fet el repàs de l'origen i l'evolució històrica del Quadrat i l'urbanisme llucmajorer, convé esclarir quines són les normatives patrimonials i urbanístiques que afecten els centres històrics per intentar considerar la possibilitat de protegir el de Lluçmajor.

La Llei de patrimoni històric de les Illes Balears (12/1998) preveu la figura dels conjunts històrics com: *«L'agrupació homogènia de construccions urbanes o rurals, contínua o dispersa, que es distingeix pel seu interès històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, històric-industrial, social, científic o tècnic amb coherència suficient per constituir una unitat susceptible de delimitació, encara que cadascuna de les parts individualment no tenguin valor rellevant.»*

Seguint aquesta Llei, el Pla territorial de Mallorca de 2004 té en compte l'ampliació dels centres històrics ja previstos, com és el cas de Felanitx i Manacor, i també la catalogació dels centres de Campos, Santanyí, Sineu, Pollença, Lluçmajor i Porreres. El Pla territorial de Mallorca preveu el centre de Lluçmajor no sols pel seu origen medieval, sinó també per la seva evolució urbanística: *«Les primeres cases del nucli originari es van distribuir seguint el model concèntric al voltant de la primera església parroquial. Jaume II la fundà com a vila a l'any 1300, planificant el seu urbanisme en l'anomenat Quadrat, els límits del qual quedaren superats a finals del segle XVII i sobretot durant el segle XVIII. Al llarg del segle XIX, la ciutat va viure importants transformacions, que provocaren grans canvis en el seu traçat urbà i en la tipologia de les seves cases. En el conjunt urbà destaquen algunes construccions civils del XVIII, fruit del seu desenvolupament comercial (Son Frígola, Garonda, etc.) i ja en el segle XIX, gràcies al desenvolupament industrial, s'aixecaren importants edificacions que seguien els llenguatges arquitectònics del moment.»*

Pel que fa a les Normes d'Ordenació del Pla Insular de Mallorca del 2011, es considera que: *«El plantejament municipal haurà de*

delimitar, en els nuclis tradicionals on n'hi hagi, una zona de nucli antic (o centre històric) del nucli urbà, que abasti l'àrea més rellevant pel que fa a la conservació patrimonial de tipologies tradicionals, la persistència de trames urbanes originals i el seu creixement cap a altres nuclis, si n'hi hagués (ravals). La zona així delimitada haurà de ser objecte de protecció i conservació.» Així, segons aquest, el catàleg de Lluçmajor hauria de protegir el centre històric del poble perquè conserva l'entramat del Quadrat i part de les tipologies tradicionals.

4.2. L'estat de conservació actual del Quadrat de Lluçmajor

Actualment Lluçmajor manté inalterable la trama urbanística original proporcionada per les Ordinacions, de manera que els carrers conserven la seva orientació, la seva delimitació, el seu traçat i fins i tot alguns conserven el seu nom original.

Les tipologies tradicionals de les construccions entorn del Quadrat s'han vist alterades pel creixement i les modificacions que hi ha hagut durant els segles XIX i XX, que han transformat bona part de l'estructura originària dels habitatges, tot i que encara perduren alguns supervivents d'aquesta tipologia, especialment al carrer del Vall.

Quant a les edificacions principals i la seva distribució, aquestes mantenen la seva ubicació originària, com és el cas de la plaça, que continua essent el punt neuràlgic de l'activitat al poble, al voltant de la qual es troben els comerços i es desenvolupa l'activitat política. L'església, malgrat haver estat reformada al segle XIX, manté la seva ubicació, igual que la rectoria i la casa consistorial. Encara es conserven altres elements característics, com les cisternes majors i els abeuradors, igual que el Claustre i el Convent de Sant Bonaventura.

Conclusions

El plantejament urbanístic projectat per les Ordinacions de Jaume II consolidà l'assentament anterior i fou l'origen del nucli urbà de Lluçmajor. El nucli medieval girava entorn del Quadrat, que marcava la distribució dels carrers i la ubicació de les principals edificacions. Aquest entramat quadriculat i la seva irregularitat singular del centre encara es preserven en l'actualitat. De fet, el creixement urbanístic del poble ha vingut marcat pel traçat i les alineacions dels carrers originaris.

Lluçmajor ha patit un gran augment poblacional al llarg dels segles, especialment al segle XX, que s'ha reflectit en el creixement urbà. Aquest s'ha anat estenent als afores del Quadrat i ha anat alterant la tipologia constructiva tradicional, si bé ha conservat alguns exemples de la tipologia tradicional i la distribució donada per les Ordinacions.

El Quadrat de Lluçmajor és, doncs, un clar exemple de la planificació urbanística medieval. Presenta un interès històric i arquitectònic que fa que es mereixi ser considerat com un bé patrimonial per assegurar-ne la protecció. En aquest sentit, el cas de Petra suposaria un bon exemple a seguir, ja que el 2011 fou declarat BIC, tenint en compte la conservació del traçat ortogonal, el manteniment de les construccions tradicionals i el seu alçat, també de les construccions més significatives i la simbiosi entre la ciutat medieval i la contemporània.

Tenint en compte la legislació vigent sobre patrimoni (Llei 16/1985 i Llei 12/1998) i el Pla territorial de Mallorca, la protecció del centre històric de Lluçmajor podria ser perfectament tinguda en compte. És més, seguint les normes establertes en el PTIM, el catàleg municipal almanco hauria d'introduir-lo amb la figura de centre històric, i proporcionar-li el reconeixement i la protecció que es mereix.

Bibliografia

ALOMAR, Gabriel (1976): *Urbanismo regional en la edad media: las Ordenaciones de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*. Gustavo Gili. Barcelona.

ANDREU, Jaume (2000): *L'ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*. Ajuntament de Petra.

BERARD, G. (1983): *Viaje a las villas de Mallorca*. 1789. Palma. Ajuntament de Palma.

BERNAT, Margalida i SERRA, Jaume (1997): «Espacios sagrados y comunidades rurales: algunas hipótesis sobre la colonización y sagreras en Mallorca (siglos XIII-XIV)», *Boletín de Arqueología Medieval*. N° 11.

FONT I TOUS, Bartomeu (2013): «Lluçmajor, cartografia i topografia», *Pregó de Fires 2012*. Ajuntament de Lluçmajor.

FONT OBRADOR, Bartomeu (1972): *Historia de Lluçmajor. De la prehistoria al siglo XIV*. Vol. 1. Gráficas Miramar. Palma.

— (1974): *Historia de Lluçmajor. El siglo XV*. Vol. 2. Gráficas Miramar. Palma.

— (1978): *Historia de Lluçmajor. El siglo XVI*. Vol. 3. Gráficas Miramar. Palma.

— (1986): *Historia de Lluçmajor. El siglo XVIII*. Vol. 5. Gráficas Miramar. Palma.

— (1995): *Historia de Lluçmajor. El siglo XIX*. Vol. 6. Gráficas Miramar. Palma.

— (1999): *Historia de Lluçmajor. El siglo XX*. Vol. 7. Gráficas Miramar. Palma.

— (1983): *La casa de la Vila (1882-1982)*. Lluçmajor. Pregó de

Fires 1982. Ajuntament de Llucmajor.

— (2000): *Jaume II de Mallorca i les Ordinacions dels pobles. Gènesi de la vila de Llucmajor*. Pregó de Fires 1999. Ajuntament de Llucmajor.

LLULL ESTARELLAS, M.A. (2010): *Urbanisme i arquitectura de Porreres. De la vila medieval a la contemporània*. Ajuntament de Porreres.

MAS, Antoni (2008): «L'antiga vila de Manacor i les Ordinacions de Jaume II», *Espai fet urbà i societat a Manacor*. III Jornades d'Estudis Locals. Ajuntament de Manacor.

— (2011): *El procés d'evolució urbana de la vila de Santa Margalida de l'edat mitjana a l'actualitat*. Tintinnabula. Ajuntament de Santa Margalida.

PINTE EN AMPLÉ. (1997). *A l'entorn de Llucmajor. Estudis i comentaris (I)*. Palma.

TOMÀS, D. (1999): *Arquitectura de Llucmajor: entre la tradició i la modernitat*. Pregó de Fires 1998. Llucmajor. Ajuntament de Llucmajor.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1998). *Les arrels musulmanes de les alqueries de Llucmajor*. Pregó de Fires 1997. Llucmajor. Ajuntament de Llucmajor.

ROSSELLÓ VERGER, V. (1964): *Mallorca: sur y sureste*. Gráficas Miramar. Palma.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

**EL CAFÈ I FONDA
DE CA NA GRINA DE S'ARENAL (1910-1964)
I GABRIEL SERVERA CARDELL:
CARTES DES DE LA PRESÓ DE BELLVER
DURANT LA GUERRA CIVIL**

Dídac Martorell Paquier

El cafè de Cas Sucre, la fonda de Ca na Grina i els primers propietaris (1910-1936)

A la fi del segle XIX els llucmajorers Francisca Aina Garau Fullana *Grina*¹ (Llucmajor, 1869 – s'Arenal, 2 de maig de 1928) i el seu home, Gabriel Garcias Roca *Nyico*² (Llucmajor, 20 d'agost de 1865 – 27 de juliol de 1954) arrendaren els baixos d'una casa coneguda com a Cas Sucre³ al carrer de Sant Cristòfol, i hi obriren una taverna. Madò Grina havia estat la cuinera del senyor de la possessió de Cas Frares de Llucmajor, i això propicià que es convertís en la cuinera del nou establiment. (FONT 1975: 39) El negoci funcionà, i prompte

1 Filla d'Antoni Garau Monserrat *Monget* (Llucmajor 7 d'abril de 1840 – Santa Catalina, 1924-5) i Joana Maria Fullana Noguera *Grina* (Llucmajor, 1841 – Santa Catalina, 1921). Tenia vuit germans. El malnom deu tenir com a etimologia la forma sincopada i femenina del llinatge Garí (> Grí > Grina), però també podria ser el femení del mot *grill*, que a Mallorca per mor del fenomen de la iodització històrica pren la forma femenina amb el sufix -na, per analogia: [ˈgrí(j)] > [ˈgrinə]. El malnom ja el trobam amb forma masculina a Antoni Fullana Garí *Gri* (6 d'agost de 1788), repadrí de Francisca Aina. El segon llinatge pot ser la pista de l'origen. (Dades extretes de l'arbre genealògic fet per Miquel Sbert).

2 El malnom significa «irritable, que té mal geni» (DCVB). El trobam també a Son Sunyer, procedent d'una altra família llucmajorera, de llinatge Salvà.

3 Aquest petit establiment (carrer de Sant Cristòfol, 5) fou cafè durant molts d'anys i tengué molts de propietaris. L'any 1926 el dugué el matrimoni de Joan Barceló i *na Borronada* [Francisca Contestí?], i el 1927 el traspassà a Lluç Tomàs i Catalina Garcias, per la qual cosa fou conegut com a Can Lluç. El 1934 Lluç no tenia bona salut i el traspassà a Onofre Arbona Llodrà *Masseno* i Catalina Moreno, fins que Onofre fou assassinat pels feixistes el 1936. Aleshores el dugué la viuda ajudada per la seva cunyada. Del 1946 al 1949 el regentà Pere Antoni Roig *Garbes*, la seva dona Joana Aina Llull i els fills, per la qual cosa el conegueren com a Can Garbes. El 1949 el traspassaren al pobler Gabriel Serra, la seva dona i els seus tres fills, però no els agradà i el passaren al gendre Mateu Perelló Serra *des Ciment*, casat amb Margalida Serra. (LLINÀS 1998: 18-19) Del gener del 1950 fins a finals del 1997 fou conegut com a Can Pedro, regentat per Pere Garau Albertí (6 de gener de 1923 – 10 d'agost de 2001): un collar que havia vingut a s'Arenal el 1948 a fer de barber a Ca s'Espirut, el cafè que aleshores regentava Joan Llinàs *Manacorí*. (CANALS 2006: 41 i 77) Finalment el local es vengué, i al seu lloc ara hi ha un edifici de sis apartaments.

compraren un solar enfront, en què edificaren una nova casa.⁴ (Ib.: 39-40) En aquest edifici hi fundaren la Fonda Ca na Grina —Cane Grine, com deia el rètol—: segons Font Obrador, el nou establiment s'estrenà entre els anys 1913 i 1914; però nosaltres hem trobat a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor un document en què documenta la fundació al 1910.⁵ L'establiment es trobava, segons l'època, al carrer de Sant Cristòfol, 2 (1928; AML, 2492. Vario) o 4 (1933; AML, 1721/5. Aportació de Pau Tomàs). Des de l'octubre de 1914, Gabriel Garcias s'encarregava de recollir i lliurar la correspondència a s'Aranjassa, al pas de conducció de Palma a Lluçmajor, feina per la qual cobrava cinc cèntims per carta entregada a domicili.⁶ (*Lluçmajor*, 24 d'octubre de 1914: 3 i GALMÉS 1985)

El matrimoni tengué tres fills: Gabriel (Lluçmajor, 16 de maig de 1892 – ?), Catalina (Lluçmajor, 10 de juny de 1894 – 9 de desembre del 1981) i Maria (Lluçmajor, 24 o 26 de setembre de 1896 – s'Arenal, 5 d'octubre de 1979). Gabriel aleshores no tenia bona salut, però sabem que fou vocal de l'Asociación de Propietarios Industriales y Vecinos del Arenal (1923-1924); Maria es quedà finalment amb Ca na Grina, i Catalina, casada amb el trencador Lluç Tomàs Salvà el 16 de gener de 1915 (Lluçmajor, 13 d'abril de 1889 – Palma, 1941/2), es posà a càrrec del cafè de Cas Sucre, juntament amb el seu marit, durant catorze anys, on nasqué la filla Maria el 3 de juliol de 1916. (LLINÀS 1998: 18 i informacions de la neta Joana Amengual) No obstant això, Lluç i Catalina regentaren també Ca na Grina quan morí Francina Aina; n'és prova que el 1928 Lluç figura com a propietari de l'establiment. (AML, 2492. Vario) Posteriorment la filla Maria Garcias Garau i el seu marit Gabriel Servera Cardell passaren a regentar-lo el 1929 o el 1930. Aleshores, Catalina i Lluç posaren carnisseria i botigueta de vendre a la carretera Militar,⁷ i els negocis continuaren inalterats durant la II República. Pel que fa a Gabriel, estigué malalt tota la vida, i anà a viure a Lluçmajor amb son pare. Es casà amb Margalida Salvà *Surrilla* i tengué una filla, Francisca, que es casà

4 Els propietaris de la casa, Bartomeu *Sucre* i la dona, pertanyent als *Molinou*, tenien una botiga al carrer de Sant Miquel de Lluçmajor dedicada a la venda de sucre, caramels, confits, etc. D'aquí el malnom. (LLINÀS, 1998: 18)

5 Hi ha la possibilitat que l'any 1910 correspongui a la fundació del cafè a Cas Sucre. Per altra banda, segons Joana Amengual, la neta de Catalina Garcias, la fonda de Ca na Grina es fundà quan es casaren Gabriel i Maria, l'any 1918.

6 El punt de recollida i entrega de les cartes a s'Arenal era l'establiment de Ca na Grina. Posteriorment Ca sa Poblera, competència de Ca na Grina, funcionà com a estafeta de correus. (GALMÉS 1985)

7 Segons Joan Matas Serra, davant l'Hotel Saga (actual MLL Caribbean Bay). No hem pogut saber exactament a quina altura. (CANALS 2013: 447)

amb Bartomeu Ros Fullana i els anys cinquanta dugué el Bar Marfil a la plaça d'Espanya de Lluçmajor (actual Bistro Mercat, número 21). Bartomeu morí d'accident i finalment la família vengué el cafè. (Informacions de Joana Amengual)

L'establiment de Ca na Grina

Onofre Llinàs definí Ca na Grina com l'establiment més cosmopolita del poble. (LLINÀS 1992b: 14) L'establiment consistia en un edifici de dues plantes, amb una gran terrassa davantera tancada amb balustrades, que no estava ras del carrer i s'hi accedia per dues escales de sis escalons situades als extrems. Als baixos hi havia unes grans vidrieres, per on s'accedia al local. Entrant a mà dreta hi havia el taulell. Darrere hi havia un moble alt ple de licors, coronat per dos agrons grisos a banda i banda. Era una gran sala quadrangular amb taula de billar. A mà esquerra hi havia una escala amb passamans que pujava a les dotze habitacions per hostatjar-s'hi. Més endins, en segona estança, hi havia la cuina, la cisterna i un espaiós menjador. Seguia una terrassa, de la qual baixant uns escalons s'accedia a un llarg i ample corral amb estables i piques de rentar, amb sortida al carrer de Berga, a través d'un pas. (FONT 1975: 40, LLINÀS 1992b: 14, CANALS 2006: 31 i informacions de Maribel Servera) L'any 1928 no tenia aigua directa, telèfon, calefacció ni garatge, i disposava de deu habitacions i deu llits. (AML, 2492. Vario) Pere Canals recorda que al cafè a la fi dels anys quaranta hi havia devers una dotzena de taules de fusta i marbre: «a l'hivern una *camilla*, i a l'estiu cinc o sis tauletes a la terrassa.» (CANALS 2006: 33) Devora la barra, a un racó, hi havia una escopidora de porcellana, i a damunt la vorera, a l'entrada, una peça de ferro per fer-se les sabates netes. També hi havia un rellotge de paret que tocava hores, fet pel rellotger palmèsà Magí Pinya, i un frare que pronosticava el temps. Al primer pis hi havia set habitacions enrajolades i una cambra alta amb quatre habitacions més sense enrajolar que eren, per tant, de categoria més baixa. (Íd.) Hi havia un soterrani amb barrals de suc i licor, i una caldera de carbur, que proveïa de llum a totes les habitacions a través d'unes canonades fines de plom. (SBERT 2002: 128 i CANALS 2006: 33)

De la instal·lació de llum hi ha una anècdota impactant: la nit del 26 al 27 d'octubre del 1947 hi hagué una gran tempesta elèctrica que feu estralls a tot el poble. El fet més conegut és que un llamp tomà el campanar de l'església de la Mare de Déu de la Mamella, i que mai no s'ha reconstruït, però també un llamp entrà a Ca na Grina i en cremà la instal·lació elèctrica, seguí pel bany i sortí pel passadís de la part de darrere de la fonda. (LLINÀS 2000b: 14)

Segons Maribel Servera, neta de Maria Garcias, això va passar al domicili on vivia la padrina, en una casa de la plaça de l'Estació (carrer de Berga, 25, actual Bar La Estación): «Es llamp que va fer caure es campanar pareixia una bolla de foc que corria per sa instal·lació elèctrica. Tot lo que tenia dins es dormitori va caure. I sa padrina va agafar tanta de por que tota sa vida no sabia on s'havia de posar quan hi va haver tormenta.» Té més versemblança la segona història, atès que aquesta casa està aferrada a l'església.

Com a part del negoci de Ca na Grina també hi havia la carnisseria (SALVÀ 2002: 16) i botigueta de vendre, (LLABRÉS 1981: 5) a la carretera Militar, que regentava el matrimoni de Catalina Garcias i Lluç Tomàs, on ajudava la filla del matrimoni, Maria. A finals dels anys quaranta, quan arrendaren l'establiment a Andreu Canals, ja no la posaren en marxa.⁸ (Informacions de Maribel Servera i CANALS 2006: 33) Segons Antoni Galmés, tenia forn i s'hi feien pans per vendre; endemés d'això, tenien tabac d'estanc sota comanda. (GALMÉS 1985)

L'any 1929 a la contratapa de la primera revista de la història de s'Arenal, *Concepción Arenal*, la fonda s'anunciava de la següent manera: «Antigua fonda Negrina. Hospedajes completos. Banquetes. Restaurant a la Carta. Café y sala de billares. (EL ARENAL).» (*Concepción Arenal*, 5: Contratapa a MARTORELL 2019a: 135) L'any 1933 l'edifici tenia un valor de 1.000 ptes. i era propietat de Gabriel Servera Cardell. (AML, 1721/5. Aportació de Pau Tomàs) I els descendents deien que tota la parcel·la fins a la plaça de la Reina Maria Cristina es podia comprar per 2.500 ptes. (LLINÀS 1998: 18)

L'establiment el freqüentava gent de la comarca, de Lluçmajor i Palma, i fins i tot a l'estiu viatgers de Madrid i de Barcelona. No obstant això, «En arribar l'hivern no quedava ningú. Venia un poc de gent els diumenges a menjar una paella. Molts arribaven amb el tren i altres amb el carrilet.»⁹ (CANALS 2013: 143) A Ca na Grina s'hi hostatjà molta de gent, entre ells el mestre d'escola, «qualque carrabiner i els picapedrers que davallaven de Lluçmajor per fer qualque caseta» (Ib.: 144), els conductors del tramvia (LLINÀS 1992a: 12) i, fins i tot, estiuejants llucmajorers que no tenien casa per romandre-hi, com Bartomeu Pomar Klever *de Can Xifarra*, nascut l'any 1901, que hi anava cada any en carretó el dilluns de Santa Cànida a passar una setmana al poble i prendre-hi banys —homes i dones per separat, naturalment! (JOAN 1982: 8)

⁸ Segons Isabel Garcias, quan els pares Maria Garcias i Gabriel Servera vengueren de Santa Catalina, «continuarmentrestant a la casa de Cas Sucre, on tenien botiga de queviures.» (CANALS 2013: 143)

⁹ Es refereix al tramvia que vorejava s'Arenal i el connectava amb Palma, que funcionà de 1921 a 1941.

La pensió, els menjars, els banquets i els actes polítics

Madò Grina servia berenars i arrossos a totes hores, fet que convertí el lloc en molt popular i de visita segura per als qui posaven un peu a s'Arenal, ja fossin els viatgers com els primers turistes. (FONT 1975: 40) Com que era fonda la gent també hi podia romandre i als estius les habitacions es devien omplir: segons Bartomeu Font l'habitació de llit de matrimoni costava 1,50 ptes., i la pensió completa, entre 5,50 ptes. (règim de primera classe) i 7,50 ptes. (règim de segona classe). El primer règim consistia en dos plats i una fruita, i el segon en tres plats i dues fruites.¹⁰ Com a gran centre social no hi faltaven els balls en dies assenyalats i els plers del joc del billar. (Íd.)

Segons Font, n'eren populars els arrossos, els molls al forn, el pollastre rostit, la vedella, les costelles, els musclos que s'importaven de Barcelona i la llagosta en viver. Segons l'historiador, en temps darrer se servien racions d'arròs (1 pta.), de pollastre (1 pta.), de pa, vi i olives (0,50 ptes.) i de plàtan i ametles (0,25 ptes.). Per altra banda, Gabriel Garcias, fill de Francina Aina i Gabriel, pescava a la costa arenalera, «procurando que las mejores especies de la fauna propia de S'Arenal no faltaran nunca en la cocina.» (FONT 1975: 40) Més envant, en regentar l'establiment el gendre del matrimoni, Gabriel Servera, comprava formatges a l'engròs (10 o 15 peces), els posava oli i els girava per curar-los. (CANALS 2013: 143)

L'any 1916 es comentava que per a la Festa del Pedal, el primer gran esdeveniment esportiu de Mallorca, que es feu els anys 1916, 1917 i 1918 a s'Arenal, se servien menjars a la «Fonda de CANA GRINA, Café nuevo, del Arenal. A precios económicos.» (*La Almudaina*, 7 de maig de 1916: 2, a MARTORELL 2018: 625) L'any 1917 se'n destacava l'afluència: «¡Oh aquellas fondas de "Ca Na Grina" y "Ca Sa Poblera" ¡Parecen colmenas! Desgraciado de pollo, infeliz de conejo que se haya metido en una de esas casas; lo pasará mal.» (*La Almudaina*, 7 de maig de 1917: Portada, a MARTORELL 2019b) El 1918 un participant es queixava del que li havia costat una *panxada de fam*, sense especificar si fou a Ca sa Poblera o a Ca na Grina: «Un poch de sanch amb quatre herbes per dedins, 0'25, una llesca de pa de madastra 0'10, un tasso d'aigo tinta 0'10, un tasso d'aigo amb garroves bullides 0'10, una taronja esponjosa 0'05; total 0'60 Ptas.» (*Foch y Fum*, 17 de maig de 1918: 2, a MARTORELL 2018: 625)

Queda clar que quan es volia fer una gran celebració a s'Arenal es feia a Ca na Grina. El 29 d'abril de 1917 el Centre Maurista de Lluçmajor hi celebrà un gran banquet amb 300 persones vengudes

¹⁰ Així ho indica Bartomeu Font. De tota manera, la lògica ens fa pensar que devia ser al revés.

de Palma i Lluçmajor (*Heraldo de Lluchmajor*, 5 de maig de 1917: Portada). El darrer diumenge de febrer del 1918 la totalitat dels 110 treballadors de la fàbrica de calçat lluçmajorera de Joan Caldés passà el dia a s'Arenal i a les 13.30 h dinaren a la sala de Ca na Grina d'arròs sec, escaldums, postres, cafè, cigars i licors. (*Heraldo de Lluchmajor*, a FONT 1988) El 24 d'agost de 1924 les Germanes de la Caritat, procedents de Lluçmajor, s'establiren a s'Arenal. Aquell dia es va fer una gran festa que acabà en un dinar preparat a la fonda i pagat per una junta de *senyores* que s'encarregaren de preparar la festa i l'acollida a les monges. (FONT 1975: 53-54) Tenim la sort que a l'Arxiu Municipal de Lluçmajor es conserven les factures de les festes celebrades a s'Arenal i organitzades i sufragades per l'Ajuntament de Lluçmajor els dies 15 i 16 d'agost de 1930. El menjar s'encarregà a la fonda: dia 15 es cobrà 2 ptes. pel dinar a un electricista, 4,50 per a la colla de xeremiers i 6 per a tots tres; l'endemà es cobrà 3,75 ptes. pel berenar de tots tres i 5,25 pel dinar. (AML, 2162/5) El 1r de febrer de 1931, la Unió Ciclista Mallorquina organitzà un dinar homenatge a Rafel Pou i a Francesc Salvà i Pastor que reuní 150 comensals, 70 dels quals havien vingut de Palma a s'Arenal en bicicleta. (*La Almudaina*, 3 de febrer de 1931: 4. Informació de Pau Tomàs) El 1r de setembre del 1932 s'expedí una factura cobrada als metges Amer i Vidal, que pernoctaren a Ca na Grina durant tot el mes d'agost d'aquell any. El berenar del matí els costava 0,40 ptes., el sopar, 2, i l'habitació, 1; hagueren de pagar, per tant, 3,40 ptes. diàries, que feren un total de 103,40 ptes. durant el mes. (*S'Unió de S'Arenal*, març de 2002: 29).¹¹ L'11 de setembre de 1932 s'havien de fer novament les festes de s'Arenal organitzades pel consistori lluçmajorer: hi participà la banda municipal de música de Lluçmajor, i l'Ajuntament sufragà no sabem si el dinar o el sopar als membres, per un valor de 166,50 ptes.; menjua que es va fer, com no podia ser d'altra manera, a Ca na Grina. (TOMÀS, 2018: 220)

Sabem que el Dijous Llarder de 1917 es va celebrar un ball de màscares a partir de les 20.30 h a Ca na Grina amb acompanyament d'un sextet de Lluçmajor. (*Heraldo de Lluchmajor*, 10 de febrer de 1917: 2) Aquestes festes de Carnaval a la fonda foren freqüents fins a la Guerra Civil, i es recuperaren a mitjan anys cinquanta. (Informacions de Maribel Servera)

¹¹ Tenien la farmaciola a Can Pep Martí. (CANALS 2006: 109) Molt probablement aquesta fita s'aconseguí gràcies als grans esforços de José Ruiz Rodríguez durant la seva estada a s'Arenal, entre el 1928 i el 1930. (Veg. MARTORELL 2019: 286-292)

Els actes polítics s'intensificaren durant la II República: «L'abril de 1933 Monserrat Parets porta al ple municipal la precària situació lumínica que es viu a s'Arenal i demana que s'augmenti l'enllumenat públic amb diversos punts de llum, ben necessaris al caseriu. Finalment, sense oposició, s'acorda que el tema passi a la Comissió de Governació per fer-ne un estudi i proposar l'increment que estimi oportú. Així, a finals d'aquell mes, membres d'aquella comissió van a s'Arenal a fer-ne l'estudi que s'havia acordat i aprofiten per quedar a sopar a Ca na Grina, amb un cost de 26 pessetes, pagades amb fons municipals a Gabriel Servera.» (TOMÀS, 2018: 152) El 25 de juny del 1933, hi feren un banquet en homenatge i agraïment al batle Bartomeu Sastre *Llopis*, per com havia tractat i resolt la qüestió escolar a la vila; hi assistiren més d'un centenar de convidats «entre d'altres el comunista ciutadà Ateu Martí, que tenia un xalet al llogaret, el socialista Joan Monserrat Parets, l'exbatle de Palma Bernat Jofre o els diputats Alexandre Jaume, Francesc Carreras i Vicente Tejada.» (*La Última Hora*, 27 de juny de 1933: 5, a FONT 1999: 274-275) El 22 d'octubre de 1933 el dirigent comunista Ateu Martí, amb xalet a s'Arenal, dirigí una carta al batle Sastre anunciant que «El próximo Jueves día ventiseis del corriente á las ocho de la noche celebrará un acto de propaganda electoral en el casino del Arenal y en el café llamado Cane Grine.» (AML, 2497. Aportació de Pau Tomàs) En tenim un altre exemple de l'any 1934: els propietaris de la botiga de sabates Can Ferrà del carrer del Sindicat de Lluçmajor guanyaren la grossa de la loteria; per tal de celebrar-ho, el mestre convidà els treballadors de l'empresa i les riveteres que feien feina a casa seva a un dinar a Ca na Grina, i es feren una fotografia. (BARCELÓ; OLIVER 2000: 30-31)

Aquesta bonança, però, s'aturà en sec. El 20 de juliol de 1936 hi havia d'haver una «Gran reunión de Fraternidad Cooperativa» a la fonda, organitzada per la cooperativa de producció de calçat més important de Lluçmajor, La Hormiga. S'anuncià a la premsa, però el cop d'estat feixista ho aturà tot. (*La Almudaina*, 16 de juliol de 1936: 6 i *El Obrero Balear*, 17 de juliol de 1936: 2. Aportació de Pau Tomàs) Per altra banda, la cooperativa de trencadors La Unió dels Trencadors, fundada el 1935, es reunia normalment a Can Caragol, però també qualche pic a Ca na Grina; ho explica Llorenç Noguera *Carresquet*: «Quan va esclatar el Moviment havíem de tenir una reunió a Ca Na Grina i havia de venir en Miquel Parets, i ja no la férem.» (CALVIÑO [et al.] 1994: 39)

Ca na Grina a la literatura i a *Foch y Fum*

Miquel Puigserver Llabrés (Lloseta, 1881 – Sóller, 1947), autor costumista, publicà un llibre de narracions titulat *Records de nostra terra* (1928), consistent en quatre relats força distants entre si, «de poca qualitat literària», i marcats —com la seva obra posterior, de teatre— d'un «costumisme ruralista amarat d'un humorisme fàcil.» (ROSSELLÓ 2016: 51) El relat que ens interessa és el primer, «En Tomeu de la Draçana», en el qual s'Arenal és presentat com un lloc d'esbarjo per als palmesans i Ca na Grina és el lloc per omplir la panxa un dia d'abril. El quadre de costums té lloc al poble, en què troben Tomeu de la Draçana, un personatge picaresc que els acaba explicant la seva vida:

«Era un d'aquells dies bons del mes d'Abril que amb un amic acordarem passar-lo a S'Arenal. Hi anarem en tren¹² i ja mos teniu allà, que després de feta una volta per entrar en gana, mos assegurem devall un pí esperant que's fessen les dotze par anar a dinar a Ca Madó Grina.¹³ El meu amic, que era capitá d'infantería retirat, me comptava les peripecies que havia passades durant dos anys a la guerra de Cuba. De cop en sec s'atura de parlar per escoltar un homo que a unes cent passes de noltros, també devall un pí, pareixia conversar tot-sol. Estava amb la vista fitzada a un cimbal i passant-se les mans p'el front, deia. [...] Seguí caminant i passant per davant noltros mos saludá. [...] — [...] Ara lo que has de fer es seure. Jás, fé un xigarret i comptamos fil per randa tota la teua vida i dinarás amb noltros a Ca Madó Grina.» (PUIGSERVER 1928: 11-14)

L'any 1918 hi hagué una polèmica —una de tantes— al setmanari satíric *Foch y Fum*, en què un anònim amb el malnom d'*Un jerret de S'Arenal* deia pestes contra Donya Isabel, una retornada de fer les Amèriques que s'establí a Lluçmajor, i esmentà Ca na Grina: «Sa darrera grumetjada va esé a s'Arenal que el vá convidá a berená a éll y uns companeros seus y malas llengos diuen que encara l'amo de Ca na Grina du es conte a s'esquena.» (*Foch y Fum*, 13 de desembre de 1918: 2) Hi hagué rèplica per part d'*Alonso Quijada*, que parlà de madó Grina: «Para que tuvieran mas autoridad y solidez nuestras aseveraciones, y no levantar al estilo de muchos castillos sobre arena, pasamos por el sacrificio de entreviuar a *Madó Grina* sobre el particular, negándonos rotundamente y presa de gran emoción, cuantas afirmaciones aparecian con ella relacionadas en el suelto

12 La línia de tren Palma–Santanyí, que passava per s'Arenal, s'estrenà el 1916 i es tancà el 1964.

13 És interessant notar que l'horari al qual estam avesats a dinar ara és un altre. En aquella època els mallorquins dinàvem seguint l'horari europeu.

que nos ocupa, calificándolas de gratuitas y onerosas.» (*Foch y Fum*, 20 de desembre de 1918: 2) L'any 1920, per qualque motiu que desconeixem, apareixia en una glosa-anunci de l'anís Dos Lleons: «—¿Cuánt batiau Madó Grína? / —Dilluns *Mestressa Llombrijo* / Y a n'en Pera Jusep Rigo / fabricant de Son Sardina / li he comanat cosa fina / y vos puch jugá massións / que si vé el rey d'es gatóns / es seu such alabaré. / —¿Y quin licor hey haurá? / —Anís marca «Dos Lleóns.» (*Foch y Fum*, 21 de maig de 1920: 4) Finalment, hi hagué un esment a en Bielet de Ca na Grina; és a dir, a Gabriel Garcias:

De S'Arenal

Tots sabém lo que es fe un bon diná, però no son molts es que saben de que en Bielet de Ca na Grina agafa es pollastres amb salabre. ¡Y que l'agafá sense grumetjarló! Y sinó que heu diguen cinch tragóns que vengueren dimars passat, que s'acabaren ses popes, y hasta segóns diuen hey hagué un pescadó de mábres *per amore al arte*, que s'hen dugué ets óssos per una cusseta que te que es partera. ¡Oh s'humanidad! Tot es temps d'es diná, hey hagué versos, frases, promeses y... (no vaje per ofensa) oferiments de bañes (posauvós sa ma a n'es cap devots de Sant Jusep, Sant March, Sant Cornelio y demés sants de sa mateixa ganadería)... Però tot tengué bon fí perquè jo los vatj serví. *Na Coloma d'es Colomí*. (*Foch y Fum*, 18 de maig de 1923: 2)

Un altre exemple molt més recent de Ca na Grina novel·lat és de l'any 2000: Blai Llopis Faner a la seva novel·la *El carrer de les verges* reviscolá «el cafè de ca na Grina», com a lloc d'esbarjo nocturn. (LLOPIS 2000: 158-160)

Gabriel Servera, Onofre Arbona i Catalina Garcias: la II República i la Guerra Civil

Gabriel Servera Cardell nasqué as Coll d'en Rabassa el 12 d'abril de 1891. Fill de Bartomeu Servera Sancho (1864 – 12 de gener de 1949)¹⁴ i Isabel Cardell Servera, coneguts as Coll d'en Rabassa com *de Can Grau*. Els pares havien anat a viure as Coll d'en Rabassa al voltant de 1880, procedents de Lluçmajor, i regentaren el Cafè de Can Grau a la carretera de Lluçmajor (actual carrer del Cardenal Rossell, 65), que *La Tarde* ja documenta el 20 de setembre de 1904 (Informació de Bartomeu Carrió a través de Pere Galiana). Tenia tres germans: Joan (es Coll d'en Rabassa, 1890 – Palma, 28 d'octubre de 1956), Maria (es Coll d'en Rabassa, 1897 – 26 de juny de 1969) i Bartomeu (es Coll d'en Rabassa, 3 de setembre del 1898 – Santa

¹⁴ Fill de Joan i Maria, naturals d'Artà i Son Servera. Informació de Pere Galiana.

Catalina, 15 de juny de 1969). Ell era el fill segon. Joan fou militar de la Torre d'en Pau i l'any 1937 estigué destacat a Aviació amb destinacions a Son Bonet i Son Santjoan. Era aficionat a fer gloses escrites, de les quals se'n conserven una trentena. Tengué tres fills: Bartomeu, Joan i Isabel. Maria fou bona sastressa i el seu promès, sergent d'artilleria, morí, per la qual cosa es volgué fer monja, però son pare no li permeté. No tengué fills. Bartomeu era solista del cor de Fleta i va fer feina de xofer de cotxes del parc mòbil del ministeri: duia els caps dels telègrafs. Tengué dos fills: Bartomeu i Isabel.

Gabriel, quan va ser més granat, fou l'encarregat-oficial de la fàbrica de lones de Can Català i Riutort de Santa Catalina. Era home d'estudis. Els quatre germans eren coneguts per tenir bona veu, i ell en tenia la més bona fama. D'aquesta faceta el seu nebot Bartomeu Servera Amengual (8 de febrer de 1918 – 18 de juliol de 2012), fill del germà Joan, en guardà una bona anècdota: un horabaixa d'estiu del 1934, quan tenia 16 anys, acompanyat per dos amics seus de la Joventut Antoniana, Miquel Nicolau i Tomeu Sitges, havien anat a passar el dia a s'Arenal, vora la mar. Després de dinar pujaren a Cana Grina a fer l'horeta. Al poc temps sentiren cantar Gabriel Servera, que havia quedat amb uns amics seus fent sobretaula. Tot d'una sortiren de l'habitació per sentir-lo millor, s'assegueren al replà de la part de dalt de l'escala; quan cantava el fragment «Adeu a la Vida» de l'òpera *Tosca* de Giacomo Puccini veren com uns tassons de vidre de la taula es posaven a tremolar, fins que un d'ells esclatà en mil bocins. Gabriel era tenor alt i es dedicà a cantar a esglésies, corals parroquials, corals d'òpera, sarsueles, algun recital, a la Joventut Antoniana i quan hi havia un funeral de senyoriu el cridaven per cantar. De fet, fundà la coral parroquial de s'Arenal, i de jove cantava a l'església dels Socors de Palma. (CAPELLÀ 1989: 165, SBERT 2002: 128 i informacions aportades per Pere Galiana i Joana Amengual) No obstant això, renuncià a la vida de cantant professional per dedicar-se a la família: la neta Maribel Servera ens explicà que li demanaven per anar a cantar a Barcelona a la ràdio, i la seva dona li deia: «—Si te'n vas a Barcelona no me trobaràs en tornar!»

Gabriel Servera es casà amb Maria Garcias Garau el 16 d'octubre de 1918 a les 10 h a l'oratori del fort del cap Enderrocat, atès que sembla que son pare i sa mare després de regentar Can Grau estigueren també a la cantina d'Enderrocat.¹⁵ (CANALS 2013: 142) El matrimoni tengué dos fills: Isabel (Palma, 8 de març del 1918 –

15 Del 1934 al 1964 hi estigueren Rafel Bosch Nadal i Rosa Serra Mulet. (CANALS 2010: 306) El fet de casar-se al Fort no era gens usual; de fet, els fills del matrimoni, Magdalena i Baltasar, sols sabien d'aquestes noces. (Ib.: 313)

s'Arenal, 16 de febrer de 2015) i Bartomeu (Palma, 21 de setembre de 1920 – s'Arenal, 27 d'abril de 2007). Per les fotografies que ens han arribat, veim com Isabel des de ben menuda regentà juntament amb son pare i sa mare Ca na Grina. D'Isabel, l'anècdota que ens conten Maribel Servera i Joana Amengual, a través del llegat de la memòria oral familiar, és la glosa que li va fer son pare quan va fer per primer pic sopes a la fonda, i li sortiren fades: «Una al·lota de s'Arenal / que pretén de ser cuinera, / fa sopes a sa greixonera / i s'oblida de posar-hi sal.»

A s'Arenal és conegut com en Biel *de Ca na Grina* i as Coll com de *Can Grau*.¹⁶ Tot i que la historiografia fins ara havia dit que Servera no tengué afiliació política coneguda, les noves informacions són ben clares: si bé sembla que no estava afiliat a cap partit, sí que donà suport als moviments progressistes i posava a disposició la seva fonda per a les tertúlies esquerranes. Gabriel Riera, que el conegué en persona, ens confirmà que Gabriel Servera era esquerrà.¹⁷

Durant l'estada a s'Arenal del lliurepensador José Ruiz —que s'amagà sota el pseudònim de *Margarita Leclerc*—, Gabriel Servera, juntament amb l'exmilitant socialista Josep Monserrat Catany *Martí*, es posaren del seu costat a l'hora de crear la Junta de Engrandecimiento y Propagadora de las Bellezas del Arenal i signar-ne els estatuts, l'any 1929. (Sobre això, veg. MARTORELL 2019a: 229-247)

L'any 1935 Gabriel Servera escrigué una sèrie d'articles polítics al setmanari *Foch y Fum* amb els pseudònims *Serbi* i *Sepbi*:¹⁸ «La historia del pobre» (5 de juny: 6); «Como actuan los Ministros de dios por este mundo adicto» (7 de juny: 6); «Fá cosa d'uns 7 añys que es poble de S'Arenal es víctima de una pesta bubónica» (21 de juny: 3), i «Cuanto mas va más critica y angustiosa es la situacion del campesino en España» (5 de juliol: 6). El primer era una glosa en castellà a favor dels pobres i contra la burgesia i el capitalisme. El segon començava de la següent manera: «Todo es verdad y mentira en este mundo. El trabajador arrastrado por el camino de la mentira, de la miseria, del hambre y la inmoralidad por audaces perseguidores, vividores de carne humana. Yo no puedo pensar de ninguna manera el porque la religión o mejor dicho sus correligionarios, Ministros de Dios, imploran la caridad a los más necesitados que ellos.» Denuncià dos

16 Damià Quetglas el documenta com «en Garau, procedent del Coll.» (QUETGLAS 1986)

17 Ens ho contà Gabriel Riera Sorell (99 anys) a les entrevistes que li férem Pau Tomàs Ramis i Dídac Martorell Paquier a Son Cladera dia 19 de setembre de 2018 i a Palma dia 23.

18 Aquesta informació la devem a Miquel Àngel Tortell, a través de la comunicació de Pau Tomàs. Serbi és l'acrònim de «Servera Biel», i Sepbi suposam que és un error d'impremta, atès que només apareix en un número.

casos d'abús de poder i contra els privilegis dels capellans as Pil·larí i a Sant Jordi, i es posà del costat dels més desfavorits: «Trabajadores y campesinos de Sant Jordi: Haced caridad y limosnas, si, pero a un pobre desgraciado, ayudad siempre a uno más necesitado que vosotros, asi como hoy en día en vez de hacerlo así, todos en general cuando viene un pobre desgraciado a arrodillarse bajo nuestros pies implorando, le ayudamos con una mísera limosna, le odiamos y aún no lo miramos de cara. Pues cuanto más pobre y necesitado, más le debemos prestar nuestros esfuerzos y de todo cuanto disponemos porque es un hermano de trabajo lo mismo que lo somos nosotros, y nunca ayudareis a aquellos vividores de sangre humana.» El tercer article denunciava, per motius higienistes, la mala reforma des Mollet feta l'any 1927, que empitjorà la situació d'acumulació de posidònia i els problemes que ocasionava als pescadors i les males olors.¹⁹ El darrer article seguia la tònica anterior, en què posava el crit al cel de la misèria a què es veia abocat l'obrer i el pagès, i els actes de bogeria que ocasionava això, com German Quintana, que matà els dos fills i se suïcidà perquè no pogué sofrir més la misèria. Per a Servera la causant d'aquest acte de barbàrie i criminalitat era la patronal burgesa d'Espanya, «porque ella, es la única, que hoy podría atender a las necesidades del obrero.» Es queixava dels proletaris que votaven les dretes, i acabava l'article amb un crit a la unió de classe: «He aquí el programa de las derechas, trabajadores, mas no os dejeis engañar, ingresad en vuestras filas, junto con vuestros hermanos de clase, donde todos juntos llegaremos a alcanzar el bienestar que ansiamos de nuestras vidas. Debemos gritar todos juntos que ya nos basta de sufrir tantos oprobios porque tenemos tanto o mas derecho a la vida que la Burguesía vividora de carne y sangre humana. Abajo la Burguesía. Viva el Frente Unico.»

El fill del mestre de s'Arenal de la banda de Palma Lázaro Julio Sanz Gimeno, Mariano Sanz Royo, relatà un dels mítings improvisats a Ca na Grina, en el seu llibre *Historias de familia*:²⁰

¹⁹ Aquesta lluita la capitanejà José Ruiz durant la seva estada al nostre poble. Els pescadors del poble sembla que no s'hi rebel·laven, com denunciava Ruiz i també Servera en aquest article, i ja el 1923 l'efímera «Asociación de Propietarios Industriales y Vecinos de El Arenal» feu gestions per solucionar-ho. Sobre aquest episodi de la història de s'Arenal, veg. MARTORELL 2019: 269-282 i TOMÁS 2018: 190-199.

²⁰ Sobre aquest mestre i la seva depuració, veg. AMEIB 2011. La darrera carta a l'Annex l'escrigué ell a Gabriel.

Antes de la sublevación de los militares, ocurrió en dos o tres ocasiones que mi padre tuvo insomnio de madrugada y me levantó de la cama para que le acompañara a desayunar a un café que existía en S'Arenal y que se llamaba algo así como Ca 'Negrine; este café abría muy temprano porque se dedicaba a proporcionar desayunos a trabajadores de las canteras y pescadores que salían a faenar antes del alba; a mí me llenaba de alegría y orgullo que me llevara mi padre consigo en aquellas contadas ocasiones simplemente porque yo era el mayor de los hijos; nuestro desayuno consistía en un café con leche y una ensaimada, bollo típico de Mallorca y que allí hacen especialmente exquisito. Una tarde estábamos en Ca 'Negrine con mis padres y mis hermanos con ocasión de haberse congregado allí un numeroso grupo de gente trabajadora de ideología izquierdista que hablaba con gran excitación de cómo se había liquidado la famosa revolución de Asturias de octubre del 34 y como había sido de feroz la represión subsiguiente. Juntando unas mesas se había improvisado una especie de escenario al que se encaramaron varios oradores, entre ellos mi padre. Más tarde, de regreso a casa, oí a mi madre criticar a mi padre por el miedo que le daban las gruesas palabras que había él empleado al hacer la crítica moral de la conducta de las fuerzas armadas y de la guardia civil en la referida represión. [...]

(AMEIB 2011: 104-105)

Segons ens contà la neta Maribel Servera, Biel ensenyava els soldats d'Enderrocats a llegir dins Ca na Grina, i Gabriel Riera ens digué que els vespres feia reunions al local per llegir de forma pública el diari, per als qui no sabien llegir.

Onofre Arbona Jordà *Masseno*, fill del jornalier Lluç Arbona Servera i Maria Jordà Roig, va néixer a Montuiri el 1r de juny 1903. Era el segon fill de sis germans, que es repartiren a diverses localitats: Francesc (Son Sardina), Antoni (Llucmajor), Miquel (es Pla de na Tesa), Catalina (Palma) i Joan (Maó i posteriorment s'Arenal). Arbona havia estat garriguer de sa Vall (ses Salines), fins que l'any 1934 passà a regentar el cafè de Can Nofre (Cas Sucre), juntament amb la seva dona Catalina Moreno Socias (sa Pobla, 18 d'octubre de 1910 – la Bonanova, 29 de juny de 2002). En aquest cafè hi estava situada la corresponsalia de *Foch y Fum* a s'Arenal, que portava Joan Garau,²¹ i al pis superior hi havia l'habitatge del matrimoni. Arbona dos anys abans havia rebut l'autorització per a instal·lar un quiosc destinat a la venda de begudes i refrescs a s'Arenal, dins el terme de Palma. (CAPELLÀ 1989: 28, LLINÀS 1998: 18; MAS; MATEU 2001: 90 i TOMÀS 2019a:

²¹ Desconeixem qui era, però una hipòtesi que es podria tenir en compte és que podria ser el germà de Gabriel.

30) El detengueren i empresonaren el 23 o 24 de juliol de 1936 al Castell de Bellver, poc després del cop d'estat. El traslladaren a Can Mir el 9 d'octubre i l'alliberaren o bé el mateix dia, segons Manel Suárez, o un mes més tard, segons Tomeu Canyelles i Aina Ferrero. (SUÁREZ 2015: 33 i CANYELLES; FERRERO 2018: 74)

Gabriel Servera entrà a Bellver el dia 16 d'agost; segons Maribel Servera, l'acusaven d'escoltar la ràdio republicana els vespres dins Ca na Grina. Segons Manel Suárez possiblement el traslladaren a Can Mir i l'alliberaren el 28 de setembre, (SUÁREZ 2015: 33) però certament per les dates de les cartes i la informació familiar sembla que només estigué a Bellver. Segons Pere Galiana, per mediació del seu germà Joan l'amollaren al cap de poc temps, i arran d'aquest fet li recomanà que s'allistàs a l'exèrcit revoltat per preservar la seva seguretat, però no hi accedí. Segons ens fan saber, son pare li digué que «un senyor falangista de s'Arenal va prohibir que cantàs a l'església i an en Biel li va prohibir fins i tot s'entrada a l'església»; probablement, aquest senyor devia ser el cap de la Falange de s'Arenal i propietari del cafè La Marina —Ca sa Poblera—, Manolo Soler Montaner *de Ca sa Poblera*. De la detenció de tots dos, Llorenç Capellà en digué el següent:

Ell i l'amo de Ca Na Grina badocaven, mentre els falangistes s'emportaven una barca d'homes del barri per tancar en el Castell de Bellver. Quan la barca era a punt de salpar, un dels dos va atrevir-se a dir als presoners: «Si necessitau res, ja ho direu». Per aquesta frase els detingueren a tots dos, però foren posats en llibertat al cap de poc temps. Tal volta fou la seva desgràcia, la llibertat. (CAPELLÀ 1989: 29)

L'episodi de la barca ha estat molt anomenat. També el reproduí Damià Quetglas al primer article sobre la Guerra Civil a s'Arenal, l'any 1986:

L'horabaixa del dia que es declarà l'estat de guerra a Mallorca, arribà a S'Arenal una «golondrina» amb un escamot de falangistes. La colla de gent que es reunia a Ses Enramades, declaradament de dreta, els acompanya per Ses Cadenes i el Pil·larí. Van omplir la barca de gent detinguda, que portaren al Castell de Bellver. (QUETGLAS 1986)

Aquest fet ha donat lloc a la llegenda per la qual s'argumenta que aquests dos taverners eren bona gent, i no estaven implicats políticament. Sovint, quan entrevistam fills i nets de represaliats, ens volen remarcar aquesta mateixa idea sobre ells, traient valor al fet polític, per justificar que la repressió vengué per enveges. Per altra

banda, segons la filla de Gabriel, Isabel, se l'endugueren per haver dit a en Nofre quan se l'enduïen a tancar «si has de mester qualche cosa ja ho diràs». L'endemà el detengueren i el dugueren al Cap Enderrocat: «—Biel, què fas per aquí!» li digué el capità. Ell respongué: «—Estic detengut i no sé per què». «—Au! Ves-te'n corrensos i no tornis per aquí!» (CANALS 2013: 144) El cas, però, és que la barca de passeig de la qual parla Quetglas no coincideix amb els dies d'ingrés a la presó de Bellver. No obstant això, aquest episodi fou totalment verídic, malgrat que s'ha mesclat amb les detencions dels dos taverners. Cels Calviño, el fill del carabiner Eduardo Calviño Díaz, que en aquell moment estava destinat al post de s'Arenal —anomenat Torrent des Jueus— conta que son pare li explicà com visqué la feta, succeïda uns dies després del cop d'estat: «Aquell dia tothom va anar a veure aquella *golondrina* que havia vingut de Palma per fer algunes detencions. Els carrabiners, que com a força pública també eren allà, avisaren la gent que no s'hi atracassin, que tornassin a ca seva perquè aquells militars no anaven de bromes. Però n'hi va haver que no feren cas de l'advertència. En un moment determinat algú va cridar allò de: *Si necessitau res allà on vos duen ja ho fareu saber*, i quasi a l'instant un dels oficials dels militars que havia vingut amb la barca es va dirigir a alguns dels arenalers que hi havia allà i que miraven com carregaven els detinguts i va cridar: *Este, este y este... ¡para acá!*, i també feren pujar a la barca detinguts alguns dels que simplement havien anat a tafanejar.» (TOMÀS 2018: 37 i CALVIÑO 1995: 153)

Una vegada amollats, l'alegria de la llibertat durà ben poc. El 18 de desembre tocaren a la porta de matinada i segrestaren Gabriel Servera i Onofre Arbona. La neboda d'Onofre, Maria Arbona Serra (s'Arenal, 23 de març de 1940), ho contà així a Pau Tomàs: «Quan varen tocar devers mitjanit an es bar, que tenien una cotxeria a veïnat [s'accedia a l'habitatge per allà]...: —Obriu! —I ara què voleu!? Què passa an aqueixes hores!? —Va sortir sa tia Catalina, li varen pegar una sempenta i se'n varen fer davallar el tio Nofre.» Els mataren a tots dos la mateixa matinada a la carretera de Bunyola. Arbona tenia 33 anys, i no tenia fills; Servera en tenia 45. Les morts foren planificades: «Els alliberaven de la presó, però ja estaven condemnats. Els agafaven a casa seva i immediatament els executaven.» (SUÁREZ 2015: 34) Els cossos els trobà la Guàrdia Civil de Bunyola al matí als Sis Camins, davant Son Muntaner, a quatre quilòmetres de Bunyola. A les 9 del matí el caporal comandant, Francisco Egido Izquierdo, comparegué davant el jutge municipal de Bunyola, Llorenç Font Amengual, per notificar-ho. Els membres del jutjat, el metge municipal i els guàrdies civils Izquierdo i Andreu Amengual es desplaçaren al lloc

de l'assassinat. (TOMÀS 2019a: 30-31) Així ho explica Manel Suárez a través de la causa militar 1336/36, de 29 de desembre, contra ells dos:

Situats a un descampat, a un metre de distància un de l'altre i, prop dels cadàvers, descobriren quatre casquets de bala de pistola del calibre 9. Estaven estirats, amb la panxa a terra i el cap girat cap a un costat.

L'informe mèdic va certificar que els havien mort de varis trets al cap. A un d'ells, li dispararen un tret al cap, just al front, i un altre al coll que li va sortir per l'esquena. A l'altre, dos trets, un des de la dreta, al cap, just damunt l'orella; mentre que l'altre dispar, fet des de darrere, el va ferir a l'articulació de l'espatlla esquerra. Per tant, bé li dispararen dues persones des de posicions diferents, bé li dispararen quan intentava escapar.

Gabriel Servera, de 45 anys, era a casa seva, amb la seva dona, quan devers les dotze i mitja de la nit s'hi presentaren sis o vuit persones, que s'identificaren com a policies, i se l'emportaren detingut.²² Era el dia 19 de desembre. Quan el jutge va demanar explicacions al cap de la policia, Francisco Barrado, aquest li va contestar que cap de les persones de les seves dependències havia ordenat la detenció d'aquell home i, molt menys, cap d'ells hi havia participat... Així i tot, el germà del difunt, que era alferes d'artilleria, va presentar una denúncia al jutjat. [...]

Les dones respectives varen reconèixer la roba dels homes morts i els enterraren al cementiri de Bunyola. Segons l'expedient de la causa judicial, no duïen absolutament res dins les butxaques, tret d'una clau i un mocador.

Mentrestant, l'auditor de guerra enviava al jutge instructor la denúncia feta per Joan Servera Cardell, alferes, per l'assassinat del seu germà, en què afirmava que el varen detenir sis o vuit individus que deien ser policies, a la qual cosa Francisco Barrado, cap de la Policia, contestava insistint que ningú no en sabia res: «...han resultado infructuosas cuantas gestiones se han practicado por personal de esta Comisaria para averiguar quien fuera el autor ó autores del presunto secuestro del vecino de El Arenal, GABRIEL SERVERA CARDELL...»

Mesos més tard, el jutge seguia el procediment habitual instaurat en tots els casos dels assassinats. Afirmava que no havien pogut esbrinar res i per això sol·licitava de l'auditor de la guerra el sobreseïment i l'arxivament provisional de la causa. (SUÁREZ 2015: 34-38)

22 Llorenç Capellà ho relata així: «Ambdós foren detinguts el vint-i-u de desembre del trenta-sis [sic]. Havien de declarar a Falange —els digueren— per coses sense gaire importància. El mateix vespre els assassinaren en el quilòmetre catorze de la carretera de Bunyola.» (CAPELLÀ 1989: 29)

«Els suposats policies que segrestaren a Gabriel també se'n dugueren a Onofre just el dia després que la seva dona Catalina complís els 26 anys.» (TOMÀS 2019a: 32) Segons contà el nebot Bartomeu Servera a Pere Galiana, tot d'una després del segrest, el fill de Gabriel Servera, Bartomeu, que llavors tenia setze anys, agafà bicicleta i cap a veure el seu oncle militar Joan, que aleshores estava de servici a les cuines de Son Santjoan. Cercaren Gabriel pertot: a la seu de la Falange, a la Policia Governativa, a la Guàrdia Civil, al Govern Civil, al Govern Militar, a l'Ajuntament, a la presó de Can Mir... i no el trobaren enlloc, ni ningú els en donà clarícies. Organitzaren patrulles de recerca durant tres dies, fins que a la matinada del quart el seu cos i el d'Onofre aparegueren. El mateix mal tràngol el passà la família d'Onofre Arbona: Margalida Serra Barceló *de Ca na Camanegra*, mare de Maria Arbona, ajudà Catalina en la recerca: «—Aiii, ta mare! —deia sa tia Catalina.— Saps que va córrer de pobles cercant qualcú que tengués cotxo per cercar el tio Nofre. Perquè li deien cap aquí, cap allà, cap a Manacor... i mu mare va ser sa que se va encarregar d'anar a tots es cementeris i per tot...»²³ Pau Tomàs en descriu el reconeixement dels cossos per part dels familiars, a través de la causa judicial:

Dia 21, sense ningú encara que hagués reclamat ni identificat els cossos, foren inscrits al registre de defuncions del jutjat i es donà l'ordre de soterrament. Les notícies, però, ja havien arribat a s'Arenal i tot feia sospitar als familiars que els dos cadàvers localitzats a Bunyola eren els de Gabriel i Onofre. El mateix 21, Catalina Moreno Socias, esposa d'Onofre Arbona, es personà al jutjat de Bunyola i en una inspecció ocular reconeix la roba del seu marit i es confirmà la identitat del primer mort. Més tard va comparèixer també Joan Servera Cardell, el germà de l'amo de Ca na Grina, [...] i també va reconèixer la roba de Gabriel. A més feu saber al jutge que a la família feia falta una claueta, la que havien trobat a una de les butxaques de Gabriel, i sol·licità que li fos retornada. El jutge, per tal, com diu la causa judicial, de no causar perjudicis a la família, decreta que li sigui tornada en qualitat de dipòsit fins que sigui resolt el cas. Després fou Maria Garcias Garau, la madona de Ca na Grina, qui va comparèixer davant el jutjat per reconèixer positivament la roba del seu espòs. Un cop identificades les robes es procedí, finalment, a l'enterrament al cementiri municipal. A una fossa d'un metre i mig, s'hi abocaren els cossos despullats, amb el cap orientat cap a l'oest i els peus cap a l'est i s'enterraren. (TOMÀS 2019a: 31-32)

²³ Veg. l'article de l'entrevista a Maria Arbona a TOMÀS 2019b; nosaltres citam de la gravació que ens ha cedit Tomàs.

Fanny Servera, la neta de Joan Servera, ens explicà que Maria Garcias quan va veure la roba digué «Això és sa roba d'un innocent». Joan va estar molt de temps desesperat i inquiet cercant la persona que havia executat l'ordre per haver-lo matat: «Es papà me deia que fins i tot va perdre sa seva idea de ser. Era militar, però molt just. En Joan se'n va anar a fer ses milícies a Madrid i no va aguantar i se va llevar de militar.»

Gabriel Servera, poc abans del cop d'estat, gestionà la instal·lació d'un generador d'electricitat que es mouria amb un motor de gas pobre d'una fàbrica de moldre pebre bord. D'aquesta iniciativa en sorgí la constitució de la Cooperativa Elèctrica Popular, de la qual ell tendria la majoria absoluta amb 51 accions, i hi participaren altres comerciants del poble. Aquesta cooperativa naixeria fruit dels problemes que sempre havien tengut amb les fàbriques d'electricitat de s'Arenal i ses Cadenes. De la reunió per a la constitució en donà compte el diari llucmajorer *La Semana*:²⁴

Ayer viernes se reunió, en el café C'an Biel, la primera asamblea de vecinos para organizar una cooperativa que se denominará «Cooperativa Eléctrica Popular». En dicha reunión se demostró, por el entusiasmo reinante en la misma, que pronto será un hecho la constitución de dicha Cooperativa. Felicitamos a los organizadores. (*La Semana*, 25 de gener de 1936: 3 a TOMÀS 2018: 156)

Naturalment, tot s'aturà el 18 de juliol de 1936. L'11 de març de 1937 l'Ajuntament de Llucmajor arribà a l'acord de «devolver la fianza que a nombre de Gabriel Servera Cardell hay constituida en la Caja Municipal en garantia de la subasta del alumbrado de El Arenal que no tuvo efectividad y que se abone a los herederos legales puesto aque aquel esta difunto.»²⁵ (AML, LA-64: 93 a TOMÀS 2018: 157)

Segons contà el seu nebot Bartomeu Servera a Pere Galiana, un dels accionistes pretenia tenir la majoria absoluta de la cooperativa, i el pressionava perquè li vengués les seves accions; d'aquesta brega, diu, en sorgí l'assassinat. També explicà que un conegut del germà Joan, quan es trobà a les portes de la mort, el cridà per parlar amb ell; Joan tornà commocionat i la família creu que aquella persona n'era l'assassí, que li demanà perdó, però aquesta informació se

²⁴ Maribel Servera en conserva un sol document amb la clàusula sobre les hores que havien de tenir llum els carrers.

²⁵ Sobre l'electricitat a s'Arenal els anys vint i trenta, llegiu MARTORELL 2019: 292-293 i TOMÀS 2018: 147-159.

l'endugué a la tomba.²⁶

Ben poc se n'ha parlat, de l'empresonament de Catalina Garcias Garau *Grina*, la germana de Maria. Damià Quetglas (1986) només esmenta que detengueren «madò Grina». La neta de Catalina, Joana Amengual, ens ha explicat que quan estava dins la botigueta de vendre i carnisseria de la carretera Militar, un dia feu un comentari relatiu a l'enfonsament del creuer *Baleares* (5-6 de març de 1938) i la mort dels fletxes navals (entre ells, l'arenaler Antoni Matas Serra i el cadener Miquel Roca Barceló *Morei*): «No havien d'haver deixat endur-se'n an aquests nins tant joves.» Fruit d'aquest comentari, l'anaren a cercar, li feren beure oli de ricí i la varen tancar a les Germanetes dels Pobres a Palma durant uns tres anys. Bon punt la tancaren, Lluç i els dos fills anaren a viure al barri de les Veles a Palma per estar més a prop d'ella; aleshores Lluç estava malalt dels ronyons i, com que no podia fer de trencador, feia de carreter i traginava el marès al tren. Aleshores la filla del matrimoni de Lluç i Catalina, Maria, va tenir el 14 de gener de 1941 la filla Joana Amengual. Tenia poques hores i la varen dur a veure a la padrina a la presó. Dins la presó, Catalina li va fer el vestit de bateig, i també hi aprengué a llegir i escriure. Lluç esperava que Catalina sortís per operar-se, però quan va sortir pocs mesos després, ja no hi eren a temps i morí.

Jerònia, la germana de Francina Aina *Grina*, que vivia a Santa Catalina, ajudà tant Gabriel com Catalina. Per exemple, a Catalina li duia molts de dies el menjar, segons ens conta la neta Maribel, i a Gabriel li anava a cercar la roba bruta i la hi tornava neta, segons sabem per una carta.

A la fossa de Bunyola hi tiraren set assassins pels feixistes entre el 5 d'agost i el 28 de desembre del 1936 de Bunyola, Capdepera, Ciutadella, Consell, Palma, Maria de la Salut, Marratxí, a més dels dos arenalers d'origen montuïrer i coller i cinc més de desconeguts. Quinze en total. Els anys seixanta es construí una edificació de nínxols damunt la fossa. El 2005 es col·locà una placa per dignificar els morts i, actualment (2020), es vol fer una segona excavació per trobar els cossos, havent estat infructífera la primera el 2019.

²⁶ Fanny Servera ens ho corrobora: quan el mataren, Joan digué al fill: «—Aquest fill de puta ho ha aconseguit!» i quan el fill li va demanar «—Qui?» no en va obtenir resposta.

De la postguerra a l'actualitat

Maria Garcias regentà Ca na Grina amb els dos fills²⁷ fins que es casà devers el 1940 amb Antoni Sastre Garau *Llopis* (Llucmajor, 1884 – s'Arenal, 30 d'octubre de 1959). Antoni *Llopis* fou director de la Banda de Música de Llucmajor durant la II República; es formà com a pianista i fou director de l'orquestra del Teatre Mataró i l'Orfeó Socialista de Llucmajor. (GINARD 2017: 28) Antoni era germà del qui fou batle de Llucmajor durant la II República, Bartomeu, per Acció Republicana (1931-1934) i per Esquerra Republicana Balear (1936). Maribel Servera ens indicà que fou d'esquerres tota la la vida, i ajudà Maria a tirar endavant Ca na Grina. Era amic de la família. Fou propietari de les cases de la possessió de So n'Oms i tenia una casa a primera línia de s'Arenal, on tocava el piano (carrer de Cartago, 68). Va viure amb Maria prop de l'Estació (carrer de Berga, 25, actual Bar La Estación), després varen estar a Can Redoleta (carrer de Sant Cristòfol, 15). Finalment va anar a viure a una altra casa del mateix carrer, artèria principal del poble. Antoni i Maria regentaren Ca na Grina durant la postguerra fins a l'any 1946.

El fill de Maria i Gabriel, Bartomeu, posteriorment va fer de carreter de marès. En haver fet el servici militar es casà l'11 d'octubre de 1950 amb Antònia Giménez Sagrera, filla d'un dels darrers caps de l'estació de tren de s'Arenal, Domingo Giménez Bennàssar. Se n'anà a viure a Palma i feu oposicions per fer feina al banc. Antònia i Bartomeu tengueren una filla, Maribel, nascuda a Palma el 25 d'agost de 1951, la qual ha possibilitat gran part d'aquesta recerca. L'altra filla de Maria i Gabriel, Isabel, fruit del cop dur per l'assassinat de son pare, no estigué gaire bé de salut, i li havien de posar injeccions. Malgrat això, tirà endavant i finalment es feu modista fins que es casà el 1961 amb el mestre d'obres Bernat Gelabert Vidal *Misser*. No tengueren fills.

El primer de maig de 1946, Andreu Canals Perelló (Santa Maria, 1914 – s'Arenal, 1975) i Magdalena Morro Cañellas (Santa Maria, 1919 – s'Arenal, 2011) arribaren a s'Arenal procedents de Santa Maria. Tot d'una arrendaren el cafè i fonda, amb les habitacions, restaurant i bar. (SBERT 2002: 88) Andreu havia estat soldat d'artilleria a Enderrocat i coneixia Ca na Grina. (SALVÀ 2002: 16) Una vegada arrendat, en canvià el nom pel de Bar Canaletas, «per ventura relacionant el nostre llinatge o tal volta recordant la popular Rambla de Barcelona.» (CANALS 2006: 29) Malgrat això, tothom continuà coneixent el local

²⁷ L'anècdota que ens conta Maribel Servera és que en haver acabat la llarga jornada tots dos anaven plegats a ballar a la sala de festes Florida Park.

com Ca na Grina. En una de les reformes, Canals canvià les escales laterals per una de sola al centre de la façana i, per les fotografies, veim que també hi feren columnes i terrassa en el pis de dalt, seguint l'estètica típica de s'Arenal.

A l'hivern hi feien balls amb orquestra: «Teníem un conjuntet de quatre o cinc músics: el Balear's Quintet. Havíem de tenir piano, i venia un bateria, un vocalista, baix, trompeta i qualque altre instrument.» (CANALS 2006: 68) En parlà també Onofre Llinàs: «Los sábados y domingos era todo un bullicio, los jóvenes tuvieron ocasión de bailotear en la sala comedor con un tocadiscos "La Voz de su Amo" que en los cuarenta recuerdo solamente tres en el pueblo; el dicho, uno en casa de la familia Cabrer y otro en Ca's Baster...» (LLINÀS 1992b: 14)

Durant aquesta època al Bar Canaletas varen ser dels primers a tenir una cafetera exprés, una conservadora elèctrica i una conservadora per als gelats. També, segons Pere Canals, foren els primers a posar televisor, fet a Sant Jordi. (CANALS 2006: 36)

La família Canals el 12 de juny de 1956 inaugura l'Hotel Solimar amb 42 habitacions. El 1960 compraren la Pensió Costa Sol, antic Ca s'Espirut o Can Caragol.²⁸ (SBERT 2002: 88-89 i CANALS 2006: 175) Ajuntaren la Costa Sol amb Ca na Grina pel primer pis, a través d'un voladís, i aprofitaren la terrassa i el menjador de la fonda per als clients de la pensió. (CANALS 2006: 164) De fet, entre Ca na Grina i Can Caragol hi hagué Can Molinou, una casa d'estiueig de dos aiguavessos, pis, portassa i corral amb excusat, bugaderia i un pi ver. Els descendents en volgueren fer pisos, però acabà comprant la casa Andreu Canals per engrandir l'Hotel San Diego. (CANALS 2010: 35-36)

Andreu Canals posà en marxa el Club Ciclista Arenal a Ca na Grina sense demanar permís a la propietat, que aleshores era d'Isabel i Bartomeu Servera. Aprofitant aquesta il·legalitat, els posaren un plet per treure'ls del local. El plet durà cinc o sis anys, i el guanyaren els propietaris l'any 1964. (CANALS 2006: 175 i SALVÀ 2002: 18) Pocs mesos després de tornar regentar el cafè l'esbucaren per fer-hi un hotel de quatre plantes, anomenat Hotel Cel Blau, que edificà el marit d'Isabel, Bernat Gelabert. Un any més tard afegiren l'alçada que

28 La família de Tomàs Espirut posà en marxa aquest cafè. La família de Magí Oliver el duqué probablement del 1920 al 1923. Tot seguit el passà a regentar el llogater i destacat comunista Damià Coll Coll *Caragol*, i per això era conegut com Can Caragol. Allà hi visqueren fins que tancaren Damià *Caragol* a la presó durant la Guerra Civil; en sortir-ne traspasaren el cafè a Jaume de Son Banya. L'any 1947 regentà el cafè Joan Llinàs *Manacorí*. Andreu Canals comprà la pensió a Joan Salvà Ginard, Joan Arbona i Francesc Monserrat i el traspàs es feu el 26 d'abril de 1960. (LLINÀS 2000a: 9 i CANALS 2006: 175-176)

faltava fins als trenta metres. (CANALS 2006: 178)

Els mesos de gener i febrer de 1977 la família Servera Garcias vengué l'hotel Cel Blau per 18.000.000 ptes. (SBERT 2002: 130) El comprà Pere Canals, el fill d'Andreu; l'ajuntà amb l'antiga Pensió Costa Sol, transformada en l'Hotel San Diego el 1963, i ho convertiren tot en un.

Finalment, la família Canals vengué els hotels Solimar i San Diego a la cadena HM Hotels el setembre de 2012. La cadena creà la marca whala!hotels, i els anomenà whala!sandiego i whala!solimar. El 2014 els reformà i unificà sota la marca de whala!beach.

Annex. Agost-octubre de 1936. Cartes des de Bellver

La neta de Gabriel Servera, Maribel, ens ha facilitat les 45 cartes enviades i rebudes a la presó de Bellver, que conserva. Les hem transcrites tal com estan escrites, i les hem ordenades per dates. Per manca d'espai, no les podrem comentar. La majoria d'elles són enviades als fills Isabel i Bartomeu i a la seva dona Maria. En rep d'ells, d'oncles, cosins i amics. Coincidí a la presó amb el mestre Lázaro Julio, Onofre Arbona, Damià Coll *Caragol*, Joan Vidal (Salvà?) i (Joan) Tur (Sitjar?).

Sense data

Bellver [primera carta?]

[Davant:] A Dona Maria Garcia. C'ane Grina. Arenal
Queridísima esposa sabrás que estoy en Bellver con ~~casi todos~~
 ~~los~~ varios del Arenal y estamos muy bien, mándame unos pares
calcetines, y tabaco, y los lentes que no veo lo que escribo, asi que
puedes estar tranquila ~~que~~ estoy con Juan Vidal dá recuerdos á todos
los que preguntan por mi. Besos a los niños y un abrazo de tu Gabriel
Servera. Recuerdos á Ca Lamon Nofre de delante. Mandáme unas
postales y los zapatos o zapatillas nuevas.

Agost

Bellver, 3 d'agost

Amadísima María: Recibí tu postal en la cual me dices que hos
encontrais todos en perfecto estado de salud igual es la mia por
ahora; como puedes ver ya te escribo con el mismo lapicero que me
[il·legible], camisas que te pedia, una vieja y otra más nueva, la vieja
es para dormir solo además puedes mandarme la boina porque me
he cortado el pelo y temo a no acatarrarme, te pedia las camisas con

un paquete que te mande por mediación de la muger de Onofre o sea la madona de enfrente, el cual contenía la camiseta nueva, mandamé también un gemelo por el cuello de la camisa. Te cuidarás, de que presté a Antonio Martí, 100 pesetas por si no te ha dicho nada mires de que te las de en cuanto pueda en ese momento recibo papel de escribir de María de Santa Catalina que me dice que en esa de Bellver está un hermano de su prometido que me cuidaré de encontrar, supongo que por aquí sigue todo igual y nosotros sin saber nada así que no tenemos noticias ni sabemos cuando se acabará se hacen cábalas pero eres que no hay quien sepa nada recuerdos para todos los parroquianos y me diras si José (S'oliveta) es verdad que ha tenido una desgracia dicen que le han cortado una pierna besos a los chicos y un fuerte abrazo de tu esposo que no te olvida Gabriel Servera. Si tu padre necesita dinero y puedes se lo dás. Gabriel. Si al recibir esta no me hubieres mandado ahun la ropa mandamelá dentro un talego estado y con mi dirección piensa á poner los dos apellidos, los niños que me escriban. Vale.

Bellver, 4 d'agost

Amadísima María: Recibí la tuya y veo que estáis todos buenos como yo. Recibí el paquetito que me mandastes por mediación de María, te pedía también por la mujer de Onofre dos camisas una vieja para dormir, un gemelo puedes mandarme la boina que me he cortado el pelo, la muger de Onofre te habra dado un paquetito que hay la camiseta nueva unos calcetines y un pañuelo. Si tu padre necesita dinero puedes dárselo y pedir á Antonio Martí si las necesitas 100 pesetas que preste y 75 a Bernardo del centro, la ropa me la mandarás dentro y un talego estado y con mi dirección con los dos apellidos te escribo muy deprisa porque otra carta que te mandabame la han devuelto por demasiado larga los chicos que me escriban Recuerdos y abrazos de vuestro Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 18 d'agost

Queridísima esposa: esperaba noticias vuestras hoy, por haberos mandado una postal antehayer cosa que no me estraño porque veo otros las han recibido diciendo que no contestan á ninguna de las de antehayer así que son fechas retrasadas, así que cuando tengas que mandarme algun lio de ropa le pondrás mi nombre con un papelito, sin ponerme cosas de comer, así que solo se admite ropa y tabaco, y puede traermelo el (avi) tu padre y no tendreis que dejar casa ninguno de vosotros, á Bartolo le recuerdo que tenga en cuenta que no estoy y a Isabel que se porte como siempre. Recuerdos de Tur, el maestro, Onofre, Caragol, y un abrazo de vuestro padre y esposo

Gabriel Servera. Recuerdos de Juan Zorrilla para su muger y familia.
(no me mandes ningun dinero. Tu Gabriel.

Bellver, 21 d'agost

Queridísima Isabel: la presente sirve para manifestarte que no recibireis noticias mias mas que una sola vez por semana y vosotros podreis contestarme los domingos para yo recibirla los martes esto lo direis á las familias de los demás, para que se enteren así que no podemos tener noticias mas que una vez por semana y el que se firme a de poner los dos apellidos y los escritos lo más corto posible. Esto es orden de hoy. Tu padre que no os olvida. Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 21 d'agost

[Davant:] A Dª Maria Garcia Garau. C'ane Grina. Arenal
Maria te mando estas dos letras para que veas que me encuentro perfectamente bien y creo que por mediación de la posta, de Barceló ó Lleó veras que he recibido la ropa y tabaco asi que no me mandes nada hasta que yo te lo pida. Tomeu que me escriba y decidme si las cosas van bien o mal. Besos y abrazos para todos de vuestro Gabriel Servera Cardell. Si alguien manda algun paquete mandamé una tohálla y jabon.

S'Arenal, 22 d'agost (aproximadament)

[Davant:] A Don Gabriel Servera. ~~Castillo de Bellver~~ Café Arenal (Lluchmayor)
Querido hijo resibi tu postal y estoy contento porque dises que estas bien nosotros estamos buenos hermano mio lo que te pido es que no olvidas de rezar tres avemarias a la Virgen Milagrosa y ella ara que pronto nos abrazemos tu padre y hermana que no olvidan. Bartolome Servera.

S'Arenal, 23 d'agost

[Davant:] A Sr Dn Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca
Queridísimo padre: La presente sirve para notificarle que nos encontramos en pefecto estado de salud deseando que se encuentre Vt. En la misma forma que nosotros, supongo habra recibido la tohalla y jabón que le mandó mi madre, asi es que si necesita Vt. Algo mas nos lo haga saber, recuerdos de Francisca. Sin mas se despiden de Vt. Con un abrazo muy fuerte su esposa e hijos. Bartolomé Servera Garcia. Recuerdo de Pedro y familia. Hemos recibido su carta.

Bellver, 27 d'agost

[Davant:] A D. Bartolomé Servera Garcia. Fonda C'ane Grina. Arenal
 Queridísimo hijo: te recuerdo que te portes como nunca que seas un verdadero hombre y que cuando yo venga que creo será pronto tu madre no tenga que contarme niñeces tuyas, así que espero que como me quieres de veras te acordarás que no estoy en casa y pondras de tu parte lo que sepas para que no se note en lo más mínimo mi ausencia, no hace falta me mandeis nada tengo tabaco y dinero por un mes así que espero que antes de terminarlo estaré entre vosotros. Tu padre Gabriel Servera Cardell. Por mediación de C'an Nofre mandame Bicarbonato dentro un papel y un paquete hojas de afeitar para Barceló.

Bellver, 27 d'agost

[Davant:] A Dª María García Garau. C'ane Grina. Arenal
 Amadísima esposa: Como comprendereis no os puedo contaros nuevas cosas así que me limito a saludaros para que veais que me encuentro bueno de salud, daréis recuerdos á todos los de casa y familia en general á (Padre y Peixet) y todos los parroquianos y no me mandaréis nada que no necesito nada. Estad tranquilos que yo lo estoy, Tomeu que se cuide que no os falte ninguna clase de licor y supongo habras visto el dinero que te dije dices a tu padre y a tu hermano Gabriel que creo que pronto nos veremos, muchos abrazos de vuestro Gabriel Servera Cardell. Pagaras el cocinero cuando se vaya son 35 duros.

Bellver, 27 d'agost

[Davant:] A Dª Isabel Servera Garcia. C'ane Grina. Arenal
 Queridísima hija: la presente sirve para notificarte que estamos por esa de Bellver con perfectísimo estado de salud, algunos momentos de mal humor pero lo recompensó con otros que el tener que ir con el plato de hojade lata a recoger el rancho recuerdo mis días de juventud cuando presentaba mi servicio militar así que los paso con resignación y nada más. Recuerdos a Pedro y su familia y a todos los que pregunten por mi y vosotros todos recibid el corazón de vuestro Gabriel Servera Cardell. Mandame para limpiarme la boca, me he vuelto curioso.

S'Arenal, 30 d'agost

[Davant:] A D^o Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca
 Queridísimo esposo buena de salud deseando igual para ti. Sabras

que el cocinero ya se a marchado y Pedro y su esposa aún están con nosotros y tambien tu hermana hoy a venido a visitarnos y a pasado el dia con nosotros. Te mando un lapiz, y para hacerte la boca limpia, tus hermanos buenos y toda tu familia, y recuerdos de toda la mia, y tu hermana, y un abrazo de tu esposa Maria Garcia Garau.

S'Arenal, 30 d'agost

[Davant:] A. D^o Gabriel Servera Cardell. ~~Castillo de Bellver. Palma de Mallorca~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Queridísimo papa, supongo que te encontraras bien de salud que es lo que deseo sabras que en el Arenal nos encontramos muy tranquilos poquita gente eso si pero estamos bien. El hermano de Pedro y su esposa an venido a comer con nosotros. Recuerdos de Jorge y de todos los parroquianos y tambien de Pedro y besos de vuestra hija que no deja de pensar con su padre. Isabel Servera Garcia.

S'Arenal, 30 d'agost

[Davant:] Al Sr Dn Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca.

Queridísimo padre: sabrás que recibimos la vuestra en fecha del dia 27 con la cual supimos que te encontrabas bién de salud en igual que nosotros. Respeto a lo que me encomendaste, hago lo posible para portarme como tu me lo pediste asi es que podrás pedir informes a mamá y ella ya te lo dirá. Sin mas me despido con un abrazo que quisiera fuera mas cercano. Bartolomé Servera Garcia.

Palma, 30 d'agost

Estimado hermano: sirve la presente para manifestarte nuestro buen estado de salud, deseando que al recibo de la misma te halles gozando de igual beneficio (a D. g). Gabriel, ayer supe, que en tu casa todos estan bien y sin novedad, lo mismo que nuestro querido padre y hermana. Me extraña el no haber recibido noticias, espero me contestes tan pronto como puedas, y me digas, si te hace falta, algo en que yo pueda servirte y enseguida te lo llevaré, me refiero desde luego, a ropa, tabaco y si hay alguna otra cosa que esté permitido. Sin mas, muchos recuerdos de todos, y tu reciba un abrazo y el aprecio de tú hermano que no te olvida. B. Servera. Besos de Bartolito En este momento recibo tu postal de la cual estoy contento pues veo que estás bien de salud. Vale.

Setembre

Santa Catalina, 1r de setembre

Sr Don Gabriel Servera

Apreciado primo: el Domingo vino Maria de Lucas a esa de Palma, y nos dejó un paquete, para que nosotros te lo remitamos a ti. Dicho paquete contiene un tubo pasta Dens, bicarbonato un cepillo dientes, y un lapiz, estos dos sabrás con su correspondiente papel te lo mandamos nosotros. Te lo mandamos por jiro postal, pues creo es lo más conveniente. Dios quiera que te encuentres bien de salud, que s lo que te deseamos, y para Juan Vidal lo mismo. Gabriel aquí en el Castillo, tambien está, el esposo de una hermana de mi novio, se llama José Pujol Martorell, mira si lo encuentras, y hablareis juntos, y dile que María la novia de Bernardo y su familia le mandan recuerdos. Y tu los recibes de tus niños y prima. Maria Pons. P.D. Te pongo la dirección de casa, por si quieres escribir alguna vez. Sr. Don Jaime Pons. Persiana 41. Sa[n]ta Catalina. Palma.

Bellver, 3 de setembre [escrita el 28 d'agost, ratllat i rectificat el 3 de setembre]

[Davant:] A D. Pedro Clar Puigserver. S. Cristobal C'ane Grina. Arenal Amigo Pedro: como supongo que estareis en casa te notifico que saludes de mi parte á todos los hospedado a «Jordí» y los catalanes, y deseo me contestes y me digas que tal te va la cantera si te has de cambiar la camiseta con mucha frecuencia así que como no podemos escribir mucho basta que me digas si cova bien ó mal. Recuerdos a todos los de la familia á tu muger y demas que pregunten por mi. Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 4 de setembre

[Davant:] A Bar[tolo]mé é Isabel Servera Garcia. C'ane Grina. Arenal Queridissimos hijos: sabreis que si acaso me habeis de mandar algo de ropa, como es tan poco me lo podeis mandar por mediación de alguno de los demás que no hay necesidad que os molestéis. Recuerdos a Pedro Carraté y a todos los que por mi preguntan y otros recibid el corazón de vuestro padre que hos quiere y no hos olvida. Gabriel Servera Cardell. Mandarme el tabaco que podais filet ó el que sea para otros que yo ya tengo para mi.

4 de setembre

[Davant:] A Don Gabriel Garcia Roca. C'ane Grina. Arenal

Apreciable abuelo: sirve la presente para notificaros que estoy perfectamente bien de salud deseando que todos vosotros goceis del mismo estado. Ya me direis que tal se encuentra Gabriel, y si cogéis nuestro «Roqué» que ya recuerdo aquellas sopas tan buenas. Si acaso necesitais algun dinero lo decís a María que creo hos podra dar asi que arreglaros como sea. Recuerdos a toda la familia de parte de Gabriel Servera Cardell.

Palma, 6 de setembre

Sra. Don Servera. Cana Grina.

Estas letras para manifestarles que llegué a Palma sin novedad, y que esperi la salud de Vd. sigue bien. Espero que a estas horas se haya desinflamado la boca de V. y que el humor de todos se haya elevado un poco. “Tony” y yo nos divertimos mucho por aquí, ayer y anteayer fuimos al cine en [il·legible] que “Tony” se divierte tanto que se quedara hasta el sabado que viene, en el cual vendremos juntos al Arenal, yo para estar sabado y domingo, ansio mucho volverles a ver a todos y sentir hablar un poco de “sa lliura”. Nada mas por hoy y con un saludo para todos en general y para Vd. en particular dejo la pluma y “hasta el sabado”. Hugo. N.B. Mi madre manda saludos.

Palma, 7 de setembre

[Davant:] A Don Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca

Estimado hermano: Recibí ayer tu postal de la cual tuve mucha alegria, y más aún al ver que estás bien de salud. Nosotros todos, gracias a Dios estamos bien, como tambien lo están en tú casa, pués por el Sr. Fernandez, que hace poco estuvi allí, me dijo que disfrutaban de buena salud, me encargó además que te saludase en su nombre. Referente a nuestro hermano Juan, te diré que está bien y te mandan muchos recuerdos. Sin más muchos recuerdos de parte de nuestro querido padre y hermana, como tambien de todos los de mi casa, muchos besos de Bartolito, y tú querido hermano recibe el corazón del que no te olvida. Si necesitas algo de tabaco ó ropa dímelo. Bartolomé Servera. Vale.

Bellver, 11 de setembre

Amantísima María: Recibí la carta de Isabel y me dice que estáis todos buenos de salud igual que la mia.

Veo que dice que recibisteis mi paquetito y yo recibí un paquete de ropa y otro que me á entregado Onofre con dos cajas de 70, si viene el caso de mandarme otro paquete me habeis de detallar lo que me mandais por si faltara algo poderlo reclamar. Desde hoy mandaré la ropa sucia á la tia porque nosotros al lavarla la rompemos y no la limpiamos, lo que añoro más es la comida, de lo demas estamos bien un poco en falta de tabaco pero que se va hacer. Espero que me escribas tu misma porque esta vez no he visto ni firma tuya, asi que ya lo sabes yo no te escribo más porque el viernes pasado me devolvieron la carta por ser demasiado larga. Espero que me digas como van las cosas de casa y que me escriba Tomeu é Isabel mi alegria es recibir muchas noticias de todos vosotros y tu Recibe el corazón de tu esposo que sabes te quiere. Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 11 de setembre

[Davant:] A Srª Dª Isabel Servera Garcia. San Cristobal 4 (Fonda C'ane Grina). Arenal

Queridísima e inolvidable Isabel, debo decirte que no quiero pasar ni un solo martes de los que este ausente de vosotros sin recibir noticias y letra de puño de cada uno de la familia, así que ya lo digo, a tu madre que no os podéis figurar la alegria que recibe uno al recibir de cada uno de sus familiares y ver que todos han mareado o gratado su carácter de letra, así que aún que sea en el mismo paper deseo ver el carácter de letra de todos. Recuerdos a Pedro y a toda su familia, a (Peixet y a su Pedro, dile que recibí su postal y tu recibe un fraternal abrazo de tu padre que no te olvida, Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 11 de setembre

[Davant:] A Bartolomé Servera Garcia. San Cristobal n.º 4 (Fonda C'ane Grina). Arenal

Queridísimo hijo: recibí la tuya la cual me llenó de placer al ver que dices que estáis todos buenos de salud deseando que continueis como yo, que la mía no puede ser más perfecta. He recibido dos cajas de 70 y como comprenderás como no hay nadie que tenga tabaco mira para bien de los otros compañeros de hallar, aún que sea [il·legible], porque hay muchos que reciben pastillas dentro de los [lios?] de ropa y los para dejan pasar. Veo según me dices que los hospedados han marchado así que Jordi y los catalanes ya no están en casa supongo que habréis liquidado las cuentas bien, habras encontrado las notas

en el dietario. Recuerdos a todos los parroquianos y un fuerte abrazo de tu padre que no os olvida. Gabriel Servera Cardell.

S'Arenal, 13 de setembre

[Davant:] Al Sr Dn Gabriel Servera Garcia. ~~Castillo de Bellver. Palma de Mallorca.~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Queridísimo padre: Recibi la tuya y en ella pude enterarme que te encontrabas bien de salud en igual que toda nuestra familia. En vista del poco tabaco que hay, te mandaré un paquete de puros flojos que te he guardado, un cuarterón y una caja de filet y haré todo lo posible para ver si puedo encontrar mas. Hoy nos ha sido el dia mas alegre porque hemos recibido la visita de Gorge, ha pasado todo el dia con nosotros y me ha dejado recuerdos por ti, recibiras recuerdos de todos y en general de tu hijo., Bartolomé Servera Garcia.

S'Arenal?, 13 de setembre [aproximadament]

[Davant: A D° Gabriel Servera Cardell.-~~Castillo de Bellver. Palma.~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Mi inolvidable tio la presente sirve para enterarte de mi buen estado de salud igualmente deseo para este. Sabra que por el Arenal le echamos de menos por el motivo de que para jugar al parchesi nos haze mucha falta porque entre los que emos quedado no hay ninguno que tire los dados por el suelo con tanta rabia como uste. Tambien sabra que en esto de la pesca soy el tio de la mala suerte porque todos cojen mucho menos yo y me parece si tenia que comer sopas con el que yo pesco serian muy primas. Sin mas se despide su sob[r]ino. Bartolomé Ros Fullana.

S'Arenal, 13 de setembre

[Davant: A D° Gabriel Servera Cardell.-~~Castillo de Bellver. Palma.~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Apreciadio tio: sabreis que nos encontramos bien de salut deseando que usted al recib[i]r la nuestra se encuentre gozando de igual beneficio. Sabreis que todas las noches vamos a hacer compañía a la tia porque como no tenemos la novia nos pasamos las noches todas juntas. Sabreis que Juan está en San Carlos, hoy está en el Arenal y os manda muchos recuerdos mi padre dice que hay que tener paciencia y toda la familia le mandan muchos recuerdos y uste recibi un abrazo de su sobrina Maria Tomas.

S'Arenal, 13 de setembre

[Davant: A D^o Gabriel Servera Cardell. ~~Castillo de Bellver. Palma de Mallorca.~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Apreciado tío; recibimos vuestra postal la cual me alegro mucho el ver que pensais con nosotros, pues solo dos lineas para deciros que muchos días cojemos pescado pero no tenemos la alegría complida al ver que uste no puede comer con nosotros, pues si Dios quiere dispone nos podremos reunir pronto. Toda la familia bien y muchos recuerdos Juan Vidal y uste recibira abrazos de todos su sobrina que le quiere y verle desea. Francisca Garcias Salva.

S'Arenal, 13 de setembre

Amadisimo esposito tomo la pluma para manifestarte que estamos buenos de salud. A. D. G.

Sabras que las cosas van bien lo que para es que ay muy poca jente y Pedro siempre a dormido en casa y su esposa y recibiras recuerdos de el S. Arturo Vidal y de Riutord y nudiras [nos dirás] si as recibido la boina y mandarás la ropa ala tia por que ya avenida abuscarla y no la en contro y ara es que se la mandes a ella por que nosotros no tendremos que venir aquí y sabras que tengo muchas ganas de poderte hacer fideos con conejo y otras comidas que tu sabras y te reiras por que ami me cuesta mucho el escribir y sin nada mas recuerdos de el barbero y todos los parroquianos y tu recibe el corazon de tu esposa que desea verte y te quiere con todo corazon Maria Garcia Garau.

Palma, 14 de setembre

[Davant: A D^o Gabriel Servera Cardell. ~~Castillo de Bellver. Palma de Mallorca.~~ Café Arenal (Lluchmayor)

Estimado hermano: ayer recibí tú esperada, de la cual me alegré mucho, no dudamos me escribirás cada viernes, pues de veras me alegría de saber noticias tuyas. Nuestro hermano Juan y familia están bien, lo mismo que todos los demás. Hoy te remito un paquete conteniendo tabaco, ya me dirás si quieres más, como tambien alguna cosa de ropa. Dan recuerdos de todos los de nuestra familia sin distincion y muchos besos de mi Bartolito, y un abrazo de Rosa y de sus padres tú Gabriel recibe el corazón de tu hermano que no te olvida. Bartolomé.

Bellver, 17 de setembre

[Davant:] A D. Bartolomé Servera Garcia. C'ane Grina Calle S. Cristobal 4. Arenal

Estimadisimo hijo: Recibí las postales de todos los sobrinos y sobrinas y lo cual me alegró infinitamente y les darás de mi parte las gracias por la atención, á Tomeu Ros le dirás que se acuerde que si yo me enfadaba con el parchis el se enfadaba con el billar y que a mi se me habran calmado los nervios, asi que cuando salga seré mas apaciguado y ya no me enfadaré. Cuidate de engordar el cerdo a fin de que podamos hacer botifarrones y sobrasada cuando venga, tu affmo padre, Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 17 de setembre

[Davant:] A. Dª Isabel Servera Garcia. S. Cristobal 4. C'ane Grina. Arenal

Apreciadisima e inolvidable hija. Recibí tu postal en ella veo que gozais todos de perfecta salud igual es la mia, si alguien baja á Palma o veis la tia Geronima os cuidareis de ver si ha recogido la ropa sucia que le mandé a su nombre y con su dirección y además una postal anunciandose lo y en el momento de escribir no he recibido noticias de ellas asi que no sé si la habra recogido ó no. Recuerdos de todos y quiere que pronto te abrace tu padre Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 17 de setembre

[Davant:] A. Dª María Garcia Garau. S. Cristobal 4. C'ane Grina. Arenal
Amantisima María: recibí la tuya la cual me alegró muchísimo de ver que habias echo un sacrificio más por mi, así que no creo te alegraras mucho si yo te dejara de escribir los viernes, aunque escribiera a los chicos creo que pronto protestarias, no debe ser excusa la mala letra por no poderme escribir, si vieras cuanto me alegro de recibir noticias sean de quien sean no dudarias en escribirme, no te mando carta porque no tengo papel y sobres, te recomiendo os cuideis del cerdo y las gallinas porque creo que vendran tiempos de escasez; no pagues varias cositas si puede ser que esperen a que yo venga, creo te habras cuidado de lo que te decia en las anteriores. Recuerdos a Bernardo y a su muger Digasona, y un fuerte abrazo de tu Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 18 de setembre

[Davant:] A Bartolomé Servera Garcia. S. Cristobal 4. C'ane Grina. Arenal

Amadisimo hijo: la presente es solo para felicitarte en el dia de tu

cumpleaños o sea el día 21 y lo hago ahora porque si no, no llegaría á tiempo así que de mi parte os ruego que lo celebreis como si yo estuviera entre vosotros mi pensamiento por lo menos lo estará, así que el año que viene esa sera mas completa la alegría, ya digo á la tia Zorrilla que debéis mandarme para engañar el frio, un abrazo de tu padre, Gabriel Servera Cardell.

S'Arenal, 18 de setembre (aproximadament)

[Davant: A D° Gabriel Servera Cardell. ~~Castillo de Bellver. Palma de Mallorca. Café Arenal (Lluchmayor)~~

Queridísimo papa: Buenos de salud deseando igual para ti. Supongo que estaras mas contento esta vez porque mamá té va a escribir, y vas a recibir un sin fin de postales. Tambien todas las primitas te escribiran. Todos desean verte pronto y suponemos que lo sera porque nos parece que va a terminar muy pronto. Sabras que Pedro se encuentra en Enderrocat y su familia aun estan tomando almendras y cuando ayan terminado vendran al Arenal. Recuerdos de todos los parroquianos y abrazos de vuestra hija, que nunca os olvida. Isabel Servera García.

Palma?, 18 de setembre

[Davant:] A D. Gabriel Servera. Castillo de Bellver. Palma.

Querido Gabriel: después de [il-legible] de muchos quehaceres, te escribo para enterarte que he estado en Montuiri 27 días y al regreso me he incorporado A Son San Juan. No me ha tocado ir al Frente pero creo que he hecho lo mio pues he trabajado mucho y muy a gusto. He sabido constantemente de ti ya que como comprenderás me he interesado por tu suerte. Nada más por hoy esperando Dios haga nos podamos ver pronto te abraza tu hermano Juan.

S'Arenal, 20 de setembre

[Davant:] Al Sr. Dn Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca

Queridísimo padre: Sirve la presente para daros las gracias para la felicitación en el día de mi cumpleaños pero me hubiera alegrado mas haberlas podido recibir de algo mas cerca. Sabrá también que hoy Isabel baja a Palma para traerte la ropa de invierno los zapatos y las ligas, mamá me ha dicho que si por las noches teneis frio nos lo digais y nosotros le mandaremos un albornoz para dormir. Dige aquello a Tomeu Ros y el me contestó Reunánlos.... En eso yo pensaba. Me ha dicho el cerdo que le pensara a decir que está muy bien de salud y bastante gordo, sin mas, recibirás recuerdos de todos

los parroquianos y un abrazo infinito de nuestro hijo. Bartolomé Servera García.

Es Coll d'en Rabassa, 20 de setembre

[Davant:] A D. Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma.
Queridísimo hijo y hermano resibimos la tuya y nos alegramos de ver que estas bueno nosotros estamos bien. Referente a Juan todos estan buenos le mandé tu postal para que la leyera y me mande a desir que estaba muy ocupado y que al escribirte te pusieramos recuerdos de su parte ademas saludos toda la familia Gabriel si necesitas nada mandame á desir resibé un abrazo de tu padre herma[na]. Bartolome Servera García.

S'Arenal, 21 de setembre (aproximadament)

[Davant:] A D° Gabriel Servera Cardell. Castillo de Bellver. Palma de Mallorca

Apreciado padre: Recibi la tuya la cual me entere de tu estado, y que ya empiezas a tener frio. Por aquí a hecho mucho ruido y muy poca agua y un dia ó dos empezaron a enfriarse un poco, pero ahora parece que estamos otra vez en verano. Esta semana an empezado a matar un cerdo y yo ya e comido un botifarron si pudieras comer un trozo de (chuya torrada) me parece que te gustaria pues supongo que pronto ya tendras gana de eso y creo que pronto podras comer sin mas por hoy recuerdos de toda la familia y un abrazo muy fuerte de la que no deja de pensar un solo instante con su padre. Isabel Servera García.

Palma, 22 de setembre

[Davant:] A Don Gabriel Servera Cardell. «Castillo de Bellver». El Terreno.

Estimado hermano: Ayer recibí tu esperada postal la cual me alegró mucho al ver que gracias a Dios disfrutas de buena salud, nosotros por ahora tambien estamos disfrutando de igual beneficio. No hay duda Gabriel, que esta vez, el paquete que te anuncié la semana pasada, en el cual te mandaba tabaco, se habrá extraviado, pués, ayer tarde estuve indagando sobre el mismo y logré saber que dicho paquete habia sido entregado en la porteria, de costumbre, de ese Castillo, y luego remitido a tí, ahora que por lo visto al escribirme tú citada última no lo habias recibido, al volverme a escribir yá me dirás lo que haya respecto al mencionado paquete. Toda la familia sin distinción te saluda, muy de veras, y sin más recibe un fuerte abrazo de tú hermano que no te olvida. Bartolomé.

Bellver, 24 de setembre

Amadísima esposa: Descansa en mi poder la tuya y por ella veo que gozais de un perfecto estado de salud cosa que me alegra infinitamente, la mía no puede ser mejor. María no me dices que el cerdo está bastante gordo y que me esperas para matarlo, yo te aconsejo que si el tiempo refresca lo mateis y no me espereis que yo creo no vendré por ahora, así que según noticias van muy barato y como supongo no teneis comida para darle lo más conveniente es que le déis cuchillo. Sabrás que el lunes recibí la primera postal de mi hermano Juan y me dice que ha tenido mucho trabajo y no me había escrito más pronto por eso, así que no le contestaré porque comprendo que si lo hacia podría molestarle pero que lo tengo en cuenta por lo pueda suceder. He recibido todo lo que me has mandado ó sea ropa de invierno y demás así que todo está conforme, ahora oigo que llaman á varios no sé si para trasladados ó por libertarlos. Recuerdos á todos y un abrazo de tu Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 24 de setembre

[Davant:] A D. Bartolomé Servera Garcia. C'ane Grina. S. Cristobal 4. Arenal

Queridísimo hijo: Recibidas las vuestras veo que gozáis de un perfecto estado de salud desean que sigáis la mía buenisima por ahora. Cuando me escribais me mandareis todos los sellos que podais, es decir que de Palma no nos entran así que me mandeis 25 ó 30 de 30 cts, ó 50 de 15 ó la clase que encuentres porque tengo el papel y no tengo sellos. Recuerdos á todos de mi parte y un fuerte abrazo de tu padre Gabriel Servera Cardell.

Bellver, 24 de setembre

[Davant:] A Isabel Servera Garcia. C'ane Grina. Calle S. Cristobal 4. Arenal

Queridísima hija: Tengo en mi poder la tuya y me alegro mucho al ver que todos gozais de un perfecto estado de salud la mía inmejorable por ahora, Esto de los botifarrones y la «chuya» no debias decirmelo porque me has echo venir en gana porque figurate si despues del rancho pudiera comer un botifarron el banquete que me daría un abrazo á todos de tu padre Gabriel Servera Cardell.

S'Arenal, 25 de setembre

Tomo la pluma para manifestarte que estamos buenos de salud deseando igual para ti. A.D.G.

Gabriel el motivo de esta es para decirte que aun que me cueste un sacrificio el escribir toda via me molestare para darte un gusto mas y de lo que me dizes que no paga las pocas facturas yo no epagada nada por que tu vengas para arreglarlo todo y tambien te digo que el cerdo esta en gordando y cuando vengas lo mataremos y Lucas tenia dos y se an muerto y sabras que te mandare tabaco y espirinas y pastillas para catarro y sin nada mas recuerdos de Pedro y su mujer Bernardo toda via no [il-legible] y si n nada mas recuerdos de toda la familia y tu recibe un abrazo de tu Maria Garcia Garau.

Octubre

Bellver, 8 d'octubre

Sr. D. Gabriel Servera

Mi querido amigo: Recibida su carta del 1º que me ha sido entregada ayer. En su consecuencia le dirijo las adjuntas cartas que interesa, y que dejó olvidadas, me han sido entregadas por Onofre, asi como muchas tarjetas que igualmente le responderé, si lo desea, o le llevaré, cuando llegue mi libertad, que no creo se haga esperar mucho. Supongo recibida una tarjeta mia; en ella le comunicaba que lo del jabón habia sido arreglado con el guardian Morro; le adeudo 6'45 pts. que le ahorraré a nuestra visita. Todos los compañeros siguen bien y le saludan. Celebro que su familia se encuentre en buena salud. Le estrecha efusivamente las manos su affmo, amigo Julio Sanz.

Bibliografia

AMEIB: AULÍ GINARD, Antoni; CARBONELL MATAS, Joan; SERRA BARCELÓ, Jaume (2011): *A l'ombra de la pissarra: de l'escola de ses Cadenes a la de s'Arenal*. Palma: AMEIB.

BARCELÓ, I.; OLIVER, A. (2000): «Temps passat. Al mestre li tocà la loteria», a *Llucmajor de Pinte en Ample*, agost de 2000: 30-31.

CALVIÑO, Celso; JAUME, Franc; JULIÀ, Coloma (1994): «Entrevista. Llorenç Noguera i Sastre "Garreta" o "Carresquet"», a *Llucmajor de Pinte en Ample*, octubre de 1994: 38-40.

CALVIÑO, Celso (1995): «La Guerra Civil de 1936. Memòria llucmajorera», a *Llucmajor. Notes Històriques i Culturals. Homenatge a Vicenç M. Rosselló i Verger*. Llucmajor: Edicions de Pinte en Ample.

CANALS MORRO, Pere (2006): *S'Arenal que he viscut. Hotel Solimar: 50 anys*. Palma: Documenta Balear.

— (2010): *S'Arenal que m'han contat. Hotel San Diego: 50 anys*. Palma: Documenta Balear.

— (2013): *S'Arenal – Can Pastilla – Platja de Palma. Hotel Ayrón Park: 50 anys*. Palma: Edició pròpia.

CANYELLES CANYELLES, Tomeu; FERRERO-HORRACH, Aina (2018): *Bellver, presó franquista*. Palma: Ajuntament de Palma.

CAPELLÀ, Llorenç (1989): *Diccionari vermell*. Palma: Editorial Moll.

FONT OBRADOR, Bartomeu (1975): *S'Arenal: Miscelànea històrica del caserí (1861-1930)*: 56-57, dins *Ferías de Lluchmajor, 1975*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

— (1988): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol de s'Arenal 1987. Quan s'Arenal era s'Arenal*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor

— (1999): *Historia de Llucmajor. Volumen Séptimo (I). Primer tercio del siglo XX*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

GALMÉS RIERA, Antoni (1985): *Pregó de les Festes de S'Arenal. Sant Cristòfol 1984*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

GINARD PUIGSERVER, Maria (2018): *Pregó de Fires 2017. La Banda de Llucmajor: 175 anys de música (1842-2017)*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

Hosteltur (2014): «whala!beach integra dos hoteles en un solo complejo en Playa de Palma», *Hosteltur*, 24 de maig de 2014. [En línia: https://www.hosteltur.com/154400_whalabeach-integra-dos-hoteles-solo-complejo-playa-palma.html]

JOAN FLORIT, Mateu (1982): «La revolució cubana contada per un llucmajorer», a *S'Arenal de Mallorca*, agost de 1982: 8.

JORDI, Antoni (2011): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2010. Sales de festes i ambient de vespre a s'Arenal*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

LLABRÉS RAMIS, Joan (1981): «El Carrilet de s'Arenal», a *S'Arenal de Mallorca*, gener de 1981: 5.

LLINÀS, Onofre (1992a): «S'Arenal d'ahir. El tranvia arenal», a *S'Unió de S'Arenal*, novembre de 1992: 12.

— (1992b): «S'Arenal d'ahir. Los cafés en el Arenal del 42», a *S'Unió de S'Arenal*, desembre de 1992: 14.

— (1998): «S'Arenal d'ahir. Can Pedro», a *S'Unió de S'Arenal*, març de 1998: 18-19.

— (2000a): «S'Arenal d'ahir. L'amon Pau, Oliver, en Magí, na Francisca... una família pionera», a *S'Unió de s'Arenal*, febrer de 2000: 9.

— (2000b): «S'Arenal d'ahir. El campanario abatido», a *S'Unió de S'Arenal*, maig de 2000: 14.

LLOPIS FANER, Blai (2000): *El carrer de les verges*. Palma: Editorial Moll.

MARTORELL PAQUIER, Dídac (2018): «La Festa del Pedal a s'Arenal (1916-1918). Un esdeveniment de gran magnitud», a *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor, Volum II*: 781-807. Llucmajor, 10 i 11 de novembre de 2017. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

— (2019a): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol 2018. Margarita Leclerc i la revista Concepción Arenal. José Ruiz Rodríguez i s'Arenal (1927-1931)*. Palma (s'Arenal): Ajuntament de Llucmajor.

— (2019b): «La Festa del Pedal a s'Arenal (1916-1918). Les edicions de 1917 i 1918», a *Actes de les II Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor*. Llucmajor, 9 i 10 de novembre de 2018. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

MAS MIRALLES, Guillem; MATEU SOCÍAS, Antoni (2001): *Montuiri: L'esclafit de la crispació. La guerra civil a Mallorca poble a poble*. Palma: Documenta Balear.

PUIGSERVER LLABRÉS, Miquel (1928): *Records de nostra terra*. Palma: Amengual i Muntaner.

QUETGLAS, Damià (1986): «Un remolí de mort a les pedreres. S'Arenal – Coll d'en Rebassa», dins «Memoria Civil», 32, a *Baleares*, 10 d'agost de 1986.

ROSSELLÓ BOVER, Pere (2016): *La narrativa i la prosa a Mallorca a l'inici del segle XX*. Palma: Publicacions de l'Abadia de Monserrat i Universitat de les Illes Balears.

RUIZ COLLADO, J.L. (2012): «La familia Canals vende los hoteles San Diego y Solimar al grupo mallorquín HM», a *Última Hora*, 24 d'octubre de 2012. [En línia: <https://www.ultimahora.es/noticias/local/2012/10/24/83935/familia-canals-vende-hoteles-san-diego-solimar-grupo-mallorquin-hm.html>]

SALVÀ SASTRE, Antònia (2002): *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol. Una passejada pels comerços de s'Arenal (1940-1970)*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

SBERT BARCELÓ, Bartomeu (2002): *Una evolución turística. Historia de la Playa de Palma (1900-2000)*. Palma: Asociación de Hoteleros Playa de Palma – Can Pastilla – Arenal.

— (2006): *Pregó de Fires 2005. Llucmajor, una finestra oberta al món*. Llucmajor: Ajuntament de Llucmajor.

SUÁREZ SALVÀ, Manel (2015): *Suborns i tretes a la presó de Can Mir (1936-1941). Noves aportacions*. Palma: Leonard Muntaner Editor.

TOMÀS RAMIS, Pau (2019a): «Víctimes del feixisme. Onofre Arbona Jordà “Masseno” i Gabriel Servera Cardell», a *Bona Pau*, juny de 2019: 30-32.

— (2019b): «Sang montuïrera a s'Arenal. Parlam amb la neboda d'Onofre Arbona “Masseno”, assassinat al 1936 pels feixistes», a *Bona Pau*, novembre de 2019: 22-25.

Arxiu Municipal de Lluçmajor (AML)

- 1721/5. Valor en renda anual calculada a s'Arenal 1933. Aportació de Pau Tomàs.
- 2162/5. Rebutts de la festa a s'Arenal l'any 1930.
- 2492. Vario. Capsa de correspondència del 1928.
- 2497. Capsa de correspondència del 1933. Aportació de Pau Tomàs.
- *Lluchmajor*.
- *Heraldo de Lluchmayor*.

Entrevistes i aportacions

Francisca —Fanny— Servera Baño (Palma, 28 de juny de 1943). Neta de Joan Servera Cardell. Memòria familiar.

Gabriel Riera Sorell (Sant Joan, 1919). Informació sobre Gabriel Servera. Entrevistes fetes els dies 19 i 23 de setembre de 2018.

Joana Maria Amengual Tomàs (Palma, 14 de gener de 1941). Neta de Catalina Garcias Garau. Memòria familiar.

Maria Isabel —Maribel— Servera Giménez (Palma, 25 d'agost de 1951). Neta de Gabriel Servera Cardell. Memòria familiar i arxiu fotogràfic.

Pere Galiana Veiret (Palma, 1942). Aportació d'entrevista a Bartomeu Servera Amengual i informacions sobre es Coll d'en Rabassa.

Pau Tomàs Ramis (Lluçmajor, 1975). Aportacions d'investigacions i entrevistes entorn de Gabriel Servera i Onofre Arbona.

Anunci publicitari de Ca na Grina, 1935.

S'hi pot destriar Isabel Servera i Antoni Sastre Llopis.

Font: Información Estadística Ilustrada de Baleares, 1935: 121. BNE.

Cas Sucre. En front, de braços creuats, Isabel Servera i son pare, Gabriel Servera, c. 1934. Font: Arxiu de Maribel Servera (AMB).

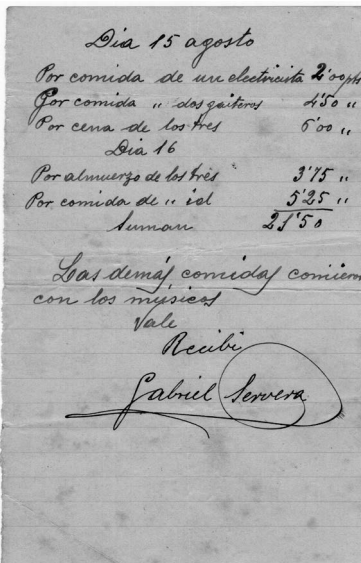
Maria (esquerra) i Catalina (dreta)
Garcias Garau, de fadrines.
C. 1915.
Font: AMB.

Joan Servera Cardell Grau,
germà de Gabriel. Font: AMB.

Empleats a la fàbrica
de Can Català i Riutort de Santa Catalina.
A la dreta, Gabriel Servera, encarregat
de la fàbrica. C. 1930.
Font: AMB.

Rebut a Ca na Grina de les festes
municipals de s'Arenal
del 15 d'agost de 1930,
signat per Gabriel Servera.
Font: AML, 2162/5.

No. 48

Café y Fonda CA'NE GRINE
GABRIEL SERVERA
 'ARENAL (Lluçmarçor) Sitde S'Arta de 1938

Sr. Amer y Vidal

Mes	Día	Partidos	Ch.
Agosto	31	Por 30 comas a 2'00 pt	60'00
"	"	El desayuno a'ho "	5'40
"	"	" " " " " "	1'20
Suman			67'60

DEBE:

Rebut de Ca na Grina als metges Amer i Vidal.
1r de setembre de 1932.
Font: S'Unió de S'Arenal.

III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Terrassa de Ca na Grina.
Al fons, Can Seu i Cas Sucre. A mà esquerra,
dos turistes. A mà dreta, els propietaris Maria
Garcias, Isabel Servera i Gabriel Servera. C. 1934.
Font: AMB.

Gabriel Servera i Maria
Garcias al corral de
Ca na Grina. C. 1934.
Font: AMB.

Probablement el grup de preses.
Asseguda, la segona per l'esquerra
és Catalina Garcias. 26 de setembre
de 1940. Font: AMB.

Antoni Sastre Garau *Llopis* i
Maria Garcias Garau *Grina*.
C. 1940 Font: AMB.

La família sencera. Bartomeu, Isabel i
Gabriel Servera i Maria Garcias. C. 1924.
Font: AMB

Moneda d'or de la República
Francesa (1906), que duia sempre
damunt Gabriel Servera.
Font: AMB.

La família al complet. A la fila de dalt, d'esquerra a dreta hi ha les germanes de Francina Aina *Grina*, Catalina, Margalida i Jerònia Garau Fullana. A continuació, Gabriel Servera amb la moneda d'or i Maria Garcias, embarassada. Assegut, Gabriel Garcias *Nyico* amb la neta Isabel Servera Garau. C. 1920.
Font: AMB.

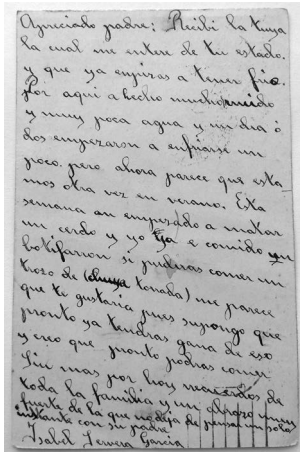

La família arenalera. D'esquerra a dreta: Maria Garcias; sa mare Francina Aina Garau *Grina* i son pare Gabriel Garcias *Nyico*; Bartomeu Servera *Grau*, pare de Gabriel Servera; Catalina, i el fill major Gabriel Garcias, amb el ca Pagau. C. 1915. Font: AMB.

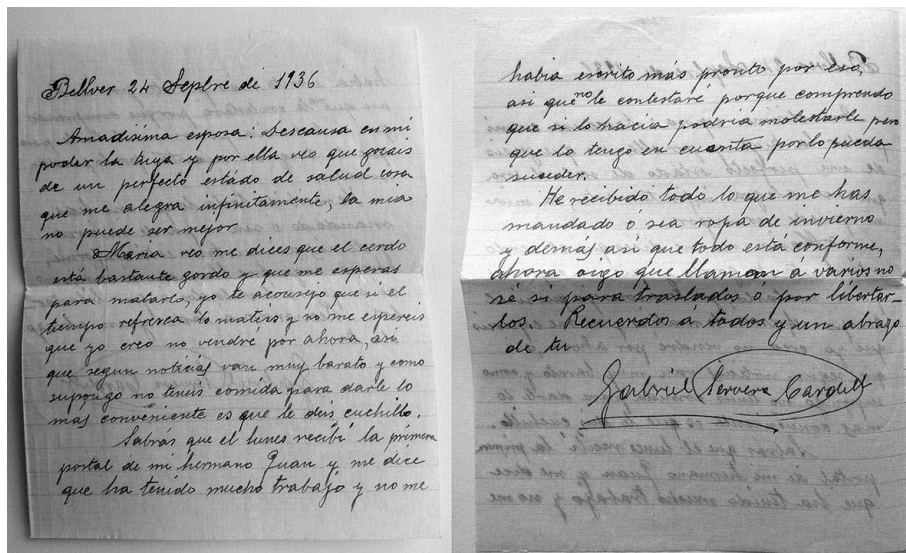
III JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Probablement es tracta del dinar de la Unió Ciclista Mallorquina el 1r de febrer de 1930. Font: AMB.

Carta de 21 de setembre de 1936 (aprox.) escrita per Isabel Servera i dirigida a son pare, durant l'empresonament al Castell de Bellver. Font: AMB.

Carta de Gabriel Servera Cardell a la seva dona datada a Bellver el 24 de setembre de 1936. Font: AMB.

ELS RIPOLL DE LLUCMAJOR, DE CONREADORS A LICORISTES I A EMPRENEDORS (1830-1930)

Apol·lònia Nadal Mut

En primer lloc vull agrair als germans Damià i Mateu Ripoll Taberner la possibilitat de consultar una bona part del seu valuós arxiu. Un arxiu privat on, entre altra documentació, hi ha escriptures notariales, correspondència, plagues i llibres de registre de la comptabilitat empresarial i familiar.

Maria Antònia Salvà visqué entre 1869 i 1958. Va conviure a Lluçmajor sobretot amb tres generacions de la família Ripoll: amb Mateu Ripoll Ginard (1839-1916), ja més de la seva edat amb els germans Bernat (1872-1923) i Antoni Ripoll Llompart (1874-1954), i també amb els que per edat podrien haver estat els seus fills, els germans Mateu (1903-1972) i Maria Ripoll Servera.

La família Ripoll és un bon exemple de burgesia moderna i emprenedora que ara ja gairebé ningú no dubta que va existir a Mallorca, també a la part forana, a la segona meitat del segle XIX i començaments dels segle XX.

El seu estudi ens ajuda a conèixer el rerefons de la vida social i econòmica del Lluçmajor on va viure la poetessa, una família amb la qual degué compartir moltes activitats. És una etapa, econòmicament i socialment parlant, de grans canvis, en què es produí la substitució en l'hegemonia d'una classe social, la dels senyors terratinents, per una burgesia d'industrials i de negocis, que també tenia i, sobretot, comprava terres a la classe senyorial. Podríem posar l'exemple de l'operació de compravenda de Son Julià, una de les possessions més importants de Lluçmajor, quan l'any 1914 Joan March Ordinas, amb l'objectiu de fer el negoci de dividir-la i vendre-la a bocins, comprà l'esmentada finca a Mariano Gual i de Togores, onzè comte d'Aiamans.¹ Uns canvis socials que forçat degueren marcar la percepció del món de la poetessa.

Hem vist també un fet anecdòtic que els uneix. Els Ripoll fabricaven un licor sobre el qual Maria Antònia va escriure un poema:

¹ ARM. Comptadoria d'Hipoteques, CH 803, Fol. 96. Mariano Gual i de Togores visqué entre 1862-1933.

«Palo Ripoll». El filòleg Miquel Sbert explica que també dedicà un dels que ell anomena «poemets publicitaris» al que fabricava Bartomeu Garau, l'altre fabricant important de licors de Lluçmajor. Dues cases amb molts d'elements en comú que, amb un any de diferència, el 1904 i el 1905, havien registrat les seves marques d'anís, i no de palo, quan encara a penes es prenia aquesta darrera beguda com a licor.

Imatge de la marca de l'anís Seca, registrada el 1904 per Damià Garau. AHOEPM.

Imatge de la marca dels licors Ripoll Hermanos, registrada el 1905 pels germans Bernat i Antoni Ripoll. AHOEPM.

Uns anys més tard, quan el palo es popularitzà com a aperitiu, les dues empreses, precisament per aquest licor, tengueren un conflicte que acabà als tribunals. Bartomeu Garau s'oposava al model de botella destinada al licor aperitiu que els germans Ripoll volien registrar l'any 1916, i per aquesta raó presentà un recurs que acabà al Tribunal Suprem. Bartomeu Garau al·legava la similitud entre aquella botella i la que ell havia registrat l'any 1913 per al mateix licor. Finalment l'any 1919, el Tribunal Suprem de Madrid, en la seva secció contenciosa administrativa, sentencià a favor dels germans Ripoll que podien utilitzar la botella ja que, tot i la semblança, aquesta no era suficient per provocar confusió al mercat: *Ni su tamaño es el mismo, ni sus adornos y relieves análogos, ni las figuras geométricas dibujadas en su parte exterior tienen tan estrecha semejanza que escapen sus diferencias a una somera observación.*²

Es pot estudiar la família Ripoll des de moltes perspectives que ofereixen gran interès; només en l'aspecte ideològic i polític, la figura de Mateu Ripoll Ginard ja mereix un treball exhaustiu. Bartomeu Font, Pere Gabriel, Catalina Maria Martorell i Antoni Vidal³ han parlat

² Còpia de la Sentència dictada a l'Audiència de Madrid, a la *Sala de lo Contencioso Administrativo del Tribunal Supremo*, l'any 1919. Arxiu Can Ripoll.

³ GABRIEL, Pere (1992): *Lluçmajor i les associacions populars i obreres 1866-1916*. Lluçmajor: Edicions de l'Ajuntament de Lluçmajor. MARTORELL, Catalina Maria (2015): «Republicanisme

de la tradició democràtica, republicana federalista i associacionista de Lluçmajor en general i de Mateu Ripoll, juntament amb un grup de companys, en particular.

Així, Antoni Vidal es refereix a la influència que exercí durant el Sexenni Democràtic un grup de joves, alguns d'ells amb càrrecs polítics, tant en l'àmbit econòmic com cultural. Vidal parla d'Antoni Garcias Vidal (1841-1907), persona que ha merescut l'atenció dels historiadors per la seva gran tasca realitzada tant en la defensa del patrimoni històric i cultural com en l'estudi i la difusió d'innovacions agrícoles, a més d'una llarga vinculació amb l'Ajuntament, de 1869 a 1899, com a regidor o com a funcionari. També parla d'Andreu Salvà, batle; de Nicolau Taberner i de Mateu Ripoll Ginard *Frontet*, del qual ens ocupam. Per la nostra part hi afegiríem Damià Salvà Salvà *Ferrer*, que amb Ripoll i Garcias formaven la junta directiva de la Unió de Canteros, nascuda per ajudar els trencadors de tota l'illa. També hi inclouríem Miquel Verdera Pons, que havia format part de la lògia La Fraternidad, que trobam fent donació de llibres a la Biblioteca Popular, que a la dècada dels vuitanta i dels noranta del segle XIX fou batle de Lluçmajor, i que va compartir la Casa dels Republicans de s'Arenal.

Aquí ens centrarem més en les activitats econòmiques de la família Ripoll, encara que en el cas de Mateu moltes vegades compartia la militància política, els negocis, l'amistat i fins tot el temps de lleure amb el mateix grup de persones. Amb elles va compartir la Caseta dels Republicans durant més de vint anys.

Mateu Ripoll era molt conegut arreu de l'illa. Trobam cartes que li escrivien Paulin i Charles Vernière, l'empresari Manuel Salas Palmer, l'enginyer Emili Pou, entre d'altres. Bartomeu Font parla d'una nombrosa correspondència amb polítics. També tenia un gran amic, Bartomeu Alzamora Soler *Mola* (Felanitx, 1835-1901), que havia estat batle de Felanitx durant la Primera República, i que va ser una figura clau en el negoci de vins que ells dos dugueren a terme. Una prova de la gran amistat que mantenien és que, almanco entre 1879 i 1880, Mateu envià a la casa de l'amic Alzamora el seu fill Bernat, quan només tenia 8 anys, perquè seguís la seva formació escolar a Felanitx. Una població on, segons V. Rosselló Verger, l'aiguarent i el vi havien creat una autèntica burgesia.⁴

federal i la cultura liberal democràtica a Mallorca (1840-1900)». (Tesi doctoral no publicada). Barcelona: UAB. VIDAL NICOLAU, Antoni (2018): «El Sexenni Revolucionari a Lluçmajor (1868-1874) i la seva influència sobre el socialisme al primer terç del segle XX a Lluçmajor». *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Lluçmajor*. Ajuntament de Lluçmajor, pàg. 45-53.

⁴ ROSELLÓ, Vicenç M.(1964): *Las Islas Baleares. Mallorca, el Sur y el Sureste*. Palma: Cambra de Comerç, pàg. 404.

Ens sembla pertinent remuntar-nos a diverses generacions enrere per trobar elements significatius que ens ajudin a situar l'origen del fundador de la fàbrica de licors.

Els avantpassats

Al segle XVIII, les diverses generacions de la família tenien els primogènits, que, alternativament, eren de nom Tomàs i Mateu i que, en aquesta etapa, duïen els sobrenoms de *Ferrer* i *Paulo*, però que, a partir de començaments del segle XIX, amb el matrimoni de Mateu Ripoll Company amb Magdalena Noguera *de Can Frontet*, passaren a tenir aquest darrer nom.

Al segle XVIII era una família de conreadors amb terres repartides en diferents llocs: a s'Era, a Son Fullana, a Son Santpol —d'on es parla de vinyes. Més endavant se citen les terres que tenien a Cugulutx.

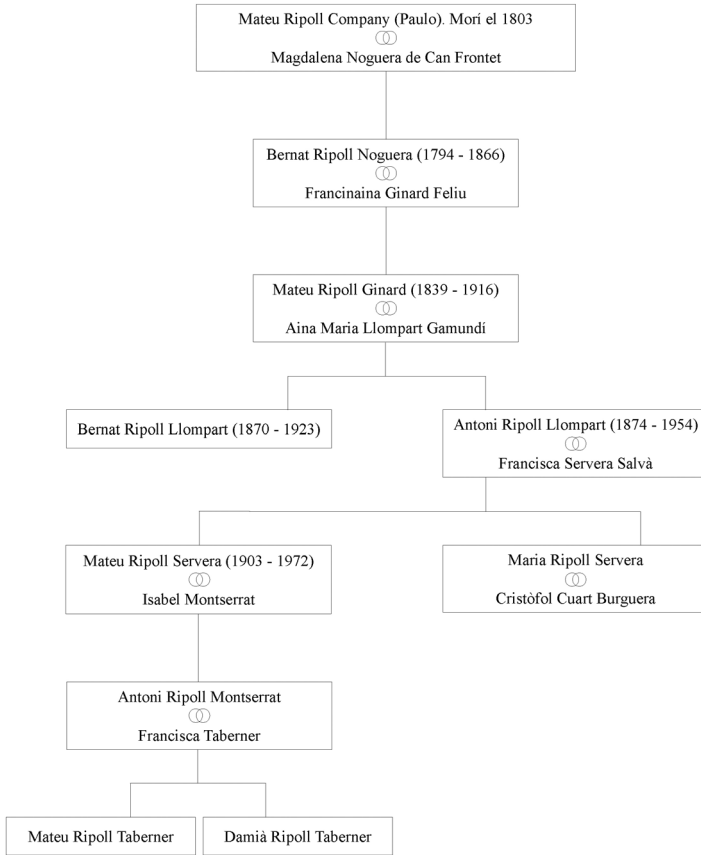
En l'aspecte patrimonial, es transmetien les terres o els drets sobre elles fent hereu universal el fill gran, mascle, i deixant alguns béns als altres fills i filles. A les famílies de Lluçmajor trobam la institució de l'hereu fins a un període ben avançat. Això no lleva que els desacords entre germans per motius d'herència i que els ajustaments no siguin molt presents als documents notariais, on es veu que no sempre era fàcil trobar un acord amistós.

Apropant-nos al licorista, son pare, Bernat Ripoll Noguera, que va viure entre 1794 i 1866, apareix amb els oficis de conreador i de traginer. A més a més, en els períodes compresos entre 1818 i 1828, en els anys en què els drets senyorials i eclesiàstics s'havien restablert de la mà de la monarquia absoluta, era comptador del delme de grans i de llegums de les viles d'Algaida, de Lluçmajor i de Montuïri. Bernat sabia signar, encara que la seva germana Francinaina, amb qui va haver de fer un acte d'ajust davant el notari, no en sabia.

Bernat va engrandir el seu patrimoni comprant diverses peces de terra a la classe senyorial, a Faust Gual de Torrella i a Francesc Amar de Montaner, que s'hi reservaven drets com l'alou o la fadiga. Comprà terra a Son Fullaneta, en un lloc dit d'en Greixonera, i sis quarterades de terra —sa Tanca de s'Olivera— de la possessió de Cugulutx.

El patrimoni de Bernat Ripoll Noguera queda ben reflectit en l'Amillament de la riquesa territorial de 1862.⁵ Es tracta d'un conjunt de terres d'extensió desigual, la més gran de les quals era la de Cugulutx, d'una mica més de deu quarterades. S'hi esmenta el conreu de vinya en una bona part d'elles —Son Fullana, Son Llompart, es Pèlec, es Vinyet d'en Canals. En altres no se n'especifica el cultiu

⁵ AMLL, Llibre d'Amillament 1862.

La família Ripoll.

—Alacantí, Son Santpol, s’Era de Can Paulo, Son Conill, Son Marranet, Son Torra, Torratxí, Cugulutx. Tenia, a més, dues cases a la vila: la de Plaça, valorada en 28 escuts, i la del carrer de la Fira, valorada en 10. El valor del patrimoni que tenia al terme de Lluçmajor era de 337 escuts. La documentació també ens permet veure que ja a la dècada de 1830 tenia un celler a can Paulo, la casa del carrer de la Fira, on feia vi amb el seu raïm i amb el que comprava a altres persones.

Bernat Ripoll Noguera va fer testament davant el notari Bartomeu Salvà l’any 1866,⁶ i deixà com a usufructuària la seva dona, Francinaina Ginard Feliu, i com a hereu universal el seu fill Mateu, tot i reconèixer el dret de llegítima a les seves dues filles, Francinaina i Magdalena.

⁶ Feia testament davant el notari Bartomeu Salvà Pons el 28 de gener de 1866. Arxiu Can Ripoll.

Mateu Ripoll Ginard (1839-1916)

Mateu es casà amb Aina Maria Llompart Gamundí, neboda i hereva del polític Mateu Gamundí Monserrat, elegit diputat a Corts l'any 1883, que morí a Lluçmajor l'any 1888 als 50 anys. Mateu i Aina Maria tingueren dos fills: Bernat (1870-1923) i Antoni (1874-1954).

La seva intervenció en política és relativament coneguda. Bartomeu Font en parla amb un cert detall: inicià la seva llarga trajectòria política durant l'etapa del Sexenni Democràtic, que es perllongà al llarg d'un quart de segle. Feu nombrosos mítings amb gran entusiasme. Fou regidor de l'Ajuntament en diferents etapes, una d'elles durant la Primera República, i també jutge municipal. Militava, juntament amb el seu parent Mateu Gamundí, a les files del Partit Republicà, que seguia la línia d'Emilio Castelar. Ja més endavant, el 1881, s'apropà a les files del Partit Liberal Fusionista de Sagasta.

Tal com expliquen Bartomeu Font, Pere Gabriel, Catalina Martorell i Antoni Vidal, Ripoll, juntament amb el també republicà Nicolau Taberner, promogué associacions mutualistes com La Protectora, la primera societat moderna de socors mutus de Lluçmajor, fundada l'any 1866, i associacions obreres com La Fe, fonamentalment integrada pels trencadors. El 1870 presidí el Casino Republicà de Lluçmajor, que disposava d'una escola d'adults.

A més de les terres i les activitats com a vinater, Mateu Ripoll ja el 1865 tenia una botiga de queviures a Plaça.⁷ Uns anys més tard, l'any 1874, fundà la fàbrica de licors.

Lluçmajor, on la vinya ocupava una gran extensió del terme, tenia una àmplia tradició vitícola-aiguardentera. La manca de graduació de bona part dels vins, la seva escassa resistència a l'envelliment i el perill de malmetre'ls en els viatges marítims quan s'exportaven comportaren, igual que a altres municipis de la comarca, la seva especialització aiguardentera. El nombre de fabricants de licors era molt alt, trenta el 1888.⁸

Dins el conjunt, la fàbrica de Ripoll, amb els seus alambins i la seva maquinària moderna per a la rectificació d'alcohols, va ser tot un exemple de progrés. Ho demostra el fet que, quan l'any 1881 el governador de la província José Gutiérrez de la Vega anà a Lluçmajor, visità, segons un diari, el Casino Mataró, la Biblioteca, l'Escola Pública de nins, *y la fàbrica de aguardientes y almacén de vinos del consecuente demócrata D. Mateo Ripoll; quedando altamente satisfechos de la visita practicada.*⁹

⁷ AMLL, Contribució industrial, altes, baixes i altra documentació. 1851-1900. Sig. 1712/1-4.

⁸ FONT OBRADOR, B. (1995): *Historia de Lluçmajor*. Vol. VI, pàg. 412.

⁹ *La Opinión*, 6 de juny de 1881.

Fotografia de la fàbrica de licors de Mateu Ripoll, fundada l'any 1874.

La fàbrica es construí entre els carrers de Mendizábal i de la República, dues de les tres noves vies obertes al que havia estat l'hort del Convent de Sant Bonaventura, afectat per la desamortització eclesiàstica, i on l'any 1872 s'hi posaren en venda cinquanta solars. L'any següent, amb la Primera República, amb Andreu Salvà de batle, les vies passaren a dir-se de la República —posteriorment carrer de Sant Francesc—, de Mendizábal —després de Fra Joan Garau— i de Pi i Margall —avui carrer del Pare Ripoll.¹⁰ Noms que demostren l'important suport que hi va haver a Lluçmajor a la República, que el govern recompensà amb la concessió d'una biblioteca popular, la qual quedà instal·lada a l'antic Convent de Sant Bonaventura.

Dos anys més tard d'inaugurar la fàbrica, el 1876, Mateu Ripoll i tres socis més, un d'ells Damià Salvà Salvà *Ferrer*, fundaren La Destiladora Lluçmayorense Ripoll y Compañía, que s'havia de dedicar a la fabricació d'aiguardents, alcohols i licors, i a la compravenda de vins. El capital social era de 35.000 pessetes, que s'havien d'aportar

10 FONT OBRADOR, B. (1995): *Historia de Lluçmajor*. Vol. VI, pàg. 57.11 ESTELRICH RUIZ, L.M. (2009): *Sociedades mercantiles mallorquinas del siglo XIX. Historia social y económica de Mallorca en los protocolos notariales (1825-1900)*. Palma: Institut Balear d'Economia / Leonard Muntaner, pàg. 29.

a parts iguals.¹¹ Poc temps després s'afegí a la societat l'enginyer agrícola francès Paulin Vernière. El nou soci havia participat en les obres de la dessecació del Prat de Sant Jordi, realitzada entre 1845 i 1849, juntament amb el seu cunyat Paul Bouvij.¹² La historiadora Catalina Maria Martorell cita Vernière com un dels homes procedents de les files democràtiques i proper al cercle de l'Ateneu Balear de Palma que havia realitzat algunes conferències a Lluçmajor sobre l'evolucionisme.¹³ Encara en parla més Antoni Vidal Nicolau,¹⁴ que situa el francès com a introductor de l'anticlericalisme a Lluçmajor. Vernière estava molt vinculat al municipi, on havia participat en el negoci de l'establiment de la possessió de Galdent, on s'hi quedà terres¹⁵ que, segons ell, li produïen bons vins. Vernière coneixia de prop el grup de republicans de Lluçmajor, tal com demostra en un dels molts articles que escrivia a la premsa sobre qüestions agrícoles, on parlava dels valuosos experiments que feia Antoni Garcias Vidal, en aquest cas relacionats amb el cultiu del garrover.¹⁶ Aquesta confluència d'interessos explicarien la connexió entre Vernière i Ripoll.

Eren els anys en què la malaltia causada per la *Phylloxera vastatrix* —descrita per primer cop el 1863 i que el 1875 ja estava estesa gairebé per tot França— afectava les vinyes franceses. El tractat comercial favorable amb França va ser un gran estímul per sembrar vinya. Lluçmajor va ser un dels municipis de Mallorca que l'any 1888 tenia una major extensió de terres dedicades, 1.048 hectàrees d'un total de 16.666. Una extensió només superada per Felanitx, Manacor, Sencelles i Porreres.¹⁷ Una superfície que segons B. Pastor, l'any 1889 podria haver arribat al sostre de 22.833 hectàrees.¹⁸ Les sortides de vi de Mallorca cresqueren espectacularment a partir de 1879.

11 ESTELRICH RUIZ, L.M. (2009): *Sociedades mercantiles mallorquinas del siglo XIX. Historia social y económica de Mallorca en los protocolos notariales (1825-1900)*. Palma: Institut Balear d'Economia / Leonard Muntaner, pàg. 29.

12 Paulin Vernière i Paul Bouvij eren casats amb les germanes Mendivil.

13 MARTORELL, Catalina Maria (2015): «Republicanisme federal i la cultura liberal democràtica a Mallorca (1840-1900)». *Op. cit.*, pàg. 340.

14 VIDAL NICOLAU, A. (2019): «Els orígens de l'anticlericalisme a Lluçmajor (1868-1912)». *Mayurqa*, núm. 1, pàg. 37-38.

15 AMLL, llibre d'Amillament de 1862. Paulin Vernière hi consta com a propietari de Galdent amb 174 quarterades.

16 *El Balear*, 23 de març de 1885, pàg. 1.

17 Segons dades de la Comissió provincial de defensa contra la fil·loxera, signada per Francesc Satorras. *Boletín Oficial Provincia de Baleares*, 16 d'agost de 1888, pàg. 2 i 3.

18 PASTOR SUREDA, B. (2016): *La vinya i el vi a Mallorca de finals del segle XIX. Una revisió del tòpic de la fil·loxera*. Palma: Leonard Muntaner.

Els francesos compraven vins però els volien només d'alta graduació, d'entre els 16 i els 19 graus. Per aquest motiu els vins eren encapçalats, se'ls afegia alcohol importat d'Alemanya, aquell que s'obtenia no del vi sinó de patata o de grans i melasses, el qual va passar a ser un dels principals productes d'importació.¹⁹ El fet que en alguns moments n'entrassin partides barates de qualitat dubtosa donà pas a un ampli debat sobre els seus efectes, entre altres coses sobre la salut. Efectivament, el mes d'abril de 1881 Manuel Salas comunicava a Ripoll la bona qualitat de l'esperit alemany que li oferia, de 39 graus, i l'alertava de la presència al mercat d'un alcohol més barat però d'una pèssima qualitat que, en el cas d'utilitzar-lo per a encapçalar els vins, podia tenir conseqüències molt negatives en el mercat francès.

A través de la correspondència entre els dos empresaris sabem que la companyia de Ripoll comprava alcohol alemany a Manuel Salas Palmer, cada vegada en quantitats més grans i a preus més elevats. El 1879 li'n comprava prop de 60 barrils de 500 litres i l'any següent un milenar de barrils, que entre 1879 i 1882 passaren de 81 a 92 pessetes cada un.

La companyia de Mateu Ripoll noliejava les embarcacions de vela per fer els viatges a França, normalment des del Port de Sóller i des de Portocolom fins a Seta, i també sovint fins a Marsella. Unes de les embarcacions que més viatges feren per a la companyia eren, per citar-ne només alguns exemples, les goletes *Belisario* i *La Diligencia*, els xabecs *Libertad* i *América*, la polacra *Algeria* o el llaüt *María de la Cruz*. Els capitans i alguns comerciants establerts allà, com Guillem Colom, escrivien sovint a Mateu Ripoll o a Miquel Verdura informant-los de la situació del mercat francès: *Los vinos continuan siendo muy pedidos y con espera de grandes precios*, deien el setembre de 1879, encara que ja poc després expressaven algunes objeccions: *Se ve con mucha dificultad para entregar o hacer aceptar el trato de Us a menos de 19°*.²⁰ Des de Marsella, un oncle de Joan Soler, de nom Bernat, rebia el vi de la companyia i informava de la situació del vi mallorquí a la ciutat francesa amb notícies que no sempre eren bones: calma en les compres o problema de l'avinagrament d'alguns vins.

Charles Vernière, fill de Paulin, viatjava a França i també ho feia Damià Salvà, que des de Seta negociava les vendes.

¹⁹ José Rosich: «Revista Comercial». *Almanaque Balear para el año 1888*. Palma 1887. L'autor deia que feia deu anys a penes es coneixia l'alcohol alemany i en el moment en què escriví l'article és objecte de debats i fins i tot de conflictes internacionals.

²⁰ Cartes del solleric Guillem Castañer a Mateu Ripoll dels dies 17 de setembre i 25 d'octubre de 1879. Arxiu Can Ripoll.

La companyia no comprava directament els vins sinó que disposava de tota una xarxa de persones que els compraven als diferents municipis: Manacor, Petra, Campos, Porreres, Santa Margalida, Montuiri, sa Pobla. Els vins eren de varietats i qualitats molt diverses: premsals²¹ de Felanitx i de Porreres, fogoneus de sa Pobla, cagats. També a les cartes parlaven de vins més cars, *vino viejo*, segurament referint-se a vins procedents de vinya vella com eren els girones, que apareixen molt valorats.

És en aquests anys que Ripoll, sense deixar l'ocupació de fabricació d'aiguardents, duu una activitat molt intensa com a comerciant de vi. Tot i que són els anys del gran negoci del vi, la correspondència i el recurs constant als pagarés, amb endossos i reendossos, posen clarament en evidència la manca de liquiditat de la companyia.

N'hi ha molts d'exemples. Els Vernière, que els venien vi de Galdent, es queixaven repetidament de la gran tardança en els cobraments. Charles, fill de Paulin, el gener de 1881 escrivia a Ripoll: *Uds mejor que nadie saben los perjuicios que un retraso semejante puede ocasionar.*²²

En una de les cartes de Manuel Salas, l'any 1884, cansat de no cobrar l'alcohol que els havia venut, els escrivia: *Yo ya se hasta por experiencia propia que en los negocios se presentan tiempos difíciles pero estos han de tener un límite.* A pesar de dirigir-se a Mateu com a *mi querido amigo*, l'advertia que si no li pagava abans de quinze dies, recorreria a la via judicial.²³

Però Mateu Ripoll, a part dels negocis amb la companyia, seguia endavant amb els seus propis, que encara no acaben de traduir les dificultats. L'any 1881, empenia les obres de reconstrucció de ca seva, la casa contigua a l'Ajuntament.²⁴ El 1889, juntament amb Nicolau Sastre, va promoure la urbanització d'uns terrenys situats entre els carrers de Sant Llorenç i de Ramon Llull, barri on té un carrer dedicat.

La producció vinícola continuava essent una de les seves activitats principals. A la dècada de 1880 tenia tres cellers: un a la casa del carrer de la Fira, un a la de Plaça i el tercer a la fàbrica, on hi havia dos cups. Els llibres de comptabilitat duen les quantitats de raïm que li entraven. Per exemple, al 1888, un total de 3.906,29 quintars²⁵ de

21 Els vins d'aquesta varietat són de bona graduació. GRIMALT, F. (1997): *El vi a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, pàg. 32.

22 Carta de Charles Vernière a Mateu Ripoll, 21 de gener de 1881. Arxiu Can Ripoll.

23 Carta de Manuel Salas a Mateu Ripoll de dia 6 d'abril de 1884. Arxiu Can Ripoll.

24 FONT OBRADOR, B. (1995): *Historia de Llucmajor*. Vol. VI, pàg. 23.

25 Quintar, a Mallorca una mica més de 42 quilograms (DCVB).

raïm —que equivaldrien a uns 163.800 quilograms—, dels quals una mica més de la meitat, 1.972 quintars, procedien de les seves terres —sa Torre Redona, Cugulutx, Son Fullana, Alacantí i es Pèlec— i l'altra meitat procedia de finques d'altres persones: So n'Eixida, raïm blanc de Campos, etc. La llista també permet veure que a possessions de la Marina, com Capocorb, s'hi cultivava vinya.

Grans quantitats de raïm provenien de sa Torre Redona, una propietat dins el terme municipal de Palma. Fou precisament en aquesta etapa dels anys vuitanta, la de «la febre d'or», quan Mateu Ripoll, en diverses operacions, hi havia comprat terres, com també feu el seu amic i soci Damià Salvà Salvà, l'any 1884,²⁶ mitjançant uns préstecs en els quals va intervenir el banc Cambio Mallorquí.

La possessió de sa Torre Redona provenia d'un establiment de Son Sunyer realitzat al segle XVII, que a la segona meitat del segle XIX hauria recuperat productivitat gràcies a les obres de la dessecació del Prat de Sant Jordi, treballs conjuntats pels enginyers Bouvij i Vernière.²⁷ Les terres de Ripoll en aquells anys feien partió amb un dels canals que desaguaven del Prat, el canal gros, quan aquest encara no passava pel llit actual.

Els terrenys de Mateu Ripoll a sa Torre Redona, avui dins la urbanització de Can Pastilla —on es conserva el topònim es Racó d'en Ripoll—, queden ben descrits en els llibres de comptabilitat d'aquests anys. També les nombroses tasques que hi realitzava relacionades amb la vinya. El conjunt de sa Torre Redona estava format per quatre trossos diferents:

- Tancat número 1, valorat en 2.500 pessetes, format per: una casa, 24 horts²⁸ amb figueres de moro i pedreres de marès.
- Tancat número 2, valorat en 7.500 pessetes, de dues quarterades de camp i vinya.
- Tancat número 3, valorat en 10.500 pessetes, de set quarterades de vinya.
- Tancat número 4, valorat en 750 pessetes, de 24 horts d'arenal.

Ripoll hi va sembrar molta vinya, sobretot de la varietat fogoneu, molt productiva, encara que de vins de baix contingut alcohòlic.²⁹ Diferents cartes dels anys 1879 i 1880 de B. Alzamora a M. Ripoll

²⁶ ARM, CH 811, foli 233 revers.

²⁷ ROSSELLÓ, Vicenç M. (2000): «El Prat de Sant Jordi (Mallorca) i la seva dessecació». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 50, Vol. XV, pàg. 119-139.

²⁸ El terme *hort* aquí segurament s'utilitza en el seu significat de mesura: equivalent a vint-i-cinc destres quadrats, o sia la setzena part d'una quarterada (DCVB).

²⁹ GRIMALT, Francesc: *El vi a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 1997, pàg. 31.

parlen dels milers de sarments de fogoneu que el felanitxer li enviava per sembrar. També li enviava sarments de cagats.³⁰

Als llibres hi consten els nombrosos jornals de les tasques de llaurar, sembrar, regar, podar, eixarmentar, fermar i posar estaques a les vinyes, enconar murgons, etc. A sa Torre Redona també hi dirigia costosos treballs de condicionament del terreny i de les construccions: espedregar, fer parets, cavar en el pou, reparar la torre del molí, buidar el canal, etc.

A més d'això, Ripoll continuava amb la fàbrica, on va invertir en nova maquinària³¹ i on, l'any 1883, va fer obres d'ampliació.³² Tenia un alambí que rectificava cada 12 hores uns 600 litres d'alcohol de vi, tal com es remarca a l'etiqueta, i en produïa uns 500. De licors produïa principalment anís —*doble* i *carabanchel*.

Etiquetes dels principals productes fabricats per Mateu Ripoll, esperit de vi i dos tipus d'anís, anís doble i carabanchel. Col·lecció particular.

Tot plegat unes operacions que li suposaren un gran endeutament, constatat a través de diferents crèdits que va rebre des de 1884. Justament quan, ben poc després, la conjuntura va canviar radicalment. Per una banda les vinyes franceses es repoblaven ràpidament amb peus americans i el mercat francès, ja el 1891, es trobava en condicions d'autoproveir-se gràcies a les plantacions de la colònia d'Algèria. El tractat amb França per a la venda de vins espanyols es va revisar i, per altra banda, la fil·loxera començava a envair les vinyes de Mallorca.³³

30 El cagat és una altra varietat autòctona, una varietat blanca que dona un most de poca graduació, de deu o onze graus.

31 AMLL, Contribució industrial. Altes, baixes i altra documentació. 1851-1900. Sig. 1712/1.

32 FONT, B.: *Història de Lluchmajor*. Vol. VI, pàg. 407.

33 AULET, Guillem: «El comerç del vi a la segona meitat del segle XIX a Felanitx». Revista *Lluc*, setembre de 1969, pàg. 25-28.

Fou precisament a Lluçmajor on l'any 1891 aparegueren els primers ceps afectats.³⁴

Tot i que la fil·loxera no fou l'única causant de la crisi vitícola de la darrera dècada del segle XIX i que hi intervingueren altres factors —com la baixa qualitat d'alguns vins, l'excés d'oferta, la caiguda dels preus i la fi de la demanda del mercat francès—,³⁵ també en degué ser una causa important.

Es veu clarament que a partir de 1893 es produí una dràstica reducció de les quantitats de raïm que entraven als cups de Mateu Ripoll. La qual cosa demostraria que la malaltia afectava els ceps de la comarca de Lluçmajor i també de la zona de sa Torre Redona.

L'economia de Mateu Ripoll es ressentí clarament d'aquests fets i el 1895 va fer suspensió de pagaments. Devia tant a proveïdors, fabricants d'alcohol de Palma —Pere Esbarranch, Miquel Bibiloni—, com a societats bancàries —Fomento Agrícola de Mallorca i Crédito Balear. Amb ells signava un conveni on es comprometia a pagar el seixanta per cent del deute al llarg dels quatre anys següents. Com a garantia Ripoll hipotecava una bona part dels seus béns, entre ells la fàbrica.³⁶ Probablement marcat per aquestes circumstàncies, un any més tard, el 1896, amb només 57 anys, deixava la titularitat de la fàbrica, que passava als seus fills Bernat i Antoni Ripoll Llompart.

Alhora, durant el mateix any 1896, en un document privat signat a Lluçmajor el dia 29 de juny, es dividia la Caseta dels Republicans,³⁷ els propietaris de la qual en aquells moments eren: Mateu Ripoll Ginard, Damià Salvà Salvà, Miquel Verdera Pons, Antoni Garcias Vidal, Joan Amengual Bibiloni i Miquel Salvà Saguñolas, aquest absent. Es tractava d'una antiga societat, constituïda el 29 d'octubre de 1871, que tenia en propietat una casa i uns terrenys adjunts, a s'Arenal, i que el 1896 decidien dissoldre i repartir-se: es dividia la casa en dues parts i l'espai sense edificar en tres solars. Una vegada acordades les quantitats com a compensacions, se sortejaren els lots. A Mateu Ripoll Ginard li correspongué el número 2, que era una de les parts en què dividiren la casa existent.³⁸

34 *Las Islas: Periódico de intereses generales*, 4 de juny de 1891, pàg. 3.

35 PASTOR SUREDA, B: *La vinya i el vi a Mallorca de finals del segle XIX. Op. cit.*, pàg. 53.

36 El fet d'hipotecar alguns dels béns, com Son Fullana, que havia heretat de son pare, va fer que Francisca Ana Monserrat Ripoll, filla de la seva germana, que havia mort l'any 1886, li posàs un plet per l'incompliment de les condicions del testador Bernat Ripoll Noguera, i Mateu Ripoll no podia hipotecar els béns heretats. Per aquest motiu al·legaven que havia de perdre la condició d'hereu i ho havia de repartir, en aquest cas amb l'hereva de la seva germana. El plet l'any 1901 encara continuava.

37 Arxiu Can Ripoll.

38 Document arxiu Can Ripoll.

Ripoll Hermanos

Capçalera del paper comercial de la fàbrica de Ripoll Hermanos de Lluçmajor.

L'empresa fou continuada pels seus fills, Bernat (Lluçmajor, 1870 - Barcelona, 1923) i Antoni Ripoll Llompart (1874-1954), que l'any 1896, davant el notari Josep Alcover i Maspons, es constituïen en la societat Ripoll Hermanos, una entitat per a la rectificació d'alcohols, fabricació de licors i altres operacions mercantils. El major era el gerent de la societat.

Bernat, a les cartes que escrivia a son pare des de Felanitx quan només tenia 8 anys, mostra una especial sensibilitat i gran sentit de l'humor. Per altra banda, els seus llibres de pràctiques de comptabilitat, de quan tenia entre 13 i 19 anys, demostren una bona preparació en temes de negocis. Així mateix sabem que interpretava peces de piano.³⁹

Un any després de constituïda la societat, els germans Ripoll participaren en l'Exposició Balear de Sóller de 1897, on obtingueren el premi de medalla de plata per l'anís i altres licors. Simptomàticament, a la fitxa per a la participació en la mostra, indicaven que l'establiment s'havia fundat l'any 1896.

Els germans, tal com hem dit, l'any 1905 registraren la marca d'anís i dels altres licors amb la imatge de sant Miquel, patró de Lluçmajor.⁴⁰

L'empresa, com l'economia en general, es va recuperar de la crisi de final de segle relativament aviat. Durant els dos primers decennis del segle XX, l'economia i en concret la fabricació de licors tornaven a créixer. El diari *La Región* s'hi referia així l'any 1913:

³⁹ Lluçmajor, 16 d'agost de 1913.

⁴⁰ AHOEPM, núm. de marca 11677.

La fabricación de licores y en especial la de anisado tipo «Mallorca» se halla también floreciente habiendo aclimatado sus productos en el sur de Francia, Méjico, América del Sur, antiguas posesiones de España en las Antillas y Filipinas continuando sus exportacions en el presente año como en los anteriores, además de surtir con sus productos el mercado nacional.⁴¹

De les fàbriques que hi havia a començaments del segle XX a Lluçmajor s'han de seguir destacant les dels germans Ripoll i la de la família Garau. A les quals, una mica més endavant, als anys vint, s'hi ha d'afegir la que va fundar Antoni Oliver.

En aquesta etapa, els Ripoll, des d'un punt de vista social i econòmic, segueixen tenint un gran pes a Lluçmajor, però ara els germans responien a un perfil més burgès i convencional que el del seu pare. En aquests anys emprengueren noves inversions, i una d'elles fou la compra de Son Noguera des Frares, possessió que entre 1912 i 1914 s'havia parcel·lat i venut de nou en diferents trossos.⁴² La part que adquiriren comprenia les cases i noranta-una quarterades de terra —de cultiu i de garriga. Una adquisició de la qual el setmanari *Lluçmajor* s'ocupava amb dues àmplies cròniques.⁴³

Fotografia de Son Noguera, circa 1915. Arxiu Can Ripoll.

⁴¹ *La Región*, 7 de febrer de 1913, pàg. 2.

⁴² ARM, CH 802, Fol. 137, revers.

⁴³ *Lluçmajor*, 5 de setembre i 5 de desembre de 1914.

Bernat Ripoll també era membre de la junta de govern d'El Porvenir, societat anònima constituïda l'any 1908, propietària de la primera fàbrica que donà electricitat a Lluçmajor.⁴⁴

L'any 1914 va ser també l'any en què els germans Ripoll havien acabat l'edifici pensat per ser un hotel, l'Hotel España.

Postal de 1917 i detall d'una fotografia actual, amb els emblemes que representen la família: les inicials de Ripoll Hermanos, el déu Baco i els raïms, els seus atributs. També l'any de la construcció, 1914.

El juliol de 1916 moria als 77 anys Mateu Ripoll Ginard. La llarga columna necrològica que escriví al diari *La Almudaina*⁴⁵ Gabriel Verdera, segurament fill del soci i amic Miquel Verdera Pons, definia amb admiració i una gran delicadesa la figura de Mateu Ripoll i tot el que havia representat:

Yo no alcancé aquellos tiempos, pero más de una vez oí con deleite a mis mayores, alguno de los cuales luchó y triunfó con Ripoll, el relato de aquellas luchas. Aquel hombre, bueno y generoso (...). Era en aquellos tiempos turbulentos que precedieron a la Revolución de Septiembre, en que el caciquismo y la arbitrariedad imperaban en los pueblos, cuando un grupo de jóvenes, animosos y entusiastas —algo románticos, quizás— desplegó en Lluchmajor su pendón de rebeldía, dispuestos a combatir a todo trance la política a la

⁴⁴ AMLL, Contribució industrial, altes i baixes. 1901-1929. Signatura 1711.

⁴⁵ *La Almudaina*, 28 de juliol de 1916, pàg. 1.

sazón en uso, oponiendo al favoritismo, hijo del compadrazgo, la honradez administrativa. Entre aquellos hombres —algo románticos, algo Quijotes, però con el quijotismo noble y acerado de las almas jóvenes— formó Ripoll. (...) Contó por millares los adeptos, y en breve tiempo su benéfica influencia pesó en la marcha administrativa del común amparando derechos y reparando injusticias.

Als anys vint els germans Ripoll començaven també la seva activitat relacionada amb equipaments destinats al turisme. Així, juntament amb el també licorista Bartomeu Riutort,⁴⁶ foren promotors de la urbanització de Can Pastilla, situada parcialment dins els terrenys de sa Torre Redona que havia comprat el seu pare i que ara, amb una activitat que no tenia res a veure amb la viticultura, tornaven a recuperar valor.

Relacionat amb el turisme, Bernat Ripoll també era un dels accionistes i membre de la junta directiva d'un projecte modern de l'època, l'empresa Tranvia Arenal S.A. Una societat privada formada per un grup de capitalistes i empresaris de diferents branques, que amb un capital de 500.000 pessetes va construir una línia de tramvia, inaugurada el 1921, que anava a s'Arenal des de Coll d'en Rabassa —on des de 1916 hi arribava un tren des de Palma—, recorrent la platja de 5 quilòmetres.

Al cap de poc temps, el 8 de març de 1923, Bernat Ripoll moria als 52 anys a Barcelona d'una afecció pulmonar.⁴⁷ Uns dies després el diari *La Almudaina* se'n feia ressò en diferents números, en publicava l'esquela i donava àmplia informació dels diferents actes: una solemne conducció del cadàver —arribat en el vaixell i posteriorment conduït en ferrocarril fins a Lluçmajor— en un acte solemne. En presidí el dol a Palma i n'oficià el funeral el reverend Andreu Pont. El diari dona idea de la seva posició social:

*Figuraba en la comitiva nutrida representación del comercio de Palma y Lluçmajor y muchos propietarios, quedando patentizadas las muchas relaciones con que contaba el finado.*⁴⁸

La mort de Bernat degué ser un cop fort per a l'empresa, que a partir d'aleshores tingué el seu germà Antoni com a gerent.

⁴⁶ Bartomeu Riutort Sabater era fabricant de begudes carbòniques i licors i tenia la fàbrica a la barriada de So n'Alegre, a So n'Armadans.

⁴⁷ La partida de defunció citava com a causa de la mort una peribroncopneumònia. APLL.

⁴⁸ *La Almudaina*, 11 de març de 1923.

Antoni Ripoll Llopart (1874-1954)

En la seva vessant política, Antoni Ripoll fou d'ideologia molt diferent de la de son pare. Es presentà a les eleccions municipals en representació del Partit Conservador, i passà a ser regidor de l'Ajuntament en diferents etapes. L'any 1929 fou jutge municipal.

La informació de la qual disposam està relacionada sobretot amb la seva activitat a la fàbrica, de la qual tenim indicis que seguia caracteritzada per la seva modernitat. Així, en la relació⁴⁹ dels individus i vehicles mecànics dedicats a la indústria que existien a Lluçmajor, l'any 1924-1925, únicament hi figura Antoni Ripoll Llopart, amb un automòbil Hispano-Suiza —matrícula 1072— i un camió marca Fiat —matrícula 375—, que, per la seva numeració, l'empresa ja devia tenir l'any 1920.⁵⁰

A l'etapa d'Antoni Ripoll, a la dècada de 1920, els licors que més seguien fabricant eren diferents tipus d'anís, rosolis, canya i mistela. Apareixen envasats l'anís escarxat San Miguel, la cassalla i el Palo Ripoll. Als pobles de Mallorca especialment servien anís, canya i també mistela. Per fabricar-los compraven alcohol vínic a altres industrials —Unión Alcoholar Española, Compañía de Alcoholes de Barcelona, Braulio Algarra i Vicente Segarra de València, Felicià Fuster de Santa Margalida, Antoni Obrador de Felanitx, Fills de Servera y Melis de Manacor, i Joan Barceló Mora i Cia de Porreres.

Els llibres de comptabilitat de la dècada de 1920 mostren que els empleats en nòmina eren Francesc Tomàs i Rafel Clar, que cobraven un salari de 75 pessetes, a més de 300 pessetes de gratificació de balanç. També hi treballaven Baltasar Ramonell, Bernat Marroig i Lluís Miseró. També se citen *jornales mujer por trabajos en la fàbrica*. A més, tenien representants que anaven a comissió sobre les comandes. Tots ells cobraven gratificacions.

La fàbrica produïa bàsicament per al mercat insular i per a alguns clients de la Península. Així, trobam que venien Palo Ripoll a l'elitista cabaret Excelsior de les Rambles de Barcelona.⁵¹

Alhora Antoni Ripoll gestionava un ampli patrimoni que en aquesta etapa seguia creixent. L'any 1930 era el major contribuent de Lluçmajor. Al terme de Palma feien parcel·lacions i reparcel·lacions destinades a la venda.⁵² Antoni Ripoll fou el promotor de diferents

49 AMLL, Contribució industrial, altes i baixes. 1901-1929. Signatura 1711.

50 Al final de 1920 hi havia a Balears 403 vehicles matriculats. PUJALTE, Ferran: *100 años del automòbil en las Baleares*. Palma (Grupo Gesa), 1997, pàg. 32.

51 Arxiu Can Ripoll. Libro Diario, 20 de novembre de 1920.

52 AMP. Obres.

edificis de Palma. Volem citar-ne alguns per donar constància de la cura i, al nostre parer, el bon criteri a l'hora d'escollir els arquitectes.

A Lluçmajor, a la primeria dels anys trenta, el mestre d'obres Antoni Mut *Boлено* els construïa un nou edifici a Plaça. A Palma, l'any 1939 Antoni Ripoll obtenia la llicència per a la construcció d'un edifici d'estil racionalista a la plaça del Banc de s'Oli, de l'arquitecte Carles Garau Tornabells. El 1951 es construïa l'edifici del carrer Sant Felip Neri núm. 12, fent cantonada amb el de Tous Ferrer, obra de l'arquitecte Josep Ferragut.

Antoni Ripoll es va preocupar de donar una acurada educació al seu fill i a la seva filla. Mateu Ripoll Servera (1902-1972) va estudiar el batxillerat a l'extint col·legi Sant Josep de la Companyia de Jesús de València, i posteriorment estudià dret a Deusto. Ja a València, amb 16 anys era aficionat a la fotografia. Mateu Ripoll Servera fou regidor a l'oposició de l'ajuntament republicà socialista. La seva germana Maria Ripoll Servera, a la dècada de 1910, va estudiar el batxillerat al col·legi de Santa Teresa des Pont d'Inca, que, en bona part, impartia l'ensenyament en llengua francesa. Una de les filles de Maria, Francisca Cuart Ripoll, va ser una destacada soprano, professora i directora del Conservatori de Música de les Balears. Des de l'any 2000 se celebra a Palma el Concurs Internacional de Cant Francisca Cuart Ripoll.

Referències bibliogràfiques

AULET, Guillem (1969): «El comerç del vi a la segona meitat del segle XIX a Felanitx». Revista *Lluc*, setembre de 1969, pàg. 25-28.

ESTELRICH RUIZ, L.M. (2009): *Sociedades mercantiles mallorquinas del siglo XIX. Historia social y económica de Mallorca en los protocolos notariales (1825-1900)*. Palma: Institut Balear d'Economia / Leonard Muntaner.

FONT OBRADOR, B. (1995): *Història de Lluçmajor*. Vol. VI. Lluçmajor: Edicions de l'Ajuntament de Lluçmajor.

FONT OBRADOR, B. (1975): *Arenal: Miscelánea histórica del caserío (1861-1930), Ferias de Lluçmajor*. Lluçmajor: Edicions de l'Ajuntament de Lluçmajor.

GABRIEL, Pere (1992): *Lluçmajor i les associacions populars i obreres 1866-1916*. Lluçmajor: Edicions de l'Ajuntament de Lluçmajor.

GRIMALT, Francesc (1997): *El vi a Mallorca*. Palma: Documenta Balear.

MARTORELL, Catalina Maria (2015): «Republicanisme federal i la cultura liberal democràtica a Mallorca (1840-1900)». (Tesi doctoral no publicada). Barcelona: UAB.

PASTOR SUREDA, B. (2016): *La vinya i el vi a Mallorca de finals del segle XIX. Una revisió del tòpic de la fil·loxera*. Palma: Lleonard Muntaner.

PUJALTE, Ferran (1997): *100 años del automòbil en las Baleares*. Palma: Grupo Gesa.

ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (1964): *Las Islas Baleares. Mallorca, el Sur y el Sureste*. Palma: Cambra de Comerç.

ROSSELLÓ VERGER, Vicenç M. (2000): «El Prat de Sant Jordi (Mallorca) i la seva dessecació». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 50, vol. XV, pàg. 119-139.

VIDAL NICOLAU, A. (2019): «Els orígens de l'anticlericalisme a Lluçmajor (1868-1912)». *Mayurqa*, núm. 1, pàg. 35-45.

Acrònims Noms sencers

AHOEPM	Archivo Histórico de la Oficina Española de Patentes y Marcas
AMLL	Arxiu Municipal de Lluçmajor
APLL	Arxiu Parroquial de Lluçmajor
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
DCVB	Diccionari català-valencià-balear

Ajuntament
de **Lluçmajor**

Publicacions
Cultura

GOVERN DE LES ILLES
CONSELLERIA
PRESIDÈNCIA,
CULTURA I IGUALTAT

institut d'estudis
balearics